

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

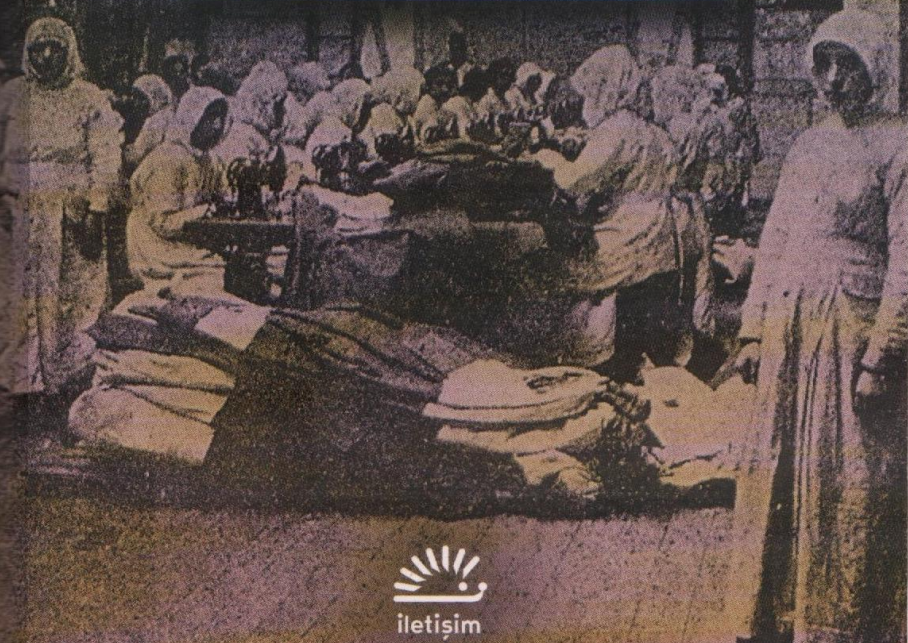
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yavuz Selim Karakışla

Osmanlı İmparatorluğu'nda
Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916 - 1923)

Women, War and Work in the Ottoman Empire.
Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)
© 2015 Yavuz Selim Karakışla

İletişim Yayınları 2241 • Araştırma-İnceleme Dizisi 370
ISBN-13: 978-975-05-1857-7
© 2015 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 2015, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç
KAPAK Suat Aysu
KAPAK FOTOĞRAFI "Kadın İşçi Taburu," *Harb Mecmuası*, No. 25-26,
Şaban 1339 / Mayıs 1334 / Mayıs 1918
ARKA KAPAK FOTOĞRAFI *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu,*
Hidemât-ı Dahiliye Ta'îmât-nâmesi, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, 26 s.
UYGULAMA Hüsni Abbas
DÜZELTİ Remzi Abbas
DİZİN Ümran Küçükislamoglu
BASKI ve CİLT Sena Ofset • SERTİFİKA NO. 12064
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 38 46

İletişim Yayınları • SERTİFİKA NO. 10721
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

Osmanlı İmparatorluğu'nda
Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar
**Kadınları Çalıştırma
Cemiyeti**
(1916-1923)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA 1961 yılında İzmit'te dünyaya geldi. 1979 senesinde Kadıköy Maarif Koleji'ni (Kadıköy Anadolu Lisesi) bitirdi. 1987 yılında Boğaziçi Üniversitesi'nin Tarih Bölümü'nden mezun oldu. 31 Mart 1992 günü, "Exile Days of Sultan Abdülhamid II in Salonika (1909-1912) and Confiscation of His Wealth / Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'teki Sürgünlük Günleri (1909-1912) ve Servetinin Müsâdere Edilmesi" başlıklı teziyle, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden Sosyal Tarih Dalı'nda Yüksek Lisans derecesi almaya hak kazandı. "Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923) / Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yıllarında Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (1916-1923)," başlıklı doktora tezini 23 Şubat 2003 günü savunarak, State University of New York / Binghamton, Tarih Bölümü'nden doktora derecesi aldı. Aynı yıl, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi'nin açmış olduğu Bankacılık ve Finans Tarihi Araştırma Yarışması'nda "En İyi Doktora Tezi" dalında ödül kazandı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve iktisadi tarihi hakkındaki makaleleri çeşitli derlemelerde ve *Turkish Studies Association Bulletin*, *Tarih ve Toplum*, *Toplumsal Tarih*, *Popüler Tarih*, *Toplum ve Bilim*, *Virgöl*, *Simurg*, *Kebikeç*, *Müteferrika*, *NTV Tarih*, *Atlas Tarih*, *GEO*, *Aktüel* ve benzeri akademik ve popüler tarih dergilerinde yer aldı.

Yayınlanmış kitapları: *Women, War and Work in the Ottoman Empire: Society for the Employment of Ottoman Muslim Women (1916-1923)*, Ottoman Bank Archives and Research Centre, İstanbul, 2005; 2. baskı, Libra, İstanbul, 2015; *Eski İstanbul'un Delileri: Pazarola Hasan Bey (1885-1926)*, Tarih Vakfı, Toplumsal Tarih, İstanbul, 2006, genişletilmiş 2. baskı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014; *Osmanlı Kadın Telefon Memurları (1913-1923)*, Türk Telekom Yayınları, İstanbul, 2008, 2. baskı, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014; *Osmanlı Hanımları ve Kadın Terzileri (1869-1923)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014; *Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014; *Kitabiyat Yazıları (1844-2014)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014; *Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler: Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015; *Exile Days of Sultan Abdülhamid II in Salonika (1909-1912)*, Libra, İstanbul, 2015; *Sultan II. Abdülhamid'in Selanik'teki Sürgünlük Günleri (1909-1912)*, Libra, İstanbul, 2015; *Derli Toplu Makaleler I (1988-1999)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015; *Derli Toplu Makaleler II (1999-2002)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015; *Derli Toplu Makaleler III (2003-2014)*, Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2015; *Eski Zamanlar, Eski İnsanlar: Osmanlı Toplumsal Tarihi Üzerine Yazılar (1876-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015; *Eski İnsanlar, Eski Cemiyetler: Osmanlı Toplumsal Tarih Çalışmaları (1904-1926)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015; *Eski Hayatlar, Eski Hatıralar: Osmanlı İmparatorluğu'nda Belgelerle Gündelik Hayat (1760-1923)*, Doğan Kitap, İstanbul, 2015; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Savaş Yılları ve Çalışan Kadınlar: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti (1916-1923)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.

Özden Dilek Karakışla (Galatasaray '82, Boğaziçi '89) ile evlidir ve Eylül Yağmur Karakışla'nın ('99; ALKEV '13, St. Joseph '18) da mağrur babasıdır.

Annem
Gülçin Serdengeçti Karakışla'ya
(1937-1980)

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	11
GİRİŞ	
KADINLAR, ÇALIŞMA HAYATI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI	15
Genel Bir Bakış.....	15
Bir Topyekûn Savaş: Birinci Dünya Savaşı.....	16
Milliyet ve Cinsiyet.....	22
Savaştaki Kayıplar.....	26
Birinci Dünya Savaşı'nda Kazananlar ve Kaybedenler.....	27
İngiltere: "Oğullarımızı Eve Geri Getirin!".....	32
Fransa.....	36
Amerika Birleşik Devletleri: "Yankiler Savaşa, Kadınlar İşe".....	39
Avustralya ve Yeni Zelanda: "ANZAK'lar".....	42
Almanya: "Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok".....	45
Rusya: "Çar Öldü, Yaşasın Bolşevikler!".....	49
Avusturya-Macaristan, İtalya ve Bulgaristan.....	50
Yunanistan.....	51
Savaş Sonrası Dönem.....	52
Osmanlı İmparatorluğu.....	55
Karşılaştırmalı Meseleler.....	62
BİRİNCİ BÖLÜM	
CEMİYETİN YAPISI	69
Giriş: Mevcut Kaynaklar ve Literatür.....	69
Kuruluş.....	73

Üyeler	78
Gelir ve Harcamalar	82
Yönetim Kurulu	88
Genel Kurul	90
Genel Müdür	93
Hanımlar Heyet-i İdaresi	94
Yönetim Değişiklikleri ve Kongreler	97
Cemiyetin Sonu	104

İKİNCİ BÖLÜM

ŞUBELER, ÜRETİM VE İŞÇİLER	113
Şubeler	113
Üretim ve İşçiler	122
Şevkiye: Bir İşçi Kadın Portresi	130

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KADIN BİRİNCİ İŞÇİ TABURU	139
Giriş	139
İlanlar	143
Kayıt ve Kabul, Kişisel Kayıtlar	147
Bina ve Eşyalar	150
Personel	152
Kadınlar Arası Hiyerarşi: Kâtime ve Memureler	154
İşçi Kadınlar	159
Faaliyetler	160
İaşe, Ücret ve İkramiyeler	162
Taltifat	166
Evlilik ve İzinler	167
Sağlık	169
Merasim	171
Disiplin, Divân-ı Haysiyet, Suç ve Ceza	172
Harem - Selâmlık	175
Kıyafet ve Rütbeler	177
Tashihler	180
Fotoğraflar ve Yankılar	181
Sonuç	183

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KADIN İŞÇİLERİ EVLENDİRME KAMPANYASI	189
Giriş	189
İzdivâç Talimâtname	191

İzdivâç İdaresi	193
İlk Nikâhlar	195
Evlenme İlanları	196
Kadın ve Erkek Adaylar	198
Adayların Karşılıklı Beklentileri	202
Osmanlı Basınında Tepkiler	203
Sonuç	205

BEŞİNCİ BÖLÜM

SAVAŞ YETİMLERİ VE KİMSESİZ ÇOCUKLAR	213
Giriş	213
Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kampanyası	214
"Il est mon frère!"	217
Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar	219
Sonuç	227

SONUÇ	229
--------------------	-----

BELGELER	249
-----------------------	-----

KAYNAKÇA	391
DİZİN	403

SUNUŞ

Bu çalışma pek çok insanın çabası, emeği ve becerisiyle bir araya getirilmiş olan kaynaklar sayesinde oluşturulabildi.

Her şeyden önce, Osmanlı İmparatorluğu'nun emek tarihi üzerine yazılmış bir doktora tezi olan bu çalışmanın bir kitap haline getirilmesi gerektiği fikri, State University of New York / Binghamton, Tarih Bölümü'nden sevgili hocam rahmetli Prof. Dr. Donald Quataert'e ait. Uzun yıllar boyunca "yılan hikâyesi"ne dönmüş olan bu doktora tezinin yazımı sırasında, Prof. Dr. Donald Quataert bana, başka pek çok şeyin yanı sıra, bir hocanın öğrencilerinden asla vazgeçmemesi gerektiğini, bir Osmanlı tarihi öğrencisinin de, ne olursa olsun asla pes etmemesi gerektiğini öğretti. "Geç olsun da, güç olmasın" atasözünün anlam ve önemini ondan öğrendim. Onun ısrarlı teşvik ve sürekli desteği olmasaydı, sizler şimdi bu satırları okuyor olamazdınız. Çalışmamın ve yaşamımın çok çeşitli aşamalarında yaptığı değerli katkı, eleştiri ve yardımlardan dolayı, kendisine teşekkür borçluyum.

State University of New York / Binghamton'dan Prof. Dr. Jean H. Quataert tarih yazıcılığı açısından benim için her zaman çok önemli bir ilham kaynağı ve rehber oldu. Prof. Dr. Çağlar Keyder, her zamanki analitik yaklaşım tarzıyla, bu çalışmaya çok önemli katkılarda bulundu. Değerli eleştirileri ve yöntem konusundaki büyük katkıları için kendilerine çok teşekkür ederim. Çalışmanın başında yer alan ve alışılmış ölçülerin epeyce ötesinde uzun ve detaylı yazılmış olan karşılaştırmalı giriş bölümü, onların "kuramsal çerçeve" talepleri doğrultusunda şekillenmiş bulunmaktadır. Bu bölüme yapmış olduğu katkılardan dolayı Prof. Dr. Riccardo Laremont'a da ayrıca teşekkür borçluyum.

Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün o zamanki başkanı Prof. Dr. Selçuk Esenbel, nazikçe “yazar kilitlenmesi” olarak adlandırdığı ruh halimi aşarak bu tezi sonunda tamamlamış olmamda en önemli rolü oynamıştır. Defalarca yeniden başlanmış ve yarıda bırakılmış olan bu tezi nihayet bitirebilmiş olmamdan dolayı, kendisine kuru bir teşekkürden çok daha fazlasını borçluyum.

Koç Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi tarih bölümlerinden öğrencilerim ve “benim fahri asistanlarım” Cihan Yüksel, Nalan Turna, Pınar Şenışık ve Cihangir Gündoğdu'nun çeşitli kaynaklara ulaşabilmem konusunda büyük yardımları oldu. Koç Üniversitesi'nde çalıştığım dönemde, tarih bölümünde okutman olarak çalışmakta ve Osmanlı kadın hareketi üzerine araştırmalar yapmakta olan Nicole A. N. M. van Os ile ortak ilgi alanlarımızdan biri olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti üzerinde çeşitli görüş ve bilgi alışverişinde bulunma şansım oldu. Kendilerine bütün emek ve yardımlarından dolayı tek tek teşekkür ediyorum.

Kadın İşçi Taburu ile ilgili bölümün hazırlanmasında çok kişinin emeği geçti. Öncelikle, Dz. Kur. Yb. Derya Ön'e ve Dz. Kur. Alb. Safa Uçar'a yardımlarından dolayı teşekkür ederim. Sevgili meslektaşım ve dostum, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Doç. Dr. Ferdan Ergut ve Emekli Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Vural Bayazıt'a gönülden teşekkür borçluyum. Eski devlet bakanı Yalın Erez ve Emekli Birinci Ordu Komutanı Orgeneral Çevik Bir'e de yardım ve ilgilerinden dolayı çok teşekkür ederim. T.C. Genel Kurmay ATASE Başkanlığı ve İstanbul Askerî Müze Kütüphanesi Komutanlığı'na da bu araştırma ve çalışma için gerekli izinleri verdiklerinden dolayı teşekkür borçluyum. Ayrıca, sahaf ve araştırmacı yazar arkadaşım Meral Altındal bu bölümle ilgili fotoğrafları sağlamak inceliğinde bulundu. Kendilerine tekrar tekrar teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Geri kalan eksik ve yanlışlıklar, tabii ki yalnızca benim sorumluluğum.

Sıra dışı ve alışılmadık derecede uzun öğrencilik hayatım boyunca talihim, hocadan yana, hep açık oldu. Feroz Ahmad, Cem Behar, Selim Deringil, Selçuk Esenbel, Antony Greenwood, Çağlar Keyder, merhum Aptullah Kuran, Şerif Mardin, Şevket Pamuk, merhum Donald Quataert, Zafer Toprak, Mete Tunçay ve Erik J. Zürcher gibi önemli isimlerden ders almak ve/veya birlikte çalışmak şansını yaşadım. İstisnasız her biri, tek tek, “ne zaman bitiyor senin şu tez?” sorusuyla beni gayrete getirmeye özen gösterdiler. Kendilerine destek ve teşviklerinden dolayı çok çok teşekkür ederim.

Sevgili dostlarım Prof. Dr. Feroz Ahmad ve İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları editörü Fahri Aral'ın da bu çalışmaya çeşitli aşamalarında büyük katkıları oldu. Kendilerine ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim. Boğaziçi Üniver-

sitesi Tarih Bölümü'nden sınıf arkadaşlarım ve şimdiki meslektaşlarım Doç. Dr. Çiğdem Kafescioğlu, Yrd. Doç. Dr. Hakan Erdem ve Dr. Gün Soysal, beni “biraz uzun süren” bu yolculukta hiç yalnız bırakmadılar. Ayrıca, bana yıllar önce akademisyen olmak ve Osmanlı tarihi konusunda doktora yapmak fikrini aşılarmış olan sevgili dostum “tüm zamanların en uzun süreli Doktora Adayı” Zerrin Işık'a da teşekkür borçluyum.

Prof. Donald Quataert'in talebeleri arasında özenle tesis etmeye çalıştığı eylem-birliği, semerelerini vermeye devam ediyor. State University of New York / Binghamton, Tarih Bölümü eski doktora talebelerinden ve şimdi Boğaziçi'nden meslektaşım Prof. Dr. Nadir Özbek benimle yalnızca elindeki malzemeyi değil, kafasındaki fikirleri de paylaşma inceliğini gösterdi. Her şey için teşekkür ederim.

Yalnızca Osmanlıca kaynaklar kullanarak yazı yazmak zor zanaat. Üstelik ben alışılmadık bir şekilde bindiğim dalı kesiyor ve bu çalışmada kullanmış olduğum Osmanlıca kaynakların hemen hepsini kitabın “belgeler” kısmında meraklı okurun ilgisine ve bilgisine sunuyorum. Osmanlıca ile uğraşanlar daha iyi bilirler, transliterasyon yayınlamak riskli ve nankör bir iştir. Sayfalarca transliterasyon yapıp, tek bir kelimedede tökezleseniz, hemen alaya alınırsınız. Nuri Akbayar ve Yücel Demirel dostlarım, benim bu çalışmada yayınlanmak üzere hazırlamış olduğum bütün Osmanlıca transliterasyonların editörlüğünü ve düzeltmenliğini üstlendiler, yapmış olduğum tüm okuma hatalarını da büyük bir keyifle yüzüme vurdular. Emeklerinden dolayı kendilerine teşekkür ediyor ve geri kalan hatalar için şimdiden herkesten özür diliyorum. Çalışmanın İngilizce versiyonu ise İngilizcesi ana dil seviyesinde olan arkadaşım Sevda Akyüz ve editörüm rahmetli Ceyda Eldem'in emekleri sayesinde son şeklini almış ve kitaplaşabilmişti. Türkçe baskısının yayına hazırlanması sorumluluğunu ise sevgili dostlarım Sevda Akyüz ve Tansel Demirel üstlendiler. İletişim Yayınları'ndaki editörüm Kerem Ünüvar'a, gönülden teşekkür borçluyum. İletişim Yayınları çalışanlarına da gönülden teşekkürlerimi sunarım.

Bu çalışmada kullanılan kaynaklar, çok sayıda arşiv ve kütüphanenin olanakları bir araya getirilerek oluşturuldu. İstanbul Belediyesi Taksim Atatürk Kitaplığı, Ankara Milli Kütüphane, Erzurum Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Askerî Müze Kütüphanesi, İstanbul Harp Akademileri Kütüphanesi, Beyazıt Devlet Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi, Boğaziçi Üniversitesi Aptullah Kuran Kütüphanesi, Koç Üniversitesi Kütüphanesi, Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Kadın Eserleri Kütüphanesi Bilgi ve Belge Merkezi Vakfı ve State University of New York / Binghamton, Glenn Bartle Library'e; ve özellikle de çalışanlarına gönül dolusu teşekkürler. Uzun giriş bölümün-

de kullanılmış olan çeşitli kaynaklar için, Koç Üniversitesi Kütüphanesi görevlilerinden Dr. Güssün Güneş'e de özellikle teşekkür etmek isterim.

Ayrıca, T.C. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivi'ne ve T.C. Genel Kurmay ATASE Başkanlığı'na da bu çalışma için gerekli araştırma izinlerini verdikleri ve çeşitli Osmanlı arşiv belgeleri üzerine inceleme yapmama olanak sağladıkları için şükran borçluyum.

Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Koç Üniversitesi'ne de bu çalışmayı hazırlarken aksatmış olduğum diğer işler nedeniyle özür borçluyum. Her üç üniversite de, ders yükümü azaltarak, bana yardımcı olmaya çalıştılar. Boğaziçi Üniversitesi'ndeki hocalarıma ve arkadaşlarıma, İstanbul Bilgi Üniversitesi ve Koç Üniversitesi'nde bulunan meslektaşlarıma gösterdikleri anlayıştan dolayı çok teşekkür etmek isterim.

State University of New York / Binghamton Tarih Bölümü 1992-1993 öğretim yılında bir yıllık bir DYF (*Dissertation Year Fellowship*) bursu ile araştırmama destek oldu. American Research Institute in Turkey (ARIT) de 1989 yılında bir karşılıksız doktora bursu vererek bana büyük katkıda bulundu.

Kesintisiz olarak tam 35 yıl süren öğrencilik hayatım boyunca bana maddi ve manevi her yönden büyük destek olan aileme *bütün kalbimle* teşekkür etmek istiyorum. 14 Kasım 1995 Salı günü saat 08:30'da yeniden doğmuş oldum, geri kalan kısmın tadını olabildikince çıkarmaya çalışıyorum. Bugün, doktora yeterlilik sınavını geçtiğim ve "doktora adayı" olduğum 19 Mayıs 1992 günü bilgisayarımın ekranına yapıştırmış olduğum post-it'i, yaklaşık yirmi üç yıl sonra, tezimi İngilizce ve Türkçe yayınlamış olmanın gönül rahatlığıyla artık nihayet yerinden çıkarıyorum: "Amelenin kötüsü, ancak akşama doğru gayrete gelir!"

Sevgili karım Özden Dilek Karakışla eğer çalışan bir kadın olmasaydı, ben üniversiteden izinli olduğum aylar boyunca bu kitabı yazmak yerine başka işler yapıyor olacaktım. Sizler de, kesinlikle, şimdi bu satırları okuyor olmayacaktınız. Hayatımda hiç Fulbright Bursu başvurusunda bulunmadım. Ama şimdiye kadar yaptığım bütün "Özden-bright" bursu başvuruları hep kabul edildi. 1996-1997 ve 1998-1999 öğretim yıllarında iki kez birer sömestrilik "Özden-bright" bursu almaya hak kazandım. Karşılığını da elimden geldiği kadar iyi yazmaya çalışarak ödemeye çalıştım. Hakkını ödeyebildim mi? Başarılı olup olmadığımı artık okur ve zaman karar verecek...

Son olarak, bu zorlu koşunun son metrelerinde gerekli olan bütün ilhamı, bütün enerjimi ve bütün inadı bana yeniden direnme gücü vermiş olan kızım Eylül Yağmur Karakışla'ya borçlu olduğumu belirtmek isterim.

KADINLAR, ÇALIŞMA HAYATI VE BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI

Genel Bir Bakış

Savaş, insanlık tarihi boyunca hep var oldu. Bir başka deyişle, insanlık tarihi bir bakıma savaşların tarihi oldu. İnsanlığın ilk ortaya çıktığı günlerden beri, toplumsal uzlaşmazlıkların çözümünde ve çözümsüzlüğünde geline en son nokta hep savaş oldu. Savaş toplumsal anlaşmazlıkların biricik çözüm yolu olarak algılandı. Ama aslında, savaşlar dönem dönem başka çözümsüzlüklere de yol açtı. Kuvvetlinin kesinlikle doğru, onurlu ve haklı olduğunu peşinen (*a priori*) kabul eden bir “çözüm biçimi” oldu savaş. Savaş, insanlık tarihi sürecinde bir araç olmaktan çıkıp bir amaç haline geldi.

İnsanlık tarihi boyunca, hep savaşları kazananların tarihi yazıldı. Savaşlarda yenilenlerin tarihini yazmaya kimse girişmedi. Homeros *Ilyada*’da Truva Savaşı’nı anlattı, ama savaşta yenilen Truvalıların değil, onları yenen Yunanlıların gözünü. Pers orduları antik Yunan kentleri üzerine yürüdüğünde, Herodot ve Thukydides Pers Savaşları’nın tarihini yazdılar, savaşı kazanan Yunanlıların bakış açısıyla. Pers Savaşları’nın kaybeden tarafı olan Pers Kralı I. Darius ve muhteşem Pers ordusunun savaştan sonraki perişan halini kimse kaleme almaya bile değer bulmadı.

Tarih, yenilenlerin hikâyesidir. Tarih metinlerinde, yenilenlere yeniler kadar yer bulunmaz. Onlar tarih sahnesine yenilmek üzere çıkarlar, yenilirler ve bir daha da onları kimse hatırlamaz. Yenilenler, yenilenlerin tarihiyle yetinmek zorundadırlar. Nâzım Hikmet’in “yeniler, yenilenlerin dikişsiz ak libâslarında sildiler kılıçlarının kanını” dediği gibi; yeniler, yenilenlerin her şeyini ellerinden alırlar, canını, malını, “kadınını”, özgürlüğünü, hatta tarihini bile.

Savaş, insanlık tarihi boyunca, hep erkek işi oldu. Savaşlar erkekler arasındaki anlaşmazlıklardan doğdu. Savaşa hep erkekler gitti, savaşlarda hep erkekler dövüştü, savaşlarda hep erkekler öldü. *Ilyada*'daki Truvalı Helena gibi, uğrunda kralların birbirleriyle savaştığı kadınlar da görüldü. Ancak, "alelade" kadınlar, tarih boyunca, erkeklerini cephe gerisinden savaşa uğurlayan, onlara erzak ve cephane malzemesi hazırlayan, onlar için dua edip, savaştan dönmelerini bekleyen anneler, karılar, kız kardeşler ve kızlar olarak resmedildi hep. Bu kadınların "kıymet-i harbiyesi" de cephede savaşmakta olan erkeklerine hem maddi hem de manevi açıdan ne denli destek olabildikleriyle ölçüldü. Tarih boyunca, kadınların kahramanlığı, erkeklerini savaşa göndermek ve onları birer kahraman yapmak konusunda gösterdikleri özveri ve erkeklerini savaşır vaziyette tutabilme becerileriyle bir tutuldu.

Tarih boyunca, savaşlarda erkekler dövüştü, kadınlar yenildi. Erkekler dövüstükçe, kadınlar kaybetti. Yenilenlerin kadınları, erkeklerini yenmiş olan diğer erkeklerin sultasına zamanla boyun eğdiler. Tarih boyunca savaşlarda yenilenlerin kadınları, yenenlerin yeni karıları oldu. Yenenlerin kadınları ise savaşı kazanmış olan kendi erkeklerinin giderek yükselen gücüne yenik düştüler. Truva Savaşı, Truvalı Helena'yı paylaşamayan iki erkek, Hektor ve Agamemnon yüzünden yaşandı. *Lysisstrata*'da anlatıldığı üzere, Peloponnesos Savaşları sırasında Atinalı ve Spartalı kadınlar erkeklerini birbirleriyle savaşmaktan vazgeçirebilmek için "her şeyi" denediler. Hatta gün geldi, kocalarını yatak odalarına bile almadılar. Ama sonuç hiç değişmedi.

Tarih boyunca savaşlar, Birinci Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 28 Haziran 1914 gününe kadar, hep erkeklerin tekelinde kaldı. Savaş o zamana kadar hep bir "erkek işi" olarak kalmayı başarmıştı. Savaş erkeklerin dünyasıydı, ama adını büyüklüğünden alan Birinci Dünya Savaşı bu tarihsel gerçeği değiştirmeye azimliyd.

Bir Topyekûn Savaş: Birinci Dünya Savaşı

Birinci Dünya Savaşı, 28 Haziran 1914 günü Gavrilo Princip adında 19 yaşındaki bir Sırp milliyetçisinin Avusturya-Macaristan Arşidükası Franz Ferdinand ve karısı Sophie'yi Saraybosna'da güpegündüz sokak ortasında Brovning marka bir revolverle vurup öldürmesiyle patlak verdi. O gün, Avrupa'da yaşayan herkes bunun çok kısa süren bir savaş olacağını, hatta askerlerinin 1915 yılbaşında eve dönmüş olacağını umuyordu. Ancak, savaş rüzgârları bu kez yalnızca erkeklerin savaşı olamayacak kadar uzun süren bir topyekûn savaş yaşanacağını sinyallerini daha ilk günlerden vermeye başlamıştı. Bu kez savaş, adı üstünde, bir dünya savaşıydı. Dünyanın bütün ülkelerini kapsamasa bile, kısa bir süre zarfında dünyanın beş kıtasına bir-

den yayılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'na katılan tüm ülkeler, bütün güçlerini, enerjilerini, üretim kapasitelerini, ellerinde bulunan bütün insan kaynaklarını, hatta kadınlarını bile bu savaş için topyekûn seferber etmek durumunda kalmışlardı.

Örnek olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu ele alalım. Birinci Dünya Savaşı, 1915 yılının Mart ayına kadar yalnız Osmanlı Ordusu'nun çarpıştığı bir savaştı. Osmanlı Ordusu'nun Çanakkale'de çok ağır kayıplara uğraması üzerine, Osmanlı İmparatorluğu erkek nüfusun geri kalanını da kulüpler, cemiyetler ve hayır kuruluşları şeklinde kullanmak üzere seferber etmeye başladı. 1916 yazında Arap İsyanı patlak verince, devlet, muazzam sayıdaki kadın mülteci ve şehit düşen askerlerin dul eşlerini beslemek, giydirmek, barındırmak ve istihdam etmek üzere kadın kuruluşları kurdu. 1917 yılından itibaren Osmanlı Ordusu bütün cephelerde bozguna uğradıkça, Osmanlı Devleti son kaynaklarını seferber etmek üzere son kartını oynadı: Muzaffer İtilaf Devletleri'ne karşı mücadele için bir milli seferberlik çağrısında bulundu. Bu çağrı daha sonra Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yürütülecek olan Milli Mücadele'de (1919-1923) de yankı bulacaktı.

Birinci Dünya Savaşı, en azından başlangıçta, Avrupalı yayılmacı ulus-devletlerin arasında yaşanan bir emperyalist paylaşım savaşıydı. Gerili birer yay gibi bütün güçleriyle birbirine karşı saldırmaya hazırlanan taraflar, bu savaşı bir an önce kazanabilmek için bütün kaynaklarını harekete geçirmekten çekinmiyorlardı. Savaşa atılmaya bu denli istekli görünen karşılıklı tarafları oluşturan bütün halkların savaş ateşini ise milliyetçilik ideolojisi körüklemekteydi. Birinci Dünya Savaşı uluslararası bir savaş olarak başlamıştı. Ancak, uzun savaş yılları içerisinde savaş pek çok ülke için bir ulusal ölüm kılım mücadelesine dönüştü.

Milliyetçilik ateşiyle yanıp tutuşmakta olan Avrupa ulus-devletleri, savaşın toplumsal etkileri ve savaş ideolojisinin topluma yayılması konusunda değişik yöntemler seçtiler, farklı stratejiler benimsediler ve birbirlerinden çok farklı uygulamalarda bulundular. Ancak, savaşa katılan bütün tarafların üzerinde istisnasız uzlaştığı tek nokta, ülkelerinin bütün toplumsal katmanlarını topyekûn seferber etme girişimleri oldu.

Birinci Dünya Savaşı 28 Haziran 1914 günü başladığında, Winston Churchill 1911 yılından beri İngiltere'nin Donanma Bakanı görevindeydi. 28 Haziran 1914 gecesi, günlüğüne şu satırları yazdı: "Bu, büyük bir olay, karşıma çıkan en büyük olay. Bu uğurda varımı yoğumu ortaya koyacağım."¹ Churchill hiç de haksız sayılmazdı. "Bütün Savaşları Sona Erdirecek Savaş" ("A War to End All Wars") sloganıyla başlayan Birinci Dünya Savaşı, kısa bir süre zarfında yalnızca İngiltere için değil, bütün Avrupa için dört yıl süren bir

1 David Jablonsky, *Churchill, The Great Game and Total War*, Frank Cass, Londra, 1991, s. 46.

“ölüm kalım savaşı”na dönüşmüştü. İngiltere’nin Donanma Bakanı Winston Churchill, özellikle Çanakkale Savaşı’nda uğradığı hezimetten sonra, bu savaşı kazanabilmek için varını yoğunu gerçekten ortaya koymak zorunda kalmıştı.²

Birinci Dünya Savaşı’nda varını yoğunu ortaya koymak zorunda kalan bir tek Winston Churchill değildi. Birinci Dünya Savaşı’na giren bütün ülkeler bunun bir ölüm kalım mücadelesi olduğunun bilincindeydi. Ancak, Alex Roland’ın da haklı olarak belirttiği gibi ‘gerçekleşen savaş,’ ‘beklenen savaştan son derece farklıydı. Birinci Dünya Savaşı’na giren hiçbir ülke böyle si bir topyekûn savaşa hazırlıklı değildi:

Birinci Dünya Savaşı, katılan devletlere yol gösterebilecek hiçbir örneğin bulunmadığı bir topyekûn seferberliği zorunlu kılıyordu. Yalnızca cephede savaşanlara değil, muharebe meydanlarından ne kadar uzakta olurlarsa olsunlar bütün halklara “cephes gerisi” denen yerde –yani tüm ülkede– zorluklar ve yükümlülükler getirmesi nedeniyle, gerçekten de topyekûn bir savaştı.³

Birinci Dünya Savaşı’nı kendisinden önceki savaşlardan çok farklı kılan şey, savaşa katılan ülkelerin hemen hepsinin 19. yüzyıl boyunca yaşanmış olan sanayi devriminin bütün ürün ve sonuçlarını silah olarak kullanmasıydı. Avrupa’yı çepeçevre saran demiryolları ağı, askeri seferberliği çok hızlandırmıştı. Telgraf ve telefon, ordu haberleşmesinde büyük bir devrim yaratmıştı. Tüfek, özellikle şarapnel etkili top teknolojisinde sağlanan gelişmeler nedeniyle, savaş meydanında bir kez yaralanan bir asker, sağ kalsa bile savaşın sonuna kadar savaş dışı kalacak kadar ağır yaralanmış oluyordu.

Bismarck’ın 1871’de semeresini veren Almanya’yı tekrar birleştirme çabaları, Avrupalı çeşitli devletlerin arasında gizli ittifaklar oluşturulmasına yol açmıştı. Bu ittifaklar, bir yandan küçük çekişmelerin ve çarpışmaların ertelenmesine yol açarken, bir yandan da çelişkilerin ve düşmanlıkların giderek artmasına neden oluyordu. Avrupa devletlerinin Avrupa-merkezcilik, milliyetçilik, ırkçılık, sömürgecilik ve emperyalizm sevdaları da buna eklenince, Avrupa’da “Harb-i Umumi” giderek daha da kaçınılmaz hale gelmişti. Askeri tarihçi Ivan Bloch, Birinci Dünya Savaşı 1914 yazında patlak vermeden kısa bir süre önce yayınlamış olduğu *Savaşın Geleceği* (*The Future of War*) kitabında, Avrupa’da patlak verecek bir savaşın yerel boyutta kalmayacağını; savaşın ölçeğinin büyük bir hızla büyüyeceğini; giderek daha çok sayıda askerin, hatta sivillerin de savaşa katılacağını; muharebe meydanlarının bütün Avrupa’yı kaplayacağını; ve makineli tüfek, tank, zehirli gazlar, uçak ve modern mavzerlerin gerek muharip askerler, gerekse siviller arasında olağanüs-

2 A.g.e., s. 46-65.

3 A.g.e., s. 50.

tü kayıplara yol açacağını söylüyordu. Bloch'a göre, böylesi bir savaş, her iki taraf için de muazzam servet kayıpları anlamına gelecekti. Ayrıca, karşı tarafı yenme azmi daha yüksek olan ve askerlerinin iâşesi ve donanımı için yeterli ekonomik kapasiteye sahip olan ulusların bu 'yeni' tip savaşı kazanacağını da öngörüyordu.⁴

Artık son derece büyük orduları kontrol etmek ve bu muazzam büyüklükteki orduları donatmak üzere lojistik ve diğer maddi kaynakları idare etmek için çok daha iyi genel-kurmaylara ihtiyaç vardı. Dahası, işin bir de ideolojik boyutu bulunuyordu. Vatandaşlık, yurtseverlik ve milliyetçilik duyguları, cephelerde "karşı konulmaz" ve "yenilmez" askerler yaratmıştı. Dolayısıyla, askerî tarihte ilk kez, taraflar yalnız "düşman ordusu"nu değil, aynı zamanda "düşman halkı" da yenmek için savaşıyordu. Artık her iki tarafın da esas hedefi, düşmanın savaşa devam azmini kırmaktı. Bundan dolayı, artık bu kanlı mücadelede sınırları belirgin bir cephe, önceden belirlenmiş muharebe koşulları, hatta adil öldürme kuralları söz konusu bile değildi. Kralların ve şövalyelerin soylu savaşları ve şanlı zaferleri çoktan tarihe karışmıştı. Soylu şövalyeler ve şövalyeliğin ahlâki kuralları artık hiçbir kıymet taşımıyordu. Birinci Dünya Savaşı kirli bir ölüm-kalım mücadelesiydi ve bu mücadelede savaşı kazanmak için artık her yol mubahtı.⁵

Peki dünya, bu topyekûn savaşın yol açacağı felaketinin boyutlarını daha önceden fark etmemiş midir? Avusturya ve Prusya-Danimarka Savaşı (1864), Habsburg-Prusya Savaşı (1866), Fransa-Prusya Savaşı (1870-1871), Amerikan İç Savaşı (1861-1865), Rus-Japon Harbi (1904-1905), hatta Balkan Savaşı (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha önce topyekûn savaşın olağanüstü büyüklüğünü ve akıl almaz yıkıcılığını herkese gösteren örnekler olmuştur.

Mareşal Helmuth von Moltke'nin 14 Mayıs 1890 günü Reichstag'ta söylediği "kabineler arası savaş çağı çoktan kapandı, artık yalnızca halkların savaşı var" sözlerinden yola çıkan askerî tarihçiler Stig Förster ve Jörg Nagler şunları yazar:

Gerek Fransa-Prusya Savaşı (1870-1871) gerekse Amerikan İç Savaşı (1861-1865) oldukça sınırlı çatışmalar olarak başladı, sınırlı savaş hedefleri uğruna yapıldı. Ama savaşlar uzadıkça ve zamanla daha acı verici hale geldikçe, en

- 4 Peter N. Stearns, Michael Adas ve Stuart B. Schwartz. *World Civilizations: The Global Experience*, Harper Collins Publishers, New York, 1992, s. 815-837. Bir topyekûn savaş olarak Birinci Dünya Savaşı için, bkz. John Williams. *The Homefronts: Britain, France and Germany, 1914-1918*, Constable, Londra, 1972; J. M. Winter, *The Experience of World War I*, Oxford University Press, New York, 1989; James Joll, *The Origins of First World War*, Longman, New York, 1984.
- 5 Mark Kishlansky vd., "World War I", Mark Kishlansky vd., *Societies and Cultures in World History*, Harper Collins Publishers, New York, 1995, s. 868-901.

azından daha güçlü olan taraflar gün geçtikçe daha radikal oldular. Düzenli ordular birbirleriyle muharebe ederlerken, siviller de gerillalara dönüştü ve onlar da savaşa katıldı. Milliyetçilik, ırkçılık ve ayrımcılık, savaşların çıkmasına ve sürmesine katkıda bulunan, kamu vicdanında yaygın duygular haline gelmişti. Belki de önceki savaşların hiçbirinde görülmedik bir ölçüde, “cephhe gerisi” savaşın belkemiği haline geldi, kadınlar dâhil tüm siviller ordunun iâşesini ve diğer ihtiyaçlarını temine çalıştılar ve ordunun morali, halkın desteğine bağımlı hale geldi. Böylece “düşman” sivillere yönelik bir askeri strateji, modern savaşın önemli bir parçası oldu. Her iki savaş da, teknolojik ve ekonomik açıdan sanayileşmiş savaşın başlangıcını teşkil ediyordu. Tarihte hiç görülmemiş bir şekilde, teknolojik değişim ve silahların, cephanenin ve donanımın endüstriyel üretimi savaşın gidişatını etkiledi. Tüfekler ve toplar, makineli tüfeklerin ilk biçimleri, arkadan dolma tüfekler (*breech-loaders*), ağır toplar ve hepsinden önemlisi demiryollarının sistematik kullanımı, yeni bir savaş türü yarattı: sanayileşmiş kitle savaşının başlangıcı. Modern silahlara sahip, demiryollarıyla nakledilen kitlesel orduların cephane ve donanım ihtiyaçlarının da endüstriyel üretim yoluyla karşılanması gerekiyordu. Dolayısıyla, özellikle savaş uzadıkça, tarihte eşi benzeri görülmemiş bir gelişmeyle, bir ölçüde sanayileşmiş bir ekonomi, savaş yürütmenin temeli haline geldi. Kamu ve özel sektör arasında uyumlu işbirliği, savaş için vazgeçilmez bir nitelik kazandı. Bunun sonuçları ise, gelişmiş kapitalizm çağında yeni bir fenomen, yani devletin ekonomiye dolaysız müdahalesi şeklinde ortaya çıktı.⁶

Ama hiçbir Avrupa ülkesi bundan kendisine bir ders çıkarmadı. Belki de kendi sosyal ve kültürel üstünlüklerine ilişkin “asil” duygularından ötürü, Avrupalılar bu yıkıcı ve belirleyici savaşların hiçbirine önem vermediler. Kendilerinin üstünlüğü fikrinin yarattığı körlüğü yaşıyorlardı. Hepsi, düşmana karşı hızlı ve belirleyici bir zafer bekliyordu; ama karşılarına çıkan, bir topyekûn savaş oldu. Roger Chickering ve Stig Förster’in belirttikleri üzere, “bu çok daha uzun süren, kapsadığı coğrafya açısından çok daha büyük bir savaştı. Askerlere moral ve maddi destek sağlayarak veya askeri harekâtların kurbanları olarak, siviller de artık büyük ölçüde doğrudan savaşın içine girmişlerdi.”⁷ Artık savaş, bütün sınıfları, cinsiyetleri, kiliseleri, emekli asker örgütlerini, gönüllü örgütlerini, hayır kuruluşlarını, para-militer organizasyonlar gibi sosyal ve kültürel grupları ve hemşireler gibi meslek örgütle-

6 Stig Förster ve Jörg Nagler, “Introduction”, Stig Förster ve Jörg Nagler (ed.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 1-25; özellikle, s. 2-3.

7 Roger Chickering ve Stig Förster, “Introduction”, Manfred F. Boemke, Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 1-9, özellikle, s. 1.

rini de içine alıyordu. Bu açıdan bakıldığında, Birinci Dünya Savaşı, “sivillerin sistematik, önceden planlanmış ve hesaplanmış bir şekilde katılcı kategorisine sokulması” sonucunu doğurmuş, bu da “çok kapsamlı bir seferberliğin yanı sıra askeri ve ekonomik bütün işlerin eşgüdümlü olarak planlanmasını zorunlu kılmıştır.”⁸ Tabii ki bütün bu gelişmeler, yurtseverlik ve milliyetçilik yönünde çok daha karmaşık bir ajitasyon çalışmasını da gerekli hale getirmiştir.

Napoléon, savaş teknolojisindeki yeni gelişmeler üzerinde denetim kurabilmek amacıyla 1802 yılından itibaren zorunlu askerlik (*conscription*) denemesinde bulunmuş olan ilk kişidir. Zorunlu askere alınan askerlerin yanı sıra, geniş ölçekli kitlesel savaş çok daha iyi planlama ve organizasyonu zorunlu kıldığı için, yeni bir subay kuşağına da ihtiyaç vardı. Geniş ölçekli savaş, aynı zamanda pahalı ve yıkıcı savaş girişimleri üzerindeki devlet tekelini de güçlendirdi. 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde, yaşanan bütün bu gelişmeler sonucunda, savaşlar geçmiştekilerden çok daha farklı bir nitelik kazanmıştı. 20. yüzyıl, artık topyekûn savaş çağıydı. Bazı yazarlar ise “halk savaşı”, “sanayileşmiş halk savaşı” ve “modern savaş” gibi nitelemeleri kullanırlar. Nasıl adlandırılrsa adlandırılınsın, Birinci Dünya Savaşı, bu yeni tür küresel savaşın, yani Alman sosyolog Max Weber’in ifadesiyle topyekûn savaşın, ilk (ve kötülükleri açısından bugüne kadarki ikinci büyük) örneğiydi.⁹

20. yüzyılda toplam 104.000.000 insanın savaşlarda öldüğü ve bu rakamın 1500-1914 arasında savaşlarda ölmüş olan toplam dünya nüfusunun tam üç misli olduğu bilinmektedir. Birinci Dünya Savaşı’ndan başlayarak, savaşlarda verilen kayıpların büyük oranda sivillerden oluştuğu da bilinmektedir. Hava bombardımanları, kimyasal silahlar, zehirli gazlar, yüksek miktarda ve üstün nitelikte patlayıcı içeren top mermileri ve değdiği insan bedenini paramparça edecek kadar mermi hızı artırılmış olan tüfekler... Daha iyi silah, en düşük maliyetle en çok insan öldürme kapasitesi demektir. Birinci Dünya Savaşı günlerinden başlayarak, dünya çapında bitmek tükenmek bilmeyen bir silahlanma yarışı yaşanmaktadır. Bunların hepsi, aslında bizlere topyekûn savaş kavramının hediyeleri. Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’nda savaş kayıplarının yüzde elliye varan kısmını siviller oluştururken, 1980’lerden itibaren savaşlarda sivillerin ölüm oranı yüzde seksenlere fırlamıştır. Bu sivil kayıpların önemli bir kısmını ise kucaklarında çocuklarıyla ölen kadınlar oluşturmaktadır.¹⁰ Jennifer Turpin bu konuda şu saptamada bulunur:

8 A.g.e., s. 2-4.

9 Stig Förster ve Jörg Nagler, “Introduction”, s. 7-25.

10 Jennifer Turpin, “Many Faces: Women Confronting War”, Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin (ed.), *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 3-4.

Savaşı toplumsal cinsiyet gözlüğüyle analiz etmenin yanı sıra, toplumsal cinsiyet ile sınıf, ırk, millet ve etnik köken arasındaki evresel kesişimleri de araştırmalıyız. Kadınların savaş ve militarizasyonun etkilerine maruz kalma oranı, içinde yaşadıkları toplumlara, ekonomik durumlarına ve ırksal veya etnik kimliklerine bağlı olarak değişim gösterir.¹¹

Milliyet ve Cinsiyet

Milliyetçilik, toplumda var olan sınıf ve toplumsal cinsiyet farklılıklarını enlemesine kesen bir ideolojidir. Bu sınıflar ve cinsiyetler üstü niteliğiyle, milliyetçilik toplumda önceden beri var olan toplumsal farklılık ve ayrımcılıkların bir kriz anında geçici bir süre için geri plana itilmesi sonucunu doğurur. Savaş, ortak dış düşmanlarına karşı giriştikleri savaşta kendi iç mücadelelerini bir süreliğine bir kenara bırakan farklı toplumların, birbirlerine karşı bir zafer kazanmak gibi ortak bir amaç etrafında kendi içlerinde kenetlenmesine neden olmaktadır. Bu toplumsal kenetlenme, savaştan önce toplumda varolan her türlü toplumsal, ırksal, sınıfsal, cinsel, dinsel, yerel ve etnik farklılıkların en azından kısa bir süre için rafa kaldırılmasına yol açmaktadır. Bu birleştirici niteliğiyle, etnik milliyetçilik, sosyal, sınıfsal veya cinsel farklılıkların çok üstünde bir ideolojidir. Jean H. Quataert bunu “toplumsal cinsiyet savaş kültürü” diye adlandırır. Buna göre, savaşın toplumda popüler düzeyde kabul görmesi, savaş ideolojisinin cinsiyetlendirilmesiyle mümkün olmaktadır. Bir başka deyişle, kadınlar da savaş ideolojisine katılır, çünkü bu ideoloji kadınların “erkek savaşçıların bakımını üstlenenler” olarak kamusal alanda kabul görmelerini sağlar. Jean H. Quataert’in deyişiyle, “bakıma ilişkin tanımlanmış kadın alanı, alışıldık eril askerî mekanizmanın dışında kurumsallaşmış sivil savaş hazırlığının eşgüdümlü bir altyapısının ortaya çıkmasını destekler, hatta buna imkân verir.”¹² Ancak, tam anlamıyla milliyetçi cemaatlerde, “toplumsal cinsiyete dayalı işbölümü çok daha belirgin ve bilinçliydi. Gönüllü askerî tıbbi personel olarak yalnızca erkekler eğitiliyordu, kadınlar ise sadece Kızılhaç ve benzeri kuruluşların gönüllü kadın yardımcılarını oluşturuyordu.”¹³

11 A.g.e., s. 4.

12 Jean H. Quataert, “German Patriotic Women's Work in War and Peace Time, 1864-1890”, Stig Förster ve Jörg Nagler (ed.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 449-477; Jean H. Quataert, “Mobilizing Philanthropy in the Service of War: The Female Rituals of Care in the New Germany, 1871-1914”, Manfred F. Boemke, Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 217-238, özellikle, s. 224, 232, 233-234.

13 Jean H. Quataert, “Mobilizing Philanthropy in the Service of War: The Female Rituals of Care in the New Germany, 1871-1914”, s. 233-234.

Milliyetçilik, savaş gibi zorlu günlerde sınırlı süreli fakat neredeyse koşulsuz bir toplumsal eylem-birliği doğurur. Kendi sınıfsal konumları, etnik geçmişleri veya cinsiyet durumlarını savunmak için ölümü göze al(a)mayan insanlar, yeri veya günü geldiğinde, milliyetçilik ideolojisi sayesinde devletleri, milletleri veya milliyetçilikleri uğrunda koşa koşa ölmeye gidebilmektedirler. Susan R. Grayzel, İngiltere örneğinden yola çıkarak, milliyetçi erkek yöneticilerin savaş zamanında kadınlardan beklentilerini şu sözlerle özetlemiştir:

Kadınlar bedenleriyle gerçekleştirdikleri üretimle, askerleri yani savaşın ham cephanesini sağlar, ancak bir dizi kamusal ortamda belirli bir cinse özgü bu tür özgül milli çalışma sürekli küçümsenir. Erkek çocukları doğurup onları savaşa göndermeleri yolundaki zorlanmalarının ötesinde, kadınların onlara bu yönde manevi etkide bulunmaları da teşvik edilir. 1914 yılı Ağustos ayında savaşa desteği artırmayı amaçlayan bir yazıda, kadınların yurtseverlik görevleri şu şekilde anlatılmaktadır: “Onları neşeyle cepheye göndermek, coşkularına tam olarak katılıp arkada bıraktıklarına ilişkin endişelerini asgari düzeye indirmek; İngiltere’nin oğullarından cepheye gitmek için istediği şevkle birlikte, kadınların da yerine getirmesini beklediği gizli bir görevdir.” Britanya’nın “oğulları” cepheye giderlerken, “kızları”, yani bu oğulların anneleri de, çeşitli propaganda posterlerinde açıkça görüldüğü üzere, onları şevkle savaşa göndermek gibi “kutsal” bir görevle yükümlüyüdü. Savaş boyunca politikacıların yanı sıra bir dizi toplumsal yorumcu ve aktivist gerek Britanya’da gerekse Fransa’da anneliğin merkezî rolünü vurgulayıp pekiştirdi. Her yerde kendini gösteren bu söylemde annelik kadın kimliğini tanımlıyor ve bütün kadınları birleştirecek bir araç işlevi görüyordu. Savaşta ölenlerin sayısı çığ gibi büyüdükçe, kadınlara ve gelecek kuşağın milli kaynağının üreticileri olarak annelere yönelik genel milliyetçi ilgi de büyük bir hızla artış gösterdi.¹⁴

Birinci Dünya Savaşı’nı önceki bütün savaşlardan farklı kılan ve onu bir “dünya savaşı” yapan şey, topyekûn savaş kavramıdır. Birinci Dünya Savaşı, milliyetçilik ateşiyle alevlenmiş çeşitli etnik toplumların kendi ulus-devletlerinin direktifleri doğrultusunda ve bu devletlerin karizmatik liderleri etrafında topyekûn seferber olmasına yol açtı. Milliyetçi toplumsal kenetlenmenin sonucu olarak ortaya çıkan topyekûn seferberlik, ulus-devletlerin birbirlerine tüm güçleriyle saldırarak, kıyasıya bir ölüm-kalım savaşına tutuşması sonucunu doğurdu.

14 Susan R. Grayzel, “Promoting Motherhood and Regulating Women: Women’s Labor and the Nation”, *Women’s Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 86-120.

Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik ve toplumsal sonuçları da en az savaşta verilen kayıplar kadar ağır oldu. Savaşa katılan bütün ülkelerin erkekleri cephehelerde, kadınları da cephe gerisinde ölüm-kalım savaşı vermek zorunda kaldılar. İngiltere, Fransa ve özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'nde çok sayıda aktif feminist kadın savaşa karşı çıkmak istediler, "pasifist" olarak nitelenen kadın sesini yükseltmeye çalıştılar.¹⁵ Ancak, milliyetçi propagandayla doldurulmuş olan kulaklar onların sesini pek duyamadı. Birinci Dünya Savaşı öncesinde kadın hareketine gönül vermiş en aktif feminist kadınlar bile milliyetçi ideolojilerin feminist ideolojilerinin üzerine çıkmasını engelleyemiyorlardı.¹⁶ Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar feminizmi her şeyden üstün tutmuş olan Maude Royden, "artık benim feminizmi her şeyden üstün tutmam mümkün değil" demeye başlamıştı.¹⁷ Aynı tavır, feminist yazarlar tarafından kaleme alınmış olan kurmaca edebiyat eserlerinde konuşan kadın kahramanların ağzından bile dökülüyordu.¹⁸ Maude Royden de dâhil olmak üzere, çoğu feminist yazarın savaş döneminde kaleme aldıkları yazılarda, milliyetçilik ideolojisinin feminist fikirlerin önüne geçtiği gözlenir.¹⁹ Joan Scott iki dünya savaşı arasında kalan dönemden bahsederken, Birinci Dünya Savaşı sırasında toplumsal cinsiyet konusunda yaşanmış olan gelişmeleri şöyle özetliyordu:

Cinsler arası ilişkiler zaman dışı, değişmez, toplumsal ve politik sistemlerin dışındaymış gibi görülür. Politikanın kargaşası, doğal düzeni alt üst eden bir faktör olarak tasvir edilir: erkekler zayıf ve iktidarsız; kadınlar güçlü, çirkin, mütehakkim, kocalarını ve çocuklarını terk edip, kamu hayatını ele geçiren varlıklardır. Savaş en son derecesine varmış düzensizliktir, önceden yerleşmiş bütün ilişkilerin yıkılması veya daha önceki istikrarsızlığın bir sonucudur. Savaş, cinsel bir düzensizlik olarak temsil edilir; barış ise "geleneksel" toplumsal cinsiyet ilişkilerine, ailelerinin alışıldık ve doğal düzenine, erkeklerin kamu rollerini üstlendiği, kadınların da evde oturduğu ve saire düzene dönüş demektir.²⁰

Yukarıda belirtildiği üzere, "millet" ve "anavatan" düşmandan korunacak kadın bedenleri olarak temsil edilmiş olmasına rağmen, Birinci Dünya Sa-

15 Johanna Alberti, *Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-1928*, McMillan Press, Londra, 1989, s. 8-70.

16 Clare M. Tylee, *The Great War and the Women's Writings, 1914-1964*, McMillan Press, Londra, 1990.

17 Johanna Alberti, *Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-1928*, s. 218.

18 Dorothy Goldman, *Women Writers and the Great War*, Twayne Publishers, New York, 1995, s. 117-123.

19 A.g.e., s. 117-120.

20 Joan W. Scott, "Rewriting History", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 27.

vaşı'na katılan bütün ülkelerde savaşı çeşitli şekillerde kaybeden en önemli gruplardan biri kadınlardı. Savaşa katılan ülkelerde, özellikle düşman işgaline uğrayan yerlerde, kadınlar yalnızca erkeklerinden yoksun bırakılmamış, aynı zamanda en ağır aşağılanma biçimine maruz kalmıştır: tecavüz.²¹ Kadınlara hem düşman erkekleri hem de kendi ülkelerinin askerleri tecavüz etmiştir. Ruth Harris'in belirttiği üzere, Birinci Dünya Savaşı hakkındaki literatür, "kadınların gerçek mağduriyetinin zalim erkek saldırganının saldırılarına direnen, kirletilen, masum dişil milletin bir temsiline nasıl dönüştürüldüğünü gözler önüne sermiştir."²²

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1919 yılında Savaş Suçları Komisyonu kurulmuş ve savaşa katılan istisnasız bütün tarafların askerlerinin tecavüz suçu işlediklerini kanıtlamıştır. Kadınlara karşı işlenen cinsellikle ilgili savaş suçları, daha önce hiç bu kadar ayrıntılı bir şekilde ve belgeleriyle birlikte ortaya konmamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda işlenen cinsel suçların çok azı tek bir askerin kişisel ve keyfi hareketine dayanır. Tam tersine, özellikle işgal edilen yerlerde tecavüz, "düşman halk"ı korkutmaya ve yıldırmaya yönelik bir yöntem olarak sistematik şekilde kullanılmıştır.²³ Belçika'yı işgal eden Alman ordusu ve Anadolu'yu işgal eden Yunan ordusu, bir yıldırma aracı olarak tecavüzü sistematik bir silah olarak kullanma lekesini taşımaktadırlar. Öte yandan, tecavüz eylemi iki ucu keskin bir silahtır. Tecavüz, yalnızca düşman halkı aşağılamak için kullanılan askerî bir araç değildir, aynı zamanda tecavüz olayları gerçek olsun veya olmasın, düşman ordusunun ne kadar barbar olduğunu göstermek amacıyla sık başvurulmuş bir suçlama olarak da büyük önem taşır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan Savaş Suçları Komisyonu, otuz iki farklı cinsel eylemi savaş suçu olarak kabul etmiştir. "İnsanlığa karşı işlenen suçlar" kategorisine sokulan en yaygın ve en ağır suçlar, raporun beşinci ve altıncı maddelerinde ele alınmış olan "tecavüz" ve "fuhuşa zorlama" suçlarıdır.²⁴

Birinci Dünya Savaşı sonrasında bozulan uluslararası düzeni yeniden tesis etmek için 1927 yılında kurulmuş olan Milletler Cemiyeti tarafından uluslararası hukuk kuralı konularak, bütün savaşların yanı sıra düşman kadınlara tecavüz de yasaklanmıştır. Ne var ki, ne savaşlar, ne de savaşlarda kadınlara

21 Susan R. Graysel, "The Maternal Body as Battlefield: Rape, Gender, and National Identity", *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 50-85.

22 Ruth Harris, "Child of the Barbarian: Rape, Race and Nationalism in France during the First World War", *Past and Present*, No. 141, Ekim 1993, s. 170.

23 Kelly Dawn Aksin, *War Crimes against Women: Prosecution in International War Crimes Tribunals*, Martinus Nijhoff Publishers, Cambridge, 1997, s. 41.

24 A.g.e., s. 43-45.

karşı işlenen suçlar sona ermiştir. 1928 yılında, Fransa ile Amerika Birleşik Devletleri arasında Kellogg-Briand Paktı imzalanmış ve bu pakt önce Milletler Cemiyeti'nin kurucusu 15 ülke, daha sonra da 48 ülke tarafından kabul edilmiş, böylece bütün savaş suçları kolektif bir şekilde mahkûm edilmiştir.²⁵ Ancak, İkinci Dünya Savaşı'nda işlenen yüz kızartıcı cinsel suçlar, Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanmış olanları bile gölge bırakmıştır.

Savaştaki Kayıplar

"Rüzgâr Gibi Geçti" (*Gone With the Wind*, 1939) filminin erkek kahramanı Rhett (Clark Cable) sevgilisi Scarlett'e (Vivien Leigh) "Savaş kadın değil erkek işidir" der demesine, ama savaşlarda işler pek filmlerdeki gibi gitmez. Amerikan İç Savaşı'ndan başlayarak, bütün topyekûn seferberlik girişimleri topyekûn savaşla, topyekûn savaş da kadın erkek ayrımı gözetmeyen topyekûn kayıplarla neticelendi. "Bütün savaşlara son verecek olan savaş" sloganıyla pazarlanan Birinci Dünya Savaşı, insanlık tarihinin 28 Haziran 1914 gününe kadar yaşamış olduğu en büyük çaplı kitle katliamı olarak tarihe geçti. Ama savaş, başlangıçta umulduğu gibi yeryüzünden silinmedi. Birinci Dünya Savaşı'nın devamı, hatta rövanşı olarak 1939-1945 yılları arasında gerçekleşen İkinci Dünya Savaşı'nda yaşanan insanlık dışı sahneler, bir önceki dünya savaşının oldukça "medeni" bir savaş olduğunu bütün dünyaya kabul ettirdi.

Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 10.000.000 askerin savaş alanlarında ölmüş olduğu kabul edilmektedir.²⁶ 6.600.000 civarında olduğu tahmin edilen sivil ölümleri de bu sayıya eklenince, ölü sayısının çok daha yüksek olması beklenir.²⁷ Ancak, Birinci Dünya Savaşı'nda ölenlerin kaçta kaçının kadın olduğunu hesaplamak neredeyse imkânsızdır, çünkü elimizde Birinci Dünya Savaşı'nda kadın ölümleriyle ilgili herhangi bir istatistik bulunmamaktadır.

Diğer bir kaynakta, Birinci Dünya Savaşı'nda 1.000.000 Fransız, 722.000 İngiliz, 2.000.000 Alman, 600.000 İtalyan, 1.800.000 Rus ve 115.000 Amerikan askerinin çarpışmalarda ölmüş olduğu belirtilmektedir. Aynı kaynağa göre, Birinci Dünya Savaşı'nda cepheye gönderilen Fransız askerlerinin % 17'si, Alman askerlerinin % 16'sı, İngiliz askerlerinin % 12'si, Rus askerlerinin % 12'si ve Amerikan askerlerinin de % 3'ü ölmüştür.²⁸

Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya, Avusturya-

25 A.g.e., s. 46.

26 Dorothy ve Carl J. Schneider, *Into the Breach: American Women Overseas in World War I*, Viking Press, New York, 1991, s. 2.

27 Mark Kishlansky, vd., "World War I", s. 868-901.

28 J. M. Winter, *The Experience of World War I*, Oxford University Press, New York, 1989, s. 202-206.

Macaristan ve Bulgaristan'ın tarafında yer almıştı, ama Birinci Dünya Savaşı literatüründe Osmanlı İmparatorluğu'nun rolü es geçilmiştir. Halbuki 1915 baharında, İtilaf Devletleri'nin ilk ve en önemli seferlerinden biri olan Çanakkale Savaşı, onların Doğulu müttefikleri olan Rusya'ya bir denizyolunu açma girişimi amacıyla Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılmıştı. Çanakkale Savaşı'nın askeri sonucu, İngiliz, Fransız ve ANZAK birlikleri için tam bir hezimet oldu. Osmanlı İmparatorluğu pek çok cephede yenildi ve Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetti, ama Çanakkale müdafaasındaki başarısı sonradan Rusya'da yaşanan 1917 Ekim Devrimi'nin başlıca sebeplerinden birini oluşturdu.

Batılı kaynaklarda pek değinilmemesine rağmen, Osmanlı Ordusu'nun, kendisi için 1914-1923 yılları arasında dokuz yıl sürmüş olan Birinci Dünya Savaşı'nda yaklaşık 1.750.000 şehit vermiş olduğunu da biz hemen bu sayılara ekleyelim. Bu istatistiklerden yola çıkarak, Birinci Dünya Savaşı'nda silah altına alınmış olan toplam 2.783.000 Osmanlı askerinden yaklaşık yüzde 47'sinin yaralanma, hastalık, açlık ve donma nedeniyle bir daha evlerine asla dönememiş olduklarını söylemek mümkündür. Karşılaştırma amacıyla bir çarpıcı örnek daha vermek gerekirse, Osmanlı Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın Alman Genelkurmayı'nın teşvik ve baskılarıyla Rusya'ya karşı yeni bir doğu cephesi açmak için 1914 kışında vakitsiz ve hazırlıksız girişmiş olduğu ünlü Sarıkamış Seferi'nde kurşun atamadan hastalanarak veya donarak ölen Osmanlı askerlerinin sayısı 90.000 kişi olarak hesaplanmaktadır. Diğer bir deyişle, 6 Nisan 1917 günü Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olan Amerika Birleşik Devletleri ordusunun 11 Kasım 1918 günü imzalanan ateşkes anlaşmasına kadar geçen sürede kaybettiği asker sayısı kadar Osmanlı askeri, iki haftalık bir süreçte Doğu Anadolu'daki Allahü ekber Dağları'nda donarak ölmüştür.

Birinci Dünya Savaşı'nda Kazananlar ve Kaybedenler

Birinci Dünya Savaşı yıllarının ünlü Osmanlı gazetecisi Ahmed Emin (Yalman), *Dünya Savaşında Türkiye (Turkey in the World War)* adlı kitabının “Özgür Kılan Savaş İşleri” başlığını taşıyan bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'nda yenildiğini, ancak Osmanlı kadınlarının bu savaşın galipleri arasında yer alması gerektiğini savunur.²⁹ Kitabın “War Work: the Emancipator” başlığını taşıyan bu bölüm başlığından da gayet iyi anlaşılacağı üzere, Ahmed Emin'e (Yalman) göre, Birinci Dünya Savaşı, Müslüman Osmanlı kadınlarını kölelikten kurtarmış ve özgürlüklerine ka-

29 Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 235-238.

vuşmalarını sağlamıştır. Ahmed Emin (Yalman), savaşta cepheye koşan Osmanlı erkeklerinin yerini kadınların doldurmak zorunda kaldığını öne sürmektedir. Uzun savaş yıllarında oğlunu, kocasını, babasını kaybeden Müslüman Osmanlı kadınları, onlardan boşalan işgücü açığını doldurarak Osmanlı ekonomisiyle bütünleşmiştir. Bu arada, savaşın çalkantılı yıllarında, kendi ekonomik bağımsızlıklarını da kazanmayı da başarmışlardır. Sonuçta, Ahmed Emin (Yalman), Müslüman Osmanlı kadınlarının kendilerinden bir daha asla geri alınamayacak olan hak ve özgürlükleri savaş yıllarında farkına bile varmadan elde etmiş olduklarını ayrıntılarıyla anlatmaktadır.³⁰

Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda kadınlar ve "savaşın özgürleştirici etkileri" meselesi uzun zamandır uzmanlar tarafından tartışılmaktadır. Tartışma hâlâ canlılığını korumaktadır, ama şimdilik belli bir konuda uzlaşma göze çarpmaktadır: Gerçi Birinci ve İkinci Dünya Savaşları birçok ülkede kadınların sosyal ve siyasi haklar ve ekonomik yararlar elde etmesine yardımcı olmuştur; ama savaş döneminde kadınlar tarafından elde edilmiş olan bütün bu kazanımlar, savaşa katılan ülkelerin hepsinde değilse de çoğunda, savaş biter bitmez kaybedilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti'nde kadınlar hakkında yazılanlar, bu yaklaşıma bir istisna gibi görünmektedir. Bir başka deyişle, Türk yazarların birçoğuna göre, Birinci Dünya Savaşı, Müslüman Osmanlı kadınları açısından önemli fırsatlar yaratmış, onları kapalı mahrem hayatlarından çıkarak kamusal alana açılmaya zorlayarak, bir bakıma özgürleştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı süresince Osmanlı İmparatorluğu'nun en çok okunan gündelik gazetelerinden birisi olan *Vakî*t gazetesinde dört yıl boyunca her gün köşe yazıları yayınlanmış olan Ahmed Emin (Yalman) gibi önemli bir gazetecinin böyle bir gözlemlerde bulunması, Müslüman Osmanlı kadınları adına gerçekten de mühim bir işarettir. Ahmed Emin'in (Yalman) "Birinci Dünya Savaşı Müslüman Osmanlı kadınlarını kölelikten kurtarmıştır" yolundaki yaklaşımı, daha sonra Nermin Abadan Unat³¹ ve Şirin Tekeli³² gibi önde gelen feminist kadın tarihi yazarları tarafından da benimsenmiştir.

Bu noktada sorulması gereken sorular bellidir. Birinci Dünya Savaşı, gerçekten de, bazı Müslüman Osmanlı kadınlarını birer iş sahibi yapmış olabilir. Ancak, savaş sırasında birer işte çalışmış olmak, bu kadınları özgür kılmaya yetmiş midir? Müslüman Osmanlı kadınların kaçta kaç Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca edindikleri işlerde çalışmayı savaştan sonra da sürdürebilmişlerdir? Diğer bir deyişle, bu kadınların kaçta kaç Birinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşulları içinde kazanmış oldukları ekonomik bağımsız-

30 A.g.e., s. 238.

31 Nermin Abadan Unat, *Women in Turkish Society*, E. J. Brill, Leiden, 1990, s. 1.

32 Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982, s. 198-199.

lığı savaş sonrası yıllarda da sürdürmeyi gerçekten başaramışlardır? Ahmed Emin (Yalman) ve onun kitabını kaynak göstererek “savaş Osmanlı kadınlarını çalışma hayatına itti” gibi genellemeler yapan Şirin Tekeli gibi kadın tarihçileri, bu sorulara pek de net cevaplar veremezler.³³

Birinci Dünya Savaşı’nın Avrupa ve Amerika’da Fransız, İngiliz, Amerika’lı ve hatta Alman kadınların cephe gerisinde özgürlüklerini kazanmalarına yol açtığı tezi, gerçekten de kadın tarihi araştırmacıları arasında yaygın kabul görmektedir.³⁴ Ancak, yakın zamanlarda bu konuda yapılmış olan çeşitli araştırmaların sonuçları, kadınların asıl kazanımının ev içinde değil, ev dışındaki toplumsal cinsiyete dayalı işbölümünde yaşanmış olduğunu göstermektedir.³⁵ Dahası, savaştan dönen erkeklerin savaş boyunca yerlerini almış olan kadın işçilerin işten çıkarılmasına yol açtığını ve böylelikle Birinci Dünya Savaşı yıllarının kadınlar açısından sınırlı ve süreli bir “kurtarıcı” olduğunu savunan araştırmacılar da vardır.³⁶ Bu görüşü savunan araştırmacılar, işverenlerin “vasıflı” işçiler olarak gördükleri erkek işçileri, “vasıfsız” olarak gördükleri kadın işçilere her zaman tercih etmiş olduklarını vurgulamaktadırlar. Örneğin, Almanya’daki bazı işverenlerin, savaş koşulları nedeniyle fabrikalarında kadın işçiler çalıştırmak zorunda kalmaktansa, cephedeki erkek işçilerini geri çağırma iznini devletten koparmış olmaları gayet anlamlıdır.³⁷

Birinci Dünya Savaşı’nın kadınlar üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmacılar arasındaki bir diğer tartışma konusu da, hangi toplumsal ve sınıfsal kesimden gelen kadınların savaş koşullarından daha fazla etkilenecek olduklarıdır.³⁸ Birinci Dünya Savaşı’nın savaşa katılan tüm ülkelerdeki bütün kadınları şu ya da bu şekilde etkilemiş olduğu, artık hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak, savaşta yenilmiş olan ülkelerin kadınlarının mı, yoksa zafer kazanmış olan ülkelerin kadınlarının mı savaştan daha çok etkilendiği hâlâ bir tartışma konusudur. Hiçbir ülkede tek tip bir kadın grubu olmadığı gerçeği de göz ardı edilmemesi gereken bir olgudur. Çeşitli toplumlarda hangi kesimlerden kadınların Birinci Dünya Savaşı’ndan

33 A.g.e., s. 199.

34 Kingsley Kent, *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*, Princeton University Press, New Jersey, 1993.

35 Maurine Weiner Greenwald, *Women, War, and Work: the Impact of World War I on Women Workers in the United States*, Cornell University Press, Ithaca, 1990, s. x.

36 Sandra Gilbert, “Soldier’s Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War”, Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1989, s. 126-197.

37 Ute Daniel, *The War from Within: German Working Class Women in the First World War*, Berg Publishers, Oxford, 1997, s. 37-127.

38 Yvonne M. Klein, *Beyond the Home Front: Women’s Autobiographical Writing of the Two World Wars*, New York University Press, New York, 1997, s. 17-124.

daha çok etkilenmiş olduğu halen yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nın bütün ülkelerdeki bütün kadınları aynı şekilde mi, yoksa yalnızca belirli ülkelerdeki kadınları mı, yoksa belirli ülkelerdeki belirli sınıflara mensup kadınları mı daha çok etkilediği tartışılmalıdır. Bahsedilen kadınların uyruğu, etnik kökeni, sınıfsal, ırksal ve dinsel özellikleri, hatta medeni durumları gibi başka önemli parametreler de bu tartışmanın içine eklenince, iş iyice içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşayan kadınların Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendikleri konusunu araştıran Maurine Weiner Greenwald, Amerika'da savaş nedeniyle askere alınan beyaz erkeklerden boşalan işlere beyaz kadınların, siyah erkeklerden boşalan işlere de siyah kadınların alınmış olduklarını gözlemlemiştir.³⁹

Birinci Dünya Savaşı'nın kadınlar üzerindeki etkileri konusundaki bir başka tartışma odağı da, savaşın yol açtığı değişimin daha önceden beri süregelen geniş kapsamlı bir değişim rüzgârının bir sonucu olup olmadığıdır.⁴⁰ Ahmed Emin (Yalman) gibi bazı yazarlar, kadınların hayatında yaşanan bütün gelişmeleri yalnızca Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki kazanımlarına bağlamaktadır. Ancak, bazı feminist yazarlar, en azından Avrupa ve Amerika'da bu değişim rüzgârının çok daha önceden başlamış olduğunu ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanmış olan gelişmelerin de kadınların özgürlüğünü kazanmaları hareketinin yalnızca bir halkası olduğunu savunmaktadırlar.⁴¹ Bazı radikal feminist yazarlara göre ise, Birinci Dünya Savaşı aslında kadınları özgür kılmamış, hatta savaştan önce giderek yükselen kadın özgürlüğü hareketine kalıcı zararlar bile vermiştir. Bu görüşü savunanlar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce başlamış ve büyük ivme kazanmış olan değişim hareketinin, savaş nedeniyle kazanılmış geçici bir düzelme zannedildiğini, bu yanlışlığın da aslında genelde kadın hareketine büyük zararlar verdiğini öne sürmektedirler.⁴²

Fransız kadın tarihçisi Françoise Thébaud bu konuda şu haklı saptamalarda bulunmaktadır:

1980'li yıllarda genç tarihçiler, savaşın kadınları özgürleştirici bir etkisi olduğu tezine karşı çıktılar. Kaynakların eleştirel bir yeniden okuması gösterdi

39 Maurine Weiner Greenwald, *Women, War, and Work: the Impact of World War I on Women Workers in the United States*, s. 4.

40 Nicole A.N.M. van Os, "Women and Work during World War I: Did the War Emancipate Ottoman Women?", s. 3.

41 Billie Melman, "Introduction," Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 11-14.

42 Margaret Randolph Higonnet, "Introduction", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 1-17.

ki, değişimler geçici ya da yüzeysel olmuştur. Özgürleştirme tezi yanıltıcıydı. Dahası, savaşı, 20. yüzyılda daha önce başlayıp ilerlemekte olan özgürleşme hareketini sekteye uğrattığı düşünöldü. Hem yaratıcı hem de eşitlikçi bir nitelik taşıyan söz konusu hareket, ekonomik ve cinsel açıdan bağımsız bir “yeni kadın” modeli yaratmıştı. Dolayısıyla, savaşı, çatışmalar patlak vermeden önce krizde olan erkek kimliğini tahkim ettiği ve kadınları yeniden doğurgan anneler ve etkin ev kadınları konumuna soktuğu ileri süröldü. Eğer savaş kadınlara herhangi bir özgürleşme getirdiyse; bu, onları daha etkin hane idarecileri ve daha vazife-şinas ve hayranlık duyan eşler haline getirme amacına yönelikti. Kadın tarihini özgürleşme açısından değerlendiren yaklaşımın değerli ve üretken olduğu anlaşılmıştır ve birçok tarihçi hâlâ aynı görüşü korumaktadır. Ne var ki sorun, bu yaklaşımın kadınları ve kadın tarihini insanlığın geri kalanından koparmasıdır ve son yıllarda söz konusu yaklaşım gittikçe artan eleştirilere maruz kalmaktadır... Bu arada Amerikalı tarihçiler, toplumsal cinsiyet sistemi kavramıyla yeni ufuklar açtılar. Onlara göre, artık mesele, savaşı erkekleri ve kadınları nasıl etkilediğı değil, kadın erkek ilişkilerinin gerçekliğini ve sembolizmini nasıl yeniden tanımladığıdır.⁴³

Amira Gelblum, Alman feministler Anita Augspurg (1857-1943) ve Lida Gustava Heymann’ın (1868-1943) Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki siyasi fikirlerini savaş öncesi ve sonrası fikirleriyle karşılaştırmıştır.⁴⁴ Gelblum’a göre, Birinci Dünya Savaşı, feminist kadınları milliyetçi fikirler doğrultusunda ölkelerinin çıkarlarına sadık kalmak ile bütün dünya kadınlarıyla dayanışma duygularını içeren enternasyonalizm arasında bir seçim yapmak zorunda bırakmıştır. Savaştan önce liberal görüşlere sahip olan ve genelde kadın erkek eşitliğini savunan bu feministler, Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş karşıtı pasifist direnişe katılmışlardır. Savaştan sonra ise kendilerini sosyalizm ile feminizmi birleştirmeye çalışan “adil ve barışçıl” bir dünya kurmaya adanmışlardır.⁴⁵

Buraya kadar, Birinci Dünya Savaşı’nın kadınlar ve çalışma hayatı üzerine genel etkileri üzerinde durduk. Birinci Dünya Savaşı farklı ölkelerde çok farklı sonuçlar doğurmuş, toplumların kendilerine özgü şartlarına bağı olarak sosyal, siyasi ve ekonomik hayatlarında değişik tezahürler ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı’nın savaşa katılan belli başlı ölkelerin kadınları

43 Françoise Thébaud, “The Great War and the Triumph of Sexual Division”, Françoise Thébaud (ed.), *A History of Women: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*, Cilt V, 3. baskı, Harvard University Press, Massachusetts, 1998, s. 23-24.

44 Amira Gelblum, “Ideological Crossroads: Feminism, Pacifism, and Socialism”, Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 307-327.

45 A.g.e., s. 307-308.

üzerindeki etkilerini daha yakından incelemek yerinde olacaktır. Savaşa taraf her ülke, topyekûn savaşın dört zorlu ve yıkıcı yılında karşılaştığı şartlar içinde kendine özgü bir yol izledi ve kendine özgü bir Birinci Dünya Savaşı tarihi yaşadı. Dahası, Birinci Dünya Savaşı aynı zamanda bu ülkelerin savaş öncesi dönemdeki toplumsal çatışmaları üzerinde de kalıcı etkiler bıraktı. Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ortaya çıkmış olan benzer nedenlerin sonuçları, ülkeden ülkeye çok büyük değişiklikler gösterir. Bir başka deyişle, her ülkenin ayrı ayrı değerlendirilmesi, zaman zaman aşırı derecede betimleyici bir nitelik taşısa bile, sağlıklı bir karşılaştırmalı analiz yapabilmemiz için çok daha geniş bir perspektif kazanmamıza olanak verecektir. Bu farklı etkileri daha iyi kavrayabilmek için, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin analitik örnek olay incelemelerine kadınlar ve çalışma hayatı açısından karşılaştırmalı tarih perspektifinden bakmaya çalışalım.

İngiltere: “Oğullarımızı Eve Geri Getirin!”

Birinci Dünya Savaşı'nın İngiltere'de gözlemlenmiş olan en yıkıcı etkilerinden birisi, savaş nedeniyle tarımsal üretimin 1916 yılından itibaren durma noktasına gelmesidir. Erkeklerin askere alınmasıyla birlikte, İngiliz tarım sektöründe önemli bir daralma yaşanmıştır. Ayrıca, şehirlerde bulunan fabrikalarda da erkek işçilerin askere alınmasından kaynaklanan bir işgücü kıtlığı vardır. Cephe gerisinde kalan erkekler ve kadınlar, savaştan önce başlamış olan kırdan şehre göç hareketini giderek artan oranda sürdürmüşlerdir. Kadınların çoğunluğu da tarımsal üretime katılıp toprakla boğuştuktansa, şehirlere gidip nispeten daha iyi ücretler ödeyen sanayi işletmelerinde çalışmayı tercih etmişlerdir.⁴⁶ Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, çalışan İngiliz kadınlarının oranı yaklaşık yüzde elli artmıştı.⁴⁷ İngiltere'de savaş nedeniyle çalışma hayatına katılmış olan kadınlardan en az 700.000'inin cepheye koşan erkeklerden boşalan işleri doldurmuş oldukları düşünülmektedir.⁴⁸

İngiliz hükümeti, özellikle de Savunma Bakanlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarında çok ilginç bir denemede bulundu. Temmuz 1917'de oluşturulan Kadın Tarım Ordusu (*Women's Land Army*, WLA), muhafazakâr İngiliz çiftçilerin kadın tarım işçileri çalıştırmak konusundaki bütün direnişine ve protestosuna rağmen, Ekim 1918'e kadar 23.000 kadın tarım işçisi-

46 Sharon Ouditt, *Fighting Forces, Writing Women: Identity and Ideology in the First World War*, Routledge, Oxford, 1994, s. 50-51.

47 Gail Braybon, *Women Workers in the First World War: The British Experience*, Croom Helm, Londra, 1981, s. 46-47.

48 Sandra M. Gilbert, “Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War”, Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 197-226, özellikle s. 205.

ni birer işe yerleştirmeyi başarmıştı.⁴⁹ Savaş sona erince, Kadın Tarım Ordusu'nun kadın tarım işçileri de işlerini kaybetmiş oldular.

İngiliz hükümetinin bir diğer ilginç girişimi de, Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası (*Women's Army Auxiliary Corps, WAAC*) denemesi olmuştur. Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası, Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'de girişilen en büyük para-militer kadın örgütlenmesidir.⁵⁰ Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası, silahlı bir birlik değildir. Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası, muharebe görevleri için uygun erkekleri geri hizmet işlerindeki meşguliyetlerinden kurtarmak ve böylece onları cepheye kazandırarak yerlerini Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası'nın kadın gönüllülerine bırakmalarını sağlamak esasına göre kurulmuştur. Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası'na gönüllü yazılan kadın askerlerin hemen hemen tamamı işçi sınıfı kökenli kadınlardan oluşmaktadır. Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası birliklerinin kadın subay ve astsubaylık gibi yönetici ve kâtip görevlilerinin hemen hemen tamamı, göze çarpmak şekilde, orta sınıfın alt kesimlerinden gelen iyi eğitilmiş kadınlardan oluşturulmuştur. Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası'nın İngiliz ve Fransız askerleri arasında "koruyucu melek" olarak ün salmasına yol açan kadın ambulans şoförleri ise, çoğunlukla Birinci Dünya Savaşı yıllarında bile araba sahibi olabilecek kadar zengin olan üst sınıf kadınlardan oluşmaktadır.⁵¹

Doron Lamm, Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası hakkındaki makalesine ünlü bir İngiliz çocuk hikâyesi olan *Alis Harikalar Diyarında* kitabına atıfta bulunarak "Emily Savaşta" ("Emily Goes to War") adını vermiştir. Bu makalede, Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası'nın arşivlerinde bulunan 600 personel dosyasından yola çıkarak, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda kadınların işe, hatta askere alınmaları konusunda emek tarihçilerinin öne sürmüş oldukları "özgürlüğünü kazanma" tezlerini sorgulamıştır. Şubat 1917'de kurulmuş olan Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası, savaşın başında kolaylıkla iş bulabilen İngiliz kadın işçilerin işlerini kaybetmeye başladıkları ve kadın işsizliğinin giderek artmaya başladığı bir dönemde gündeme gelmiştir. Çoğu Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası gönüllüsü, ancak sanayi sektöründeki özgülleştirici işlerini kaybettikten sonra bu birliğe katılmayı kabul etmişlerdir. İngiliz ordusunun 1917 başlarında içinde bulunduğu kronik erkek işgücü sıkıntısı ve savaşın uzaması nedeniyle yaşanan işten atılmalar sonucunda bir işsiz kadınlar ordusunun oluşmaya başlaması, Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası girişiminin altında yatan en büyük nedenlerdir. İngiliz Ordusu kadın-

49 Sharon Ouditt, *Fighting Forces, Writing Women: Identity and Ideology in the First World War*, s. 54-57.

50 Doron Lamm, "Emily Goes to War: Explaining the Recruitment to the Women's Army Auxiliary Corps in World War I", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Gender and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 377-396.

51 *A.g.e.*, s. 377.

ları askere almaktansa, onlara cephe gerisinde hizmet görevi yapan erkeklerin işlerini vermeyi düşünmüştür. Cephe gerisindeki işlerini Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası üyesi kadınlara devreden erkek askerlerin de cepheye çarpmalarına katılarak, “gerçek anlamda askerlik” yapmaları sağlanmıştır.⁵²

1916 yılının Noel günü, yani 24 Aralık 1916 tarihinde, Fransa topraklarında işgalci Alman ordusuna karşı savaştan İngiliz ordusu saflarında, kadınların yapabileceği işler ve 20.000 cephe gerisi hizmetli için istihdam sahası bulunduğu tespit edilmişti. 1917 yılının Şubat ayında, Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası’nın ünlü Büyük Kadın Seferberliği (*Great Call for Women*) başlatıldı. 1917 yılı sonlarına gelindiğinde, toplam 40.000 Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası kadın askeri, cephe gerisinde bilfiil hizmet veriyordu. İlk 10.000 kadın gönüllünün arasında, savaşın ilk yıllarında İngiliz Ordusu’ndaki erkek subay ve erlerin çamaşır yıkama ve yemek pişirme gibi hizmet ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş olan Kadın Alayı’na (*Women’s Legion, WL*) mensup 7.000 kadın görevli de bulunuyordu.⁵³ 1918 sonbaharında savaş sona erdiğinde, İngiliz Ordusu, artık ihtiyaç duymadığı Yardımcı Kadın Ordu Kıtası (WAAC), Kadın Tarım Ordusu (WLA) ve Kadın Alayı’nı (WL) kapatma kararı aldı. Birinci Dünya Savaşı’nda İngiliz Ordusu’na fiilen hizmet vermiş yaklaşık 70.000 kadın da böylelikle savaştan sonra ordudaki görevlerinden ayrılmış oldular.⁵⁴ Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’de ekonominin durma noktasına gelmesi nedeniyle yaşanan yüksek işsizlik oranlarına bakılacak olursa, bu asker kadınlardan büyük çoğunluğunun bir daha asla çalışma hayatına geri dönememiş oldukları düşünülebilir.

Ayrıca, İngiltere’yi düşman işgalinden korumak amacıyla toplanan ve örgütlenen silahlı kadınlardan oluşan Kadın Acil Durum Kıtası (*Women’s Emergency Corps, WEC*) ve Kadın Gönüllü İhtiyat Kıtası (*Women’s Volunteer Reserve, WVR*) gibi para-militer sivil toplum girişimleri, İngiliz Ordusu tarafından pek desteklenmemiştir. Sokaklarda haki asker üniformalarıyla dolaşan ve düzenli askerî eğitim alan bu kadınlar hakkında İngiliz kamuoyundaki hâkim görüş, “bu hanımefendiler ellerinin hamuruyla askercilik oynuyorlar” sözleriyle özetleniyordu. Yani, haki askerî üniformayı yalnızca erkek vatandaşlara yakıştırmaya alışık olan İngiliz halkının genel görüşü, bu varlıklı kadınların askercilik oynadığı şeklindeydi.⁵⁵

52 A.g.e., s. 377-395.

53 A.g.e., s. 378-380.

54 Kristina Robert, “Gender, Class, and Patriotism: Women’s Paramilitary Units in the First World War Britain”, *The International Historical Review*, Şubat 1997, s. 52-65.

55 Susan R. Grayzel, “National Service and National Sacrifice: Civic Participation, Gender, and National Identity”, *Women’s Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 190-225; özellikle s. 192-202.

Dahası, savaşın erkek işi olduğunda hemfikir olan muhafazakâr İngiliz halkı, özellikle de İngiliz Ordusu'nun erkek mensupları, İngiliz Ordusu'na katılan diğer bütün kadınlara pek de iyi gözle bakmıyorlardı.⁵⁶ Örneğin, Kraliyet Kadın Hava Kuvvetleri'nin (*Women's Royal Air Force, WRAF*) kadın komutanı Violet Douglas Pennant hakkında onun lezbiyen olduğuna ve birlikteki bütün diğer kadınlarla cinsel ilişki kurduğuna ilişkin uydurulan asılsız dedikodular, bu cinsiyetçi bakış açısını bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermektedir.⁵⁷

Üzerinde "Askerlerimizin Hayatı Onun Elllerinde" ("On Her, Their Lives Depend") yazan ünlü savaş propagandası posterleriyle İngiliz kadınlarını fabrikalara koşup cephedeki erkekleri için cephane üretmeye çağıran İngiliz hükümetinin vermeye çalıştığı milliyetçi mesajları ise bir an için bir tarafa bırakalım.⁵⁸ Zira 1915 Mayıs'ında İngiliz Ordusu'nda bir "top mermisi skandalı" yaşanmıştı. İngiliz Ordusu'nun top mermisi stoklarının önemli bir bölümünün son kullanma tarihi geçmişti. Bu mermilerin çoğunun aslında kullanılmayacak durumda olduğu anlaşılmıştı; bayat mermilerin birçoğu toplanırken patlıyor, Alman askerlerinden daha çok İngiliz askerinin ölümüne neden oluyorlardı. Gönüllü Yardım İşçileri Müfrezesi (*Voluntary Aid Detachment Workers, VAD*) adı altındaki İngiliz örgütüne bağlı kadın işçilerin cephane fabrikalarında çalışmaya başlamaları, çok büyük sayıda İngiliz kadınının endüstriyel iş yaşamına katılması açısından gayet önemli bir gelişmedir.⁵⁹

"Askerlerimizin Hayatı Onun Elllerinde" sloganı şaka filan değildi; Gönüllü Yardım İşçileri Müfrezesi'ne katılan İngiliz işçi kadınlarının pek çoğu için, cephane imalatı yurtsever bir üretim dalydı. Bu yolla, kadınlar hem endüstriyel bir üretim alanında iş bulmuş, hem de askerî üretime katkıda bulunmuş oluyorlardı. Gönüllü Yardım İşçileri Müfrezesi'nin kadın işçileri, haftada altı, bazen de yedi gün uzun süreyle, hatta bazen sekiz saatten bile fazla süren üç vardiya halinde fabrikalarda çalışıyor, askerî üniformalar giyiyor ve fabrikalara bitişik olarak inşa edilmiş olan ve genelde asker koğuşlarını andıran barakalarda kalıyorlardı.⁶⁰ Gönüllü Yardım İşçileri Müfrezesi men-

56 Susan R. Grayzel, "The Enemy Within: The Problem of British Women's Sexuality During the First World War", Nicole Ann Dombroski (ed.), *Women and War in the Twentieth Century: Enlisted with or without Consent*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 72-89.

57 Jenny Gould, "Women's Military Services in First World War Britain", Margaret Randolph Higgonnet, vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Haven, 1987, s. 114-125; özellikle s. 121.

58 Angela Woollacott, *On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War*, University of California Press, Berkeley, 1994, s. 17-216.

59 Angela Woollacott, "Women Munitions Makers, War, and Citizenship", Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin (ed.), *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 126-131.

60 Janet S. K. Watson, "Khaki Girls, VADs, and Tommy's Sisters: Gender and Class in the First World War Britain", *The International Historical Review*, Şubat 1997, s. 32-51.

subu gönüllü kadın işçilerin çalışmakta olduğu fabrikaların çoğu güvenlik nedeniyle şehirlerden uzakta, hiç kimsenin uğramadığı tarımsal bölgelerde kurulmuştu. Etrafı çamurlu tarlalarla çevrili bu fabrikaların pek çoğunun doğru dürüst bir ısıtma sistemi bile bulunmuyordu. Gönüllü Yardım İşçileri Müfrezesi'nin kadın işçileri, kulakları sağır eden bir gürültü, zehirli gazlar ve iş kazası tehlikeleri arasında, hatta TNT zehirlenmesine maruz kalmak veya her an gerçekleşebilecek olası bir patlamada havaya uçmak tehlikesi altında çalışıyorlardı.⁶¹ Fabrikaların ve yatakhanelerin duvarları kadın işçileri daha çok çalışmaya, üretimi daha da artırmaya ve böylelikle Britanya'nın savaşı kazanma çabasına katkıda bulunmaya çağıran posterlerle doluydu.⁶²

Fransa

Fransız kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadıkları hakkında "Büyük Savaş ve Cinsiyetçi İşbölümünün Zaferi" ("The Great War and the Triumph of Sexual Division") başlıklı ilginç bir makale kaleme almış olan Françoise Thébaud, savaşın (en azından Fransa'da) akut bir cinsiyet ayrımına yol açmış olduğunu savunmaktadır.⁶³ Birinci Dünya Savaşı patlak vermeden önce, Fransa'da 3.500.000'i tarım sektöründe olmak üzere yaklaşık 7.700.000 kadın çalışma hayatına atılmıştı.

7 Ağustos 1914 günü bir konuşma yapan Fransız Başbakanı Viviani, Fransız Ordusu tarafından askere alınmış olan köylü erkeklerden boşalan tarımsal işleri dolduracaklarını umduğu Fransız kadınlarına şu veciz sözlerle hitap ediyordu:

Fransa'nın kadınları ve çocukları, milletin kızları ve oğulları ayağa kalkın. Şu anda savaş meydanında olanların çalışma hayatında bıraktığı boşluğu doldurun. Çok kısa bir süre içinde işlenmiş toprakları, kaldırılmış hasadı, ürün veren tarlaları gösterin onlara! Bu zorlu zamanda hiçbir çaba önemsiz değildir. Vataana hizmet eden her şey büyüktür. Ayağa kalkın! Harekete geçin! Haydi çalışmaya! Yarın zaferin şan ve şerefi herkesin olacak.⁶⁴

Gerçekten de, Fransa'da Birinci Dünya Savaşı yıllarında gözlenen üretimi artırma çabaları, üretim tarzında önemli değişikliklere yol açmıştır. Vasıflı bir erkek işçinin veya erkek ustanın bir ürünün üretilmesinde gerekli olan bütün aşamaları tek başına gerçekleştirdiği geleneksel eski üretim tarzı hızla

61 Deborah Thom, *Nice Girls and Rude Girls: Women Workers in World War I*, I. B. Tauris Publishers, Londra, 1998, s. 53-77, 122-143, 144-163.

62 Angela Woollacott, "Women Munitions Makers, War, and Citizenship", s. 127-128.

63 Françoise Thébaud, "The Great War and the Triumph of Sexual Division", s. 21-75.

64 A.g.e., s. 27-28.

terk edilmiştir. Taylorizme oldukça benzeyen bazı düzenlemeler yapılarak, üretim süreci küçük aşamalara bölünmüştür. Belirlenen küçük üretim aşamaları da, bir ürünün belli bir üretim aşamasını defalarca tekrarlayan, ama diğer üretim aşamalarını gerçekleştirmei pek bilmeyen kalabalık bir tecrübesiz kadın işçiler grubunun, yavaş yavaş, ancak giderek artan bir oranda üretime katılabilmesi sonucunu doğurmuştur.

Fransız Çalışma Bakanlığı'nın verilerine göre, 1914 Ağustos'unda ticaret ve sanayi sektörlerinde kadın işçilerin istihdam oranı savaş başlamadan önceki oranın yalnızca % 40'ı civarındaydı. Temmuz 1915'e gelindiğinde, savaştan önceki kadın istihdam oranının ancak % 80'ine varılabiliyordu. Fransız savaş ekonomisinin kadın emeğine en çok ihtiyaç duyduğu 1917 yılının sonlarında, savaştan önceki kadın istihdam oranının nihayet % 20 oranında aşılmış olduğu görülmektedir. 1917 yılının son aylarında, Fransız emek gücünün % 40'ı kadın işçilerden oluşmaktaydı.⁶⁵ Savaştan önce Fransız kadın işçilerinin oranının toplam Fransız işgücünün en fazla % 32'sine ulaşabilmiş olduğu düşünülecek olursa, Birinci Dünya Savaşı'nın Fransız kadınlarının ellerinden almış olduğu işleri ancak savaşın son yıllarına doğru geri vermiş olduğu söylenebilir. Diğer bir deyişle, Fransız kadınları Birinci Dünya Savaşı nedeniyle büyük oranda istihdam kaybetmişlerdir. Savaş sırasında kazanılan işlerin pek çoğunun savaşla ilintili geçici işler olduğu ve savaş biter bitmez bu işlerde çalışmakta olan kadınların pek çoğunun işlerini kaybetmiş oldukları da düşünülecek olursa, Birinci Dünya Savaşı'nın Fransız kadınlarını özgürleştirmiş olduğunu söylemek aslında pek de doğru olmaz. Tam tersine, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından önce aktif bir feminist örgütlenmeye sahip olan ve kadın hakları doğrultusunda aktif mücadele vermekte olan Fransız kadınlarının, savaş yılları sonrasında başladıkları noktanın çok gerisinde kalmış oldukları düşünülmektedir.⁶⁶

İngiliz Yardımcı Kadınlar Ordusu Kıtası'nın (WAAC) gönüllü kadın askerleri Fransa'daki cephe gerisinde ambulanslarını süredursunlar, Fransız Ordusu İngiltere'dekine benzer bir Fransız kadın birliği kurmayı aklının ucundan bile geçirmemiştir. Françoise Thébaud bu konuda şunları yazmaktadır: "Fransa yardımcı kadın birlikleri kurmadı ve kadın asker denince, açık göğüs dekoltesi bulunan, dizde büzülen pantolon ve çizme giymiş *poilues*'i tasvir eden savaş kartpostallarındaki açık saçık figür aklı geliyordu yalnızca."⁶⁷

65 Françoise Thébaud, "Work, Gender, and Identity in Peace and War: France, 1890-1930", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 405.

66 Michelle Perrot, "The New Eve and the Old Adam: Changes in French Women's Condition at the Turn of the Century", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Haven, 1987, s. 51-60.

67 Françoise Thébaud, "Work, Gender, and Identity in Peace and War: France, 1890-1930", s. 406

Ancak, bu durum, Fransız kadın sivil toplum kuruluşlarının İngiltere'deki Yardımcı Kadın Ordu Kıtası (WAAC) ve Kadın Tarım Ordusu (WLA) gibi askerî kadın kuruluşları ile Kadın Acil Durum Kıtası (WEC) ve Kadın Gönüllü İhtiyat Kıtası (WVR) gibi para-militer sivil toplum kuruluşlarına hiç özenmedikleri anlamına da gelmiyordu.⁶⁸ Hatta 1916 yılının ilk aylarında bazı Fransız feminist kadın kuruluşları bir araya gelmişler ve Fransız hükümetinden izin almaksızın, Fransız ve Belçikalı Kadınların Gönüllü Milli Müdafaa Kıtası (*Corps Volontaire de Défense Nationale des Femmes Françaises et Belges*, CVDNFFB) adında bir askerî örgüt kurmaya bile kalkışmışlardı.⁶⁹

Laura Lee Downs gibi bazı araştırmacılar, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Fransa'da kadınların erkeklerin işlerini ellerinden almadıklarını, ama erkeklerden boşalan üretim sürecinin çeşitli üretim aşamalarına bölünerek kadınlara dağıtılmış olduğunu savunmaktadırlar.⁷⁰ Laura Lee Downs, İngiltere'de bu gibi gelişmelerin yaşanmamış olmasını ise, Fransa'dakine oranla çok daha kuvvetli durumda bulunan İngiliz işçi sendikalarının vasıflı işgücünün bu yolla sulandırılmasına izin vermemiş olmasına bağlamaktadır. Fransa'da olduğu gibi, başından sonuna kadar vasıflı işgücü tarafından gerçekleştirilen üretim aşamalarının Birinci Dünya Savaşı nedeniyle yaşanan vasıflı ve tecrübeli işgücü kıtlığından etkilenmesini engelleyebilmek için, İngiliz hükümeti işçi sendikalarıyla bir anlaşma yapmaya mecbur kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca çeşitli üretim aşamalarının Fransa'daki gibi farklı tecrübesiz işçilere, özellikle kadın işçilere dağıtılmasına izin vermeleri karşılığında, İngiliz sendikalarına savaş biter bitmez eski üretim tarzına dönüleceğine dair söz verilmiştir.⁷¹ Fransız feministleri, özellikle Fransız Kadınlarına Oy Hakkı Birliği (*French Union for Women's Suffrage*, UFSF), Birinci Dünya Savaşı yıllarında kadınlara oy hakkı verilmesi ve kadınların erkeklerle eşit çalışma haklarına sahip olması gibi pek çok konuda kampanyalar yürütmüşlerdir.⁷² Ancak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında hükümetler tarafından kadın örgütlerine ve işçi sendikası temsilcilerine verilmiş olan sözlerin ne kadarının savaştan sonra tutulduğu ve ne kadarının da unutulduğu, tabii ki ayrı bir tartışma konusudur.

68 Susan R. Grayzel, "National Service and National Sacrifice: Civic Participation, Gender, and National Identity", *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 190-225; özellikle s. 202-206.

69 A.g.e., s. 203.

70 Laura Lee Downs, *Manufacturing Inequality: Gender Division in the French and British Metal-working Industries, 1914-1939*, Cornell University Press, Ithaca, 1995, s. 6-30.

71 Irene Osgood Andrews ve Margaret A. Hobbs, *Economic Effects of the World War upon Women and Children in Great Britain*, Oxford University Press, New York, 1921, s. 50-74.

72 Steven C. Hause, "More Minerva than Mars: The French Women's Rights Campaign and the First World War", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 99-113.

Amerika Birleşik Devletleri: “Yankiler Savaşı, Kadınlar İşe”

Amerika Birleşik Devletleri, Birinci Dünya Savaşı'na artık savaşı kaybeden tarafın Almanya olacağı iyice belli olduktan sonra, 6 Nisan 1917 günü İngiltere ve Fransa'nın safında girdi. Amerikan askerlerinin Avrupa'da savaşa girişi, savaş alanından binlerce mil ötede, güvenlikte olan Amerika Birleşik Devletleri'nde önemli sayılabilecek ekonomik ve toplumsal değişikliklere yol açmış değildir. Amerikan ekonomisi ve toplumu henüz tam anlamıyla seferber olmaya bile fırsat bulamadan Rusya savaştan çekilmiş, Amerikan kuvvetleri de yalnızca İngiltere ve Fransa'nın yanında Almanya'ya karşı savaşmıştır. Barizdir ki, Amerika Birleşik Devletleri savaşa girdiğinde, iç ayaklanmalarla boğuşan Osmanlı İmparatorluğu zaten çoktan yenik düşmüş durumdaydı. Dolayısıyla, Amerikan askerlerinin “düşman” Osmanlı Ordusu'na tek bir kurşun sıkmasına bile gerek kalmamıştı.

Bu nedenle, Amerika kıtasından çok uzaklarda, Kıta Avrupası'nda yaşanan Birinci Dünya Savaşı'nın Amerikan kadınları üzerindeki etkileri oldukça kısıtlı olmuştur, denilebilir. Ancak, Amerikan toplumu da Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu, çok ırklı ve çok dinli bir toplum olduğu için, Birinci Dünya Savaşı'nın heterojen bir yapıya sahip olan Amerikalı kadınlar üzerindeki etkileri en azından bu açılarından incelenmeye değer.

Amerika Birleşik Devletleri, 6 Nisan 1917 günü Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde, yıllardır İngiltere ve Fransa'ya askerî yardım malzemeleri sevk etmekte olan Amerikan ekonomisi zaten çoktan beri savaşa girmiş bulunuyordu. Avrupa'da hüküm süren savaş nedeniyle Amerika'ya dışarıdan gelen göç durmuş, ithalat da tamamen kesilmişti. 1917 Nisan'ında buna bir de hemen silah altına alınan ve Avrupa'ya savaşmaya gönderilen 2.000.000 asker eklenince, Amerika'da kadın emeğine ihtiyaç giderek artmıştı. Ne var ki, Françoise Thébaud'nun da belirttiği üzere, “İkinci Dünya Savaşı'nın tersine, Birinci Dünya Savaşı'nda Amerika'da çalışan kadınların sayısında hiçbir önemli artış yaşanmamıştı. Ancak, ırk, cinsiyet ve bölgesel açıdan istihdam örüntülerinde bir kayma görülmüştü.”⁷³

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kadın işçilerin Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilendiklerini inceleyen Maurine Weiner Greenwald, Amerika'da savaş nedeniyle askere alınan beyaz erkeklerden boşalan ağır sanayi, ofis işleri ve taşımacılık gibi alanlardaki işlere beyaz kadınların; işin daha ağır, ücretin ise daha düşük olduğu diğer sektörlerde çalışan siyah erkeklerden boşalan işlere de siyah kadınların alınmış olduklarını gözlemlemiştir.⁷⁴

73 A.g.e., s. 44.

74 Maurine Weiner Greenwald, *Women, War, and Work: the Impact of World War I on Women Workers in the United States*, s. 4.

Daha da ilginç, ırksal gerginliklerin çok daha yüksek düzeyde yaşandığı güney eyaletlerinde, beyaz kadınlar sanayi işçiliği gibi daha yüksek ücretli işlere geçerlerken, onlardan boşalan hizmetçilik, çiftlik ameleliği ve benzeri işlere de siyah kadınlar alınmışlardır.⁷⁵

William B. Breuer'in şu sözleri, Birinci Dünya Savaşı nedeniyle Amerikan Ordusu'na ilk kez kadınların alınmasının anlam ve önemini anlatmaktadır:

Bütün Yankiler erkek değildi. Amerika Birleşik Devletleri tarihinde ilk kez binlerce kadın savaşa katılacaktı. Bilinmeyen yollardan geçen ilk öncülerdi bunlar, erkeklerle aynı nedenlerle orduya girmişlerdi: vazife, şeref ve vatan aşkı.⁷⁶

Amerikan kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarında ilk kez Amerika Birleşik Devletleri Ordusu'na alınmaları, 1917 yılının bahar aylarında açılan astsubay sınavlarına kadınların da davet edilmesiyle gerçekleşmiştir. Amerika Birleşik Devletleri 6 Nisan 1917 günü savaşa girdiğinde, 200'ü aşkın istekli genç Amerikalı kadın donanmaya astsubay olarak atanmış bulunuyordu. Bu, Amerikan askerî tarihinde eşi benzeri görülmemiş önemli bir ilk adımdı. Donanmanın erkek subay ve astsubayları "Donanmada kadınlar, harika, gülünç! Donanmada kombinezonlular! Yuh artık!" diye bağrışıyor ve bu kadın görevlileri "astsubayiye" (*yeomenettes*) olarak görmeye, hatta kendilerinden aşağıda saymaya çalışıyorlardı. Ancak, Birinci Dünya Savaşı 1918 Kasım'ında sona erinceye kadar, 11.000 kadın astsubay çoktan Amerikan Ordusu'na katılmış bulunuyordu. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan çeşitli deniz üslerinde görevli olan bu kadınlar haftanın altı günü, günde on saat ordu hizmetinde çalışmaktaydı; ama Amerikan Donanması, bir iki küçük istisna dışında, bu kadınların savaş gemilerinde denize açılmalarına asla izin vermedi.⁷⁷

Amerikan Deniz Piyadeleri kadın askerler konusunda Amerikan Donanması kadar bile ileri görüşlü değildi. Amerikan Deniz Piyadeleri, 13 Ağustos 1918'de, yani savaşın bitimine yalnızca dört ay kala saflarına kadın askerleri kabul etmeye ikna oldular. Birinci Dünya Savaşı sona erinceye kadar, Deniz Piyadeleri'ne fiilen katılmış olan kadın askerlerin sayısı 350'yi çoktan bulmuştu. Yalnızca New York şehrinde önkayıt başvurusunda bulunan kadın deniz piyadesi adaylarının sayısı 2.000'i aşıyordu. Kadınların Deniz Piyadeleri'ne katılmak için katlandıkları bütün zahmetlere rağmen, Deniz Piyadeleri'nin çoğunluğu da bu kadın askerleri "piyadeyiye" (*marinettes*) olarak

75 A.g.e., s. 4-25.

76 William B. Breuer, "Female Trailblazers", *War and American Women: Heroism, Deeds, and Controversy*, Praeger Publishers, Westport, 1997, s. 6-16, özellikle s. 6.

77 Lettie Gavin, "The First Women of the Navy", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 1-18.

görmeye devam ettiler. 1922 yılına gelinceye kadar, kadın Deniz Piyadeleri'nin hemen hepsi aktif askerlik görevlerinden ayrılmış bulunuyorlardı.⁷⁸

Amerikan Kara Kuvvetleri, Birinci Dünya Savaşı yıllarında saflarına kadın askerler dâhil etmek konusunda Amerikan Donanması'ndan veya Deniz Piyadeleri'nden bile daha muhafazakârdı. Ancak, Fransa cephesinde çarpışan Amerikan askerlerine yardımcı olmaları için, savaş bitiminde toplam sayıları 21.480 gönüllüye ulaşan Ordu Hemşire Birliği'nin (*Army Nurse Corps, ANC*) kurulmasına önayak oldular. 1918 yılının Haziran ayında, bu kadın hemşirelerden 5.353 tanesi Fransa ve İngiltere'de cephe gerisinde görev yapmaktaydı. Ancak, "eşit fakat ayrı" ikamet şartlarının tedarik edilemeyeceği gerekçesiyle, Ordu Hemşire Birliği bünyesindeki 1.100 siyah hemşireden hiçbiri Avrupa'ya gönderilmemişti.⁷⁹ Amerikan Kara Kuvvetleri'nin hizmet personeli ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar 223'ü Fransa'da görev yapan toplam 450 kadın telefon memuresi, 1.685 kadın terapist ve 200 kadını Fransa'da hizmet veren 2.000'den fazla kadın ortopedist de Kara Kuvvetleri bünyesine kabul edilmişti.⁸⁰

Ayrıca, Genç Erkek Hristiyanlar Birliği (*Young Men's Christian Association, YMCA*), Genç Kadın Hristiyanlar Birliği (*Young Women's Christian Association, YMCA*), Kızıl Haç (*Red Cross, RC*) ve Kurtuluş Ordusu (*Salvation Army, SA*) gibi Amerikan hayır kuruluşlarının hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de Fransa'da cephe gerisinde hizmet veren üniformalı gönüllüleri arasında, sayıları 26.000'e ulaşan Amerikalı kadın da bulunmaktaydı.⁸¹ Başka bir kaynakta, Avrupa, Sırbistan, Çin ve Rusya'da savaşla ilgili gönüllü görevler üstlenmiş olan Amerikalı kadınların sayısı 25.000'e kadar yükseltilmektedir.⁸² Fransa'da görev yapan Amerikalı kadınlardan birisi olan yazar Edith Wharton'un Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleri hakkındaki *Masumiyet Çağı* (*Age of Innocence*) romanına referansla Alan Price'in kaleme almış olduğu *Masumiyet Çağının Sonu* (*The End of the Age of Innocence*) adlı kitabı, Amerikan kadınlarının cephede ve cephe gerisinde yaşadıkları zorluklar hakkında genel bir fikir vermektedir.⁸³

78 Lettie Gavin, "Women Marines", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 25-38.

79 Lettie Gavin, "The Army Nurse", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 43-69.

80 Lettie Gavin, "The Hello Girls of the Army Signal Corps", and "Reconstruction Aides," *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 77-96, 101-121.

81 A.g.e., s. 129-150, 179-199, 209-233.

82 Dorothy ve Carl J. Schneider, *Into the Breach: American Women Overseas in World War I*, Viking Press, New York, 1991, s. 11, 287-289.

83 Alan Price, *The End of the Age of Innocence: Edith Wharton and the First World War*, St. Martin's Press, New York, 1996.

Seslerini pek fazla duyuramamış olsalar bile, Amerika Birleşik Devletleri'nde de savaşa karşı olan kadınlar vardı. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında, Kasım 1914'te New York şehrinin kadın hakları savunucularının pasifist unsurları kendi aralarında Kadın Barış Partisi (*Women's Peace Party, WPP*) kurmuşlardı. Ocak 1915'de bu grubun içinden doğan Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadın Birliği (*Women's International League for Peace and Freedom, WILPF*), New York Üniversitesi'nden hukuk derecesi almış ve Columbia Üniversitesi'nde yüksek lisans yapmış olan sosyalist feminist Crystal Eastman'ın liderliğinde kurulmuştu.⁸⁴ Eastman'ın önderliği altında birleşmiş olan çok sayıda feminist lider, "yalnızca oy hakkı konusunda değil, ama aynı zamanda üreme hakları, emek örgütlenmesi, anti-emperyalizm, savaş karşıtlığı ve başka konularda da net bir tavır aldılar."⁸⁵

Hukuk Danışma Bürosu (*Bureau of Legal Advice, BLA*) da bir başka pasifist kadın örgütüydü. Hukuk Danışma Bürosu'na önderlik eden iki feminist pasifist, Tracy Mygatt ve Frances Witherspoon, Birinci Dünya Savaşı yıllarının yanı sıra, savaşın hemen öncesindeki ve sonrasındaki dönemlerde de "sosyalizm, barış ve insan hakları için mücadele veren eylemciler arasındaydı."⁸⁶ Kate Richards O'Hare, Emma Goldman, Rose Pastor Stokes, Kate Saddler, Anna Louise Strong gibi savaş karşıtı feministlerin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Amerikan toplumuna egemen olan Savaş Zamanı Olağanüstü Hal Kanunları (*Wartime Emergency Laws*) yüzünden nasıl karalandıkları ve yargılandıkları da unutulmamalıdır.⁸⁷ Bu yargılamaları ayrıntılarıyla inceleyen Kathleen Kennedy şöyle der: "Savaş dönemindeki baskıların kadınlar, onların politik rolleri ve kimlikleri üzerindeki etkileri, bir statü gerilemesi modelinde öngörülenden çok daha karmaşıktır."⁸⁸

Avustralya ve Yeni Zelanda: "ANZAK'lar"

Avustralya ve Yeni Zelanda'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması, 19. yüzyıl İngiliz sömürgeciliğinin bir uzantısıdır. Bir başka deyişle, Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'yla hiçbir komşuluğu ve ilişkisi bulunmayan Avustral-

84 Carrie A. Foster, *The Women and the Warriors: The U.S. Section of the Women's International League for Peace and Freedom, 1915-1946*, Syracuse University Press, New York, 1995.

85 Harriet Hyman Alonso, "Dissension in the Ranks: The New York Branch of WILPF", Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin, *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 296-302.

86 Frances H. Early, *A World Without War: How U.S. Feminists and Pacifists Resisted World War I*, Syracuse University Press, New York, 1997, s. xvii.

87 Kathleen Kennedy, *Disloyal Mothers and Scurrilous Citizens: Women and Subversion During World War I*, Indiana University Press, Bloomington, 1999.

88 A.g.e., s. xvii.

ya ve Yeni Zelanda gibi deniz aşırı ülkelerin askerleri (bağlı bulundukları Birleşik Krallık, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'na savaş açmış olduğu için) kendilerini Galiçya Cephesi'nde ve Çanakkale Savaşında ömürlerinde daha önce hiç görmemiş oldukları Alman ve Osmanlı askerlerinin karşısında buluvermişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'na katılan Avustralyalı askerlerin binlerce mil geride bırakmış oldukları anneleri, kız kardeşleri, eşleri ve kızlarından oluşan Avustralyalı kadınların yaşadıkları savaş deneyimleri hakkında yazılanlar, Jan Bassett'in editörlüğünde yayınlanan *Bizler Sana El Sallarken (As We Wave You Goodbye)* başlıklı bir kitapta derlenmiştir.⁸⁹ Kitap, Avustralyalı kadın yazarların Birinci Dünya Savaşı yıllarında ülkelerinin erkeklerinin yaşamış olduğu ANZAK (*Australia and New Zealand Army Corps, ANZAC*) tecrübesi ile ilgili olarak o dönemde kaleme aldıkları yazılardan oluşmaktadır. Bu nedenle, Avustralyalı erkeklerin kendi ülkelerini ve kadınlarını arkalarında bırakıp, deniz aşırı ülkelerde İngiltere adına savaşmaya ve ölmeye gitmiş olmalarının Avustralya'da yaratmış olduğu etki son derece duygusaldır. Diğer bir deyişle, kitabın Birinci Dünya Savaşı'na ait bölümünde, otuz sekiz kadın yazar tarafından yazılmış yazılar yer almakta, ancak bu kadın yazarlardan hemen hiçbirisi ekonomik ve toplumsal bir değişimden bahsetmemektedir.⁹⁰ Bu yazılara egemen olan atmosfer, Alman ve Osmanlı askerlerine ve onları destekleyen "düşman kadınlar"a duyulan nefrettir. Tahmin edilebileceği gibi, otuz sekiz Avustralyalı kadın yazarın kaleme almış olduğu otuz sekiz yazının hiçbirinde Alman veya Osmanlı "düşman kadınlar"a doğru dürüst yer verilmemiştir!

Aynı bakış açısı, Birinci Dünya Savaşı'nda Avustralyalı kadınların yaşadıkları deneyimler hakkında Avustralyalı üniversite öğrencilerine okutturulmak üzere Bruce Scates ve Raelene Frances tarafından hazırlanmış olduğu anlaşılan *Kadınlar ve Birinci Dünya Savaşı (Women and the Great War)* adlı ders kitabında da gözlenmektedir.⁹¹ Yazarların her ikisinin de tarih doktoru olması, kitabın Cambridge University Press tarafından yayımlanmış olması bile kitaba sinmiş olan etnik ben-merkezciliği gizlemeye yetmemektedir. Yazarlar kitabın adını "Kadınlar ve Birinci Dünya Savaşı" koymuşlardır, ancak "kadın" kelimesinden yalnızca Avustralyalı kadınları anladıkları kitabın içeriğinden açıkça belli olmaktadır. Hemen belirtmeliyim ki, kitabın adı "Avustralyalı Kadınlar ve Birinci Dünya Savaşı" olsa, bu eleştirilerimizin pek çoğunun haklılığı tamamen ortadan kalkmış olurdu!

89 Jan Bassett, *As We Wave You Goodbye: Australian Women and War*, Oxford University Press, Melbourne, 1998.

90 A.g.e., s. 17-124.

91 Bruce Scates ve Raelene Frances, *Women and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Kadınlar ve Birinci Dünya Savaşı adlı bu kitapta, Avustralyalı kadınların Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomik aktiviteleri hakkında kaleme alınmış olan “Cephe Gerisindeki İşler” başlıklı bir bölüm vardır.⁹² Bu bölüm, yazarlar tarafından “ücretli kadın emeği” ve “gönüllü kadın emeği” olarak ikiye bölünmüştür. Avustralya’da savaş nedeniyle pek emek kıtlığı yaşanmadığı, çünkü savaşa giden erkek işçilerin yerini savaş nedeniyle hacim kaybeden başka sektörlerde işten çıkarılmış olan diğer erkek işçilerin hemen doldurduğu önemle vurgulanmaktadır. Devlet eliyle yapılan bu istihdam kaydırmaları, Avustralya ekonomisinin savaş yılları boyunca kadın emeğine çok kısıtlı miktarda yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Savaş yıllarında Avustralyalı kadınların aktif çalışma yaşamına katkıları, çiftliklerde tarımsal üretime katılmaları ve zaten kadın işi olarak algılanan sekreterlik ve hemşirelik gibi işleri üstlenmeleriyle sınırlı kalmıştır.⁹³

Gönüllü çalışmalara gelince, Ocak 1917’de kurulmuş olan Avustralya Kadın Hizmet Birliği (*Australian Women Service Corps, AWSC*) adlı kadın gönüllü taburunun kısa bir süre içerisinde 700 kayıtlı asker toplamayı başardığı, askerî üniformalar giyen gönüllü kadınların silahlı eğitim almaya başladıkları, ancak Avustralya Ordusu’nun bu “sivil” kadın girişimini asla tanımadığını belirtmek gereklidir. Avustralyalı kadınların, ANZAK askerlerine ve onların ailelerine yardımcı olabilmek için irili ufaklı 10.000 civarında kadın örgütü kurmuş oldukları sanılmaktadır. Cepheye savaşan askerlere giysiler ve çoraplar, sigara ve benzeri küçük hediyeler gönderen kadın gönüllülerinin kurdukları yerel örgütlenmeler de bu abartılı sayıya dâhildir. Avustralyalı kadınların savaş yılları boyunca en önemli faaliyetlerinden birisi de Kızıl Haç (*Red Cross, RC*) önderliğinde örgütlenen gönüllü hemşirelik programlarıdır.⁹⁴ Ancak, bütün bu gönüllü kadın örgütleri, sınıf ve cinsiyet farklılıkları esaslarını ortadan kaldırmak şöyle dursun, çok daha keskinleştirmiştir:

Savaş, kadınları erkeklerle eşit hale getirmede; kadınların birbirleriyle eşit olmaları sonucuna da yol açmadı. Yurtsever gazeteler, hareketin “harika bir şekilde demokratik” nitelik taşıdığını iddia ediyordu. Onlara bakılırsa, “hizmetçi ile hanım burada üzerlerine düşen görevi yan yana yaparlarken, erkekleri de [Avrupa’da] yan yana çarpışıyorlardı.” Aslında kadınlar arasındaki toplumsal ayrımlar, gayet belirgin bir şekilde görülüyordu. Tıpkı ordunun subaylara ve erata bölünmüş olduğu gibi, yurtsever dernekler de üyelerinin her birinin görelî sosyal konumunun fevkalade farkındaydı.⁹⁵

92 A.g.e., s. 37-67.

93 A.g.e., s. 37-43.

94 A.g.e., s. 43-60.

95 A.g.e., s. 64.

Almanya: “Batı Cephesinde Yeni Bir Şey Yok”

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır cephe koşulları, Erich Marie Remarque'ın bir Alman askerinin ağzından yazdığı *Batı Cephesi'nde Yeni Bir Şey Yok* (*All Quiet on the Western Front*) adlı romanında ayrıntılarıyla anlatılmıştır.⁹⁶ Kitapta, savaş çılgınlıkları atan Alman aydınlarının savaş coşkularının yerini zamanla savaşın getirdiği ağır yaşam koşulları ve ölüm alınca yaşadıkları hayal kırıklığı betimlenir. “Demir Gençlik” sloganıyla savaşa gönderilmiş olan Alman askerleri, cepheye kendilerini dinmek durmak bilmeyen düşman ateşi altındaki siperlerin içinde lağım fareleri gibi gizlenir halde bulurlar. Cepheye yaşadıkları hezimetin sonucunda ise kendilerini kandırıp gönüllü olarak askere göndermiş olan yurtsever aile büyüklerini ve milliyetçi öğretmenlerini suçlamaya başlarlar. Ancak, cephe gerisinde yaşanan durum da en az cephedeki kadar acıktır. Almanya, kadınıyla erkeğiyle, yaşlısıyla genciyle, askeriyle sivilıyla savaşı kaybetmiş, can çekişmektedir.⁹⁷

Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş olan Almanya'nın ülke içerisindeki toplumsal özgürlük savaşını zaten kaybetmiş olan kadınları, “savaşı kaybeden tarafın kaybeden kadınları” olarak bu savaşı iki kez kaybetmişlerdi. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmiş olan Almanya'nın savaş yıllarındaki performansı üzerine yazılanlar, savaşı kazanan ülkeler hakkında yazılanlara göre çok daha kısıtlıdır. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman kadınlarının faaliyetleri hakkında yazılmış olan eserler, savaşın galibi olan İngiliz, Fransız ve Amerikan kadınlarına ilişkin yayınlarla kıyaslanamayacak derecede azdır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman kadınların çalışma hayatına girişi ile ilgili birinci sınıf bir araştırma yapmış olan Ute Daniel, kitabında Alman işçi kadınlarını iki ana gruba bölmektedir. “Savaş endüstrisinde çalışan kadınlar” adını verdiği birinci kategoride, silah ve cephane üretimi gibi savaştan sonra üretimi sifıra düşen sektörlerde çalışan kadınları ele almaktadır. Savaşı kaybeden Almanya'da “savaş endüstrisinde çalışan kadınlar” kategorisinde bulunan bütün kadınların savaştan sonra işlerini, dolayısıyla ekonomik özgürlüklerini kaybetmiş oldukları söylenebilir. Ute Daniel, tekstil, gıda, tütün gibi diğer sektörlerde çalışan Alman kadınlarını da “barış endüstrisinde çalışan kadınlar” olarak sınıflandırmıştır. Ama savaş sona erer ermez, Alman ordusunun üniforma, tayın ve askerlere dağıtılan sigara gibi ürünlere olan talebi de sifıra düşmüştür. Bu nedenle, Ute Daniel'in “barış endüstrisi” adını verdiği bu üretim dallarının çoğunda da savaştan sonra Alman kadın işçileri bekleyen akıbet aynı olmuştur. Ancak, “barış endüstrisi”nde çalışan Alman

96 Erich Marie Remarque, *All Quiet in the Western Front*, Fawcett, New York, 1975, s. 61-236.

97 Jean Bethke Elshtain, *Women and War*, University of Chicago Press, Chicago, 1995, s. 214-218.

kadın işçilerin, işlerini koruyabilmek konusunda “savaş endüstrisi”nde çalışan kadın işçilere oranla biraz daha şanslı oldukları açıktır.⁹⁸

Birinci Dünya Savaşı patlak verinceye kadar, Almanya’da çoğunluğu dinsel kökenli olan kadın örgütlerinin ve feministlerin en önemli tartışma ve faaliyet alanları şu şekilde özetlenebilir: “Cinsel standartlar ve toplumsal cinsiyet ilişkileri konusunda çeşitli soruları gündeme getiren ahlâk sorunu; ücretli emeğin durumu üzerinde yoğunlaşan sosyal sorun ve kadınların sivil toplumun hukuki, ekonomik ve politik entegrasyon haklarına ilişkin geniş bir yelpazeyi kapsayan talepleri.”⁹⁹

Ancak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya’da bütün bu akademik, demokratik hak taleplerinin yerini, “zafere kadar savaş” sloganıyla özetlenen milliyetçi, yayılmacı, emperyalist bir savaş taraftarlığı almıştı. Savaş yılları boyunca, Alman kadınları Alman Genelkurmayı’nın direktifleri doğrultusunda Alman ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak, cephedeki orduya lojistik destek sağlamak ve cephe gerisinde hayatı daha yaşanabilir kılmak için harekete geçmişlerdi.¹⁰⁰

Savaş bitmek tükenmek bilmeyen bir süreç halini alıp da Alman orduları düşmanlarına yenilmeye başlayınca, bu milliyetçi vaatler uğrunda canlarını dişlerine takmış olan Alman kadınları da kendi haklarını ve haklılıklarını sorgulamaya başladılar. Örneğin, 1917 yılında Katolik Alman Kadın Birliği (*Katolischer Deutscher Fraubund KDF*) “Kadın Emeği” hakkında bir kongre topladı:

Hemen hemen her konferansta ev dışında çalışmanın zorunlu bir kötülük değil, yalnızca kadınlar için değil, bütün toplum için bir iyileşme olduğunun vurgulanmış olması, muhafazakâr sosyal çevrede çalışan kadınlara yönelik yaygın görülen olumsuz tavır karşısında Katolik kadınların yeni özgüvenini ifade etmiş olmaları çok çarpıcıdır. Kadınlar işleriyle kendilerini özdeşleştirmişlerdi ve bunlar kesinlikle serbest mesleklerle sınırlı değildi. Fabrika işçileri ve zanaatkâr kadınlar da kongrede konuşmuş, “kadınların çalışmasının genel olarak değersizleştirilmesini”, savaş dönemindeki ücretli istihdamın kadınların hayatında yalnızca bir geçiş evresi olduğu fikrini eleştirmişlerdi.¹⁰¹

98 Ute Daniel, *The War From Within: German Working Class Women in the First World War*, Berg Publishers, Oxford, 1997.

99 Ursula Baumann, “Religion, Emancipation, and Politics in the Confessional Women's Movement in Germany, 1900-1933”, Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 290.

100 Jean H. Quataert, “Mobilizing Philanthropy in the Service of War: The Female Rituals of Care in the New Germany, 1871-1914”, s. 233-234.

101 Ursula Baumann, “Religion, Emancipation, and Politics in the Confessional Women's Movement in Germany, 1900-1933”, s. 299.

Birinci Dünya Savaşı boyunca yayınlanmış olan propaganda yayınlarında, Alman kadınları hep başroldeydi: Cepheye koşmuş olan Alman erkeklerinden boşalan işleri üstlenmek için kendilerini düşünmeksizin çalışma hayatına atılmış özverili kadın işçiler; cephelerdeki askerlere cephane veya gıda ve sargı bezi gibi lojistik malzemeler yetiştirmeye kendilerini adanmış kadın gönüllüler; yaralı askerlere ana şefkatiyle bakan kadın hemşireler; erkekleri cepheye koşmuş olduğu için yardıma muhtaç kalmış veya kocaları cepheye şehit düşmüş olduğu için dul kalmış olan diğer kadınların imdadına koşan kadın yardım kuruluşlarının fedakâr mensupları olarak resmedilmişlerdi.

“Kahraman ve fedakâr” Alman kadınlarına biçilmiş olan bu roller, müttefik Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman kadınları için de birer rol modeli olarak gösteriliyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında faaliyet göstermiş olan Müslüman Osmanlı kadın örgütlerinin hemen hepsi Alman kadınlarından çok etkilenmişlerdi. Özellikle, Alman uygulamalarından hareketle Osmanlı hükümeti eliyle örgütlenmiş olan, Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Hey’eti ve Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Hey’et-i Merkeziyesi gibi para-militer örgütlenmelerde, bu benzerlik daha da dikkat çekici hale geliyordu. Dahası, Birinci Dünya Savaşı’nda, Almanya’nın yanında savaşan Osmanlı İmparatorluğu’nun Müslüman kadınları, savaş yılları boyunca “müttefik” Alman kadınlarının askeri, lojistik, toplumsal ve ekonomik faaliyetleriyle çok ilgilidiler. Örneğin, *Kadınlar Dünyası* dergisinde “Alman Kadınları ve Savaş” başlığıyla yayınlanmış bir haberde, Alman kadınlarının savaşta erkeklerini desteklemek için giriştikleri faaliyetlerden ayrıntılarıyla bahsediliyordu.¹⁰²

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, aynen İngiltere’de olduğu gibi, Almanya’da da tarımsal üretimde savaş nedeniyle büyük bir düşüş yaşanıyordu. Kırsal kesimde bulunan erkeklerin cepheye koşmuş olması, tarım sektöründe büyük bir emek darlığına yol açmıştı. İngiltere’dekinin aksine, Alman hükümeti tarım sektörünün tamamen sekteye uğramasını engelleyebilmek için, kırdan kente ücretli işgücü göçünü engellemeye çalıştı. Bu yolla, savaş boyunca tarımsal üretimi köylü kadınlara emanet etmeye büyük çaba gösterdi. Köylü kadınları, şehirlerden ve daha kolay işler karşılığında daha yüksek ücretler ödeyen sanayi işletmelerinden uzak tutabilmek için, özel yasalar çıkararak toprağını veya köyünü terk eden köylü kadınların hapis cezasına çarptırılmasını sağladı.¹⁰³

Alman iş ve işçi bulma büroları da, köylü kadınlara şehirlerde iş bulmama-

102 “Muhârebe-i Hâzırada Alman Kadınları”, *Kadınlar Dünyası*, No. 155, 1 Safer 1332 / 6 Kanûn-ı evvel 1330, s. 6-7.

103 Ute Daniel, *The War From Within: German Working Class Women in the First World War*, Berg Publishers, Oxford, 1997, s. 48-49.

ları konusunda sürekli olarak uyarılıyordu. Almanya, köylü kadınların köylü çiftçilikten şehirli ücretli işçiliğe geçmelerini engellemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Ancak, kadınları üretken köylü ve çiftçiler olarak kullanma stratejisi pek işe yaramadı. Savaşın sonlarına doğru, Almanya'da tarımsal üretim hemen hemen sıfıra düşmüştü.¹⁰⁴

Aynı durum, endüstri sektöründe çalışan işçiler için de geçerlidir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında cepheye giden Alman erkeklerinin yerleri ilk başlangıçta emekli işçiler ve "barış zamanı sektörleri"nden atılmış veya işten çıkarılmış diğer erkek işçilerle doldurulmaya çalışıldı. Ancak, savaşın erkek nüfusta büyük kayıplara yol açması, kadınların da işe alınmasını gerektiriyordu. Pek çok fabrikada, askere çağrılan erkek işçilerin yerlerine kadın işçiler ikame edilmeye başlandı. Ancak, özellikle ağır sanayi sektöründe istihdam sağlayan bazı Alman işverenler, savaşın yaratmış olduğu olağanüstü ekonomik ve toplumsal koşullar nedeniyle fabrikalarında kadın işçiler çalıştırmaktansa kalifiye erkek işçileri cephelerden geri çağırmayı yeğlediler. Alman hükümetinin bu muhafazakâr patronlara kadın işçi çalıştırmaları yönünde baskı yapmak yerine, cephedeki erkek işçilerini geri çağırmalarına izin vermesi olması son derece anlamlıdır.¹⁰⁵

Karin Hausen, Almanya'da kocası Birinci Dünya Savaşı'nda ölen orta sınıfa mensup kadınlardan pek çoğunun, devletten aldıkları dul ve yetim aylıkları kendilerini geçindirmeye yetmediği için çalışmak zorunda kaldıklarına işaret etmektedir.¹⁰⁶ Kocaları sağ kalmış ve savaşa gitmemiş olsa, savaş yıllarında ve sonrasında hiçbir şekilde ücretli bir işte çalışmayacak olan orta sınıfa mensup Alman kadınlarının kendilerini savaş yılları boyunca ve muhtemelen savaş sonrasında da işçi olarak çalışmak zorunda bulmuş olması, Birinci Dünya Savaşı'nın Alman kadınlarının sınıfsal yapısı üzerinde de onulmaz yaralar açmış olduğunun en güzel örneklerinden bir tanesidir. Aynı şekilde, barış zamanında evlenir evlenmez veya çocuk sahibi olur olmaz işinden ayrılma eğiliminde olan Alman işçi sınıfına mensup kadınların çoğu, savaş nedeniyle çalışma hayatına tekrar geri dönmek zorunda kalmışlardır. Savaş yıllarında ortaya çıkan bu yeni eğilimin nedeni de Alman kadınlarının savaşta ölen kocalarından almış oldukları dul ve yetim aylıklarının kendilerini ve çocuklarını geçindirmeye yetmemesine bağlanabilir.¹⁰⁷

104 A.g.e., s. 49.

105 A.g.e., s. 37-127.

106 Karin Hausen, "The German Nation's obligations to the Heroes' Widows of World War I," Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 126-140.

107 A.g.e.

Rusya: “Çar Öldü, Yaşasın Bolşevikler!”

Birinci Dünya Savaşı'na İngiltere ve Fransa'nın yanında girmiş olduğu için savaşı kazanan tarafta yer alması gereken Rus Çarlığı, Almanya'nın zırhlı bir trenle bu ülkeye göndermiş olduğu V. I. Lenin'in liderliğindeki Ekim 1917 Devrimi'yle birlikte, iktidarı Bolşeviklere kaptırmıştır. Devrimden sonra kurulmuş olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin, özünde tek taraflı bir barış antlaşması olan Bresk-Litovsk Antlaşması'nı imzalayarak, Birinci Dünya Savaşı'ndan aslında yenik olarak ayrılmış olduğunu hatırlatmak gerekir. Bir başka deyişle, Rus Çarlığı, Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup devletleri arasında sayılmalıdır.

1914 yılının Ağustos ayında, Rusya, Sırpıları Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun gazabından koruyabilmek için savaş ilân ettiğinde, vilayetlerdeki iç huzursuzluklar, şehirlerde grevler ve bütün ülke çapında etnik bölünmüşlükle boğuşuyordu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı, en azından 1914 ve 1915 yıllarında, Rusya halkının kadını ve erkeğiyle “Çar ve Babavatan” için kenetlenmiş bir aile haline gelmesine yol açmıştı. Çarlık Rusyası'nda savaşla ilgili duyuruların yapıldığı propaganda posterlerinde kullanılan ikonografiden yola çıkan Karen Petrone, Rusya'nın büyük bir aile, Rus Çarının da bu büyük ailenin otoriter ve müşfik babası olarak gösterildiğini vurgulamaktadır.¹⁰⁸ Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı dönemde kullanılmakta olan ikonografide de örnekleri sık sık görüldüğü şekilde, Rusya'da kahramanlık erkek, korkaklık da kadın cinselliğiyle ifade edilmekteydi.¹⁰⁹

Oysa aslında Birinci Dünya Savaşı yıllarında Rusya'da işler pek de iyi gitmemekteydi. Savaş koşulları nedeniyle ekonomi neredeyse durmuş, geri kalmış Rus sanayisi ve teknolojisi savaşın gereklerine lojistik anlamda karşılık verememiş, üretim durma noktasına gelmiş, işsizlik de almış başını yürümüştü. Rusya'daki bu olumsuz yaşam koşullarından en çok cephe gerisindeki kadınların etkilenmiş olduğunu belirtmemek gerek yok sanırım. Ekim 1917 Devrimi öncesinde Rusya'da yaşanmakta olan ekonomik ve toplumsal karmaşa, en çok çalışan sınıftan ve köylü kökenden gelmekte olan şehirli Rus kadınları vurmuştu. Sovyet Devrimi'nin en önemli hareket kaynaklarından bir tanesini oluşturan grevci kadın işçiler ve onlara katılan işsiz kadın göstericiler, devrimin sokaktaki mimarlarıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nda Rus kadınlarından oluşan Kadın Ölüm Taburu (*Women's Death Battallion*), savaşçı kadın askerlerden oluşuyordu. Rus ka-

108 Karen Petrone, “Family, Masculinity, and Heroism in Russian War Posters of the First World War”, Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 95-119.

109 A.g.e., s. 96.

dınlarından oluşan bu askerî birlik savaş yıllarında her iki tarafın askerleri arasında çok büyük bir şöhet sahibi olmuş ve savaşta kendi ordularına destek vermekte olan bütün kadınlar adına büyük bir başarı kazanmıştı.¹¹⁰

Avusturya-Macaristan, İtalya ve Bulgaristan

Birinci Dünya Savaşı hakkında geniş kapsamlı bir karşılaştırmalı araştırma-ya kalkışan bir akademisyeni hayrete düşürecek şeylerin başında, Avusturya-Macaristan Ordusu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki harekâtı ve savaşın bu ülkenin ekonomik ve toplumsal yapısı üzerindeki etkileri konusunda elimizde bulunan bilgilerin ne denli kıt olduğu gelir. Sanki Birinci Dünya Savaşı'na sebep olan olay Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Arşidükası Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir Sırp milliyetçisi tarafından vurulmuş olması değilmiş gibi, Avusturya-Macaristan Orduları da sanki Birinci Dünya Savaşı'nda hiç savaşmamış gibidir. Şimdiye değin Birinci Dünya Savaşı üzerine yapılmış olan araştırma ve incelemelerin çok büyük bir bölümü savaşta yaşanmış olan askerî kahramanlıkların anlatılması üzerine yoğunlaşmış durumdadır. Bu çalışmalarda, toplumun sivil kesimleri, özellikle de askerî tarihçiler tarafından "pasif sivil" olarak algılanagelmış olan kadınlar, "savaş zamanı askerî kahramanlıklar"ın gölgesinde kalmış gibidir. Yakın zamanlarda ortaya çıkan yeni araştırmalar, Birinci Dünya Savaşı'nda kadınların oynamış oldukları aktif rolün altını çizmeye başlamışlardır. Toplumsal ve ekonomik tarih anlayışıyla yapılan sosyal tarih çalışmaları ise Birinci Dünya Savaşı'nda dört cephede birbirleriyle çarpışan bütün erkek askerlerin, bu külfetli savaşı cephe gerisinden kendilerine maddi ve manevi destek veren sivil halkın, özellikle de kadınların gayretleri sayesinde sürdürebilmiş olduklarını göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Avusturyalı kadınlar üzerindeki olumsuz etkileri hakkında elimize ulaşan en kapsamlı eser, Anna Eisenmenger'in *Avusturyalı Orta Sınıf Bir Kadının Anıları 1914-1924 (Blockade: The Diary of an Austrian Middle-Class Woman, 1914-1924)* başlığını taşıyan anılarıdır.¹¹¹ İlk bakışta biraz alakasızmış gibi görünse bile, Anna Eisenmenger'in kişisel hayat öyküsü savaş yıllarında Viyanalı sivillerin acılı yaşamına güzel bir örnek teşkil etmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Anna'nın doktor kocası Victor, aşırı çalışma nedeniyle yorgunluk ve stres yüzünden ölmüştür. Ortanca oğlu Otto'nun cephede öldüğü haberi Anna'yı derinden sarsmıştır. Anna'nın küçük kızı Elisabeth yetersiz beslenme nedeniyle tüberküloza yakalanmıştır. Elisabeth'in kocası Rudi, Anna'nın büyük oğlu Karl ve küçük oğlu

110 Françoise Thébaud, "The Great War and the Triumph of Sexual Division", s. 33.

111 Anna Eisenmenger, *Blockade: The Diary of an Austrian Middle-Class Woman, 1914-1924*, Harper, New York, 1946.

Ernst cepheden ağır yaralı olarak dönmüşler ve ömür boyu sakat kalmışlardır. Elisabeth'in kocası Rudi kötürüm olmuştur. Kafasından yaralanmış olan Karl ömür boyu akli dengesini yitirmiş olarak hasta yatar. On dokuz yaşındaki Ernst ise savaşta başından vurulmuş ve gözlerini kaybetmiştir. Bütün bu hasta ve sakatlar ordusuna, Anna torunu Wolfi ile birlikte bakmak zorunda kalmıştır.¹¹²

Avusturya-Macaristan ile aynı şekilde, İtalyan ve Bulgar kadınların Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetleri konusunda elde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Bu ülkelerin kendi dillerinde bu konuda literatür yayınlanmış olabilir, ancak en azından İngilizce olarak elimizde kaynak yoktur.

Yunanistan

Yunanistan'da kadınların Birinci Dünya Savaşı'ndan nasıl etkilenmiş olduklarına ilişkin elde bulunan kaynakların çok kısıtlı olduğunu hemen belirtmek gereklidir. Balkan Savaşı'ndan galip çıkan Yunanistan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'daki son direnişini de kırmış ve imparatorluğun en önemli ikinci ticaret limanı olan Selanik'i ele geçirmişti. Gerek Balkan Savaşı'nda, gerekse Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Milli Mücadele yıllarında, Yunanistan toprakları hiç Osmanlı veya Türk Ordusu işgali altında kalmamıştı. Bu nedenle, en azından demografik ve ekonomik açılarından Yunanlı kadınların savaşta Osmanlı kadınları kadar doğrudan etkilenmemiş oldukları söylenebilir.

Ancak Balkan Savaşı'ndan sonra, Yunanistan'a yeni katılan Makedonya ve Trakya bölgesindeki kadınların ekonomik ve toplumsal açıdan durumunun Mora Yarımadası'nda yaşayan Yunan kadınları kadar rahat olmadığı bilinmektedir. Selanik'te Yunanlı, Musevi ve Türk kadın bütün işçilerinin 1914 yılında yapmış oldukları büyük bir grevden yola çıkan Afi Avdela, bu grevi eksen alarak Musevi, Yunanlı ve Türk kadınlar arasında yaşanan etnik, dinsel ve milliyetçi gerilimleri başarıyla sergilemektedir.¹¹³ İlginçtir, çok çeşitli etnik ve dinsel kökenlerden gelen kadın bütün işçilerinin elbirliğiyle Selanik'te gerçekleştirmiş olduğu bu grevin tek kazanan tarafı Yunanlı erkek sendikacılar olmuştur!

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Yunanistan'da farklı etnik kökenlerden kadınların durumunu Afi Avdela şu şekilde özetler:

112 Yvonne M. Klein, *Beyond the Home: Women's Autobiographical Writing of the Two World Wars*, New York University Press, New York, 1997, s. 120-124.

113 Afi Avdela, "Class, Ethnicity and Gender in Post-Ottoman Thessaloniki: The Great Tobacco Strike of 1914", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 421-438.

Savaşların sonucunda Yunanlı, Musevi ve Müslüman kadınların görelî konumları dönüşünce, Yunan kimliğinin gelişiminde oluşturuıcı bir uğrak yaşandı. Osmanlı çok kültürlü bir arada yaşama deneyiminden, modern Yunan egemenliğine geçiş sırasında, muzaffer grubu oluşturan Yunanlı kadınlar, Musevilerin ve Müslümanların artık “yabancı” olarak tanımlandığı bir ulus-devletle kendilerini hemen bütünleştiriverdiler.¹¹⁴

Savaş Sonrası Dönem

Birinci Dünya Savaşı, savaşa katılmış olan bütün ülkelerin kadınları üzerinde farklı etkiler doğurmuştur. Savaş yıllarının kadınlar üzerindeki genel etkilerine değindığımız gibi, savaşın çeşitli kadın grupları üzerinde yaratmış olduğu farklılıkların bazılarına da dikkat çekmeye çalıştık. Birinci Dünya Savaşı, yalnızca farklı ülkelerde yaşayan kadınlara farklı etkiler yapmakla kalmamış, savaşın beraberinde getirmiş olduğu bu farklı etkiler toplumların farklı sınıfsal kesimlerine mensup kadınlar arasındaki farklılıkların giderek belirginleşmesine de yol açmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın bu kadınların toplumsal hayatı üzerinde gerçekleştirmiş olduğu değişikliklerin savaştan sonra sürüp sürmediği de bir başka tartışma konusudur. Farklı ülkelerde, farklı sınıflara mensup kadınlar üstünde savaşın etkileri de farklı olmuştur. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Rusya'daki aristokrat kadınlar, Birinci Dünya Savaşı yılları sırasında tamamen ortadan kayboldular; çünkü V.I. Lenin'in önderliğinde Rus Çarı'nı ve Rusya aristokrasisinin idaresini alaşağı eden Ekim 1917 Devrimi, onların yerlerine “proletarya diktatörlüğü” kavramını iktidara getirmişti.

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği değişiklikler kalıcı mıydı? Birinci Dünya Savaşı'nın savaşa katılmış olan ülkelerdeki kadınların toplumsal hayatları üstündeki etkileri savaştan sonra da devam etti mi? Savaşı kazanan tarafta mensup ülkelerin toplumsal yapısının da en az savaşı kaybeden ülkelerin toplumsal ve ekonomik yapısı kadar zarar görmüş olduğu akıldan tutulmalıdır. Bu durumda, Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşı kazanan ülkelerin kadınlarının da en azından savaşı kaybeden ülkelerin kadınları kadar kayba uğramış oldukları daha iyi anlaşılır.

Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca işgücü sıkıntısı yaşanması ve vasıflı erkek emekçilerin cephelerde görevli bulunması nedeniyle, hemen her ülkede pek çok “erkek işi”nin kadınların eline geçmiş olduğu bilinmektedir. Savaş bitince, bu kadınlar savaş yıllarında elde etmiş oldukları bu “erkek işi” istihdamında kalmayı başarabilmişler midir? Çoğu zaman hayır! Pek çok ülkede, erkekler cepheden geri döner dönmez savaş yıllarında onların yerin-

114 A.g.e., s. 421.

de çalışmış olan kadınlar işten çıkarılmış ve kadın işçilerden boşaltılan işler savaştan dönen erkek işçilere dağıtılmıştır. İşinden çıkartılmak talihsizliğine uğramamış ve işlerini ellerinde tutmayı başarmış olan kadın işçileri de bir başka sürpriz beklemektedir: eşit işe düşük ücret! Yani, savaş yıllarındaki işini savaştan sonra da korumayı başaran kadın işçilerden pek çoğu, savaştan sonra eski işlerinde eskisinden çok daha düşük ücretlerle çalışmak durumunda kalmışlardır. Bazı kadın işçiler ise savaştan sonra kendileriyle aynı işi yapan erkek işçilerden daha az ücretlerle çalışmayı bile kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹¹⁵

Yakın dönemde yapılmış olan çalışmalar, Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nın olağanüstü koşullarında kadınlara sunulmuş olan iş olanaklarının, savaş biter bitmez erkekler tarafından geri alınmış olduğunu göstermektedirler. Pek çok durumda, kadın işçiler işten çıkarılmış ve cepheden dönen kahramanlara eski işleri geri verilmiştir. Çoğunlukla, kadın işçiler ellerindeki işleri ancak onların yerine geçecek erkek işçi ortada yoksa koruyabilmişlerdir. Bu durum, daha ziyade “barış zamanı işleri”nde görülmüştü. “Savaş zamanı işleri” sektöründe ise, savaş nihayet bitmiş olduğundan, hem kadın hem de erkek işçiler için işsizlik, artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Hem barış zamanı hem de savaş zamanı işlerde çalışan kadınlar için işlerini kaybetmemenin tek yolu, çok düşük ücretlerle olsa bile çalışmayı kabul etmekten geçiyordu. Hem Birinci Dünya Savaşı hem de İkinci Dünya Savaşı, kazanan ülkelerde bile derin ekonomik krizlere yol açtığından, erkek veya kadın olsun, bütün işçiler savaştan sonra çok düşük ücretlerle çalışmaya mecbur kalmışlardı. Diğer bir deyişle, her iki dünya savaşı, en azından dolaylı olarak, özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde görülen “farklı cinsiyetler için farklı ücret” uygulamaları ile sonuçlanmıştı. Bu konudaki temel argüman şöylece özetlenebilir: “Kadınlara aynı işi yapan erkeklere daha çok para ödenmesi gereklidir, çünkü onların, ailenin reisi ve eve ekmek getiren kişi olarak bakmakla yükümlü oldukları aile bireyleri vardır.” Kadınların aile reisi olarak görmeyen bir dünyada, onlara fazla ücret ödemeye de gerek yoktu, zira onların bakacakları hiç kimseleri yoktu!¹¹⁶

Osmanlı İmparatorluğu da dâhil olmak üzere pek çok ülkede, Birinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, savaş yıllarında çalışma hayatına atılmak zorunda kalmış olan çoğu kadının kısa çalışma hayatının da birdenbire sona ermesi sonucunu doğurdu.¹¹⁷ Yani, savaş bitince erkekler cepheden işlerine, kadın-

115 Margaret Randolph Higonnet, “Introduction”, Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, s. 8-10.

116 A.g.e., s. 1-17.

117 Richard A. Lobban, *Middle Eastern Women and the Invisible Economy*, University Press of Florida, Gainesville, 1998.

lar da cephe gerisindeki işlerinden evlerine dönmüş oldular. Erkekleri cepheden sağ dönen kadınlar, erkeklerinin iş bulmasının hemen akabinde sanki hiçbir şey olmamış gibi evlerine çekildiler. Kadınlardan boşalan işlerin, hemen hemen her ülkede, yeniden erkeklere dağıtıldığını söylememiz gereksiz sanırım. Erkekleri cepheden sağ dönmeyen kadınlar bir süre daha direndikten sonra ya “eşit işe düşük ücret” politikalarından yıldırdılar, ya da yavaş yavaş düzelen ülke ekonomisinin bir sonucu olarak artan dul ve yetim aylıklarının cazibesine kapılarak, işlerinden ayrılmayı tercih ettiler.

Cepheden dönen eski askerlerin iş bulamamaları nedeniyle toplumsal huzursuzluk kaynağı olmalarından ve bir sosyal kargaşaya yol açmalarından korkan savaş sonrası kabineleri, kadınların işten çıkarılması ve onların yerine savaş gazilerinin işe alınması sonucunu doğuran çeşitli düzenlemelere giriştiler. Birinci Dünya Savaşı yıllarında milliyetçilik duygularının ön plana çıkarılmasıyla oluşturulan “kahraman, katılımcı, yurtsever, cefakeş ve fedakâr kadın yurttaşlar” imajı, cepheden dönen yorgun savaşçıların “evin dişi, gelir sahibi baba” imajı karşısında eriyip gidiverdi. Pek çok kadın işçinin işini erkeklere kaptırması şeklinde kendini gösteren bu değişim, hükümetlerin savaş yılları boyunca kendilerine anlayış gösteren işçi sendikalarına vermiş oldukları sözleri savaştan sonra kısmen de olsa tutmuş olmaları anlamına da geliyordu.

Günümüzde, pek çok toplumda savaşın hâlâ erkek işi olduğuna dair yaygın bir kanı vardır.¹¹⁸ Bu inanış, pek çok ülkede kadınların askerî operasyonlara aktif bir şekilde katılmasına, hatta pek çok ülkede kadınların bölgesel çatışmalarda fiilen çarpışmalara girmesine rağmen, ısrarla varlığını sürdürmeye devam etmektedir.¹¹⁹ Tarih boyunca, askerlik erkeklere ait bir meslek olarak görülmüştür. Ancak, orduyu besleyecek sayıda yeterli erkek nüfusa sahip olunmadığı veya “Milli Mücadele” yaşandığı çeşitli durumlarda, pek çok ülkenin kadınları orduya alınmışlar ve askerî görevler üstlenmişlerdir.¹²⁰ Bugün, pek çok ülkenin düzenli ordusunda cephe ve cephe gerisi görevlerde kadın askerler aktif hizmet yapmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, kadınların güvenlik güçlerine katılımı giderek artmaktadır.¹²¹ Azgelişmiş ülkelerde ise, ulusal bağımsızlık savaşı veren ayrılıkçı gerilla güçlerinin arasında, en

118 Nicole Ann Dombrowski, “Soldiers, Saints, or Sacrificial Lambs?: Women’s Relationship to Combat and the Forification of the Home Front in the Twentieth Century”, Nicole Ann Dombrowski (ed.), *Women and War in the Twentieth Century: Enlisted with or without Consent*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 2-37.

119 Mady Wechsler Segal, “Women in the Armed Forces”, Ruth Howes ve Michael R. Stewenson, *Women and the Use of Military Force*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1993, s. 81.

120 A.g.e., s. 82.

121 Barbara Carson, “Women in Law Enforcement”, Ruth Howes ve Michael R. Stewenson, *Women and the Use of Military Force*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1993, s. 69-72.

az düzenli ordularda bulunanlar kadar kadın askere tesadüf edilmektedir.¹²² 1991 yılında yaşanan Körfez Savaşı'nda ve 11 Eylül Olayı sonrasında 2001 yılında yaşanan Afganistan Seferi'nde Amerikan ve İngiliz Orduları'nda görev yapan kadın askerler, kadınların orduya alınması eğiliminin giderek artacağına ve tek kutuplu Yeni Dünya Düzeni'nde kadın askerlere de görev düşeceğinin habercisidir.¹²³

Osmanlı İmparatorluğu

Bu noktaya kadar amacımız, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan belli başlı ülkelerin kadınları açısından bağlamsal bir temel yaratıp, Osmanlı İmparatorluğu ile diğer vakalar arasında daha iyi bir karşılaştırma yapılabilecek bir zemin oluşturmak ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kadınlarının yaşadıkları deneyimi bu zemine oturtmaktır. Ancak dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı'nda yaşamış oldukları deneyimin daha önce kısaca sunulanlardan birçok açıdan çok farklı olmasıdır.

Osmanlı İmparatorluğu için Birinci Dünya Savaşı 1914'den 1918'e kadar süren dört yıllık bir savaş değildi. Aslında savaş, Osmanlı İmparatorluğu için 1911'de Trablusgarp Savaşı'nda, İtalyan orduları Libya'yı işgal ettiğinde çoktan başlamıştı. Balkan Savaşı (1912-1913) bir bakıma Birinci Dünya Savaşı'nda olacakların bir provasını niteliğindeydi. Arşidük Franz Ferdinand'ın Saraybosna'da bir suikasta kurban gitmesinden sonra çıkan Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu aslında kendisi açısından süregiden bir savaşın ikinci raunduna çıkmıştı.

1914 sonbaharında, Osmanlı İmparatorluğu kendisini tarihsel düşmanı Rusya'ya ve onun müttefikleri İngiltere ve Fransa'ya karşı savaşırken buldu. Ayrıca, Balkan Savaşı'nda kendisini yenmiş olan Yunanistan ve Sırbistan ile de savaşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu, Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve İtalya'nın yanında yer almıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki müttefiklerinden Avusturya-Macaristan, 1908'de Bosna Hersek'i ilhak etmiş, Bulgaristan da yine aynı tarihte bağımsızlığını ilân etmişti. İtalya ise 1911'de başlayan Trablusgarp Harbi'nde yalnızca Libya'yı işgal etmekle kalmamış, Ege Adaları'nı da işgal edip Yunanistan'a devrederek Osmanlı İmparatorluğu'ndan tamamen koparmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın sürdüğü dört yıl boyunca, Osmanlı İmparatorluğu üç kıtada pek çok farklı cephede birden savaşmaya mecbur kalmıştı. Mart

122 Jeanne Vickers, *Women and War*, Zed Books, Londra, 1993, s. 19.

123 Ruth H. Howes ve Michael R. Stevenson, "The Impact of Women's Use of Military Force", Ruth Howes ve Michael R. Stevenson, *Women and the Use of Military Force*, Lynne Reinner Publishers, Boulder, 1993, s. 214-215.

1915'teki efsanevi Çanakkale Zaferi, Sarıkamış Harekâtı'nda uğradığı ciddi kayıplardan hemen sonra gelmişti. Gerçek felaket ise 'Arap İsyanı'ndan hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun güney eyaletlerinde yaşanmıştı.

30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzaladıktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedenler arasındaki yerini kabul etmiş oldu. Böyle utanç verici bir antlaşmayı imzalamak zorunda kalan üç İttihâdçı lider, Talat, Cemal ve Enver Paşalar, bir Alman denizaltısıyla 2 Kasım 1918 sabahı İstanbul'dan ayrıldılar.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu açısından savaş burada sona ermedi. Mondros Mütarekesi'nden sonra imzalanan Sevr Antlaşması, savaşın galiplerinin, askerî tehdit bahanesiyle düşman topraklarını diledikleri gibi işgal etmesine olanak sağlayan çeşitli maddeler içeriyordu. Bunun anlamı, Osmanlılar için savaşın üçüncü raundunun başlamasıydı. Beklentiler çok geçmeden gerçekleşti ve İngiliz, Fransız ve İtalyan askerlerinden oluşan çok uluslu İşgal Kuvvetleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u işgal etti. Daha da kötü haber, İzmir'in İtilaf Devletleri'nin desteğini almış olan Yunan Ordusu tarafından 15 Mayıs 1919 günü işgal edilmesi idi. Adana ve Urfa'nın Fransızlar, Antalya ve Antakya'nın da İtalyanlar tarafından işgali bunu izledi. Savaş esnasında kaybedilen Osmanlı topraklarının paylaşılmasının yanı sıra, Anadolu, yani Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan son kara parçası da şimdi İtilaf Devletleri arasında bölüştürülüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu, savaşın üçüncü raunduna, denizle bağlantısını neredeyse bütünüyle yitirmiş, Anadolu'nun içlerine kadar çekilmiş küçük bir devlet olarak girdi. Yine de, Milli Mücadele'yi kazanmayı ve Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde bağımsız ve yeni bir devlet olan Türkiye Cumhuriyeti olarak bu ölüm kalım savaşından galip çıkmayı bildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1908 yılında başlamış olan toprak kaybı, 1923 yılında nihayet durdurulabilmişti.

1908'de İkinci Meşrutiyet ilân edildiğinde, hem Mustafa Kemal Paşa hem de Enver Paşa, Osmanlı Ordusu'nda yüzbaşı rütbesinde İttihâdçı birer genç subaydılar. Her ikisi de, savaşın ilk raundunda aktif roller aldılar. Enver Paşa, 1914'e gelindiğinde Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili olmuş ve savaşın ikinci raundunu kendisi başlatıp yönetmişti. Enver Paşa'nın yenilgisinden ve ülkeden kaçışından sonra, savaşın üçüncü raundunu Mustafa Kemal Paşa tamamlayabildi ve sonuçta çok uluslu, çok etnik gruplu bir imparatorluktan yepyeni bir ulus-devlet yaratmayı başardı. 1923 yılında barış nihayet geldiğinde, Türkiye Cumhuriyeti ordularında 1911'de İtalyanlar ile savaşırken, Balkan Harbi'nde (1912-1913) ya da Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Ordusu tarafından askere alınmış ve bütün bu savaşlarda çeşitli cephelerde savaşmış askerler de bulunuyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nda seferberlik Sultan V. Mehmed Reşad'ın 2 Ağustos 1914 günü vermiş olduğu irade-i seniyye ve onu izleyen günlerde Cihād ilân eden fetva-yı şerif ile başlamış oldu. Seferberliğin davul ve zurna ile ilân edilmesini izleyen günlerde, yirmi ilâ kırk beş yaşları arasındaki, yani askerlik çağında bulunan bir buçuk milyondan fazla Müslüman Osmanlı erkeği yetkililere teslim olarak, silah altına alındı.¹²⁴ Seferberlik, lojistik destek ve ulaşım konusunda yaşanan bütün sıkıntılara rağmen, Osmanlı Ordusu kısa bir süre içerisinde 1.800.000 kişilik maksimum kapasitesine ulaştı. Erik J. Zürcher'e göre, Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Ordusu tarafından askere alınanların toplam sayısı 2.873.000'in üzerindeydi.¹²⁵

Altını önemle çizerek hemen belirtmek gereklidir ki, Birinci Dünya Savaşı'nda silah altına alınmış olan 2.873.000 Osmanlı askerinin tamamı da Müslüman Osmanlılardan oluşuyordu. Diğer bir deyişle, çok sınırlı bir deneme olmaktan öteye pek gitmemiş olan Amele Taburları dışında, Birinci Dünya Savaşı'nda askere alınmış olan bütün Osmanlı askerleri Müslüman Osmanlı erkekleriydi.¹²⁶ Osmanlı Genelkurmayı, gayri-Müslim Osmanlıları silah altına almak konusunda son derece çekingen davranmış ve onlara ellerine silah verecek kadar güvenmemiştir.¹²⁷ Bu durumu, Amerikan İç Savaşı yıllarında köleliğin kaldırılmasını savunan Kuzeyli ordusunun siyah Amerikalılara silah vermek konusunda göstermiş olduğu güvensizliğe de benzetmek mümkündür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli etnik kökenlerden Hristiyan ve Musevi tebaasını askere almayıp, yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşan 2.873.000 kişiyi savaşa göndermiş olması, savaş başladığında toplam nüfusunun 26.000.000 civarında olduğu tahmin edilen ülkede önemli demografik denge bozukluklarına yol açmıştı. Dahası, Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan Savaşları'ndan başlayan toprak kayıpları, kaybedilmiş olan topraklarda yaşayan Müslüman nüfusun savaşlar nedeniyle giderek daralan Osmanlı İmparatorluğu'nun, özellikle İstanbul'un büyük kitleler halinde göç almasına yol açıyordu. Buna bir de Balkan Savaşı ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'ndan Avrupa ülkelerine, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne göç eden Ermeni, Rum ve Musevi Osmanlılar da eklenince,

124 Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 107.

125 Erik J. Zürcher, "Between Death and Desertion: The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", *Turcica*, Cilt, XXVIII, 1996, s. 241-258.

126 Erik J. Zürcher, *Arming the State: Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I. B. Tauris, Londra, 1999, s. 1-20.

127 Erik J. Zürcher, "Ottoman Labor Battalions in World War I", *Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive*, <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/research.htm>. Ayrıca: Zeke-riya Özdemir, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", Gazi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik tablosunda yaşanmış olan değişim daha da belirginleşmektedir. Bu olumsuz tabloya, Ermeni Tehciri gibi savaş zamanı önlemlerinin acı etkilerini de eklemek gereklidir.¹²⁸ Diğer bir deyişle, 1911-1923 yılları arasında süregiden savaşlar, gayri-Müslim Osmanlıların ülke dışına göçmesiyle, kaybedilen topraklarda yaşamakta olan Müslüman Osmanlıların da ülkenin kalan kısmına muhacir olarak dönmesiyle sonuçlanmıştı. Bu kitlesel göç hareketleri, Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik yapısında da kalıcı değişiklikler yaratıyordu. Ancak, Osmanlı Ordusu'nun yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşturulmuş olmasının bir sonucu olarak, Birinci Dünya Savaşı'nın yarattığı nüfus kayıplarının asıl yükü toplumun Müslüman kesiminin omuzlarına yüklenmişti.

Osmanlı İmparatorluğu küçüldükçe, göçler nedeniyle Müslüman nüfus yoğunluğu giderek artmaya devam ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu için dört yıl yerine 1914-1923 yılları arasında dokuz yıl sürmüş olan Birinci Dünya Savaşı, yaklaşık 1.650.000 Müslüman Osmanlı'nın İstanbul'a muhacir olarak gelmesi sonucunu doğurmuştu.¹²⁹ 1923 yılında Yunanistan ile imzalanan Mübadele Antlaşması'yla, İstanbul dışında kalan şehirlerdeki 750.000 kişilik varlıklı Rum nüfusun hemen hemen tamamı Yunanistan'a gitmiş, Yunanistan'dan da çoğunluğu fakir köylülerden oluşan 400.000 Müslüman Türk, Türkiye Cumhuriyeti'ne gelmişti. Bu noktada, Anadolu'dan ayrılan "Rumlar"ın ve Yunanistan'dan gelen "Türkler"in "etnik" kimliklerinin, etnik kökenlerinden ziyade anadilleri ve dini eğilimlerine göre belirlenmiş olduğuna da dikkat çekmek gereklidir.

Çağlar Keyder, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte yaşanmış olan bu demografik hareketliliği, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (State and Class in Turkey)* kitabında "Kayıp Burjuvazi" adını verdiği bölümde ayrıntılarıyla tartışmıştır.¹³⁰ Bu demografik hareketlilik açısından bakılınca, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na katılan diğer ülkelere göre çok farklı, hatta kendisine has bir değişim yaşamış olduğu hemen anlaşılır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun –en azından kâğıt üzerinde– diğer bütün vatandaşlık haklarını tanımış olduğu gayri-Müslim Osmanlıları ordusuna kabul etmemesinin sebepleri de ayrı bir tartışma konusudur. Bazı gayri-Müslim Osmanlı aydınları, Osmanlı İmparatorluğu'nun Müslüman yöneticilerini kendilerine silah verecek kadar güvenmemekle suçlamışlardır. Bu konu-

128 Erik J. Zürcher, "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", *Arming the State: Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, s. 79-94.

129 Vera Dumesnil, *İşgal İstanbul'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 82-94.

130 Çağlar Keyder, *State and Society in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Verso, Londra, 1987, s. 71-90.

da pek haksız da sayılmazlar. 1909 yılında gayri-Müslim Osmanlı erkeklerinin de Müslümanlar gibi silah altına alınacağına dair bir yasa çıkarılmıştır. Ancak, bu yasa hiçbir zaman etkin biçimde uygulamaya konulmamıştır. Trablusgarp Harbi (1911), Balkan Savaşı (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve onu izleyen Milli Mücadele (1919-1923) yılları arasında yaşanan savaşlarda gayri-Müslim Osmanlılar ile yaşanmış olan etnik problemler ve isyanlar, Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti idarecilerinin bu "ihtiyatlı" davranışının, en azından kendileri açısından, ne denli önemli bir seçim olduğunu açıkça göstermiştir. Ancak, Müslüman Osmanlı erkekleri cephede savaşırken gayri-Müslim Osmanlı erkeklerinin cephe gerisindeki evlerinde kalmış olması, Avrupa ülkelerinde Birinci Dünya Savaşı boyunca gözlenen pek çok toplumsal, ekonomik ve siyasi değişimin Osmanlı İmparatorluğu'nda çok farklı bir şekilde yaşanmasına yol açmıştır.

Osmanlı Ordusu'nun yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşturulmuş olması nedeniyle, Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun çoğu yerinde endüstriyel işgücü konusunda büyük bir kıtlık ya da darlık yaşanmamıştı. Cephe gerisinde gayri-Müslim erkek işgücü arzının varlığı, erkekleri cephede olan Müslüman Osmanlı kadınlarının Avrupa'da gözlenenlere oranla çok daha kısıtlı bir biçimde çalışma hayatına katılabilmesine neden oldu.

Örneğin, Birinci Dünya Savaşı yıllarında neredeyse yok denebilecek kadar az sayıda gayri-Müslim Osmanlı kadını çalışma hayatına katılmak zorunda kalmıştır. İş aramak zorunda kalan da, bulamayan da Müslüman Osmanlı kadınlarıdır.¹³¹ Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu'nda farklı etnik ve dinsel kesimlere mensup farklı kadın grupları üzerinde farklı etkilere yol açmıştır.¹³² Birinci Dünya Savaşı ve onu izleyen Milli Mücadele yıllarında Müslüman Osmanlı kadınlarının toplumsal hayata katılması ve çalışma yaşamına atılmasıyla ilgili olarak, pek alışılmadık bir kaynaktan, Osmanlı basınında yer alan karikatürlerden yola çıkan Fatma Müge Göçek şu çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır:

[Müslüman Osmanlı] kadınlar bu dönüşüm sürecine pek çok şekilde katıldılar; muazzam sayıda mülteci ve askere tıbbi ve sosyal yardımda bulundular,

131 Osmanlı emek tarihine ilişkin ikincil literatürde "kadınlar ve çalışma hayatı" konusunda çok sınırlı bilgi bulunmaktadır. Bkz. Donald Quataert, "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922", yayınlanmamış makale, 2001, 14 s. O dönemin kaynaklarından birinde Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç Müslüman kadın işçi bulunmadığı belirtilir. Bkz. Margaret E. Burton, *Women Workers of the Orient*, The Central Committee on the United Study of Foreign Missions, West Medford, MA, 1918, s. 81-92.

132 Mabelle C. Philips, "Dul Kadınlar: Savaş Yüzünden Yardıma Muhtaç Olanlar Üzerine Bir Araştırma", Clarence Richard Johnston (ed.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 247-277.

Birinci Dünya Savaşı'nda işgücünde yerlerini aldılar ve Milli Mücadele'de hâtip, hemşire, hastabakıcı, hatta asker olarak hizmet verdiler. Ama bu fiili katılım basında yeterli biçimde yansıtılmadı ve Osmanlı siyasi karikatürleri kadınların katılımını kendi içinde çelişkili üç kalıp imajla temsil etti: aseksüel kahraman, ahlâksız, şirret kadın ve dayanıklı anne. Bu imajlar ile kadınların fiili katılımı arasındaki uyumsuzluk, çoğu zaman, imparatorluktan ulus-devlete geçişi sağlayan dönüşüm sürecinde kadınların konumu üzerindeki sınırlamaları daha da pekiştirdi.¹³³

Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca milliyetçilik duyguları körüklenmiş, yurtseverlik duyguları sömürülmüş ve toplumsal fedakârlık gibi kavramlar ön planda tutulmuştu. Bu nedenle, savaşa katılan pek çok ülkede kadın ve çocuk emeğini sınırlayan ve çalışma hayatında kadın ve çocuk haklarını gözetken yasalar da çoktan rafa kaldırılmıştı. Savaş biter bitmez, hemen hemen bütün hükümetler savaş yılları boyunca rafa kaldırmış oldukları bu yasaları yeniden gündeme getirmeye, hatta sorgusuz sualsiz uygulamaya sokmaya başladılar.¹³⁴ Birinci Dünya Savaşı yılları döneminde Osmanlı kadın tarihi üzerine araştırmalar yapan Nicole A. N. M. van Os bu konuda şu gözlemlerde bulunmaktadır:

Bunun nedeninin kadınların toplumdaki nesnel konumunun değişmesine rağmen göreceli (öznel) konumunun değişmemesi olduğu ileri sürülür. Savaşta toplumsal cinsiyet farklılıkları ortadan kalkmamıştır, tam tersine güçlenmiştir. Ataerkil ve organik toplumsal cinsiyet fikirleri kadınların savaşa katılımını şekillendirmiştir. Kadınlar ve erkekler birbirlerini tamamlayıcı olarak görülmüştür. Erkekler cesur askerlerdi. Kadınlar ise, yaralanan askerlerin bakımını üstlenen, cepheye koşan askerlerin geride kalan kadın akrabalarına bakan, cephedeki askerlere cephane sağlayan, yani askerlerin aslında uğrunda ölmeleri beklenen kişilerdi. Kadınlar orduda yardımcı rollere sahipti, kâtime, hemşire, ambulans şoförü olarak görev yapıyorlar, ama asla muharip asker olamıyorlardı.¹³⁵

Bir başka çarpıcı örnek vermek gerekirse, savaş yıllarının kaçınılmaz toplumsal sonuçlarından birisi olan fahişelik konusunda da aktarılmış bazı ilginç gözlemler vardır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca yaşanan toplumsal ve ekonomik baskıların kaçınılmaz bir so-

133 Fatma Müge Göçek, "From Empire to Nation: Images of Women and War in Ottoman Political Cartoons, 1908-1923", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York 1998, s. 49.

134 Nicole A.N.M. van Os, "Women and Work during World War I: Did the War Emancipate Ottoman Muslim Women?", Unpublished Paper, 1998, s. 2-3.

135 A.g.e., s. 3.

nucu olarak fahişelerin sayısı da giderek artmıştır. Kayıt dışı olarak veya zorla kaldıkça part-time olarak fahişelik yapanların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nda kayıtlı olarak çalışan fahişelerin oranı da Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca artmaya devam etmiştir. Ancak, Osmanlı fahişelerin arasında gayri-Müslim kesime mensup Osmanlı kadınlarının sayısı artmamış, tam tersine azalmıştır. Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Birinci Dünya Savaşı'nın yol açmış olduğu olağanüstü kötü yaşam koşulları, belki de çalışabilecek bir iş bulamamak nedeniyle, kendisini ve çocuklarını geçindirebilmek için fuhuş yapmak zorunda kalan kadın grubunun daha çok Müslüman Osmanlılardan oluştuğu anlamına gelmektedir.¹³⁶

Osmanlı Ordusu'nun yalnızca Müslüman Osmanlılardan oluşmasının yarattığı farklılıkların yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girmiş olan Avrupalı ülkelerden pek çok başka açıdan da farklılaşıyordu. En önemlisi, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na giren diğer ülkeler gibi sanayileşmiş bir ülke değildi. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahipti. Ekonomik olarak pek çok açıdan geri kalmıştı. Sanayileşmiş Avrupalı ulus-devletlerin başlatmış oldukları bir emperyalist paylaşım savaşında, Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu gibi çok dinli, çoklu etnik yapı ve ekonomisi tarımsal üretime dayalı olan imparatorlukların asıl paylaşma konusunu oluşturması kaçınılmazdı.¹³⁷ Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda her üç ülkenin de haritadan silinmiş olması bu nedenle asla tesadüf değildir.

Osmanlılar, savaşa girmeden önce kendilerini nasıl bir gelecek beklediği hakkında bir fikir sahibi miydiler? Muhtemelen evet! Savaş yıllarında Osmanlı basınında yazan Alexander Helphand gibi bazı Marksist aydınlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun, savaşı Almanya kazansa bile bölünmeye mahkûm olduğunu gözlemlemişlerdi.¹³⁸ Birinci Dünya Savaşı 1914 yılında başlar başlamaz Rus Çarlığı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan sonraki geleceği hakkında Alexander Helphand'ın zamanla doğruluğunu kanıtlayan kehanetleri, savaşın genel gidişatı içinde Osmanlı aydınlarını da derinden sarsmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'na giren İngiltere, Fransa, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Almanya, Avusturya-Macaristan, hatta Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkelerin hemen hepsi, en azından Osmanlı İmparatorluğu'na nazaran, sanayileşmiş ülkelerdi. Birinci Dünya Savaşı'nın bu ülkeler-

136 Charles Trowbridge Riggs, "Fuhuş", Clarence Richard Johnston (ed.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 305-315.

137 Parvus Efendi [alias Alexander Helphand], *Umûmî Harbin Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse*, Kader Matbaası, İstanbul, 1330, 24 s.

138 Parvus Efendi [alias Alexander Helphand], *Umûmî Harbin Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse*, Kader Matbaası, İstanbul, 1330, 31 s.

deki kadınların yaşamı üzerindeki etkileri hakkında söylenilenlerin çoğunluğu, Osmanlı İmparatorluğu'nun kadınları hakkında söz konusu bile olamazdı.¹³⁹ Bütün bu ülkeler arasında kendisine has bir örnek teşkil eden Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş deneyimleri de, savaşta gördüğü toplumsal tahribat da, savaşın yol açtığı toplumsal değişim de yine ülkenin kendi nesnel koşullarına has olmuştur. Üstelik Birinci Dünya Savaşı, katılan bütün ülkeler için 1918 yılının sonbaharında sona ermiş olduğu halde, Osmanlı İmparatorluğu ve onun kısmen yerini alan Türkiye Cumhuriyeti için 1923 yılına kadar sürmüştür.¹⁴⁰

Karşılaştırmalı Meseleler

Bu bölümü Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı'nda yaşamış olduğu deneyimleri savaşa katılmış olan diğer ülkelerde yaşayan kadınlarının deneyimleriyle kıyaslamak ve karşılaştırmak amacıyla kaleme aldık. Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadıkları deneyimlere dair sonraki bölümlerde anlatacağımıza teorik bir çerçeve oluşturabilmek ve karşılaştırmalı tarih yöntemiyle onların deneyimlerinin dünyanın kalan kısmında kadınların bu konuda geçirmiş olduğu tecrübelerin ışığında aydınlatmaya çalıştık. Bu noktada, Birinci Dünya Savaşı yıllarında kadınların çalışma hayatına girişi ile ilgili genel tartışmalara, Osmanlı kadınlarının yaşadıkları savaş deneyiminin de katılmasını sağlamaya gayret ettik. Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan farklı toplumlarda kadınların kaderi ve durumu nasıl değişti? Bu değişiklikler ülkeden ülkeye ne gibi benzerlikler veya farklılıklar göstermektedir? Bu benzerlik veya değişiklikleri belirleyen parametreler nelerdir? Bu sorulara geçerli ve kalıcı cevaplar aramaya çalıştık.

Ünlü İngiliz sosyal tarihçisi Eric J. Hobsbawm'un "Toplumsal Tarihten Toplumun Tarihine" ("From Social History to the History of Society") başlığını taşıyan bir makalesinde karşılaştırmalı tarih (*comparative history*) konusunda tarihçilere yapmış olduğu çok önemli uyarıları okuyucularımıza tekrar hatırlatalım.¹⁴¹ "Her ikisi de meyvedir, ama elmalarla armutlar asla toplanmaz" ilkesinden yola çıkan Eric J. Hobsbawm, Fernand Braudel'in *Akdeniz (Mediterranean)* kitabını 1966 yılında tekrar yayınlanmasından sonra, 1960'ların sonlarında moda olan sosyal tarih akımına uyararak karşılaştırmalı tarih çalışmak isteyen tarihçileri uyarıyor. Tarihsel gerçekleri daha iyi kav-

139 Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Askerî Fabrika Basımevi, Ankara, 1948, s. 36-86; Aynur Mısıroğlu, *Kuva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınları, İstanbul, t.y..

140 Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.

141 Eric J. Hobsbawm, "From Social History to the History of Society", *Daedalus*, 1971, s. 20-45.

ramamıza yol açmasına ve çalışmalarımıza “teorik bir çerçeve” sunmasına rağmen, karşılaştırmalı tarih yönteminin de kendisine has bazı yetersizlikleri bulunmaktadır. Yakın zamanlarda birbirinden farklı, hatta bazen tamamen alakasız bazı tarihsel birimler veya konular hakkında karşılaştırmalı veya kıyaslamalı tarih metodunun başarıyla uygulanması sonucunda ortaya çıkarılmış olan çalışmalar da vardır. Yine de, farklı zaman dilimlerinden, farklı coğrafyalardan, etnik kökenlerden, hatta kaynaklardan yola çıkarak yapılmış olan kıyaslamalı ve karşılaştırmalı tarih incelemeleri pek çok sorunu da beraberinde getirmektedir.

Birincisi, karşılaştıracığının iki konunun (ülke, olay, sınıf ve saire) birbiriyle çağdaş olmasına dikkat edin. Yani biri 19. yüzyılda, diğeri de 20. yüzyılda geçen iki olayı yalnızca biraz birbirine benziyorlar diye asla kıyaslamayın. *Ceteris paribus*, yani diğer şartlar sabit kalmak şartıyla, karşılaştırmalı tarihi bir yer ve zaman içinde yaşanan değişimi ölçebilmek amacıyla bir araç olarak kullanabilirsiniz. Osmanlı tarihi çalışanların gayet iyi bildikleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na katılan diğer Avrupa ve Amerika ülkeleriyle çağdaştır, ancak ekonomik veya toplumsal açıdan onlarla aynı çağı yaşadığını iddia etmek hemen hemen imkânsızdır.

Eric J. Hobsbawm'a göre dikkat edilmesi gereken ikinci bir kural, karşılaştırmalı tarih için seçilecek olan ülkeler coğrafi ve etnik köken açısından da birbirleriyle ilintili veya benzerlik gösteren ülkeler olmalıdır. Bir emperyalist paylaşım savaşında, savaşı başlatan sanayileşmiş Avrupalı ülkelerle savaşın konusu olan, yani savaşın sonucunda galiplerin paylaşacağı düşünülen az gelişmiş bir Ortadoğu imparatorluğunun karşılaştırılması, karşılaştırmalı tarihçilik açısından pek de verimli olmamaktadır.

Eric J. Hobsbawm'a göre, dikkat edilmesi gereken üçüncü husus, bir karşılaştırmalı tarih çalışmasına konu olacak iki olayın aynı (veya en azından benzer) tür kaynaklardan incelenebilmesi gereklidir. Türkçe kaynakları ve Türk yazarların eserlerini şimdilik bir yana bırakacak olursak, bu bölümde kaynak olarak kullanılmış, dipnotlarda ve kaynakçada gösterilmiş olan herhangi bir İngilizce kitap veya makalede Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndaki rolü veya Müslüman Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki mücadele ve deneyimleri hakkında en ufak bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer bir deyişle, Birinci Dünya Savaşı'nın kadınlar üzerindeki etkileri üzerine yazılmış olan Batılı literatür, Osmanlı İmparatorluğu'nu kesinlikle kapsamamaktadır. Müslüman Osmanlı kadınları ile Birinci Dünya Savaşı'nda kadınlar hakkındaki Batılı literatür, tek kelimeyle birbirinden bi-haberdir. Müslüman Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşamış olduklarını öğrenebilmenin yegâne yolu, bu bölümü izleyen diğer bölümlerde yapılmış olduğu gibi, Osmanlıca birincil kaynaklara

inmektedir. Aşağıdaki bölümlerde, Osmanlıca birincil kaynaklardan yola çıkılarak ilk kez yapılmış bir monografi denemesi bulacaksınız.

“Köle sahipleri, köleler ve toplumun köle olmayan kesimleri üzerinde durulmadan anlaşılmaz,” (“Slave owners cannot be understood without slaves, and without the non-slave sectors of the society,”)¹⁴² demek yürekliliğini gösteren Eric J. Hosbawm’un karşılaştırmalı tarih ve karşılaştırma yöntemiyle ilgili olarak yapmış olduğu diğer genel uyarıları, Osmanlı İmparatorluğu’nun özel koşullarına uygulamaya biraz da biz devam edelim:

Birincisi, Birinci Dünya Savaşı’nda cepheye yalnızca bir dine mensup askerleri sevk ederek, diğer dinlere mensup kadın ve erkekleri cephe gerisinde tutmuş olan tek taraf Osmanlı İmparatorluğu’dur. Osmanlı İmparatorluğu’ndan başka hiçbir ülkede Birinci Dünya Savaşı yalnızca bir dine mensup kadınlar için bu denli yıkıcı olmamıştır. Bu durum, Müslüman Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı deneyimini farklı ve belki de diğerlerinden üstün kılar.

İkincisi, Birinci Dünya Savaşı’nın kadınlar üzerindeki etkileri üzerine kaleme alınmış olan hemen hemen bütün kaynaklar etnik ben-merkezcilikten (*ethno-centralism*) kurtulamamışlardır. Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa ve benzeri ülkelerin kadınları hakkında kaleme alınmış olan kitap ve makalelerin hiçbirisi, bu ülkelerin kadınlarının Birinci Dünya Savaşı deneyimlerini Almanya, Avusturya-Macaristan, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu gibi “düşman” ülkelerin “düşman” kadınlarının deneyimleriyle kıyaslamak zahmetine girmemişlerdir. Bu kaynakların hiçbirinde, “düşman” Müslüman Osmanlı kadınlarına bir tek kelimeyle bile değinilmemiş olması da son derece manidardır. Aynı eğilim, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı tarafta savaşmış olan “dost ve müttefik” Alman kadınları hakkında yazılmış olan bazı kitap ve makalelerde bile gözlenmektedir.

Bir örnek vermek gerekirse, kendi ülkelerinin kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki deneyimlerini yücelten çağdaş Avustralyalı yazarların,¹⁴³ Çanakkale Savaşı’nda ANZAK askerlerine karşı başarıyla savaşmış ve sonuçta bu muharebeyi kazanmış olan Osmanlı İmparatorluğu’nun düşman kadınları hakkında tek bir kelime bile kaleme almamış olmaları, bence ırkçılıktan başka bir şey değildir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Avustralyalı kadınlar tarafından ANZAK askerleri ve savaş hakkında kaleme alınmış olan dönemin yazılarında da Osmanlı kadınları hakkında aynı umursamazlığa, aynı ırkçı tavra rastlanmaktadır.¹⁴⁴ Bu da, kaçınılmaz olarak, akıllara savaş

142 A.g.e., s. 37.

143 Bruce Scates ve Raelene Frances, *Women and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

144 Jan Bassett (ed.), *As We Wave You Goodbye: Australian Women and War*, Oxford University Press, Oxford, 1998

yıllarında doruğa çıkmış olduğu gözlenen ırkçılığın varlığını hâlâ sürdürmekte olduğunu getirmektedir.

Avustralyalı kadınların Birinci ve İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadıkları hakkında bir başka kaynak da, Joy Damousi ve Marilyn Lake'in editörlüğünde Cambridge University Press tarafından yayınlanmış olan *Toplumsal Cinsiyet ve Savaş (Gender and War)* başlıklı makale derlemesidir.¹⁴⁵ Kitabın alt başlığı ise *20. Yüzyılda Savaşan Avustralyalılar (Australians at War in the Twentieth Century)*. Kitapta, çoğunluğu Avustralyalı kadın araştırmacılarından oluşan yedi akademisyenin, Birinci Dünya Savaşı ve Avustralyalı kadınlar hakkındaki makaleleri de yer almaktadır. Ancak, bu makalelerin hiçbirinde Avustralyalı ANZAK askerlerinin karşısında çarpışan Alman ve Osmanlı askerleri ve onların kadınlarıyla ilgili tek bir kelime bile bulunmamaktadır.

Oysa savaş, tanımı ve doğası gereği, birbiriyle kıyasıya çarpışan en az iki tarafın varlığını gerektirir. Savaşın tarafları aynı ülkenin çeşitli kesimleri, sınıfları, etnik veya dinsel kökenleri farklı olan grupları olabileceği gibi, iki devlete ait iki ordunun veya birbirlerine karşı ittifaklar oluşturmuş iki ayrı devletler grubunun askerleri ve halkları da olabilir. Bir tek tarafın tarihini yazarak bir savaşın tarihi yazılamayacağı gibi, bir tek tarafın kadınlarını yazarak o savaşın kadınları nasıl etkilemiş olduğunu da kavrayamayız. Makale derlemesi kitaplarına *Toplumsal Cinsiyet ve Savaş* kadar genel bir isim veren Avustralyalı editörlerin, makale seçiminde bu kadar genel kapsamlı davranmamış olduklarını görmek, pek şaşırtıcı değildir.

Toplumsal Cinsiyet ve Savaş kitabında Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin olarak yer alan ve tamamı Avustralyalı ANZAK askerleri ve onları binlerce mil ötedeki ülkelerinden destekleyen Avustralyalı kadınların savaş çabalarını konu alan makaleler okunduğunda, okuyucu sanki Avustralyalı ANZAK askerleri ateş ettiğinde, karşı siperde ölen bir başka ülkenin evladı değilmiş hissine kapılmaktadır. Sanki cephenin öbür tarafında savaşmakta olan Osmanlı ve Alman askerleri ANZAK kurşunuyla öldüğünde başka bir ülkeden kadınların kocaları, babaları, oğulları ve ağabeyleri ölmüyormuş zannedilmektedir. Sanki karşı cephede savaşan Osmanlı ve Alman askerlerini cepheye uğurlayan, onlara cephane, mermi, yiyecek, içecek, giyecek ve tütün yetiştiren, mektup yazan, yaralandıklarında yaralarını saran, ölenleri toprağa veren ve daha da önemlisi sağ kalanların yollarını hasretle gözleyen kadınlar yokmuş gibi davranılmaktadır. Çanakkale Savaşı'nda çarpışan İngiliz ve ANZAK askerlerinin, cephede çok iyi siper kazan ve hemen hemen tamamı bıyıklı olan Osmanlı askerlerini "sıçanlar" (*rats*) diye alaya aldıkları bilinmek-

145 Joy Damousi ve Marilyn Lake, *Gender and War: Australians at War in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

tedir. Düşman askerini insandan saymama geleneğinin kökeni bu “sıçanlar” terimi olabilir.

Daha da kötüsü, çoğu feminist kökenli kadın akademisyenlerden oluşan bu yedi makale yazarı için, düşman kadınları hiçbir şekilde kadın filan değildi. Milliyetçilik ve ırkçılık, bu kitapta toplanmış Avustralyalı yazarların gözlerini kör etmiştir. *Toplumsal Cinsiyet ve Savaş* ismini taşıyan bu kitapta, kadın olabilmek için önce Avustralyalı olmak, yani Avustralyalı kadın olmak gereklidir. Yazarların içselleştirilmiş ırkçılığı, onların feminist kadınlık bilincinin üstüne çıkmaktadır. Yazarların ellerini vicdanlarına koyup düşünmeleri gerekir: ANZAK askerleri Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda evlerinden binlerce mil uzakta neden savaşmak zorunda kalmışlardır? Neden kendilerini hiçbir alıp verecekleri olmayan ülkelerin askerleriyle savaşırken bulmuşlardır? Avustralyalı kadınlar bu anlamsız savaşı hangi saiklerle desteklemişlerdir?

Üçüncüsü, karşılaştırmalı tarih (*comparative history*) veya karşılaştırma ve kıyaslama (*compare and contrast*) metotları, zamanla Batılı tarihçilerin kendi çalıştıkları ülkenin dilini, kültürünü ve geçmişini pek de iyi bilmedikleri Ortadoğulu ve Asyalı çağdaşlarıyla karşılaştırabilmeleri için Batılı olmayan tarihçilerden bekledikleri bir hizmet haline dönüşmüştür. Tarih disiplinine ve tarih metodolojisine egemen olan Batılı ülkelerin tarihçileri, karşılaştırmalı tarih (*comparative history*) veya karşılaştırma ve kıyaslama (*compare and contrast*) yöntemlerini Doğulu ülkelerin tarihini Batılı dillerle ve Batılı yöntemlerle yazan Doğulu tarihçilerden zahmetsizce öğrenebilmek için kullanmaktadır. Diğer bir deyişle, günümüzde karşılaştırmalı tarih ve kıyas yöntemleri, Batılı tarihçilerin Doğulu veya Üçüncü Dünya ülkelerine mensup tarihçileri sömürmesi sonucunu vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu tarihi üzerine, yıllardır Osmanlı İmparatorluğu'nun resmi dili olan Türkçe ile yazılmakta olan yüzlerce, binlerce kitap ve makaleden hemen hemen hiçbirinin Almanca, Fransızca ve İngilizceye çevrilip yayınlanmıyor olması, bu iddianın somut bir kanıtıdır.

Üzülerek belirtmek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu ile aynı dönemde Avrupa'da yaşamış olan pek çok ülkenin tarihi üzerinde çalışan Batılı tarihçiler hemen hemen hiç Osmanlı tarihi ve Osmanlıca bilmemektedir. Batılı tarihçiler, Osmanlı tarihinin kendi ilgilendikleri ülkelerin tarihiyle karşılaştırmalı bir biçimde incelemesini de Ortadoğu kökenli Osmanlı tarihçilerden beklemektedirler. Örneğin, Fernand Braudel'in *Akdeniz* kitabı karşılaştırmalı tarih kategorisinin en büyük eseri sayılmaktadır.¹⁴⁶ Ancak, Atlantik Okyanusu ve Batı Akdeniz merkezli olan *Akdeniz* kitabında, Fernand Braudel'in, kendi deyişiyle “uzun 16. yüzyıl”da Doğu Akdeniz'in tamamına sahip olan Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki sınırlı bilgileri ve Osmanlı kay-

146 Fernand Braudel, *Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt, Harp-er & Row Publishers, New York, 1972.

naklarını yeterince ve gereğince kullanamamış olması açısından sınıfta kalmış olduğu bilinmektedir.

Avrupa ve Amerika'da Roma İmparatorluğu tarihini Kartaca İmparatorluğu tarihi ile kıyaslayarak yazmış olan tek bir Batılı tarihçi yoktur. Ancak, günümüzde Roma İmparatorluğu'ndan bahsetmeden Kartaca İmparatorluğu tarihi yapmak adeta imkânsız hale getirilmiştir. Aynı şekilde, Bizans İmparatorluğu'na ve Bizanslı Yunan kaynaklarına değinmeden kaleme alınmış olan bir Osmanlı İmparatorluğu tarihi etnik ben-merkezci (*ethno-centric*) olarak ele alınmakta, karşılaştırmalı olarak yazılmamış olduğu için neredeyse hiç itibar görmemektedir. Bu durumun kaçınılmaz sonucu da neo-oryantalizm olmaktadır.

Dördüncüsü ve bence en önemlisi, Müslüman, Ortadoğulu ve çok dinli, çoklu etnik kökenli toplumsal yapıyla, yarı sömürge, yarı feodal bir ekonomik yapıya sahip olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, oldukça homojen toplumsal yapılara sahip olan sanayileşmiş emperyalist Avrupalı milliyetçi ulus-devletler ile kıyaslanmasının anlamsızlığıdır. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'na katılmış olan yegâne Müslüman ülkedir. Rusya Çarlığı ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bir kenara bırakılacak olursa, Birinci Dünya Savaşı'na katılan ülkeler arasında Osmanlı İmparatorluğu dışındaki hiçbir ülke çok dinli ve çok etnik kökenli heterojen bir toplumsal yapıya sahip değildir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup olarak çıkmasının sebebi Avrupalı devletlerin askerlerine yenilmiş olması değildir. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nı İngiliz, Fransız, İtalyan, ANZAK veya Amerikan askerlerine karşı kaybetmiş değildir. Osmanlı İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'nı kendi bünyesinde yer alan farklı etnik ve dinsel toplulukların bu ülkeler tarafından örgütlenmiş ve desteklenmiş olan etnik ve milliyetçi ayaklanmaları yüzünden kaybetmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda, Osmanlı İmparatorluğu kendi mozaigini oluşturan etnik bileşenlerine dağılarak parçalanmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu Rus Çarlığı ile birlikte "Birinci Dünya Savaşı'nı kendi iç koşulları nedeniyle kaybeden ülkeler" kategorisinde ele alınmalıdır.

Sonuç olarak, "tarih yenenlerin tarihidir" kuralını yeniden anımsayalım. Birinci Dünya Savaşı yıllarını Osmanlı İmparatorluğu'nun koşullarında yaşamış olan Müslüman Osmanlı kadınları da savaşı kaybeden bir ülkenin kaybeden kadınları olarak, şimdiye kadar tarihe pek geçmemişlerdir. Bu çalışmanın geri kalan kısmında okuyacaklarınız, şimdiye kadar ihmal edilmiş olan Müslüman Osmanlı kadınlarından en azından bir kısmının Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşadıklarının mütevazı bir hikâyesidir.

CEMİYETİN YAPISI

Giriş: Mevcut Kaynaklar ve Literatür

Bu çalışmanın aslında gayet basit temel amacı var. Yukarıda belirtildiği üzere, savaş ve kadınlar konusundaki genel literatürde Osmanlı kadınlarına, Osmanlı İmparatorluğu adeta Birinci Dünya Savaşı'na girmemişçesine hiç yer verilmez. Çok benzer bir şekilde, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı kadınlarının faaliyetlerine dair bugüne kadar yazılmış kitaplarda Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin adı bile geçmez.¹ Dolayısıyla, bizim amacımız Müslüman Osmanlı kadınlarını Birinci Dünya Savaşı tarihine yeniden yazmaktır. Bu çalışmada, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlar, çalışma ve savaş konusunda çok net bir örnek oluşturan Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin faaliyetlerinin ayrıntılı bir anlatısını bulacaksınız. Ayrıca, Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin savaş yıllarında üstlendiği sosyal rol anlatılacak ve Müslüman Osmanlı kadınlarına genel yaklaşımının altı çizilecektir.

Bundan seneler önce, 1988 yılında, Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nden hocam Prof. Zafer Toprak "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile" başlıklı bir makale yayınlamıştı.² Bu makalede, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti okuyuculara tanıtılıyor ve cemiyetin 1916

1 Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Askert Fabrika Basımevi, Ankara, 1948, s. 7-86; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991; Zehra Celâsun, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946.

2 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 34-38.

tarihli kuruluş nizamnamesi de yeni harflere aktarılmış haliyle ilk kez yayınlanıyordu.³ Ayrıca, cemiyetin yönetiminde kurulan Kadın Birinci İşçi Taburu ile yine cemiyetin bünyesinde gerçekleştirilen “zorunlu evlilik” politikası, yani cemiyetin himayesine sığınmış olan kadınların cemiyet aracılığıyla evlendirilmesi de ayrıntılarıyla okuyucuya aktarılmıştı.⁴

Oysa Kadınları Çalıştırma Cemiyeti konusunda yapılmış olan ilk çalışma bu makale değildi. Bu makalenin yayınlanmasından tam yirmi yıl önce, 1968 yılında, Tülin Sümer “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği” adını verdiği makalesini *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*’nde yayınlamıştı.⁵ Tülin Sümer yazısında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kuruluş nizamnamesinin yanı sıra, cemiyetin 1917 senesi raporunu ve cemiyet ile ilgili dört arşiv belgesini de kullanmaktaydı.⁶ Bu belge ve bilgiler, Prof. Zafer Toprak’ın makalesinde kullanılmamıştı.

Prof. Zafer Toprak daha sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda aile ve kadın üzerine İngilizce olarak yayınlamış olduğu bir makalede Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne yeniden yer verdi.⁷ Bu makalede yer alan bilgi ve belgeler, Zafer Toprak’ın *Türkiye’de Milli İktisat* kitabının iki cilt halindeki genişletilmiş yeni basımında kısmen yeniden yayınlanmıştı.⁸

Prof. Zafer Toprak’ın 1988 yılında yayınlamış olduğu “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile” makalesi büyük ilgi uyandırmış ve araştırmacıların dikkatini Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin üzerine çekmeyi başarmıştı. Prof. Zafer Toprak’ın doktora öğrencilerinden Serpil Çakır 1991 yılında *Toplum ve Bilim* dergisinde yayınlanan “Osmanlı Kadın Dernekleri” makalesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne de yer vermiş ve Prof. Zafer Toprak’ın makalesinin kapsamlı bir özetini yapmıştı.⁹ Bu makale daha sonra Serpil Çakır’ın *Osmanlı Kadın Hareketi* adlı kitabında da aynen yayınlandı.¹⁰ Makalenin geniş bir özeti de Serpil Çakır’ın *Dün-*

3 Zafer Toprak aslında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne 1982’de yayınlanmış olan kitabında da değinmişti. Bkz. Zafer Toprak, *Türkiye’de Milli İktisat, 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 316-319, 341, 412-414.

4 Zafer Toprak, “Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile”, s. 34-38.

5 Tülin Sümer, “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt II, No. 10, Temmuz 1968, s. 59-63.

6 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334.

7 Zafer Toprak, “The Family, Feminism and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”, Edhem Eldem [ed.], *Première Rencontre Internationale sur l’Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Éditions Isis, İstanbul ve Paris, 1991, s. 441-452.

8 Zafer Toprak, *İttihad ve Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 133-135, 141, 155.

9 Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, *Toplum ve Bilim*, No. 53, Bahar 1991, s. 139-157.

10 Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 43-78.

den Bugüne İstanbul Ansiklopedisi'ndeki "Kadın Örgütleri" maddesinde tekrar yayınlandı.¹¹

Osmanlı kadın hareketi üzerine çalışmalar yapmakta olan Şefika Kurnaz da bu makale ve kitaplardan derlediği bilgilerin geniş bir özetine *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını* isimli kitabında yer verdi.¹² Kendisinden önceki kaynakların tekrarından ileriye gitmeyen ve bu kaynaklarda yer alan çeşitli yanlışları da aynen tekrar eden bu özet, Şefika Kurnaz'ın *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını* isimli ikinci eserinde biraz daha genişletilerek tekrarlandı.¹³

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin oluşturduğu Kadın Birinci İşçi Taburu da Meral Altındal'ın ayrıntılı bir yazısına konu oldu.¹⁴ Meral Altındal makalesinde, İstanbul Askerî Müze'de bulunan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nden yola çıkarak Kadın Birinci İşçi Taburu'nu tanıtıyordu.¹⁵ Kadın Birinci İşçi Taburu hakkında yeni belgeler, özellikle taburun tarihçesinin yazma metnini kullanan Meral Altındağ yazısını da buradan almış olduğu resimlerle süslüyordu.¹⁶ Daha sonra, Kadın Birinci İşçi Taburu konusunda kaleme almış olduğum "Osmanlı Ordusu'nda Kadın Askerler" başlıklı bir ön çalışmada *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* adlı yazma eserin tam metnini de ben yayınladım.¹⁷

1997 yılının sonbaharında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1920 yılına ait çalışma raporu bir kitap müzayedesinde ortaya çıktı.¹⁸ Oldukça büyük bir çekişmeden sonra Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı'na yüksek bir bedelle satıldı.¹⁹ Bu kitaptan yola çıkan Tiginçe Özkiper Oktar da kitapçığı özetleyen bir yazı yayınladı: "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Raporu."²⁰ Tiginçe Özkiper Oktar, yazısının

- 11 Serpil Çakır, "Kadın Örgütleri: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 354-355.
- 12 Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 120-121, 142-144.
- 13 Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 129-131, 219-223.
- 14 Meral Altındal, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 41, Mayıs 1997, s. 14-16.
- 15 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, Askerî Müze Kütüphanesi, yazma kitaplar, No. 178, İstanbul, 1333, 33 s.
- 16 A.g.e.
- 17 Yavuz Selim Karakışla, "Enver Paşa'nın Kuldurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler", *Toplumsal Tarih*, Cilt XI, No. 66, Haziran 1999, s. 15-24.
- 18 *Babil Sahaf Kitap ve Belge Müzayedesini, 2 Kasım 1997, Pazar, Saat 13:00, Tarık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, Babil Sahaf, İstanbul, 1997, s. 7.*
- 19 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1336, 24 s.
- 20 Tiginçe Özkiper Oktar, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Senesi Raporu", *Toplumsal Tarih*, Cilt IX, No. 54, Haziran 1998, s. 19-22.

son kısımda, bu kitapta yer alan cemiyetin yeni nizamname taslağını da yeni harflerle kısmen yayınladı.²¹ Bu yazının bazı belgeler eklenerek biraz daha genişletilmiş haline de *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı* adlı kitabında yer verdi.²²

Pek çok kaynakta da, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden tek bir satırla bahsedilmiştir.²³

Özetleyecek olursak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti hakkında bugüne kadar yapılmış olan bütün yayınlar bundan ibarettir.²⁴ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti hakkında varolan literatürün durumunu izah edebilmek için çok bilinen bir fıkraya başvurayım: Dört görme engelliye bir file dokunmalarını söylemişler. Biri kulağını, biri kuyruğunu, biri hortumunu, biri de bacağına tutmuş. Görme engellilerden fili tarif etmeleri istendiğinde, her biri ellerinde tuttuklarından yola çıkarak, sırasıyla “yelken gibi”, “yılan gibi”, “ağaç gövdesi gibi” ve “sütun gibi” diyerek fili tarif etmeye çalışmışlar!

“Kör tuttuğunu yazar” derler. Bu çalışmada, “kör”lerden birisi olarak, filin elde bulunan her yerine dokunmaya çaba ve özen gösterdim. Elimizde bulunan, bilinen bütün parçaları bir araya getirmeye ve kullanmaya çalıştım. Bu parçaları, daha önce elde olmayan parçalarla destekleyerek ve tümevarım yöntemini kullanarak, bütün bu parçaları birleştirip fili aslına daha yakın bir şekilde tarif etmeyi amaçladım.

Prof. Zafer Toprak'ın bundan on yıl kadar önce toplam 10 kaynak kullanarak yazdığı ve talebeleri olan bizler için ilk olan makale, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti konusunda bir literatür başlatmış oldu. Bugün elimizde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi hakkında toplam seksen dört kaynak ve T.C. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri'nden gelen toplam on dört belge dosyası ile T.C. Genel Kurmay ATASE Arşivi'nden gelen üç belge dosyası bulunmaktadır. Elimizdeki bu yeni belge ve bilgiler de yepyeni soruların sorulmasına ve yepyeni sonuçlara ulaşılmasına yol açmaktadır.

Yine de, bu çalışmanın kaynaklar açısından önemli bir eksiği de, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kendi arşivine ulaşılabilmesi olmuştur. Bütün araş-

21 A.g.e., s. 21-22.

22 Tiğince Özkiper Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 103-128.

23 Örneğin, Cengiz Orhonlu, “Türkiye’de Kadın Haklarının Kazanılması Mes’elesi”, *Türk Kültürü*, Cilt VI, No. 72, Ekim 1968, s. 936-942; Lütü Erişçi, *Türkiye’de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 13; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 482; ve diğerleri.

24 Nicole A. N. M. van Os’un Birinci Dünya Savaşı yıllarında kadınların çalışma hayatına atılması ile ilgili bir tebliğinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne de değinilmektedir. “Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?”, Koç Üniversitesi’nin desteğiyle 23-25 Temmuz 1998 tarihlerinde düzenlenen, “The Ottoman Empire during World War I” adlı seminerde sunulan yayınlanmamış bildirir.

tırma ve soruşturmalarına rağmen, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkez binasının 1923 yılında kapatılmasından sonra cemiyetin belgelerinin ne yapıldığını öğrenmeyi ve bu belgelere erişmeyi bir türlü başaramadım. Bu belgeler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde ve Genel Kurmay ATASE Arşivi'nde bulunmamaktadır. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin arşivi de kurucusu ve koruyucusu İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin arşivi gibi sır oluvermişti. Bir efemera müzayedesinde, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin orijinal mührü satışa çıktığında, ben satın almıştım. Aynı şekilde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne ait belgelerin günün birinde gün ışığına çıkarılması halinde, bu çalışmanın kesinlikle yeni baştan yazılması gerekecektir.

Osmanlı kadınlarının Birinci Dünya Savaşı yıllarındaki faaliyetlerini konu alan kitapların hemen hepsinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne veya faaliyetlerine hiçbir şekilde değinilmemektedir.²⁵ Bu çalışmada, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke yıllarındaki faaliyetlerinin kapsamlı bir hikâyesini bulacaksınız. Ayrıca, Osmanlı toplumunun savaşlar nedeniyle içinden geçmekte olduğu bu buhranlı günlerde yardıma muhtaç Müslüman Osmanlı kadınlarına yardım elini uzatan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üstlendiği toplumsal görevi ve Osmanlı Müslüman kadınlarına yaklaşımını da ayrıntılarıyla incelemeye çalışacağım.

Kuruluş

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte, çok kısıtlı sayıda da olsa, hükümet dairelerine kadın memurlar kabul edilmeye başlanmıştı. Bu kadın memurlar yalnızca etkin ve gayretli çalışanlar olmakla kalmamış, Müslüman Osmanlı kadınların erkeklerle birlikte çalışmasının ahlâk dışı olduğunu savunanları da haksız çıkarmışlardı. Bu da, Ahmed Emin'e (Yalman) göre, sokaklarda gördüğü peçeli kadınlara "kafeslenecek kuş" gözüyle bakmaya alışmış olan erkek memurları, cepheye gitmiş bir erkeğin yerine çalışmaya başlayan ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için namusuyla ekmeğini kazanmaya uğraşan kendinden emin kadınlarla bir arada çalışmak durumunda bırakmıştı. İşte bu gerçek, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa ve karısı Naciye Sultan'ın aklına Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ni kurmak ve Osmanlı Ordusu'nun bazı ihtiyaçlarını bu cemiyetin karşılamasını sağlamak fikrini getirmişti.²⁶

Yaklaşık 2.873.000 Müslüman Osmanlı erkek askere komuta eden Harbi-

25 Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Askert Fabrika Basımevi, Ankara, 1948, s. 7-86; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklâl Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991; Zehra Celâsin, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946.

26 Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 235.

ye Nezareti'nin, Birinci Dünya Savaşı'nın ortasında kadınları çalıştırmak için bir cemiyet kurma zorunluluğu hissetmesi ilgi çekicidir. Bu cemiyetin kurulmasının ardında basit bir ekonomik gerekçe vardı: Müslüman Osmanlı askerlerinin eşleri, anneleri, kız kardeşleri ve kızları açlıkla karşı karşıyaydı. Kendilerine ödenen şehit maaşları yüksek enflasyon karşısında eriyip gitmiş, ekonomik anlamını kaybetmişti. 1915 yılının sonuna gelindiğinde, bir aylık şehit maaşıyla ancak bir veya iki somun ekmek alınabiliyordu. Bu nedenle, Müslüman Osmanlı askerlerinin bakmakla yükümlü olduğu ve ailelerinin diğer erkek fertlerinden de yardım alamayan kadınlar açlıkla yüz yüze kalmıştı. Bu durum, kısa sürede fuhuş gibi sosyal sorunlarda bir patlama yaratmıştı. Bu sorunların üstesinden gelmek için, Harbiye Nezareti önce "Muinsiz Aile Maaşı" diye yeni bir uygulama getireceğini duyurmuş, ama sonra bu deneme de asker ailelerine mensup kadınların ihtiyaçlarını karşılamak açısından yetersiz kalmıştır. Aslında zaten iflas etmiş olan Osmanlı devlet bütçesiyle asker ailelerinin ekonomik ihtiyaçları zaten karşılanamazdı.²⁷ Bundan ötürü, askerlerin bakmakla yükümlü olduğu kadınları istihdam ederek, besleyip barındırmak fikri Harbiye Nezareti'ne daha makul görünmüştür.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin²⁸ oluşturulmakta olduğuna dair elimizde bulunan ilk haber, cemiyetin kuruluşundan birkaç gün önce, İttihâdçılara yakınlığıyla tanınan *İktisadiyat Mecmuası*'nda Fransızca olarak yayınlanmış bir makaledir.²⁹ Bu makalede, Naciye Sultan'ın başkanlığı altında bir "Müslüman Kadınlar Çalışma Cemiyeti" oluşmakta olduğu okuyuculara haber verilmekte ve "bu cemiyet kadınlarımıza büyük hizmetler verecek en saygın kuruluşlardan birisi olacaktır" denmektedir.³⁰ Yazara göre, taşrada kadınların tarımsal üretime etkin biçimde katılmalarına rağmen, imparatorluğun büyük şehirlerinde, özellikle İstanbul'da Müslüman Osmanlı kadınların ekonomik kalkınmaya hiçbir yönden katkıda bulunamamışlardır. İşte kurulmakta olan cemiyet, bu katkıyı sağlamak amacıyla oluşturulmaktadır.³¹

27 Nicole A. N. M. Van Os, "Taking Care of Soldiers' Families: The Ottoman State and the Muinsiz Aile Maaşı", Erik J. Zürcher, *Arming the State: Military Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I. B. Tauris, Londra, 1999, s. 95-110.

28 Resmi adı "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" olan cemiyet, bazı Osmanlıca kaynaklarda "Cemiyet-i İslâmiye" olarak anılmaktadır. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Fransızca adı çeşitli kaynaklarda "*Société du travail des dames musulmanes*" olarak yazılmaktadır. Alman kaynaklarında *die islamische Gessellschaft zur Förderung der Frauenarbeit* olarak geçmektedir. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ise kendisinden bahsederken adını "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti" olarak kısaltmıştır. Cemiyetin adını Ahmed Emin (Yalman) İngilizceye "Society for Finding Employment for Women" şeklinde çevirmiştir. Ben cemiyetin adını İngilizceye "Society for the Employment of Ottoman Muslim Women" olarak çevirmiştirim.

29 "*Société du travail des dames musulmanes*", *İktisadiyyat Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 2-3.

30 A.g.e., s. 2.

31 A.g.e., s. 2.

Makalenin yazarı coşkuyla, “yeni kurulmakta olan bu cemiyetin bir yandan kadınları yaşamlarını şerefli bir şekilde kazanmaya, yaşam mücadelesinde kendilerine eşit bir yer edinmeye ve Türk ekonomisinin gelişimine katkıda bulunmaya alıştırırken, bir yandan da bu alandaki büyük bir boşluğu doldurmuş olacağını mutlulukla ifade edebiliriz,” demektedir.³²

Bu makaledeki eksik ve yanlışları hemen düzeltelim. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, kâr amacı gütmeyen bir hayır kuruluşu olarak kurulmuştu. Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın başkanlığı ve komutası altında oluşturulmuş para-militer nitelikli bir sivil toplum kuruluşuydu.

“Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi” adıyla Harbiye Nezareti’nin bünyesinde oluşturulan cemiyet, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın karısı Naciye Sultan’ın himayesi altında kurulmuştu.³³ Cemiyet, kurulmuş olduğunu duyurmak için nizamnamesinin bir suretini 9 Haziran 1916 tarihinde Dâhiliye Nezareti’ne göndermişti.³⁴ Dâhiliye Nezareti’nin cemiyetin kuruluş nizamnamesini onaylamasıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 14 Ağustos 1916 günü resmen kurulmuş oldu.³⁵ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında erkeklerini kaybetmiş olan Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışarak kendilerini ve çocuklarını geçindirebilmelerini sağlamak için kurulmuştu. Harbiye Nezareti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ni savaşta erkeklerini yitirmiş olan kadınların namuslarıyla çalışabilmelerini sağlamak, onları savaş koşullarının getirdiği toplumsal sorunlardan korumak ve bu toplumsal sorunların doğurduğu bireysel felaketlerden uzak tutabilmek amacıyla kurmuştu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 1332 (1916) yılında düzenlemiş olduğu kuruluş nizamnamesinde kuruluş amacını şöyle özetliyordu: “İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne (*namuslu bir şekilde*) te’mîn-i mâişete (*gelir temin etmeye*) alıştırarak himâye etmektir.”³⁶ Ce-

32 A.g.e., s. 3.

33 Naciye Sultan’ın kurucusu veya hâmisî bulunduğu ilk kadın cemiyeti 1916 yılında kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi değildir. Daha önce 1913 yılında kurulmuş olan Ma’mûlât-ı Dâhiliye İstihlak-ı Millî Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi ve 1914 yılında kurulmuş olan Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti de Naciye Sultan’ın himayesinde kurulmuş olan İttihâdî kadın dernekleridir. Bkz: Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 212-213, 214-217; Serpil Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, *Toplum ve Bilim*, No. 53, Bahar 1991, s. 145.

34 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname*, Matbaa-i Askarî, Dersaadet, 1332, s. 1; Tülin Sümer, “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Cilt II, No. 10, Temmuz 1968, s. 61-62, belge no. 2.

35 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbûat Osmani Şirketi, İstanbul, 1334, s. 4.

36 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname*, s. 2.

miyet, yıllarca süren savaşlar ve benzeri felaketler nedeniyle erkeksiz kalmış ve bir geçim kaynağından yoksun düşmüş olan Müslüman Osmanlı kadınlarını Harbiye Nezareti'nin gözetimi altında bir iş gücü sahibi yapmak ve "kötü yol"a düşmeden, kendi emekleriyle geçinebilir bir hale getirmek maksadıyla kurulmuştu. Bu amaca ulaşabilmek için, cemiyet muhtaç kadınları "kadınların yapabileceği bi'l-cümle (*bütün*) işlere kendilerini sevk edecek ve bu sûretle çalışacak kadınları dâimi sûretle himâye edecekti."³⁷ Ayrıca, "fıkr-i sa'y ve iktisâdın kadınlar arasında neşr ü tervîcine", yani çalışma ve iktisat fikirlerinin kadınlar arasında yayılmasına ve benimsenmesine de çalışacaktı.³⁸ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1920 yılı kongresinde cemiyetin bu amacı gerçekleştirmek için risaleler hazırlayacağı, müsamereler, konferanslar düzenleyeceği belirtilmiş, ayrıca hayır kuruluşları, sanayi ve ticari kuruluşlar açılacağı da duyurulmuştu.³⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin böylesi bir toplumsal hedefi kendisine görev edinerek ortaya çıkması, İttihâdçılar destekleyen Osmanlı yayın organları tarafından da geniş kabul görmesine yol açmıştı. Örneğin, İttihâdçıların 1908-1918 yılları arasında yürüttüğü "Millî İktisat" politikasının Osmanlı halkına benimsetilmesi için yayın hayatına atılmış olan *İktisadiyat Mecmuası*, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşunu büyük bir şevkle okurlarına duyurmuştu. *İktisadiyat Mecmuası*'na göre, taşrada ziraat üretimine büyük ölçüde katılmakta olan kadınların özellikle İstanbul kentinde çalışma hayatından uzak kalması doğru değildi. Cemiyet, kadınları içinde bulundukları bu atıl durumdan kurtararak, erkeklerle birlikte hayat mücadelesine katılmaya yöneltmekteydi. *İktisadiyat Mecmuası* cemiyetin bu girişimini destekliyor ve görevini başarıyla tamamlamasını diliyordu.⁴⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşundan bir yıl kadar sonra, 14 Nisan 1918 günü düzenlenen cemiyetin ilk kongresine sunulan raporda, "şan ve şeref menkıbeleri" içinde 20. yüzyıla giren Osmanlı İmparatorluğu'nun, dünya savaşının patlak vermesiyle birlikte yeni bir sınav geçirmekte olduğu belirtilmekteydi. Savaşın başlamasıyla birlikte, "bütün ehl-i vatan (*vatanseverler*) silahlarına sarılarak, kırılmaz bir itimâd-ı nefis (*kendine güven*) ve yüksek bir iman-ı zaferle (*zafer inancıyla*) siperlere koşmuştu." Dinlerini ve devletlerini savunmak amacıyla cephelere koşan ve dünyaya kahramanlık örnekleri göstermekten çekinmeyen Osmanlı askerleri hudutlarda çarpışırken, "ocaklarında terk ettikleri efrâd-ı ailelerinin (*aile fertlerinin*)

37 A.g.e., s. 2.

38 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 7.

39 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1336, s. 13.

40 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 7.

mes'ele-i mühimme-i iâşesi (önemli bir sorun olan geçimi) bir an bile zihinlerini işgal etmemiş idi."⁴¹

Yani, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kendi söylemine göre,

Harb sahnelerinin demir ve kan tûfânları arasında zafer âbideleri vücûda getiren bu yılmaz ve yıkılmaz mücâhidinin (savaşçıların) cephe arkasında kalan anaları, çocukları, hemşireleri ve kadınları ise kalblerinde düşmanların kendi hülyâlarında sevdiklerinin hâurası olduğu hâlde meydân-ı mesâiye (çalışma hayatına) atılarak maişetlerini (geçimlerini) bi'z-zât tedârik etmekle (şahsen karşılamakla) beraber hudûddaki kahramânlara muâvenet eylemek (destek olmak) istiyorlardı.

Fakat bu necib (temiz) hislerin inkişâfını (gelişmesini) te'mîn, fakir ve nâmûskâr âilelerin nâmûskârâne çalışabilmelerini teshil (kolaylaştırma) ile müstâk-ı mesâi (çalışmaya can atan) kollardan gerek kendilerine, gerek memlekete nâfi' eserler husûla (faydalı eserler meydana) gelmesine çalışmak için iktizâ eden (gerekten) teşkilât memleketimizde mevcûd değildi. İşte bu boşluğu doldurmak ve müstâk-ı muhadderâta (dileyen örtünen Müslüman kadınlarına) nâmûskârâne hayatlarını te'mîn etmeleri esâsını istihzâr etmek (hazırlamak) maksad-ı [s. 4] insâniyetkârânesinin iki kalb-i necib ve nezihde (iki temiz ve pak kalpte) hâsıl eylediği tahassüsât ve te'sîrât (duygular ve etkiler) müessesemizin devletlû ismetlû Naciye Sultan hazretlerinin zir-i himâyelerinde "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi" nâmı altında teşkiline bâis (sebep) olmuş ve 1 Ağustos sene 1332 tarihinden itibaren işe başlamıştır.⁴²

Daha sonra, Ahmed Emin (Yalman) ile yapmış olduğu bir söyleşide cemiyetin ilk yönetim kurulu üyelerinden Gümülcine Mebusu Mehmed Arif Bey, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni oluşturmalarının amacını şu sözlerle anlatmıştı: "Cemiyetin iki maksadı vardı: Biri harp zamanında, faal kollara olan ihtiyacın arttığı sırada Türk kadınlığının faaliyetinden istifade etmek, diğeri de cephedeki askerin ocaklarında terk ettikleri âilelerin nafakalarını tedârik etmelerini teshîle (kolaylaştırmaya) çalışmaktı."⁴³ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne ilişkin bütün kaynaklarda "Müslüman Osmanlı kadınları"ndan bahsedilirken, cemiyetin sözcüsü durumundaki Mehmed Arif Bey'in "Türk kadınları" terimini tercih etmiş olması gerçekten de ilgi çekicidir!

41 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 3.

42 A.g.e., s. 3-4.

43 Ahmed Emin. "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", Vakıf, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

Üyeler

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin iki türlü üyesi vardı: Cemiyetin kurucularından oluşan “âzâ-yı müessise” ve cemiyete daha sonra üye olanlardan oluşan “âzâ-yı asliye”, yani asıl üyeler. “Âzâ-yı müessise” cemiyeti kuran altı kişiden oluşuyordu: Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, Harbiye Nezareti Müsteşarı İsmail Hakkı Bey, Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rıza Bey, İstanbul Mebusu Salâh Cimcoz Bey ve dava vekilleri Mehmed Arif ve Mehmed Selâhaddin Beyler.⁴⁴ Cemiyeti kurmuş olan bu altı kurucu üyenin tamamı erkek ve İttihâdçıydı. Kurucu üyeler cemiyete her sene iki Osmanlı lirası aidat vermeyi garanti etmişlerdi. Ancak, kurucu üyelik statüsü yeni üyelere de açık olacaktı. Üye olurken bir defada on lira veya daha fazla bağışta bulunan ve cemiyete her sene iki Osmanlı lirası aidat ödemeyi garanti eden yeni üyeler de “âzâ-yı müessise” arasına katılabileceklerdi.⁴⁵

Diğer üyeler ise cemiyete yılda en az bir lira aidat verecekler ve “âzâ-yı asliye” olarak anılacaklardı. Yönetim kurulu ödeme güçlüğü çeken üyeler için eşit parçalara bölünmüş uygun taksitli ödeme planları hazırlamakla yükümlüydü. Taksitlerini zamanında ve eksiksiz olarak ödeyen üyelerin üyelikleri hiçbir şekilde iptal edilemeyecekti. Ancak, bir yılın aidat taksitlerini diğer yılın başında hâlâ ödememiş olan üyelerin üyelikleri yönetim kurulu tarafından iptal edilebilecekti.⁴⁶

Cemiyetin 1920 nizamnamesinde cemiyetin en yüksek üyeliği olarak “mümtâz âzâ”lık oluşturulmuştu. Bu “mümtâz âzâ”lıklar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne büyük hizmetleri dokunan kişilere cemiyetin yönetim kurulunun özel kararıyla verilecekti. “Âzâ-yı müessise”liğin ismi “fahırî âzâ”lığa dönüştürülmüş ve günün yüksek enflasyon şartlarına uygun olarak, ilk giriş aidatı bir defada iki liradan beş liraya ve yıllık aidatlar da iki liradan dört liraya çıkarılmıştı.⁴⁷ “Âzâ-yı asliye”ler ise “esâs âzâ” olarak anılacaklardı. Bu üyelerin de yıllık ödemeleri bir liradan iki liraya çıkarılmıştı.⁴⁸ Ayrıca, yeni uygulamaya göre, bütün üyeler isimlerini, baba adlarını, mesleklerini, adreslerini ve garanti etmiş oldukları yıllık ödemeleri bildiren üye formları dolduracak ve imzalayacaklardı. Bu üye formları, cemiyetin genel merkezinde saklanacak ve üyeliği kabul edilmiş ve ödemelerini zamanında yapmış olan her üyeye, cemiyetin yönetim kurulu tarafından onaylanmış birer kimlik verilecekti.⁴⁹

44 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 7.

45 A.g.e., s. 3.

46 A.g.e., s. 3.

47 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 3.

48 A.g.e., s. 3.

49 A.g.e., s. 3.

“Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi” adını taşıyan ve Müslüman Osmanlı kadınlarını çalışma hayatına kazandırmayı amaçlayan bir cemiyetin kurucuları arasında hiçbir kadın üyenin yer almayışı eleştirilere neden olmuştu. Bu durum daha en başından beri cemiyetin kurucu üyelerini de rahatsız etmiş olmalı ki, cemiyet Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırın Enver Paşa’nın karısı “devletlû ismetlû Naciye Sultan hazretlerinin zîr-i himâyelerinde” kurulmuştu.⁵⁰ Ancak, cemiyetin kuruluşunda Naciye Sultan, bırakın kurucu üyeliği, cemiyete kayıtlı üye bile değildi. Cemiyetin kuruluşundaki bu dikkat çekici boşluk, cemiyetin ilk yılında kadınların da cemiyete üye yapılmaya başlanmasıyla doldurulmaya çalışılmıştı. Hatta Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kurulmasından bir süre sonra, 1917 yılında yapılan bir nizamname değişikliğiyle, cemiyete sonradan üye yapılmış olan Naciye Sultan’ın başkanlığı altında, cemiyetin ilk kadın üyelerden oluşan bir “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Hanımlar Hey’et-i İdâresi” oluşturulmuştu.⁵¹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bir yandan da, Müslüman Osmanlı toplumunun seçkin kişilerini ve renkli simalarını üyeleri arasına katmaya gayret ediyordu. Bu amaçla, cemiyetin yönetim kurulu, basılı bir mektup hazırlamış ve Osmanlı Devleti’nin en yüksek kademelerinde bulunan çeşitli devlet adamlarına yollamıştı. Sultan Reşad’ın başkâtibi olan Ali Fuad (Türk geldi) de bu üye aday adaylarından bir tanesiydi. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinin eşliğinde gönderilen bu basılı mektupta, cemiyetin kendisi ve kuruluş amaçları tanıtıldıktan sonra, cemiyeti çalıştırmak için gereken para kaynakları aktarılmakta ve üye aidatlarının önemine de değinilmektedir. Mektubun sonunda ise, adaya Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne üye olması şu parlak sözlerle teklif ediliyordu:

Türk ve İslâm kadınlığının hayat-ı faâliyetinde (*faal hayatında*) mühim bir inkılâba sebep olacak böyle bir teşebbüsün hayyiz-i husûle gelmesinden (*ortaya çıkmasından*) bi’l-cümle efkâr-ı münevvere ve menâsıb-ı âliyye eshâbının (*bütün aydın ve yüksek tabaka mensuplarının*) muavenetlerini ibzâl buyuracakları (*desteklerini esirgemeyecekleri*) şüphesiz olmağla zât-ı âlîlerinin de (*yüksek şahsınızın da*) âzâ-yı müessisliği (*kurucu üyeliği*) kabûl buyurması temennisiyle arz-ı hürmet olunur (*saygılar sunulur*) efendim.⁵²

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun en üst askeri makamları tarafından Osmanlı toplumuna hizmet etmek amacıyla kurulmuş bir sivil toplum kuruluşuydu. Böyle bir cemiyetin nasıl bir toplumsal işlev üstleneceği ve üstlendiği bu toplumsal işlevi nasıl yerine getir-

50 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 1.

51 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 6-7.

52 T. C. BOA., Ali Fuat Türk geldi’den Satın Alınan Evrak, AFT.SAE, Dosya: 6, Gömlek: 27.

meyi planladığının en iyi göstergesi de üyelerini oluşturan grubun profiliydi. Cemiyet başlangıçta Başkomutan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa da dâhil olmak üzere üçü asker ve üçü de sivil olmak üzere altı kurucu üye tarafından ve Enver Paşa'nın hanımı Naciye Sultan'ın himayesi altında kurulmuştu. Ancak, cemiyetin üyelerinin sayısı arttıkça, cemiyet üyelerinin nitelikleri de zamanla değişikliğe uğradı. Cemiyetin ilk dört yıllık uygulamalarını özetleyen 1920 senesi raporuna eklenmiş olarak bulunan aktif üye listesi, bize cemiyetin üye profiliyle ilgili ayrıntılı bilgi sağlamaktadır.⁵³

Başlangıçta altı kurucu üyeyle yola çıkmış olan cemiyet, 1920 yılının genel kuruluna katılmaya hak kazanmış olan 3 kurucu ve 435 asli olmak üzere toplam 438 üyeye sahipti. Bu arada geçen zaman zarfında cemiyetin ilk kurucularını oluşturan üyeler, kurucu üyeliklerini çeşitli nedenlerle kaybetmişlerdi. Örneğin, Enver Paşa, Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 gününü imzalanmasının ardından Talat ve Cemal Paşalar gibi diğer İttihâd ve Terakki ileri gelenleriyle birlikte 2 Kasım 1918 sabahı bir Alman denizaltısıyla ülkeden ayrılmak zorunda kalmıştı. Bu duruma pratik bir çözüm getiren Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulu, yayınladığı üye listesinin başına "İstanbul'da bulunan âzâ-yı müessisîn" ibaresini koyma ihtiyacını hissetmişti. Dolayısıyla, Enver Paşa'nın üye listesinde yer almayışının nedeni "İstanbul dışında" bulunmasına indirgenmiş oluyordu. Cemiyetin ilk genel müdürü İsmail Hakkı Bey de zaman içinde kurucu üyeliğe yükselmişti. İlk kurucu üyelerin tamamen asker ve devlet memurlarından oluşmasına karşılık, 1920 yılına ait olan listedeki iki kurucu üye Haydar Muhiddin ve Mâhî Beyler tüccardı.⁵⁴

Asıl üyelere gelince; 435 asli üyeden 78'i kadın ve 357'si de erkek üyelerdi. Yani, cemiyetin kadın üyeleri toplam üyelerinin yaklaşık % 18'ini oluşturuyordu. Diğer bir deyişle, kadınlara iş sağlamak amacıyla kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üyelerinin yaklaşık % 82'si erkeklerden oluşuyordu. 1917 yılında 12 kadın üyeyle kurulmuş olan "Hanımlar Meclis-i İdaresi" üyelerinden de yalnızca dört tanesi üyeliklerini sürdürmekteydi: Naciye Sultan (reise-i vekile) ve âzâlardan Makbule, Behire Hakkı ve İrfan Hanımlar.⁵⁵

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kadın üyelerinin meslek dağılımına da bir göz atalım. Cemiyetin 78 kadın üyesinden yalnızca altı tanesi çalışan kadınlardı. Meslek hanelerinden bu kadınların hepsinin de öğretmen olduğu anlaşılmaktadır. Diğer kadın üyeler iş gücü sahibi kişiler degillerdir. Ancak, bu kadın üyelerin meslek haneleri de çeşitli şekillerde doldurulmuştur. Ka-

53 Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 13-20.

54 A.g.e., s. 13.

55 A.g.e., s. 13-20.

dın üyelerden 12 tanesinin meslek haneleri boş bırakılmış, yani ev kadını oldukları belirtilmemiştir. 37 kadın üyenin meslek hanesine de oturdularını semtin adı, yani nerede ev kadını oldukları yazılmıştır. Dahası, kadın üyelerden kalan 19 tanesinin meslek hanesinde kimin karısı, kızı, baldızı ve sair olduğu da isim verilerek yazılmış, yani hangi erkekle ilintili olarak ev kadını oldukları açıkça belirtilmiştir. Naciye Sultan başta olmak üzere, Hanımlar Heyet-i İdaresi üyelerinin meslek hanelerine de cemiyet içindeki bu görevleri yazılmıştır.⁵⁶

Erkek üyelerin mesleki dağılımı da aşağıdaki gibidir:

Meslek	Üye Adedi
memur	104
tüccar	57
okul müdürü ve öğretmen	33
asker	28
doktor	24
emekli	19
şair ve yazar	17
dava vekili	16
esnaf ve sanatkâr	10
imam	7
emlak sahibi	6
komisyoncu	5
eczacı	3
mühendis	3
tekke şeyhi	2
fabrikatör	1
mebus	1
çalışmayan	10
meslek hanesi boş olan	11
Toplam	357

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti üyelerinin yaptıkları mesleklere dikkatlice bakıldığında, üyelerin ezici bir çoğunluğunun devlet tarafından çalıştırılmakta veya devlet için çalışmakta oldukları görülmektedir. Bu da cemiyetin sırtını devlete yaslamak zorunda kaldığının bir işaretidir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında palazlanmaya başlayan Müslüman kesime ait özel sektör de cemiyet içinde yer almakla birlikte, cemiyetin üyeleri arasında dörtte bir gibi nispeten önemsiz bir ağırlığa sahiptir.⁵⁷

56 A.g.e., s. 13-20.

57 A.g.e., s. 13-20.

Bütün bu üyeler arasında, Osmanlı edebiyat dünyasının yetiştirmiş olduğu Reşat Nuri (Güntekin), Orhan Seyfi (Orhon), Vâlâ Nûreddin (Vâ-Nû) ve Faruk Nafiz (Çamlıbel) gibi seçkin şair ve yazarlar da ayrıca göze çarpmaktadır.⁵⁸

Gelir ve Harcamalar

Hukuken, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gelirleri beş ana kaynaktan sağlanmaktaydı: yardımseverlerin bağışları, üye aidatları, cemiyetin nakitlerinin faizi ve yatırımlarından gelen kârlar, yönetim kurulunun denetiminde yapılan bağış kampanyalarının gelirleri ve cemiyet şubelerinde ya da cemiyetin denetimindeki sanayi kuruluşlarında çalışan kadın işçilerin maaşlarından yapılan yüzde onluk kesintiler.⁵⁹ Cemiyetin 1920 nizamnamesinde, cemiyetin ticari ve endüstriyel faaliyetlerinden elde edilen kârlar da bu listeye dâhil edilmişti.⁶⁰

Müslüman Osmanlı Kadınlarını Çalıştırma Cemiyeti'nin gelirleri, kuruluşundan sonraki bir buçuk yıl içinde hatırı sayılır şekilde artmıştır. Gümüşci-ne Mebusu ve yönetim kurulu üyesi Mehmed Arif Bey, 14 Nisan 1918'de yapılacak olan ilk kongre öncesi, 9 Şubat 1918'de *Vakit* gazetesine bir demec vermiş ve cemiyetin mali durumunu şu şekilde özetlemişti:

Cemiyetimiz harbin te'siriyle başlamışdır. Fakat harbden sonra da bir müessese-i hayriye ve sînâiye (*hayır ve sanayi kuruluşu*) sıfatıyla mevcûdiyetini muhâfaza edecek ve faaliyetlerini tevsi'ye (*genişletmeye*) çalışacaktır. Elimizde bunu te'mîn edecek kadar sermaye toplanmışdır. 1332 senesi muâamelesine 2.791 lirâ ile başladık. Bu sene zarfında 44.363 lirâlık sâfi temettü' (*net kâr*) te'mîn etdik. Diğer muhtelif menbalardan gelen para ile beraber bugün elimizde 50.505 lirâ vardır.⁶¹

14 Ağustos 1916'daki kuruluşundan 1916 senesinin sonuna kadar cemiyet, toplam 17.768 lira 60 kuruş 20 para toplamış ve 2.791 lira 27 kuruş 06 para da kâr elde etmişti.⁶² 1917 yılında, cemiyetin toplam geliri 83.256 lira 92 kuruş ve 24 paraya çıkmıştı. Aynı dönem kârlar ise, 47.714 lira 51 ku-

58 A.g.e., s. 13-20.

59 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizâmname*, Matbaa-i Askert, Dersaadet, 1332, s. 3.

60 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1336, s. 4.

61 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyûlahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1. Ahmed Emin (Yalman) bu rakamları kitabında da tekrarlamıştır. Bkz. Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 259.

62 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûat Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334, s. 5 ve 16.

ruş ve 39 para idi.⁶³ Cemiyetin 1920'deki yıllık raporuna göre, cemiyetin 1918'deki toplam geliri 73.247 lira 8 kuruş ve 5 paraya çıkmıştı. Ancak, cemiyetin toplam giderleri de aynı dönemde 70.031 lira 19 kuruş ve 24 para idi ve toplam kârlar 3.215 lira 88 kuruş ve 21 paraya düşmüştü.⁶⁴ Aynı rapora göre, 1919'da cemiyetin toplam geliri 57.506 lira 21 kuruş ve 28 paraya düşmüş ve cemiyete 20.103 lira 27 kuruş 25 paraya varan kayıplar verdirmişti.⁶⁵

Ahmed Emin (Yalman), Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin önceleri bir yardım kuruluşu olarak faaliyete başladığını, ama kısa zamanda çok başarılı ve kârlı bir iş yatırıma dönüştüğünü iddia eder.⁶⁶ Ancak, savaş sona erer ermez, cemiyetin iş gücü erozyona uğramış ve sermayesi de yolsuzluklarla erimişti. 1918'den sonra gerçekleşen yağmaya örnek olarak birkaç rakam vereyim. 1919'da, cemiyetin değeri 57.506 lira olan geliri ve 20.103 lira kaybı varken, banka hesabında sadece 334 lira 19 kuruş ve 28 para vardı.⁶⁷

Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, savaşın sona ermesi yüzünden aslında çok büyük kayba uğradı. O sıralar % 400 olan enflasyon rakamlarını göz ardı etsek bile, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, savaş sonunda oldukça büyük miktarda gelir kaybına uğramıştı. Enflasyon rakamları da bu miktara eklendiğinde, cemiyetin gerçek kayıpları daha da netleşmiş olur.

Cemiyetin kuruluşu ile 1917 yılı sonu arasındaki bir buçuk yılda, cemiyetin gelir ve giderleri aşağıdaki gibiydi:⁶⁸

Gelirler ve Giderler	Lira	Kuruş	Para
gelir	59.839	96	33
gider	9.234	17	28
alacaklar	73.300	71	00
borçlar	22.794	91	35
kalan krediler	50.505	79	05
ödenen maaşlar	3.825	86	30
genel masraflar	5.508	30	38
üretim maliyeti	7.617	24	27

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesinde, yönetim kurulunun yıllık mali raporları ve hesaplarının, genel kurul tarafından incele-

63 A.g.e., s. 5 ve 17.

64 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 11.

65 A.g.e., s. 23.

66 Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, s. 259.

67 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 23.

68 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 18.

neceği belirtilmiş, ancak bu incelemenin nasıl yapılacağı konusunda bir yöntem belirtilmemiştir.⁶⁹ Genel kurulun 14 Nisan 1918 tarihindeki ilk toplantısında, yönetim kurulu bu konuya değindi. Cemiyetin hesaplarının, başka şirketlerde olduğu gibi, genel kuruldaki önce bağımsız mali müfettişler tarafından incelenmesi önerildi.⁷⁰ Bu mali müfettişler, sadece bir kereliğine seçilecekti ve ikinci kez seçilmeleri mümkün olmayacaktı. Bu kişiler, genel kurul raporunu da onlardan önce inceleyecek ve yönetim kurulu kararlarının cemiyetin nizamnamesine uygun olup olmadığını da değerlendireceklerdi. Sonuçta, incelemeleri hakkındaki görüşlerini de yazılı bir rapor halinde genel kurula sunacaklardı.⁷¹ 1918 kongresinde, iki ünlü tüccar Hacı Muhiddin Bey ve İsmail Cabbar Bey, cemiyetin mali müfettişi olarak seçildiler.⁷²

Cemiyetin ilk yönetim kurulu, raporu teftişe sunmak için genel kurulun kararını beklemeden adımlar atmıştı bile. Bağımsız bir teftiş kurulu tarafından incelenme isteğinin genel kurul tarafından kabul göreceğini uman yönetim kurulu, Harbiye Nezareti'nden ve Maliye Nezareti'nden bu iş için iki mali müfettiş görevlendirilmesini istemiştir. Bu nezâretler iki geçici müfettiş atamış ve yönetim kurulu, bütün mali ve idari kayıtlarını bu müfettişlerin denetimine açmıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kadın muhasebecileri Mürüvvet ve Saadet Hanımlar'ın tuttuğu temiz ve titiz muhasebe kayıtlarından fazlasıyla hoşnut kalmış oldukları anlaşılan iki mali müfettişin mali denetim raporları aşağıdaki gibiydi:

Devletlü ismetlü Naciye Sultan hazretlerinin zîr-i himâyelerinde bulunmağla müftehir (övünen) Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin bir senelik hesabâtının (hesaplarının) tedkiki husûsuna acizleri intihâb buyurularak (bizler seçilerek) 1 Kanûnisânî 1334 tarihinde cemiyet-i müşârunileyhâ-nın hesabâtı (adı geçen cemiyetin hesapları) tedkik edildi. Kasa mevcûdu kuyûd-ı hesâbiyeye (hesap kayıtlarına) göre muvâfık (uygun) bulunmağla beraber defâtirin usûl-i muzâaf (gelir-gider usulü) üzerine bir intizâm ve mükemmeliyet-i mümtâze dâiresinde (düzen ve seçkin bir mükemmellik) tanzim ve idâre edildiği maa't-takdir (takdirlerle) görülmüş ve bu meyânda (arada) hâs-seten (özellikle) Mürüvvet ve Saâdet Hanımlar tarafından tutulan bir kısım kuyûd-ı muâvenedeki (ek kayıtlardaki) mesâ-i intizâmkârî (düzenli çalışma) cedîr-i takdir (takdire uygun) bulunmuş olduğunu mu'lin (bildiren) işbu raporumuz takdim kılındı.⁷³

69 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizâmname, s. 7.

70 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 6-7 ve 9.

71 A.g.e., s. 9-10.

72 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kongresi", Vakıf, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.

73 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 7.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1918 ve 1919 yılları ödemeler dengesi de 1920'deki genel kurul toplantısında da denetime sunulmuştu.⁷⁴ 1918 yılında, cemiyetin gelir ve giderleri aşağıdaki gibiydi:⁷⁵

Matlûbât

Lirâ	Kuruş	Para	
6.491	78	10	Demirbaş eşyâ
18.936	07		Emtia
18.885	21	18	Eşhâs-ı muhtelifede
7.709	31	35	Sarfiyât-ı muvakkatada
119	67	33	Aşhânelerde
2.535	50	22	Idâre-i umûmiye satış mağazası mevcûd emtia
7.702	29	10	Beyoğlu Şubesi'nde
810	47	30	Kabataş Şubesi'nde mevcûd eşyâ
663	06	30	Fâtih Şubesi'nde mevcûd eşyâ
2.418	14	12	Üskûdâr Şubesi'nde mevcûd eşyâ
938	40		Emvâl-i gayr-i menkûle mevcûd eşyâ
1.020	00		Bankada mahfûz 30.156 Kron'luk çek
4.983	35		İtibâr-ı Milli Bankası'nda mevcûd
33	78	05	Kasada
73.247	08	05	Yekûn

Düyûn

Lirâ	Kuruş	Para	
61.357	27	27	334 Senesi gâyesindeki sermaye
6.340	47	20	Emânâtta
	Kuruş	Para	
	492.581	20	Harbiye Nezareti'ne
	108.274		Levâzımâta
	31.845		Bi-kes çocuklara
	1.022		Bi-kes çocuklara
	325		Ali Rızâ Efendi'ye
	634,047	20	Yekûn
2.128	51	37	Çapa Şubesi'ne
204	92	20	Leylî Dârü's-sinâa'ya
3.215	88	21	334 Senesi zarfında kâr
73,247	08	05	Yekûn

⁷⁴ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 9-11 ve 21-23.

⁷⁵ A.g.e., s. 11.

1919 yılında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gelir ve gider dengesi aşağıdaki gibiydi:⁷⁶

Matlûbât

Lirâ	Kuruş	Para	
5.013	73	10	Demirbaş eşyâ
6.178	30	15	Emtia
5.192	81	38	Eşhâs-ı muhtelifede
7.782	89	15	Sarfiyât-ı muvakkatada
2.337	27	10	İdâre-i Umûmiye satış mağazasında "emtia"
19.345	11	27	Beyoğlu Şubesi'nde
1.680	23	03	Vezneciler [İstanbul] Şubesi'nde "emtia"
292	80		Üsküdar Şubesi'nde "emtia"
938	40		Emvâl-i gayr-i menkûle
1.020	00		Bankada mahfûz Kron çeki
8.280	35		İtibâr-ı Millî ve Selânik Banka mevcûd nukûd
334	19	30	Kasada nakden mevcûd
57.506	21	28	Yekûn

Düÿûn

Lirâ	Kuruş	Para	
51.053	23	18	1335 Senesi gâyesindeki sermaye
6.452	48	10	Emânâtta

Lirâ	Kuruş	Para	
4.925	81	20	Harbiye Nezareti'ne
1.082	74		Levâzımâta
435	45	30	Bî-kes çocuklara
10	22		Bî-kes çocuklara
3	25		Ali Rızâ Efendi'ye
6.452	48	10	Yekûn

57.506 21 28 Yekûn

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1920 kongresinde, cemiyetin yönetim kurulu, kendisinden önceki eski yönetim kurullarını yolsuzluk ve kötü idarecilikle suçladı. Ayrıca, cemiyetin mali yapısında bazı değişiklikler önerdi. Plana göre, her yönetim kurulu üyesi, iki daimi mali müfettişi gizli oyla atayacaktı. Bu mali müfettişler, cemiyetin mali durumuyla ilgili raporlarını bir sonraki sene yapılacak kongreye sunacaklardı. Bu daimi mali müfettişlere, yönetim kurulu tarafından tespit edilecek bir maaş da bağlanacaktı.⁷⁷

Yolsuzlukları önlemek için, cemiyetin mali kayıtları ve banka hesapları da yönetim kurulunun sıkı denetimi altına alınmıştı. Cemiyetin bütün nakit parası, yönetim kurulu tarafından belirlenen bir bankada tutulacaktı. Para çekileceği zaman, hem yönetim kurulu başkanı hem de cemiyetin genel müdürü tarafından imzalanmış olan çekler kullanılacaktı. Yönetim kurulunun hiçbir üyesi, cemiyetin hesaplarını kullanmaya veya cemiyet adına herhangi bir parasal işlem yapmaya yetkili değildi.⁷⁸

Ayrıca, cemiyetin mali kayıtları üstünde daha etkin bir denetim kurmak amacıyla, cemiyetin muhasebecisine hiçbir kayıp evrak olmaksızın vakitlice ve düzenli mali kayıt tutma sorumluluğu verilmişti.⁷⁹ Cemiyetin bütün aylık ödemeler dengesi kayıtları, genel müdür tarafından yönetim kuruluna her iki ayda bir, ayın on beşinden önce sunulacaktı.⁸⁰

1920 kongresinde, yönetim kurulu, eski yönetim kurulları tarafından hazırlanmış olan 1918 ve 1919 yıllarının mali raporlarını ve Ziraat Bankası'nın atadığı mali müfettişin mali teftiş raporlarını genel kurula sundu.⁸¹ Ancak, yönetim kurulunun mali faaliyetlerini onaylamak amacıyla kongrede tartışılması gereken 1920 yılının mali hesapları genel kurula sunulmadı. 1920 yılının mali hesapları, cemiyetin 1920 raporu matbaaya verildiği sırada bu hesapların henüz hazır olmadığı bahanesiyle genel kurula değil, maliye komisyonuna sunulmuştu.⁸² Yönetim kurulunun bu davranışı, genel kurulda büyük tartışmalara, hatta kavgalara sebep oldu. Sonuçta genel kurul, yönetim kurulunun hesaplarını ibra etmeyi reddetti. Kongre, yeni bir yönetim kurulu seçilemeden dağıldı ve sonuçta Osmanlı hükümeti, cemiyetin hesaplarına el koyduğu gibi, cemiyetin idaresini de devraldı.

77 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 8.

78 A.g.e., s. 8.

79 A.g.e., s. 8.

80 A.g.e., s. 8.

81 A.g.e., s. 1.

82 A.g.e., s. 1.

Yönetim Kurulu

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üyelerinden aidatlarını zamanında ve tam olarak ödemiş olanlar, her sene mali yılbaşı sayılan Mart ayı içinde bir araya gelerek cemiyetin "heyet-i umumiye"sini, yani genel kurulunu oluşturmaya çalıştılar. Bu genel kurulda da yeni bir "meclis-i idâre", yani yönetim kurulu seçilecekti. Yönetim kurulu beş kişiden oluşmaktaydı. Cemiyetin ilk kuruluşunda yer alan altı kurucu üyeden beşi, yani Enver Paşa haricindeki kurucu üyelerin tamamı, cemiyetin ilk yönetim kurulunu oluşturmuşlardı. Enver Paşa, cemiyetin ilk yönetim kuruluna girmemiş olmakla birlikte, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yönetimine aktif bir şekilde katılıyordu. Cemiyetin ilk yönetim kurulu üyelerinden Gömülcine Mebusu Mehmed Arif Bey, kendisiyle yapılmış olan bir sözleşişde Enver Paşa'nın Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin hiçbir yönetim kurulu toplantısını kaçırmadığını ve cemiyetin idari işleriyle şahsen ilgilendiğini söylemişti.⁸³

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin ilk yönetim kurulu bir yıl için seçilmişti ve bir yıllık sürenin sonunda 1917 yılının Mart ayında cemiyetin ilk genel kurulu toplanmış olacaktı. Ancak, cemiyetin kuruluşunu izleyen ilk altı ayda icraattan çok teşkilat ile uğraşmış olduğu için, cemiyetin yönetim kurulu yaptıklarını ve yapmak istediklerini bir rapor haline getirmeyi başaramadı. Bu nedenle, cemiyetin ilk yönetim kurulunun görevini sürdürmesine ve cemiyetin ilk genel kurulunun da 1918 yılının Mart ayında yapılmasına karar verildi.⁸⁴ Cemiyetin kuruluşundan itibaren geçen ilk iki yıldan sonra toplanacak olan bu ilk genel kurulda, iki üyelik kurucu üyelerde kalmak şartıyla, yönetim kurulu üyeleri genel kurul üyelerinin gizli oylarıyla yeniden seçilecekti.⁸⁵

Yönetim kurulu üyeleri bir yıl için seçilecekler, ancak isteyen yönetim kurulu üyeleri bu görevlere yeniden talip olabileceklerdi. Yönetim kurulunun ilk toplantısında ilk kez bir araya gelecek olan üyeler, yönetim kurulunun en yaşlı üyesini geçici başkan olarak tanıyacaklar ve gizli oyla aralarından bir re'is, yani yönetim kurulu başkanı ve bir de re'is vekili, yani yönetim kurulu başkan yardımcısı seçeceklerdi.⁸⁶ 1920 nizamnamesinde, cemiyetin beş kişiden oluşan yönetim kurulu üyeliklerinin sayısı yediye yükseltilmişti.⁸⁷

Yönetim kurulu düzenli olarak on beş günde bir ve önceden belirlenmiş olan bir günde toplanacaktı. Ancak, yönetim kurulu başkanı, gerek duyduğu

83 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

84 A.g.e., s. 1.

85 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi, Nizamname*, s. 4.

86 A.g.e., s. 4.

87 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, s. 4.

takdirde, yönetim kurulunu olağanüstü toplantıya davet etme hakkına sahipti.⁸⁸ 1920 nizamnamesinde bu kurala ek olarak dört yönetim kurulu üyesinin imzalarıyla yönetim kurulunun olağanüstü toplantıya çağrılabilmesi kuralı kabul edilmişti.⁸⁹ Ayrıca, aynı nizamname değişikliği ile o zamana kadar yönetim kurulu toplantılarına fahri olarak katılmış olan yönetim kurulu üyelerine ayda iki toplantı üzerinden hesaplanan bir “hakk-ı huzur” parası ödenmeye başlanmıştı.⁹⁰

Yönetim kurulu toplantılarında kararlar, oy çokluğu ile alınacaktı. Oylar arasında eşitlik olması halinde yönetim kurulu başkanının içinde bulunduğu taraf oylamayı kazanmış sayılacaktı. Yönetim kurulu toplantıları için bir tutanak tutulacak ve tutanak toplantıya katılmış olan yönetim kurulu üyeleri ve başkan tarafından imzalanacaktı.⁹¹

Yönetim kurulu üyeliklerinden herhangi birinin istifa veya “suver-i sâire” yani dünyanın çeşitli halleri nedeniyle boşalması halinde, yönetim kurulu boşalan üyeliğe hemen bir diğer üyeyi seçecekti. Bu atamadan sonra, ilk genel kurul yapıldığı zaman, yönetim kurulunun diğer üyeleri gibi bu yeni üyenin de görevi sona ermiş olacaktı. Yönetim kurulu üyeleri çeşitli nedenlerle katılamayacakları yönetim kurulu toplantılarında kullanılmak üzere diğer üyelere vekâlet verebileceklerdi. Ancak, her yönetim kurulu üyesi en fazla bir kişinin vekâletini taşıyabilecekti.⁹² Daha sonra, yönetim kurulu üyelerinin birbirlerine vekâlet vermesi kuralının, “görülen lüzum üzerine” kaldırılmış olduğu anlaşılmaktadır.

1920 nizamnamesine göre, yönetim kurulu üyeliklerinden birinin boşalması halinde, yönetim kurulu üyeleri tarafından seçilen yeni yönetim kurulu üyesinin seçiminde üçte ikilik çoğunluğun oyları gerekli görülmüştü. Ayrıca, yönetim kuruluna, çeşitli nedenlerden dolayı kendisiyle çalışmak istemedikleri bir yönetim kurulu üyesini, oybirliği ile karar almak şartıyla, yönetim kurulu üyeliğinden düşürme hakkı verilmişti. Buna göre, oybirliği ile yönetim kurulu üyeliğinden atılan üyenin yerine hemen yeni bir üye seçilecek ve atılmış olan üye yönetim kurulunun vermiş olduğu karara direnirse cemiyetin üyeliğinden de aynı yöntemle atılabilecekti.⁹³

Yönetim kurulu, cemiyetin bütün yazışmalarını ve her türlü idari ve maddi işlemlerini yürütmek konusunda tam yetkiyle donatılmıştı. Cemiyetin kuruluş amaçlarına uygun olarak yapılması gereken bütün işlemleri hakkıy-

88 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 4.

89 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 4.

90 A.g.e., s. 4.

91 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 4.

92 A.g.e., s. 5.

93 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 4.

la yerine getirmek, gereken yazışmaları yürütmek, cemiyetin kuruluş amaçları doğrultusunda kararlar almak ve cemiyet adına yeni şubeler, imalathaneler, tezgâhlar, fabrikalar ve benzeri işletmeler kurmak hep yönetim kurulunun sorumluluğu altındaydı. Cemiyetin yönetim kurulunda kabul edilmemiş hiçbir karar, cemiyeti bağlayıcı niteliğe sahip değildi.⁹⁴

Cemiyetin nakit paralarının nemalandırılması ve cemiyete ait menkul ve gayri-menkullerin değerlendirilmesi de yine yönetim kurulu kararıyla gerçekleşecekti. Cemiyetin bütün harcamaları da yönetim kurulunun yetkisi altındaydı. Cemiyetin bir kuruşu bile bu konuda bir yönetim kurulu kararı alınmadıkça harcanamayacaktı. Ancak, cemiyetin müdürü ilk yönetim kurulu toplantısında hemen yönetim kurulu üyelerinin onayına sunulmak şartıyla acil ve kaçınılmaz durumlarda 10.000 kuruşa kadar harcama yapma yetkisine sahipti.⁹⁵

1920 nizamnamesinde, cemiyetin yönetim kurulu toplantıları ile ilgili kurallar da yeniden düzenlenmişti. Buna göre, yedi yönetim kurulu üyesinden en az dört tanesi hazır bulunmadığı takdirde, yönetim kurulu toplantısı yapılamayacaktı. Yönetim kurulunda alınan kararlar, mutlak çoğunluk, yani yedi yönetim kurulu üyesinden en az dört tanesinin oylarıyla gerçekleştirilebilecekti. Her yönetim kurulu toplantısı için ayrı bir “zabıtnâme” yani toplantı tutanağı tutulacaktı. Bu tutanakta, toplantının günü ve tarihi, saati ve toplantı numarası belirtilecek, toplantıda alınan kararlar yazılacak ve toplantıya katılmış olan tüm yönetim kurulu üyeleri tarafından imzalanacaktı. Ayrıca, yönetim kurulu toplantısı tutanaklarının geçerli olabilmesi için cemiyetin yönetim kurulu başkanının veya yardımcısının imzasını ve cemiyetin resmi mührünü taşıması gerekiyordu.⁹⁶

Genel Kurul

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin genel kurulu, her sene Mart ayında İstanbul’da toplanacaktı. Genel kurula aidatlarını zamanında ve eksiksiz olarak ödemiş olan bütün kurucu üyeler ve asıl üyelerle cemiyetin şubelerinden gönderilecek birer murahhas üye katılabilecekti. Genel kurul, yönetim kurulu başkanı veya başkan vekili tarafından yönetilecekti. Genel kurul toplantısı ve görüşmeleri herkese açıktı. Yönetim kurulu üyeleri de diğer cemiyet üyeleri gibi genel kurul toplantısına katılabilecekler ve oy kullanabileceklerdi. Ancak, kendi dönemlerine ait olan hesapların incelenmesinde ve yaptıkları uygulamaların tartışılması sırasında oylamaya katılamayacaklardı.⁹⁷

94 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 5.

95 A.g.e., s. 5.

96 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 4.

97 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, s. 6.

Her yıl Mart ayında olağan genel kurulu toplantıya çağırarak ve gerekli hallerde de olağanüstü genel kurul toplamak yönetim kurulunun görevleri arasındaydı. Genel kurulun olağanüstü toplantıya çağırılması konusunda yönetim kurulu üyeleri veya diğer cemiyet üyeleri tarafından gelebilecek daveti, sebepleriyle birlikte incelemek ve oylamak yönetim kurulunun göreviydi. Böylesi bir durumda, yönetim kurulu üyelerinin üçte ikisi genel kurulun olağanüstü toplanması doğrultusunda oy verecek olursa, genel kurul hemen toplantıya davet edilecekti. Olağanüstü genel kurul toplantısının nerede ve ne zaman yapılacağı da toplantının sebebi ile birlikte en az bir hafta önceden bütün cemiyet üyelerine duyurulmak zorundaydı. Olağanüstü genel kurullara yönetim kurulu başkanı veya yardımcısı başkanlık edecekti. Olağanüstü genel kurullarda yalnızca genel kurulu olağanüstü toplantıya çağırarak gündem maddesi görüşülebilecek, gündem dışı maddeler görüşülemeyecekti.⁹⁸

Genel kurulun toplanabilmesi için en az elli üyenin salonda bulunması gerekliydi. İlk toplantıda bu sayıya ulaşamazsa, toplantı bir başka güne ertelenecekti. İkinci toplantıda elli üye hazır bulunmasa bile, genel kurul toplantısı yapılacaktı. Olağanüstü genel kurulun en önemli görevleri yönetim kurulunu denetlemek, üyelerden gelen önerileri değerlendirmek ve cemiyetin yıllık çalışma raporlarını ve bilançosunu ibra etmektir.⁹⁹

1920 nizamnamesi, cemiyetin kuruluşundan itibaren dört yıl içerisinde çeşitli usulsüz genel kurul toplantılarına sahne olan cemiyetin genel kuruluyla ilgili yeni düzenlemeler içermektedir. Bu dört yılda yapılmış olan genel kurullarda yaşananları yansıtmaya açısından büyük önem taşıyan bu değişikliklere göre, cemiyetin genel kurulu her yıl Mart ayında değil Ocak ayı içinde toplanacaktı. Cemiyetin genel kurulunun yapılacağı yer, gün ve saat ile toplantının gündemi Türkçe yayın yapmakta olan en az üç gündelik gazete ile ilân edilmek zorundaydı. Yönetim kurulu daha sonra sebeplerini genel kurulda açıklamak ve onaylatmak şartıyla belirli bir süre için cemiyetin genel kurul toplantısını erteleme hakkına sahip olmuştu. Genel kurul üyeleri, yönetim kurulunun genel kurulu erteleme sebebini beğenmezlerse, hükümete başvurarak genel kurul yapılmasını isteme hakkına sahiptiler.¹⁰⁰

Yeni oluşturulmuş olan “fahri azâ” kategorisi de cemiyetin genel kurulu-na katılma hakkına sahipti. Ayrıca, çeşitli genel kurullarda gözlenmiş olduğu anlaşılan “yeni üye yazmak yoluyla seçim kazanma” girişimlerini önlemek maksadıyla, cemiyete kayıt olan yeni üyelerin ilk genel kurula katılmaması kuralı getirilmişti. Üyelik niteliğini kaybeden bazı üyelerin geçmiş genel kurullarda oy vermeye kalkışması üzerine, genel kurula katılacak olan

98 A.g.e., s. 6.

99 A.g.e., s. 7.

100 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 5.

bütün üyelerin cemiyet üyesi olduklarını belirten kimliklerini ve aidatlarını zamanında ve eksiksiz olarak ödemiş olduklarına dair bir belgeyi yanlarında getirmeleri şart koşulmuştu. Genel kurula katılacak bütün üyelerin genel kurul salonuna girmeden önce bu belgeleri ibraz etmeleri ve toplantı defterini imzalamaları şartı da getirilmişti.¹⁰¹ Ayrıca, katılımı artırmak için bütün cemiyet üyelerine genel kurula katılma zorunluluğu getirilmiş, usulsüz seçimleri önlemek amacıyla da üyelerin birbirlerine vekâletname vermesi yasaklanmıştı.¹⁰²

Yapılan yeni değişikliklere göre, genel kurulun açılabilmesi için cemiyet üyelerinin en az üçte birinin salonda bulunması gerekiyordu. Üçte birlik oran sağlanamadığı takdirde, genel kurul toplantısı bir hafta sonraya ertelenecek ve yeni toplantının yer, gün ve saati de yeniden en az üç Türkçe gündelik gazetede ilân edilecekti. İkinci toplantının açılabilmesi için bütün üyelerin en az beşte birinin salonda bulunması yeterliydi. Bu toplantıda da yeterli çoğunluğa ulaşamadığı takdirde, toplantı aynı koşullarla duyurulmak üzere bir hafta daha ertelenecekti. Üçüncü toplantı ise çoğunluk koşulu aranmaksızın yapılacaktı.¹⁰³

Cemiyetin daha önceki genel kurullarında yapılmış olan bazı sağlıksız seçimler nedeniyle, genel kurullarda gündeme gelen bütün seçimlerin mühürlü matbu pusulalar ve gizli oyla yapılması şartı getirilmişti. Oylar divan kâtipleri tarafından sayılacak ve dört divan üyesinin de imzalarını taşıyan bir tutanakla kesinlik kazanmış olacaktı. Genel kurulda en çok oy alan üyelerden oluşan yönetim kurulu, bu mazbatanın hazırlanmasıyla birlikte görevine başlamış sayılacaktı.¹⁰⁴

Cemiyetin eski yönetim kurulunun hesaplarını incelemek ve aklamak, yeni yönetim kurulunu seçmek ve benzeri kararları salt çoğunlukla alan genel kurulda, nizamname değişiklikleri için üyelerin üçte ikisinin oyu gerekliydi.¹⁰⁵ Cemiyetin genel kurulunu olağanüstü toplantıya çağırma yetkisi yine yönetim kuruluna verilmişti. Ancak, el altından genel kurul toplantısı yapılması olasılığını önlemek amacıyla yapılan bir değişiklikle, olağanüstü genel kurul toplantısının yer, gün, saat ve gündemin en az üç Türkçe gazeteyle ilân edilmesi koşulu getirilmişti. Ayrıca, olağanüstü genel kurullarda gündem maddesinin dışında kalan konuların görüşülemeyeceği ve kararlaştırılamayacağı da açıkça belirtilmişti.¹⁰⁶

101 A.g.e., s. 5.

102 A.g.e., s. 6.

103 A.g.e., s. 5.

104 A.g.e., s. 6.

105 A.g.e., s. 6.

106 A.g.e., s. 6.

Genel Müdür

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulunun alacağı kararları hayata geçirmek ve günlük işlerini yürütmek üzere bir de ücretli müdür tayin edilmişti. Cemiyetin mührü yönetim kurulu başkanında bulunmakta, ancak cemiyetin işlemleri için resmi kurumlara ve mahkemelere yapılacak her türlü başvuru müdür tarafından imzalanmaktaydı. Cemiyetin bütün evrakları ve defterleri de müdürün sorumluluğu altındaydı. Cemiyetin yazı işlerini yürütecek olan kâtipler ve hesap işlerinden sorumlu muhasebeciler de müdürün idaresi altında olacaktı. Cemiyetin müdürünü atamak veya azletmek yetkisi de yönetim kuruluna verilmişti. Cemiyette çalışan diğer bütün personelin atamalarına veya azillerine de, müdürün telkinleri doğrultusunda, yönetim kurulu karar vermekteydi. Cemiyetin müdürü, başmuhasebecisi, kâtipleri ve muhasipleri yönetim kurulunun belirleyeceği maaşlar ve ödemelerle tayin edilmişlerdi.¹⁰⁷

Cemiyetin kuruluşunu izleyen ilk yıl içinde cemiyetin bünyesindeki şube ve kuruluşların yapısına ve cemiyet içinde ücretle çalıştırılan görevlilere ilişkin bir de talimatname hazırlanmıştı.¹⁰⁸ Bu talimatname doğrultusunda, cemiyetin kuruluş nizamnamesinde “cemiyet müdürü” olarak geçen görev de değiştirilerek “müdür-i umumi”, yani genel müdür haline getirilmişti.¹⁰⁹

Cemiyetin kuruluşunda, daha önce Türk Kadınları Bıçkı Yurdu’nu kurmuş olan İsmail Hakkı Bey Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne müdür tayin edilmişti. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kurulmakta olduğuna dair yayınlanan bir haberde, cemiyetin bütün şubelerinin ve işletmelerinin Türk Kadınları Bıçkı Yurdu’nun kurucusu İsmail Hakkı Bey tarafından kurulacağı bildirilmektedir.¹¹⁰ Bu yazıda, “hiç şüphemiz yok ki, Bıçkı Yurdu’nu kurup geliştirerek kendisini ispat etmiş olan İsmail Hakkı Bey, bu yapıtıyla da gurur duyma mutluluğuna erişecektir” denilmekteydi.¹¹¹ Gerçekten de, İsmail Hakkı Bey hem Bıçkı Yurdu’nda edinmiş olduğu deneyimleri hem de bu kurumda yetişmiş çok sayıda elemanı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’ne aktardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin bütün üretiminin dokuma ipliği hazırlama, tekstil dokuma, dikiş ve nakış işlerinden oluştuğu hatırla-

107 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname*, s. 7-8.

108 Cemiyetin şubeleri, yönetimi altındaki müesseseler ve bunlarda ücretli olarak çalışan memurlar hakkında hazırladığı bu talimatnamenin basılıp basılmadığı bilinmemektedir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan cemiyetle ilgili vesikalarda da bu konuda bir bilgiye rastlanmadı. Talimatnamenin hazırlanmış olduğu, cemiyetin 1917 senesi raporundan anlaşılmaktadır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 6.

109 *A.g.e.*, s. 10.

110 “Société du travail des dames musulmanes”, *İktisâdiyyât Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 3.

111 *A.g.e.*, s. 3.

nacak olursa, cemiyetin yönlendirilmesinde Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'nun ve İsmail Hakkı Bey'in önemi daha iyi anlaşılmış olur. Ancak, İsmail Hakkı Bey, Enver Paşa'nın 2 Kasım 1918 günü ülke dışına kaçmasından sonra cemiyetin içinde yaşanan çekişmelere ve yolsuzluk iddialarına karıştı. İstifa ederek, yerini Selâhaddin Bey'e bıraktı ve 1930'lara kadar Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'nun idarecisi olarak görev yapmayı sürdürdü.

İsmail Hakkı Bey'in istifasına yol açan olaylar nedeniyle, 1920 nizamnamesinde cemiyetin genel müdürünün yönetim kurulu tarafından ve yönetim kurulu üyelerinin arasından seçilmesi şartı getirilmiştir. Buna göre, zaten cemiyetin yönetim kurulu üyesi bulunan genel müdür, "kötü hal ve hareketi görülmediği takdirde" görevinden alınamayacaktı. Ayrıca, genel müdüre önceden yönetim kurulunu bilgilendirmek şartıyla, cemiyetin diğer memur ve memurelerini görevden alma yetkisi de verilmişti.¹¹²

1920 nizamnamesinde yapılmış olan bir başka değişikliğe göre, yönetim kurulu kararı alınmaksızın, cemiyet adına yapılmış olan hiçbir işlem geçerli değildi. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinde de yer alan bu kuralın daha da geliştirilerek her türlü işlemi kapsar hale getirilmesi, geniş yetkilerle donatılmış olan cemiyetin genel müdürünün gücünü denetim altına alabilmek amacıyla gerçekleştirilmiş olmalıdır. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürüne verilmiş olan 10.000 kuruşa kadar harcama yapabilme gibi diğer bazı yetkiler de, muhtemelen cemiyetin genel müdürü İsmail Hakkı Bey'in kendi başına buyruk davranışları nedeniyle "görülen lüzum üzerine" yönetim kurulunun denetimi altına alınmıştı.¹¹³

Hanımlar Heyet-i İdaresi

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, daha kuruluşundan itibaren "kadınları çalıştırmak amacıyla bir araya gelmiş bir erkekler topluluğu" görünümündeydi. Bu görüntüden biraz olsun kurtulabilmek düşüncesiyle, cemiyet "devletlû ismetlû Naciye Sultan hazretlerinin zîr-i himayelerinde", yani Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın eşi ve Sultan Abdülmecid'in oğlu Şehzade Süleyman Efendi'nin kızı Naciye Sultan'ın koruyuculuğunda kurulmuştu. Cemiyetin kurucularından ve ilk yönetim kurulu üyelerinden Gümölcine Mebusu Mehmed Arif Bey'e bakılırsa, Naciye Sultan cemiyetin çalışmalarını yakından takip etmekte ve "daima büyük bir gayret ve hamiyetle iştirak etmekte"dir.¹¹⁴ Ancak, gerçekte, Naciye Sultan başlangıç-

112 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 7.

113 A.g.e., s. 5.

114 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", Vakıf, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

ta Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin ne kurucu üyesi ne de yönetim kurulu üyesiydi; cemiyette aktif olarak hiçbir görev almamıştı. Naciye Sultan'ın "hi-mayesi" altında erkekler tarafından teşkil edilen ve yine erkekler tarafından idare edilen, ancak kadınları çalıştırmak üzere kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de kısa zamanda eleştirilere maruz kalmıştı.

Örneğin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1921 genel kurulunun yapılabildiğinin Osmanlı kamuoyuna duyurulmasından sonra, dönemin radikal feminist kadın dergisi *Kadınlar Dünyası* cemiyet hakkında eleştirel bir makale yayınlamıştı.¹¹⁵ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin savaş yıllarında yapılmış en başarılı girişimlerden birisi olduğunu ve çok sayıda Müslüman Osmanlı kadınına "işsizlikten ve sürünmekten" kurtardığını kabul eden *Kadınlar Dünyası*, Mütareke'den sonra şehit ailelerinin yetim ve dullarına iş olanakları yaratarak destek olacağı bir zamanda cemiyetin çeşitli anlaşmazlıklar sonucunda geçirdiği yönetim değişiklikleri nedeniyle güç kaybettiğini ve kapanma noktasına geldiğini vurguluyordu. *Kadınlar Dünyası*, cemiyetin erkek yöneticilerini bu konuda açıkça suçluyor ve kadınlara hizmet etmek üzere kurulmuş bir cemiyetin yönetiminin de kadınların elinde olması gerektiğini savunuyordu:

Cemiyetin ismi üzerindedir. Cemiyet "erkekleri çalışma ve doyurma" cemiyeti değildir. Bu cemiyeti idare ve idâme etmek (*sürdürmek*) kadınlara ait bir hakk-ı sarıhdir (*açık bir haktır*). Ümid ediyoruz ki, şimdiye kadar cemiyetin idaresini tezebzüb (*karmaşa*) içinde bırakmaktan başka bir şey yapmayan erkeklerimiz, kadınlarımızın hukûk ve menâfiini (*haklarını ve çıkarlarını*) daha ziyade ihlâl etmemek için cemiyetin idaresini becerikli ve muktedir hanımlara tevdi' (*emanet*) etmekte tehhür etmeyeceklerdir (*ertelemeyeceklerdir*). Kadınlara ait bir müessesenin idaresi kadınlarımızın elinde olmalıdır. Ve buna gücenmeye kimsenin hakkı yoktur.¹¹⁶

Ancak, *Kadınlar Dünyası*'nın bütün ümitlerinin, beklentilerinin ve uyarılarının aksine, 1921 yılı Ocak ayında yapılan cemiyet genel kurulunda yine yalnızca erkeklerden oluşan bir yönetim kurulu iş başına gelmişti. Bunun üzerine, dergi söylemini sertleştirmiş ve "şimdiye kadar birçok idaresizlikler ve yolsuzluklar yüzünden inhilâl etmek (*yok olmak*) tehlikesine düşen Kadınları Çalıştırma Cemiyeti için yapılan heyet-i idare (*yönetim kurulu*) içinde bir tane bile hanım âzâ yoktur. Tekrar ederiz. Cemiyetin ismi üzerindedir" demek zorunda kalmıştı.¹¹⁷ *Kadınlar Dünyası*, kadınlara yönelik olarak

¹¹⁵ "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, No. 194, 1 Kânûnisânî 1921, s. 11.

¹¹⁶ A.g.e., s. 11.

¹¹⁷ "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkeklerin Elinde", *Kadınlar Dünyası*, No. 194/6, 5 Şubat 1921, s. 14.

kurulmuş olan ve kadınlar için çalışan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi bir kuruluşun yönetimine kadın emek ve zekâsının da katılmasına cemiyetin yalnızca erkeklerden oluşan yönetim kurulu üyelerinin hiçbir zaman izin vermeyecekleri konusunda kuvvetli kaygılar taşımaktaydı. *Kadınlar Dünyası*'na göre, kadınlara ait bir kuruluşun yönetimi de yalnızca kadınlara ait olmalıydı.¹¹⁸

İşte bu gibi haklı eleştirilere biraz olsun dur diyebilmek amacıyla cemiyet yönetimi iki çözüme başvurmuştu. İlk olarak, 1917 yılından itibaren cemiyet üyeleri arasına kadınları da kabul etmeye başladı. İkincisi de, cemiyete üye olmaya başlayan bu kadınlar arasından hemen on iki kadın üye seçilerek, Naciye Sultan'ın başkanlığı altında bir "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi Hanımlar Heyet-i İdaresi" kuruldu. Cemiyetin Hanımlar Heyeti'nin faaliyet alanlarını belirlemek amacıyla "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi Hanımlar Heyeti" adı altında bir de nizamname hazırlandı.¹¹⁹

Cemiyetin 1920 senesi çalışma raporunda verilen üye listesinde yer alan 435 asıl üyeden 78 tanesinin kadın üye olduğuna, ancak hiçbir kadın üyenin "aza-yı müessisîn" kategorisine yükselememiş olduğuna değinmiştik. Bu kadın üyelerden dört tanesinin meslek hanesinde "Hanımlar Meclis-i İdaresi" ibaresi yer almaktadır. Başlangıçta on iki üye ile kurulmuş olan Hanımlar Heyeti'nin, aradan geçen üç yıllık zaman içinde üyelerin çeşitli nedenlerle üyelik haklarını yitirmeleri nedeniyle sayıca azaldığı anlaşılmaktadır. 24 Eylül 1919 günü toplanan genel kurulda verilen oylarla oluşturulan yönetim kuruluna ek olarak, seçilen altı kişilik Hanımlar Heyet-i İdaresi de şu isimlerden oluşturulmuştu: Hanımlar Heyet-i İdaresi Reisesi Naciye Sultan, Reise Vekilesi Necmiye Hanım ve üyeler Behire Hakkı, İrfan, Makbule ve Nimet Hanımlar.¹²⁰ Zaman içinde bu üyelerden Reise Vekilesi Necmiye ve üyelerden Nimet Hanım'ın çeşitli nedenlerle çekilmesi nedeniyle, Hanımlar Heyet-i İdaresi'nin toplam dört üyeye düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. Hanımlar Meclis-i İdaresi olarak da anılan bu kurulun 1920 yılındaki üyeleri de şunlardı: Hanımlar Meclis-i İdaresi Reise-i Vekilesi Naciye Sultan ve Hanımlar Meclis-i İdaresi azalarından Makbule, Behire Hakkı ve İrfan Hanımlar.¹²¹

Ancak, *Kadınlar Dünyası* yazarının eleştirisi son derede haklıydı, Kadınla-

118 A.g.e., s. 14.

119 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi Hanımlar Heyeti, Nizamname" başlıklı bu nizamnamenin basılıp basılmadığı belli değildir. Başbakanlık Osmanlı Devlet Arşivleri'nde bulunan cemiyete ilgili vesikalarda da bu konuda bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak, böyle bir Hanımlar Heyeti'nin kurulduğu ve nizamnamenin de hazırlandığı cemiyetin 1917 senesi raporunda cemiyetin genel kurulunun bilgisine sunulmuştur.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 5-6.

120 *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, s. 12.

121 A.g.e., s. 13-20.

nı Çalıştırma Cemiyeti'nin hiçbir genel kurulunda hiçbir kadın üye cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin arasına seçilmeyi başaramadı.

Yönetim Değişiklikleri ve Kongreler

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Enver Paşa dışındaki bütün kurucu üyelerinden oluşan beş kişilik ilk yönetim kurulundan sonra, 1917 yılında oluşturulan ikinci yönetim kurulunda, Enver Paşa yönetim kurulu başkanlığına getirilmişti. Diğer kurucu üyeler de yönetim kurulundaki yerlerini korumuşlardı. Askerî Levazımat Dairesi başkanı ve vagon ticareti meselesiyle şöhret kazanan Topal İsmail Hakkı Paşa da yönetim kurulu başkan vekiliydi. Yönetim kurulu üyeliklerine de kurucu üyeler Harbiye Nezareti Mektupçusu Ali Rızâ Bey, İstanbul Mebusu Salâh Cimcoz ve dava vekilleri Mehmed Arif ve Mehmed Selâhaddin Beyler seçilmişlerdi.¹²² Cemiyetin genel müdürlüğü görevini de ilk olarak İsmail Hakkı Bey üstlenmişti.¹²³ İsmail Hakkı Bey yine İttihâdçılara yakınlığıyla ilgi çeken Türk Kadınları Bıçkı Yurdu'nun da kurucularından ve yöneticilerindendi.

Cemiyetin kuruluş nizamnamesinin gereği olarak, cemiyetin ilk genel kurulu 31 Mart 1918 Pazar günü cemiyetin Çarşıkapı'da bulunan genel merkezinde toplantıya çağırılmıştı.¹²⁴ Ancak, bu toplantıda genel kurul toplantısını açmak için elli kişilik gerekli çoğunluğa ulaşamadığından, genel kurul 14 Nisan 1918 Pazar gününe ertelenmiş ve bu yeni toplantı tarihi gazetelerle cemiyet üyelerine duyurulmuştu.¹²⁵ 14 Nisan 1918 günü gerekli çoğunluk şartı aranmadığından, cemiyetin ilk genel kurulu Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın başkanlığı altında toplanmıştı.¹²⁶

Cemiyetin bu ilk genel kurulunda, gündemin ilk maddesi olarak cemiyetin yönetim kurulunun çalışma raporu eski Gümülcine Mebusu Arif Bey tarafından okunmuş ve genel kurul tarafından kabul edilmişti.¹²⁷ Aynı şekilde, yönetim kurulunun mali harcamaları da genel kurulda görüşülmüş ve yönetim kurulunun aklanmasına karar verilmişti.¹²⁸ Gündemin ikinci maddesinde ise, kuruluş nizamnamesinde yapılmak istenen değişiklikler vardı. İlk tüzük değişikliğiyle cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin sayısı beşten yediye

122 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 2.

123 *A.g.e.*, s. 2.

124 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden", *Vakit*, No. 162, 20 Cemâziyelahir 1336 / 2 Nisan 1334 / 2 Nisan 1918, Salı, s. 2.

125 *A.g.e.*, s. 2.

126 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kongresi", *Vakit*, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.

127 *A.g.e.*, s. 2.

128 *A.g.e.*, s. 2.

çıkarılmıştı.¹²⁹ Ayrıca, yeni yapılan bir değişikliğe göre, yönetim kurulu üyelerinden birinin üst üste üç toplantıya katılmaması halinde, onun yerine diğer yönetim kurulu üyelerinin oylarıyla yeni bir yönetim kurulu üyesi seçilecekti.¹³⁰ Kuruluş nizamnamesinin 8. maddesinde bulunan yönetim kurulu üyelerinin birbirlerine vekâletname vermesiyle ilgili kural da “görülen lüzum üzerine” uygulamadan kaldırılmıştı.¹³¹ Son olarak, yönetim kurulunu mali açıdan denetlemek için yönetim kurulunun isteği üzerine Hacı Muhiddin Bey ve tüccar İsmail Cabbar Bey bir yıllığına cemiyetin denetçiliğine seçilmişlerdi.¹³²

Cemiyetin ilk genel kurulunda, ayrıca, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin “menâfi-i umumiyye hâdim cemiyetler”, yani kamu yararına çalışan kuruluşlar arasında sayılabilmesi için yönetim kuruluna gerekli başvuruları yapma ve girişimlerde bulunma konusunda yetki verilmişti.¹³³ Bu yetkinin verilmesinin nedeni cemiyetin genel müdürü sıfatıyla İsmail Hakkı Bey’in daha önce Dâhiliye Nezareti’ne başvurarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin de Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Donanma Cemiyeti ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi cemiyetlerin yararlanmakta oldukları telefon ve posta muameleleri giderleri ve damga resmi gibi diğer kesintilerden muafiyet hakkına sahip olması gerektiği talebinde bulunmuş olmasıydı.¹³⁴ Kendisine cevaben cemiyetin kuruluş nizamnamesine göre cemiyet genel kurulundan bu konuda yetki alması gerektiği bildirilmişti.

Gereken yetki verildikten ve cemiyetin nizamnamesinde gereken değişiklik cemiyetin 14 Nisan 1918 günü toplanan ilk genel kurulunda yapıldıktan sonra, cemiyetin genel müdürü İsmail Hakkı Bey cemiyetin yönetim kurulu adına 30 Nisan 1918 günü Sadrazamlık’a tekrar başvuruda bulunmuştur.¹³⁵ Yapılan bu ikinci başvuru üzerine İsmail Hakkı Bey’in Şûrâ-yı Devlet’e havale edilen dilekçesi işleme konulmuştur. Bu arada, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin başvurusuna destek olmak amacıyla, İttihâdî Dâhiliye Nazırı Mehmed Talat Paşa Şûrâ-yı Devlet’e 9 Haziran 1918 tarihinde bir cevap yazısı yazmış ve pek çok Müslüman kadına iş bularak namuslu bir şekilde ya-

129 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 9.

130 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kongresi”, *Vakit*, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.

131 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 9.

132 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Kongresi”, *Vakit*, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.

133 “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nden”, *Vakit*, No. 162, 20 Cemâziyelahir 1336 / 2 Nisan 1334 / 2 Nisan 1918, Salı, s. 2; *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 10.

134 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, No: 10, Adet: 5, Vesika: 4.

135 Tülin Sümer, “Türkiye’de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği”, s. 61-62, belge no. 2

şamlarını sürdürmelerine olanak sağlamış olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kamu yararına çalışmakta olduğunu bildirmiştir.¹³⁶

Bunun neticesinde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kamu yararına çalışıp çalışmadığı Şûrâ-yı Devlet'te görüşülmüştür.¹³⁷ Cemiyetin kimsesiz Müslüman kadınlara iş bularak onları sefaletin pençesinden kurtardığı, Müslüman Osmanlı kadınları arasında çalışarak kendi geçimini sağlamak ve namuslu bir hayat sürmek fikrini yaygınlaştırdığı, ekonominin gelişmesine ve ahlâki değerlerin korunmasına çalıştığı Şûrâ-yı Devlet tarafından da kabul edildiği için, Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesi gereğince "menâfi-i umumiyyeye hâdim cemiyetler" arasına katılması 28 Temmuz 1918 günü kararlaştırılmıştır.¹³⁸ Böylece, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti çok çeşitli vergi muafiyetlerine kavuşuyor, kuruluş nizamnamesinde yer almayan bazı parasal işlemleri yapabilme hakkını kazanmış oluyor ve en önemlisi de kendisine bağışlanan taşınabilir ve taşınmaz bütün malları satabilme yetkisine kavuşuyordu.¹³⁹ Şûrâ-yı Devlet kararına göre, 5 Ağustos 1918 günü Sultan VI. Mehmed Vahdeddin adına çıkan irade-i seniyyede, bu kararın uygulanmasından Dâhiliye Nezareti sorumlu tutulmuştu.¹⁴⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesine göre, cemiyet yönetim kurulunun her yılın Mart ayı içinde yeniden genel kurul toplantısı gerekmektedir. Ancak, cemiyetin 14 Nisan 1918 günü yapılmış olan ilk kongresinin ardından, yönetim kurulu içindeki anlaşmazlıklar nedeniyle genel kurul hâlâ toplantıya çağırılmamış olduğundan, 1919 yılının Mart ayında gerçekleştirilmesi gereken yönetim kurulu seçimleri de yapılamamıştı. Bunun üzerine, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürü İsmail Hakkı Bey 31 Mayıs 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vermişti. İsmail Hakkı Bey, dilekçesinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel kurulunu toplantıya çağırmanın yönetim kurulunun görevleri arasında olduğunu, ancak ortada genel kurul toplantıya çağırarak yasal bir yönetim kurulu bulunmadığını bildirmişti.¹⁴¹ Cemiyetler Kanunu'na göre, genel kurul toplantısını üst üste iki yıl toplayamamış bir cemiyet, lağvedilmiş kabul edileceğinden, bu durumdaki bir cemiyetin bütün mal varlığı da devlet hazinesine devredilmek durumundaydı.

Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği cemiyetin nizamnamesini inceleyerek, görev süresi çok daha önce sona ermiş olan yönetim kurulu adına yönetim kurulu başkanının genel kurulu toplantıya çağırmasının gerektiği yolun-

136 A.g.e., s. 62, belge no. 3.

137 T.C. BOA., Dosya Usulü İradeler Tasnifi, DUIT, Dosya: 62, Gömlek: 3-11, Adet: 2, Vesika: 2.

138 T.C. BOA., Dosya Usulü İradeler Tasnifi, DUIT, Dosya: 62, Gömlek: 3-11, Adet: 2, Vesika: 2.

139 "Cemiyetler Kanunu", *Düstûr: Tertib-i Şâfî*, Cilt I, Matbaa-i Osmânî, Dersaadet, 1329, s. 607-608.

140 T.C. BOA., Dosya Usulü İradeler Tasnifi, DUIT, Dosya: 62, Gömlek: 3-11, Adet: 2, Vesika: 1.

141 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 4.

da görüş bildirmişti.¹⁴² Cemiyetin genel müdürü İsmail Hakkı Bey ise bu kararı işine geldiği gibi yorumlamış ve yetkisi olmadığı halde cemiyetin genel kurulunu 8 Haziran 1919 günü olağanüstü toplantıya çağırılmıştı. Ancak, cemiyetin başkan vekili Raşid Bey Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe vererek, cemiyetin genel müdürü İsmail Hakkı Bey'in Dâhiliye Nezareti'nin bu konudaki görüşünü sanki cemiyetin yönetim kurulunun bütün yetkilerinin alınarak kendisine verilmiş olduğu gibi algıladığını bildirmişti. Raşid Bey dilekçesinde ayrıca cemiyetin genel müdürü İsmail Hakkı Bey'in yetkisi olmadığı halde genel kurulu 8 Haziran 1919 günü toplantıya çağırarak, yeni bir yönetim kurulu oluşturmaya kalkıştığından da yakınmıştı.¹⁴³

Bu şikâyet üzerine, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşâvirliği 7 Haziran 1919 günü yeni bir mütalaa hazırlamıştı.¹⁴⁴ Bu mütalaaaya göre, İsmail Hakkı Bey yönetim kurulu üyesi olmadığı gibi cemiyete üye bile değildi. Bu nedenle, cemiyetin yönetim kurulu tarafından maaşla atanmış bir görevli olduğu için cemiyet nizamnamesinin on altıncı maddesinde belirtilen hükümlere göre genel kurulu olağanüstü olarak toplantıya çağırılmaya yetkili değildi. Genel kurulu olağanüstü olarak toplantıya çağırabilmek için, cemiyetin yönetim kurulu üyelerinin üçte ikisinin çoğunluğuna ihtiyaç vardı. Ancak, aynı nizamnamenin yirminci maddesine göre İsmail Hakkı Bey, cemiyetin genel müdürü sıfatıyla, Dâhiliye Nezareti'ne bu konuda başvurmayla yetkiliydi. Bu nedenle, artık görevden düşmüş görünen yönetim kurulunu yeniden oluşturmak ve hesaplarını incelemek için, İsmail Hakkı Bey'in 8 Haziran 1919 tarihinde toplantıya çağırıldığı genel kurul yasal olarak kabul edilmişti.¹⁴⁵

Ancak, 8 Haziran 1919 tarihinde toplanan genel kurulda toplantının açılabilmesi için gereken elli üye hazır bulunmamıştı. Bu nedenle, genel kurul toplantısı açılmadı, ama toplantıya katılan taraflar birbirine girdi. Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşâvirliği 11 Haziran 1919 günü verdiği diğer bir mütalaa da cemiyetin genel kurulunun yönetim kurulu başkanının başkanlığında toplanması gerektiğini, bu nedenle 8 Haziran günü yapılmış olan seçimlerin geçersiz olduğunu bildirdi.¹⁴⁶ Hukuk Müşâvirliği'nin bu yeni mütalaaasına göre, cemiyetin kuruluş nizamnamesi gereğince on gün içinde yeniden bir genel kurul toplantısı yapılmalıydı. Bu süre zarfında cemiyetin mallarına ve eşyalarına cemiyet dışından bir müdahale olmaması amacıyla, İstanbul Polis Müdüriyeti görevlendirilmişti.¹⁴⁷ Aynı gün, Dâhiliye Nezare-

142 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 4.

143 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 1.

144 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 1.

145 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 1.

146 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 2.

147 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 2.

ti'nden İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bir yazı gönderilerek, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne yapılacak olan her türlü "fuzûlî müdahâlenin serîân men'i" yani gereksiz müdahalelerin sûratle engellenmesi emri verildi.¹⁴⁸ Bu günlerde cemiyetin idari işlerinin yanı sıra yönetim kurulu içindeki kişisel mücadelelere de aktif bir şekilde karışmış olduğu anlaşılan cemiyet genel müdürü İsmail Hakkı Bey de istifa ederek, yerini Selâhaddin Bey'e bırakmıştı.¹⁴⁹

16 Haziran 1919 günü, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nin 7 Haziran tarihli mütalaasının arkasına şu kayıt düşülmüştü: "2 Haziran 335 tarihinde takdim edilmiş arzuhal zahrına derc edilen (*arkasına eklenen*) mütâlaat-ı sâbıkayı tebdîl muhikk olduğu arz olunmakla fermân."¹⁵⁰ Yani, Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'nce verilmiş olan karardan yine dönülmüştü. Bu arada Kadınları Çalıştırma Cemiyeti çevresinde büyük kişisel mücadele olduğu, araya siyâsilerin de karıştırıldığı ve işlerin iyice sarpa sardığı anlaşılmaktadır.

Nitekim Dâhiliye Nezareti aracılığıyla 25 Haziran 1919 günü toplanan ikinci genel kurul toplantısında da olaylar çıkmıştır. Bu sefer, aidatlarını ödemedikleri gerekçesiyle oy hakkını kaybetmiş olan genel kurul üyelerinden bazıları yönetim kurulu seçimlerinde oy kullanmaya kalkışmışlardı. Bu usulsüz oylamanın sonucunda oluşturulan yönetim kurulu da Dâhiliye Nezareti tarafından geçersiz sayılmıştır.¹⁵¹ Dâhiliye Nezareti'nin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne göndermiş olduğu 1 Eylül 1919 tarihli bir yazıdan, cemiyetin 8 Haziran 1919 tarihinde yapılmış olan genel kurulunun toplantıya yetkili bir kurul tarafından çağrılmamış olduğu için geçersiz kabul edildiği, 25 Haziran 1919 tarihli genel kurulda seçilmiş olan yönetim kurulu nun da oy verme hakkına sahip olmayan genel kurul üyelerinin oylarıyla seçilmiş olduğu için geçersiz sayıldığı anlaşılmaktadır.¹⁵² Her iki genel kurulda da birbirine alternatif iki yönetim kurulu oluşturulmuş olmasına rağmen, bu genel kurullarda yapılan bütün seçimlerin geçersiz olduğu Dâhiliye Nezareti'ne yapılan şikâyetler üzerine gerçekleştirilen teftişlerden anlaşılmış ve bu genel kurullar iptal edilmiştir. Dâhiliye Nezareti Divân-ı Umumiye Komiserlik Müdürü Ahmed Râgıp Bey'i Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel kurulunu toplamak, gerekli görülen tüzük değişikliklerini onaylatmak

148 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3271, Dosya: 52-1, No. 57, Adet: 1.

149 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3271, Dosya: 52-1, No. 57, Adet: 1.

150 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 1, Derkenâr.

151 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3856, Dosya: 55-1, No. 51, Adet: 2, Vesika: 2.

152 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3856, Dosya: 55-1, No. 51, Adet: 2, Vesika: 2.

ve yeni bir yönetim kurulu seçtirmek amacıyla toplantıya çağırarak görevlendirmiştir.¹⁵³

Ama Dâhiliye Nezareti'nin bu çabalarına karşın, cemiyetin genel kurulu nu toplamak yine pek kolay olmamıştır. Dâhiliye Nezareti'nin 1 Eylül 1919 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne komiser olarak tayin etmiş olduğu Ahmed Râgıp Bey, cemiyetin genel kurulunu 24 Eylül 1919 günü toplamayı ancak başarabilmişti. Oldukça tartışmalı ve çekişmeli geçmiş olduğu anlaşılan bu olağanüstü genel kurulda, yönetim kurulu seçimleri yapılmış ve yeni bir yönetim kurulu oluşturulmuştu. Seçim sonuçlarına göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulu başkanlığına eski Harbiye Nazırı Ferid Paşa, başkan yardımcılığına eski Ankara Valisi Mazhar Bey, yönetim kurulu üyeliklerine de Düyûn-ı Umumiye Komiseri Râgıp Bey, Dava Vekili Arif Bey, Bank Roma ziraat delegesi Cemil Bey, Tüccar Lûtfü Efendi ve Vefa Sultanî-si tarih muallimlerinden Emin Ali Bey seçilmişlerdi.¹⁵⁴ Aynı gün yapılan ayrı bir seçimle oluşturulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hanımlar Heyet-i İdaresi'nin başkanlığına Naciye Sultan, başkan yardımcılığına Necmiye Hanım, üyeliklerine de Türk Kadınları Bıçkı Yurdu yöneticisi Behire Hakkı Hanım ile İrfan, Makbule ve Nimet Hanımlar getirilmişlerdi.¹⁵⁵

27 Nisan 1920 günü, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulu üyelerinden tarih muallimi Emin Ali Bey'in imzasıyla Dâhiliye Nezareti'ne bir dilekçe daha verilmişti. Bu dilekçede Emin Ali Bey, cemiyetin 24 Eylül 1919 günü seçilen yönetim kurulunun 1920 yılının Mart ayında süresi dolmasına rağmen, yönetim kurulu üyelerinin arasında oluşan bir anlaşmazlık nedeniyle halen görevini sürdürdüğünü bildirmekte ve geciken genel kurul toplantısını gerçekleştirebilmesi için cemiyete izin verilmesini istemektedir.¹⁵⁶ Cemiyetin yönetim kurulu görev süresi sona ermiş olmasına rağmen hâlâ göreve devam etmekte, bu da yönetim kurulunun muhaliflerini çileden çıkartmaktadır. 27 Nisan 1919 günü konuyu ele alan Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği, bu dilekçede belirtilmiş olan görüşlere hak vererek, cemiyetin Mart ayında toplanması gereken olağan genel kurulunun bir an önce toplanmasını, Cemiyetler Kanunu'nun on altı ve on sekizinci maddeleri uyarınca seçilecek olan yeni yönetim kurulunun hemen göreve başlamasını ve bu güne kadar görevine devam eden eski yönetim kurulu üyeleri hakkında polis tarafından işlem yapılmasına karar vermiştir.¹⁵⁷

153 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3856, Dosya: 55-1, No. 51, Adet: 2, Vesika: 2.

154 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 12.

155 A.g.e., s. 12.

156 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 3.

157 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, Vesika: 3.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kurucusu Enver Paşa'nın 2 Kasım 1918 günü yurtdışına kaçmasıyla başsız ve hâmisiz kalan cemiyet, 1918 ile 1920 yılları arasında yönetim kurulu kavgaları nedeniyle tutanın elinde kalmış, soyulup soğana çevrilmişti. Süresi çoktan dolmuş olmasına rağmen cemiyeti hâlâ elinde tutmakta olan yönetim kurulunun bazı üyeleri Dâhiliye Nezareti'nin bu genel kurul toplantısı yapılması talebini kabul etmişler ve bu toplantı için çok iyi hazırlanmışlardı. Genel kurulda, cemiyetin üyelerine dağıtılmak üzere bastırılmış olan *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu* gayet düzenli ve gerçekten özenle hazırlanmış bir belgedir.¹⁵⁸ Raporda, cemiyetin kısa bir tarihçesi anlatılmakta, 1918 ve 1919 yıllarının hesapları ayrıntılarıyla verilmekte, cemiyet için yeni bir nizamname taslağı önerilmekte ve son olarak da genel kurulda oy kullanma hakkına sahip olan 78'i kadın 438 üyenin isimleri tek tek verilmektedir. Ancak, bu raporun kapağına biraz daha dikkatlice bakıldığında, "İtizâr (özür): 1336 senesi bilançosu tab' için yetiştirilemediğinden nüsha-i asliyeleri (asıl nüshası) Mâliye Encümeni'ne takdîm kılınacaktır" yazısı okunmaktadır.¹⁵⁹ Yani, cemiyetin yönetim kurulu son bir yılın hesabını genel kurula değil, Mâliye Encümeni'ne vermek istiyordu. İşte bu, bardağı taşıran son damla oldu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1920 kongresi de büyük tartışmalar, karşılıklı suçlamalar, kavgalar ve yolsuzluk iddialarıyla geçmişti. Bu kongrede cemiyetin yönetim kurulu aklanmamış ve seçimler yapılamadığı için yeni bir yönetim kurulu da oluşturulamamıştı. Bunun üzerine, 15 Temmuz 1920 günü Dâhiliye Nezareti Kadınları Çalıştırma Cemiyeti genel merkezine mülkiye ve mâliye müfettişleri göndererek, cemiyetin hesaplarına ve yönetimine el koymuştu.¹⁶⁰ Dâhiliye Nezareti, cemiyetin nizamnamesinin değiştirilmesini, cemiyet üyeleri arasından Dâhiliye Nezareti tarafından seçilmiş kişilerden geçici bir yönetim kurulu oluşturulmasını ve bu geçici yönetim kurulu ile yeniden bir genel kurul toplanmasını istiyordu. Dâhiliye Nezareti müfettişlerinin bu isteği Meclis-i Vükelâ'da 24 Ağustos 1920 günü görüşüldü ve Damat Ferid Paşa hükümeti tarafından Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetiminde yapılması istenilen bu değişikliğin hemen uygulamaya geçirilmesi görüşü kabul edildi.¹⁶¹

Cemiyetin bundan sonraki bütün kongreleri de olaylı geçmiştir. Özellikle, savaşın bitişinden itibaren Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üzerinde kara bulutlar dolaşmaktadır. İttihâd ve Terakki Cemiyeti savaşın sonunda hü-

158 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, 24 s.

159 A.g.e., s. 1.

160 T.C. BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 220, Sahife: 11, 1338 Z 9.

161 T.C. BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 220, Sahife: 11, 1338 Z 9.

kümetten düşmekle kalmamış, İstanbul'un işgal edilmesiyle birlikte itibarını da yitirmiştir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1921 ve 1922 kongrelerini güç bela toplamayı başardığı, ancak bu genel kurul toplantılarında büyük tartışmalar, karşılıklı yolsuzluk suçlamaları ve arbedeler yaşandığı anlaşılmaktadır. Cemiyetin 1921 kongresinde tamamen erkeklerden kurulu bir yönetim kurulu seçilmesi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni "erkekleri çalıştırma ve doyurma cemiyeti" olarak ilân eden dönemin feminist kadın dergisi *Kadınlar Dünyası*'nın da tepkisini çekmiştir.¹⁶²

Cemiyetin 1923 kongresi ise yapılan beş genel kurul toplantısı denemesine rağmen bir türlü toplanmayı başaramamıştır. Cemiyetin genel kurulu toplanıp yasal bir yönetim kurulu oluşturulamayınca, hükümet, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin hesaplarına ve yönetimine yeniden el koymak zorunda kalmıştır. 1923 kongresinde yaşanan çekişmeler Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin sonunu da hazırlamıştır.

Cemiyetin Sonu

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ile ilgili olarak yapılmış olan yayınlarda yer alan çeşitli ifadeler, cemiyetin 1920 yılı içinde faaliyetlerini sona erdirmek zorunda kaldığına işaret etmektedir. Oysa cemiyet, 1921 ve 1922 kongrelerini toplamış ve faaliyetini en azından 1923 yılının Nisan ayına kadar sürdürmeyi başarmıştır. Ancak, 1922 yılının sonlarına doğru meşru bir yönetimden mahrum kalan cemiyete hükümet yeniden el koymuştur. Cemiyetin olaylı geçen 1923 kongresi denemeleri neticesinde yönetim kurulu seçimlerinin yapılmasından sonra, hükümet de daha önceden yetimsiz kalmış olan cemiyet malları üzerinde kurmuş olduğu denetimi kaldırmış ve cemiyetin mallarını ve hesaplarını tekrar cemiyetin yönetim kurulunun denetimine bırakmıştır.

İşte bu aşamada, cemiyetin 1923 kongresine iştirak eden ve cemiyet hesaplarını devlet adına denetleyen İstanbul Sıhhiye ve Muavenet-i İltimâiye müfettişi Doktor Râsim Ferid Bey *İkdâm* gazetesine bir beyanat vererek, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nde yaşanan huzursuzlukları değerlendirmiştir.¹⁶³ Hükümetin cemiyetin mallarına el konulmasından sonra cemiyetin idaresine geçici olarak atadığı Doktor Râsim Ferid Bey'in görevi, cemiyetin 1923 yılı kongresinin sağlıklı bir şekilde toplanması, seçimlerin yapılması ve yeni bir yönetim kurulu oluşturulması ve hükümetin yetkilerinin

162 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, No. 194, 1 Kanûnısanî 1921, s. 11; "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkeklerin Elinde", *Kadınlar Dünyası*, No. 194/6, 5 Şubat 1921, s. 14.

163 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hâli", *İkdâm*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2.

cemiyetin oluşturulacak yönetim kuruluna devredilmesi olarak tanımlanmıştır. Bütün bu işlemleri tamamlayan Doktor Râsim Ferid Bey, *İkdâm* gazetesine bir demeç vererek, yaşanan süreci değerlendirmiştir. Doktor Râsim Ferid Bey'e göre, savaş yılları sırasında kocalarını, babalarını, kardeşlerini ve oğullarını savaşta kaybederek geçim sıkıntısına düşen Müslüman Osmanlı kadınlarına iş ve çalışma ortamı temin etmek maksadıyla kurulmuş olan cemiyet, Mütareke'nin imzalanmasıyla birlikte bir karışıklık yaşamaya başlamıştı. 1920 kongresinden sonra, yöneticilerin birbirleriyle geçimsizliği sonucu, cemiyet iyiden iyiye yıkılmaya yüz tutmuştu. 1922 kongresinden sonra seçilen yönetim kurulu da, cemiyetin ilkelerinden iyiden iyiye farklılaştı ve uzaklaştı. Cemiyetin amaçlarının arasına mûsamere ve konferanslar düzenlenmesi, yayınlar yapılması gibi yeni maddeler eklendi, ama bu dileklerin hiçbirini gerçekleştirilemedi.¹⁶⁴

Üstelik Doktor Râsim Ferid Bey'e göre, cemiyetin yeni yönetim kurulu üyeleri cemiyetin kuruluşundan beri var olan eşyalarını satarak borçlarını kapatma yoluna gitmişler ve böylelikle cemiyetin var olan sermayesini de kısa bir sürede eritmişlerdi. Yönetim kurulu üyeleri arasında baş gösteren anlaşmazlıklar da yönetim kurulu üyelerinin birbirlerine "cemiyetin kapısını kırmak", "cemiyetin parasını zimmetine geçirmek" gibi ağır suçlama ve ithamlarla davalar açmasıyla sonuçlanmıştı.

Bu davalar neticesinde, cemiyetin hesapları devletin resmi kuruluşları tarafından defalarca denetlendi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Cemiyetler Kanunu'nun 17. maddesine tabi bir "kamuya hizmet kuruluşu" olduğundan, başıboş kalan cemiyetin gelir ve giderlerine de devlet tarafından el konulmuştu.¹⁶⁵ Bunun üzerine, cemiyetin genel kurulu olağanüstü toplantıya çağrıldı. Ancak, çoğunluk sağlanamadığından kongre toplanamadı.¹⁶⁶

İstanbul Valiliği'nin görevlendirmesi üzerine, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye müfettişi sıfatıyla Doktor Râsim Ferid Bey cemiyetin hesaplarını incelemeye tayin edildi. Doktor Râsim Ferid Bey bu incelemelerinin sonucunu *İkdâm* gazetesinin muhabirine "netice-i tedkikâtımda (incelemelerim sonucunda) tasfiye edilmesi lâzım gelen birçok hesâplar bulunduğunu ve cemiyetin indirâs ve infisâh (yok olma ve feshedilme) yolunda ilerlemesindeki esbâb ve avâmilin (sebeplerin) mahiyet-i hakikiyesini (gerçek içeriğini) anlamım" sözleriyle özetlemiştir.¹⁶⁷

Doktor Râsim Ferid Bey cemiyetin öncelikle yasal bir yönetime kavuşması gerektiğini İstanbul Vilayeti'ne bildirdikten sonra, 23 Mart 1923 günü ce-

164 A.g.e., s. 2.

165 A.g.e., s. 2.

166 A.g.e., s. 2.

167 A.g.e., s. 2.

miyetin genel kurulunu olağanüstü olarak toplantıya çağırdı. Genel kurulda, Doktor Râsim Ferid Bey cemiyetin kuruluş tüzüğü olan 1916 nizamnamesine göre yeniden seçim yapılmasını istedi. Doktor Râsim Ferid Bey, 1920 kongresinde yapılmış olan tüzük değişikliğinin cemiyeti asıl amaçlarından sapırdığını ve cemiyete zarar verdiğini söylüyor, bu tüzüğün uygulamaya konulabilmesi için gereken şartların sağlanmadığını vurguluyordu.¹⁶⁸

Doktor Râsim Ferid Bey'in bu konudaki önerisi genel kurulun oyuna sunuldu ve yönetim kurulu seçimlerinin 1916 nizamnamesine uygun olarak yapılması ekseriyetle kabul edildi. Sonuçta 1916 nizamnamesine göre yapılan yönetim kurulu seçimlerinde Sezai, Osman, Müştak, Salâh Cimcoz ve Mehmed Arif Beyler yönetim kurulu üyeliklerine seçildiler. Bu yeni yönetim kurulu üyelerinden eski Gümülcine Mebusu Mehmed Arif ve İstanbul Mebusu Salâh Cimcoz Beyler cemiyetin ilk yönetim kurulunda da görev almış kurucu üyelerdi. Yeni yönetim kurulu üyeleri cemiyetin gelir giderini, bütçesini ve evrakını Doktor Râsim Ferid Bey'den hemen teslim aldılar. Hükümet de 29 Mart 1923 gününden itibaren cemiyetin hesaplarını dondurmaktan vazgeçti.¹⁶⁹

Ancak, genel kurulda 1920 nizamnamesinin uygulanması gerektiğini savunan bazı üyeler, daha önce iktidarda bulunan yönetim kurulu adına ve yeni seçilmiş olan yönetim kurulu aleyhine davalar açtılar. Ama dava açan bu üyelerin "yönetim kurulu" sıfatını taşıyıp taşımadıkları bir karara bağlanamayınca, bu davalar hâkimler tarafından ertelenerek, durum incelenmeye alındı. Aynı şekilde, cemiyetin idaresine el koyan Vali Vekili Miralay Esad Bey ve onun cemiyetin geçici yönetimine atadığı Sihhiye ve Muavenet-i İctimâiye müfettişi Doktor Râsim Ferid Bey aleyhine de İstanbul İkinci Ceza Mahkemesi'nde davalar açıldı. Doktor Râsim Ferid Bey bu davalar hakkında şunları söylemektedir:

Bu davaları ikamede (*açmakta*) ne kadar haklı olduklarını bi't-tabii (*tabii ki*) şimdiden kestiremem. Ancak, geçen cuma günü heyet-i umumiyyede (*genel kurulda*) intihâbâtın (*seçimlerin*) 1332 senesi nizamnamesine tevfiğân (*uygun olarak*) icrâsı takarrür ettiği (*kararlaştırıldığı*) halde, mûmâileyhim (*adı geçen kişiler*) rey pusulalarını atmışlar ve pusulalarını attıkça da sepetin yanındaki varaka ile tasnif-i ârâ (*oyların sayımı*) neticesinde yapılan zabıt varakasına da vaz'-ı imzâ etmişlerdir (*imza atmışlardır*).¹⁷⁰

Yani, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin eski yönetim kurulu üyeleri de cemiyetin 23 Mart 1923 günü toplanan 1923 genel kuruluna katılmışlardı. Eski yönetim kurulu üyeleri, yapılacak olan yönetim kurulu seçiminin Doktor

168 A.g.e., s. 2.

169 A.g.e., s. 2.

170 A.g.e., s. 2.

Râsim Ferid Bey'in önerdiği gibi 1916 nizamnamesine göre değil, 1920 nizamnamesine göre yapılmasını savunmuşlardı. Ancak, yapılan genel kurul oylamasında seçimlerin 1916 nizamnamesine uygun olarak yapılması karara bağlanınca, bu karara uymuşlar ve oy vermişler, hatta oylarını verdikten sonra gerekli evrakı bile imzalamışlardı. Seçimi kaybedince, itiraz ederek, mahkemelerde davalar açma yoluna başvurmuşlardı.¹⁷¹

Sihhiye ve Muavenet-i İctimaiye müfettişi Doktor Râsim Ferid Bey'in bu iddialarına cevap, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin eski yönetim kurulu başkanı Müfid Necdet Bey'in *Akşam* gazetesinde Doktor Râsim Ferid Bey'e hitaben yazdığı bir açık mektupla geldi.¹⁷² Müfid Necdet Bey, açık mektubunun başında Doktor Râsim Ferid Bey'e hitaben şunları söylüyordu:

İnanınız ki eğer beyânâtınız ma'tûf olduğu (yöneltildiği) hedef, ben de dâhili olduğum halde bu memlekette kanunu ve prensibi her ne bahaya olursa olsun hâkim kılmak isteyen bir genç zûmrenin doğrudan doğruya izzet-i nefis ve haysiyetine tecâvüzden (şeref ve onuruna saldırıdan) ibâret olmasaydı, hakkınızda beslediğim hiss-i hürmeti (saygı hissini) bu satırlarla katiyyen rencide etmek istemezdim. Fakat ne yapayım ki beyânât-ı âlinizde bu 'kasd' açıktan açığa mevcuttur.¹⁷³

Müfid Necdet Bey, Doktor Râsim Ferid Bey'in "nihayet 1338 (1920)'de heyet-i idareyi teşkil eden zevât arasında adem-i tecânüs (anlaşmazlık) hâsil oldu. Ve müsâmere tertîbi, konferans i'tâsı ve risâle neşri gibi cemiyete yeni gayeler vaz' edildi. Fakat ne bir müsâmere yapıldı, ne bir risâle neşredildi ve ne de bir konferans verildi. Bilakis icrâ-yı ticaret etmek (ticaret yapmak) için cemiyetin teşekkülünden (kuruluşundan) beri mevcut olan eşyasını satmak, mevcut düyünü (borçları) bu yolla kapamak sûretiyle sermayeyi de erittiler" şeklindeki eleştirilerini okurlarına öne sürülen iddiaları hatırlatmak amacıyla kendi sözcükleriyle tekrarlıyordu.¹⁷⁴ Müfid Necdet Bey'in bu eleştirilerin ilk kısmına verdiği cevap açıktı. Cemiyetin müsâmere ve konferanslar düzenlemek ve kitapçıklar yayınlamak gibi yükümlülüklerinin kendi yönetimlerinden değil, 1920 nizamnamesinde yapılan değişikliklerden kaynaklandığını vurguladıktan sonra, bunları gerçekleştirememelerinin sebebi olarak elrinde bunun için kaynak bulunmamasını gösteriyordu.¹⁷⁵

171 A.g.e., s. 2.

172 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

173 A.g.e., s. 3.

174 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hâli", *İkdâm*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2.

175 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

Müfid Necdet Bey, eleştirinin ikinci kısmına verdiği cevapta, Doktor Râsim Ferid Bey'in beyanatında iddia edildiği gibi cemiyetin borçlarını kapatmak için eşya satmadıklarını, cemiyetin vitrinlerini yönetim kurulundan izin almadan satan cemiyet müdürünü azlederek mahkemeye verdikleri için hükümetin cemiyetin hesaplarına el koyduğunu söylüyordu.¹⁷⁶ Bunları söyledikten sonra da, Doktor Râsim Ferid Bey'e hitaben "ben sizin beyânâtınızı okurken Râsim Ferid Bey, bir buçuk ay cemiyeti teftiş etdikten, eliniz altındaki bir tomar dedikodu dosyasını okuduktan sonra hâlâ cemiyetin vaziyeti ve cemiyete hükümetin sebab-i müdâhalesi (*müdahalesinin sebebi*) hakkında bir fikir edinmemiş olduğunuzu görmekle dilhûn oldum (*içim kan ağladı*)" diyordu.¹⁷⁷

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin eski yönetim kurulu başkanı olan Müfid Necdet Bey, cemiyetin yönetim kurulunun cemiyet müdürünü oybirliği ile azletmesinin hükümetin resmi komiseri tarafından etrafa "cemiyetin heyet-i idaresi arasında ihtilâf hâsıl oldu" şeklinde ilân edilmesinin yanlış olduğunun da altını çiziyordu.¹⁷⁸ Yönetim kurulunun haberi olmaksızın cemiyetin vitrinlerini 800 liraya satan cemiyet müdürü, bu paranın büyük bir kısmına cemiyetin kendisine ödeyemediği birikmiş maaşlarına mahsuben el koymuş ve bu olay nedeniyle de yönetim kurulu tarafından işten çıkarılmıştı.¹⁷⁹

Bu arada, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin merkezinin bulunduğu Çarşıkapı'daki bina da Vakıflar Genel İdaresi'ne aitti. Altı ay gibi uzun bir zaman süresince, bu binaya ait kira bedellerinin Vakıflar'a yatırılmamasından ötürü, cemiyetin genel kurulunu izleyen günlerde, Evkaf Müdüriyeti binanın boşaltılmasına karar vermiş ve bu kararı hemen uygulamaya koymuştu.¹⁸⁰

Eski yönetim kurulu başkanı olan Müfid Necdet Bey, 1922 yılı sonrasında hükümet cemiyetin hesaplarına el koyup da cemiyet yönetimini ellerinden aldığı zaman, cemiyetin Vakıflar'a yalnızca bir aylık kira borcunun olduğunu söylemektedir.¹⁸¹ Doktor Râsim Ferid Bey'in geçici idaresi süresince hiç kira ödenmeyerek, cemiyetin eşyalarının sokaklara atılmasına neden olduğunu iddia etmekte ve haklı olarak sormaktadır:

Pek nezih olarak tanıdığım Râsim Beyefendi; bilmem bu feci akıbet karşısında vicdanınız muazzeb (*azaplar içinde*) olmuyor mu? Biz hükümet-i sâkâtanın (*İstanbul hükümetinin*) menhûs (uğursuz) eliyle ve eski melûn zihniiyet-

176 A.g.e., s. 3.

177 A.g.e., s. 3.

178 A.g.e., s. 3.

179 A.g.e., s. 3.

180 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Binası", *İkdam*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2.

181 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

le cemiyette yapılan bu gayri kanûnî ve keyfî emr-i vâkiin hükûmet-i milliye (Ankara hükûmeti) tarafından derhâl men' ve izâlesini (yasaklanmasını ve yok edilmesini) beklerdik, itmâmını (tamamlanmasını) degil.¹⁸²

Müfid Necdet Bey'in açıklamalarından bir gün sonra, cemiyet merkezinin, devrik yönetim kurulu üyelerinin gayretiyle Evkaf Müdüriyeti tarafından bırakmış kira borçları nedeniyle boşaltıldığı, ancak, bu arada durumun anlaşılması üzerine cemiyetin eşyalarının yerlerine yerleştirilerek, yapılan bu yanlışlığın giderildiği gazetelerle duyurulmuştur.¹⁸³

Müfid Necdet Bey'in takıldığı noktalardan bir tanesi de, Doktor Râsim Ferid Bey'in beyanatında cemiyetin eski yönetim kurulunu kastederek "sermayeyi de erittiler" şeklindeki ikinci eleştirisiydi. Müfid Necdet Bey "Râsim Beyefendi koskoca bir bühtân (iftira) şeklinde bizi 'cemiyet sermayesini de erittiler' diye itham ediyorsunuz. Hangi sermayeyi? Lütfen işaret buyurur musunuz" diyordu.¹⁸⁴ Müfid Necdet Bey 1922 yılında yapılan genel kurulda iktidara geldiklerinde cemiyeti on beş liralık nakit mevcutla bulduklarını ve hükûmet cemiyete el koyuncaya kadar da iki yüz lira nakit ve birisi Şirket-i Hayriye ile olmak üzere cemiyete birkaç yüz lira kazandıracak iki sözleşme imzalamış olduklarını söylüyordu.¹⁸⁵ Bu sözlerle de, üstü kapalı olarak, kendilerini cemiyetin paralarını başarısız bir şekilde idare etmekle itham eden Doktor Râsim Ferid Bey'i kendi yönetimi zamanında bu başarıyı bile gösterememekle suçluyordu.

Doktor Râsim Ferid Bey'in eski yönetim kuruluna yönelik bir eleştirisi de "içtima eden heyet-i umumiyeler (genel kurullar) ekseriyetsizlikten dolayı heyet-i idareyi (yönetim kurulunu) intihâb edemediler (seçemediler)" şeklindeydi.¹⁸⁶ Müfid Necdet Bey, Doktor Râsim Ferid Bey'in bu konuda da yanlış olduğunu söylüyordu. Müfid Necdet Bey'e göre, Doktor Râsim Ferid Bey'in 23 Mart 1923 Cuma günü topladığı genel kurul, cemiyetin son günlerde üst üste yapılmış olan dördüncü kongre girişimiydi. Birinci kongrede divan başkanı olan İhsan Bey seçim yaptırmamıştı. İkinci kongreye Vali Vekili Miralay Esad Bey başkanlık etmiş ve yine seçim yaptırmamıştı. Üçüncü kongreye komiser Nüzhet Bey başkanlık etmişti. Bu kongrede yeterli çoğunluk sağlandığı için seçim yapıldı, ama ezici çoğunluk eski yönetim kuruluna oy verdi-

182 A.g.e., s. 3.

183 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde", *Akşam*, No. 1626, 3 Nisan 1339 / 16 Şaban 1341 / 3 Nisan 1923, s. 3.

184 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

185 A.g.e., s. 3.

186 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hâli", *İkdam*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2.

ğinden, komiser Nüzhet Bey genel kurulu ve seçim sonuçlarını geçersiz saymaya çalışmıştı. Doktor Râsim Ferid Bey'in geçerli saydığı dördüncü kongrede, Müfid Necdet Bey'e göre, daha önceki genel kurul girişimlerinden daha az sayıda üye hazır bulunuyordu ve bu üyelere bir kısmı da üyeliği artık geçerli olmayan kişilerden oluşmaktaydı.¹⁸⁷ Hal böyle olunca da, Müfid Necdet Bey, Doktor Râsim Ferid Bey'i kendisine tek taraflı olarak aktarılan her şeye hemen inanmak ve elinin altında bulunan dosyaları doğru dürüst okumamakla suçluyordu.¹⁸⁸

Müfid Necdet Bey'in Doktor Râsim Ferid Bey'i haklı olarak suçladığı bir diğer konu da, cemiyetin kuruluşundan beri yapılmış olan bütün nizamname değişikliklerini hiçe sayarak, 1916 tarihli kuruluş nizamnamesine uygun olarak seçim yaptırmasıydı. Doktor Râsim Ferid Bey beyanatında şunları diyordu:

Nokta-i nazarım (*benim görüşüm*), heyet-i umumiyenin (*genel kurulun*) ancak 1332 senesi nizamnamesine tebaan (*uygun olarak*) intihâbâtın (*seçimlerin*) yapılması idi. Çünkü cemiyetin 1337 senesi kongresindeki nizamname tadilatı bir taraftan cemiyeti gaye-i asliyesinden (*asıl amaçlarından*) inhirâf ettiriyor (*saptırıyor*), birçok zararlar tevli'd ediyordu (*doğuruyordu*). Diğer taraftan da muaddel (*değiştirilmiş olan*) nizamnamenin mâbihü't-tatbîk (*uygulanabilir*) olabilmesi için muktezi (*gereken*) şerâit-i kanûniye (*yasal şartlar*) noksan idi.¹⁸⁹

Oysa Müfid Necdet Bey haklı olarak hükümet komiseri Doktor Râsim Ferid Bey'e hitaben şu soruları soruyordu:

Ricâ ederim Râsim Beyefendi, senelerden beri tahammül olunan bir nizamnamenin bir cemiyeti gaye-i asliyesinden (*asıl amaçlarından*) inhirâf ettirip ettirmedigini (*saptırıp saptırmadığını*) takdîr size mi aittir? Eğer size ait ise bir sürü cemiyet nizamnamelerine, heyet-i idarelerine, kongrelerine, hatta Cemiyetler Kanûnu'na ne lüzum kalır?¹⁹⁰

Müfid Necdet Bey, biraz da alaylı bir ifadeyle, Doktor Râsim Ferid Bey'in vereceği cevabı beklemeksizin kendi cevabını ekliyordu: "Mamafih, zannederim ki beyânâtınızın bu kısmını muhabirler iyi zabtedememişler!"¹⁹¹

187 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

188 *A.g.e.*, s. 3.

189 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hâli", *İkdam*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2.

190 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 2 Nisan 1339 / 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1923, s. 3.

191 *A.g.e.*, s. 3.

Müfid Necdet Bey'e göre, Doktor Râsim Ferid Bey 23 Mart 1923 günü yapılan kongrede okuduğu raporunda da söylediği gibi, Ankara Hükümeti'nin "1336 (1920)'dan sonraki kavânın (*kanunlar*) ve mukarrerât-ı resmîye (*resmî kararlar*) mülgâdır (*geçersizdir*)" maddesine dayanarak 1920 yılı genel kurulunda değiştirilen cemiyet nizamnamesinin geçersiz olduğunu savunuyordu. Müfid Necdet Bey, Doktor Râsim Ferid Bey'in bu görüşü için "bu deliliniz yalnız çürük değil, afvınıza mağrûren (*sıgınarak*) söyleyeyim, bir parça gülünçtür," diyordu.¹⁹² Çünkü Müfid Necdet Bey'e göre, Ankara Hükümeti'nin bu kararı yalnızca İstanbul Hükümeti'nin 1920 yılında İstanbul Meclis-i Mebusânî'nin kapatılmasından sonra yaptığı kanun ve aldığı kararları geçersiz saymaktaydı. Yoksa 1920 senesinden önce, 1908 tarihli Cemiyetler Kanunu'na uygun olarak 1916 tarihinde kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi cemiyetler bir "akd-i husûsî"ye, yani özel bir anlaşmaya dayalı olarak kurulduğundan, bu kuralın dışında kalmaktaydı. Müfid Necdet Bey haklı olarak hesap sormaktaydı:

Eğer hükümetin tescil ettiği her akd bu kanûnun dâire-i şûmûlüne (*kapsama alanına*) girerek mülga add edilseydi (*geçersiz kabul edilseydi*) Râsim Bey, şimdi İstanbul'da bütün Türk ve Müslümanların nikâhları mefsûh (*fesh edilmiş*) olması lâzım gelirdi.¹⁹³

Devrik yönetim kurulu başkanı Müfid Necdet Bey, Doktor Râsim Bey'e hitaben bir soru daha soruyordu:

Madem ki 1336'dan evvelki nizâmname ile intihâb yaptıracaktınız, niçin cemiyetin 1334'de ta'dil etdirdiği (*değişikliğe uğrattığı*) nizâmnameyi nazar-ı itibâra (*dikkate*) almadınız da 1332 nizâmnamesini tercih buyurdunuz? Bir sebep tahtında mı, yoksa aceleye mi geldi?¹⁹⁴

Müfid Necdet Bey bu sorusuyla şimdiye kadar dokunulmamış bir noktaya işaret ediyordu. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Ankara Hükümeti'nin İstanbul'daki temsilcilerinden birisi olan Vali Vekili Esâd Bey ve hükümet adına hesaplarına el koyduktan sonra Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin başına onun getirdiği Doktor Râsim Ferid Bey tarafından, İttihâdçılardan elinden alınmıştı. Müfid Necdet Bey, hükümetin sivil toplum örgütleri üzerinde yalnızca denetleme hakkına sahip olduğunu, onlara hiçbir şekilde müdahaleye hakkı olmadığını vurguluyor, gücünü halktan alan bütün hükümetlerin bu ilkeye harfi harfine uyması gerektiğini söylüyordu.¹⁹⁵

192 A.g.e., s. 3.

193 A.g.e., s. 3.

194 A.g.e., s. 3.

195 A.g.e., s. 3.

Müfid Necdet Bey, 1922 kongresinde yönetime geldikleri zamana kadar yapılmış olan suiistimalleri kastederek, “heyet-i idaremiz (*yönetim kurulumuz*) 1338 (1922)’den evvel, Mütâreke’nin o mağsûş (*karışık*) senelerinde selefleri (*kendisinden öncekiler*) tarafından yapılmış o vâsi’ (*büyük*) sû-i istimâlleri ne affetmek, ne de ondan mesûl olmak niyetindedir” diyordu.¹⁹⁶ Doktor Râsim Ferid Bey’in en doğal hakları olan “hesap verme hakkı”nı bile kendilerinden esirgediğini, artık haklarını aramak için hükûmete ve mahkemelere başvurmaktan başka çarelerinin kalmadığını ve haklarını sonuna kadar aramaya devam edeceklerini de duyuruyordu.¹⁹⁷ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nden bu tarihten itibaren bir daha haber alınamadı.

Bu betimleyici bölümün hedefi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin içyapısının, işleyişinin ve çalışmalarının anlaşılmasını sağlamaktı. Bölüm, ağırlıklı olarak cemiyetin kendi nizamnamelerinden ve yayınladığı raporlardan elde edilen bilgilere dayanmaktadır. Burada resmi nizamnamelerin ve raporların kaynak olarak kullanılmış olması bir sorun teşkil etmektedir. Bu bölümde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ni, kendisini üyelerine ve genel olarak Osmanlı kamuoyuna tanıttığı kaynakları kullanarak incelemiş olduğumuzun dikkate alınması gerekir.

ŞUBELER, ÜRETİM VE İŞÇİLER

Şubeler

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş nizamnamesinin dokuzuncu maddesine göre, cemiyetin "meclis-i idare" adıyla anılan yönetim kurulu cemiyet adına imalathaneler, tezgâhlar, fabrikalar ve şubeler kurmak yetki ve sorumluluğuyla donatılmıştı.¹ Cemiyetin 1917 senesine ait çalışma raporundan anlaşıldığına göre, cemiyetin 14 Ağustos 1916 tarihinde kurulmasını izleyen günlerde geçim sıkıntısı çeken kadınların sayısını anlamak amacıyla bir çağrı yapılmış ve ilk on dokuz gün içinde 11.000 civarında² ve ilk bir buçuk ay içinde de toplam 14.000'den fazla sayıda kadın istihdâm edilmek üzere Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne başvurmuştu.³ Bu dilekçelerin çoğu İstanbul'da Müslüman nüfusun yoğun yaşadığı semtlerinden gelmişti. Başvuran Müslüman Osmanlı kadınların çoğunluğu daha önce hiç çalışmamış oldukları için, vasıfsız işçi konumundaydılar.

Cemiyet başlangıçta Osmanlı başkentini üç ana bölgeye taksim etmişti: İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu. Her üç bölgede de en az birer şube açılarak, hemen üretime geçilmesi hedeflenmişti.⁴ İlk plana göre, her bölgede açılacak bu üretici şubelerin her birinde 10.000'er olmak üzere toplam 30.000 civarında kadın işçi çalıştırılması düşünülmüştü. Ancak, daha sonra, cemiyete iş için

1 Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, *Nizamname*, Matbaa-i Askari, Dersaadet, 1332, s. 5.

2 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 27, 1 Eylül 1332, s. 7.

3 Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, *1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334, s. 4.

4 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 7.

başvuran Müslüman Osmanlı kadınlarının en çok Şehremini ve Fatih semtlerinde yaşadıkları tespit edilerek, öncelikle o bölgelerde şubeler açılmasına karar verilmişti. Bu amaçla, öncelikle 1916 yılının Ağustos ayı içinde, Çapa'da bulunan Nazif Paşa Konağı satın alınmış ve Çapa Dârü's-sinâası adıyla bir şube kurulmuştu. Daha sonra, 1916 Eylül'ünde, Fatih, Beşiktaş ve Üsküdar'da yeni şubeler açmak amacıyla binalar kiralanmış ve bu şubelerin örgütlenmesine girilmişti.⁵ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Fatih Selvili Medrese'de bir Fatih Şubesi ve Üsküdar Şemsi Paşa'da da bir Üsküdar Şubesi açmıştı.⁶

İlk plana göre, her bölgede açılacak şubelerde Türk Kadınları Biçki Yurdu mezunları arasından seçilen müdür ve muallimler görev yapacaktı. Biçki Yurdu'nun kurucularından İsmail Hakkı Bey Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde de genel müdürlük gibi aktif bir rol üstlendiğinden, Türk Kadınları Biçki Yurdu'ndaki tecrübeleri kadroların bir bölümünü bu cemiyete aktarmak istemişti.⁷

Çapa Şubesi doğrudan doğruya cemiyet müdürü İsmail Hakkı Bey'e bağlı olarak kurulmuştu. Çapa Şubesi'nde, ceket, bluz, eteklik gibi fantezi terzilik işleri; kombinezon, iç çamaşırı gibi beyaz işler; işlemeli yemek ve çay örtüsü takımları, yatak örtüleri ve elbise işlemleri gibi çeşitli el işlemleri; makine ile dokunan çorap ve fanila imalatı gibi tekstil ve konfeksiyon işleri yapılmaktaydı.⁸ Çapa Şubesi'nin müdiresinden hademelerine kadar bütün çalışanları kadınlardan oluşuyordu.⁹ Ayrıca, bu şubede kimsesiz kadın ve çocukların geçici süreyle barındırılabilmesini sağlamak amacıyla hazırlanan bir misafirhane ve kadın işçilerin yemek ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bir de yemekhane bulunmaktaydı.¹⁰ Bu yemekhanede kadın işçilere bir kuruş gibi düşük bir bedel karşılığında sıcak bir öğle yemeği verilmekteydi.¹¹

Çapa Şubesi 19 dikiş ve 46 örgü makinesiyle donatılmıştı. Ortalama olarak, dikiş makinelerinde 20, örgü makinelerinde 90, fantezi el dikişi işlemlerinde 64, beyaz iş kısmında 30 ve el işlemleri kısmında da 27 kadın çalışmaktaydı. Toplamı 231'i bulan bu işçilere terlik imal etmekte olan 35 kadın da ilave edilince, Çapa Şubesi'nin toplam çalışan sayısı 266'ya çıkmak-

5 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 27, 1 Eylül 1332, s. 7.

6 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûâtı Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334, s. 4; Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

7 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 23, 28 Temmuz 1332, s. 7.

8 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 11.

9 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

10 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 11.

11 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

tadır.¹² Çapa civarında oturan 405 kadın da evlerinde yün bükerek bu şubede bulunan örgü makinelerinde kullanılmak üzere iplik hazırlamakta ve yarı zamanlı çalışarak da olsa üretime katılmaktadır.¹³

Çapa Şubesi'nin ilk yılı zarfında, şube bünyesinde aşağıdaki miktarlarda şu ürünler üretilmiştir:

Adet	Ürün
708	fantezi işleri
1.360	yorgan
144.193	pamuklu
37.000	kum torbası
6.164	kumaş (yün kuşak)
1.125	iç fanılası
6.910	yün ceket
25.675	don
998	gömlek
389 (çift)	çorap ¹⁴

Fatih Şubesi'nin müdürü ve ustabaşı hariç bütün çalışanları da kadınlardan oluşmaktaydı. Fatih Şubesi'nin tek erkek çalışanı olan ustabaşı da aslında, Ali Efendi isminde ve on iki yaşında bir çocuktur.¹⁵ Fatih Şubesi, "makine işleri" ve "kaba işler" olarak iki kısımdan oluşmaktaydı ve işçilerin yemek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulmuş bir de yemekhane bulunmaktaydı. Şube bünyesinde 16 dikiş ve 18 fanila örme makinesi bulunmaktaydı. Bu şubede ortalama 128 kadın çalışmakta, civardan yaklaşık 250 kadın da makinelerde dokunmak üzere evlerinde yün eğirerek yarı zamanlı da olsa üretime katılmaktaydı. Bu kadınların evlerinde eğirdikleri yünler, şubede bulunan örgü makinelerinde dokunmaktaydı.¹⁶

Fatih Harık-i Kebîri'nde yanmış olan Fatih Şubesi, bir daha işletilemedi. Bu şube zaten çok küçük ölçekli olduğundan, hemen yakınlarında bulunan Vezneciler'deki bir eve taşınarak, Vezneciler Şubesi adını aldı.¹⁷ Açılan yeni şubelerden birisi de Kabataş Şubesi'ydi.

12 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 11.

13 A.g.e., s. 11.

14 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1; Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 11-12.

15 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

16 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 12.

17 A.g.e., s. 1.

Kuruluşundan itibaren geçen süre içerisinde Fatih Şubesi şu miktarlarda mal üretmiştir:

Adet	Ürün
56.107	pamuklu
4.340	yün ceket
2.909	iç fanilası
10.788 (çift)	çorap
7.800	yün kuşak
855 (takım)	çocuk elbisesi
698	serpuş ¹⁸

Üsküdar Şubesi de, müdürü haricinde bütün çalışanların kadınlardan oluştuğu bir işletmedir. Bu şubede de “makine işleri” ve “kaba işler” kısımları bulunmaktadır. Şube bünyesinde 40 dikiş makinesi ve 10 da örgü makinesi bulunmaktadır. Bu şubede toplam 60 kadın daimi olarak çalışmakta, yaklaşık 200 kadın da makinelerde dokunmak amacıyla evlerinde yün eğirerek yarı zamanlı çalışarak üretime katılmaktadır.¹⁹ Şubede bir de küçük yemekhane bulunmaktadır.

Kuruluşundan itibaren Üsküdar Şubesi'nde de aşağıdaki miktarlarda mal üretilmiştir:

Adet	Ürün
31.843	pamuklu
43.293	kum torbası
2.485	gömlek
2.146	don ²⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin ürettiği malları satın alan üç ana müşteri grubu vardı. İlk müşteri grubu cemiyetin faaliyetlerini ve korumasına sığınmış Müslüman Osmanlı kadınlarını desteklemek isteyen nispeten varlıklı Müslüman Osmanlı kadınlarıydı. Bu kadınlar, cemiyetin imalathanelerinde üretilen lüks ürünlerin müşterileri ve tüketicileriydiler. Cemiyetin genel merkezinde açılan mağaza da bu kadınlara hizmet veriyordu. Söz konusu kadınlar buraya yalnız lüks ürünleri değil, aynı zamanda terzilik hizmetlerini görmek için de geliyorlardı.

18 A.g.e., s. 12; Gümülcine Mebusu Mehmed Arif Bey'in verdiği sayılar yukarıdakilerden biraz daha farklıdır. Bkz. Ahmed Emin, “Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü”, *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

19 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 13.

20 A.g.e., s. 13.

İkinci müşteri grubu tüccarlardı. Cemiyetin imalathanelerinde çorap ve çocuk elbiseleri üretiriyor, sonra bu ürünleri alıp kendi dükkânlarında satıyorlardı. Bu sözleşmelerin önemlice bir kısmı İttihâdçılar ve Osmanlı Ordusu'nun lider kadrosunu memnun etmek için yapılmıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ile sözleşme imzalamak, Osmanlı Devleti'nden daha büyük ihaleler almayı sağlayabilir diye düşünülüyordu.

Üçüncü ve en önemli müşteri grubu ise Osmanlı Ordusu'ydu. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, cemiyetin imalathanelerinin üretime başlaması için Osmanlı Ordusu adına bazı önemli siparişler vermişti. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, kurulduğu ilk günden itibaren Osmanlı Ordusu'nun ısmarladığı tekstil ürünlerini imal etmiştir. Kum torbaları, pamuklu iç çamaşırı gibi malların üretilmiş olması da, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin para-militer niteliğini gözler önüne sermektedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkezi, Çarşıkapı'da bulunan ve mülkiyeti Vakıflar Umum Müdürlüğü'ne ait bulunan müstakil bir binaydı. Cemiyetin genel merkezini ziyaret etmesi için davet edilen gazeteci Ahmed Emin Bey, gördüğü manzara karşısında şaşırıp kalmıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi bu kadar çok faaliyetin içerisinde aktif bir şekilde bulunan bir cemiyetin genel merkezinde en azından yirmi otuz kişilik bir memur grubu bulmayı bekleyen Ahmed Emin Bey, cemiyetin merkezinde genel müdür İsmail Hakkı Bey'in yanı sıra, muhasebeci Abidin Bey ile iki kadın yardımcısı ve tahrirat müdürü Selim Bey ile iki kadın yardımcısı olmak üzere yalnızca altı kişiyle karşılaşmıştı.²¹

Ahmed Emin Bey Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin muhasebe kayıtlarına, kadın işçilerin maaşlarından kesilen yüzde onluk kesintilerin hesabının tutulduğu defterlere, cemiyet çalışanlarının kişisel dosyalarına, cemiyetin evlendirme kampanyasıyla ilgili olarak tutulmakta olan dosyalara, her türlü yazışma kayıtlarına göz atmış ve bu kadar işin bu kadar küçük bir kadroyla gerçekleştirilmiş olduğuna inanamamıştı. Gazetesine dönünce şu sözleri yazdı:

Anlatılanların doğruluğundan şüphe etmeğe hiç hakkım yokdu. Bununla beraber tarzı hakkında izâhâtı dinlediğim ancak yarı yarıya anlayabildiğim muâmelenin üç dört kişi ile dönebileceğini aklım kesmiyordu. Tavrımdan şüphelerimi anladılar. Bana bütün kalemleri gezdirdiler. Fi'l-hakika (*gerçekten de*) üç dört kişiden fazla memur olmadığı gibi bu memurlara mahsus bir masa ve yer de yokdu. Fazla olarak, gazeteci misafire hoş görünmek için memur ve masaları tavan arasına saklamadıklarını te'min ettiler.²²

21 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

22 A.g.e., s. 1.

Şaka bir yana, 8.194 kadını aynı anda çalıştırmakta olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkezi hakikaten yedi görevli ve bir de genel müdür ile çalışmaktaydı. Cemiyetin yönetim kurulu üyesi Mehmed Arif Bey bu kadar az kişiyle bu kadar çok iş kotarılmasının sırrını, "başlıca sebeplerden biri müdür İsmail Hakkı Bey'in iş bilmesi ve vazifesine gayret ve muhabbetle sarılması ve merkezdeki diğer memurlarımızın iktidarı ve dirayetidir, bu hususta fazla söz söylemek istemem" sözleriyle açıklıyordu.²³

Ahmed Emin Bey Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkezinden sonra cemiyetin diğer şubelerine de götürülmüş ve bu şubelerde çalışmakta olan işçi kadınları yakından görme olanağını bulmuştu. İzlenimlerini şu sözlerle kaleme aldı:

Merkezden sonra şubeleri de dolaşdık. Burada türlü türlü makineler başında, parça üzerinde verilecek ücreti mümkün olduğu kadar çoğaltmak maksadıyla çalışır bulduğumuz binlerce hanımın her biri, bu müessese sayesinde ihtiyacın, sefaletin, belki de bunlardan daha fena şeylerin ezici sikleti (*ağırlığı*) ve tehdidi altından kurtulmuşlardı. Burada sıcak odalarda iş görürken hem kendilerini tehdit eden tehlikelerle mücadele etmiş olur, hem aileleri için bir istinâd-gâh (*dayanak*) vazifesini görüyor, hem de memleketin harb zamanındaki istihsâl (*üretim*) kabiliyetini artırıyordu. Cemiyetin bir sene zarfında eli bin liralık temettu' (*kâr*) temin etmesine bakılırsa istihsâlât (*üretim*) binlerce kadını geçindirdikten başka yarın için vâsi' (*büyük*) bir teşebbüs sermayesi bulandıracak kadar iyi neticeler veriyordu.

Dârü's-sinâalarda (*işliklerde*) gördüklerimiz hakkında pek çok yazılacak şeyler vardır. Fakat hacmin darlığı bizi kısa kesmeğe mecbur ediyor. Yalnız şurasını daha söylemek isteriz ki müşahedelerimiz (*gördüklerimiz*) hanımlarımızın isti'dâd ve kabiliyeti hakkında bizde pek ciddi ümidler uyandırmıştır. Bu isti'dâd ve kabiliyete ancak bir iki seneden beri tam bir faaliyet ve inkişaf (*gelişme*) imkânı hazırlandığı halde şimdiden bu kadar parlak mahsuller vermesine cidden iftihar edebiliriz.²⁴

Ahmed Emin Bey'in bu gezisinden kısa bir süre önce, 1917 yılının Ağustos ayında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'da bulunan genel idare binasının alt katında bir satış mağazası açılmış ve cemiyetin şubelerinde üretilmekte olan her türlü bluz ve saire giyim eşyası burada satışa sunulmuştur. Ayrıca, cemiyetin satış mağazasında yer alan ve nefis işçiliği ve uygun fiyatlarıyla dikkatleri üzerine çektiği söylenen ürünler, istenilirse ölçü üzerine alınacak olan özel siparişlerle de üretilmektedir.²⁵ Cemiyetin bu yeni hizmetle-

23 A.g.e., s. 1.

24 A.g.e., s. 1.

25 "Devletlü ismetlü Naciye Sultan...", *Bilgi Yurdu Işığı*, Cilt I, No. 5, 15 Ağustos 1333, sayısının eki, s. 10.

ri çeşitli ilânlarla Osmanlı kamuoyuna duyurulmuştur.

Ancak, 1918 yılına gelindiğine, artık bütün cephelerde yenilmeye başlanan Osmanlı Ordusu'nun cemiyete sipariş verememeye başlamasının da etkisiyle, cemiyetin şubeleri sönmeye yüz tutmuştu. İlk açıldığında günde tam gün çalışan 454 ve evlerinde çalışan 855 işçi olmak üzere toplam 1.309²⁶ ve daha sonraları da maksimum 2.000 civarında kadın işçi çalıştırmakta olan Çapa, Fatih ve Üsküdar şubeleri zamanla tasfiye edilme yoluna gidilmişti.²⁷ Önce "Fatih Harik-i Kebîri"nde, yani büyük Fatih yangınında Çapa Şubesi'nin binası kül olmuş ve zaten ihtiyaca cevap vermekte zorlanan Fatih Şubesi de lağvedilerek, bu iki şube birleştirilmişti. Vezneciler'de alınan bir eve taşınan bu şubeler, Vezneciler Şubesi adını almıştı.²⁸ Ayrıca, Kabataş'ta cemiyetin yeni bir şubesi daha açılmıştı.

Böylelikle, cemiyet, 1918 senesinde Vezneciler, Kabataş ve Üsküdar şubelerinde hizmet vermeye başlamış, Bilecik'te çatma ve halı üretimi için bir şube açma girişiminde bulunmuş, Ankara'da da bir işliğin açılmasına destek olmuştur. Mart 1919'da Beyoğlu'nda bir moda salonu açılmasından sonra, cemiyet Kabataş Şubesi'ni kapatıp Vezneciler Şubesi ile birleştirmiş ve bu yeni birleşik şubeye de İstanbul Şubesi adını vermişti.²⁹ 1919 yılında cemiyet İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu şubeleriyle hizmet vermeye devam etmiştir. Ancak, 30 Ekim 1918 günü imzalanan Mondros Mütarekesi'nden sonra cemiyetin en büyük alıcısı durumundaki Harbiye Nezareti'nden gelen siparişler tamamen durmuştu. 1919 yılı başından Haziran ayına kadar İstanbul Şubesi 1.252 lira, Üsküdar Şubesi de 1.198 lira zarar ettikleri için, yılın ikinci yarısında İstanbul ve Üsküdar Şubeleri de kapanmak zorunda kalmıştı.³⁰

Cemiyetin Beyoğlu'nda bulunan moda salonu da etrafında bulunan mağazalara göre yeterli derecede iş yapamamaktaydı. Bu nedenle mağazanın kumaş reyonu, kumaş satışlarından cemiyete % 10 komisyon vermek ve en az 30.000 liralık mal bulundurmak şartıyla, kumaş tüccarı Yusuf Bey'e devredilmişti. Mağazanın giyim eşyalarının satıldığı kısmı da, yüksek değer taşıyan eşyalar bulundurmak ve yaptığı satışlardan cemiyete % 20 komisyon ödemek şartıyla, bir Rus şirketine verilmişti. Böylelikle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti elinde kalan son şubeyi de ortaklık karşılığı kiraya vererek, yılda 10.000 liradan fazla gelir elde etmeye başlamıştı.³¹

26 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 11-13.

27 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 1.

28 A.g.e., s. 1.

29 A.g.e., s. 1.

30 A.g.e., s. 1-2.

31 A.g.e., s. 2.

Cemiyetin Beyoğlu Şubesi Moda Salonu'nun kiraya verilmesinden birkaç ay önce, 1920 başlarındaki ekonomik durumu da şu şekildedir:³²

Alacak

Lira	Kuruş	Para	
9.575	59	30	Demirbaş eşyada
708	80	15	Sarfiyât-ı muvakkatada
7.620	57	20	Satış mağazasında mevcut "emtia"
288	27	10	Yusuf Bey'den "kumaş reyonu"
6.020	24	27	Moda Salonu'nda "emtia"
68	32	25	Tuvalet Salonu'nda "emtia"
162	28	20	Kasada nakden mevcut
24.444	10	27	Yekûn

Borç

Lira	Kuruş	Para	
19.345	11	27	İdare-i Umumiye'ye "sermaye"
5.033	49		Eşhâs-ı muhtelifeye mağazaya bırakılan

Lira	Kuruş	
65	50	Necâti Bey'e
245	00	Doktor İzzet Bey'e
50	00	Hasan Paşa ailesine
600	00	Makbule Hanım'a
860	21	Münir Ziyâ Bey'e
1.099	45	Mösyö Frenci'ye
100	00	Cevâd Bey'e
20	00	Hâmi Bey'e
100	00	Hâlid Bey'e
21	00	Ali Şefik Bey'e
141	98	Osmân Nuri Bey'e
318	35	Ma'lûl Gaziler Pazarı'na
1.412	00	Nedime Hanım'a
5.033	49	Yekûn

65	50	Emânât, Fârûkî Bey'e
24.444	10	27 Yekûn

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan ağır ekonomik buhrana rağmen, kârlı kira sözleşmeleri imzalayan cemiyet, Beyoğlu Şube-

si'nin kapanmasıyla elde edilen paranın bir kısmıyla Çarşıkapı'da bulunan İstanbul Merkez Şubesi'ni yeniden canlandırmayı başarmıştır.³³

Ama 1918 yılının ikinci yarısında cemiyetin bütün şubeleri üretim kapasitesini kaybetmiştir. Bunun bir nedeni, bütün cephelerde yenilgiye uğrayan Osmanlı Ordusu'nun artık sipariş veremez hale gelmesidir. İlk yıl içinde 454 tam zamanlı ve 855 yarı zamanlı işçi istihdam eden³⁴ ve bir zamanlar istihdam ettiği işçi sayısı 2.000'e ulaşan³⁵ Çapa, Fatih ve Üsküdar şubeleri birbiri ardına kapanmıştır.

1920 yılına gelindiğinde cemiyetin çalıştırmakta olduğu kadın işçi sayısının 50 ila 60 civarına düşmesiyle, İstanbul Merkez Şubesi de zor duruma girmiştir.³⁶ 1920 yılı çalışma raporunda, bu durumun düzeltilmesi ve cemiyetin "hiç olmaz ise birkaç yüz hanıma imdat ve muavenet etmesi (*yardım etmesi ve destek olması*) bir vücûb-ı kat'i (*kesin zorunluluk*) olduğu teslim olunur" deniliyordu.³⁷

Ancak, 1920 raporunda durumu üyelerine itiraf eden yönetim kuruluna göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin o zamanki mali durumu buna uygun değildi. Bu nedenle, cemiyetin "lüks işler"den kaçınması ve "harc-ı âlem", yani her keseye uygun işlere yönelmesi gerekiyordu. Böylece yardıma muhtaç yüzlerce kadına da iş bulunmuş olacaktı. Bu amaçla, cemiyetin eski Çapa Şubesi olan ve Fatih Yangını'nda yanmış olan Nazif Paşa Konağı'nın arsasına binalar yapılarak, çorap ve fanila gibi makine örgü işleri üretilmesine devam edilmesi önerilmekteydi. Böylelikle, hem cemiyetin şubeleri için ödenen kira giderlerinden de kurtulunmuş olunacak, hem de Avrupa'dan getirtilmiş ancak savaşın sona ermesi ve Harbiye Nezareti'nin siparişlerinin kesilmesi nedeniyle sandıklarda çürümeye terk edilmiş olan örgü makineleri de kullanıma girmiş olacaktı.³⁸ Ancak, bu önerileri getiren yönetim kurulunun hesapları genel kurulda aklanmayınca, hükümet cemiyetin yönetimine ve hesaplarına el koydu ve bütün bu projeler gerçekleştirilemeden kaldı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'da bulunan ve mülkiyeti Evkaf Müdüriyeti'ne ait olan genel merkez binasında, varlığını tek şubeyle ve en azından 1923 yılının Nisan ayına kadar sürdürmeyi başardığı anlaşılmaktadır.³⁹

33 A.g.e., s. 2.

34 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 11-13.

35 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, s. 11-13.

36 A.g.e., s. 2.

37 A.g.e., s. 2.

38 A.g.e., s. 2.

39 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Binâsı", *İkdam*, No. 9352, 29 Mart 1339 / 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1923, s. 2; "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde", *Akşam*, No. 1626, 3 Nisan 1339 / 16 Şaban 1341 / 3 Nisan 1923, s. 3.

Üretim ve İşçiler

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kurulmasını izleyen ilk on dokuz günde 11.000 civarında⁴⁰ ve ilk bir buçuk aylık süre içinde de yaklaşık 14.000'den fazla Müslüman Osmanlı kadını cemiyete başvurarak, fantezi, tayyör, beyaz işler, kaba işler gibi cemiyetin çeşitli üretim dallarında kendilerine iş verilmesini istemişlerdi.⁴¹ 7 Kasım 1916 günü, cemiyete başvurmuş olan kadınlara iş olanakları sağlamak için Dâhiliye Nezareti'ne bir mektup yazmış olan Enver Paşa, o güne değin 15.000 kadar Müslüman Osmanlı kadınının Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne başvurmuş olduğunu belirtmiştir.⁴²

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin üst sınıf devlet görevlileri ve Müslüman Osmanlı elitine mensup kişiler tarafından kurulmuş olması çok ilginç bir noktadır. Cemiyet ve imalat merkezleri, muhtaç durumdaki alt sınıf Müslüman Osmanlı kadınlarına yardımcı olacak bir hayır kuruluşu olarak tasarlanmıştı. Cemiyetin işçileri arasında, uzun savaş yıllarında kocalarını ve servetlerini yitirmiş bazı kadınlar da vardı. Kaynaklarımız cemiyetin imalat yerlerindeki sınıf çatışması veya gerilimi hakkında hiçbir şey söylemiyor, ama cemiyeti kuranlar ile kadın işçileri arasında bir sınıf farkı bulunduğu tartışma götürmez bir gerçektir.

İktisadiyat Mecmuası gibi İttihâdçıların denetimi altındaki yayın organları, bu yüksek başvuru sayılarının Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışmak ve kendi hayatını kazanmak konusunda ne denli övgüye değer bir istek duyduğunu gösterdiğini savunuyorlardı.⁴³ Oysa eleştirel bir göz, 1911 yılından itibaren İttihâdçıların liderliği altında sürüp gitmekte olan savaşların Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yıkıcı etkilerini ve bu savaşlar sonucunda Osmanlı ekonomisinin yenik düşmeye başlamasının yol açtığı toplumsal yaraların Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi toplumsal kuruluşlarla sarılmaya çalışıldığını göz ardı etmeyecektir.

Cemiyetin kuruluşunu izleyen günlerde, cemiyetin kullanıma açtığı Çapa, Fatih ve Üsküdar'daki üç şubede de hemen üretime geçilmişti. Ayrıca, cemiyete başvuran ve kaydedilen kadın işçi adaylarından bazılarına iş temin etmek isteyen çeşitli özel ve resmi kuruluşlar da kuruluşunu izleyen günlerde hemen cemiyete başvurmuşlar ve cemiyetin kontrolü ve himayesi altında bu kadın işçi adaylarını çalıştırmaya başlamışlardı.⁴⁴ Buna ek olarak, 1917 yılında Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak Kadın Birinci İşçi Taburu adı altında 80-90 mevcutlu bir de Amele Taburu oluşturulmuştu.

40 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 27, 1 Eylül 1332, s. 7.

41 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, 1333 Senesi Raporu, s. 4.

42 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, No: 10, Adet: 5, Vesika: 5.

43 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 27, 1 Eylül 1332, s. 7.

44 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi*, 1333 Senesi Raporu, s. 4.

Cemiyet bünyesinde bulunan şubelerde üretime geçebilmek amacıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştaki müttefiki Almanya'nın Saksonya Eyaleti'nden dikiş ve örgü dokuma makineleri ithal edilmiştir.⁴⁵ Örneğin, 1918 yılında çıkan bir gazete haberinde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Almanya'dan sipariş etmiş olduğu 100 dikiş makinesinden 14 adetlik ilk partinin İstanbul'a geldiği bildirilmektedir.⁴⁶ Cemiyetin Almanya'dan getirmiş olduğu dikiş ve örgü makinelerinin toplam sayısını ne yazık ki bilmiyoruz. Almanya'dan getirilen dokuma makinelerinde işlenmek üzere Adana'dan da pamuk getirtilmiştir. Yine savaşta Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bir müttefiki olan Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan kadın elbiseleri dikmekte kullanılacak malzemeler ve saire satın alınarak, İstanbul'a getirtilmiştir. Bu şekilde şubelerde üretime geçilerek, hem cemiyete gelir elde edilmeye başlanılmış, hem de geçim sıkıntısı çeken kadınların geçimine katkıda bulunulmuştur.⁴⁷

Cemiyetin resmen kurulduğu 14 Ağustos 1916 günüyle, 1333 (1917) yılı sonu arasında geçen ilk bir buçuk yıllık süre içinde, cemiyetin bütün şubelerinde ve cemiyetin işçi gönderdiği sanayi işletmelerinde ortalama toplam 8.194 kadın işçi çalıştırılmaktaydı.⁴⁸ Bu kadın işçilerden 454 tanesi cemiyetin şubelerinde tam gün çalışmaktaydı. 855 kadın işçi de evlerinden şubelerdeki üretime yarı zamanlı olarak katılmaktaydı. Cemiyetin şubelerine bağlı çalışan bu işçi kadınların yaptığı toplam üretimin dökümü de şu şekildedir:⁴⁹

Cinsi	Çapa	Fatih	Üsküdar	Toplam
Pamuklu	144.193	56.107	31.843	232.143 adet
Yün Kuşak	6.164	7.800	0	13.964 adet
Yün Ceket	6.910	4.340	0	11.250 adet
İç Fanilası	1.125	2.909	0	4.034 adet
Çorap	389	10.776	0	11.165 çift
Don	25.675	0	2.146	27.821 adet
Gömlek	998	0	2.485	3.483 adet
Yorgan	1.360	855	0	2.215 adet
Serpuş	0	698	0	698 adet

45 Charlotte Lorenz, "Die Frauenfrage im osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse", *Die Welt des Islams*, Band 6, Heft 3-4, 1918, s. 185.

46 "Activité féminine", *Lloyd Ottoman*, No. 24, 25 janvier 1918, s. 3. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os, "Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?", unpublished paper presented at the workshop "The Ottoman Empire during World War I", sponsored by Koç University, İstanbul, Turkey, 23-25 Temmuz 1998.

47 *Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 5.

48 A.g.e., s. 18.

49 A.g.e., s. 11-13 ve 18.

Kum Torbası	37.000	0	43.293	80.293 adet
Fantezi İşleri	708	0	0	708 adet
Çocuk Elbisesi	0	855	0	855 adet
Toplam	224.522	84.340	79.767	388.629 adet

Ayrıca, cemiyetin şubelerinde ordu dışındaki çeşitli kurumlar için de üretim yapılmaktaydı. Ordu dışındaki kurumlar için aynı süre içinde cemiyetin çeşitli şubelerinde yapılmış olan üretimin dökümü de şöyledir:⁵⁰

Cinsi	Toplam
Yün Kuşak ve Ceket ve İç Fanılası	54.625 adet
Yün Çorap	101.094 adet
Gömlek, Kum Torbası ve Pamuklu	14.353 adet
Toplam	170.072 adet

Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kurulmasını izleyen ilk on beş aylık süre zarfında Osmanlı Ordusu ve diğer alıcılar için cemiyetin şubelerinde toplam 558.701 parça eşya üretilmiş ve bu eşyaların üretiminde ortalama toplam 1.309 kadın işçi çalıştırılmıştı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde çalıştırılan işçi sayısı cemiyetin şubelerindeki bu işçilerle de sınırlı değildi. Ahmed Emin (Yalman) cemiyetin şubelerinde altı yedi bin kadın çalıştırıldığını, cemiyetin elinde bulunan işler çoğaldığı zaman evlerinde çalışan kadınlara iş dağıtıldığını ve bu şekilde evlerinde yarı zamanlı olarak Kadınları Çalıştırma Cemiyeti için çalışan işçi kadınların sayısının da yedi sekiz bini bulduğuna işaret etmektedir.⁵¹

Ayrıca, iş bulabilmek için cemiyete başvuran kadınlardan bazıları da cemiyetin gözetimi altında devlete ve özel sektöre ait çeşitli Osmanlı sanayi kuruluşlarına işçi olarak gönderilmişlerdi. Örneğin, Charlotte Lorenz, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşunu izleyen günlerde Beyoğlu'nda bulunan bir tekstil fabrikasında 400, Erenköy'deki bir fabrikada da 100 kadın işçi çalıştırmaya başlamış olduğuna değinmektedir.⁵²

Cemiyetin kurulmasını izleyen ilk bir buçuk aylık süre içinde cemiyete başvuran yaklaşık 14.000 civarındaki Müslüman Osmanlı kadın işçi adayının hepsine cemiyetin iş sağlayamayacağını anlaşılmaması üzerine, Kasım 1916'da cemiyetin reisi Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa kendi imzasını taşıyan bir dilekçe ile Dâhiliye Nezareti'ne başvurmuştu. En-

50 A.g.e., s. 18.

51 Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 259.

52 Charlotte Lorenz, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse", *Die Welt des Islams*, Band 6, Heft 3-4, 1918, s. 185.

ver Paşa cemiyete başvuran bu kadınların arasında resmi devlet dairelerinin şubelerinde ve çeşitli özel ve kamu kuruluşlarında kadınlara uygun işleri yapabilecek çok sayıda kadın bulunduğunu ve bu kadınlara öncelikle iş verilmesini istemişti.⁵³ Cemiyetin başkanlığını yürütmekte olan Enver Paşa'nın başvurusu üzerine İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin diğer bir lideri olan Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın emriyle, Şehremini Bedri Bey'e bir tezkire yazılmış ve İstanbul Belediyesi'ne ait hastahane ve diğer kuruluşlarda cemiyetin koruması altındaki bu kadın işçilerin çalıştırılması istenmişti.⁵⁴

Ayrıca, Harbiye Nezareti'nin 3 Mayıs 1920 tarihli başvurusu üzerine Meclis-i Vükelâ, yani Osmanlı hükümet kabinesinde Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Malûlîn-i Gazâ ve Millî Mensûcât Şirketleri gibi Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nde de askerlikten yaş veya maluliyet nedeniyle emekli olan subayların ve savaş nedeniyle dul ve yetim kalan muhtaç durumdaki kişilerin çalıştırılmalarını emretmişti.⁵⁵ Meclis-i Vükelâ'da yapılan görüşmelerden sonra aynı gün alınan karara göre, Harbiye, Bahriye, Ticaret ve Maliye Nezaretleri ile Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Malûlîn-i Gazâ ve Kadınları Çalıştırma Cemiyetleri ile Millî Mensûcât Şirketi'nden birer temsilci Dâire-i Harbiye'de toplanarak bir komisyon oluşturacak ve emekli ve malul ordu mensupları ile dul ve yetimlerin bu kuruluşlarda çalıştırılması için bir nizamname hazırlayacaklardı.⁵⁶ Bu karma komisyonda hazırlanan nizamname Meclis-i Vükelâ'nın onayına sunulmak üzere Sadrazam Damat Ferit Paşa'ya sunulacaktı.

Cemiyetin koruması altındaki kadın işçileri çalıştıran kuruluşların ve çalıştırdıkları işçilerin sayılarının dökümü aşağıdadır.⁵⁷

Müessesât-ı Hususiye ve Resmiye	Çalıştırdığı İşçi Sayısı
Kadın Amele Taburu	125
Reji Fabrikası	317
Şehremâneti	259
Taksim Fanila ve Çorap Fabrikası	135
Millî Mensûcât Şirketi	22
Muhtelif aşhânelere aşçı olarak gönderilen	20
Muhtelif müessesâta gönderilen hademe	84
E üp Melbûsât İmlâthânesi'nde	1.592

53 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, No: 10, Adet: 5, Vesika: 5.

54 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, No: 10, Adet: 5, Vesika: 1.

55 T.C. BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 219, Sahife: 3, 1338 Ş 13.

56 T.C. BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 219, Sahife: 3, 1338 Ş 13.

57 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 14.

Defterdâr Mensûcât Fabrikası'nda	1.140
Beykoz, Debbâğ ve Kundura Fabrikası'nda	863
Makriköy Bez Fabrikası'nda	833
Sultanahmed Elbise Anbarı	157
Levâzım İplik Fabrikası'nda	272
Ahırkapı Melbûsât ve Çadır İmâlâthânesi'nde	650
Sarâçhâne Fabrikası'nda	371
Müessesât-ı muhtelifeye memûr olarak gönderilen	45
Toplam	6.885 işçi

Maalesef, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne ve özel sektöre ait çeşitli işyerlerinde çalıştırılan bu işçi kadınların çalışma koşullarına ilişkin elimizde bir bilgi bulunmamaktadır. Bu konuya ilişkin olarak elimizde bulunan tek haber, Şehremâneti'nde cemiyet aracılığıyla iş bulan ve Şehremâneti Emânet Muhâsebe Kalemî'yle Üskûdar Dâiresi Tahrirât Kalemî'ne atanmış olan iki kadının çalışmaya başladıklarına ve bu kadınları izleyerek Kadıköy ve Bayezid dairelerinin evrâk kalemlerinde işe başlayacak olan diğer memurelere ilişkin bir duyurudur.⁵⁸ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla çeşitli işletmelerde işe başlayan kadın işçilerin ne kadar ücret aldıkları, özellikle çalışmakta oldukları işyerlerinde aynı işi yapmakta olan diğer işçilerle aynı ücreti alıp almadıkları hakkında elimizde hiçbir bilgi yoktur.

Yine de, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Müslüman Osmanlı kadınlarını sağladığı iş olanakları ile çeşitli sanayi kuruluşlarına sağladığı kadın işçilerin büyük talep gördüğü açıktır. Osmanlı padişahı ve hükûmeti kendilerine savaş nedeniyle aç ve açık kalmış oldukları gerekçesiyle iş talebi ile başvuran bütün kadın ve çocukları Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne havale etmeye başlamışlardı. Örneğin, kimsesiz ve fakir kalmış oldukları için kendilerine birer iş bulunması talebiyle 21 Ekim 1918 tarihinde birer dilekçe ile Sultan VI. Mehmed Vahdeddin'e başvurmuş olan 15 yaşındaki Seher ve 18 yaşındaki Behice Hanımlar'ın bu isteği, Yıldız Sarayı'nın Mabeyn Başkâtipliği tarafından kendilerine birer iş bulunması talebiyle Sadrazam ve Yaver-i Ekrem Ahmed İzzet Paşa'ya devredilmişti.⁵⁹ Sadrazam Ahmed İzzet Paşa da bu talebi Dâhiliye Nezareti'ne havale etmişti.⁶⁰ Dâhiliye Nezareti'ne bağlı İdare-i Umumiye Müdüriyeti ise Seher ve Behice Hanımlar'ın birer işe yerleştirilerek hem hayatlarının hem de iffetlerinin tam güvence altına alınması ta-

58 "Şehremâneti'nde Kadın Memurlar", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 53, 26 Nisan 1333, s. 7.

59 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Adet: 2, Vesika: 1.

60 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Adet: 2, Vesika: 1, arka sayfa.

lebiyle evrakı 26 Ekim 1918 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi müdürü İsmail Hakkı Bey'e havale etmiş ve bu kadınların geleceğini de cemiyete emanet etmişti.⁶¹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Osmanlı devlet adamlarının kafasında işsiz ve aç kadınların gönderileceği yegâne kurum haline geldiğini gösteren bu örneğin yanı sıra, cemiyetin kadın işgücüne ihtiyacı olan işverenler arasında da itibar kazandığına dair bir örnek vermek istiyorum. Örneğin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti kendisinden işgücü talebinde bulunan İzmir Belediyesi'ne temizlik ve inşaat işlerinde kullanılmak üzere çok sayıda kadın işçi sağlamıştır.⁶² Bu kadın işçilerin İzmirli Müslüman kadınlar arasında büyük bir çalışma isteği yaratması ve büyük rağbet görmesi üzerine, İzmir'den İstanbul'a cemiyet gözetiminde çalıştırılmak üzere 80 kadın işçinin gönderildiği de bilinmektedir.⁶³ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti daha sonra İzmir ve Trabzon gibi önemli Osmanlı şehirlerinde temsilcilikler açmış, böylelikle kırsal kesimlerdeki kadınların da cemiyetin faaliyetlerinden haberdar olmalarına ve gerekirse bu faaliyetlerden faydalanmalarına olanak sağlamaya çalışmıştır.

Cemiyetin ilk iktisadi faaliyetlerini özetleyen 1916 senesi mizânında cemiyetin nizamnamesi gereği işçi ücretlerine yapılan yüzde onluk kesintilerin toplamı 172 lira 39 kuruş ve 17 para olarak gösterilmiştir.⁶⁴ Cemiyetin 1917 yılındaki gelir ve gider durumunu gösteren mizanda ise cemiyete gelir olarak kaydedilmek üzere cemiyetin şubelerinde çalışan işçi kadınlardan alınan yüzde onluk kesintilerin toplamı 623 lira 08 kuruş ve 14 paraya yükselmiştir.⁶⁵ 1917 senesi sonuna kadar, cemiyetin şubelerinde ve diğer işyerlerinde çalıştırdığı bütün işçilere yapılan yüzde onluk kesintilerin toplamı ise 3.303 lira 53 kuruş ve 15 paradır.⁶⁶

Ancak, bu yüzde onluk kesintileri onla çarparak toplam ücretlerin ve dolayısıyla da ücretlilerin miktarına ulaşmaya çalışmak pek de anlamlı olmamaktadır. Çünkü bu kesintilerin yalnızca cemiyetin şubelerinde çalışan işçilerden mi, yoksa dışarıda çalıştırdığı işçilerden mi, ya da her ikisinden birinden mi kesilmiş olduğu kaynaklarda belirtilmemiştir.⁶⁷

61 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.İ.UM, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Adet: 2, Vesika: 2.

62 "İzmir'de Kadın Tanzifat Amelesi", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 55, 10 Mayıs 1333, s. 7.

63 "Kadın İşçiler", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 55, 10 Mayıs 1333, s. 7.

64 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 16.

65 A.g.e., s. 17.

66 A.g.e., s. 18.

67 Ayrıca, cemiyetin 1917 raporunda verilen işçi sayıları da birbirini tutmamaktadır. Raporun 11 ila 13. sayfaları arasında şubelerde çalışan işçilerin dökümü olarak 454'ü tam gün ve 855'i de evlerinden yarım gün olmak üzere toplam 1.309 kadın işçinin cemiyetin şubelerinde üretim yaptığı söylenmektedir. Aynı raporun 14. sayfasında devlete ve özel sektöre bağlı çeşitli sanayi

Bununla birlikte, cemiyetin ilk yılında şubelerinde çalıştırdığı kadınların aylara göre değişen sayısı ve bu kadınlara ödenen ücretlerin dökümü elimize ulaşmış durumdadır.⁶⁸

Tarihi	Amele Mikdârı	Ücret-i Ameliye		
		Lira	Kuruş	Para
Teşrîniyevvel 1332	72	39	79	12
Teşrinisânî 1332	578	188	19	00
Kânûniyevvel 1332	1.647	718	77	18
Kânûnisânî 1332	5.113	884	09	11
Şubat 1332	883	335	74	30
Mart 1333	2.212	640	37	05
Nisan 1333	508	179	63	30
Mayıs 1333	1.113	375	37	34
Haziran 1333	1.938	567	92	19
Temmuz 1333	1.664	653	63	30
Ağustos 1333	1.081	650	65	18
Eylül 1333	2.179	778	13	12
Teşrîniyevvel 1333	2.249	718	29	14
Teşrinisânî 1333	1.398	490	59	30
Kânûniyevvel 1333	619	386	02	04
Yekûn	24.254	7.617	24	27

Cemiyetin şubelerinde çalışan kadın işçilerin sayısını gösteren bu veriler aynı işçileri tekrar tekrar içerdiğinden, bu işçilere ödenen bağlaşık ücretleri gösterilen işçi sayısına bölerek yapılacak ortalama ücret hesaplama girişimleri neticesiz kalmaya mahkûmdur. Olsa olsa, her ay için verilmiş olan ücretleri o ay çalışmış olan kadın işçilerin sayısına bölerek ortalama aylık ücretleri hesaplamak, bu ücretlerin ortalamasını hesaplayarak ortalama işçi ücretini bulmak mümkün olabilir.⁶⁹ Ancak, şubelerde kullanılmak üzere yarı zaman-

işletmelerinde cemiyet aracılığıyla çalışmakta olan işçi kadınların sayısı da 6.885 olarak gösterilmiştir. Bu iki sayının toplamı 8.194 işçi etmesi gerekirken, aynı raporun 18. sayfasında "on beş ay zarfında cemiyet dârtı's-sinâalarıyla müessesât-ı sâirede müstahdim işçi hanımların mikdâr-ı vasatîsi" olarak 7.058 kadın işçi gösterilmiştir.

A.g.e., s. 11-13, 14, 18.

68 A.g.e., s. 15.

69 Bu tabloda verilen aylık toplam ücretleri o ay çalışmış olan işçi sayısına böldüğümüzde, sonuç olarak ortalama işçi ücretlerinin Şubat 1332'de 16,0 kuruşla en düşük değere indiği ve Kanûniyevvel 1333'de 62,3 kuruşla en yüksek değere çıktığı görülmektedir. 15 aylık işçi ücret ve işçi sayısının birbirine bölünmesinden elde edilen toplam ortalama ücret de 31,4 kuruş olarak hesaplanmaktadır. Yüksek enflasyon oranlarına rağmen, işçi ücretlerinin her ay değişmesi ve Şubat 1332'de 16,0 kuruş ücret alan bir işçinin Kanûniyevvel 1333'de 62,3 kuruş ücret alması pek akla yakın gelmemektedir.

A.g.e., s. 15.

lı olarak evlerinde çalışmakta olan kadın işçiler de vardır. Bu işçilerin sayısı ve aylık gelirlerinin bu hesaba dâhil edilip edilmediği bilinmediğinden, bu tür hesaplamalar da kesinlikle verimli olmayacaktır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulu üyesi Gümülcine Mebusu Mehmed Arif Bey'in demecinden, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin işliklerinde ücretlerin parça başına ödendiği ve biraz iş bilen bir çocuğun bile günde on kuruş kazanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Mehmed Arif Bey'e göre, cemiyetin kuruluşlarında çalışmakta olan bütün işçilere her gün yarımşar ekmek dağıtılmakta ve kendilerine bir kuruş karşılığında birer kap sıcak öğlen yemeği de sağlanmaktadır. Bu yolla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti İstanbul'un en fakir semtlerinde yaşayan Müslüman kadınların en temel ihtiyaçlarını karşılamak için büyük hizmetler yapmış olmaktadır.⁷⁰ Bu görüşmeden yola çıkan Ahmed Emin (Yalman), daha sonra kaleme almış olduğu *Dünya Savaşında Türkiye (Turkey in the World War)* kitabında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin işçi kadınlara sağlamakta olduğu bu 10 kuruşluk asgari günde-lik ücretin savaşın başlangıcında 40 ¢, savaşın sonunda da 10 ¢ karşılığı olduğunu belirtmektedir.⁷¹

Cemiyetin kuruluşunu izleyen ilk yıl içinde, cemiyet bünyesinde çalıştırılmakta olan kadın işçiler için bir "İşçi Talimatnamesi" hazırlanmıştı.⁷² İşçilerin genel durumunu "gözetim altında bulundurmak" ve daha rahat koşullarda yaşamalarını sağlamak amacıyla hazırlandığı belirtilen bu "İşçi Talimatnamesi"nin yanı sıra, kaza ve hastalık gibi sebeplerle çalışamayan işçilere yardım vermek amacıyla bir "Muâvenet Sandığı" ve işçilerin kazandıkları paralardan tasarruf yapabilmelerini sağlamak amacıyla bir de "Tasarruf Sandığı" oluşturulması için incelemelere girilmişti.⁷³

Cemiyet çamaşırhane ve ütühaneler açmak, kadınlara daktilo ile yazı yazmayı öğretmek gibi başka girişimlerde bulunmayı da tasarlamış, ancak bunları harpten sonra düşünölmek üzere ertelemişti.⁷⁴ Ayrıca, açşı ve hizmet-

70 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

71 Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, s. 259.

72 Cemiyetin düzenlemiş olduğu bu İşçi Talimatnamesi'nin basılıp basılmadığı bilinmemektedir. Ancak, bir İşçi Talimatnamesi'nin hazırlanmış olduğu cemiyetin 1917 senesi raporunda belirtilmektedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, s. 6; Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

73 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 6; Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

74 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

çi mektepleri açmak gibi girişimler de düşünülmüştü.⁷⁵ Cemiyetin katıldığı bir eğitim faaliyeti de *Bilgi Yurdu* dergisinin aracılığıyla düzenlenmiş olan ticaret ve muhasebe kurslarıydı. 1918 yılının Ocak ayında cemiyet mensubu kadınlardan bazılarını ticari kuruluşlara ön hazırlık olarak düzenlenmiş olan bu kurslara gönderme kararı aldı.⁷⁶ Haziran 1918'de bu kadınlardan elli sekizi kursu bitirerek mezun oldular.⁷⁷

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1917 raporunda yer alan ilk bir buçuk yıllık değerlendirmesinin sonunda, kuruluşundan beri korunmaya ihtiyacı olan namuslu Müslüman kadınların iş hayatına atılmasına yardımcı olarak onlara destek olan cemiyetin büyük başarılar kazandığı ve geleceğe ümitle baktığı da vurgulanmaktaydı.⁷⁸ Gerçekten de, cemiyetin Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına atılması yönünde başlatmış olduğu ilk adımlar, Osmanlı aydınları tarafından "parlak bir muvaffakiyet" olarak algılanmakta ve gururla duyurulmaktaydı.⁷⁹

Şevkiye: Bir İşçi Kadın Portresi

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına atılmasını sağlamak amacıyla kurulmuştu, ama kimdi bu kadın işçiler? Bu soruya net ve ayrıntılı bir cevap verebilmek oldukça güç. Elimizde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından cemiyetin şubelerinde veya çeşitli devlet ve özel sektör kuruluşlarında çalıştırılan kadınların toplumsal konumuna, aile kökenlerine ve hayat hikâyelerine ilişkin ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla çalışmaya başlayan kadınların kimliği hakkında yorumda bulunmak çok güçtür.

Yine de, elimizde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla Harbiye Nezaret'i'nin Gülhane Parkı'nın arka tarafında kurmuş olduğu Sultanahmed Elbise Ambarı adlı askeri dikimevinde çalışmaya başlayan bir şehit eşi olan Şevkiye Hanım'ın oğlu İrfan Orga'nın kaleminden anlatılmış bir hikâyesi bulunmaktadır.⁸⁰

Orta halli bir ailenin kızı olarak 1893 yılında dünyaya gelen Şevkiye Hanım, 1907 yılında daha henüz on beş yaşındayken kendisinden beş yaş bü-

75 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, s. 1.

76 "Les femmes dans la commerce", *Lloyd Ottomane*, No. 20, 21 janvier 1918, s. 3. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os, "Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?", unpublished paper presented at the workshop "The Ottoman Empire during World War I", sponsored by Koç University, Istanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

77 A.g.e.

78 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, s. 8.

79 "Kadınların Faaliyet-i İktisadiyeleri", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 66, 27 Eylül 1333, s. 2.

80 İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, çev. Arın Bayraktaroglu, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.

yük olan Hüsnü Bey'le evlenir. Evlendikten sonra kayınpederinin ve kayınvalidesinin Sultanahmed Camii'nin arkasındaki bir çıkmaz sokağın köşesinde bulunan konağında yaşamaya başlar. Eşi Hüsnü Bey'in ailesi kalburüstü bir İstanbul ailesidir. Bir yıl kadar sonra, 31 Ekim 1908 günü ilk çocukları İrfan dünyaya gelir. Bu ilk çocuktan sonra, Şevkiye Hanım'ın Mehmed isminde bir oğlu ve Muazzez isminde bir kız çocuğu daha olur. Bu arada İrfan'ın büyükbabası ölür. Evde Hacer isminde şişman bir aşçı, küçük İrfan'ın 13 yaşındaki zenci dadısı İnci, evin zenci hizmetçisi ve aynı zamanda İnci'nin de annesi olan Feride ve Murad isminde kısa boylu bir de arabacı çalışmaktadır.⁸¹ Ayrıca, bir bahçıvan ve bir de çamaşırcı kadın haftanın belirli günlerinde düzenli olarak eve çalışmaya gelmektedir.

İrfan Orga'ya göre, savaştan önceki yıllarda annesi Şevkiye Hanım oldukça zengin bir hayat süren, refah içinde yaşayan, güzel mi güzel bir ev kadınıydı:

Annem çok güzel bir kadındı. Parlak siyah saçlarını ufak buklelerle tepesine toplardı. Soluk benizli oval bir yüzü, yukarıya kıvrık dudakları ile şakacı izlenimi veren minik bir ağzı, gülümsediğinde ıslık ıslık yanan büyük, hüzünlü gözleri vardı. İnce yapılıydı. Lavanta veya limon kolonyası kokan, pastel renkli ipekten elbiseler giyerdi. Taktığı uzun, altın zincirleri boynunu birkaç kez dolardı. Yumuşak, sessiz bir kişiliğe sahipti. Bir işe yaramaz görünümüne narin elleri, parmaklarındaki pırlanta yüzükleri sanki güçle taşırdı. Evdeki tek uğraşısı olan nakışa başlamadan önce, bu yüzükleri dikkatle tek tek çıkarır, saten kaplı özel bir kutuya ufak bir tıkrıtyla bırakırdı. Öylesine zarifti ki, Avrupa'da yaşasaydı şüphesiz güzelliğiyle dillere destan olurdu. Oysa sokağa çıkarken taktığı yaşmakla, bu güzellik bizim aile dışındaki tüm dünyaya kapanmıştı.⁸²

Kitapta anlatılan ev düzeninden, babaannenin hamam sefalarından, küçük İrfan için düzenlenen gösterişli sünnet töreninden, her yaz bütün ailenin Ahmed Amca ve Ayşe Yenge'nin Sarıyer'de bulunan çiftliğine yazlığa gitmesinden, ailenin büyük bir refah içinde yüzdüğü açıkça anlaşılmaktadır.⁸³ Ancak, 1914 yılının yaz aylarında, Avrupa'da savaşın patlak vermesiyle birlikte, işler karışmaya başlar. İttihâdçılara yakın olduğu anlaşılan Hüsnü Bey, savaşın yakında Osmanlı İmparatorluğu'na da sıçrayacağını anlamış ve babasından kendisine kalmış olan halı ticareti işini bir an önce bir başkasına devretmeye karar vermiştir:

Eğer bu zor dönemi kazasız belasız geçirmek istiyorsak, satmalıyız. Babam vefat ettiğinde işi büyütme hevesindeydim, ama zaman kötü bir zaman. Ya-

81 A.g.e., s. 9-10.

82 A.g.e., s. 10-11.

83 A.g.e., s. 18-47.

rabbim, bunları size anlatabilmek kolay değil. Anlayamazsınız ki! Herşey berbat. İşçiler, ihracat, dış piyasadaki durum... Avrupa'daki son savaş da üstüne tuz biber ekti. Ya biz de savaşa girersek –ki bana sorarsanız gireceğiz– ne olacak? Beni hemen askere alırlar. Ahmed'i de. O zaman işlere kim bakacak? İyisi mi, vakit varken satalım. Allah'ın izniyle dönersem, işi tekrardan başlatırım.⁸⁴

Ayrıca, Hüsnü Bey ve kardeşi Ahmed Bey, Sultanahmed'deki “konak yavrusu” büyük evin satılmasını, ailenin daha küçük bir eve taşınmasını, evde çalışan görevlilere yol verilmesini ve evin satışından arta kalan para ile ailenin zorlu geçeceği anlaşılan savaş günlerine hazırlanmasını da önerirler. Bir gece, bütün aile yemekten sokaklarda davullar çalınarak savaşın başladığı ilân edilir.

1914 yılının Eylül ayında Osmanlı İmparatorluğu seferberlik ve cihat ilân edince, önce Hüsnü Bey, ardından da kardeşi Ahmed Bey askere çağrılır. Askere gitmeden önce işlerini tasfiye eder ve Sultanahmed'deki büyük evi satarlar, aileyi daha küçük bir eve taşırlar. Eve olabildiğince çok miktarda altın ve erzak stoklamaya çalışırlar. Satışlardan elde edilen paralar da bir tahta kutunun içinde Şevkiye Hanım'ın odasında gizlenmiştir. Bu arada, evin emektarlarından arabacı Murad ve şişman aşçı Hacer'e yol verilir, atlar ve araba da satılır. Gedikpaşa'da bulunan Fransız Okulu'nda ilkokula başlamış olan küçük İrfan da savaşın başlamasıyla birlikte Fransızların bu okulu kapatması nedeniyle eve hapsolür.

İstanbul sokakları bir anda ağlaşıp ekmek bulmaya çalışan kadınlar ile sessiz sedasız evlerinden ayrılan ve askerlik şubelerine doğru ulaşmaya çalışan genç erkeklerle dolar. Bir gün içinde, ekmek bulmak herkesin en büyük sorunu haline gelmiştir. 1914 Kasım'ında Hüsnü ve Ahmed kardeşler birbiri ardınca aileleri ile vedalaşır ve “Ey gâziler yol göründü / Yine garib serime / Dağlar taşlar dayanamaz / Benim ah ü zânma” türküsünü söyleyen ve bando mızıkası eşliğinde asker toplayan bir kola katılarak, ordudaki yerlerini alırlar.⁸⁵ Hüsnü Bey önce Edirne'ye, oradan da Çanakkale'ye, kardeşi Ahmed de Şam'a gönderilmiştir.

Bu sırada 22 yaşında olan Şevkiye Hanım, üçüncü çocuğu Muazzez'e hamileydi. Evin bahçıvanına hemen yol verilmiş, çamaşırcı kadının çalışma süresi de haftada bir güne indirilmişti.⁸⁶ Şevkiye Hanım, mecburen, evin idaresini de kendisi üstlenmişti. Bu arada ev işlerine de katılmaya başlamış ve ailenin düzenini bir nebze olsun ayakta tutmaya çalışmıştı. Oğlu İrfan, Şev-

84 A.g.e., s. 49.

85 A.g.e., s. 71-76.

86 A.g.e., s. 84.

kiye Hanım'ın hayatında değişen bu koşulları şöyle anlatır: “Ellerine baktım. Kaba ve kırmızıydılar. Aman Tanrım, ne de çok İnci'nin ve Feride'nin ellerine benzemişti annemin elleri! O yumuşacık, düzgün, pamuk gibi eller nasıl olmuştu da bu hale girmişti?”⁸⁷

Derken, İrfan'ın elli yaşlarında ve servet düşkününü bir kadın olan babaannesini zengin fakat yaşlı bir adamla evlenmeye karar verir. Evde bulunan bütün güzel eşyaları ve kendisine ait bütün ziynet eşyalarını da beraberine alarak, emlak ve kömür depoları sahibi olduğu anlaşılan seksen yaşındaki bu adamın Beyazıd'daki görkemli evine taşınır. Yaşlı adamın huysuzlukları ve çocuklara karşı takındığı kötü tavrı sonucunda Şevkiye Hanım'ın kayınlıdesiyle arası açılır.⁸⁸ Bu sıralarda, 1915 yılının baharında, Şevkiye Hanım üçüncü çocuğu olan Muazzez'i doğurur.

Cepheden gelen haberler de kötüdür. Hüsnü Bey'in kardeşi Ahmed Şam'da vurulmuş ve gözlerini kaybederek, kötürüm olmuştur. Bu durum karısı Ayşe'yi zaten içten içe kemirmeye başlamış olan verem hastalığını daha da kuvvetlendirir. 1915 yılı içinde her ikisi de ölürler. Nihayet, 1915 Mayıs'ında hizmetçi Feride ve kızı İnci'nin babaannenin evinde oldukları bir gece, “Fatih Harık-i Kebîri” yani, Büyük İstanbul Yangını çıkar. Şevkiye Hanım yangında evini, bütün eşyalarını ve tahta kutunun içinde saklamakta olduğu paraları, altınları ve mücevherleri yitirir.⁸⁹ Alevler içinde kalan evi ağlamaklı gözlerle izlerken, durumu küçük oğlu İrfan'a şu sözcüklerle özetler: “Her şeyi kaybettik. Anlıyor musun, her şeyi!”⁹⁰

Gerçekten de, yangın Şevkiye Hanım'ın üç çocuğu ve o gece tesadüfen parmağında kalmış olan bir pırlanta yüzüğü hariç her şeyini elinden alıvermiştir. Babaanne ve yaşlı kocasının evine sığınmak zorunda kalırlar. Birkaç gün içinde zenci hizmetçi Feride'ye yeni bir iş bulunur, kızı İnci de bir başka ailenin yanına çocuk bakıcısı olarak verilir.⁹¹ Böylece savaşın ilk yılı içinde Sultanahmed'deki “konak yavrusu” evde çalışmakta olan sekiz kişiden geriye hiç kimse kalmamıştır. Oğlu İrfan, Şevkiye Hanım'ın yangından sonraki ruh halini şöyle anlatıyordu:

Evet, şimdi daha önce hiç bilmediği bir yoksullukla karşılaşmıştı, ama bu durumda olan sadece o değildi ki... Pek çok kişi daha, yoksulluğa alışmak zorunda kalmıştı o günlerde. Şüphesiz onlar da durumdan memnun kalmamışlardı, ama hiç değilse kadere boyun eğmesini bilmişlerdi. O, ne bunu yapabildi, ne de kaderinden kaçabildi. Evini yanar bir halde görmek, babamı cep-

87 A.g.e., s. 87.

88 A.g.e., s. 88-94.

89 A.g.e., s. 103-105.

90 A.g.e., s. 106.

91 A.g.e., s. 108.

heye uğurlamaktan daha çok sarstı onu. Parasını ve takılarını kaybetmek ise bardağı taşıran son damla oldu. Parayla yeni bir yaşantı kurabilirdi. Parasız kalınca başkalarının verdiği ile yetinmesi gerekiyordu. Bunu da kabullene-miyordu. Biraz gururundan tabii, ama tek neden de bu değil. Paranın destek olmadığı bir yaşam tarzına alışkın yetişmemiştir de ondan. Sanırım, pa-rasız yaşamaktansa, yangın gecesi evle birlikte kül olmayı yeğlerdi. Biri be-bek, üç çocukla hayatta yalnız kalmak onun tecrübesiz aklının alamayacağı bir felaketti.⁹²

Yaşlı adam, kendi evine sığınmak zorunda kalan bu üç çocuklu genç ka-dından bir an önce kurtulabilmek için, kendisine ait bir evde boş odalar bu-lunduğunu ve bunları ömrü boyunca oturması için Şevkiye Hanım'a verme-ye hazır olduğunu söyler. Şevkiye Hanım kendisine yapılan bu teklife elin-de kalan son değerli eşyası olan pırlanta yüzüğünü satılması için yaşlı ada-ma uzatarak cevap verir.

Şevkiye Hanım'ın yeni evi Beyazıt Meydanı'nda, iki katlı bahçesiz bir evin üst katındaki üç odadan ibaretti. Bu odalar temizlendi, yıpranmış olan ka-fesler söküldü, duvarlar boyandı, yer tahtaları fırçaıyla ovuldu. Babaannenin yaşlı adamla evlendiği zaman yeni evine taşıdığı eski mobilyalardan bir kıs-mı bu eve geri getirildi ve odalara yerleştirildi. Bu eşyaların arasında, eski-den zenci hizmetçi Feride'nin evdeki söküklere dikmekte kullandığı bir di-kiş makinesi de vardı. Eski evden kalan eşyalardan bir gümüş şamdana yer-leştirilmiş bir mumun zayıf ışığında zeytin ekmek ile geçirtilen ilk akşam yemeğinden sonra, bir genç kadın ve üç çocuktan oluşan aile bu yeni evde yaşamaya başladı.⁹³

Ama karborsaya düşen gıda maddelerinin fiyatları gittikçe artıyor, bu da elde avuçta bulunan paranın hızla erimesine yol açıyordu. İşte bu günlerde, Şevkiye Hanım dikiş işleri alarak, evde çalışmaya başladı.⁹⁴ Sabahları kardeş-leri Mehmed ve Muazzez'i büyük oğlu İrfan'a emanet ediyor ve dikiş işi al-mak üzere sokağa çıkıyor, öğlenden sonra ve akşamları da almış olduğu di-kiş siparişlerini sabaha kadar yetiştirmeye çalışıyordu. O evde olmadığı za-manlar alt katta kalan bir dul kadın da çocuklara göz kulak oluyor ve ona olabildiğince yardımcı olmaya çalışıyordu. Bu arada, yaşlı adam bir kalp kri-zi geçirmiş ve bütün mirasını yeğenine bırakarak ölmüştü. Bu durumda, ba-baanne de kendi ev eşyalarını toplayarak gelini Şevkiye Hanım'ın üç göz oda-sına yerleşmek zorunda kaldı. Bir süre de babaannenin gelirken beraberinde getirdiği paralarla idare ettiler.

92 A.g.e., s. 109.

93 A.g.e., s. 110-113.

94 A.g.e., s. 134.

1916 yazının ortalarında, cepheden yeni dönen bir yüzbaşidan Hüsnü Bey'in bir yıl kadar önce Çanakkale'de şehit düşmüş olduğunu geç de olsa öğrendiler.⁹⁵ Bu haber Askerlik Dairesi'nce de onaylanınca, kendilerini birbirlerine bağlayan erkeği kaybetmiş olan gelin ve kayınvalide birlikte derin bir yasa gömüldüler. Artık, iki kadın kendi başlarına, “erkesiz ve umutsuz” kalmışlardı. Şehit maaşı olarak Şevkiye Hanım'a 99 kuruşluk bir aylık bağlanmıştı. Bir somun ekmegin fiyatı karaborsada 50 kuruşa fırlamış olduğundan, bu komik gelirin aileyi geçindirmesi düşünülemezdi.

İmdada alt kattaki dul kadın yetişti. Bu kadın on beş yıldır dikiş makinesiyle iş yaparak geçindiğini ve eğer isterse Kapalı Çarşı'daki patronundan Şevkiye Hanım için de dikiş işi bulabileceğini söyledi.⁹⁶ Gerçekten de, dul kadın verdiği sözü tutmuş ve Şevkiye Hanım'a bir iş olanağı sağlamıştı. Evin oturma odası Kapalı Çarşı'dan gönderilen kumaşlar ve dikilmiş elbiselerle dolmuştu. Ancak, 1916 yazında artık Kapalı Çarşı'dan dikiş işi gelmez olunca, Şevkiye Hanım alt kattaki dul komşusuyla birlikte Kapalı Çarşı'daki patronuna gitmişti. Adam iflas ettiği için işi tasfiye etmek zorunda kaldığını söyleyince, orada bulunan bütün işçi kadınlar gibi, büyük bir üzüntüye kapılmışlardı. Oğlu İrfan Orga durumu şöyle özetlemiştir:

Kadınlar birbirlerine ne yapacaklarını sorar gibi bakmışlardı. Dul kadın Harbiye Nezaretî'nin Gülhane Parkı'nın arkasında bir yerde açtığı askeri dikiş atölyesine gideceğini söylüyordu. İş nereden yapacağı umurunda değil, yeter ki para gelsin. Annem ve onun gibi fakirliği yeni tanımış insanlar için durum değişikti. İnsanın kendi evinde çalışması başka, hükümetin fabrikasında etrafa sergilenmesi başka.⁹⁷

Şevkiye Hanım eve eli boş dönünce, babaanneye durumu anlatmış, ama babaanne elinde kalan son altınlar ve mücevherlerle geçinebileceklerini öne sürerek, gelininin bu işe girişmesini engellemeye çalışmıştır. Bu arada alt kattaki dul kadın Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla Harbiye Nezaretî'nin Sultanahmed Elbise Ambarı'nda çoktan çalışmaya başlamıştı bile.⁹⁸ Dul kadın bütün bir hafta gece gündüz fabrikada kalıyor, haftada yalnızca bir gün izinli olarak dışarıya çıkıyordu. Eline çok az para geçmekle birlikte, karnı doyduğu için halinden memnundu.⁹⁹

Babaanne gelinini evde tutabilmek için evdeki eşyaların büyük bir kısmını

95 A.g.e., s. 143-144.

96 A.g.e., s. 153.

97 A.g.e., s. 157.

98 Sultanahmed Elbise Ambarı'nda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından gönderilmiş 157 kadın işçi çalışmaktadır. *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbûât Osmaniî Şirketi, İstanbul, 1334, s. 14.

99 İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, s. 158.

Yahudi bir eskiciye yok pahasına satmak zorunda kalmıştı. Ama bu paralar da kısa bir süre içinde tükenince, Şevkiye Hanım 1917 yılının bahar aylarında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla Sultanahmed Elbise Ambarı'nda dikiş işçisi olarak işe başladı.¹⁰⁰ Babaanne yatılı olarak çalışan annelerini özleyen çocukları da yanına alarak işin ilk haftasında Şevkiye Hanım'ı ziyarete gitti. Sultanahmed Elbise Ambarı eski ve pis bir binadaydı. Kırık tahta merdivenlerden insanın içini kasvetle dolduran geniş bir odaya girmişlerdi. İrfan Orga anılarında annesini çalışırken gördüğü fabrikadan izlenimlerini şu şekilde anlatmaktaydı:

İçeride birçok kadın dikiş makinelerinin başına oturmuş, çalışıyordu. Odada çıt çıkmıyordu. Ya kadınların işleri başından aşkın, ya da disiplin sıkı. Ne yapacağımızı bilemeden kapı aralığında durduk. Kimsenin aldıracağı yok. Derken, Mehmed uzaktan annemi gördü, bizi bırakıp değnek gibi bacaklarıyla, çalışan kadınların ardından koştu. Anneme sarıldı ve hıçkırarak ağlamaya başladı. Biz de ilerledik. Annemin bulunduğu yerde iskemle falan yoktu, o nedenle masanın yanında ayakta duruyor, civardaki kadınların ışığına engel oluyorduk. Daha önce buraya hiç gelmemiştik. Odanın pisliğine ve fakirliğine şaşırmıştım. Annemde bir yorgunluk var. Gözlerinin etrafı koyu renk bir halka ile çevrilmiş, elleri bereli. İçimde çocuksu bir isyan uyandı, "annem nasıl böyle bir yerde çalışır" diye kızdım.¹⁰¹

Şevkiye Hanım, artık "Şevkiye" olmuştu! Yine de, Müslüman Osmanlı kadınlarına has annelik dürtüsüyle çocuklarının onu böylesi bir yerde çalışırken görmelerinden utanarak, kayınvalidesine çıkıştı: "Buraya çocukları getirmesiniz, daha iyi olurdu."¹⁰²

Oysa artık utanacak pek fazla bir şey kalmamıştır. Evde çocuklara bakacak başka bir kişi olmadığından, babaanne çocukları da beraberinde getirmek zorunda kalmıştır. Çünkü evde çocuklara yiyecek almak için hiç para yoktur. Şevkiye para kesesine davranarak, bütün bir hafta boyunca kazandığı tüm parayı kayınvalidesine verir. Babaanne "Hepsi bu mu yanı" diye tepki verince, Şevkiye'nin dul komşusu ve şimdiki fabrika arkadaşı atılır: "Bize burada sıcak yemek çıkıyor. Gani gani değil, ama evde bu kadarını da bulamıyorum. Biraz para da veriyorlar, bir de yatacak yer. Eh, Allah'a şükür, daha ne olsun?"¹⁰³

Aslında Şevkiye ve arkadaşlarının durumu hiç de o kadar kötü değildir. İmparatorluğun her yanında aç ve sefil kalan pek çok kadın gibi Şevkiye de

100 A.g.e., s. 163.

101 A.g.e., s. 164.

102 A.g.e., s. 164.

103 A.g.e., s. 164.

bir iş bularak kendi emeğiyle ailenin geçimini temin etmek için çalışmak zorunda kalmıştır. Aile bir şekilde bu zor günleri atlatmaya çalışmaktadır. Ancak önemli bir sorun vardır: Şevkiye'nin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla bulduğu iş ancak kendisinin yiyecek ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Ama kazandığı para o kadar azdır ki, çocuklarının ve kayınvalidesinin gıda giderlerine bile yetişmemektedir.

Çözüm yine Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden gelir: Şevkiye'nin çocuklarıyla yaşadığı dokunaklı kucaklaşmadan etkilenen Sultanahmed Elbise Ambarı Şefi, şehit çocukları için Almanlar tarafından Kadıköy'de bir öksüzler okulu açıldığını ve eğer isterse oğullarını bu yatılı okula verebileceğini Şevkiye'ye iletmıştır.¹⁰⁴

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla çalışmaya başlayan, ama aylık geliri çocuklarına bakmaya bile yetmeyen Şevkiye, yine Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla oğulları Mehmed ve İrfan'ı Haydarpaşa'daki bu okula yazdırır. Küçük kızı Muazzez ve kayınvalidesi de Beyazıt Meydanı'ndaki evde kendisinin hafta sonu tatillerinde getirdiği paralarla yaşamaktadır. 1918 yılının ortalarında işler daha da kötüleşir. Çocukların okuluna bakan Almanlar yenilgiden sonraki günlerde kendi ülkelerine dönerler, yetimhanedeki çocuklar da bakımsız ve gidasız kalırlar. Şevkiye hastalanan oğullarını yatılı okuldan alarak, evde babaannelerinin yanına bırakır.

Savaş 1918 sonbaharında nihayet sona erince, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin iş bulduğu pek çok kadın gibi Şevkiye de Sultanahmed Elbise Ambarı'ndaki işini kaybeder.¹⁰⁵ Mütareke günlerini babaannenin elinde kalmış olan ziynet eşyalarını satarak geçirmeye çalışırlar. Şevkiye Sultanahmed Elbise Ambarı'nda geçirdiği yıllarda edindiği tecrübeyle dikiş dikerek ve nakış işleyerek ailesinin geçimini üstlenir.¹⁰⁶ Bir anlamda, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla girdiği Sultanahmed Elbise Ambarı'nda öğrenmiş olduğu dikiş ve nakış işlerinden, kendi kendisini istihdam eden bir girişimci olarak para kazanmaya ve ailesini geçindirmeye başlar.

Bu arada, Mütareke yıllarında Türk kadınları arasında yayılan moda-ya ayak uydurarak, Şevkiye artık sokağa çıktığında peçe takmamaya başlar. Oğullarını 1919 yılında Kuleli Askeri Lisesi'ne yazdırır. Evinin bir odasını nakış atölyesi haline getirir.¹⁰⁷

Şevkiye Hanım 1931 yılında teğmen olan ilk oğlu İrfan'ın yanına Eskişehir'e yerleşerek, tam on beş yıl süren aktif çalışma hayatından çekildi. Bu arada, küçük oğlu Mehmed askeri doktor olmuş, kızı Muazzez de Eskişehir'e

104 A.g.e., s. 166.

105 A.g.e., s. 181.

106 A.g.e., s. 184.

107 A.g.e., s. 213.

hir'de tanıştığı üst düzey bir bürokratla evlenerek Ankara'ya yerleşmişti. Şevkiye Hanım oğlu İrfan'ın tayinlerini izleyerek kendisiyle birlikte Kütahya, İzmir ve İstanbul'a taşındı, hastalıklarla boğuştu. Akıl hastası olarak Bakırköy Akıl Hastahanesi'ne kaldırıldı. Bu hastahane de uzun yıllar tedavi gördükten sonra, henüz 47 yaşındayken, 18 Mayıs 1940 günü İstanbul'da öldü.¹⁰⁸

Şevkiye Hanım'ın yürek burkan hikâyesi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin istihdam ettiği Müslüman Osmanlı kadınlarının çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadır. Bu bölüme onun adının verilmiş olmasının nedeni de budur. Şevkiye Hanım'ın etkileyici hayat macerası, kocalarını Birinci Dünya Savaşı'nda kaybeden ve yoksulluğa düşen Müslüman Osmanlı kadınları için Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin nasıl bir can simidi gibi imdadına yetişmiş olduğunu gözler önüne sermektedir.

108 A.g.e., s. 288.

KADIN BİRİNCİ İŞÇİ TABURU

Giriş

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne sığınmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarının pek çoğu yiyecek ekmeği, giyecek elbisesi, hatta yatacak yeri bile olmayan fakir kadınlardı. Bu kadar zor ekonomik koşullarda yaşamak durumundaki kadınlara cemiyetin tek başına yardımcı olabilmesi mümkün değildi. Cemiyetin barınacak yeri olmayan kadınları geçici süre barındırdığı Çapa Şubesi'ndeki misafirhanesinin yatak kapasitesi çok sınırlıydı. Üstelik cemiyet kendisine başvuran kadınların yiyecek, içecek ve giysi ihtiyacını karşılamaya da yetişemiyordu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin başkanı, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa, 1917 yılının Temmuz ayında, yiyecek ekmeği, giyecek elbisesi ve barınacak yeri olmayan bu kadınlar için Osmanlı Ordusu bünyesinde bir oluşum hazırlanması talimatını verdi. Başka bir deyişle, Kadın Birinci İşçi Taburu kurulduğu ilk günden itibaren kapatıldığı son güne kadar Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin sürekli denetimi ve gözetimi altında bulunuyordu.

Kadın İşçi Taburu'nun tarihçesini oluşturmak için daha sonra taburda hazırlanmış olan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi* ismini taşıyan yazma kitapta, Enver Paşa'nın bu talimatı şu şaşılağı sözlerle belirtilmişti:

Bir devr-i teyakkuz ve intibâha (uyanma ve kendine gelme devresine) dâhil olan Osmanlı kadınlığında dahi vatanın maddî hidemâtına mazhariyeti (hizmet etme şerefî), Harbiye Nazırı devletlü Enver Paşa hazretlerinin hafıza-i hissiyatını okşamış ve Kadın İşçi Taburu nâmiyla bir tabûrun teşkilini emr ü

irâde buyurmuşlardır. Mâder-i mihribân-ı vatanın (şefkatli bir anne olan vatanın) öz kerimelerinden (kızlarından) teşkil olunan bu taburun sa'y ü gayret (çalışma ve gayret) ve fart-ı meziyetiyle pîrâyedâr (yüksek üstünlüğüyle süslenmiş) olması şâyân-ı arzû ve temennidir.¹

Birinci Dünya Savaşı yıllarında gayri-Müslim Osmanlı vatandaşlarını sembolik olarak askere almak, cephe gerisinde silahsız eğitime tâbi tutmak ve iş-güçlerinden faydalanmak amacıyla Amele Taburları adıyla yeni bir örgütlenmeye gidilmişti. Amele Taburları, gayri-Müslim Osmanlı erkeklerinin sembolik olarak askere alınması fikrine dayanıyordu. İstanbul'un Üsküdar semtinde kurulan Kadın İşçi Taburu dışındaki bütün Amele Taburları, tamamen gayri-Müslim Osmanlı erkeklerinden oluşuyor ve hepsi de ülkenin dört bir yanındaki kırsal kesimlerde konuşlandırılmış bulunuyordu. Amele Taburları'nın kuruluş amaçlarından birisinin de, gayri-Müslim Osmanlı erkeklerini şehirlerden ve şehirli ilişkilerinden uzakta kontrol altında tutmak olduğu söylenebilir. Amele Taburları, mensuplarına silah emanet edilmeyen, siper kazmak ve yol açmak gibi çeşitli cephe gerisi hizmetlerde faydalanılan birliklerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nda orduya doğrudan kabul edilmeyen gayri-Müslimlerin yol yapımı, siper kazılması, askerî değer taşıyan madenlerin savaşı zamanında da işletilmesi ve benzeri çeşitli geri hizmetlerde kullanılmak amacıyla askere alınmaları eskiden beri rastlanılan bir durumdu.² Osmanlı Ordusu geçmişte de çok küçük sayıda gayri-Müslim Osmanlı erkeğini, hatta sınırlı sayıda Avrupalı Hristiyan subayı ordu hizmetine almak durumunda kalmıştı. Ne var ki, bu istisnaların her biri, bazı kimselerin sahip oldukları vazgeçilemez kişisel askerî ve teknik becerilerden faydalanabilmek amacıyla yapılmış özel atamalar idi.

Ancak, Birinci Dünya Savaşı sırasında kurulan Amele Taburları sistematik bir şekilde çalışan, organize birlikler halini almıştı. Amele Taburları uygulaması, binlerce gayri-Müslim Osmanlının kötü koşullar altında ve kürek mahkûmlarını andırır şekilde, karayolu ve demiryolu yapımı gibi inşaat işlerinde, ormanlardan odun kesilmesi işlerinde, çeşitli yükleme ve boşaltma işlerinde, maden ocaklarında ve tarımsal üretimde boğaz tokluğuna çalıştırılması ile sonuçlanmıştı.³

İşte, Enver Paşa'nın Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için vermiş oldu-

1 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, Askerî Müze Kütüphanesi, 178 numarada kayıtlı yazma eser, İstanbul, 1333, s. 5. Bu yazmanın tam metni şu makalede yer almaktadır: Yavuz Selim Karakışla, "Enver Paşa'nın Kourdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler", *Toplumsal Tarih*, Cilt XI, No. 66, Haziran 1999, s. 15-24.

2 Erol Çatma, *Asker İşçiler*, Ceylan Yayıncılık, İstanbul, 1998.

3 Zekeriyâ Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.

ğu 26 Temmuz 1333 tarihli emir de yeni bir Amele Taburu'nun kurulması olarak algılanmıştı. Ancak, kurulacak olan Kadın İşçi Taburu'nun bu kez tamamen Osmanlı kadınlarından oluşturulması ve merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı olarak kurulması düşünülmüştü. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde taburun kurulma amacı şu sözlerle anlatılmıştı: "Kadınlarımızın bir sa'y-i namûskârî (*namuslu çalışma*) ile mübâreze-i hayât (*hayat mücadelesi*) yoluna girmeleri ve bu mübârezât (*mücadele*) ile vatana mâddî istifâdeler temin eylemeleri elbette Osmanlı İslâm kadınlığının medâr-ı iftihârî (*övünme vesilesi*) olacaktır."⁴ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş amacı olan "kadınları bi'z-zât te'mîn-i maişete alıştır-mak", yani "kadınların kendi emekleriyle geçimlerini kazanmalarını sağlamak" ifadesi de Kadın İşçi Taburu'nun başlıca kuruluş amaçlarından birisi olarak gösterilmektedir.⁵

Böylelikle, dolaylı yoldan olsa da, Osmanlı tarihinde ilk defa olarak kadınların Osmanlı Ordusu'na katılmaları gündeme gelmişti. Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa da 26 Temmuz 1917 günü Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için gerekli hazırlıkları yapma görevini yâveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığıyla Birinci Ordu-yı Hümâyûn komutanı Esad Paşa'ya vermişti.⁶ Daha sonra Kadın İşçi Taburu'nda el yazması olarak hazırlanan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde de aktarıldığı üzere, Birinci Ordu'ya telefonla ulaştırılan bu emir gayet kısa ve netti: "Birinci Ordu Kumandanı Paşa Hazretlerine, Nazır Paşa hazretleri kadınlardan mürekkep (*oluşan*) bir Amele Taburu teşkiliyle tecrübe yapılmasını emir buyurdular."⁷ Bu emrin diğer bir sureti de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin merkezine gönderilmişti.⁸

Sonradan Kadın İşçi Taburu'nda kaleme alınmış olan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'ne göre, Birinci Ordu komutanı Ferik Esad Paşa kendisine verilmiş olan bu görevin öneminin ve taşımakta olduğu tarihi anlamın farkındaydı. Görev başarılabilirse, tarihte ilk kez Müslüman Osmanlı kadınlarının Osmanlı Ordusu içinde yer almaları tartışma konusu olacak, bu kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için barışta ve savaşta Osmanlı Ordusu'na yapabilecekleri katkılar gündeme gelecekti.⁹ Esad Paşa, Kadın İşçi Taburu için proje hazırlanması görevini Birinci Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı

4 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 5.

5 A.g.e., s. 18.

6 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnâmesi*, Matbaa-i Orhaniye, İstanbul, 1333, s. 3.

7 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 6.

8 A.g.e., s. 10.

9 A.g.e., s. 6.

Harbiye İkinci Şubesi'ne devretti. Bu şubede yapılan tartışmalar ve planlama çalışmaları neticesinde, Birinci Ordu-yı Hümâyûn bünyesinde ordunun kendi imkânlarıyla bir Kadın İşçi Taburu kurulabileceği sonucuna varıldı.¹⁰

Kısa bir süre zarfında proje için gerekli ön hazırlıklar tamamlanmıştı. Enver Paşa'nın 26 Temmuz 1917 tarihli ilk emrinden yalnızca sekiz gün sonra, 3 Ağustos 1917 günü, Kadın İşçi Taburu'nun barınak, giyecek, yiyecek ve içecek ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir teklif paketi Harbiye Nezareti'ne bildirilmişti.¹¹ Beş maddeden oluşan bu teklif paketinde, özetle, şu noktaların üzerinde durulmaktaydı:

1) Kadın İşçi Taburu'nun üst kadroları daha sonra kadınlara devredilmek üzere şimdilik erkeklerden oluşacak, taburda görevlendirilecek olan erlerin arasında "sivil" hayatta da elinden iş gelen askerlerin seçilmesine özen gösterilecekti.

2) Kadın İşçi Taburu'nda çalıştırılacak kadın işçiler tabura gönüllü olarak kaydedilecek, taburda üst düzey görevleri yapacak olan kâtime ve memureler Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla İstanbul'dan sağlanacaktı.

3) Tabura kaydedilecek işçilerin, kucakta çocuğu olmaması, namuslu olması, aşılarının tamam olması, kalıcı ve bulaşıcı bir hastalığının veya sakatlığının bulunmaması, güç ve kuvvetinin yerinde olması ve son olarak 18 ila 40 yaşları arasında olması gerekiyordu.

4) Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan bütün kadın işçiler diğer Osmanlı askerleri gibi Osmanlı Ordusu tarafından giydirilecek, donatılacak, yedirilecek, içirilecek ve barındırılacaktı. Asker maaşının yanı sıra, emeklerinin karşılığında ayrıca yevmiye alacaklardı. Kâtime ve memureler de işçiler gibi ordu tarafından yedirilecek ve giydirilecekler, bunun yanı sıra belirli aylık maaşlara bağlanacaklardı.

5) Kadın İşçi Taburu'nun yapısını ve işleyişini düzenlemek amacıyla bir "iç hizmet talimatnamesi" hazırlanacaktı.¹²

Harbiye Nezareti'ne sunulan bu teklifin bazı küçük değişikliklerle kabul görmesi üzerine, Birinci Osmanlı Ordusu'nda hemen gerekli işlemlere başlanılmıştı. Nihayet, Esad Paşa'nın çalışmaları kısa bir süre içerisinde semeresini verdi ve merkezi İstanbul'da bulunan Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak oluşturulan Kadın Birinci İşçi Taburu 10 Eylül 1333 (1917) günü resmen kurulmuş oldu.¹³ Aynı günlerde, kapağında 10 Eylül 333 tarihini ve Bi-

10 A.g.e., s. 6-7.

11 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51; Aynı metin *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nin yedinci sayfasında da yer almıştır.

12 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

13 Kadın Birinci İşçi Taburu hakkında, bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Enver Paşa'nın Kourdurduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler", *Topumsal Tarih*, Cilt XI, No. 66, Haziran 1999, s. 15-24. Ayrıca, iki kaynaktan daha bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi bulunmak-

şinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname'si adını taşıyan bir "iç hizmet talimatı" da yayınlanmıştı.¹⁴

Kadın İşçi Taburu için bir iç hizmet talimatname'si hazırlanması da pek kolay olmamıştı. Birinci Osmanlı Ordusu Komutanlığı, Harbiye Nezareti Levâzimat-ı Umumiye-i Askeriye bölümünden ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden kendi sorumlulukları altında bulunan işletmelerde kadın işçilerin çalıştırılması için hazırlanmış olan nizamname ve düzenlemelerin bir kopyasını istedi. Ancak, böyle bir nizamnamenin hiç hazırlanmamış olduğu cevabını aldı. Kendilerine ulaşan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Nizamname'si de pek bir işe yaramadığından, Osmanlı Ordusu bünyesinde gayri-Müslim erkeklerden oluşturulan Amele Taburları için kullanılmakta olan çeşitli talimatnamelere başvuruldu. Bu kaynaklardan yola çıkılarak Kadın İşçi Taburu için özel olarak hazırlanmış olan talimatname metni çeşitli düzeltmelerden sonra bastırıldı ve "müsvedde" kaydıyla uygulamaya konuldu.¹⁵

Osmanlı Ordusu'nda başka bir benzeri bulunmayan bu talimatnamenin yayınlanmasından hemen sonra, 24 Eylül 1917 günü, Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde görevli Yaver Yüzbaşı Nazmi Efendi Kadınları Çalıştırma Cemiyeti görevlileriyle bir toplantı yaptı. Toplantıda Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan kadınlara verilecek olan maaşlar ve haklar da kararlaştırıldı. Toplantının sonucunda, Kadın İşçi Taburu'na katılmak isteyen kadınlara duyuruda bulunulmak üzere gündelik gazetelerde ilânlar yayınlanması fikrine varıldı.¹⁶ Kadın İşçi Taburu'nun ilk ilânları 26 Eylül 1917 tarihinden itibaren çeşitli Osmanlı gündelik gazetelerinde yayınlanmaya başladı.¹⁷

İlânlar

Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için Esad Paşa'nın liderliği altında Birinci Ordu Komutanlığı tarafından hazırlanan ilk taslaklarda, Kadın İşçi Taburu'na daha çok kendi kişisel zaruri ihtiyaçlarının ordu tarafından karşılanmasını isteyen kadınların başvuracakları düşünülmüştü. Bu nedenle, Kadın

tadır: Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 34-38; Meral Altundal, "Kadın Birinci İşçi Taburu", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 41, Mayıs 1997, s. 14-16. Kadın Birinci İşçi Taburu konusuna ilk kez değinen Ahmed Emin (Yalman) olmuştur. Bkz. Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 236.

14 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname'si*, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, 26 s. 6 pl.

15 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 12-13.

16 *A.g.e.*, s. 10.

17 *A.g.e.*, s. 10.

İşçi Taburu'na yapılacak olan başvuruları özendirmek amacıyla, kadın işçilere ödenmesi düşünülen ücret ve ikramiyelerin yanı sıra, kendilerine verilecek olan yiyecek ve içeceklerin, sağlanacak yatacak yerin ve dağıtılacak gıyceklerin de gazetelerde ilân edilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁸

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de, 8 Şubat 1918 günü gündelik gazetele-re verdiği bir ilânla, Kadın İşçi Taburu'nda çalıştırılmak üzere işçi kadınlar aranmakta olduğunu Osmanlı kamuoyuna duyurdu.¹⁹ İlâna göre, ilânda yayınlanmış olan altı şarta uygun olan kadınların Kadın Birinci İşçi Taburu tarafından istihdam edilmek üzere Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıka-pı'daki genel merkezine başvurmaları gerekiyordu. Kadın İşçi Taburu'na alınacak olan kadın işçilerde aranan şartlar şunlardı:²⁰

1) Osmanlı tabiyetinde olmak. Adaylar Osmanlı tabiyetinde olduklarını beraberlerinde getirecekleri nüfus teskereleriyle ispatlayabilmek zorundaydı. Taburun iç hizmet talimatnamesinde bu madde yer almamakta, bunun yerine “güçlü ve kuvvetli olmak” şartı aranmaktaydı.²¹

2) Aşılarını yaptırmış olmak. Taburun kuruluş aşamasında hazırlanan tas-lakta, bu madde “mümkünse aşı yaptırmak” olarak geçmekteydi.²² Ancak, sonradan gazetelere verilen ilânlarda, bütün adayların aşılarının tamam ol-duğunu belgeleyen birer aşı kâğıdı göstermesi şart koşulmuştu.²³

3) Bulaşıcı ve müzmin hastalığı olmamak. Hazırlanan ilk taslaklarda bu madde yerel doktorlara muayene olmak ve bulaşıcı hastalığı olmamak şek-linde düzenlenmişti.²⁴ Ancak, sonradan gazetelerde yayınlanmış olan ilân-lara göre, adaylar hükümet veya ordunun tabipleri tarafından yapılacak olan ayrıntılı bir sağlık muayenesinden geçirileceklerdi.²⁵

4) Namuslu ve iffetli olmak. Her aday namuslu ve iffetli olduğuna dair ya-sadığı mahallenin muhtarı tarafından hazırlanmış ve o bölgenin zabıta yetki-lileri tarafından onaylanmış bir belge getirmekle yükümlüyüdü.²⁶

5) En az 18 ve en çok 30 yaşları arasında olmak.²⁷ Hazırlanan ilk taslakta,

18 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

19 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden”, *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

20 A.g.e., s. 2.

21 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtnamesi*, s. 5.

22 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

23 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden”, *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

24 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

25 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden”, *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

26 A.g.e., s. 2.

27 A.g.e., s. 2.

Kadın İşçi Taburu'na katılacak olan kadınların yaş sınırı 25 ila 35 olarak düşünülmüştü.²⁸ Daha sonra, Harbiye Nazırı Enver Paşa bu yaş sınırının 20 ila 40 yaşlar arasında olmasını önermişti.²⁹ Kadın İşçi Taburu için hazırlanmış olan geçici iç hizmet talimatnamesinde de tabura kaydedilecek olan işçi kadınların yaşları 18 ila 40 ile sınırlanmıştı.³⁰ Ancak, gazetelerde de ilân edilmiş olduğu gibi, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilecek olan kadın işçilerin yaş sınırlaması konusunda gelinen sonuç 18 ila 30 yaşları arasındı.

6) Kucakta taşınır çocuğu bulunmamak.³¹ Birinci Osmanlı Ordusu tarafından hazırlanan ilk taslakta bu madde “çocuklarını beraber getirmemek” olarak belirtilmişti.³² Ancak, daha sonra, Enver Paşa bu maddenin de yumuşatılmasını önermiş ve kısıtlamanın yalnızca bebekler ve yürüyemeyecek kadar küçük çocuklarla sınırlı kalmasını sağlamıştır.³³

Kadın İşçi Taburu için kaleme alınmış olan *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nden anlaşıldığı kadarıyla, yayınlanan bu ilânlara karşılık, cemiyete beklenildiği gibi büyük sayıda başvuru gelmemişti. 1909 yılına kadar gayri-Müslim Osmanlıları saflarına kabul etmeyen, Birinci Dünya Savaşı yıllarında da Müslüman olmayan azınlık mensubu erkekleri “silah altına” almaktan- sa, güvenlik nedeniyle silahsız olarak zorunlu askerlik yaptırtmak amacıyla Amele Taburlarını kurmuş olan Osmanlı Ordusu'nun kapılarını ilk kez kadınlara açması, pek çok kişi tarafından ihtiyat ve kuşkuyla karşılanmıştı. Osmanlı Ordusu gibi tarih boyunca yalnızca Müslüman erkeklerden oluşan bir kurumun bünyesinde kadınlardan oluşan bir amele taburu oluşturmak hiç de kolay bir şey değildi. Okurları bilgilendirmek, hatta kadınları özendirmek amacıyla, ilânların akabinde oluşturulacak olan amele taburunun nasıl kurulacağı, işleyeceği ve kadın askerlerin ne gibi işlerde çalıştırılacağını gazete okurlarına detaylarıyla anlatan başka yazılar da yayınlanmıştı.³⁴

Tabura yapılacak olan başvurular, kontrat imzalamak isteyen gönüllülerden gelmekteydi. İşçi kadınların İstanbul ve civarından temin edilememesi nedeniyle, taşra vilayetlerine de duyurular çıkarıldı. Ancak, taburun eğitilmiş kadınlardan oluşan kâtime ve memure adaylarının İstanbul'dan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yapılmış olan başvurular arasından seçilmesine özen gösterildi.

28 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

29 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

30 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnamesi*, s. 5.

31 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden”, *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

32 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

33 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

34 “Birinci Kadın İşçi Taburu”, *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

Kadın Birinci İşçi Taburu'nun ilk ilânlarının gazetelerde yayınlanmasından üç gün sonra, 11 Şubat 1918 günü *Vakit* gazetesi Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı Kadın Birinci İşçi Taburu hakkında ayrıntılı bir yazı yayınlayarak, Osmanlı kamuoyunun bu konudaki merakını biraz olsun giderdi.³⁵ Bu yazının Kadın Birinci İşçi Taburu için hazırlanmış olan talimatname taslağından yapılan alıntılardan özetlenerek hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır. *Vakit* gazetesinin yazarına göre, kadınlar "nihayet şimdi askerlik hayatına dâhil olmak üzere bulunuyorlar"dı.³⁶ Kadın İşçi Taburu'nun kurulma amacı olarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş amacı neredeyse kelime kelime aynen gösterilmişti: "Bu tabûru teşkilden maksad, kadınları bi'z-zât temin-i mâişete (*kendi geçimini kazanmaya*) alıştırmaktır."³⁷

Başvuruların sayısını artırmak için hazırlanan ilân metinlerinde, Kadın İşçi Taburu'na taşradan yapılacak başvurularda adaylara kolaylık gösterileceği ve bu başvurulara öncelik verileceği de önemle duyurulmaktaydı. Kadın İşçi Taburu mensupları da diğer Osmanlı askerleri gibi tramvay, vapur ve benzeri taşımacılık araçlarından indirimli ücretle faydalanabileceklerdi. Ayrıca, işçi kadınların ücretlerine ek olarak, asker gibi tayınla iâşe edilecekleri ve üniformalarının devlet tarafından verileceği de ilân edilmekteydi. Kadın İşçi Taburu'nda çalışan kadınlara verilecek olan ücretler dolgun olacak ve başarılı işçi kadınlara maaşlarının yanı sıra ikramiye de verilecekti. Hatta işinde çok başarı gösteren işçi kadınlar nişan ve madalya ile ödüllendirilebilecekti. Kadın İşçi Taburu'nda çalışan kadın işçilerin hizmet süreleri de kadınların kendi isteğine göre ayarlanmak üzere esnek bırakılmıştı. Taşradan gelen veya süresinin bitiminde memleketine dönmek isteyen kadınların yol güvenliğini ve ulaşım masraflarının bütün sorumluluğunu da ordu üstlenecekti.³⁸ Bu kolaylıklar başvuru merkezlerine gelen adayların yüzüne karşı da ayrıntılarıyla anlatılmaktaydı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de İstanbul'da çeşitli yerlere ilânlar asarak, Birinci Ordu'ya bağlı bir Kadın İşçi Taburu'nun kurulmuş olduğunu halka duyurmaya ve kadın adayların bu tabura başvuruda bulunmasını özendir-meye çalıştı.³⁹ Bu amaçla cemiyet, İstanbul şehrindeki mahalle muhtarları ve din görevlilerini de halkı bu konuda bilgilendirmeleri ve başvuruda bulunmak isteyen kadınlara yol göstermeleri için uyardı.⁴⁰

Kadın İşçi Taburu'na başvuruda bulunmak isteyenler İstanbul'da Kadın-

35 A.g.e., s. 2.

36 A.g.e., s. 2.

37 A.g.e., s. 2.

38 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50, 1-51, 1-53.

39 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

40 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

ları Çalıştırma Cemiyeti'ne, İstanbul dışında ise mülki âmirliklere bağlı olan mahalli meclislere başvurmaktaydı. İlk ilânların sonucunda, önceden umulan sayının çok üzerinde başvuru gerçekleşti. 23 Ağustos 1917 tarihine kadar 149 kadın işçi kayıt yaptırdı.⁴¹ Ön kayıtlar tamamlandığında, 30 tanesi nakliye işlerinde ve 270 tanesi de yol yapımı, siper kazmak, ziraat gibi çeşitli diğer işlerde çalıştırılmak üzere, toplam 300 kadın Kadın İşçi Taburu'na kayıt olmuştu. Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen işçi kadınlar Kasım ayı içinde bölüklerin emrine verilmeye başlandı.⁴²

Kayıt ve Kabul, Kişisel Kayıtlar

Kadın Birinci İşçi Taburu'na kesin kayıt için çağrılar ilk olarak 26 Eylül 1917 günü gündelik gazetelerle Osmanlı kamuoyuna duyurulmuştu. Ekim ayı başlarında da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla kâtime ve memurelerin kayıt ve sınav işlemlerine başlanılmıştı. Bu sınavlarda başarılı görülen kadın adayların kayıtları da 20 Ekim 1917 tarihinden itibaren yapılmaya başlanılmıştı.⁴³ Tabura tayin edilen kâtime ve memureler 12 Kasım 1917 tarihinde Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde Binbaşı Ziya Bey başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından 15 Kasım 1917 günü yeniden sınava alınmıştı. Bu sınavda da başarılı görülen kadın kâtime ve memurelerin sınav sonuçlarına göre kesin kayıtları ve memuriyetlerine atanmaları 25 Kasım 1917 günü gerçekleşmişti. Bu kâtime ve memurelerin memuriyet vesikaları ve kimlikleri Birinci Ordu Kumandanlığı'nda aynı gün düzenlenmiş ve hemen Kadın İşçi Taburu'nda bulunan sahiplerine dağıtılmıştı.⁴⁴

O güne kadar, Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak kurulmuş olan Amele Taburları tamamı zorunlu askerlik yükümlülüklerini yerine getirmeleri için askere alınmış olan gayri-Müslim Osmanlı erkeklerden oluşmaktaydı. Gayri-Müslim Osmanlı erkekler gerçi askere alınıyorlardı, ama kesinlikle "silah altına" alınmıyorlardı. Gayri-Müslim erkekler, kendilerine güvenmeyen Osmanlı genelkurmayı tarafından cephe gerisinde silahsız görevlerde bedenen çalıştırılmak için kurulmuş olan Amele Taburları'nda görevlendirilmekteydi. Amele Taburları'nda görevli Osmanlı azınlıklarına mensup bu askerlere Osmanlı Ordusu'nun haki asker elbisesi bile çok görülmekteydi. Gayri-Müslim askerlerin diğer Osmanlı askerlerinden kolayca ayırt edilebilmesi için, kendilerine daha açık gri renk bir elbise verilmekteydi.

Yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerden oluşan Osmanlı Ordusu, ken-

41 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

42 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-61.

43 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 10.

44 A.g.e., s. 27.

disini Amele Taburları'ndaki gayri-Müslim "amele askerler"den ve "Kadın İşçi Taburu"ndaki "kadın askerler"den kuşkusuz üstün görüyordu. Amele Taburları'nın ve Kadın İşçi Taburu'nun düşük statüsü, her iki gruptaki "askerler"e askerlik eğitimi ve silah verilmediği düşünülünce kolayca anlaşılır. Gerek Amele Taburları gerekse Kadın İşçi Taburu, Osmanlı Ordusu'nun düzenli silahlı askerleri tarafından çevriliyordu ve gözetleniyordu. Osmanlı Ordusu'nun düzenli askerlerinin Amele Taburları'ndaki ve Kadın İşçi Taburu'ndaki "askerler"i dışarıdan gelen tehlikelere karşı mı koruduğu, yoksa başka bir işlev mi gördüğü tabii ki sorgulanabilir.

Kadın Birinci İşçi Taburu kurulurken hazırlanan ilk taslakta ise "kadın amelenin Müslim veya gayri-Müslim olmasında beis (zarar) yoktur" denmekteydi.⁴⁵ Ancak, Amele Taburları'nın dışındaki bütün Osmanlı Ordusu tamamen Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşmaktaydı. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi gibi oldukça "Müslüman" bir isim taşıyan bir cemiyetin aracılığıyla kurulmuş olan Kadın İşçi Taburu'na gayri-Müslim Osmanlı kadınların gönüllü olarak başvurmalarını beklemek, biraz safdillik olurdu. Zaten, cemiyete ulaşan başvuruların içinde hiçbir Osmanlı gayri-Müslim kadınının başvurusuna da rastlanmamıştı. Kadın İşçi Taburu'nun karargâh binasının yakınlarındaki Hâce Hüsnâ Hatun Camii'nin Kadın İşçi Taburu'nda görevli olan kadın işçilerin ibadet ihtiyaçları için tamir edilmiş olması da, Kadın İşçi Taburu'nun yalnızca ve sadece Müslüman Osmanlı kadınlardan oluşturulmuş olduğunun bir kanıtı gibiydi.⁴⁶

Kadın İşçi Taburu'na kabul edilecek olan kadınlardan İstanbul'da bulunanların işlemleri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yapılmıştı. İstanbul dışından tabura kayıt yaptıran kadınlar da yerel meclislere başvurmuşlardı. Bu ön kayıtlar neticesinde Kadın İşçi Taburu'na gelen kadınlar, taburda tekrar sağlık muayenesine tâbi tutulmuşlar ve bir de imtihandan geçirilmişlerdi. Bu kontrollerde de başarılı bulunan ve ilânlarda aranılan niteliklere uygun olduklarını belgeleriyle ispatlayabilen kadınlar tabura kabul edilmişlerdi. Herhangi bir nedenle tabura kabul edilmeyen kadınların taburdan yol parası veya tazminat istemeye hakkı yoktu.⁴⁷

Kadın İşçi Taburu'na kayıt işlemine başlanabilmesi için, öncelikle adayın tabura katılmaya gönüllü olarak karar vermiş olması gerekiyordu.⁴⁸ Kadın İşçi Taburu'nda Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde görüldüğü gibi bir zorunlu askerlik hizmeti yoktu. Kadın İşçi Taburu'na katılmak amacıyla gö-

45 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

46 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-118 ve 1-138.

47 *Birinci Ordu-yı Hümayân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 5-6.

48 A.g.e., s. 4.

nüllü olarak başvurular arasından gerekli şartları taşıyan ve yapılan muayenelerden başarıyla geçen bütün kadınlar tabura alınmaktaydı. Tabura kesin kayıt yaptıran her kadın, tabura ilk geldiği gün, kendisi ile tabur arasındaki ilişkiyi özetleyen ve iki nüsha olarak düzenlenen bir mukavelename (*kontrato*) imzalamak zorundaydı. Bu mukavelenameler işçi kadın ve tabur komutanı tarafından imzalanmakta ve mühürlenmekteydi. Kâtibe ve memurerin mukavelenameleri Birinci Ordu, işçi kadınların mukavelenameleri de Kadın İşçi Taburu tarafından onaylanmaktaydı. İmzalanan ve onaylanan mukavelenamelerin bir nüshası kadının kendisinde bulunmakta, bir nüshası da taburda kendisi için açılmış olan özel dosyada tutulmaktaydı. Kadın İşçi Taburu ile imzalanan mukavelenin şartlarına göre, mukavelesinin feshedilmesini isteyen bir işçi kadının kontratını iptal ettirme hakkı vardı. Bu işlemin gerçekleşmesi için, tabur tarafından kabul edilebilecek geçerli bir neden öne sürmesi ve taburdan ayrılmadan en az on gün önce tabur komutanlığını durumdan haberdar etmesi gerekiyordu. Gösterdikleri neden tabur tarafından kabul edilmeyen veya geçerli bir neden göstermeksizin taburdan ayrılmak isteyen kadınların mukavelenameleri geçerlilik süreleri sona erinceye kadar iptal edilmeyecekti.⁴⁹

Tabura kabul edilen bütün kadınların yanlarında getirmeleri gereken nüfus tezkereleri, aşı kâğıtları ve oturdukları mahalle muhtarından namuslu ve iffetli olduklarına dair almış oldukları belgeler, imzalamış oldukları kontratla birlikte kendileri için hazırlanmış olan kişisel dosyalarda bulunmaktaydı.⁵⁰ Taburda görevli kâtibe ve memurerin kişisel dosyaları Birinci Ordu Kumandanlığı'nda, kadın işçilerin dosyaları da Kadın İşçi Taburu Kumandanlığı'nda tutulmaktaydı.

Bu dosyaların hazırlanabilmesi için, tabura kayıt yaptıran her kadının tabur içinde üniformalı olarak bir vesikalık (4x6 cm) fotoğraf çektirmesi gerekiyordu.⁵¹ Taburda çekilen fotoğrafların ilk kopyası taburda görevli bütün kadınlara dağıtılan askerî hüviyet cüzdanlarına yapıştırılacaktı. Fotoğrafın ikinci kopyası taburun sicil defterine, üçüncü ve dördüncü kopyaları kadınların iki nüsha olarak imzalamış oldukları mukavelenamelere, beşinci ve altıncı kopyaları kadınların sicil belgelerine yapıştırılacak, yedinci, sekizinci ve dokuzuncu kopyaları da taburun genel koleksiyonunda kullanılacaktı.⁵² Bütün kadın işçilerin Kadın Birinci İşçi Taburu'nda üniformayla çektirmiş oldukları bu fotoğraflardan oluşan üç fotoğraf albümü düzen-

49 A.g.e., s. 5.

50 A.g.e., s. 5.

51 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 20.

52 *Birinci Ordu-yı Hümayyan'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'limâtnamesi*, s. 5.

lenmiş ve bu albümlerin biri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, biri Birinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilmiş, diğeri de Kadın İşçi Taburu'nda saklanmıştı.⁵³ Ne yazık ki bu albümlerin hiçbirisi günümüze kadar ulaşmamıştır. Fotoğrafların birer nüshası da saklamaları için işçi kadınların kendilerine verilecekti.

Ayrıca, tabura gelişlerinde imzalamaları gereken mukavelename ve benzeri kâğıtlarda kullanılmak üzere her kadın için birer mühür de kazdırılmaktaydı. Bu mühürlerde kadınların isimleri, memleketleri ve babalarının isimleri yer almaktaydı.⁵⁴ Taburda görevli her kadın, kendi fotoğrafını ve mühürünü de taşıyan, askerî bir hüviyet cüzdanını bedeli karşılığında satın almak zorundaydı. Bu hüviyet cüzdanları tabur tarafından kadın işçinin kayıtlarına uygun olarak hazırlandıktan sonra onaylanmakta ve mühürlenmekteydi. Cüzdanların içeriği tabur defterlerinde de ayrıca kayıtlıydı. Kadın işçilerden herhangi birinin hüviyet cüzdanını kaybetmesi halinde, yapılacak olan inceleme sonucunda, kendisine bedeli karşılığında yeni bir cüzdan verilecekti.⁵⁵

Tabura kayıt işlemlerini tamamlayan kadınlardan okur-yazar olanlara, Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinden bir nüsha bedeli karşılığında verilmekteydi.⁵⁶ Bu uygulamayla, kadınların taburun iç işleyişini ve disiplin kurallarını iyice anlamaları ve ona göre davranmalarını sağlamak istenmekteydi.

Bina ve Eşyalar

Kadın İşçi Taburu'nun karargâhı olarak Üsküdar Sultantepe'sinde bulunan Edip Bey Köşkü seçilmişti.⁵⁷ Ancak, Edip Bey Köşkü "gayr-i kabil-i sükna bir hâlde görüldüğünden", yani içinde oturulamayacak derecede harap olduğundan, bir an önce tamire alınması gerekmişti.⁵⁸ Edip Bey Köşkü hemen tamire alındığı için, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen işçi kadınlar önce Üsküdar Konaklar Müfettiş-i Umumîliği tarafından Bağlarbaşı'nda bulunan iki konakta misafir edildiler.⁵⁹ Ancak, 7 Ekim 1917 günü Birinci Ordu Menzil Müfettişliği tarafından başlatılmış olan Edip Bey Köşkü'nün tamiri bekleni-

53 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 20.

54 Birinci Ordu-yı Hümâ-yân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname'si*, s. 20.

55 A.g.e., s. 12.

56 A.g.e., s. 12.

57 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-11, 1-31, *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

58 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 29.

59 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50, Fih: 1-51; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

lenden çok daha uzun bir sürede ve gerçekten büyük masraflarla gerçekleştirilebildi.⁶⁰

Edip Bey Köşkü'nün tamirâtı uzayınca, Kadın İşçi Taburu'na kaydedilmiş olan ilk kadın işçilerin tabura katılmaları ertelenmişti.⁶¹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin de onayıyla, kadın işçilerin bina, elbise ve yiyecek ihtiyaçları tabur bünyesinde karşılanacak hale gelmeden tabura çağrılmamaları kararlaştırıldı.⁶² Sonuçta, Birinci Ordu Kumandanı Esad Paşa'nın sürekli ve şiddetli baskıları neticesinde, Edip Bey Köşkü'nün tamiri 15 Ocak 1918 günü ancak bitirilebildi.⁶³

Birinci Ordu Kumandanlığı, Edip Bey Köşkü'nün tamiri için harcamış olduğu paraların en azından bir kısmını bu binalarda daha önce oturmuş ve daha sonra binaları harap bir şekilde terk etmiş olan eski kiracıardan tahsil etmek için girişimlerde bulundu.⁶⁴ Binanın tamirâtı tamamlanmasına rağmen, binada su tesisâtı bulunmamaktaydı. İşçi kadınların su ihtiyacı da musluklu tenekelerle binaya taşınan su ile giderilmeye çalışılıyordu.⁶⁵

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin koğuşlarda yemek yemeleri yasaktı. Bu amaçla, Edip Bey Köşkü'nün alt katında bir yemekhane inşa edilmişti.⁶⁶ Kadın İşçi Taburu'nun karargâh binasına çok yakın olan Hâce Hüsnâ Hatun Camii de bu arada tamir edilerek işçi kadınların kullanımına sunulmuştu.⁶⁷

Eşyalara gelince, 23 Ekim 1917 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla sağlanmış olan memure ve kâtibeler göreve başlatıldığında, Kadın İşçi Taburu'nun demirbaş eşyaları henüz karargâh binasına gelmemişti.⁶⁸ İmalat-ı Harbiye Müdüriyeti, Kadın İşçi Taburu tarafından kullanılmak amacıyla 307 el teskeresi, 50 çapa, yeterince portatif masa ve sandalye hazırlamıştı.⁶⁹ Daha sonra taburun diğer eşyaları da karargâha getirildi.

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin tabur karargâhının etrafında bulunan tarla ve bahçe gibi çalışma yerlerine yaya olarak ulaştırılması düşünülmüştü. Taburun memure ve kâtibeleriye bu işyerlerine arabalar aracılı-

60 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

61 *A.g.e.*, s. 11.

62 *A.g.e.*, s. 11.

63 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-42, 1-53, 1-104; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 30.

64 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 30.

65 Sadık Sansaman "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, No. 39, Kasım 1997, s. 696, dipnot 8.

66 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 29.

67 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-118, 1-138.

68 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-61; Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-34.

69 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-2, 1-5.

ğıyla taşınmaktaydı.⁷⁰ Kadın İşçi Taburu'nun elbise, donanım gibi ihtiyaçlarını karşılayan Ordu ve Menzil Levâzımı, taburun binek ve hasta nakil arabası ihtiyaçlarını ancak Ocak 1918 başlarında karşılayabilmişti.⁷¹

Personel

Kadın İşçi Taburu'nun kuruluşunda, taburda görevlendirilmiş olan kadın kâtime ve memurelerin ileride kazanacakları bilgi seviyesi ve gösterecekleri başarı düzeyine göre, taburun tamamen kadınlardan oluşması hedeflenmişti.⁷² Bu amaçla, tabur içinde işbölümü kadın ve erkek görevliler arasında denk bir şekilde paylaştırılmıştı. Başta tabur komutanı olmak üzere, taburda görevli bütün subaylar kadın kâtime ve memureleri görevlerinde başarılı olabilmeleri için yetiştirmekle yükümlü tutulmuşlardı.⁷³ Harbiye Nezareti, “şimdilik” kaydıyla, komuta ve idaresi ordu mensubu erkek subaylardan ve diğer görevlileri de kadınlardan oluşmak üzere bir Kadın İşçi Taburu'nun bir Osmanlı zabitanın kumandasında kurulmasına izin vermişti.⁷⁴

Kadın İşçi Taburu'nda görev alan subaylardan bazıları Birinci Ordu bünyesinden, bazıları da “muâmelât-ı zâtiye”den sağlanmıştı.⁷⁵ Taburun kumandanlık görevleri için Birinci Ordu tarafından önce emekli bir yüzbaşı ve bir de mülâzım (*teğmen*) önerilmişti.⁷⁶ Daha sonra, emekli bir subay olan Kıdemli Yüzbaşı Câvid Hilmi Bey, Kadın İşçi Taburu'nun kumandanlığına getirilmişti.⁷⁷ Nisan 1918'de Câvid Hilmi Bey'in yerine Eyüp Sultan Fes ve Dikimhânesi'nden emekli olan Yüzbaşı Hacı Osman Bey atandı.⁷⁸ 24 Mart 1918 tarihinde de Mostarlı Emekli Binbaşı Mehmed Ali Efendi tabur kumandanlığına getirildi.⁷⁹ Taburun son kumandanı Mostarlı Mehmed Ali Efendi 1278 (1861) doğumlu, Harbiye Mektebi'nden 1303 (1887) yılında mezun olmuş ve Osmanlı Ordusu'nda uzun yıllar Fransızca öğretmeni olarak çalışmış, eli sekiz yaşında bir subaydı.⁸⁰

70 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 28.

71 A.g.e., s. 30.

72 A.g.e., s. 7.

73 A.g.e., s. 10.

74 Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname, s. 3.

75 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 8.

76 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

77 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-42.

78 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 8; Sadık Sarısan, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, s. 696, dipnot 4; Meral Altındal, “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi”, s. 15.

79 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 24.

80 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi isimli yazmanın son sayfasında yer alan fotoğrafın altına, yazmada kullanılan başka bir el yazısıyla Mostarlı Emekli Binbaşı Mehmed Ali Efendi'nin kısa biyografisi eklenmiştir.

Tabur kumandanının görevi Kadın İşçi Taburu'nun işlev görmesi için hazırlanmış olan kanun, nizam ve emirler doğrultusunda, tabur içindeki görevleri taburda görevli bulunan kadınlara yaptırmak ve taburda görevli bulunan kadınların bu işleri bir an önce öğrenmesini sağlamak şeklinde özetlenmişti. Zamanla erkek görevlilerin yerlerini kadın görevlilere bırakmaları ve erkek subayların kadın görevlileri bu görevlerde başarı gösterebilmeleri için eğitmesi gerektiği de düşünülmüştü. Taburda görevlendirilmiş olan bütün kâtibe, memure ve hastabakıcıların gerektiği şekilde yetiştirilmesi tabur kumandanının sorumluluğu altındaydı. Ayrıca, taburda yapılması gereken her türlü işi sorumlularına dağıtmak ve işlerin yapılmasını sağlamak da tabur kumandanının sorumluluklarından bazılarıydı.⁸¹

Kadın İşçi Taburu'nda istihdam edilen kadın işçilerin idare ve komutası için, evli ve iyi hali ile tanınan "mazbût" subaylar seçilmişti.⁸² Taburda, tabur kumandanı yüzbaşının yanı sıra, 2 tanesi tabur karargâhında ve 3 tanesi de bölüklerde olmak üzere, toplam 6 subay görevlendirilmişti. Tabur mevcudunda görevlendirilmiş olan bu subaylardan başka erkek bulunmamaktaydı. Taburda, ayrıca, tamamı kadınlardan oluşan 1 büyük hanım, 2 takımbaşı, 15 manga başı, 6 kâtibe, 1 depo memuresi, 1 hesap memuresi, 3 hastabakıcı, 2 aşçı, 2 terzi, 3 saka, 1 marangoz ve 1 de semerci görevliydi.⁸³ Kadın İşçi Taburu'nda yapılması gerekli muhafızlık görevleri için taburun emrine verilen erler ve taburda gerekli görülen marangoz, katurcı gibi meslek sahibi erler de kısmen Birinci Ordu'dan kısmen de Ordu Dairesi'nden seçilmişlerdi.⁸⁴

Başlangıçta, Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin çoğunluğunun taşradan gelen vasıfsız işçilerden oluşacağı öngörüldüğünden, bu işçilerin yol yapımında, siper kazımında ve zirai üretimde kullanılması düşünülmüştü. Bu amaçla, tabur mevcuduna bir ziraat memuru ve bir de yol mühendisi atanması kararlaştırılmıştı. Bu görevliler sivil kişilerden seçilirse maaşları ordu tarafından verilecek, silah altında bulunan askerlerden bu görevleri üstlenenler çıkarsa, Osmanlı Ordusu'nun kendi usulleri doğrultusunda görevlendirileceklerdi.⁸⁵

Taburun idaresi hiyerarşik olarak şu şekilde oluşmuştu:⁸⁶

81 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 6-7.

82 *A.g.e.*, s. 3.

83 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-65, 1-66.

84 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 9.

85 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 4.

86 *A.g.e.*, s. 4. *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 14'te bu sıralama şu şekilde yer almaktadır: "1) Tabur kumandanı, 2) Tabur başkâtibesı, 3) Tabur hesap memuru, 4) Birinci Bölük (bölükbaşı), 5) Birinci Bölük (kumandanı)."

- 1) Tabur kumandanı
- 2) Bölük kumandanı
- 3) Hesap memuru
- 4) Tabur başkâtibi
- 5) Bölükbaşı
- 6) Takımbaşı
- 7) Başçavuş
- 8) Çavuş
- 9) Onbaşı.

Bu görevlerden ilk ikisi erkek subayların, geri kalanların hepsi de kadın görevlilerin elinde bulunmaktaydı. Kadın İşçi Taburu'na ilk başvuru-yu yapmış olan Adile Süleyman Hanım, Kadın İşçi Taburu'na başkâtibe olarak atanmıştı.⁸⁷

Kadınlar Arası Hiyerarşi: Kâtibe ve Memureler

Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen kadınlar iki ana gruba ayrılmıştı. İlk grup, maaşlı kâtibe ve memureler, ikinci grup da bir er tayınının yanı sıra aylık ücret ve yevmiye kazanan kadın işçilerden oluşmaktaydı.⁸⁸ Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilen bütün kâtibe, memure ve hastabakıcılar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla seçilmişler ve Birinci Ordu tarafından bu görevlere atanmışlardı.⁸⁹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Kadın İşçi Taburu'nda görevlendireceği kâtibe ve memureleri seçerken, “ehl-i san'at” yani bir meslek sahibi kadınları tercih etmiş ve bu kadınların yanlarında çalışan diğer kadın işçileri de bu meslekte yetiştirebileceğini ve böylece taburun kolaylıkla genişletilebileceğini de düşünmüştü.⁹⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından seçilmiş olsun olmasın, Kadın İşçi Taburu'nda yer alacak bütün kadınların atamaları, azledilmeleri, ihtiyaç fazlası olmaları halinde taburdan çıkarılmaları, hatta taltif ve terfileri Birinci Ordu'nun onayına bağlıydı.⁹¹ Birinci Ordu Kumandanlığı tarafından onaylanmadıkça, bu tür kararların hiçbirisi kesinlik kazanmayacaktı.⁹² Ayrıca, taburda görevlendirilmiş olan hastabakıcı, kâtibe ve memurelerin tamamının okur-yazar kişilerden seçilmesi şart koşulmuştu.⁹³

87 Meral Altundal, “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi”, s. 15.

88 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 3.

89 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

90 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

91 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 13.

92 A.g.e., s. 9-10.

93 A.g.e., s. 6.

Birinci Ordu Kumandanlığı, Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirdiği her kâtime ve memure için ayrı bir dosya tutmaktaydı. Tabur Kumandanlığı'ndan bu kişiler hakkında Birinci Ordu'ya aktarılan bilgiler ve belgeler bu dosyada toplanmaktaydı. Ayrıca, tabur içinde tabur kumandanı tarafından bu kadınların sicilini oluşturmak için bir de sicil defteri düzenlenmişti. Tabur kumandanı tarafından kâtime ve memurelerin performansları, başarıları ve disiplin durumları hakkında gizlice tutulan bu defter, tabur kumandanının değişmesi halinde, yeni gelen tabur kumandanına devir ve teslim edilecekti.⁹⁴

Her yıl Ocak ayı başlangıcında, taburda görevli bulunan kâtime ve memureler için birer sicil varakası düzenlenmekteydi. Fotoğraflı olarak iki nüsha halinde hazırlanan bu sicil varakalarının bir kopyası Birinci Ordu Kumandanlığı'na, diğer kopyası da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne gönderilmekteydi.⁹⁵

Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilmiş olan kâtime ve memureler, diğer askeri birliklerde kendilerine denk işleri yapan erkeklerle aynı görevlere bakmakla yükümlüydü.⁹⁶ Kadın İşçi Taburu'nun memure ve kâtibeleri kendileriyle eşit veya denk rütbedeki erkek subaylarla eşit olarak kabul edilmiyorlardı. Memure ve kâtime olarak Kadın İşçi Taburu'na atanmış olan kadın görevliler askerî okulda öğretim görmediklerinden, askerî eğitimden geçirilmediklerinden ve Osmanlı Ordusu'nun iç hizmet talimatlarına göre yetiştirilmemiş olduklarından, kendilerine “subay” sıfatı layık görülmemişti. Elimizde bulunan kaynakların neredeyse tamamı askerî belgelerdir; belki de bu nedenle Osmanlı Ordusu'nun subaylarının Kadın İşçi Taburu'nun kâtime ve memureleri hakkında neler düşündükleri veya hissettikleri konusunda bize bilgi vermekten çok uzaktırlar. Yine de, elimizdeki kaynaklardan Kadın İşçi Taburu'nun kâtime ve memureleri ile onları yönetmek ve kumanda etmekle görevli Osmanlı subayları arasında bir anlaşmazlık bulunduğu veya bir gerilim yaşandığına dair bir ipucu bulunmamakta olduğunu da belirtmek gerekir.

Kadın İşçi Taburu'nda görevli bütün kâtime ve memurelerin görev ve iş dağılımını tabur kumandanı düzenlemekteydi. Her kâtime ve memurenin ayrı ayrı yapacağı işleri de tabur kumandanı belirlemekteydi. Tabur kumandanı, taburda görevli kâtime ve memureler arasında yapılmış olan işbölümünü ve iş dağılımını Birinci Ordu'ya bildirmek zorundaydı. Tabur kumandanı taburda düzenlenmiş olan bu işbölümünde yapılacak olan her türlü değişiklikleri de her ayın sonunda ayrıca Birinci Ordu'ya bildirmek durumundaydı.⁹⁷

94 A.g.e., s. 10.

95 A.g.e., s. 10.

96 A.g.e., s. 6.

97 A.g.e., s. 12.

Kâtibeler hesap tutmak ve yazı yazmak gibi masa başı işlerinde, bölükbaşı ve takımbaşı olarak görev yapan memureler de kadın işçilerden oluşan birliklerin idaresinde görevliydi. Kâtibe ve memurelerin taburla ilgili belgeleri tabur dışına çıkararak yanında bulundurması, üzerinde çalışmak amacıyla taburda kendi ikametlerine ayrılmış olan yere veya izinli olduğu günlerde kendi evine götürmesi kesinlikle yasaktı.⁹⁸

Kadın İşçi Taburu'nun ileride yalnızca kadınlardan oluşması düşünülmüş olduğundan, taburda görevli kâtibe ve memureler, Osmanlı Ordusu'nda görevli diğer erkek subaylar gibi Kadın İşçi Taburu'nda gece ve gündüz nöbet tutmakla yükümlüydü.⁹⁹

Kadın İşçi Taburu'nda bir satın alma memuru bulunmasına veya bir satın alma komisyonu kurulmasına gerek duyulmamıştı. Taburun bütün satın alma işleri için, kâtibe ve memureler sırayla görevlendirileceklerdi. Satın alma yoluyla tabur bünyesinde oluşabilecek usulsüzlükler ve tabur giderleri harcanırken devlet hazinesinin zarara uğratılması gibi suçlar, taburda görevli bütün erkek subayların ve kadın kâtibe ve memurelerin ortak suçu sayılacaktı.¹⁰⁰

Kadın İşçi Taburu'nda bulunan yazı işleri ve diğer işler üç kısma ayrılmış ve üçe bölünmüş olan kadın kâtibe ve memurelere sorumluluk olarak dağıtılmıştı. Bu görevlerin zamanında ve eksiksiz olarak yerine getirilmiş olmasını sağlamak, tabur başkâtibesinin sorumluluğu altındaydı.¹⁰¹ Buna göre, üç kısımda görevli kâtibe ve memureler şu işlerden sorumluydu:

Kısım 1

Teşkilât

Harekât

Ordugâh ve karargâh umûru

Harb ceridesi

Tarihçe

Mahrem muhâberât

Efrâd ve amele ikmâli

Vesâit-i nakliye-i beriyye ve mücriye muâmelâtı

Muhâberât [telefon muâmelesi]

Bi'l-umûm kuvve-i umumiye muâmelât ve cedveli

Eslîha ve cepâne muâmelâtı

Yol tamir ve inşâsı

Edevât-ı hafriye ve zirâiye

98 A.g.e., s. 12.

99 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 19; Birinci Ordu-yı Hümâ-yân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname'si, s. 8.

100 Birinci Ordu-yı Hümâ-yân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname'si, s. 20.

101 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 19.

Harita [yol ve emâkin]
Amele iş cedvelleri
Umûr-ı baytariye
Eczâ-yı tıbbiye edevât ve malzeme-i sıhhiye
Revir muâmelâtı
Hastalar muâmelâtı
Melbûsât, techizât ve tefrişât
Depo umûru
İnşâât

Kısım 2

Muâmelât-ı zâtiye [zâbitân, efrâd, kadın]
Mehâkim işleri
Merâsim
Taltif
Mücâzât
Sansûr
Evrâk kaydı
Firâri
Me'zûniyet
Mûteferrik muâmelât
Ordu emr-i yevmiyesi
Ordu emirnâmesi
Tabur emr-i yevmiyesi
Kûtûphâne
Tebdil-i hava muâmelâtı
Kayd ü kabul ve terkin-i kayd muâmelesi
Sicil-i ahvâl
Cûzdân
Künye ve adres defâtiri

Kısım 3

İâşe, tenvirât ve mahrûkât
Kasa
Mübâyaât
Zirâat [kontrato ve haritasıyla beraber]
Harcirâh
Maâş
Ta'yinât
Amele yevmiyesi muâmelâtı
Mûteferrika mesârifi muâmelâtı.¹⁰²

102. *Birinci Ordu-yı Hümâ-yûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'îtmânâmesi*, s. 8.

Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilmiş bulunan kadın kâtime ve memurelerin, işten ayrılmaları halinde, Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde görevli bulunan denklere gibi orduya tazminat ödemeleri gerekli görülmemiştir.¹⁰³ Taburun geçireceği tecrübeler ve yaşanacak olan teftişler sonucunda, taburda görevli kadın kâtime ve memurelerin de Osmanlı Ordusu'nun diğer birliklerinde görevli subaylar gibi tazminat sorumluluğu gündeme gelebilecekti.¹⁰⁴ Ancak, kâtime ve memureler şimdilik yalnızca yetkileri altındaki evrakların hatasız ve kusursuz olmasından ve emirleri altındaki kadın işçilerin tavır ve itaatinden sorumlu tutulmuşlardı.¹⁰⁵

Kâtime ve memurelerin göreve atanmaları ve görevden ayrılmaları da Osmanlı Ordusu'ndaki subayların geçtiği işlemlerle aynıydı. Kâtime ve memurelerin tabura kabul edildiklerinde imzalamış oldukları mukavelenamenin şartlarını yerine getirmemeleri nedeniyle azledilmeleri veya ağır disiplin suçları işleyerek taburdaki görevlerinden el çektirilmeleri gerektiğinde, tabur kumandanı gerekçeli bir rapor düzenleyerek durumu Birinci Ordu'ya bildirmekle yükümlüydü. Kâtime ve memurelerin işten atılması da kesinlikle tabur kumandanının değil, Birinci Ordu Kumandanlığı'nın vereceği karara bağlıydı. Olağanüstü hallerde, olayın önemi ve gelişimine göre, tabur kumandanı Birinci Ordu'nun kararını beklemeksizin ilgili kâtime veya memureyi geçici olarak görevden alabilirdi. Bu konuda hazırlanan raporların olayı gerçekten ayrıntılarıyla aydınlatması ve okuyan kişilerde kesin bir karar uyandırabilecek kadar kesin delillere dayanması gerekiyordu.¹⁰⁶

Kadın İşçi Taburu'nun depo memuresi bölük komutanlarına değil, doğrudan doğruya tabur kumandanına bağlıydı. Taburda bölüklerin ayrıca kendi depolarının bulunmasına gerek görülmemiştir.¹⁰⁷ Tabur deposunun güvenliğinin yanı sıra, depoda bulunan bütün eşyalar için ayrıntılı bir depo envanteri tutmak da depo memuresinin göreviydi.¹⁰⁸

İşçi kadınları işe başlatmak veya herhangi bir emri duyurabilmek amacıyla bölükbaşı ve takımbaşı memureler ile işçi kadınların arasından seçilmiş olan başçavuş ve çavuşlara birer düdük dağıtılmıştı.¹⁰⁹ Kâtime ve memurelerin taburda görevli işçi kadınlarla her zaman resmi ve mesafeli bulunmaları gerekiyordu.¹¹⁰

103 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 10.

104 *Birinci Ordu-yı Hümayân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 3.

105 *A.g.e.*, s. 7.

106 *A.g.e.*, s. 10-11.

107 *A.g.e.*, s. 6.

108 *A.g.e.*, s. 20.

109 *A.g.e.*, s. 7.

110 *A.g.e.*, s. 9.

İşçi Kadınlar

Kadın İşçi Taburu'nun tasarlanması aşamasında, depo memuresi, hastabakıcı, terzi ve yazıcı gibi görevlere alınacak olan nitelikli kadın işçilerin İstanbul'dan kolaylıkla temin edilebileceği düşünülmektedir. Ancak, kadın işçilerin tamamının İstanbul'dan sağlanması beklenmemektedir. Bu nedenle, Kadın İşçi Taburu'nun taşradan getirilecek olan köylü kadınlardan oluşturulması planlanmıştır.¹¹¹ Hatta Kadın İşçi Taburu'nun çoğunlukla köylü kadınlardan oluşması beklendiğinden, taburun yol ve siper inşasıyla, tarımsal üretimde istihdam edilmesi de düşünülmüştü.¹¹²

Ancak, Birinci Kadın İşçi Taburu'na işçi kadınların başvurması için Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından gazetelere verilen ilk ilanlar neticesinde, İstanbul'dan beklenenden daha çok sayıda kadın cemiyete başvuruda bulunmuştu. Bunun sonucunda, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti müdür-i umumîsi İsmail Hakkı Bey tarafından 23 Ağustos 1917 günü Birinci Ordu Ümerası Reis Vekili Behiç Bey'e gönderilen bir yazıyla, cemiyete çok sayıda başvuru geldiği, bu kadınlardan 149 tanesinin İnşaat Amele Bölüğü'ne kaydedildiği, diğerlerinin de buna benzer hizmetler için istihdam edileceği bildirilmektedir.¹¹³ Yazıya göre, bu durumda taburun yalnızca kâtime ve memurelerinin değil, işçilerinin de tamamen İstanbul'dan temin edilmesi mümkün olabilecekti.¹¹⁴

Kadın işçilerin ailelerini oluşturan fertlerin listesi ve ailelerinin ikamet adresleri taburda bu iş için hazırlanmış olan özel bir deftere kaydedilmişti. Kadın işçilerin zaman içinde aileleriyle ilgili adres değişikliklerini hemen tabura bildirmesi de zorunluydu.¹¹⁵ Ayrıca, kadın işçilerin tabura kayıt olmalarından önce kendileri hakkında açılmış olan davaları öne sürerek Kadın İşçi Taburu'ndan izin istemeye hakları yoktu. Bu gibi durumlarda, işçi kadınların mahkemelerde taburdan bağımsız birer birey olarak yargılanmaları gerekliydi.¹¹⁶

Kadın İşçi Taburu'nda istihdam edilen bütün işçi kadınların taburun oluşturulması için hazırlanmış olan bütün kanun, nizamname ve emirlere, taburun iç hizmet talimatnamesindeki hükümlere uyması beklenmekteydi. Taburdaki bütün işçi kadınlar, ordu disiplininin bir gereği olarak, erkek veya kadın bütün âmirlerin verecekleri "her türlü nizamî ve kanunî emirleri" ye-

111 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

112 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

113 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

114 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.

115 *Birinci Ordu-yı Hümâyan'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'limâtnamesi*, s. 11.

116 A.g.e., s. 11.

rine getirmekle ve ellerinden geldiğince işlerinde emek ve gayret göstermekle yükümlüydü.¹¹⁷

Taburun bütün mensuplarının Müslüman Osmanlı kadınlar olduğunu biliyoruz, ama taburdaki kadın işçilerin, kâtibelerin ve memurelerin etnik kökenleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi değiliz. Bu noktada, Kadın İşçi Taburu mensuplarının sınıf yapısı ve sosyal kökenleri hakkında birkaç şey söylememiz gerekir. Taburun işçileri nispeten mütevazı ailelerden, alt ve alt-orta sınıflardan geliyordu, buna karşılık kâtime ve memureler üst ve üst-orta sınıflardandı. Kâtime ve memurelerin hepsinin okuma yazma bilenler arasından seçilmiş olması bu sınıf farkı konusunda bize bir ipucu vermektedir, çünkü 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda ancak üst ve üst-orta sınıflara mensup kadınlar eğitim görebiliyordu. Sözün kısası, Kadın İşçi Taburu, Osmanlı Ordusu'nda olağandışı bir birlikti. Bu taburda emekli veya engelli erkek subaylar, üst veya üst-orta sınıflara mensup kâtime ve memureler aracılığıyla alt sınıflardan kadın işçileri sevk ve idare ediyordu.

Faaliyetler

Kadın İşçi Taburu, savaştan bir birlik olarak düşünülmemiştir. Taburun talimatnamesinde Kadın İşçi Taburu'nun savaştan bir birlik olarak tasarlanmadığı şu şekilde belirtilmişti: "Kadın İşçi Taburu cephelere sevk olunmayıp, gerilerde istihdam olunur."¹¹⁸ Buna ek olarak, Kadın İşçi Taburu'nun yeri de Edip Bey Köşkü olarak sabitlenmişti, Osmanlı Ordusu'na bağlı diğer birliklerde olduğu gibi kolaylıkla değiştirilemeyecekti.¹¹⁹ Kadın İşçi Taburu'nun bu özellikleri nedeniyle, taburda görevli işçi kadınlara silah ve cephane de verilmemiştir.¹²⁰ Ayrıca, taburda çalışan işçi kadınlar Osmanlı Ordusu'nun bütün mensuplarına verilmekte olan silahlı veya silahsız temel askerî eğitimden de kesinlikle geçirilmeyeceklerdi.

Kadın İşçi Taburu'nda bulunan kadın kâtime ve memureler taburun iç hizmet ihtiyaçlarını karşılamak ve işçi kadınların çalışmalarını sağlamakla görevlendirilmişlerdi. Taburun erleri konumunda olan işçi kadınlar ise çalışmak üzere Kadın İşçi Taburu'na alınmışlardı. Kadın İşçi Taburu'nda görevli olan herkes için çalışma saatleri "istirâhat ve meşgûliyet-i zâtiye (kişisel bakım) saatleri hariç olmak üzere yirmi dört saat içinde sekiz saat" olarak belirlenmişti.¹²¹

117 A.g.e., s. 7.

118 A.g.e., s. 3.

119 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 18.

120 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-66.

121 *Birinci Ordu-yı Hümayân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta'îtmânâmesi*, s. 8.

Kadın İşçi Taburu'nu oluşturan kadın işçilerin seçiminde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti sanat sahibi kadınlara öncelik vermişti. Böylelikle bu kadınların tabur bünyesinde bildikleri sanatı diğer kadınlara da öğretecekleri ve kendilerinin yerini alacak ustaları yetiştirecekleri düşünülmüştü.¹²²

Enver Paşa'nın Kadın İşçi Taburu'nun kurulması için Birinci Ordu'ya vermiş olduğu ilk emirde “kadınlardan mürekkeb bir amele taburu” terimini kullanmış olması, Birinci Ordu'da şu şekilde anlaşılmıştır:

Teşkilât hakkındaki emr-i nezâret-penâhideki (*Harbiye Nazırı'nın kuruluş hakkındaki emrindeki*) “amele” tabirinin ifade eylediği manâya nazaran bu teşkilâta tâbi' (bağlı) kalacak kadınların arazi üzerinde ziraat ve yol işleriyle meşgûl bulunacağı anlaşılmış idi.¹²³

Kasım 1917'de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden Edip Bey Köşkü'ne gönderilen kadınlardan kâtibe ve memure adayı olanlar karargâh binasının iç düzenlemesi ve yazı işleriyle görevlendirilmişlerdi. Kadın İşçi Taburu'na işçi olarak İstanbul'dan katılmış olan kadınlar da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla gönderilmişlerdi. Bu kadın işçiler ile taburun elinde bulunan malzeme kullanılarak çeşitli ziraat işleri yapılmaya çalışılmıştı. Ancak, tabura mensup kadınların çıkardığı iş verimliliği oldukça düşüktü. Bir iki gün içerisinde, İstanbul'dan getirilmiş olan bu kadınların ziraat işlerinde pek kabiliyetli olmadıkları anlaşılmıştı. Dahası, bu kadınların mukavele-nameleri daha imzalanmamış olduğundan, işin zorluğunu gören kadın işçilerin çoğu birer bahaneyle taburdan ayrılmaya ve kayıtlarının silinmesini istemeye başlamışlardı.¹²⁴

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi'ne göre, “şu hâl İstanbul'dan toplanan kadınların ziraat umûrunda (işlerinde) lüzumu kadar işe yaramayacaklarını ispat etmiştir.”¹²⁵ Ziraat işlerinde pek başarılı olamayacakları anlaşılan kadın işçiler, bu sefer de Amele Taburları'nın başlıca uğraşısı olan yol inşaatına koşmuşlardı. Yol yapımı amacıyla el arabası, teskere ve merkep arabasıyla kum, taş ve toprak taşıma işinde kullanılan, toprak düzlettirilen, düzledikleri toprağın üzerine taş ve kum döşetlen Kadın İşçi Taburu'na mensup kadınların gösterdiği performans eleştirilere neden olmuştu. Yapılan gözlemler ve ölçümler sonucunda, bir erkek işçinin bir günde gerçekleştirdiği yol yapım işinin Kadın İşçi taburu mensubu on kadın işçi tarafından ancak gerçekleştirilebildiği anlaşılmıştı. Buna çare olarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne İstanbul dışından getirilen kırsal kökenli kadınların da Kadın İşçi Ta-

122 Meral Altındal, “Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi”, s. 15.

123 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 6.

124 *A.g.e.*, s. 15.

125 *A.g.e.*, s. 15.

buru'na katılmasını teşvik etmesi önerilmişti.¹²⁶

Bu arada, kış gelmesine rağmen kadın işçiler dışarıda çalıştırılmakta olduğundan, kadınlara çamura dayanıklı tahta ayakkabılar verilmişti. Ayrıca, bastıran kış aylarının soğuğuna karşı da kâtime ve memurelere pelerinler ve kadın işçilere de mantolar dağıtılmıştı.¹²⁷

Ancak, 1917 yılı sonunda bastıran ağır kış koşulları nedeniyle, işçi kadınlar Kadın İşçi Taburu'nun binasına hapsolmak zorunda kalmışlardı. Kadın işçilerin kış aylarında boş kalmamasını sağlamak amacıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilere ham yün dağıtılmıştı. Dağıtılan ham yünler taburda görevli kadın işçiler tarafından bükülerek iplik haline getirilmekteydi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bu ipliklerin kıyyesine (1.300 gr.) kırk kuruş ödemekteydi.¹²⁸ Ayrıca Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilere yaptırılmak üzere çeşitli dikiş işleri de sağlanmaya çalışılmıştı.¹²⁹

laşe, Ücret ve İkramiyeler

Kadın İşçi Taburu ile ilgili olarak hazırlanan ilk taslakta "kadınların bir asker gibi cihet-i askeriye den iâşesi" kararlaştırılmıştı.¹³⁰ Aynı şekilde, kadınların yaptıkları işin miktarına göre ikramiye kazanmaları da öngörülmüştü.¹³¹ Ancak, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa işçi kadınların birer asker gibi iâsesinin yanı sıra, yaptıkları işe göre belirlenecek ücretler de almalarını istemişti.¹³² Yani, Kadın Birinci İşçi Taburu'na katılan kadın işçiler Osmanlı Ordusu'na mensup olan diğer askerler gibi ayda 10 kuruş er maaşı alacaklar, ayrıca yaptıkları işe göre 150 kuruşa kadar varan ücretler kazanmaya da hak kazanmış olacaktı.¹³³

Kadın İşçi Taburu'nda görevlendirilmiş olan bütün erkek subaylar, ücret olarak diğer askeri birliklerde bulunan benzeri rütbelerdeki denklere gibi devletten maaş, ödenek ve erzak almaktaydılar.¹³⁴ Ancak, Kadın İşçi Taburu'nda görevli kâtime ve memurelerin tıpkı subaylar gibi aylık maaş alıyor ol-

126 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 17; Meral Altundal, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", s. 15.

127 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 28.

128 A.g.e., s. 28.

129 A.g.e., s. 28.

130 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

131 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

132 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

133 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-59, 1-61, 1-62.

134 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'îtmânâmesi*, s. 19.

malarının onları subaylarla eşit yapmış olduğunu düşünmek yanlış olur. Uygulamada, kadın kâtime ve memurelerin erkek subaylar ile en azından hiyerarşik olarak denk olduklarına işaret edecek hiçbir hak veya yetkileri bulunmamaktadır. Kadın İşçi Taburu'nun kumanda ve idaresi de erkek subaylara tevzi edilmiştir. Taburun sevk ve idaresinin uzun vadede kadın kâtime ve memurelere devredilmesi öngörülmüş, ancak bu hiçbir zaman gerçekleştirilememiştir. Kadın kâtime ve memurelerin aylıkları ile erkek subayların maaşları arasında da büyük fark vardır. Ayrıca, taburda görevli subayların, maaş ve tahsisatlarının dışında, Kadın İşçi Taburu'nda yapılan iş nispetinde yüzde yüze varan miktarlarda ikramiyeyle ödüllendirilmesi de düşünülmüştü.¹³⁵

Kadın İşçi Taburu'nda hizmet eden kâtime ve memurelerin de subaylar gibi aylık almaları ve yine aylıklarından bağımsız olarak her ay ekmek, et, bulgur, yağ, şeker ve kahveden oluşan bir erzak paketi almaları önerilmişti.¹³⁶ Bütün kâtime ve memurelerin izinli oldukları günler haricinde her zaman tabur binasında kalmakla yükümlü olmalarından dolayı, kendilerine birer er tayını da çıkarılmaktaydı. Taburdan aldıkları erzak yerine bedelini nakit olarak almaları yasaktı.¹³⁷ Kadın İşçi Taburu'nda görevli bulunan kâtime ve memurelerin aylık maaşları şu şekilde değişmekteydi:¹³⁸

	Asgari Maaş (kuruş)	Azami Maaş (kuruş)
Tabur başkâtibesi	600	800
Tabur ve bölük kâtimebeleri	500	700
Tabur iâşe memuresi	600	800
Tabur depo memuresi	500	700
Bölükbaşı	600	800
Takımbaşı	400	600
Hastabakıcı	300	450
Terzi	500	600
Aşçı	250	350
İşçi	10	150

Kadın İşçi Taburu'na ilk girişte kadınlara verilmekte olan asgari ücretler, kâtime ve memurelerin kıdem kazanmaları ve görevlerini iyi yaptıklarını anlaşılmaması halinde azami hadlere kadar artırılabilirdi. İşçi kadınlara

135 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

136 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

137 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 20.

138 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21; *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 19.

emeklerinin karşılığında ödenen aylık azami ücret de 150 kuruştı.¹³⁹ Ayrıca, işçi kadınlara gördükleri işe göre miktarı Birinci Ordu tarafından belirlenmiş olan yevmiyeler de ödenmekteydi.¹⁴⁰

Kadın İşçi Taburu'nun maaş ödemeleri ve diğer para işleri için kâtibelerden bir tanesi, sırayla dönüşümlü olarak, görevlendirilmekteydi. Taburda bulunan işçilere ödenecek olan maaş, yevmiye ve ikramiyelerin herkesin önünde dağıtılması gerekiyordu. İşçi kadınların her ay aldıkları maaş, yevmiye ve ikramiyelerin miktarları kendilerine dağıtılmış olan hüviyet cüzdanlarına da işlenecekti. İşçi kadınlar kendilerine ödenen paraları makbuz karşılığında tabur kasasında tutabileceklerdi. Kadın işçilerin bütün paralarını üzerlerinde taşımaları yasaktı.¹⁴¹

Kadın işçilerin maaşları ve gündelik yevmiyelerinin yanı sıra, birer er tayını da vardı. İşçi kadınların da aldıkları bu nefer tayını karşılığında kendilerine aynen erzak verilmesini istemesi veya erzak karşılığını nakit olarak almak istemesi yasaktı.¹⁴² Parası annesinden kesilmek koşuluyla, taburda bulunan sekiz yaşından küçük bütün çocuklara yarım ve daha büyük çocuklara da birer nefer tayını verilmekteydi.¹⁴³ Kadın İşçi Taburu'nda bulunan kadın işçilerin mektep çağında bulunan çocuklarının tabur yakınlarındaki okullara getirilip götürülmesi ve bu çocukların her çeşit eğitim masrafları da tabur tarafından karşılanmaktaydı.¹⁴⁴ Ayrıca, Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınların yanlarında bulundurdıkları çocukların sağlık harcamaları da tabur tarafından üstlenilmişti.¹⁴⁵

Kadın İşçi Taburu'nda ne Osmanlı Ordusu'nun ne de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin işçi kadınlara yönelik herhangi bir temel eğitim faaliyetine girişmiş olduklarına dair elimizde bir işaret bulunmamaktadır. Tam tersine, kadın işçilerin beraberlerinde getirmiş oldukları çocuklarının okula devam etmesini sağlamak konusunda yardımcı olmaya çalıştıkları, ancak işçi kadınlara okuma yazma öğretmek gibi bir faaliyete girişmemiş oldukları anlaşılmaktadır. Ne yazık ki, elimizdeki kısıtlı bilgiler işçi kadınların beraberlerinde bulunan çocukların okula devam ettirilmesi yönündeki çabaların bütün çocukları mı kapsadığı, yoksa yalnızca erkek çocuklara yönelik olarak mı gösterilmiş olduğu konusuna net bir açıklık getirmemektedir.

139 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-59, 1-61, 1-62.

140 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnâmesi*, s. 21.

141 A.g.e., s. 20.

142 A.g.e., s. 21.

143 A.g.e., s. 21; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

144 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnâmesi*, s. 21.

145 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

Çeşitli nedenlerle taburun onayı ile taburdan ayrılmış olan işçi kadınlar-
dan taburda yemiş oldukları tayınlar için iâşe bedeli alınmayacaktı. Ancak,
çeşitli disiplin suçları nedenleriyle taburla ilişkisi kesilen kadınlardan tabur-
da geçirdikleri gün sayısına göre hesaplanacak bir iâşe bedeli alacaklarından
kesilecekti.¹⁴⁶

Kadın işçiler, kendileri istediği takdirde, ulusal, dini ve toplumsal mak-
satlarla çeşitli hayır kuruluşları tarafından sürdürülmekte olan yardım kam-
panyalarına katılmakta serbest bırakılmışlardı. Ancak, tabur yönetiminin iş-
çi kadınların bir yardım kampanyasına katılmalarını istemesi veya onları
bu konuda zorlaması yasaktı.¹⁴⁷ Bu kuralın tabii ki önemli bir istisnası var-
dı: Kadın İşçi Taburu'nun kuruluşuna önyak olan Kadınları Çalıştırma Cem-
iyeti'nin istihdam ettiği bütün kadın işçilerden kesilmekte olan yüzde on-
luk kesintiler. Her ay, Kadın İşçi Taburu'nda görevli işçi kadınlardan yapı-
lan yüzde onluk kesintiler bir defter halinde düzenlenmekte ve kesilmiş olan
paralarla birlikte Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel mü-
dürlüğüne gönderilmekteydi.¹⁴⁸

Kadın İşçi Taburu'na mensup kadın işçilerin de, tıpkı diğer Osmanlı as-
kerleri gibi, toplu taşıma vasıtalarında ücretten muaf tutulması benimsen-
mişti.¹⁴⁹ Üniforması üzerinde olan işçi kadınlar Kadın İşçi Taburu tarafın-
dan mühürlenmiş olan pazubandlarını ve hüviyet cüzdanlarını gösterdikle-
ri takdirde vapur, tramvay, tünel, tren, köprü ve benzeri ulaşım araçlarından
ücretsiz veya indirimli ücret ödeyerek yararlanabileceklerdi.¹⁵⁰ Kadın işçile-
rin mektupları da, bütün Osmanlı askerlerinin mektupları gibi, Tabur Ku-
mandanlığı tarafından denetimden geçirilecek ve tasdik edilecekti. Tabur
Kumandanlığı'nın onayından geçen mektuplar, diğer er mektupları gibi pos-
ta ücretlerinden muaf tutulmuştu. Ancak, işçi kadınlar tarafından hazırlanan
kişisel dilekçelerden damga vergisi alınmaya devam edilmekteydi.¹⁵¹

Kadın İşçi Taburu'nda kayıtlı bulunan kadınların vapur veya tren gi-
bi nakliye vasıtalarıyla bir başka şehre görevli olarak gönderilmeleri halin-
de, kâtime ve memureler ikinci, işçi kadınlar da üçüncü mevki ile seyahat
edeceklerdi. Görevli olarak gönderilmiş olan kadınların vapur, tren, tünel,
tramvay ve kayık ücretleri gibi her türlü yol masrafları ve gittikleri yerlerdeki

146 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'îmatnâmesi*, s. 21.

147 *A.g.e.*, s. 10.

148 *A.g.e.*, s. 20.

149 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

150 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'îmatnâmesi*, s. 23; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

151 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'îmatnâmesi*, s. 11 12; *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

bütün yiyecek ve konaklama masrafları tabur tarafından karşılanacaktı. Kadın İşçi Taburu'na kayıt olmak üzere İstanbul dışından gelen kadınların ve disiplin suçları nedeniyle taburdan çıkartılanların veya kendi arzusuyla taburdan kaydını sildirenlerin ulaşım giderleri kendilerine aitti. Ancak, geçerli bir nedenle taburdan ayrılmak zorunda kalan kadınların yol masrafları tabur tarafından karşılanmaktaydı.¹⁵²

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadın işçilerin emeklilik hakları yoktu. Bu nedenle maaşlarından ve yevmiyelerinden emeklilik parası kesilmemekteydi.¹⁵³ Ayrıca, işçi kadınların çeşitli nedenler öne sürerek, alacakları maaşlardan daha sonra kesilmek üzere tabur kasasından kendilerine avans verilmesini istemeleri de yasaktı.¹⁵⁴

Taltifat

Kadın İşçi Taburu için hazırlanan ilk taslakta, gerçekten takdir edilecek derecede hizmetleri görülen kadın işçilerin ikramiye ve ayrıca nişan ve madalya ile taltif edilmesi düşünülmüştü.¹⁵⁵ Bu fikir Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından da kabul edildi.¹⁵⁶ Taltif ve terfi şu sırayla yapılacaktı: "takdirnâme, madalya veya nişan, zamm-ı maaş ve terfi-i memuriyet."¹⁵⁷

Uygulamaya göre, Kadın İşçi Taburu'nda görevli kadınların görev terfisine layık görülmesi, madalya ve nişanla onurlandırılması veya takdirnameyle teşvik edilmesi tabur kumandanının yetkileri dâhilindeydi. Böylesi bir durumda, tabur kumandanı taltif edilmesini uygun gördüğü kadın işçiyle ilgili tekli Birinci Ordu'ya sunacaktı. Bu taltif önerisi Birinci Ordu tarafından onaylanmadığı müddetçe geçerlilik kazanmayacaktı. Taltif ve terfi ettirilmesi düşünülen kadınların kesinlikle önceden haberdar edilmemesi gerekliydi. Osmanlı Ordusu'nun diğer birimlerinde olduğu gibi, Kadın İşçi Taburu'nda da taltif ve terfi işlemleri her sene Ocak ve Haziran ayı başlarında yapılacaktı.¹⁵⁸

Taburda görevli kadınlara, gayretlerini ödüllendirmek ve hizmetlerini teşvik etmek amacıyla basılı takdirnameler verilmekteydi. Bu takdirnameler iki

152 Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*si, s. 20-21.

153 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 21; Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*si, s. 23.

154 Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*si, s. 23.

155 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

156 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.

157 Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*si, s. 13; Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 21.

158 Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname*si, s. 11.

çesitti. Taburda görevli kâtibe ve memure kadınlara üstün hizmet ve gayretleri karşılığında verilecek olan takdirnameler hatıra mahiyetindeydi. Bu takdirnameler Birinci Ordu tarafından ufak boyda kâğıtlara basımlıydı ve karşılığında ordu tarafından bir ikramiye ödenmesi beklenmiyordu.

İkinci çeşit takdirnameler ise işinde başarılı olan işçi kadınlara verilmek amacıyla düzenlenmişti.¹⁵⁹ İşçi kadınlara verilecek olan her takdirname 10 kuruş karşılık taşımaktaydı.¹⁶⁰ Her ay sonunda işçi kadınlara dağıtılmış olan takdirnameler geri toplanacak ve her bir takdirnameye karşılık olarak onar kuruş verilecekti. Ay sonunda karşılığı ödenmiş olan takdirnamelerin arkasına “ikramiyesi verilmiştir” yazılacak ve taburun resmi mührüyle mühürlendikten sonra makbuz karşılığında tabur kasasında tutulacaktı. Takdirnamelerinin karşılığında her ay kaç para aldıkları da kadın işçilerin hüviyet cüzdanlarına işlenecekti.¹⁶¹ Kâtibe ve memurelere verilecek olan fahri takdirnameler her ayın bitiminde, işçi kadınlara dağıtılan ve karşılığında kendilerine fazladan para ödenen takdirnameler de her haftanın sonunda Birinci Ordu’nun onayına sunulacaktı.¹⁶²

Taburda görevlerini gerçekten üstün başarıyla yerine getiren kadınlar da tabur kumanda heyetinin hazırlayacağı bir belgeyle taltif edilmeleri için Birinci Ordu Kumandanlığı’na bildirileceklerdi. Birinci Ordu Kumandanlığı’nın gerekçeleriyle birlikte yapılan bu öneriyi kabul etmesi halinde, bu kadınlar ordu tarafından madalya veya nişanla taltif edileceklerdi.¹⁶³

Kadın İşçi Taburu’nda görevli kâtibe ve memurelerin görev kâğıtları da Tabur Kumandanlığı’nın aracılığıyla Birinci Ordu Kumandanlığı tarafından hazırlanacaktı. Verilen imtihanlarda başarı göstererek onbaşı, çavuş ve başçavuşluğa yükseltilen kadın işçilerin ve görevlerini başarıyla yaptıkları düşünülen kâtibe ve memurelerin terfileri de yine Birinci Ordu Kumandanlığı’nın onayına bağlıydı. Terfi eden kadınların yükseldikleri rütbelere kendilerine verilmiş olan hüviyet cüzdanlarına ve taburdaki sicil defterine işlenecekti.¹⁶⁴

Evlilik ve İzinler

Kadın İşçi Taburu’na mensup işçi kadınların evli olmaları tercih ediliyordu. Kadın işçilerden bekâr olanların da taburda görevli bulundukları süre içinde evlenmek hakkında sahip olmaları düşünülmüştü. Taburda görevliyken evle-

¹⁵⁹ A.g.e., s. 13.

¹⁶⁰ *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 21.

¹⁶¹ *Birinci Ordu-yı Hümayân’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dahiliye Ta’lîmatnâmesi*, s. 13.

¹⁶² A.g.e., s. 11.

¹⁶³ A.g.e., s. 13.

¹⁶⁴ A.g.e., s. 13.

necek olan işçi kadınların Kadın İşçi Taburu'nda çalışmaya devam edip etmemeleri de kendilerinin (ve böylelikle belki de müstakbel kocalarının) istek ve arzularına bırakılmıştı.¹⁶⁵

Ayrıca, tabura kayıtlı bulunan işçi kadınlardan evli olmayanların da Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "zorunlu evlilik kampanyası" aracılığıyla bir an önce evlenmeleri teşvik ediliyordu. Cemiyetin "zorunlu evlilik kampanyası"na ilişkin olarak gündelik gazetelerle de ilân edilmiş olan yönetim kurulu kararnameşi Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde de aynen yayınlanmıştı.¹⁶⁶

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla 8 Mart 1918 günü Üsküdar Şer'iyye Mahkemesi'nde gerçekleştirilmiş olan ilk nikâhta, Kadın İşçi Taburu'nda tabur kâtibesi olarak çalışmakta olan 21 yaşındaki İhsân Hanım Osmanlı Seyr ü Sefâin İdaresi'nde kaptanlık yapmakta olan 29 yaşındaki Mehmed Hakkı Kaptan ile evlendirilmiş ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de yeni evli çiftte düğün hediyesi olarak 50 lira vermişti.¹⁶⁷ Kadın İşçi Taburu'nda, evleneceğini ispat eden kadın işçilere, yirmi günlük yıllık izinlerine ek olarak, yirmi gün de balayı izni verilmesi kararlaştırılmıştı.¹⁶⁸

Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesine göre, Kadın İşçi Taburu'nda görevli bekâr kadınlar "yalnızca ebeveyni nezdinde" Perşembe akşamı izne çıkıp evlerine gidecekler ve Cuma akşamı da aynı şekilde tabura geri geleceklerdi. Ebeveyni İstanbul'da bulunmayan kadınlara hafta sonu izni verilmeyecekti. Evcî çıkmak isteyen kadın işçilerin de, ebeveynlerinin İstanbul'da yaşadığını, oturmakta oldukları mahallenin muhtarından alacakları bir ilmühaber ile kanıtlamaları gerekliydi.¹⁶⁹ Evli kadınlara ise, gündüz çalışma saatinin başlangıcında taburda hazır bulunmaları şartıyla, haftada dört gece izin verilecekti. Evinin taburdan uzak olması nedeniyle, sabah çalışma saatinin başlangıcına kadar tabura gelemeyecek durumda olan evli kadın işçiler de haftada bir gün izin verilebilecekti.¹⁷⁰

Taburda görevli bütün kadınlar için Cuma günü haftanın tatil günüydü. Cuma günleri ve dini bayramlarda, işçi kadınların görevlerini aksatmayacak şekilde ve sıra ile gündüzleri izinli sayılmaları da tabur kumandanının sorumluluk ve yetkileri içinde yer almaktaydı.¹⁷¹ İşçi kadınların her türlü kişi-

165 A.g.e., s. 11.

166 A.g.e., s. 15.

167 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Vâsıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivaç", *Vakit*, No. 146, 3 Cemâzi-yelâhîr 1336 / 16 Mart 1334 / 16 Mart 1918, Cumartesi, s. 2.

168 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnamesi*, s. 14.

169 A.g.e., s. 14.

170 A.g.e., s. 14.

171 A.g.e., s. 14.

sel temizlik ihtiyaçlarını da haftada bir gün olan bu izin günlerinde karşılamaları beklenmekteydi.¹⁷²

Kadın İşçi Taburu'na İstanbul dışından katılmış olan işçi kadınlara, aynen er ve erbaşlar gibi, yılda yirmi gün izin verilmesi düşünülmüştü. İşçi kadınların memleketlerine gidip gelmek için harcayacakları zaman da bu sürenin içindeydi.¹⁷³ İşçi kadınların yıllık izinlerini kullanabilmeleri için, en az altı aydır Kadın İşçi Taburu'nda çalışıyor olmaları gerekliydi.¹⁷⁴ Yıllık izne çıkacak olan işçi kadınların Birinci Ordu tarafından hazırlanmış olan izin belgelerini almaları gerekliydi. Ayrıca, kadın işçilere izinleri verilmeden önce, izinlerin taburda görevli herkesin haklarını eşit olarak koruyacak şekilde dönüşümlü olarak planlanması da düşünülmüştü.¹⁷⁵

Kadın İşçi Taburu'nda yıllık izin kullanan kadınlara yol parası verilmeyecekti. İzinli bulundukları süre için işçi kadınların yevmiyeleri de ödenmeyecekti. Ancak, taburdan izin alan kâtime ve memurelerin maaşları işlemeye devam edecekti. İzne çıkan işçi kadınlarla kâtime ve memureler için yemek çıkarılmayacak, izinli oldukları süre için yemek bedelleri de kendilerine aynen veya nakit olarak ödenmeyecekti.¹⁷⁶

Sağlık

Kadın İşçi Taburu'na alınacak olan kadınların bulaşıcı ve müzmin hastalığı olmayan sağlıklı kadınlar arasından seçildiğine değinmiştik. Tabura kayıt olabilmek için aşılarnı yaptırmış ve bunu bir aşı kâğıdıyla ispatlamış olmak gerekliydi.¹⁷⁷ Tabura alınacak olan kadınların önce yerel doktorlara muayene olması şartı getirilmiş,¹⁷⁸ daha sonra da yerel doktorların yerine hükümet tabiplerinin yapacakları sağlık muayenesinden sonra verecekleri raporlar doğrultusunda tabura kabul edilmelerine karar verilmişti.¹⁷⁹

Tabur iç talimatnamesinden anlaşıldığına göre, Kadın İşçi Taburu'na kabul edilen bütün kadınların tabura kabul edilmeden önce ordu tarafından gönderilen bir sağlık heyeti tarafından son bir kez etraflıca bir muayeneden geçirilmeleri istenmişti. Bunun sonucunda, tabura kayıt yaptıran bütün ka-

172 A.g.e., s. 14.

173 A.g.e., s. 14.

174 A.g.e., s. 14.

175 A.g.e., s. 14.

176 A.g.e., s. 14.

177 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

178 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

179 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

dınlar, 2 Aralık 1917 tarihinde bir askerî sıhhiye heyeti tarafından kapsamlı bir sağlık muayenesinden geçirilmişlerdi.¹⁸⁰ Bu sağlık heyetinde bir “kabile” yani kadın ebe de bulunmaktaydı.¹⁸¹ Taburun sağlık açısından tamamen sağlam kadınlardan oluşturulmasına büyük özen gösterilmişti. Hasta, sakat ve malûle kadınlar kesinlikle tabura kabul edilmemişti.¹⁸² Sağlık taraması sırasında hasta oldukları belirlenen ve tedaviye muhtaç durumda olan kadın işçilerin de kayıtları tehir edilmişti.¹⁸³

Kadın İşçi Taburu’nda kadın işçilere hizmet vermek üzere bir de revir kurulmuştu. Bu amaçla, taburun iç hizmet talimatnamesinde Kadın İşçi Taburu’na fahri, yani ücretsiz olarak, hastabakıcılar kabul edileceği yazılmıştı. Ancak, Kadın İşçi Taburu’nda fahri olarak hastabakıcılık etmek isteyen hiçbir gönüllü çıkmadı.¹⁸⁴ Bunun üzerine tabur revirine maaş karşılığında çalışan hastabakıcı kadınlar kabul edilmişti. Tabur revirinde, erkek bir tabur tabibi ve tabur mensubu kadın hemşireler çalışmaktaydı. Hastabakıcı kadınlar askerî, resmi ve idari açıdan bölük kumandanlarına, sağlık görevleri açısından da tabur tabibine bağlıydı.¹⁸⁵ Kadın İşçi Taburu’nda çalışan bütün hastabakıcıların okur-yazar olmaları da şart koşulmuştu.¹⁸⁶ Ayrıca, Kadın Birinci İşçi Taburu’nun karargâh binasının yer aldığı Üsküdar’a yakın civar hastahanelerden birisinde tabur hizmetine yönelik olarak bir iki koğuşun “tamamen tecrit edilmiş vaziyette” taburun kadın işçilerinden ağır hasta olanlar için ayrılması da sağlanmıştı.¹⁸⁷

Taburun işçi kadınları çalışma yerlerine gönderildiklerinde taburun hastabakıcılarından bir tanesi bu kafiye eşlik edecek, beraberinde getirmiş olduğu sıhhiye çantasını da işçi kadınlardan bir tanesine taşıtacaktır. Taburun müfrezelere ayrılması gerektiğinde, tabur tabibi bütün müfrezeleri teftiş etmek ve hastabakıcıların bu dağılık grupların sağlık ihtiyaçlarına cevap vermesini sağlamakla yükümlüydü.¹⁸⁸

Taburdaki görevleri sırasında hastalanmaları halinde kadın işçiler “tıpkı bir asker gibi tedavi olunur”du. Kadın işçilerden hastalıkları boyunca ilaç, tedavi ve iâşe masrafları alınmaması kararlaştırılmıştı. Ayrıca, hastalıkları

180 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

181 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname*, s. 5.

182 *A.g.e.*, s. 4.

183 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

184 *A.g.e.*, s. 19.

185 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname*, s. 4.

186 *A.g.e.*, s. 6.

187 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

188 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn’a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta’lîmâtname*, s. 4.

sürdüğü sürece kadın işçilerin maaşları da işleyecek, kendilerinden hastalık nedeniyle hiçbir kesinti yapılmayacaktı. Ancak, hasta olarak revirde kaldıkları günler için kadın işçilere ayrıca yevmiye verilmemesi uygun görülmüştü. Hastalığın tedavisi sona erdikten sonra yapılacak olan sağlık muayenesinde, artık taburda hizmet edemeyecek durumda oldukları anlaşılan kadınlar derhal terhis edileceklerdi. Ayrıca, hastalık nedeniyle işçi kadınlardan birisine tedaviyi sürdürmekte olan askerî hekimler tarafından hava değişimi önerilirse, gerekli yol masrafları tabur tarafından ödenecekti.¹⁸⁹ İşçi kadınların yanlarında bulunan çocuklarına da, hastalanmaları halinde, tabur revirinde ücretsiz olarak bakılacaktı.¹⁹⁰

Kadın işçilerden birisinin işten kaytarmak amacıyla kendisini yaralaması veya yalandan hastalanması durumunda ilaç, tedavi ve iâşe masrafları kendisinden alınacaktı. Kadın İşçi Taburu'na kayıtlı bulunan kadın işçilerden birisinin ölmesi halinde, gerekli kefen ve defin giderleri tabur tarafından ödenecekti. Ölen işçinin taburdan ücret alacağı varsa, bu paralar da yasal mirasçılara verilecekti.¹⁹¹

Merasim

Kadın İşçi Taburu'nu oluşturan kadın işçiler, gerekli görüldüğü takdirde, ordu tarafından kendileri için uygun görülen özel merasime hazır bulunacaklardı.¹⁹² Kadın İşçi Taburu savaşı bir birlik olarak düzenlenmediği için, taburu oluşturan kadın işçiler silahlı ve silahsız herhangi bir askerî eğitime tâbi değillerdi. Ancak, Osmanlı Ordusu'na mensup herhangi bir asker gibi, gerekli görgü kurallarını öğrenmeleri ve askerî âmirlerinin önünde nasıl davranmaları ve konuşmaları gerektiği konusunda talim görmeleri gerekliydi.¹⁹³ Bu anlamda, Kadın İşçi Taburu'nu oluşturan kadın işçilerin en temel askerî talim ve terbiyeden geçtikleri söylenebilir. Örneğin, taburda sabah ve akşam içtimaları askerî nizam ve intizama uygun olarak, askerî kuralların gerektirdiği şekilde yapılmaktaydı.¹⁹⁴ Ancak, 25 Aralık 1917 günü kabul edilen bir Ordu Emirnamesi ile Kadın İşçi Taburu'na mensup kadınların Osmanlı Ordusu'na bağlı subayları selamlama zorunluluğu kaldırılmıştı.¹⁹⁵

189 A.g.e., s. 22-23.

190 A.g.e., s. 22.

191 A.g.e., s. 23.

192 A.g.e., s. 6.

193 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 19.

194 *Birinci Ordu-yı Hümayın'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*, s. 9.

195 *Ordu Emirnamesi*, No. 68, 15 Kânunievvel 1333, s. 407. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os, "Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Mus-

Osmanlı Ordusu'na bağlı her birlikte yapılmakta olan "kuruluş günü" kutlamalarının Kadın İşçi Taburu'nda da uygulanması düşünülmüştü.¹⁹⁶ Bu amaçla, Kadın Birinci İşçi Taburu'nun resmi kuruluş günü olarak kabul edilmiş olan 10 Eylül 1917 tarihinin her yıl taburun "kuruluş günü" olarak kutlanması kararlaştırılmıştı.¹⁹⁷ "Kuruluş günü" kutlamalarının nedeni *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*'nde ağdalı bir Osmanlıca ile anlatılmıştı. Bugünkü dille, bu merasimin amacı, yani kıtaların kuruluş tarihleri ile savaşta ve barışta görmüş oldukları özel hizmetlerin her yıl belirli bir günde kutlanması, o birliği oluşturmakta olan askerler ve gelecekte o birlikte görev alacak askerler için maddi ve manevi faydalar sağlayacak ve birbirinin yerine görev alan bu askerlerde güzel anılar canlandırıcaktı. Ayrıca, askerleri daha çok çalışmaya ve gayret etmeye teşvik edecek, kendilerinden önce o birlikte görev yapmış olanları hatırlamaları için bir fırsat olacaktı.¹⁹⁸

Disiplin, Divân-ı Haysiyet, Suç ve Ceza

Osmanlı Ordusu'nun diğer bütün taburlarında olduğu gibi, Kadın Birinci İşçi Taburu'nda da tabur görevlilerinin uygunsuz davranışlarını incelemek ve onların disiplinsiz hareketlerini cezalandırmak amacıyla bir de haysiyet divanı kurulması gündeme gelmişti. Kadın İşçi Taburu, diğer Amele Taburları için düzenlenmiş olan bir disiplin yönetmeliğine tabiydi.¹⁹⁹ Bu yönetmeliğin uygulanması için bütün askeri birliklerde olduğu gibi Kadın İşçi Taburu'nda da bir haysiyet divanı kurulmuştu. Kadın İşçi Taburu'nda kurulmuş olan haysiyet divanı, Osmanlı Ordusu'nun diğer askeri birliklerindeki divân-ı harb ile aynı yetkileri taşımaktaydı.²⁰⁰ Haysiyet divanına tabur kumandanı reislik ediyordu. Bölük kumandanı ve bölük müzâzımlarından biri de divanın diğer erkek üyelerini oluşturmaktaydı. Divanda bir bölükbaşı ve bir de takımbaşı olmak üzere, iki de kadın üye bulunmaktaydı. Kadın takımbaşı, haysiyet divanının sekreterliğini de üstlenmişti. Haysiyet divanı üyelerinin divan kararlarını imzalamakta kullandıkları imza ve kişisel mühürlerin birer örneği de çeşitli nüshalar halinde Birinci Ordu'ya gönderilmişti.²⁰¹

Olağanüstü haller dışında, haysiyet divanı haftada en çok üç kez ve bir iki

lim Women?", unpublished paper presented at the workshop, "The Ottoman Empire during World War I", sponsored by Koç University, Istanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

196 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 31.

197 A.g.e., s. 31.

198 A.g.e., s. 31.

199 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

200 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 14.

201 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, s. 16.

saatlik süreler için toplanmaktaydı. Toplantı günleri ve saatleri aynı zamanda haysiyet divanının da reisliğini üstlenmiş olan tabur kumandanı tarafından belirlenmekteydi. Haysiyet divanına sunulan bütün şikâyet dilekçeleri önce tabur kumandanı tarafından incelenmekte ve disiplin açısından incelenmesi gerekli görülenler haysiyet divanına sunulmaktaydı. Yapılan şikâyetin haysiyet divanı üyelerinden birisi hakkında olması durumunda ise, tabur kumandanı bu üyenin yerine yeni bir üye atayacak ve durumu hemen Birinci Ordu'ya bildirecekti.²⁰²

Haysiyet divanı üyeleri, Kadın İşçi Taburu'nun talimatnamesinde de açıkça gösterilmiş olduğu şekilde, haysiyet divanının yetkileri dâhilinde bulunan konularda vicdani kanaatlerine göre hüküm vermekle görevlendirilmişler ve “mes'eleyi bî-tarâfâne (*tarafsız*) sûrette mütâlaa ve tedkîke mecbûr” tutulmuşlardı.²⁰³ İşçi kadınlar tarafından işlenen bütün kusur ve kabahatler ile taburda oluşabilecek her türlü yolsuzluklar taburun haysiyet divanında görülecek ve cezalandırılacaktı. İşlenen suçun haysiyet divanının yetki ve sorumluluklarını aşması halinde, bu suçu işlemiş olan kadınlar haklarında hazırlanmış olan evraklarla birlikte adliyeye sevk edileceklerdi. Kadın İşçi Taburu'nda görevli bulunan kâtibe ve memurelerin suç işlemesi halinde ise, hazırlanan evraklar önce Birinci Ordu Kumandanlığı'na gönderilecek ve oradan verilecek emre göre taburun haysiyet divanında yargılanacaklardı.²⁰⁴

Haysiyet divanında yargılamanın sonucunda gerçekleştirilen oylama, divanın en küçük rütbeli üyesinden başlanarak, sıra ile yapılacaktı. Divanda kararlar çoğunluk usulüne göre alınacaktı. Haysiyet divanına başkanlık eden tabur kumandanı, kendi oyu veya şahsi kanaatiyle kendi başına hiçbir karar alamayacaktı. Divanda birbirinden çok farklı oylar oluşması halinde, karar alınmamış sayılacaktı.²⁰⁵

Suçun belirlenmesi ve kesinlik kazanması halinde, Kadın İşçi Taburu'nun haysiyet divanı tarafından verilen cezalar uygulamaya konulacaktı. Bu cezalar işçi kadınların sicillerine de işlenmekteydi.²⁰⁶ Şimdi de Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesine göre, kadın işçilerin işleyebilecekleri suçları ve haysiyet divanının bu suçların cezalandırılması için verebileceği cezaları inceleyelim. İzin almaksızın görevine gitmeyen veya görevine geç kalan işçi kadınlar haysiyet divanına verilecekler ve bu gibi günler için maaşlarından bir günlük kesinti cezasıyla cezalandırılacaklardı. Üç kez bu suçu işlediği sabit görülen işçi kadınların bir aylık maaşı ceza olarak kesilecekti. Ay-

202 A.g.e., s. 16-17.

203 A.g.e., s. 16.

204 A.g.e., s. 17.

205 A.g.e., s. 16.

206 A.g.e., s. 17.

ni suçun tekrarı halinde, bu işçi haysiyet divanına yeniden verilirse, haysiyet divanı kararıyla işçinin taburdan kaydı silinecekti.²⁰⁷ Aynı şekilde, işbaşında kasten atalet gösteren veya arkadaşları çalışırken işini bırakan kadınların yevmiyelerinden “yapmadıkları işin bedeli kadar” kesinti yapılacaktı. Bu kesintiler tabur kasasında toplanacak ve başarılı işçi kadınlara ikramiye olarak dağıtılacak olan paranın finansmanında kullanılacaktı.²⁰⁸ Kadın İşçi Taburu’nda “tembelden al, çalışkana ver” biçiminde özetlenebilecek bir cezalandırma ve ödüllendirme sistemi uygulanmaktaydı.

Haysiyet divanının çeşitli suçlar için işçi kadınlara verebileceği cezalar da ayrıca belirlenmişti. Buna göre, haysiyet divanı en ağır ceza olarak bir haftaya kadar koğuşta zorunlu ikamet veya hapis cezası verebilecekti. Hapis cezalarının yanı sıra, para cezaları ve haysiyet divanı önünde sözlü uyarı cezaları da vardı. Taburun günlük emirleriyle bütün tabur mensuplarına bildirilmek üzere yazılı tekdîr cezası da verilebilirdi. Osmanlı Ordusu’nda sıkça görülmesine rağmen, kadın işçilere dayak cezası verilmiyordu.²⁰⁹ Yani, Ziya Paşa’nın Osmanlı Ordusu’na bağlı birliklerde oldukça revaçta olduğu anlaşılan ünlü “Nush ile uslanmayanı etmeli tekdîr / Tekdîr ile uslanmayanın hakkı kötek-dîr” beyti Kadın İşçi Taburu’nda uygulanmıyordu. Haysiyet divanının vereceği cezaların uygulanması tabur kumandanının sorumluluğu ve göreviydi. Hapis cezası alan kadın işçilerin maaş ve yevmiyeleri mahkûmiyetleri boyunca dondurulacaktı. Ayrıca, çeşitli zamanlarda toplam 15 gün hapis cezası alan kadın işçilerin cezalarının bitiminde Kadın İşçi Taburu’ndaki kayıtları silinecekti.²¹⁰

Kadın İşçi Taburu bünyesinde işlenebilecek en ağır suçların başında firar gelmekteydi. Taburdan firar ettiği anlaşılan işçi kadınların polis kuvvetleri tarafından takip edilmesi ve yakalanması gerekiyordu. Polis tarafından yakalanan ve tabura teslim edilen firari kadınlar hemen yazılı savunma verecekler ve sorgulanmak üzere haysiyet divanına çıkarılacaklardı. Kaçak kadınlar bu sorgulamanın neticesine göre yargılanacaklar ve cezaya çarptırılacaklardı. Firar eden kadınlara haysiyet divanının verebileceği en ağır ceza, Kadın İşçi Taburu’ndan ilişkilerini hemen kesmekti. Ayrıca, bu suçu işleyen kadınların isimleri, bir daha cemiyetin başka bir kuruluşunda çalıştırılmaları olasılığını önlemek üzere, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne de bildirilecekti.²¹¹

Kadın İşçi Taburu’nun bünyesindeki haysiyet divanının verebileceği en ağır ceza da, firar suçunda görüldüğü gibi, kadın işçinin taburdan atılma-

207 A.g.e., s. 17.

208 A.g.e., s. 18.

209 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, s. 15.

210 Birinci Ordu-yı Hümayûn’ı Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidmât-ı Dahiliye Ta’lîmâtname*sî, s. 17.

211 A.g.e., s. 18.

sı cezasıydı. Bu cezayı alan kadın işçiler, kendileri için haysiyet divanı tarafından hazırlanmış olan belgeler ve tabur kumandanının tezkeresiyle birlikte derhal Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürüne teslim edileceklerdi. Kâtibe ve memurelerin bu cezayı almaları durumunda, bu işlemin gerçekleştirilmesinden önce kararın son bir kez daha incelenmesi için bütün belge ve bilgiler Birinci Ordu'ya sunulacak, oradan gelecek emre göre ceza işleme konulacaktı.²¹²

Bütün askerî birliklerde olduğu gibi, Kadın İşçi Taburu'nda da işlenebilecek en ağır suçlar, askerî suçlardı. Bu suçlar şu şekilde sıralanmaktaydı:

Hıyânet, casûsluk, ayartıcılık, ferâiz-i askeriyeye (*askerliğin şartlarına*) muhâlefet, isyân, itâatsizlik ve mukavemet, nüfûz-ı memuriyeti sû-i istimâl, eşyâ-yı askeriyeyi satmak, aşırmaq ve rehin etmek ve saun almak, sirkat (*hırsızlık*), yağma ve tahrîb, idare-i askeriyede sahtekârlık, istikâketsizlik ve irtikâb (*yalancılık ve yiyicilik*), işret (*içkicilik*), kumarbazlık, hizmetden savuşmak, arkadaşlarından karzen (*ödünç olarak*) para almak, dolandırıcılık, komisyonculuk, simsârılık, uygunsuz erkek ve kadınlarla refâkat etmek, istif-sâr-ı resmîye hilâf-ı vâkî' (*alışılmış resmi usuller dışında*) cevâp vermek, tenbelliği ve batâeti (*ağırdan almayı*) veya vazifede ihmâl ve tekâsülü i'tiyâd (*üşengeçliği alışkanlık*) etmek, vazifenin hîn-i tevdi'inde veya esnâ-yı ifâsında temârüz etmek (*görev dağıtımı veya görev sırasında yalandan hastalanmak*), alâ-melei'n-nâs madâribe ve müşâteme etmek (*uluorta dövüşmek ve sövüşmek*), hastaya yanlış ilaç vermek veya bakmamak, fuhşu tebeyyün etmek (*fuhuş yaptığı ortaya çıkmak*).²¹³

Bir askerî nizamnameden olduğu gibi alınmış olduğu anlaşılan bu suç listesine sonradan eklenmiş gibi görünen bu “fuhşu tebeyyün etmek” suçu, tabii ki özellikle Kadın İşçi Taburu'na mahsus olarak buraya eklenmiş olan tek suçtu. Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinin çeşitli yerlerinde, bu suçla ilgili olarak düşünülmüş olan çeşitli düzenlemeler de ayrıca göze çarpmaktaydı. Kadın İşçi Taburu'nda bulunan kadın işçiler ile ilgili olarak Osmanlı subayları tarafından hazırlanmış olan bu suç ve ceza listesinin, taburun olağan gündelik hayatından ziyade, taburda yaşanması düşünülmüş olan hayatı yansıtmakta olduğunu da belirtmemizde fayda bulunmaktadır.

Harem - Selâmlık

Kadın İşçi Taburu'nun oluşturulması sırasında yapılan hazırlıklarda tabur bünyesinde yer alacak ve tabur dâhilinde çalışacak olan bütün kadın işçile-

212 A.g.e., s. 18.

213 A.g.e., s. 18-19.

rin “ahlâklı ve namuslu” kadınlardan oluşturulmasına büyük özen gösterilmiştir. Dahası, kadın işçilerin taburda görev yapacakları süre içinde erkeklerle olan temaslarının en aza indirgenmesi için büyük çaba sarf edilmişti. Kadın işçiler erkek subayların gözetimi ve denetimi altına verilmişlerdi. Ama tabur için hazırlanmış olan çeşitli belgeler ve bu belgelerde yer almış olan çeşitli bilgilerden, Birinci Ordu'nun kendisinin özenle seçmiş ve görevlendirmiş olduğu bu subaylara bile yüzde yüz güvenmediği açıkça anlaşılmaktadır. Kadın İşçi Taburu'nun günlük yaşamında erkek ve kadınların birbirlerinden ayrı bulunduğu bir “harem-selâmlık” uygulaması kesinlikle söz konusuydu.²¹⁴

Taburun çeşitli işlerini görmek üzere “müsinn neferlerden”, yani yaşlı erler arasından askerler seçilecekti. Ayrıca, “herhangi bir ihtimale karşı muhafızlık etmek üzere yine bu efrâd[ın] müselliân tertibi (silahlı olarak hazırlanması)” de sağlanacaktı.²¹⁵ Bir başka deyişle, Kadın İşçi Taburu'nun etrafında, subaylar tarafından seçilmiş olan yaşlı erler silahlı olarak nöbet tutacaklardı. İşçi kadınlara tabur dışından “taarruz” (saldırı) veya “tasallut” (sarkıntılık) olması durumunda ise, bu ağır suçun faileri taburun haysiyet divanına değil, doğrudan doğruya taburun bağlı bulunduğu Birinci Ordu'nun divan-ı harbine verileceklerdi.²¹⁶

Ayrıca, işçi kadınların tabur dışında bulunan ve işçi kadınların akrabası olmayan veya akrabası olduğu tabur tarafından resmen bilinmeyen erkeklerle görüşmesi ve “münâsebet-siz kadınlarla ülfet (konuşması) veya telefon, telgraf, mektûb ve tezkere ile muhâbere etmesi” de hemen taburdan atılmasıyla sonuçlanacak kadar ağır bir suçtu. İşçi kadınlardan birinin önceden âmirlerine bilgi vermeksizin taburdaki odasına veya taburun ordugâhına bir erkek getirmesi halinde, bu erkek kadının yakın akrabalarından birisi olsa bile, bu suçu işleyen kadın işçinin cezası derhal taburdan atılmaktı.²¹⁷

Kadın İşçi Taburu'nda görevli erkek subayların kadın işçilerle olan ilişkileri de kontrol altındaydı. Taburda görevlendirilecek olan bütün subaylar ve erler iyi ahlâkıyla tanınan, özellikle evli bulunan erkeklerden seçilmek zorundaydı.²¹⁸ Taburda görevlendirilecek olan subaylar sürekli olarak vazife başında bulunacaklar ve işçi kadınların kalmakta oldukları tabur karargâhına yakın evlerde aileleriyle birlikte ikamet edeceklerdi. Subayların evlerinin,

214 Sadık Sansaman, “Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu”, s. 701.

215 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

216 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*s, s. 18.

217 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 15; *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*s, s. 18.

218 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*s, s. 3.

gereğinde tabura bir saat içinde ulaşabilecekleri kadar yakın olması da ayrıca şarta bağlanmıştı.²¹⁹ Bütün bu şartların tek bir açıklaması olabilir, taburda görevli olan subayların taburda bulundukları süre içinde evlerinden ve eşlerinden (!) uzak bulunmamasına büyük özen gösterilmiştir.

Kadın İşçi Taburu'nda görevli subaylar, kâtibeler ve memurelerle veya taburda görevli kadın işçilerle hiçbir zaman bir odada yalnız kalmayacaklardı. Taburda görevli subayların taburda bulunan kadın personelden herhangi birini evlerine götürmeleri de kesinlikle yasaklanmıştı. Aynı şekilde, taburda görevli kâtime ve memurelere de emir eri olarak görevli bir asker veya kadın işçi verilemeyecekti.²²⁰

Kadın İşçi Taburu'nda görevli oldukları süre zarfında, kadın işçilerin dış dünyayla her türlü temasları kesilmişti. Dışarıdaki hiç kimseyle ticari veya şahsi bir ilişki kuramayacaklar ve memuriyet gibi başka bir görev üstlenemeyeceklerdi. İşçi kadınlar, hafta sonları veya bayram tatilleri gibi tabur dışında bulundukları süreler içinde de, polis memurlarının gözetimi altında olacaklardı. Kadın İşçi Taburu'nun bulunduğu binanın çevresi de tabur tarafından görevlendirilen kadın ve erkek görevliler tarafından düzenli olarak kontrol altında tutulacaktı.²²¹

Kıyafet ve Rütbeler

Kadın İşçi Taburu için hazırlanan ilk taslaklarda, bütün amele kadınların "cihet-i askeriye" tarafından birer şalvar, ceket, başörtüsü, potin ve çamaşır-la donatılması düşünülmüştü.²²² Kâtime ve memurelere de şalvar yerine entari ve yeldirme verilmesi uygun görülmüştü.²²³ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin tabura kadın işçi sağlamak amacıyla gazetelere verdiği ilanlarda da Kadın İşçi Taburu'nda görev alacak bütün kadınların giyecek ihtiyaçlarının "tarâf-ı mîrî"den, yani devlet tarafından karşılanacağı özellikle belirtilmişti.²²⁴

Kadın İşçi Taburu'na mensup kadın işçilerin elimize ulaşan fotoğraflarından da açıkça görülebileceği üzere, kadın işçilerin kıyafetleri tesettür kuralına uygun olarak tasarlanmıştı. Kıyafetlerde gözlenen bütün bu kapalılığa rağmen, peçe kullanılması hiç düşünülmemişti. İşçi kadınların kullandıkları

219 A.g.e., s. 6.

220 A.g.e., s. 9.

221 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 9; *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname*sî, s. 6.

222 "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, Cuma, s. 2.

223 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51 ve 1-57.

224 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50, 1-51, 1-57.

beyaz başörtüler dışındaki bütün giysileri siyah renkteydi. Bu siyah üniformalar özellikle kadın işçilerin vücut hatlarını 'kem' gözlerden gizleyecek şekilde tasarlanmışlardı. Kadın İşçi Taburu'nda kullanılan bütün giysiler, kaba siyah kumaştan ve vücut hatlarını kesinlikle göstermeyecek şekilde bol kesimli olarak yapılmıştı. Üniformayı giyen kadın işçinin yüzünden ve ellerinden başka hiçbir yeri kesinlikle görünmemekteydi.

Kadın İşçi Taburu mensubu kadınların her birine şu teçhizat ve giyim eşyaları verilmekteydi:²²⁵

- 1 ceket
- 1 şalvar
- 1 yeldirme
- 1 başörtüsü
- 1 çift çorap
- 1 takım çamaşır
- 1 çift tozluk
- 1 eşya çantası
- 1 matara
- 1 ekmek torbası
- 1 ot minder kılıfı
- 1 yastık kılıfı
- 1 portatif çadır
- 1 battaniye
- 1 kilim
- 1 pelerin (memureler için)
- 1 manto (işçi kadınlar için)

Ayrıca, arazide çalışacak olan kadın işçilere çamura dayanıklı tahta ayak-kabılar, taburda nöbetçi olarak bulunan kâtime ve memurelere de tahta asalar verilmişti. Bu tahta asaların Kadın İşçi Taburu'nun katılacağı tören ve merasimlerde o gün nöbetçi olanlar tarafından taşınması uygun görülmüştü.²²⁶

Harbiye Nezareti'nin kendilerine sağladığı bütün bu eşya, teçhizat ve giysiler için işçi kadınlar tabur kasasına belirli miktarda depozito yatırmak zorundaydı. Depozito yatıracak kadar parası olmayanların taburdan alacakları maaş ve yevmiyelerin onda biri kesilerek zaman içinde bu depozitoyu tabur kasasına ödemeleri sağlanacaktı.²²⁷

Kadın İşçi Taburu'na kabul edildikten sonra imzalamış oldukları kontratı

225 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname'si*, s. 22.

226 *Kadın Birinci İşçi Tabur Tarihçesi*, s. 28.

227 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtname'si*, s. 22.

sebeptsiz yere iptal edenler, işini izinsiz olarak terk edenler ve işledikleri disiplin suçu sonucunda cezalandırılarak taburdan atılanların ödemiş oldukları depozitoların elbise ve teçhizatlarının bedeli düşülecekti. Depozito bu miktarı karşılamaya yetmezse ve işçi kadının taburdan alacakları varsa, bu paraya da el konulacaktı. Kendisine verilmiş olan elbise ve teçhizatı kaybeden ve vaktinden önce tahrip edenlerin depozitolarından da kesinti yapılacaktı.²²⁸

Kadın işçi ve memurelerin hava değişimi gibi sağlık nedenleriyle veya izinli olarak geçici süre taburdan ayrılmalari durumunda, kendilerine tabur tarafından verilmiş olan bütün eşya ve elbiseleri tabur depocusu tarafından teslim alınacak ve tabura dönüşlerinde kendilerine geri verilmek üzere, kendi adlarına tabur deposunda saklanacaktı.²²⁹ Kadın işçilerin yanlarında tabura getirecekleri çocuklar için devlet tarafından elbise verilmeyecekti.²³⁰

Kadın işçilerin üniformaları, hepsi bir örnek olarak ordu tarafından üretilmiş olan pelerin, manto, ceket, şalvar, başörtü, tozluk, yeldirme ve fotinden ibaretti.²³¹ Kadın İşçi Taburu'nun bütün kadın mensuplarının sol kollarında yine ordu tarafından bir örnek olarak hazırlanmış ve taburun resmi mühürle mühürlenmiş kırmızı kumaştan bir pazuband bulunmaktaydı. Bu pazubandlarda taburun mührünün yanı sıra "Kadın Birinci İşçi Taburu" yazısı ve kadın işçinin kayıt numarası da yer almaktaydı.²³²

Kadın İşçi Taburu'nda görevli kâtime ve memurelerin kıyafetleri de aynen işçi kadınların kıyafetleri gibiydi. Ancak, kâtime ve memureler işçi kadınların giydiği mantonun yerine pelerin giymektedirler. Ayrıca, kadın işçilerle aynı üniformayı giymekte olan kâtime ve memureleri işçilerden ayırt edebilmek için üniformalarının yakalarına takılan yaldızlı veya kırmızı renkli rûbeler kullanılmaktaydı. Buna göre, bütün kâtime ve memurelerin her iki yakasında da kibrit kutusu büyüklüğünde kesilmiş ve etrafı bir santim eninde sırma şeritle çevrilmiş olan bir kırmızı çuha parçası dikilmişti. Bölükbaşılar bu sırmayla çevrilmiş kırmızı çuhanın ortasına iki yıldız, takımbaşılar da bir yıldız takacaklardı. Kıdemsiz takımbaşılar sırmalı çuhanın içine yıldız takmayacaklardı. Bölükbaşı ve takımbaşılardan yıldız ve sırmalı sarı, diğer kâtime ve memurelerin yıldız ve sırmaları da beyaz renkteydi.²³³

Başkâtibenin yakasında etrafı beyaz sırmayla çevrili kırmızı çuha üzerinde beyaz bir yıldız, diğer bütün kâtime, kıdemsiz takımbaşılar ve depo ve ia-

228 A.g.e., s. 21.

229 A.g.e., s. 23.

230 A.g.e., s. 21.

231 Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", s. 34-38.

232 Birinci Ordu-yı Hâmâyân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnamesi*, s. 24.

233 A.g.e., s. 24.

şe memureleri de yalnızca beyaz sırmayla çevrilmiş kırmızı çuha takacaklardı. Hastabakıcı ve terzilerin yakalarında bulunan kırmızı çuhaların etrafında sırma yoktu. Terziler yıldız yerine beyaz madeni bir makas, hastabakıcılar da beyaz madeni bir hilal takacaklardı. Kadın işçilerden seçilen onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesindeki kadınlar da kırmızı çuha ve sırma kullanmaksızın, yakalarına sırasıyla bir, iki ve üç sarı yıldız takacaklardı. Kadın işçiler ise yakalarına hiçbir şey takmayacaklardı.²³⁴

Tashihler

Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a bağlı olarak kurulan Kadın Birinci İşçi Taburu'nun Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yetkililerinin de aktif katılımıyla hazırlandığı anlaşılan iç hizmet talimatnamesi çeşitli aşamalardan geçtikten sonra 10 Eylül 1917 tarihinde müsvedde olarak bastırılmıştı.²³⁵ Ayrıca, Kadın İşçi Taburu'nun çeşitli fotoğraflarla bezenmiş bir tarihçesi de yazma nüsha olarak elimize ulaşmıştır.²³⁶

Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinin altıncı maddesi Kadın Birinci İşçi Taburu'nun gerek kadrolarının gerekse projesinin uygulamada görülecek aksaklıklara göre değiştirilebileceğini önemle belirtmekteydi.²³⁷ Talimatnamede, ayrıca, Kadın İşçi Taburu'nda yapılacak olan her türlü görev dağılımının tabur kumandanının yetki ve sorumluluğu altında olduğu, tabur kumandanının bu konuyla ilgili olarak yetkili kişilerin kendisine yapacakları önerileri işleme koymak ya da koymamakta serbest olduğu açıkça belirtilmişti.²³⁸ Talimatnamenin içeriği de uygulamanın göstereceği sonuçlara göre yeniden değerlendirilmeye açıldı. Bu iş için taburda bir heyet kurulacak ve talimatnamenin değiştirilmesi gerekli görülen kısımlar ile yapılması istenilen değişiklikler ayrıntılarıyla birlikte Birinci Ordu'ya sunulacaktı. Talimatnamede herhangi bir değişiklik yapılabilmesi için Birinci Ordu'nun emri gerekiyordu, tabur yönetimi talimatnamenin içeriğini kendi başına değiştirmeye yetkili değildi.²³⁹

Talimatnamenin 126. maddesi de ilgili her kurumun bu talimatnamede yer alan hükümlerin değiştirilmesi için teklif vermeye yetkili olduğunu ka-

234 A.g.e., s. 24-25.

235 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtnamesi, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, 25 s. 6 pl.*

236 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, Askerî Müze Kütüphanesi, yazma kitaplar, No. 178, İstanbul, 1333, 33 s.*

237 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limâtnamesi, s. 3.*

238 A.g.e., s. 7.

239 A.g.e., s. 12.

bul etmekte ve ilgili kurumları Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde yapılması istenen değişiklik tekliflerini hazırlamaya davet etmekteydi.²⁴⁰ Kadın Birinci İşçi Taburu'nun talimatnamesi basıldıktan sonra, istenen değişikliklerin yapılması amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne, Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'ya, Birinci Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı'na, Beşinci Kolordu Komutanlığı'na ve benzeri yetkili mercilere gönderilmişti.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti zaten talimatnamenin hazırlanmasında aktif bir şekilde rol almış olduğu için, hazırlanan talimatname müsveddesinde hiçbir konuda değişiklik yapılmasına gereksinim duymadı.²⁴¹ Enver Paşa talimatnamenin kucakta taşınmayacak kadar büyük çocukların da anneleriyle birlikte taburda kalmasını engelleyen 109. maddesinde bir değişiklik yaparak, bu çocukların da anneleriyle birlikte taburda barındırılmalarına izin verdi.²⁴² Enver Paşa, ayrıca, kadın işçilerin şalvar ve cekete ilave olarak kışın yeldirme tarzında bir manto ile donatılmasını da emretti.²⁴³

Birinci Kolordu Asker Alma Dairesi Başkanlığı da kadınların beraberinde getirecekleri çocuklar için ordunun yatacak yer ve yiyecek vermesi gerektiğinin talimatnameye eklenmesini istedi.²⁴⁴ En detaylı değişiklik istekleri ise Beşinci Kolordu Komutanlığı'ndan geldi. Beşinci Kolordu Komutanlığı, sigara içmeyen işçi kadın adaylarının tercih edilmesi, sabahları on beş dakikalık bir spor programı uygulanması, hükümet tarafından kabul edilmiş olan diğer kadın örgütleriyle de işbirliği yapılması, işçi kadınlara çeşitli konularda konferanslar verilmesi ve kadın işçilerin maaşlarından Kadınlar Çalıştırma Cemiyeti için yapılacak olan kesintilerin oranının % 10'dan % 1'e indirilmesi gibi detaylı isteklerde bulundu.²⁴⁵

Fotoğraflar ve Yankılar

Kadın işçilerin Osmanlı Ordusu bünyesine katılmış olduğu haberi, hem Osmanlı İmparatorluğu'nda hem de Avrupa'da büyük yankı uyandırmıştı. Osmanlı İmparatorluğu'ndan gelen haberleri genellikle küçük görmeye alışmış olan Avrupa basını, bu beklenmedik gelişmeyi okurlarına duyuran çeşitli makaleler yayınladı. Kadın İşçi Taburu ile ilgili haberler, Osmanlı basınında da kendisine geniş yer bulmayı başardı.

240 A.g.e., s. 25.

241 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-22.

242 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-14, 1-15, 1-18, 1-22.

243 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-54.

244 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-15, 1-19, 1-20.

245 Sadık Sansaman, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", s. 700.

Kadın İşçi Taburu'nun Osmanlı toplumunda büyük ilgi ve merak uyandırması nedeniyle, Harbiye Nezareti'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında savaş propagandası amacıyla yayınlamakta olduğu *Harp Mecmuası*'nın Mayıs 1918 sayısında Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı Birinci Kadın İşçi Taburu'nun çeşitli fotoğrafları yayınlanmıştı.²⁴⁶ İki sayfa halinde hazırlanan bu yayında toplam altı adet fotoğraf yer almaktaydı. Fotoğraflarda sırasıyla Birinci Kadın İşçi Taburu karargâhı; taburun subay, memure, kâtime ve işçilerinin grup halinde karargâh binası önünde çekilmiş bir resmi; açık havada yemek yiyen işçi kadınlar; toprağı belleyen işçi kadınlar; yol yapan işçi kadınlar ve çift süren işçi kadınların resimleri altyazılarıyla birlikte yer almıştı.²⁴⁷

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi adlı yazma eserin metninde de Kadın İşçi Taburu'na ait toplam 28 fotoğraf yer almaktadır. Ancak, bu fotoğraflardan yedi tanesi yazma nüshadan düşmüş, alınmış veya kaybolmuş olduğu için şu anda yerinde bulunmamaktadır. Yazmadaki fotoğraflardan altı tanesi *Harp Mecmuası*'nda yayınlanmış olan fotoğraflardır.²⁴⁸ Ayrıca, yazma eserde yer alan kadın işçilerin üniformalarını ve rütbelerini gösteren altı el çiziminin tamamı da Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesiyle birlikte yayınlanmıştır.²⁴⁹

Osmanlı İmparatorluğu gibi ataerkil ve Müslüman bir devlette kadınların orduya katılması, tabii ki Avrupa basınının da büyük ilgisini çekmişti. Viyana'da yayınlanmakta olan *Weiner Journal* dergisi Kadın İşçi Taburu'nu konu alan bir haber yayınlamıştı. Bu makaleden alıntı yapan *Vakit* gazetesi de yazının küçük bir bölümünün çevirisini okuyucularına sunmuştu:

Osmanlı Ordusu'nda vücuda getirilen kadın taburu kadınlığa hâle verecek bir mâhiyetle (*nitelikte*) değildir. Bu tabur Rus kadın taburlarına teşbih edilemez (*benzetilemez*). Olsa olsa, İngiliz ve Amerika kadın taburlarıyla bir mukâyese yapmak mümkündür. Teşkilâtta maksad (*kuruluş amacı*) kadınları amele makamında kullanmaktır. Harb-i hâzır (*sürmekte olan savaş*) umumiyetle kadınların bu gibi roller ifa etmelerine zihnimizi alıstırmışsa da, Türk kadını bu vaziyette görmegi her hâlde kimse beklemeydi. Genç Türk hareketinin Türk kadınlarının hayatında büyük bir inkılâp hâsıl ettiğine bundan daha büyük bir delil olamaz.²⁵⁰

246 "Kadın İşçi Taburu [Resim Altı]", *Harp Mecmuası*, No. 25-26, Şaban 1336 / Mayıs 1334 / Mayıs 1918, s. 410-411.

247 A.g.e., s. 410-411.

248 A.g.e., s. 410-411.

249 *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnamesi*, s. 27-32.

250 "Türk Kadınlığı: Bir Viyana Gazetesinin Makalesi", *Vakit*, No. 133, 19 Cemâziyelevvel 1336 / 3 Mart 1334 / 3 Mart 1918, Pazar, s. 2.

Aynı şekilde, *Der Neue Orient* adlı bir Almanca dergide de “Birinci Kadın İşçi Taburu” başlıklı bir yazı yayınlanmış ve Kadın Birinci İşçi Taburu tanıtılmıştı.²⁵¹

Sonuç

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet döneminde uzun süren savaşlar nedeniyle, çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmak ve iş olanakları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde öylesine derin yaralar açmıştı ki, sorunlar bu kesime mensup kadınlara çalışacakları birer münasip iş bulmakla bile çözülecek gibi değildi. Bırakın kendilerine yeterli gelir sağlayacak birer iş bulup çalışmayı, bazı Müslüman kadınların kalacak yeri, giyecek kıyafeti, yiyecek yemeği bile yoktu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin en önemli faaliyetlerinden birisi de bu acil sorunları çözebilmek için bir çare arayışı oldu. Cemiyet şubelerinde yatakhaneler ve yemekhaneler kuruldu ve acil ihtiyaç sahibi kadınlara yatacak, giyecek ve yiyecek yardımı sağlanmaya başladı. Ancak, alınan bütün bu önlemler geçici bir çözüm olmaktan ileri gitmiyordu. Cemiyetin acil ihtiyaç içinde bulunan ve çaresizlik içinde kendisine sığınan bütün Müslüman kadınları kendi olanakları ile barındırması, giydirmesi ve yedirip içirmesi hemen hemen imkânsızdı.

İşte bu durum karşısında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin geliştirmiş olduğu en ilginç uygulama Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulması fikrini ortaya atmak olmuştur. Hem Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin başkanı olan Enver Paşa ortaya atılan bu fikri hemen benimsemişti. Enver Paşa, yaveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığıyla 26 Temmuz 1917 günü Kadın İşçi Taburu’nun kurulması görevini Birinci Osmanlı Ordusu kumandanı Ferik Esad Paşa’ya vermişti. Birinci Ordu kumandanı Esad Paşa’nın çabaları çabuk semere verdi ve 10 Eylül 1917 günü Kadın Birinci İşçi Taburu resmen kurulmuş oldu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kur(dur)muş olduğu Kadın Birinci İşçi Taburu, aslında, ilk örnekleri Almanya’da görülen bazı para-militer uygulamalar üzerine Osmanlı İmparatorluğu’nda yapılmış kısa ömürlü bir denemeden başka bir şey değildi.

251 “Der erste weibliche Arbeiterbattalion”, *Der Neue Orient*, II. Band, No. 11-12, März 1918, s. 557. Zikreden: Nicole A. N. M. van Os, “Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?”, unpublished paper presented at the workshop “The Ottoman Empire during World War I”, sponsored by Koç University, İstanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

Kadın İşçi Taburu'nun İstanbul'da Enver Paşa tarafından kurulmasından beş ay kadar önce, Nisan 1917'de, Dördüncü Osmanlı Ordusu Kumandanı Cemal Paşa Şam'da benzeri bir denemede bulunmuştu.²⁵² Cemal Paşa'nın projesine göre, bir Kadın Amele Taburu kurularak Adana, Bekaa ve Bissen'de zirai üretim yapılması sağlanacaktı. Tarım alanında yoğun olarak çalışacak olan bu kadınlara hayatlarını onurlarıyla sürdürmeleri ve ailelerine destek olmaları için gereken her türlü yardım yapılacaktı.²⁵³

Cemal Paşa'nın Şam'da Kadın Amele Taburu kurma girişimi haberi dönemin İttihâdçılara yakınlığıyla tanınmış olan *İktisadiyat Mecmuası*'nda "iş-te Cemal Paşa'nın kadın hayatının gelişimine katkıda bulunacak bir girişimi" sözleriyle okuyuculara duyurulmuştu.²⁵⁴ 1915 yılında kabul edilen Arazi Kanunnamesi savaş nedeniyle boş kalmış bütün topraklarda tarımsal üretim yapma zorunluluğu getirdiğinden, Cemal Paşa kendi komutası altında kalan sahipsiz topraklarda kadınlara tarımsal üretim yaptırmak amacıyla bir düzenleme getirdi. Kadınları Osmanlı Ordusu'na almak gibi bir iddiası bulunmayan bu düzenlemeye göre, Dördüncü Ordu bölgesinde savaş nedeniyle sahipsiz kalmış olan topraklarda çalışmak isteyen kadınlara maaş bağlandı, yiyecek ve içecek sağlandı ve ekip biçtikleri topraklarda aileleriyle birlikte konaklamaları için gerekli düzenlemeler yapıldı.²⁵⁵

Cemal Paşa'nın bu uygulamasından yer yer yüksek verim de alınmıştı. Ancak, girişim genelde pek başarılı olamamıştı. Cemal Paşa daha çok siyasi olaylara ağırlık verdiği anılarında bu girişime hiç değinmemektedir.²⁵⁶ Ama Osmanlı hükümeti savaş sırasında emeklerini Osmanlı Ordusu'nun emrine değilse bile ihtiyaçlarına sunmuş olan bu kadınları unutmamıştı. Hükümetin bu isimsiz kadın tarım işçilerine duyduğu şükran duygularının bir ifadesi olarak 1917 yılında Konya'da bir anıt yapıldı.²⁵⁷

Enver Paşa'nın kurdurmuş olduğu Kadın İşçi Taburu'nun adı Amele Taburları arasında yer aldığı için, "tabur" olarak anılmaktaydı. Ama Kadın İşçi Taburu aslında deneme olarak kurulmuş olduğu için, taburun kuruluşunda "tecrübe netâyicine (sonuçlarına) göre teşkilât tevsî" olunmak (genişletilmek) üzere şimdilik bir bölüğü olmak tensîb (uygun) buyurulmuşdu."²⁵⁸ Kadın İş-

252 "L'Agriculture et les femmes", *İktisadiyat Mecmuası*, No. 54, 3 Mayıs 1333, s. 4.

253 A.g.e., s. 4.

254 A.g.e., s. 4.

255 Charlotte Lorenz, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse", *Die Welt des Islams*, Band, 6, Heft 3-4, 1918, s. 135.

256 Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, 468 s.

257 Charlotte Lorenz, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse", s. 135.

258 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

çi Taburu'nun gerçek mevcudu da bir bölük oluşturmaya yetecek olan 100 kişiye bile ulaşamamıştı. Kadın Birinci İşçi Taburu denemesi küçük ölçekli olarak kalmıştı. Başlangıçta çok sayıda kadın tabura kayıt için başvurmuşlardı, ama bu kadınların çoğu zoru görünce taburdan ayrılmıştı. İlk kayıtların 300'e ulaşmasına ve Ocak 1918'e kadar sıra numarası olarak 149 kadın işçinin kesin kayıt yaptırmış olmasına ve hemen her gün üç beş yeni kadın işçi kaydedilmiş olmasına rağmen, Kadın İşçi Taburu'nun gerçek aktif mevcudu hiçbir zaman toplam 80 ila 90 kadını aşamadı.²⁵⁹

Kadın Birinci İşçi Taburu, Osmanlı toplumunda, özellikle tamamı erkeklerden oluşan Osmanlı Ordusu'nun diğer birimlerinde kuşku ve ihtiyatla karşılanmıştı. Kısa bir süre zarfında da bu uygulamanın "aslında Osmanlı Ordusu için pek uygun olmadığı" sonucuna varılmıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı yıllarında, gayri-Müslim yurttaşları askere alarak cephe gerisinde silahsız olarak çalıştırmak amacıyla kurmuş olduğu Amele Taburları hakkında yapılmış olan bir çalışmada:

Uzun süren savaş süresince Amele Taburlarının insan kaynaklarında azalmalar meydana gelmişti. Harbiye Nezareti yeni kaynakları araştırırken, her zaman Türk erkeği gibi fedakârlıklar yapmasını bilen Türk kadınına insan açığını kapatabilecek yeni bir kaynak olarak düşünmüştür.²⁶⁰

denilmektedir. Kadın Birinci İşçi Taburu'nun başlangıçta bir Amele Taburu olarak kurulduğu doğrudur, çünkü Birinci Ordu Karargâhı'nın Kadın Birinci İşçi Taburu ile ilgili olarak Harbiye Nezareti'ne göndermiş olduğu bir yazı da, "telakkî olunan emir mücibince tahrîri yapılmak üzere kadınlardan bir Amele Taburu'nun teşkili için evvel emirde orduca bervech-i âtî husûsun arzına..."²⁶¹ yani, "Harbiye Nezareti'nden alınan emir gereğince kadınlardan oluşan bir Amele Taburu kurulması için" sözleriyle başlamaktadır.

Bununla birlikte, "Amele Taburları'nın insan kaynaklarında azalmalar" görülmesi üzerine bu boşluğun "her zaman Türk erkeği gibi fedakârlıklar yapmasını bilen Türk kadını" tarafından doldurulması gibi bazı önermeler, en azından biraz fazla abartılı görünmektedir.²⁶² Gayri-Müslim Osmanlı erkeklerinden oluşturulmuş olan ve mevcutları on binleri bulan Amele Taburları'nın personel açığını Kadın Birinci İşçi Taburu'nun 80 ila 90 Müslüman Osmanlı kadın işçisi ile doldurmak ne derece mümkün olabilirdi?

Kadın Birinci İşçi Taburu hiçbir zaman doğru dürüst üretime bile geçme-

259 A.g.e., s. 15.

260 Zekeriya Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994, s. 70.

261 T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.

262 Zekeriya Özdemir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", s. 70.

yi başaramadı. Taburun kurulduğu ilk günlerde tarımsal üretim için çalışmalara başlandı, ama iki günlük bir çalışma sonrasında çoğunluğu İstanbullu olan kadın işçilerin bu işe hiç de yatkın olmadığı görüldü. Dahası, henüz kontratlar imzalanmamış olduğu için, kadın işçilerden bir bölümü bu ağır işlerden çabuk yılarak taburdan hemen ayrılmak istediler. Ayrıca, daha sonra girilen yol inşaatı da başarısızlıkla sonuçlandı. El arabalarıyla taş, toprak, kum taşınan, toprak düzleştirilmesi ve hendek açılması gibi ağır işlere koşulan kadın işçiler pek az iş yapabilmekteydi.

Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi'nde bu durum şu şekilde anlatılmaktadır:

İşçi kadınların pek az iş gördükleri ve hatta bir günde bir erkeğin yapabileceği işi ancak on kadının yaptığı görülmüş ve binâen-aleyh (*bundan dolayı*) işçi kadınların taşralar ve bu gibi işlerle me'lûf (*alışkın*) bulunanlardan celbi (*getirilmesi*) husûsu Cemiyet-i İslâmiye'ye teklif olunmuştur.²⁶³

Eldeki kaynaklardan, bastıran kış koşullarında kadın işçilerin araziye çıkarılması uygulamasına ara verildiği ve işçilerin iplik eğirmek ve dikiş dikmek gibi nispeten daha hafif işlerde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak, eldeki bilgilerden taburda genelde ne üretildiği bile tam olarak anlaşılamamaktadır.

Elimizde bulunan Kadın İşçi Taburu ile ilgili bilgilerin hemen hemen tamamı Osmanlı Ordusu tarafından hazırlanmış belgelerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, eldeki belgeler Kadın İşçi Taburu'ndaki üretim koşulları ve kadın işçilerin yaşam koşulları hakkında değil, taburun askerî hiyerarşisi, disiplini, kılık ve kıyafeti ve askerî yapısı gibi askerlikle ilgili yapısal ve şekilsel bilgiler içermektedir. Askerlik tarihi açısından büyük önem taşıyan bu belge ve bilgilerin, kadın tarihi ve emek tarihi açısından "kıymet-i harbiyesi", ne yazık ki o denli yüksek değildir.

Yine de, bu bilgiler Osmanlı Ordusu'nun Osmanlı kadınlarına nasıl yaklaştığı konusunda da çarpıcı örnekler içermektedir. Kadın İşçi Taburu'nun merkezi, İstanbul'dan oldukça uzak bir yerde, Üsküdar'da, Sultantepe'sinde bulunan ve Edip Bey Köşkü adıyla anılan gözden uzak ve metruk bir binaydı. Taburun etrafı silahlı erkek askerler tarafından kuşatılmış, nöbetle beklenir bir haldeydi. Nöbetçi askerlerin taburun içindekileri mi dışarıdan, dışındakileri mi içeriden koruduğu hiç belli değildi. Taburun tatil olduğu günlerde, tabur dışına çıkan kadın işçilerin gözetim altında tutulabilmesi için polis memurlarına görev verilmiş, tabur subay ve kâtibelerinden bazıları da özel olarak bu işle görevlendirilmişlerdi.

Kadın İşçi Taburu'nun içinde de kayıtsız ve şartsız bir erkek egemenli-

263 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, s. 7.

ği söz konusuydu. Altı tane erkek subay Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından seçilmiş kâtime ve memureler aracılığıyla “her an bir disiplin suçu işleyebilecek” olarak algılanan işçi kadınları kontrol (*zabt ü rabt*) altında tutmakla yükümlüydü. Taburda suç işleyen kadın işçileri yargılamak amacıyla oluşturulmuş olan disiplin kurulunda, üç erkek üyeye karşılık yalnızca iki kadın üyenin bulunması da dikkat çekiciydi. Ayrıca, Birinci Kadın İşçi Taburu hakkında yapılmış olan bütün talimatname ve düzenlemelerde kadın işçiler her an gözetim ve denetim altında tutulması gereken potansiyel fahişeler, hemen kaçıp gidivercek hırsızlar ve tembel kürek mahkûmları gibi resmedilmekteydi. Kadın Birinci İşçi Taburu’nda uygulanan disiplin suç ve cezaları da bir toplama kampını andırıyordu.

Birinci Kadın İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti başkanı Enver Paşa’nın Alman modelini örnek alarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla hazırlattığı bir kişisel girişimdi. Osmanlı Ordusu’nun bu kadın işçilere yönelik olarak ne bir ihtiyacı ne de bir talebi vardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin 8 Haziran 1918 tarihli başarısız ikinci kongre denemelerinden sonra dağılma sürecine girmesi, Enver Paşa’nın 2 Kasım 1918 günü yurtdışına kaçmasıyla daha da hızlanınca, gelişen olaylar Enver Paşa’nın bu “şahsi” girişiminin de sonunu hazırladı.

Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti başkanı ve Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın emriyle 10 Eylül 1917 günü Birinci Osmanlı Ordusu bünyesinde oluşturulmuş olan Kadın İşçi Taburu, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla toplanmış olan birtakım fakir kadınların gözlerden uzak bir kırsalda Osmanlı Ordusu tarafından yedirilmesi iştirilmesi, giydirilmesi ve barındırılması için kurulmuştu. Enver Paşa 2 Kasım 1918 günü İstanbul’dan “gitmek zorunda” kalınca, onun kurdurmuş olduğu Kadın Birinci İşçi Taburu da 1 Ocak 1919 günü lağvedilerek tarihe karıştı.²⁶⁴

264 A.g.e., s. 33. Bu yazmanın son sayfasında yer alan bir fotoğrafın üzerine, titrekle bir el yazısıyla “Taburun tarih-i lağvı ft 1 Kanûnısanî sene 335” notu düşülmüştür.

KADIN İŞÇİLERİ EVLENDİRME KAMPANYASI

Giriş

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, adından da açıkça anlaşılacağı üzere, Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına atılmalarına ve kendilerini geçindirebilecek bir gelir sahibi olmalarına aracılık ve önderlik etmek amacıyla kurulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun birbiri ardınca sırasıyla Trablusgarp Harbi (1911), Balkan Harbi (1912-1913) ve Dünya Savaşı'na (1914-1918) katılması nedeniyle, yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerinden oluşan Osmanlı Ordusu büyük kayıplar vermişti. Cemiyet bu şehitlerin geride bıraktıkları kadınların ekonomik ve toplumsal durumuna destek olmak amacıyla oluşturulmuştu. Uzun savaş yılları sırasında kocasını, babasını, oğlunu ve kardeşini şehit veren, bu nedenle de biricik geçim kaynağını kaybeden şehit karıları, kızları, anaları ve kardeşleri Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gözetimi altında bir iş sahibi olacaklar ve yaşamlarını “namuslarıyla” sürdürebileceklerdi.

Ancak, cemiyetin üstlendiği görev bununla da bitmiyordu. Zaman içinde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin asıl amacının Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına katılmasını sağlamak değil, onların “namûskârâne”, yani “kötü yol” a düşmeden yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak olduğu anlaşıldı. Cemiyet kendisinin bu kadınlara sağladığı desteğin geçici bir destek olduğunun farkındaydı ve kendi bünyesinde çalışmaya başlayan kadın işçilerin “devamlı bir ocak tesis etmelerini”, yani bir erkekle evlenerek yeniden ev bark sahibi olmalarını istiyordu.¹

1 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûât Osmani Şirketi, İstanbul, 1334, s. 6.

Açıkça söylemek gerekirse, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi için Müslüman Osmanlı kadınlarını çalıştırmak bir amaç değil araçtı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin asıl amacı, Müslüman Osmanlı kadınlarını "kötü yol"a düşmek tehlikesinden kurtarmaktı. Bu amaca uygun olarak, cemiyetin kurulmasından ve 8.194 kadına iş verir hale gelmesinden bir yıl kadar sonra, bir İzdivaç Talimatnamesi tertip edildi.² Bu yeni düzenlemeye göre, cemiyet Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına katılmasını sağlamak ve iş bulabilmelerini kolaylaştırmak konusundaki vazifesini yine eskisi gibi sürdürmeye devam edecekti. Ancak, kadınların çalışarak kendi hayatlarını kazanmasına aracılık etmeyi sürdürmekle birlikte, aslında Müslüman Osmanlı toplumunun kendi iç düzeninde, aile yapısında ve kadının aile ve toplum hayatı içindeki yerinde radikal değişikliklere yol açabilecek bir değişime neden olmaktan da çekiniyordu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 14 Nisan 1918 günü yapılan birinci genel kurulundan kısa bir süre önce *Vakit* gazetesine bir demeç veren yönetim kurulu üyesi ve eski Gümölcine mebusu Arif Bey şöyle diyordu:

Kadınların iktisadî hayata karışması her memlekette aile üzerinde tahribkâr (*tahrib edici*) te'sirler hâsıl etmiştir (*ortaya çıkarmıştır*). Biz bu isdi'dâdın (*eğilimin*) önüne geçmek için elden gelen her şeyi yapacağız. İşçilerimizin aile sâhibi olmalarını hem mecbûrî kılacak, hem de teshîl edeceğiz (*kolaylaştıracğız*). Bir İzdivaç Ta'limâtname'si hazırlayarak gazetelerle ilân ettik. Bunun hükmü yalnız memur ve işçilerimize inhisâr etmeyecek (*kısıtlı kalmayacak*), hâriçden mürâaat edenlere de teshîlât (*kolaylık*) gösterilecektir.³

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ihtiyaç sahibi kadınları çalıştırıp iş gücü sahibi yapmak ve ekonomik olarak kendi kendilerine yetebilmelerine aracılık ve öncülük etmek amacıyla kurulmuştu, ama onları bir an önce evlendirip, ev bark sahibi yapmak ve üstlendiği bu "maîset" sorumluluğunu da ye-

- 2 Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin düzenlemiş olduğu bu İzdivaç Talimatnamesi'nin ayrıca basılıp basılmadığı bilinmemektedir. Ancak bir İzdivaç Talimatnamesi'nin hazırlanmış olduğu çeşitli yerlerde ve bu arada cemiyetin 1333 senesi raporunda da belirtilmektedir. Bkz. *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûât Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334, s. 6. Elimizde bu talimatnamenin iki kopyası bulunmaktadır. İlk nüsha, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin önderliğinde kurulan Kadın Birinci İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinin içinde yayınlanmıştır. Bkz. "Memûr ve İşçilerin İzdivacı Hakkında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Tarafından Müttehhaz Mukarrarât Süretidir", *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu Hidemât-ı Dahiliye Ta'limâtname'si*, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, s. 15. İkinci nüsha ise İttihâdçılara yakınlığı ile tanınan *Türk Yurdu* dergisinde, talimatnamenin üçüncü maddesi yanlışlıkla atlanmış olarak yayınlanan kopyasıdır. Bkz. "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Mühim Bir Kararı", *Türk Yurdu*, Cilt XIII, No. 9, 20 Kanûnıevvel 1333 / 20 Kasım 1917, s. 142 (3672).
- 3 Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

niden evlenen bu kadınların bulacağı kocaların üzerine yıkmak istiyordu. Diğer bir deyişle, cemiyet yönetimi “bu kadınlara birer iş bulup beslemekle uğraşacağımıza, birer koca buluruz, biter gider” diye düşünüyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar, Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışması alışılmadık bir şeydi. Kocasını sağ ve sağlıklı, üstelik yanı başında olan evli Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışması Osmanlı toplumunun genelinde “gereksiz” görülüyordu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin yönetimi de belki de bu yüzden “bunca kadını biz besleyeceğimize evlendirelim, kocaları beslesin” düşüncesindeydi.

İzdivâç Talimât-nâmesi

Bu nedenle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin gözetiminde bulunan kadın işçilerin “millî aile hayatına hâle getirmemek maksadıyla devâmlı bir ocak te’sîs etmelerini lâce’t-teşvik (*teşvik ederek*) cemiyet memûreleriyle daimî işçilerine aid olmak ve mamafih (*fakat*) hâricden mürâcaat edeceklerine de lâzım gelen muâvenet ibrâz edilmek (*destek verilmek*) üzere bir İzdivâç Talimât-nâmesi tertib edilmiştir.”⁴ İzdivâç Talimatnamesi’nin maddeleri, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti yönetim kurulunun bir kararı olarak, 1917 yılının Kasım ayında, çeşitli yayın organlarında yayınlanmıştı.⁵ İttihâdçılara yakınlığıyla tanınan *Türk Yurdu* dergisinde de yayınlanan bu kararlar, Osmanlı kamuoyuna en geniş şekilde duyurulmaya çalışılmıştı.⁶ Cemiyetin bu önemli yönetim kurulu kararının amacı “aile hayat-ı içtimâiyyesinin inhilâlden vikayesi”, yani Osmanlı toplumsal yaşamında aile hayatının yok olmaktan kurtarılması olarak gösterilmişti.⁷ Karar cemiyetin şubelerinde veya cemiyetin gözetimi altındaki diğer kuruluşlarda çalıştırılmakta olan tam zamanlı bütün kadın ve erkek işçileri kapsıyordu. Cemiyetin işçilerinin evlilik isteklerinin de kapalı bir zarf içinde cemiyetin yönetim kuruluna iletilmesi ve bu mektuplarda bulunan adreslerin mümkün olduğu kadar açık şekilde yazılması gerekiyordu.

Kararın maddelerine gince, birinci maddede Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne kayıtlı bütün daimi işçilere evlenme zorunluluğu getirilmişti. Erkekler en geç yirmi beş, kadınlar da en çok yirmi yaşında evlenmek zorunday-

4 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûât Osmânî Şirketi, İstanbul, 1334, s. 6.

5 Ahmed Emin (Yalman), talimatnamenin *Vakit* gazetesinin 15 Aralık 1917 tarihli sayısında da yayınlanmış olduğunu yazmaktadır. Biz gazetenin koleksiyonlarında böyle bir yayına rastlamadık. Bkz. Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 236.

6 “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin Mühim Bir Kararı”, *Türk Yurdu*, Cilt XIII, No. 9, 20 Kanûnevvâl 1333 / 20 Kasım 1917, s. 142 (3672).

7 A.g.e., s. 142.

dı.⁸ İkinci madde cemiyette görevli işçi kadınlara cemiyet dışından bir koca adayı talip olduğunda yapılacak işlemi özetlemekteydi. Cemiyet polise başvurarak ve diğer yöntemler kullanarak adayın başvurusunu inceleyecek, koca adayı iyi huylu ve maddi olanakları “yeterli” çıkarsa, bu evliliğin gerçekleştirilmesine çalışacak, aksi durumda cemiyet kesinlikle bu evliliğe destek olmayacaktı.⁹ Üçüncü maddede cemiyetin çeyiz hazırlamaya maddi gücü elvermeyen kızlara “hâllerine münâsîp birer cihâz (çeyiz) hazırlamak” konusunda gerekli her türlü yardımı yapacağı vurgulanmaktadır.¹⁰ Dördüncü maddeye göre, cemiyet tarafından evlendirilecek kadına talip olan koca adayı ailesini geçindirecek bir işe sahip değilse, cemiyet bu koca adayına bir iş bulunması için aracılık edecekti.¹¹ Beşinci madde cemiyetin çalıştırdığı işçileri evlenmeye zorlama yöntemini belirlemekteydi. Yirmi beş yaşını dolduran erkekler ve yirmi yaşını bitiren kadın işçiler, cemiyetin kendilerine uygun bir eş adayı bulmuş olmasına rağmen, hâlâ evlenmemekte ısrar ediyorlarsa, kazançlarının yüzde on beşine cemiyet tarafından el konulacak ve bu kişilerin ısrarcı olmaları halinde cemiyetle olan ilişkisi kesilebilecekti.¹² Altıncı madde, tam tersine, cemiyet aracılığıyla evlenmeyi kabul eden kadın ve erkek işçilerin maaşlarına cemiyetin yönetim kurulu kararına göre yüzde yirmiye kadar zam yapılacağını, bu evliliklerden doğacak çocuklar için ayrıca ve yine yönetim kurulu kararıyla yüzde yirmiye kadar bir ek zam daha yapılacağını bildiriyordu.¹³ Ve *Türk Yurdu* dergisinde atlanan yedinci (asıl listede üçüncü) maddede de cemiyetin kendi çalışanlarının dışındaki kadınlara da evlenmek konusunda arabuluculuk hizmeti vereceği duyuruluyordu.¹⁴

Bir kuruluşun kendi çalışanlarını evlenmeye zorlaması, evlenmek istemeyen çalışanlarını maaşlarının yüzde on beşine el koymakla ve ilişkisini kesmekle tehdit etmesi, evlenecek çalışanlarına yüzde yirmiye varan zamlar ve bu evliliklerin sonucunda doğacak çocuklar için ayrıca yüzde yirmiye kadar varan ek ücret artışları vaat etmesi bugün bizler için despotik, hatta patriyarkal, insan hak ve özgürlüklerini hiçe sayan, kadın haklarını ayaklar altına alan, anti-demokratik nitelikli davranışlar gibi gelebilir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı yıllarının Osmanlı toplumunda doğurduğu militarist atmosferde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu kararı, itiraf etmeliyim ki, Osman-

8 A.g.e., s. 142.

9 A.g.e., s. 142.

10 A.g.e., s. 142.

11 A.g.e., s. 142.

12 A.g.e., s. 142.

13 A.g.e., s. 142.

14 “Memur ve İşçilerin İzdivacı Hakkında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Tarafından Müttehaz Mukarrarât Sûretidir”, *Birinci Ordu-yı Hümayân'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu Hidemat-ı Dahiliye Ta'înatnâmesi*, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, s. 15.

lı toplumunun Müslüman kesiminde çok büyük bir ilgiyle karşılanmış, beğenilmiş ve övülmüştü.

Müslüman Osmanlı toplumunun bütün kesimlerinin cemiyetin hedeflerini kayıtsız şartsız kabul edip etmediği hakkında kesin bilgilere sahip değiliz. Bilgimiz şundan ibaret: Osmanlı basınında veya arşivlerdeki belgelerde hiçbir muhalefet izine rastlamıyoruz. Tam tersine, günlük Osmanlı gazeteleri cemiyetin “zorla evlendirme” kampanyasını destekleyen yazılar yayınlamıştır. Cemiyetin izdivaç nizamnamesi, özellikle Müslüman Osmanlı entelektüeller arasında büyük ilgi ve destek görmüştür. İttihâdçılarının elinde bulunan *Türk Yurdu* dergisi, cemiyetin yedi maddelik bu kararını aynen yayınlarken, kendi yorumlarına da yer vermişti. *Türk Yurdu*’na göre, şimdiye kadar kadınları iktisadi hayata atılmaya ve kendi kendilerini geçindirmeye alıştıran Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, bu kararıyla çok önemli bir “içtimâ’î ıslâh” yani toplumsal düzenlemeye de imza koymuştu. *Türk Yurdu* dergisi, Osmanlı İmparatorluğu’nun nüfus azalmasına ve genel ahlak sorunlarına yönelik bir çözüm arayışı olarak gördüğü bu kararı büyük bir hararetle savunmaktaydı.¹⁵

İzdivâç İdaresi

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin çalışanlarına getirdiği “zorunlu evlilik” uygulaması Müslüman Osmanlı kamuoyunun genelinde de büyük bir ilgi ve beğeniyle karşılanmıştı. Cemiyetin “zorunlu evlilik” politikasını duyuran *Vakit* gazetesi de cemiyetin bu politikasını yalnızca desteklemekle kalmadı, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Çarşıkapı’daki genel merkezine bir özel muhabir göndererek, cemiyetin bu konuda yürütmekte olduğu çalışmaları okuyucularına ayrıntılarıyla aktarmaya özel gayret gösterdi.¹⁶

Özel muhabirin haberine göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin merkezinde cemiyetin “zorunlu evlilik” kampanyasıyla ilgili işlere bakmak için, özel olarak bir İzdivâç İdaresi kurulmuştu. Bu büroda görevli olan memurlar, cemiyetin “zorunlu evlilik” politikası gereğince evlendirilmek istenen cemiyet mensubu işçi kadınlar ve cemiyetin çağrılarını uyararak cemiyete dışarıdan başvurmuş olan kadın ve erkek adayların her biri için ayrıntılı dosyalar düzenlemekteydi.¹⁷ Bu dosyalarda, okuma yazma bilen adayların kendileri ve okuma yazma bilmeyen adaylar için de verdikleri bilgiler doğrultusunda cemiyetin memurları tarafından doldurulmuş olan fotoğrafı birer bel-

15 “Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin Mühim Bir Kararı”, *Türk Yurdu*, Cilt XIII, No. 9, 20 Kanûnievvel 1333 / 20 Kasım 1917, s. 142 (3672).

16 “İzdivâç İdaresi: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin Teşebbüsü”, *Vakit*, No. 119, 5 Cemâziyelevvel 1336 / 18 Şubat 1334 / 18 Şubat 1918, Pazar, s. 1.

17 A.g.e., s. 1.

ge bulunmaktaydı. Bu belgelerde adaylar kendileri ile ilgili bütün kişisel bilgilerin yanı sıra, evlenmek istedikleri kişide aradıkları tüm nitelikleri de ayrıntılarıyla sıralamaktaydı. Bu belgelerde verilmiş olan bütün kişisel bilgiler cemiyetin bu işle görevlendirdiği memurlar tarafından incelenmekte ve verilen bilgilerin doğru olup olmadığı polis kuvvetlerinin de yardımıyla araştırılmaktaydı. Dosyaları inceleyen özel muhabir “numûnelerini gördüğümüz raporların hepsi çocuğunu pek seven bir aile reisinden beklenecek bir itînâ ile yapılmıştı ve varaka (*belge*) sahibi hakkında bî-tarafâne (*tarafsız*) hükümler ihtivâ ediyordu (*içeriyordu*)” demektedir.¹⁸

Özel muhabire göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin bu “zorunlu evlilik” politikası Osmanlı toplumu için henüz pek alışılmadık bir girişim olduğundan, cemiyet dışından gelen başvuru sayısı başlangıçta oldukça kısıtlıydı. Yine de, bu kısıtlı başvuruların arasında yüksek tahsilli ve hem özel şirketlerde hem de devlete ait işletmelerde iş gücü sahibi olan bazı erkek adaylar ile iyi eğitim görmüş kadın adaylar hemen göze çarpıyordu.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, başlangıçta, üstlendiği arabuluculuk görevini kendisine başvuran kadın ve erkekler arasından birbirine denk olduğunu düşündüğü çiftleri “birbirine baş göz etmeğe çalışmak sûretinde telakki etmişti.”¹⁹ Oysa kısa bir süre içinde uygun görünen adayları yalnızca “baş göz” etmenin yeterli olmayacağı hemen anlaşılmıştı. Bu nedenle, Osmanlı İmparatorluğu’nun savaştaki müttefikleri arasından evlendirme kurumlarının oldukça yaygın olarak görüldüğü Almanya ve Avusturya-Macaristan’da bu işin nasıl yürütüldüğünün öğrenilmesini sağlamak amacıyla, cemiyet Osmanlı İmparatorluğu’nun Viyana Sefâreti’ne başvurmuştu.²⁰

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin üstlendiği çöpçatanlık rolü konusunda vardığı nokta, cemiyetin her aday için en uygun başvuruyu seçerek bu adayları “baş göz” etmesi değil, adayların kendilerine en uygun adayı bulabilmelerine aracılık etmesi olduğuydu. Bu amaçla, Almanya ve Avusturya-Macaristan’da bulunan örneklerden yola çıkılarak, Osmanlı İmparatorluğu’nda daha önce hiç denenmemiş bir yöntem, evlenme ilânlarına başvurulması fikri benimsenmişti. Bir anlamda modern bir “görücü” işlevini üstlenen cemiyet, her aday için adayın niteliklerini ve evlenmek istediği kişide aradığı şartları içeren evlenme ilânları yayınlamaya karar vermişti. Gazetelerde yayınlanacak olan bu evlenme ilânlarında adayların isim ve adresleri belirtilmeyecek, başvurular doğrudan doğruya cemiyet aracılığıyla yapılacaktı.²¹ Böylelikle

18 A.g.e., s. 1.

19 A.g.e., s. 1.

20 A.g.e., s. 1.

21 Cemiyetin hazırladığı evlenme ilânları önde gelen Osmanlı gazetelerinin ilk sayfalarında yayınlanıyordu. Bazı ilânlar aynı gün yayınlanan değişik gazetelerde aynen yayınlanıyordu. Örneğin,

le, her aday cemiyet aracılığıyla kendisine talip olan adaylar arasından kendisine en uygun eşi seçme şansına sahip olabilecekti. Bu yöntemle, her aday evleneceği eşe kendisi karar vereceğinden, evliliğin başarısızlıkla sonuçlanması halinde kimse arabuluculuk faaliyetlerinden dolayı cemiyeti suçlayamayacaktı. Cemiyetin sorumluluğu, her iki taraf hakkında da ayrıntılı ve tarafsız bir inceleme yürüterek, tarafların birbirleri hakkında doğru ve eksiksiz bilgi alabilmelerini sağlamaktan ibaret olacaktı. Örneğin, cemiyete başvuran adaylar arasından “bedenî ve ahlâkî hastalık ve noksânlar cihetiyle izdivâç etmeleri (evlenmeleri) câiz olmayanlar” cemiyetin ayrıntılı araştırmaları sonucunda ayıklanabilecekti.²²

Vakit gazetesinin özel muhabiri, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu girişiminin savaşın neden olduğu toplumsal yaraların kısmen de olsa sarılması konusunda büyük bir toplumsal görevi yerine getireceğini düşündüğünü söyleyerek, yazısına son veriyordu. Ancak, yazısının sonunda cemiyetten bir de dileği vardı: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yayınlamayı düşündüğü evlenme ilânlarının hepsini sıkı bir denetimden geçirmesi ve bu ilânlar nedeniyle Avrupa'da örnekleri çok sık görülen çeşitli suistimallere meydan vermemesi.²³

İlk Nikâhlar

Gerçekten de, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin çalıştırdığı kadınları evlendirmek konusundaki girişimleri kısa bir süre içinde sonuç vermeye başlamış, cemiyetin “zorunlu evlilik” politikası Osmanlı toplumunun bütün kesimlerinin ilgisini çekmeyi başarmıştı. Cemiyet aracılığıyla evlendirilecek olan işçi kadınların ilânları daha yayınlanmaya başlanmadan, cemiyete ilk başvurular gelmeye başlamıştı bile.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla gerçekleştirilen ilk nikâh, 8 Mart 1918 tarihinde Üsküdar Şerîye Mahkemesi'nde kıyılmıştı.²⁴ Cemiyetin aracılığıyla gerçekleşen bu ilk evlilikte, gelin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla Birinci Ordu-ya Hümâyûn'a bağlı olarak kurulmuş olan Kadın Birinci İşçi Taburu'nda tabur kâtibesini görev yapmakta olan 21 yaşındaki İhsân Hanım'dır. Damat ise, Osmanlı Seyr ü Sefâin İdaresi'nde kaptan olarak

bkz. “İzdivâç Talibleri [III]”, *Vakit*, No. 179, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, Perşembe, s. 2 ve “İzdivâç Talibleri [III]”, *Sabâh*, No. 10209, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, Perşembe, s. 2.

22 “İzdivâç İdaresi: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Teşebbüsü”, *Vakit*, No. 119, 5 Cemâziyelevvel 1336 / 18 Şubat 1334 / 18 Şubat 1918, Pazartesi, s. 1.

23 *A.g.e.*, s. 1.

24 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Vâsıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivâç”, *Vakit*, No. 146, 3 Cemâziyelaahir 1336 / 16 Mart 1334 / 16 Mart 1918, Cumartesi, s. 2.

çalışmakta olan İstanbullu Mehmed Hakkı Efendi'dir. 29 yaşında olan Mehmed Hakkı Kaptan idâdi tahsili görmüştür ve daha önce hiç evlenmemiştir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de gelinin çeyizine katkıda bulunmak amacıyla yeni evlilere 50 lira tutarında bir düğün hediyesi vermişti.²⁵

Cemiyet aracılığıyla yapılacak olan ikinci evlilik de aynı haberde duyurulmaktadır. İkinci gelin adayı cemiyetin Çapa Şubesi'nde bulunan fanila dokumacılarından, 18 yaşındaki Halepli Fatma Hanım'dır. Damat adayı da Zeytinburnu Fabrikası dökmeci ustalarından Zeytinburnu Sanayi Mektebi mezunu 28 yaşındaki Mustafa Efendi'dir.²⁶

Vakit gazetesinde yer alan bu haberlere, gazete yazarının Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve cemiyetin işçi kadınları evlendirme konusundaki girişimlerini değerlendiren bir makalesi de eklenmiştir. Yazar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni bu hayırsever girişimlerinden dolayı takdir etmekte ve bu iki genç çiftte mutluluklar dilemektedir. Genelde aile hayatını yıkıma uğrattığı düşünülen fabrika hayatının yeni ailelerin doğmasına yol açtığına değindikten sonra, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu konudaki yeni girişimlerini de okuyucularına anlatmaktadır. Alınan yeni bir yönetim kurulu kararına göre, cemiyet Fransa gibi başka Avrupa ülkelerinde bulunan benzeri evlilik kuruluşlarının işleyişini de incelemektedir. Buna göre, cemiyet evlilik taleplerini inceledikten ve adaylar tarafından verilmiş olan bilgilerin doğru olup olmadığını araştırdıktan sonra, başvuruda bulunan adayın ismi saklı kalmak koşuluyla, bu başvuruları ilân etmeye karar vermiştir. Bu yöntemle, evlenmeye niyetli olan herkesin kendisine en uygun hayat arkadaşını rahatça arayabileceği düşünülmektedir.²⁷

Evlenme İlanları

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin ilk evlenme ilânları 21 Mart 1918 tarihli Vakit gazetesinde yayınlanmıştır.²⁸ Gazetenin yazarı "bu ilân memleketimizin hayât-ı ictimâ'îyyesinde (*toplumsal yaşamında*) mühim bir tebeddülün (*değişimin*) başlangıcı olarak telakki edilmelidir" demektedir. Yazara göre, artık evlenmek isteyenler geniş bir alanda satılık eşya arar gibi "mahalle mahalle görücü dolaştırmağa mecbûr" olmayacaktı. Bu ilânların yayınlandığı günden itibaren, "kendileri için bir refik-i hayât (*hayat arkadaşı*) arayan erkek ve kadınların önüne yeni bir saâdet rehberi çıkıyor"du. Atılan bu top-

25 A.g.e., s. 2.

26 A.g.e., s. 2.

27 A.g.e., s. 2.

28 "İlk İzdivaç Talibleri", Vakit, No. 151, 8 Cemâziyelaahir 1336 / 21 Mart 1334 / 21 Mart 1918, Perşembe, s. 2.

lumsal adım, ülke için çok anlamlı sonuçlar doğuracaktı.²⁹

İlanlara gelince, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne bağlı işlerde çalışmakta olan ilk kadın evlilik adaylarının ilanları şunlardı:

1) Elli-elli beş yaşlarında bir erkek ile izdivâca (*evlenmeğe*) tâlibdir. Sakat ve ma'lûl zâbitâna da râzıdır. Tahsili yoktur. Sinni (yaşı) otuz beşdir. Seyyibedir (*duldur*).

2) Yüzbaşı kerfmesidir (*kızıdır*). Zâbitle izdivâca tâlibdir. Tahsil-i ibtidâisi (*ilköğretimi*) vardır. Sinni (yaşı) yirmi dokuzdur. Bâkiredir.

3) Tophâne işçilerinden birinin zevcesi (*karısı*) iken zevci (*kocas*) vefât etmiştir. Ma'lûl zâbitândan biriyle izdivâca (*evlenmeğe*) tâlipdir. Tahsili yoktur. Sinni (yaşı) otuz dördür.

4) Pek genç iken tehhül etdirilerek (*evlendirilerek*) bilâ-sebeb iftirâk hâsil olmuşdur (*sebebsiz yere ayrılmıştır*). Ev kadınlığını bi-hakkın (*hakkiyla*) ifâ edeceğinden bir zevci-kâmile (*olgun bir kocaya*) tâlibdir. Tahsili yoktur. Sinni (yaşı) on yedidir.³⁰

Bu dört kadından üçünün bir subayla evlenmek istemesi, hatta iki tane sinin sakat veya ma'lûl subayla evlenmek istediğini özellikle vurgulamış olması, savaş yıllarında toplumsal beğenilerin de ne denli değişmiş olduğunu göstermektedir.

Erkek adayların evlilik ilanlarına gelince:

1) Mekteb-i Hukûk'tan mezûn, dava vekâletiyile meşgûl, ille ü emrâzdan sâlim (*hastalık ve sakatlığı yok*). Yirmi ile otuz arasında umûr-ı beytiyeye vâkîf (*ev işlerine yatkın*) bir refikaya (*eşe*) tâlibdir. Şimdi taht-ı silâhda (*silah altında*) olduğundan maâş ve muhassasâtı (*ödenegi*) idareye kâfi gelmediği takdirde seferberliğin nihâyetine kadar mesârife (*masraflara*) iştirâk eylemesini ve ailesinin kendisine muhtâc bulunmasını arzû ediyor. Pederinin memûr, tüccâr veya esnâf olması müsâvîdir (*denktir*). Sinni (yaşı) yirmi yedidir.

2) Mütেকaid zâbitândan (*emekli subay*) bir erkek hayât-ı ictimâ'iyeye vâkîf (*toplumsal yaşama yatkın*) teşekkûlât-ı bedeniyeye (*beden yapısı*) kusûrsuz, tahsil görmüş, sinni (yaşı) on sekizden otuza kadar ve icâbında masrafa iştirâk edecek bir kadınla izdivâca (*evlenmeğe*) tâlibdir. Sinni (yaşı) otuz birdir.

3) Bir mülâzım (*teğmen*) iyi tahsil görmüş, ahlâkı temiz, teşekkûlâtı (*bedeni*) noksansız olmak, boyu uzun, mûlahham (*etli butlu*), mavi gözlü olmak, on sekizle yirmi arasında ve idare-i beytiyeye vâkîf (*ev işlerine yatkın*) olmak ve maişet (*geçim*) noktasından muhtâc olmamak şerâitini hâiz (*şartlarını taşıyan*) bir hanımla izdivâc arzûsundadır. Sinni (yaşı) yirmi üçdür.³¹

29 A.g.e., s. 2.

30 A.g.e., s. 2.

31 A.g.e., s. 2.

Evlenme ilânı yayınlanan ilk üç erkek adayın ikisi subay, üçüncü aday ise orduda yedek subay olarak görev yapmakta olan bir avukattır. Hal böyle olduğuna göre, cemiyet aracılığıyla evlenmek isteyen kadın adaylar arasında gözlenmekte olan subay düşkünlüğünün, subaylar tarafından da bilindiği akla geliyor. Ayrıca, erkek adayların hepsi de gelin adayının en azından kendisini geçindirebilecek kadar geliri olmasını şart koşmaktadır. Bu da Müslüman Osmanlı toplumsal değerlerinin Birinci Dünya Savaşı'nın da etkisiyle yavaş yavaş değişmekte olduğunun güzel bir göstergesi gibidir. Kadın adaylar sakat veya malûl subaylarla evlenmeye razı iken, bütün erkek adayların gelin adaylarının fiziksel olarak düzgün ve güzel olmasını şart koşmuş olması da ilgi çekicidir. Erkek adaylardaki bir diğer ortak beklenti de ev işlerini kesinlikle gelin adayının yürüteceğidir. İlânın sonunda, bu adaylar hakkında daha fazla bilgi almak isteyenlerin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'da bulunan genel merkezine başvurması gerektiği de duyurulmuştur.³²

Cemiyetin ilk evlenme ilânlarının yayınlanmasını izleyen günlerde, Mart ayının son haftası içinde, cemiyet aracılığıyla dört yeni evlilik daha gerçekleştirilmişti. Cemiyet aracılığıyla evlenenlerden birinin mühendis, bir diğeri'nin de hükümet memuru olması, cemiyetin kampanyasının aydın fikirli insanlar arasında kabul görmeye başladığına da işaret ediyordu.³³ Habere göre, "cemiyete mürâcaatta bulunan [erkek aday]ların mühim bir kısmı, görücü usûlüyle izdivâcdan canı yanmış veya tanıdıklarının bu yüzden bedbaht olduğunu görmüş adamlardır."³⁴

Kadın ve Erkek Adaylar

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 21 Mart 1918 günü yayınlanmış olan ilk evlenme ilânları ile başlattığı kampanya büyük ilgi görünce, cemiyetin yayınladığı bu ilk evlenme ilânlarını diğerleri izledi. Saptayabildiğimiz kadarıyla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 21 Mart ile 28 Haziran 1918 tarihleri arasında toplam 13 evlenme ilânı yayınlamıştır.³⁵ *Vakit* gazetesinde yayınlanmış

32 A.g.e., s. 2.

33 "İzdivaç Listesi", *Vakit*, No. 161, 18 Cemâziyelevvel 1336 / 1 Nisan 1334 / 1 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.

34 A.g.e., s. 2.

35 "İlk İzdivaç Talepleri", *Vakit*, No. 151, 8 Cemâziyelevvel 1336 / 21 Mart 1334 / 21 Mart 1918, Perşembe, s. 2; "İzdivaç Listesi", *Vakit*, No. 161, 18 Cemâziyelahir 1336 / 1 Nisan 1334 / 1 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2; "İzdivaç Talibleri [I]", *Vakit*, No. 169, 26 Cemâziyelahir 1336 / 8 Nisan 1334 / 8 Nisan 1918, Çarşamba, s. 2; "İzdivaç Talibleri [II]", *Vakit*, No. 179, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, Perşembe, s. 2; "İzdivaç Talibleri [III]", *Vakit*, No. 187, 14 Receb 1336 / 26 Nisan 1334 / 26 Nisan 1918, Cuma, s. 2; "İzdivaç Talibleri [IV]", *Vakit*, No. 194, 21 Receb 1336 / 3 Mayıs 1334 / 3 Mayıs 1918, Cuma, s. 2; "İzdivaç Talibleri [V]", *Vakit*, No. 201, 28 Receb 1336 / 11 Mayıs 1334 / 11 Mayıs 1918, Cuma, s. 2; "İzdivaç Talibleri [VI]", *Vakit*,

olan bu 13 evlenme ilânında, 81'i kadın ve 55'i de erkek adayların ilânları olmak üzere toplam 136 evlenme ilânı yer almaktadır.

Vakit gazetesinin yanı sıra *Sabâh*, *Tanîn* ve *İkdâm* gazetelerinde de görülen bu evlilik ilânlarında yer alan kadın evlilik adaylarının en genci 17, en yaşlısı da 51 yaşındaydı. 81 kadın adayın yaş gruplarına ve medeni hal durumlarına göre dağılımları şu şekildedir:

Yaş grubu	Kadın aday sayısı	Bâkire	Seyyibe (dul)	Belirsiz
15-20	16	8	4	4
21-25	16	1	5	10
26-30	13	4	6	3
31-35	17	—	13	4
36-40	12	—	5	7
40-45	6	—	3	3
46-50	—	—	—	—
51-55	1	—	1	—
Toplam	81	13	37	31

Tablodan çıkan sonuç, evlenmek isteyen kadın adayların hemen hemen tamamının 40 yaşının altında bulunduğu ve büyük bir çoğunluğunun daha önce evlenmiş olduğudur. Daha önce evlenip evlenmediği kendileri için verilen ilândan belli olmayan 31 kadının çok büyük bir kısmının da “seyyibe” kategorisinde bulunduğu varsayılabilir. Zira bugün de hâlâ kısmen geçerli olduğu üzere, Müslüman Osmanlı toplumunda “bâkire” olmak Müslüman bir Osmanlı kızının sahip olabileceği en büyük erdem olarak kabul edilmekteydi. Dolayısıyla, koca arayan bir Osmanlı kadınının “bâkire” olduğunu mutlaka belirtmiş olacağı varsayılmalıdır. Bu durumda, 81 kadın adaydan yalnızca 13 tanesinin hiç evlenmemiş olduğunu kabul etmek durumundayız. “Bâkire” olduğunu belirtmiş olan kadın adayların tamamı ise 30 yaşın altında bulunmaktadır.

Gazetelerde evlenme ilânları yayınlanmış olan 81 kadın adaydan 27 tanesinin eğitim durumu belirtilmiş, 54 kadın adayın da eğitim durumuna hiç değinilmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda okur-yazarlık oranının çok düşük bir seviyede bulunması nedeniyle, bu 54 adayın çoğunluğunun da eğitimsiz olduklarını varsaymak, akla yakın gözükmektedir. Eğitim durumu

No. 208, 6 Şaban 1336 / 17 Mayıs 1334 / 17 Mayıs 1918, Cuma, s. 3; “İzdivaç Talibleri [VII]”, *Vakit*, No. 222, 20 Şaban 1336 / 31 Mayıs 1334 / 31 Mayıs 1918, Cuma, s. 2; “İzdivaç Talibleri [VIII]”, *Vakit*, No. 229, 20 Şaban 1336 / 7 Haziran 1334 / 7 Haziran 1918, Cuma, s. 3; “İzdivaç Talibleri [IX]”, *Vakit*, No. 236, 5 Ramazân 1336 / 14 Haziran 1334 / 14 Haziran 1918, Cuma, s. 3; “İzdivaç Talibleri [X]”, *Vakit*, No. 243, 12 Ramazân 1336 / 21 Haziran 1334 / 21 Haziran 1918, Cuma, s. 3; “İzdivaç Talibleri [XI]”, *Vakit*, No. 250, 19 Ramazân 1336 / 28 Haziran 1334 / 28 Haziran 1918, Cuma, s. 3.

belirtilmiş olan 27 adayın tahsil düzeyi ise şu şekildedir: ibtidâi (10), rüşdiye (2), idâdî (1), âlî (3), hiç tahsili bulunmayan (11).

Bu durumda, evlilik ilânları yayınlamış olan 81 kadın adaydan toplam 65 kadının hemen hiç eğitim almamış olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda genel okur-yazarlık oranının % 10'un altında bulunduğu kabul edilmektedir. Müslüman Osmanlı kadınları söz konusu olduğunda, bu oranın % 1'in altına düştüğü görülmektedir. Bu nedenle, diploma almış olmasalar bile, okur-yazarlık seviyesinde de olsa belirli bir eğitim almış olan kadın adayların bunu verilen evlenme ilânlarında mutlaka belirtmiş olmaları varsayılmalıdır. Diğer bir deyişle, evlenme ilânlarında eğitim durumunu bildirmemiş olan adayların tamamen eğitimsiz olduklarını varsaymak akla yakın görünmektedir. Bildiğimiz kesin bir gerçek varsa, bu da kadın işçilerin evlenmek için doldurmak zorunda oldukları formlardaki bilgilerin onların ifadeleri doğrultusunda Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu işle görevlendirmiş olduğu kâtip ve kâtibeler tarafından kâğıda geçirilmiş olduğu gerçeğidir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla evlenme ilânları yayınlamış olan 81 kadın üzerine yaptığımız bu gözlemler, bir dereceye kadar, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne sığınmış olan Müslüman Osmanlı kadınlarının toplumsal profilini de yansıtmaktadır. Ancak, buradaki verileri doğrudan doğruya Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde çalışan kadınların sosyo-ekonomik durumu olarak algılamak da hatalı olacaktır. Yalnızca bu verilere dayanılarak yapılacak olan yorumlar da, aşağıdaki nedenlerle sağlıklı olmaya mahkûmdur.

Birincisi, bu ilânlarda yer alan kadınlardan kaç tanesinin cemiyet mensubu olduğu, kaç tanesinin de cemiyet dışından başvurmuş oldukları bilinmemektedir. Cemiyetin verdiği ilk evlenme ilânında yer alan kadın adayların tamamen cemiyet mensubu işçi kadınlardan oluştuğu kabul edilebilir. Ancak, sonraki ilânlarda bu durum kesinlikle değişmiştir. İkincisi, cemiyet içinden evlenme ilânları verilen kadınların, genelde cemiyet içinde veya cemiyet aracılığıyla başka işyerlerinde çalışmakta olan diğer kadınları ne dereceye kadar temsil ettiği ile ilgili bir bilgiye sahip değiliz. Üçüncüsü, elimizde bulunan 81 kadın adayın ilânlarının tamamının cemiyet içinden gelmiş olduğunu varsaysak bile, 1.309'u cemiyetin şubelerinde ve 6.885'i de cemiyet aracılığıyla başka iş yerlerinde olmak üzere aynı anda toplam maksimum 8.194 kadını çalıştırdığı anlaşılan cemiyet için bu sayı $81 / 8.194 = \% 0.98$ oranını vermektedir. Bu da istatistiksel amaçlarla kullanılamayacak kadar düşük bir orandır. Dördüncüsü, ilânları yayınlanan bütün kadınların Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bünyesinden geldiğini ve tamamının evlendirildiğini varsaysak bile, toplamda cemiyet bünyesinde yer alan 8.194 kadından gerçekte yalnızca % 1 kadarının bu kampanya içinde evlendirilmiş olduğu

sonucuna varırız. Bu da cemiyetin “zorunlu izdivaç” kampanyasının pek de başarılı olmadığını göstermektedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla evlenmek isteyen ve evlenme ilânları gazetelerle yayınlanan erkek adaylara gelince, bu erkek adayların en genci 18, en yaşlısı da 62 yaşındaydı. Evlenmek amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne başvuran ve cemiyetin gazetelere verdiği ilânlarda evlenme ilânları yer alan 55 erkek adayın yaş gruplarına göre dağılımı da şu şekildedir:

Yaş grubu	Erkek aday sayısı
15-20	1
21-25	17
26-30	13
31-35	12
36-40	4
40-45	4
46-50	—
51-55	2
56-60	1
61-65	1
Toplam	55

Erkek adaylardan bir tanesi evleneceği kadının kendisinin bir önceki evliliğinden olan çocuklarına bakmasını şart koştuğundan, dul olduğu anlaşılmaktadır. Bu aday dışındaki tüm erkek adayların daha önce evlenip evlenmediği Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yayınlanan evlenme ilânlarından belli olmamaktadır.

Erkek adayların mesleki dağılımı da şu şekildedir:

Meslek grubu	Erkek aday sayısı
Memur	15
Zabit	14
Mütekaid	6
Muallim	4
Ulema	3
Tüccâr	2
San'atkâr	2
Mühendis	1
Eshâb-ı Emlâkden	1
Dava Vekili	1
Mesleği Belirsiz	6
Toplam	55

Adayların Karşılıklı Beklentileri

Bu noktada durup, erkek ve kadın adayların birbirlerinden beklentileri açısından genel bir karşılaştırma yapmak istiyorum. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla evlenmek isteyen kadın ve erkek adayların karşılıklı olarak birbirlerinde ne gibi şartlar aradıklarına değineceğim. Kadın adaylar genelde erkek adayın sahip olduğu iş ve gelir düzeyi konusunda şartlar öne sürerken, erkek adaylar kadın adayın bákire olup olmadığı, evi ve eşyası olup olmadığı, ev işlerini bilip bilmediği, bir akarı olup olmadığı gibi özellikleri üzerinde durmaktadırlar.

Hepsi değilse bile en azından büyük bir kısmı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bünyesinde çalışmakta olan kadınlardan oluşan kadın adayların verdikleri 81 ilândan yola çıkarak, “aranan” ideal koca adayının profilini çizmeye çalışalım. Kadın adayların pek çoğu geçim kaygısıyla evlenmekte ve günümüzün moda deyiimiyle “mantık” evliliği yapmaya çalışmaktadır. Çalışmak zorunda kalmaktansa, yeniden evlenmeyi tercih eden kadınlar çoğunlukta. Bu nedenle, ömür boyu garantili gelir sahibi olan subay ve memur emeklisi (27) adaylar revaçtadır. Yıllardır süren savaşlar nedeniyle, toplumda saygın bir konuma ve yüksek gelir düzeyine sahip olan subaylar (19) da özellikle aranmaktaydı. Kadın adaylardan bazıları gazi, sakat ve ma'lûl zâbitlere (7) bile razıydı. Bir kısmı da müstakbel kocalarının memur (4), tüccar (3), tekke şeyhi (1) veya esnaf (1) olması istiyordu.

Kadın adayların çoğunluğu evlenip geçim sıkıntısından kurtulmak ve “evinin kadını” olmak arzusundaydı. Evine iyi bakan (3), ailesini rahatlıkla geçindirebilecek (5), bir eş bularak ev kadını olmak (17) istiyorlardı. Kadın adaylardan biri kocasının kazancının kendisinin kazancından en az iki misli daha fazla olmasını, bir diğeri de kocasının kendisine ayrı bir ev açmasını şart koşuyordu. Kadın adaylardan bir tanesi, annesi hayatta bulunduğu müddetçe evin giderlerine katılmak istiyordu. İdeal koca adayı, iyi aile hayatı görmüş (3), şefkatli (5), vicdan sahibi (3), olgun (3), iyi ahlâklı (1), insan-cıl (1), ciddi (1), çocuksuz (2) ve kesinlikle içki içmeyen (4) bir hayat arkadaşı (*refik-i hayât*) olmalıydı.

Erkek adaylar tarafından verilmiş olan 55 ilândan yola çıkarak, bütün erkek adayların müstakbel eşlerinden beklentilerini bir araya toplamaya çalışalım. Öncelikle, kadının erkeğin yaşına uygun olması (*sinniyle mütenâsib*) gerekliydi. Bu ilânlarda kastedilen uygun yaş, evlenecek olan erkeğin kadından 5 ila 15 yaş büyük olması anlamına gelmektedir. Kadın adayların vermiş olduğu ilânlarda da bu ölçülerde bir yaş farkı aranmaktadır.

Şimdi de erkek adayların ilânlarında görülme sıklığına göre, ideal kadın adayın bir profilini çıkarmaya çalışalım. Kadın adayın bedeni kusursuz (11;

teşekkülât-ı bedeniyece noksansız / kusursuz) ve sağlıklı (3; *tamü's-sıhha*) olmalıdır. İdeal gelin adayını, uzun boylu, zayıf olmayan (*mûlahham*), mavi gözlü, sarı saçlı ve taşraya gidebilecek (4) kadar güçlü fiziksel duruma sahip bir kadındır. İyi aile terbiyesi görmüş (3), aile hayatına vâkıf (2), tertipli (1; *intizam-perver*), iyi huylu (3; *hüsn-i ahlâk sahibesi*), dindar (3; *mütedeyyine*) ve namuslu (4; *afife*) bir kişiliğe sahip olan kadınlar revaçtadır. Kadın adayın yabancı dil ve müzik bilmesi (11; *lisân ve mûsikiye aşinâ*), toplumsal hayata alışık olması (3; *hayât-ı ictimâ'iyeye vâkıf*) ve tahsilli olması (14) taliplerinin sayısını artırmaktadır. Ayrıca, kadın adayların evin giderlerine katılması (9; *mesârifeye iştirâk*), bir evi bulunması ve mümkünse ev eşyasının tamam olması (10) ve hatta çalışması (2) da beklenmektedir. Ev işlerinin kadın adayın sorumluluğu olduğu (14; *idare-i beytiyeye vâkıf*) bazı ilânlarda açıkça belirtilmiş, diğerlerinde de muhtemelen zaten öyle olduğu varsayılmıştır.

Kadın adayın bâkire veya dul olması erkek adaylardan beşi için fark etmezken, ikisi de çok genç zâbitler olan iki aday müstakbel eşlerinin bâkire olması şartını aramaktadırlar. Daha önce evlenmiş olan kadınlardan, çocuksuz (2) olanlar tercih edilmektedir. Erkek adaylardan bazılarının çok özel beklentileri de vardı. Örneğin, erkek adaylardan biri müstakbel eşinin açık mavi gözlü olmamasını, biri evleneceği kadının kendisinin bir önceki evliliğinden olan iki çocuğuna bakmasını, biri kendi emlakına denk miktar ve kıymette emlak sahibi olmasını ve bir diğeri de kesinlikle tütün içmemesini şart koşmaktaydı. Son olarak, sanatçı olduğu anlaşılan bir aday da savaş sona erinceye kadar eşinin ailesinin yanına içgüveyi olarak girmek arzusundaydı.

Kısacası, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin evlenme ilânlarında yer alan kadın ve erkek adayların birbirlerinden karşılıklı beklentileri Müslüman Osmanlı toplumunda evlilik konusunda geçerli olan genel normlara kesinlikle uygundu. Dahası, verilmiş olan evlenme ilânları toplumun bu konudaki beğeni ve değerlerini de oldukça iyi yansıtmaktaydı.³⁶

Osmanlı Basınında Tepkiler

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gazeteler aracılığıyla yayınlanan evlenme ilânları gerçekten de Osmanlı toplumunda ve özellikle basında büyük etkiler ve tepkiler doğurmuştu. Cemiyeti üstü kapalı bir şekilde eleştirenler olduğu gibi, *Yeni Mecmua*'da yazan Kâzım Şinâsi gibi, cemiyetin bu girişimini

36 Alain Duben ve Cem Bahar, "Marriage and Polygyny: Myths and Realities", *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 122-158; Alain Duben, "Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", *Toplum ve Bilim*, No. 42, Yaz 1988, s. 27-42; Mehmet Ö. Alkan, "Tanzimat'tan Sonra 'Kadın'ın Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, No. 50, Yaz 1990, s. 85-95.

“görücü vazifesi” olarak gören ve hafiften alaya alanlar da vardı.³⁷ Bir yandan ilânla evlilik fikriyle dalga geçen Kâzım Şinâsi, savaştan önce Fransız gazetelerinin sayfalarını dolduran evlenme ilânlarını okuyucularına hatırlatıyor ve olası “birçok sû-i istimâllerin, hatta felâketlerin önüne geçmek için ciddi-yetiyle tanınmış böyle bir cemiyetin murâkib (denetçi) vazifesini görmesi lâ-zımdır” diyordu.³⁸

Kâzım Şinâsi’nin eleştiri oklarından, ilânların kendisi de payına düşeni almıştı. Kâzım Şinâsi’ye göre, büyük puntolarla duyurulan evlenme ilânlarının günlük gazetelerin ilk sayfasına ve dolayısıyla gündemin ilk maddesine oturması en azından “biraz garip görünüyor”du.³⁹ Kâzım Şinâsi cemiyetin gazetelere vermiş olduğu ikinci ilânda yayınlanmış olan ve bir kadına ait olduğu anlaşılan “sinni (yaşı) yirmi beş. Ev kadınlığı ve idare-i beytiyeye vukûfu (ev idaresine yatkınlığı) vardır. Hayât-ı ictimâ’îyeye de münâsebetdârdır (toplumsal hayatla ilişkilidir). Seyyibedir (duludur). Tahsili ibtidâî”⁴⁰ şeklindeki ilânda yer alan bu “toplumsal hayatla ilişkili” teriminin ne anlama geldiğini de okuyucularına sormaktadır, haklı olarak.⁴¹

Ancak, cemiyetin yayınladığı evlenme ilânları, aldığı ağır eleştirilere rağmen, oldukça başarılı olmuştu. Cemiyetin ilk evlenme ilânında yer alan kadın adaylardan birisiyle evlenebilmek için, tam dört koca adayı cemiyete başvurmuştu. Kadını ve ilk talibini cemiyet merkezine çağıran cemiyet yönetimi, adayları birbirleriyle görüştürmeden önce her birine diğeri hakkında ayrıntılı bilgi vermişti. Bunun sonucunda, daha ikinci adayla bile görüşme yapılmasına gerek kalmadan, evlilik gerçekleştirilmişti.⁴²

Cemiyetin çalışanlarını evlendirme politikası bazı yayın organlarından da açık destek görmeye de başlamıştı. Örneğin, *Temâşâ* dergisinde yer alan bir habere göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin düzenlemiş olduğu bu evlendirme kampanyası Müslüman Osmanlı gençlerini Beyoğlu’ndaki zevk ve sefâhat âlemlerinden kurtarmak, birer aile kurmalarına yardımcı olmak, vatanın gelecekteki mutluluğunu ve güvencesini sağlamak demekti.⁴³ Bu gibi hayırsever, insancıl ve vatanperver girişimler, Osmanlı İmparatorluğu’nun gücünü çoğaltmak için gerekliydi. Müslüman Osmanlılar, Kadınları Çalıştır-

37 Kâzım Şinâsi, “İzdivaç l’ânları”, *Yeni Mecmua*, Cilt II, No. 38, 4 Nisan 1334 / 4 Nisan 1918, s. 237-238.

38 A.g.e., s. 238.

39 A.g.e., s. 238.

40 “İzdivaç Listesi”, *Vakit*, No. 161, 18 Cemâziyelevvel 1336 / 1 Nisan 1334 / 1 Nisan 1918, Pazar-tesi, s. 2.

41 Kâzım Şinâsi, “İzdivaç l’ânları”, *Yeni Mecmua*, Cilt II, No. 38, 4 Nisan 1334 / 4 Nisan 1918, s. 238.

42 A.g.e., s. 237-238.

43 “İzdivaç Mektepleri”, *Temâşâ*, No. 1, 27 Şabân 1336 / 6 Haziran 1334 / 6 Haziran 1918, s. 7.

ma Cemiyeti'nin bu faydalı girişimini takdir etmeli ve bu hayırlı girişimin-den dolayı cemiyete teşekkür etmeliydi.⁴⁴

Sonuç

Müslüman Osmanlı kadınlarını çalışma hayatına katmak amacıyla kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, evlenme ilânlarının gazetelerde yayınlanmaya başlamasından kısa bir süre sonra, evlenmek isteyen kadın ve erkeklerin hücumuna uğramıştı. Evlilik adaylarının uğrak yeri haline gelen Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel merkezi, bir anda Telli Baba'ya dönüvermişti. Cemiyetin Çarşıkapı'daki genel merkezi evlenme ilânı vermek için başvuruda bulunan veya ilânı yayınlanmış olan adaylardan birisiyle evlenmek isteyen "izdivâç talipleri" yani evlilik adaylarıyla dolup taşmıştı.⁴⁵

Dahası, evlenme ilânlarının yayınlanmasını izleyen günlerde, İstanbul şehrinin yanı sıra, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafında bulunan evlilik adayları tarafından yollanmış olan mektup ve kartpostallar cemiyet merkezine yağmaya başladı. Cemiyet bu mektuplarla baş edememeye başlayınca, kendi bünyesinde kurmuş olduğu İzdivâç İdaresi'nde görevli memurların yalnızca taşradan gönderilen mektuplara cevap yazmaya yetiştirebildiğini gazetelerle ilân etmek zorunda kaldı.⁴⁶ Gazetelere verilen bu ilânlarda, cemiyete İstanbul'dan mektupla başvurmuş bulunan ve mektuplarına cevap beklemekte olan bütün evlilik adaylarının cemiyet merkezine şahsen başvurmaları gerektiği de bu adaylara duyurulmaktaydı.⁴⁷

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "acaba toplumda tuhaf karşılanır mı" korkusuyla ince eleyip sık dokuyarak başlattığı evlenme ilânları kampanyası, savaşın ekonomik ve toplumsal etkilerinin iyiden iyiye bunaltmış olduğu Osmanlı toplumunda büyük bir ilgi gördü. Gerçekten de, Müslüman Osmanlı toplumunda cemiyetin üstlenmiş olduğu arabuluculuk görevine büyük bir ihtiyaç olduğu toplumun her kesimince anlaşılmıştı. Savaşta eşlerini

44 A.g.e., s. 7-8.

45 Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin hazırladığı evlenme ilânlarının gündelik Osmanlı gazetelerinde çok sık aralıklarla yayınlanmış olması, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "zorunlu evlilik" kampanyasından haberdar olmayan çeşitli araştırmacıları yanıltmış ve bazı yanlış yorumlara neden olmuştur. Örneğin, İstanbul'un nüfusu ve aile yaşamı üzerine yazılmış olan çok saygın bir çalışmada Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin evlenme ilânları kastedilerek, "1918 yılında *Sabah* ve *Vakit* gazetelerinde özel evlenme ilânları sütunu yayınlanmaya başladı. Bu alışılmadık cüret gösterisi, İstanbul evlilik piyasasının değişen doğasının ve toplumda giderek artan bireyselleşmenin açık bir işaretiydi" gibi oldukça kuvvetli bir yorumda bulunmaktadır.

Bkz. Alain Duben ve Cem Behar, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 136.

46 "İzdivâç Taliblerine", *Vakit*, No. 218, 16 Şaban 1336 / 27 Mayıs 1334 / 27 Mayıs 1918, Pazartesi, s. 2.

47 A.g.e., s. 2.

kaybetmiş olan kadın ve erkeklerin yeniden evlendirilmesi fikri de, yavaş yavaş yaygın kabul görmeye başlamıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin evlenme ilânları o denli büyük bir ilgi görmüştü ki, Bâbüalî basınından hemen bu furyadan yararlanmayı ve evlenme ilânı işinden para kazanmayı düşünenler bile türeyiverdi.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin verdiği ilk evlenme ilânlarının 21 Mart 1918 günü yayınlanmasından yaklaşık üç ay kadar sonra, 7 Haziran 1918 günü *İzdivâç* adında bir dergi yayınlanmaya başladı.⁴⁸ S. Tevfik'in idaresinde on beş günde bir yayınlanmaya başlanan derginin gazetelere vermiş olduğu ilânlar “bugün neşrolunan (yayınlanan) bu mühim *İzdivâç* gazetesi memleketimizde bu mesleğe (sisteme) dâir neşrolunan ilk bir gazetedir” sözleriyle başlıyor ve dergide yer alan bütün yazıların ayrıntılı bir listesini sıraladıktan sonra, “evlenmek isteyenlere şâyân-ı tavsiyedir. *İzdivâç* ilânlarını kabul ve derc eder (yayınlar). Nüshası 5 kuruş. İdarehânesi (yönetim yeri) Çağaloglu'nda Matbaa-i Orhâniye'dir” sözleriyle bitiyordu.⁴⁹

İzdivâç dergisinin 21 Haziran 1918 günü yayınlanan ikinci sayısı da “memleketimizde ilk defa olarak neşrolunan *İzdivâç* gazetesi okuyunuz. Nüshası 5 kuruş. Umûm gazete müvezzilerinde (bütün gazete dağıtıcılarında) bulunur” şeklinde ilânlarla okuyucuya duyurulmuştu.⁵⁰ Derginin ikinci sayısını duyuran ilânlarda, derginin sayfalarında evlenme ilânlarının yayınlanmaya başlandığı da özellikle vurgulanmıştı.⁵¹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla verilen evlenme ilânlarının 28 Haziran 1918'den sonra kesilmesine rağmen, *İzdivâç* dergisi yayını –dolayısıyla da evlenme ilânları yayınlamayı– on bir sayı kadar sürdürmeyi başardıktan sonra, 1918 yılının Kasım ayı içinde yayın hayatından çekildi.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu zoraki evlendirme kampanyası, aslında İttihâd ve Terakki Cemiyeti iktidarının bir süredir geniş kapsamlı olarak sürdürdüğü “milli aile” kampanyasının uzantısıydı.⁵² Örneğin, 1910 yılı başlarında, ünlü İttihâdçılardan Tunalı Hilmi Bey, 1908 Devrimi'nden sonra kaymakam olarak atanmış olduğu Karadeniz Ereğlisi'nde “Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti” isminde bir evlendirme derneği kurmuş-

48 *İzdivâç* dergisinin Hakkı Tarık Us Kütüphanesi'nin D.219/5 numarasında ve Ankara Milli Kütüphanesi'nin 1962 SB 225 numarasında kayıtlı bulunan on birer sayılık iki koleksiyonu günümüze ulaşmıştır. Bkz. Hasan Duman, *İstanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1828-1928*, İrcica, İstanbul, 1986, s. 192; *Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, I*, Millî Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 129.

49 “*İzdivâç*”, *Vakit*, No. 229, 27 Şaban 1336 / 7 Haziran 1334 / 7 Haziran 1918, Cuma, s. 4.

50 “*İzdivâç*”, *Vakit*, No. 243, 12 Ramazân 1336 / 21 Haziran 1334 / 21 Haziran 1918, Cuma, s. 3.

51 *A.g.e.*, s. 3.

52 Zafer Toprak, “The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918”, Edhem Eldem (ed.), *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Éditions Isis, İstanbul ve Paris, 1991, s. 441-452.

tu.⁵³ 16 Ocak 1910 günü İttihâdçı kaymakam Tunalı Hilmi Bey'in başkanlığında resmen kurulan bu cemiyet, Tunalı Hilmi Bey'in hazırlamış olduğu altı sayfalık nizamnameyi de ufak tefek bazı düzeltmelerle aynen kabul etmiş ve *Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnamesi* adı ile yerel bir matbaada bastırmıştı.⁵⁴

Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnamesi'nde yer alan birinci maddede, "vatan, boşluk, zürriyetsizlik (*yeni nesiller yetişmemesi*) yüzünden tehlikededir" saptamasında bulunulmaktaydı. Aynı maddede, Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin kuruluş amacı vücutça ve akılca sağlıklı bütün "yetişmiş kızları, delikanlıları bir an evvel evlendirmek" olarak özetlenmişti. On beş yaşından büyük kızların ve on sekiz yaşını doldurmuş olan genç erkeklerin hemen evlendirilebilmesi ve bir an evvel çocukluğa kavuşabilmesi için, cemiyet masraflı düğün âdetleri, başlık parası, "ana baba hakkı", "ağırlık bedeli" gibi geleneksel engellerin aşılmasına çalışacaktı. Cemiyet, ayrıca, fakir ve kimsesiz olan gelin ve damat adaylarına "ev, tarla, sermaye, yahud çiftçilik levâzımı tedârik etmek" görevini de üstlenmişti.⁵⁵

Cemiyetin üyelerinin tamamı erkeklerden oluşmaktaydı. Cemiyetin genel kurulunu oluşturan bu üyeler Ereğli'nin önde gelen memur ve eşrafı arasından seçilmişti. 16 Ocak 1910 akşamı Ereğli'de bulunan Osmanlı İttihâd ve Terakki Kulübü'nde toplanan ilk genel kurulda bir de yönetim kurulu oluşturulmuştu. Cemiyetin yönetim kurulu, nizamname gereği, kaymakam Tunalı Hilmi'nin başkanlığında dördü evli üçü bekâr yedi üyeden oluşmaktaydı. Evli üye olarak yönetim kurulu başkanı seçilmiş olan kaymakam Tunalı Hilmi'nin yanı sıra, Kara Mahmûdzâde Mehmed Bey, Kâhya Kadir Efendi, Kalfa Andriya Efendi ve bekâr üyelerden de Mazlumcuzâde Haydar Bey (sayman), Müdde-i Umûmî Muâvini Râmiz Bey, Orman Fen Memuru Şevki Bey de cemiyetin yönetim kurulunda yer almaktaydı.⁵⁶

Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti'nin kurulmasından bir süre önce, daha İkinci Meşrutiyet'in ilk yıllarında, İttihâdçıların yönetimindeki Dâhiliye Nezareti ülkede "cihâz" (çeyiz) ve "başlık parası" gibi adlar altında alınan paraların ödenemeyecek boyutlara ulaştığı ve bunun sonucu olarak kız kaçırma olaylarının arttığına dikkatleri çekmek zorunda kalmıştı. Osmanlı toplumundaki genel ahlâki normlara, özellikle şeriata aykırı görülen bu du-

53 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No, 27, Mart 1996, s. 21-23.

54 *Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnamesi*, Matbaa-i Avnizâde Cemil, Samsun, 1328, 6 s.

55 A.g.e.

56 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No, 27, Mart 1996, s. 21-23; *Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnamesi*, Matbaa-i Avnizâde Cemil, Samsun, 1328, 6 s.

rum, kötü toplumsal sonuçlara yol açmaktaydı. Dâhiliye Nezareti bütün vilayetlere bir ta'mim göndererek, Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa ülkelinde görülen benzerleri gibi evlenmeyi kolaylaştırıcı dernekler kurulmasını istemişti.⁵⁷ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi İttihâdçı bir örgüt, bu çağrıda da dikkate alarak, bünyesine sığınmış olan kadın işçileri evlendirme işine girişmişti. Cemiyetin yayınladığı evlenme ilânları ise Müslüman Osmanlı toplumunda gelenekselleşmiş bazı tabuların yıkılmasıyla sonuçlanmıştı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "zorunlu evlilik" kampanyası hafızalarda o denli güçlü ve kalıcı bir etki bırakmıştı ki, benzeri başka girişimlere de model teşkil etmişti. Millet Meclisi'nin 22 Şubat 1921 tarihli 155. içtimasında Erzurum Mebusu Salih Efendi bir önerge vermiş ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1918 yılında başlatmış olduğu "zorunlu evlilik" kampanyasının Osmanlı Devleti'nin bütün çalışanlarını kapsayacak şekilde yaygınlaştırılmasını teklif etmişti.⁵⁸ Mecliste gündeme alınan ve tartışmaya açılan, ancak kabul edilmeyen bu önergeye göre, yirmi beş yaşını doldurduğu halde hâlâ evlenmemiş olan Osmanlı erkeklerine "memuriyetden atılma" gibi çeşitli cezalar verilecek, kampanya kapsamı içinde evlenen erkeklerle de çeşitli teşvik ödülleri dağıtılacaktı. Erkeklerin tekeşliliğini de yeterli görmeyen ve eşinden uzakta bulunan erkeklerin mutlaka "taaddüd-i zevcât" yani çokeşlilik yaşaması taraftarı olan Erzurum Mebusu Salih Efendi'nin teklifine göre, mazereti olmadığı halde ikinci kez evlenmemekte direnen erkekler, ceza olarak, şehit çocuklarına bakmakla yükümlü tutulacaklardı. Ayrıca, dört tane den fazla erkek çocuk doğurmuş olan Osmanlı kadınlarının da bu kampanya kapsamında ödüllendirilmesi düşünülmüştü.⁵⁹

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Osmanlı gündelik gazetelerinde yayınlattığı ilk evlenme ilânları da büyük bir çığır açmıştı. Cemiyetin gündelik Osmanlı gazetelerinde yayınlanan evlenme ilânlarını sırf bu işin ticareti için çıkarılmış olan *İzdivâç* gibi dergiler izledi. Bazı gündelik Osmanlı gazeteleri de para karşılığında ayrıntılı evlenme ilânları yayınlamaya başladılar. Evlenme ilânları ve evlenme ilânları aracılığıyla evlenmek fikri Müslüman Osmanlı toplumunun da gündemine girmiş oldu.⁶⁰

Savaş yıllarının Osmanlı toplumu üzerindeki yıkıcı etkileri topluma hâkim olan düşünce ve beğenilerin de sorgulanmasına ve değişime uğramasına

57 "Teshîl-i İzdivâç Cemiyetleri", *Şehrah*, 8 Haziran 1911, s. 2. Zikreden: Zafer Toprak, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 37. Bu yazının yer aldığı *Şehrah* gazetesi hakkında bkz. Zafer Toprak, "Bir 'Evrak-ı Muzır': *Şehrah* Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Cilt VII, No. 37, Ocak 1987, s. 45-47.

58 *Meclis-i Mebûsân Zabıt Ceridesi*, Devre 4, İctima 155, 22 Şubat 1921.

59 Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti", s. 21.

60 Zafer Toprak, "Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 44-46.

na neden olmaktaydı. Gelenekler zaman içinde, özellikle İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçilmesiyle birlikte değişmeye başladı. Burada Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kampanyasına ilişkin bulgularımı ve gözlemlerimi Cumhuriyet döneminde konuyla ilgili düzenlenen üç anketle karşılaştıracam. On yıllık bir süre içinde insanların evliliğe bakışının nasıl değiştiği konusunda böylece ipuçları elde edeceğiz.

1923 yazında Sûs ismini taşıyan kadın dergisinin başlattığı “Görücülük mü? Görüşücülük mü?” isimli anket, görücü usulünün geçerliliğini alenen tartışmaya açmayı hedefliyordu.⁶¹ Başta kadın okuyucular olmak üzere çeşitli edebiyatçı ve sanatçılar da bu ankete katılmışlardı. Toplumun değişik kesimlerine mensup bu kişilerin verdikleri çarpıcı yanıtlar, Müslüman Osmanlı toplumunda “görücülük” kadar “görüşücülük”, yani flört ederek evlenme taraftarlarının da bulunduğunu göstermekteydi.⁶² Geline bu noktada, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin “zorunlu evlilik” kampanyasının ve yayınlandığı evlenme ilânlarının oynadığı rol açıldı.

Benzeri bir kampanya da Cumhuriyet'in ilk yıllarında *Haftalık Mecmua* tarafından düzenlenmişti.⁶³ 1926 yılının sonlarına doğru, dönemin aktüallite ve magazin dergisi *Haftalık Mecmua* “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?” ismini taşıyan bir kampanya başlattı ve “hayali ideal gelin adayı” Leyla Hanım'ı okuyucularına tanıttı.⁶⁴ *Haftalık Mecmua*'nın idealize ettiği “hayali gelin adayı” Leyla Hanım tipik bir paşa torunuydu. Oldukça varlıklı bir ailenin –tabii ki el değmemiş– kızı olan Leyla, on dokuz yaşında, uzun boylu, kumral,

- 61 “Sûs'ün İstimzâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [I]”, *Sûs*, No. 3, 30 Haziran 1339, s. 15; “Sûs'ün İstimzâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [II]”, *Sûs*, No. 4, 7 Temmuz 1339, s. 15; “Sûs'ün İstimzâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [III]”, *Sûs*, No. 5, 14 Temmuz 1339, s. 14; “Sûs'ün İstimzâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [IV]”, *Sûs*, No. 6, 21 Temmuz 1339, s. 14-15; “Sûs'ün İstimzâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [V]”, *Sûs*, No. 7, 28 Temmuz 1339, s. 13-14.
- 62 Zafer Toprak, “Cumhuriyet Arifesi Evlilik Üzerine Bir Anket: Görücülük mü? Görüşücülük mü?”, *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 50, Şubat 1988, s. 32-34.
- 63 Zafer Toprak, “Cumhuriyet Türkiye'si'nin Damat Adayları: Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No. 28, Nisan 1996, s. 6-12; Zafer Toprak, “Cumhuriyet Damat Adaylarının (1927) Dikkatine: Hangi Kızla Evlenmeli?” *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No. 27, Mart 1996, s. 6-11.
- 64 “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 68, 1 Teşrinisani 1926, s. 6 ve 11; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 69, 8 Teşrinisani 1926, s. 4; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 70, 15 Teşrinisani 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 71, 22 Teşrinisani 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 72, 29 Teşrinisani 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 73, 6 Kanünevvel 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 74, 13 Kanünevvel 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 75, 20 Kanünevvel 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 76, 27 Kanünevvel 1926, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 77, 3 Kanünisani 1927, s. 2; “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, *Haftalık Mecmua*, No. 78, 10 Kanünisani 1927, s. 2; “Leyla Hanım'la Ekrem Bey Evleniyor”, *Haftalık Mecmua*, No. 85, 28 Şubat 1927, s. 2. Bkz. Zafer Toprak, “Cumhuriyet Türkiye'si'nin Damat Adayları: Leyla Hanım'ı Kim Alacak?”, s. 12.

iyi eğitilmiş bir kızdı. Fransızca ve Almanca biliyor, piyano ve tambur çalabiliyordu.⁶⁵

Haftalık Mecmua'nın "hayali ideal gelin adayı" Leyla Hanım için tasarlanmış ve yaratmış olduğu "hayali ideal damat adayları"na gelince: Beyoğlu'nda "emrâz-ı zühreviye" yani zührevi hastalıklar uzmanı olan Dr. Necmettin Şükrü; bir cinayet davasıyla ün kazanan dava vekili Talat Şevki; Türkiye'nin Washington Sefareti'nde görevli, geleceği parlak diplomat Nusret Reşit; Çanakkale ve Milli Mücadele'de görev almış bir kahraman olan kırk yaşlarının Erkan-ı Harb Kaymakamı Selami; başarılı ve müsrif tüccar Kürkçüzâde Rifat; "meşhûr muharrir", romancı ve gazete patronu Şinasi Hikmet; mebus ve bakan adayı Muhtar Fevzi; Dârü'l-fünûn'da profesör ve ünlü bilimsel eserler yazarı Fuad Hüsameddin; Leyla'nın annesinin dayısının oğlu, Robert Kolej mezunu ve bankacı Ekrem; "milli opera" bestecisi kemancı Ercüment Baha, Leyla Hanım'a talipti.⁶⁶

Okur anketinin sonuçları bir hayli şaşırtıcıydı: Robert Kolej mezunu, bankacı ve "akrabadan" Ekrem 1.515; mebus ve "vekil adayı" Muhtar Fevzi 1.410; müsrif tüccar Kürkçüzâde Rifat 1.341; diplomat Nusret Reşit 1.222; Dr. Necmettin Şükrü 965; Kaymakam Selami 929; Prof. Fuad Hüsameddin 818; romancı ve gazeteci Şinasi Hikmet 676; "musikişinâs" Ercüment Baha 502 ve dava vekili Talat Şevki 103 oy almışlardı.⁶⁷

1927 yılı başlarında "Hangi Kızla Evlenmeli?" adlı ikinci bir anket ve yarışma kampanyası düzenleyen *Haftalık Mecmua*, bu sefer de dönemin popüler genç kadın tiplerini sekiz "hayali ideal gelin adayı" şeklinde özetlemiş ve erkek okuyucularına "Hangi Kızla Evlenmeli?" sorusuyla birlikte bu adayların hayali özgeçmişlerini de yayınlamıştı.⁶⁸ Zafer Toprak, *Haftalık Mecmua*'nın erkek okuyucularına sunduğu sekiz "hayali ideal gelin adayı"nı şu sözlerle özetlemektedir:

Ulviye Perihan Hanım Hukuk Fakültesi'nde öğrenci; Feriha Şevket Hanım dans meraklısı, "flört" heveslisi serbest bir kız; Nevire Nermin Hanım fakir bir ailenin süsü düşkün, sinema artistliğine özenen kızı; Bedia Nuri Hanım Fen Fakültesi'nde kendisini ilme vakfetmiş bir genç kız; Nimet Hanım Konyalı bir tâcirin temiz yürekli kızı; Melahat Hanım mutaassıp bir ailenin kapalı

65 A.g.e., s. 7.

66 A.g.e., s. 7-11.

67 A.g.e., s. 12.

68 "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmua*, No. 87, 15 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmua*, No. 88, 21 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmua*, No. 89, 28 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmua*, No. 90, 4 Nisan 1927, s. 2; "Mediha Hanım Gibi Kızla Evlenmeli", *Haftalık Mecmua*, No. 95, 9 Mayıs 1927, s. 2. Bkz. Zafer Toprak, "Cumhuriyet Damat Adaylarının (1927) Dikkatine: Hangi Kızla Evlenmeli?", s. 11.

yetişmiş bir evladı; Muazzez Cevad Hanım hayatını kendisi kazanan bir genç kız; Mediha Hanım ise eski servetini kaybetmiş zengin bir ailenin kızıdır.⁶⁹

Bilin bakalım, yarışmayı hangi aday kazanmıştı? Yarışmaya katılan 9.754 okurdan 3.363'ü Mediha Hanım, 2.574'ü Nimet Hanım, 956'sı Bedia Nuri Hanım ve 937'si de Muazzez Cevad Hanım için oy kullanmışlardı. İlk ankette yaratmış olduğu “ideal gelin adayı Leyla” modeli nedeniyle biraz da okuyucularını “Mediha tipi”ne şartlamış olan *Haftalık Mecmua*'nın bu sonuçlardan yaptığı değerlendirmeye göre, “okurların pek çoğu salon dedikodularından uzak, sakin aile kızlarını tercih etmektedir.”⁷⁰

Haftalık Mecmua'nın 1926 ve 1927 yıllarında “Leyla Hanım'ı Kim Alacak?” ve “Hangi Kızla Evlenmeli?” başlıklarıyla yayınlamış olduğu “hayali ideal gelin” ve “hayali ideal damat” adayları, on yıl kadar önce Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından yayınlanmış olan gerçek evlenme ilânlarında tasvir edilmiş olan ve bizim de yukarıda “Adayların Karşılıklı Beklentileri” başlıklı bölümde şekillendirmiş olduğumuz “ideal kadın” ve “ideal erkek” modelleri ile karşılaştırıldığında, ortaya olduğu ilginç sonuçlar çıkmaktadır.

Örneğin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yayınlanan ilânlarda çizilen imajın aksine, toplumun daha üst sınıflarına hitap ettiği anlaşılan *Haftalık Mecmua*'nın bütün kadın adayları bákire kızlardan oluşmaktaydı ve bu adaylardan biri hariç hiçbiri çalışmamaktaydı. Bu durumu *Haftalık Mecmua*'nın toplumun üst kesimlerine, üstelik savaştan sonra seslenmekte olduğunu hatırlatarak açıklamaya çalışalım. Aynı şekilde, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla evlenme ilânları yayınlanmış olan 55 erkek adaydan yalnızca 19 tanesinin varlıklı eş beklentisine karşılık, *Haftalık Mecmua*'nın “hayali ideal gelin adayları”ndan dergi okurlarından en çok oy alan adayların hemen hemen tamamı toplumun varlıklı kesimlerine mensuptu.

İdeal koca adaylarına gelince, savaş yıllarında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla yayınlanmış olan evlenme ilânlarında revaçta olan zâbitler ve daimi geliri olan memur ve memur emeklileri gözden dışmış, *Haftalık Mecmua*'nın Cumhuriyet'in ilânından hemen sonra düzenlemiş olduğu anketlerde bankacı, tüccar, mebus ve diplomat gibi ekonomik ve siyasi açıdan güçlü adaylar ön sıralara yerleşmişti. Savaş yıllarının “şefkatli, vicdan sahibi, olgun, iyi ahlâklı, insancıl, ciddi, içki kullanmayan hayat arkadaşı (*refik-i hayat*)” beğenisi, yerini Cumhuriyet'in ilânından sonra “yükselen değerler” doğrultusunda ortaya çıkan ekonomik ve siyasi açıdan güçlü, iyi eğitilmiş elite koca adaylarına bırakmıştı.

Birinci Dünya Savaşı yıllarının olağanüstü koşullarında yaşamakta olan

69 A.g.e., s. 6.

70 A.g.e., s. 11.

Osmanlı toplumunun ilgi ve beğenileri ile Cumhuriyet ertesinde barış ve huzur ortamında yaşayan Türkiye'nin beğenileri arasındaki bu değişim, geleneksel ve kapalı toplum yapısından kapitalist ve "modern" toplumsal değerlere, İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e ve "tebaa" olmaktan "vatandaş" olmaya geçişte yaşanan diğer toplumsal değişimlerin de habercisi gibidir.

Son olarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "zorunlu evlilik" politikasına geri dönecek olursak, kampanya ile ilgili olarak elimizde bulunan son haber, cemiyetin 28 Haziran 1918 günü gazetelere vermiş olduğu on üçüncü ve son evlenme ilânıdır.⁷¹ Bu tarihten sonra kesildiği anlaşılan evlendirme faaliyetinin neden durdurulduğu bilinmemektedir. Elimizde ne Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla evlenenlerin, ne de cemiyetin yürütmekte olduğu "zorunlu evlilik" kampanyasının akıbetiyle ilgili net bir bilgi bulunmaktadır. Kampanyanın Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin asıl ilgi odağından uzak kalması nedeniyle çabuk sona erdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca, cemiyete başvurmuş olan adaylardan bazılarının yalan beyanda bulunmuş olduğunun anlaşılması, cemiyetin aracılığıyla gerçekleşmiş olan evliliklerden bazılarının kötü sonuçlanması veya cemiyete başvuran bazı adayların cemiyetin iyi niyetini sömürmeye çalışması gibi nedenlerle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bu "hayırlı" uğraştan kısa bir süre zarfında vazgeçmek zorunda kalmış olduğu da düşünülebilir...

71 "İzdivaç Talibleri [XI]", *Vakit*, No. 250, 19 Ramazân 1336 / 28 Haziran 1334 / 28 Haziran 1918, Cuma, s. 3.

SAVAŞ YETİMLERİ VE KİMSESİZ ÇOCUKLAR

Giriş

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda kimsesiz kalan ve yetim veya öksüz düşen çocukların koruma altına alınması ve bakılması, aslında, Dâhiliye Nezareti'ne bağlı olarak kurulmuş olan Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin sorumlulukları arasındaydı.¹ Ancak, uzun savaş yılları boyunca, özellikle iç karışıklıklar nedeniyle anne ve babalarını yitiren çok sayıda çocuk sınırsız ve başıboş durumda kalınca, Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin çabaları ve olanakları bütün bu yetim ve kimsesiz (*bî-kes*) çocukların bakımına yetişememeye başlamıştı.² Çocukların yerleştirilebilecekleri yetimhaneler, yatılı okullar ve bakımevleri çoktan hıncahınç dolmuştu. 1915-1916 yılları arasında İstanbul'a getirilen savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların sayısı giderek artmaya başlayınca,³ İstanbul'da bulunan Notre Dame de Sion, Yedikule'deki İtalyan Mektebi, Galata'daki Rus Manastırı, St. Joseph Mektebi gibi pek çok İngiliz, Fransız, İtalyan ve Rus binasına el konuldu ve bu bina-

- 1 Dârü'l-eytâm Müdüriyeti hakkında şu kaynaklara bakılabilir: Necdet Sakaoglu, "Darüleytamlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 558-559; Necdet Sakaoglu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 148.
- 2 Birinci Dünya Savaşı sonunda İstanbul'da bulunan savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların sayısı ve etnik dağılımı, bu çocukların barındırılmakta olduğu bütün yetimhanelerin sayısal dökümü ve İstanbul'da bulunan yetimhanelerdeki yaşam koşulları ve eğitim olanaklarının ayrıntılı bir özeti için, bkz. Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", Clarence Richard Johnson (der.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 197-221.
- 3 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

lar geçici olarak yetimhanelere dönüştürüldü.⁴ Ancak, Maârif Nazırı Şükrü Bey'in Meclis-i Mebusân'da yapmış olduğu bir konuşmaya göre 65 ayrı kurumda barındırılan ve sayıları 16.000'i bulan savaş yetimi ve kimsesiz çocukların ihtiyaçları Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'nin olanaklarını kat kat aşmaktaydı.⁵ Bu amaçla, 1917 yılında kurulmuş olan Himaye-i Etfâl Cemiyeti gibi çeşitli hayır kuruluşları ortaya çıktı.⁶ Hilâl-i Ahmer gibi pek çok Osmanlı hayır kuruluşu da savaş nedeniyle kimsesiz kalmış olan bu çocukların ihtiyaçlarını biraz olsun giderebilmek, acılarını dindirebilmek ve savaşın onların küçük kalplerinde açmış olduğu yaraları biraz olsun sarabilmek amacıyla, Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'ne yardıma koşmaya başladılar.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kampanyası

Dârü'l-eytâm Müdüriyeti'ne yardıma koşan hayır cemiyetlerinin arasında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi de vardı.⁷ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluş amacı doğrultusunda Müslüman Osmanlı kadınlarını çalışma yaşamına katmak çabalarının yanı sıra, uygulamaya koyduğu diğer bir değişik uğraş da savaş nedeniyle anne ve babalarını yitirmiş veya çeşitli nedenlerle ebeveynlerinden ayrı ya da uzak düşmüş olan çocuklardan bazılarının cemiyetin koruması altına alınması kararıydı.

1915 yılında, Osmanlı hükûmeti Ermeni Tehciri'ne karar verip hemen uygulamaya koyunca, Anadolu'da yaşanan kargaşa ve çatışmalar nedeniyle shipsiz kalan çok sayıda çocuk partiler halinde Osmanlı başkenti İstanbul'a gönderilmeye başlanmıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ilk ağızda 750 civarında kimsesiz çocuğu koruması altına almış ve geçici olarak cemiyetin İstanbul'da bulunan şubelerinde barındırmaya başlamıştı. Ancak, cemiyetin himayesi altına alınmaları istemiyle 1.800 civarında çocuğun daha İstanbul'a gönderileceği haberi duyulunca, cemiyet bu kadar çok sayıda çocuğa ancak geçici bir süre bakabileceğinden, bu çocukların barındırılabilmesi ve bakılabilmesi için daha başka kaynaklar ve daha kalıcı çareler aramaya başlamıştı.⁸

İşte bu amaçla, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürü İsmail Hakkı Bey, 12 Temmuz 1917 günü kendi imzasını taşıyan bir dilekçe ile Dâ-

4 Necdet Sakaoglu, "Darüleytamlar", s. 558.

5 A.g.e., s. 559.

6 Himaye-i Etfâl Cemiyeti hakkında şu kaynaklara bakılabilir: *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi*, 1921-1939, Resimli Ay Matbaası, Ankara, 1940; Hasan Akbayrak, "Himaye-i Etfâl Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 52, Nisan 1988, s. 31-33; Mustafa Şahin, "23 Nisan ve Himaye-i Etfâl", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 40, Nisan 1997, s. 15-17.

7 Yavuz Selim Karakışla, "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?", *Toplumsal Tarih*, Cilt XII, No. 70, Eylül 1999, s. 14-25.

8 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti Tasnifi, DH.İ.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Adet: 3, Vesika: 2.

hiliye Nezareti'ne başvurmuş ve yardım istemişti.⁹ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti adına yazdığı dilekçede, İsmail Hakkı Bey cemiyet yönetiminin koruması altına girmekte olan bu kadar çok sayıda çocuğa cemiyetin kendi olanakları ile bakılamayacağını bildiriyordu. Ancak, cemiyetin düşüncesi-ne göre, bu çocuklar Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanında bulunan ticarethaneler, imalathaneler, çiftlikler gibi üretim yapılan yerlerde ve evlerde ev içi hizmetlerde çalıştırılabilirlerdi. Cemiyet bu çocukların barınabilecekleri ve çalışabilecekleri kurumlara yerleştirilmeleri ve evlatlık veya besleme olarak evlere alınmaları konusunda Dâhiliye Nezareti'nin aracılığını rica ediyordu.¹⁰

Yani, savaş sırasında yetim ve kimsesiz kalmış olan çocuklar Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gözetimi ve denetimi altında Dâhiliye Nezareti'nin bulacağı işyerlerine ve evlere yerleştirilecekti. Böylelikle, bu kimsesiz çocukların çalıştırılması ve emeklerinin karşılığında bakımlarının temin edilmesi düşünülmekteydi. Kimsesiz çocukları emeklerinden faydalanılacak bir işgücü kaynağı olarak görmek ve onları boğaz tokluğuna çalıştırmak, bugün bizlere acımasız beyinler tarafından üretilmiş zalimce bir fikir gibi gelebilir. Ama yokluklar ve acılarla dolu savaş yıllarında bu zavallı küçük çocukların yaşamlarını kendi emekleri ile kazanmaları fikri Osmanlı toplumunda oldukça makul karşılanmaktaydı.

Dâhiliye Nezareti, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin teklifini kabul ederek, hemen uygulamaya koydu. Cemiyetin istekleri doğrultusunda, bu çocukların işyerlerinde ve evlerde çalıştırılmak şartıyla bakımları için gereken emir verilerek, bu çocuklara iş ve aş aranmaya başlandı. Dâhiliye Nezareti 25 Temmuz 1917 günü çeşitli kuruluşlara gönderdiği bir yazısında şöyle diyordu:

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kendi himayesine ilticâ eden zükûr ve inâs (*erkek ve kız*) yetim ve bî-kes (*kimsesiz*) etfâlin (*çocukların*) terbiye ve istihdâmlarına hasr-ı ehemmiyet etmekde (*önem vermekte*) olduğundan etfâl-i mezkûrenin (*bu çocukların*) ticârethânelere dârû's-sunâalara (*sana-yi işletmelerine*) çiftlik sahiplerine ve dâhili hizmetlerde hânelere emr-i kabûllerinde (*kabul edilmelerinde*) mazhar-ı râğbet olmaları (*talep görmeleri*) için icâb edenler nezdinde teşvîkât ve tergîbât-ı lâzime ifâsı (*gereken teşvik ve özendirmelerin yapılması*) tavsiye olunur.¹¹

Özellikle Ermeni Tehciri ve Pontus Rum İsyanı sırasında yaşanan çarpışmalar nedeniyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Anadolu ve Doğu Kara-

9 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Adet: 3, Vesika: 2.

10 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Adet: 3, Vesika: 2.

11 I.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Adet: 3, Vesika: 1.

deniz bölgelerinde çok sayıda çocuk yetim ve öksüz kaldığından, bu çocukların bulundukları bölgelerde çalıştırılmaları ve bakılmaları daha akla yakın görünüyordu. Dâhiliye Nezareti, 27 Temmuz 1917 günü Osmanlı İmparatorluğu'nun bu bölgelerinde bulunan valiliklere birer yazı göndererek, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin himayesine sığınmış olan çocuklara iş sahaları açılmasına özen gösterilmesini istedi.¹² Elimizde Trabzon Valiliği'ne hitaben yazılmış bir örneği bulunan bu yazıdan, Dâhiliye Nezareti'nin desteğini sağlamış olan cemiyetin bu "sorun"u yerinde ve yerel otoritelerin yardımıyla çözmeye karar verdiği açıkça anlaşılmaktadır.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun her tarafından çok sayıda kimsesiz çocuk akın akın İstanbul'a gelmeye devam ediyordu. Bu çocuklardan yaşları konuşamayacak kadar küçük olan bazılarının etnik kökenlerinin belirlenebilmesi bile çok güçtü. Gerçi, erkek çocukların sünnetli olup olmadıklarına bakılarak en azından "Müslüman" olup olmadıkları belirlenebilmekteydi. Ama kız çocuklar için böyle bir "alâmet-i fârika" (ayırt edici özellik) bile bulunmamaktaydı.

Çocukların büyük bir kısmı konuşabilecek ve kendisini ifade edebilecek yaşta olduklarından, konuştukları dil ve şivelerinden etnik kimlikleri ve kökenleri kolaylıkla tespit edilebilmişti. Ancak, kendisini ifade edemeyecek kadar küçük yaşlardaki çocuklar için durum biraz daha farklıydı. Bu çocukların zaman içerisinde değişime uğramaları ve bakımları için verildikleri ailelerin etnik kimliğine bürünmeleri kaçınılmazdı. Özellikle, Ermeni kökenli küçük çocukların da Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi aracılığıyla Türk ailelerin yanına verilmekte olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle, bu çocukları etnik kökenlerinden ayırdığı söylenen Türklerin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin eliyle yeni bir "devşirme" ve "Türkleştirme" harekâtına giriştikleri konuşulur olmuştur.

Söylentiler aldı yürüdü. Ermeniler İttihâdçılara kimsesiz Ermeni çocuklarına karşı sistemli bir "asimilasyon" politikası uygulamakla suçluyorlardı. Özellikle Ermeni basını, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yetim ve kimsesiz çocuklarla ilgili politikasını kıyasıya eleştirdi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İttihâdçı Osmanlı hükümetinin uygulamaya koymuş olduğu Ermeni Tehciri'ne destek olmakla ve Tehcir'in bile yapamadığı etnik temizliği "devşirme" yöntemiyle gerçekleştirmeye çalışmakla suçlandı. 30 Ekim 1918 günü Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından, Enver Paşa gibi bazı ileri gelen İttihâdçıların yurtdışına kaçmak zorunda kalmasından ve İstanbul'un 13 Kasım 1918 günü İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetleri tarafından işgal edilmesinden sonra, bu konu yeniden gündeme geldi.

Kurucusu Enver Paşa'nın yurtdışına kaçmasından sonra Osmanlı toplu-

12 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-36, Sıra: 31, Adet: 1.

mundan ve özellikle işgal kuvvetlerinden “İttihâdçı” damgasını yemiş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi de zor günler geçirmeye başlamıştı. Cemiyetin yürüttüğü faaliyetler, özellikle “kimsesiz çocukların emekleri karşılığında bakılmaları” kampanyası incelenmeye alınmıştı. İtilaf İşgal Kuvvetleri’nin baskıları sonucunda, özellikle Ermeni Soykırımı iddialarını takibe alan Amerikalı görevliler Kadınları Çalıştırma Cemiyeti ve diğer İttihâdçı hayır kuruluşları tarafından koruma altına alınmış olan çocuklarla ilgili kayıtları incelemeye ve bu çocukların etnik kökenlerini irdelemeye başladılar. Özellikle, Ermeni ve Rum çocuklarını “Müslüman” olarak sınıflandırdıkları Kürt ve Türk çocuklarından ayırmaya çalıştılar. Çok dinli, çok uluslu ve çok etnik unsurlu bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu, Düvel-i Muazzama’nın eliyle vatandaşlarının “etnik” kökenlerine göre yeniden bölünmeye ve düzenlenmeye çalışılıyordu.

“Il est mon frère!”

Bir Türk Ailesinin Öyküsü isimli anılarında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin aracılığıyla Birinci Dünya Savaşı yıllarında işçi olarak çalışan annesi Şevkiye Hanım’ın yaşam hikâyesine geniş yer ayıran İrfan Orga’nın anlattıklarına göre, İrfan ve kardeşi Mehmed Mütareke yıllarında Kuleli Askerî Lisesi’nde öğrenciyken, başlarından ilginç bir hikâye geçmişti.¹³ 15 Mayıs 1919 günü okula kabul edilen iki kardeş, aralarında bulunan yaş farkı nedeniyle ayrı ayrı sınıflara yerleştirilmişlerdi. Okulda anne ve babalarını savaşta yitirmiş olan çok sayıda savaş yetimi ve kimsesiz çocuk vardı. Bu çocuklardan bir kısmı Kâzım Karabekir Paşa’nın Doğu Anadolu’dan toplayarak İstanbul’a yolladığı kimsesiz Ermeni ve Kürt çocuklardan oluşuyordu. Hiçbir devlet veya hayır kurumu bu çocukların bakımını üstlenmeyince, çocuklar mecburen Kuleli’ye gönderilmişlerdi. Aynı şekilde, Enver Paşa’nın Arnavutluk’tan toplattırmış olduğu Arnavut asıllı kimsesiz çocuklar ve Cemal Paşa’nın Suriye valiliği zamanında Suriye’den göndermiş olduğu kimsesiz Arap çocuklar da, bu İttihâdçı liderlerin yurtdışına kaçmasından sonra ortada kalmışlar ve neticede geçici olarak Kuleli’ye alınmışlardı.¹⁴ Şevkiye Hanım gibi Müslüman ve Türk ebeveynler Kuleli’ye gelip de çocuklarını ziyaret ettiklerinde, okulda bulunan Kürt ve Ermeni çocukların sayısının yüksekliği karşısında hayrete düşüyorlardı.¹⁵

Bir sabah, Kuleli’nin koridorlarında Amerikalıların okulda bulunan bütün Ermeni çocukları kendi denetim ve korumaları altına alacakları söylen-

13 İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 206-210.

14 A.g.e., s. 206.

15 A.g.e., s. 206.

tisi duyuldu. Bu çocuklar okulda onlar için boşaltılmış olan ayrı bir binada Amerikalıların gözetimi altında bakılacaklardı. Hemen hazırlanan bu binanın tepesine, bir Amerikan bayrağı çoktan çekilmişti bile.¹⁶

Daha sonra, 1920 yılında yapılmış bir sayımda, Kuleli Askeri Lisesi'nde Amerikalıların açmış olduğu yetimhanenin İstanbul'daki en büyük Ermeni yetimhanesi olduğu belirlenmiştir. Yetimhane müdürünün yanı sıra 29 yatılı öğretmen, bir oyun ve beden eğitimi hocası, bir rahip ve bir de doktor ile birlikte toplam 99 kişinin çalıştığı bu yetimhanede toplam 1.000 Ermeni yetim bulunduğ u da belirtilmektedir.¹⁷

Ermenilerin himaye altına alınacağı haberinin Kuleli'nin koridorlarında duyulmasıyla birlikte, "Amerikalıların himayesinde olabildiğince şımarmış" olan Ermeni çocuklar, bu ilgiye sahip olamadıkları için "sinirlerinden neredeyse tepinecek" durumda olan Kürtler ve sataşmalara ve laf atmalara ayak uyduran Türk öğrenciler arasında büyük çekişmeler ve kargaşalar yaşandı.¹⁸ Okulun idarecileri de olayları yatıştırmak için "elinden geleni" yapıyordu: "Yüzbaşının sopası, önüne gelenin kafasına inerek, her zamankinden daha fazla iş yaptı o gün."¹⁹

Her sınıf ayrı ayrı toplanmış ve "birkaç Amerikalı subay, bir Ermeni papaz ve yanlarında uzun boylu, dümdüz göğüslü ve kalın çerçeveli gözlüklü bir Amerikalı kadın ve bir de Ermeni tercüman"dan oluşan bir heyetin denetiminden geçirilmişti.²⁰ Ermeni tercüman "bütün Ermeniler bu tarafa!" diye bağırınca, İrfan'ın sınıfında bulunan çocukların çoğ u "o tarafa" geçmişti. Daha sonra, "o tarafa" ayrılmayan çocuklardan bazıları da kendilerine sorulan sorulara verdikleri cevaplar, özellikle Amerikalı kadının çocukların yüzlerini incelemesi neticesinde verdiği karar sonucunda, "Ermeni" olarak kabul edildiler ve "o tarafa" ayrıldılar. İrfan Orga anılarında "kadının ayırdığı çocuklar Kürt'tü. Anlayamıyorum, hangi ölçüye dayanıp Kürtleri Ermeni sınıfına sokuyor. Bir süre benim yüzüme de baktı, ama sıradan çıkarmadı" demektedir.²¹

Küçük İrfan ve "Türk" arkadaşları hemen bahçeye koşarak "Ermeni"lerin toplanmış olduğu odanın penceresinden bakarlar: "Bize el sallıyor, küfür ediyor, alayla bağırıyorlardı. Geri mi kalacağız, el işaretlerini onlara aynen iade ettik. Üstelik suratlarını dağıtacağımızı da söyledik."²² Kuleli'de bulu-

16 A.g.e., s. 206.

17 Anna Welles Brown, "İstanbul'da Yetimhaneler", Clarence Richard Johnson, *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 203.

18 İrfan Orga, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, s. 207.

19 A.g.e., s. 207.

20 A.g.e., s. 208.

21 A.g.e., s. 208.

22 A.g.e., s. 208.

nan çocukların arasında sağlanmış olan “etnik barış”, yabancı büyüklerin ellerini işin içine sokmasıyla birlikte, birdenbire bozulmuştu.

“Ermeni” çocukların bulunduğu bir odadan kardeşi Mehmed’in kendisini çağıran sesini duyan İrfan bir anda irkılmıştir. Gerçekten de, Mehmed camdan dışarıdaki ağabeyine seslenmiş ve elini camdan uzatıp ağabeyinin elini tutarak “beni de Ermenilerle birlikte götürüyorlar,” diye bağırmıştır.²³ Ancak, Mehmed’in bu yakarışını duyan daha büyükçe bir “Ermeni” çocuk, Mehmed’i camın dibinden çeker alır. İrfan hemen kendi sınıf başkanıyla birlikte Amerikalı subayların yanına gider, durumu onlara anlatmaya çalışır. Ancak, Ermeni asıllı tercüman onları bir kenara iter. Bu arada, “Ermeni” öğrenciler ikişerli sıra halinde okuldan çıkmaya hazırlanmaktadır. İrfan bu öğrencilerin arasına karışarak kardeşini bulur ve onun üstüne kapaklanır. Bir yandan da bağırmaktadır: “Bizi bırakın! Bu benim kardeşim. Biz Türküz. Adı Mehmed!”²⁴ “Ermeni” çocuklardan biri sırtarak cevap verir: “Benim de adım Mehmed. Ne olacak yani?” Ermeni tercüman İrfan’ın sıradan çıkarmış olduğu kardeşini yerden kaldırıp, yeniden sıraya sokmaya çalışır. İrfan adamın kasıklarına bir tekme atarak haykırır: “Benim kardeşimi götüremezsiniz. O Türktür!” Bu kavganın üzerine, Amerikalılar ve Ermeni papaz onların yanına gelirler. Küçük İrfan bir yandan Amerikalılara kardeşini gösterip “Türk! Türk!” diye bağırmakta, bir yandan da Ermeni tercüman ve Amerikalı subaylara karşı fiziksel olarak direnmeye çalışmaktadır. Son çare olarak, savaştan önce devam ettiği Gedikpaşa’daki Fransız okulunda öğrendiği kırık dökük Fransızcasıyla, “*Il est mon frère!*” (“o benim kardeşim!”) diye bağıır. Ermeni tercüman bunu anlar anlamaz, Mehmed’i bırakır. Amerikalı kadının tercümana İngilizce bir şeyler söyleyince, İrfan kadına “*Cochon Américaine*,” (Amerikan domuzu) diye bağıır ve kulağının üstüne tokadı yer.²⁵ İrfan Amerikalı kadının tokadını yemiş, ancak bu arada kardeşi Mehmed’i “Ermeni” olmaktan kurtarmayı (!) da başarmıştır.

Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar

Ancak, Osmanlı Devleti’nin ve Müslüman Osmanlıların kurmuş olduğu hayır kurumlarının koruması altında bulunan kimsesiz ve yetim çocukların bir kısmı, Mütareke yıllarında birdenbire ortaya çıkıveren bu “Ermeni” ya da “Türk” olma meselesini pek bu kadar kolay atlatamamıştı. İstanbul’un 13 Kasım 1918 günü işgal edilmesiyle birlikte, İtilaf İşgal Kuvvetleri’nin de desteğini kazanan Ermeniler savaş yıllarında İttihâd ve Terakki Cemiyeti’ne ya-

23 A.g.e., s. 209.

24 A.g.e., s. 209.

25 A.g.e., s. 209.

kın olan hayır kurumları tarafından “asimile” edilmiş ve “Türkleştirilmiş” olduğunu iddia ettikleri kimsesiz “Ermeni” çocukların peşine düşmüşlerdi. Ancak, bu arada verdiğimiz örnekten de açıkça görülebileceği gibi, gerçekten Türk asıllı olan çocuklar da “Ermeni” olarak toplandığı için, bu sefer de Türk basını Ermenileri “asimilasyon” politikaları uygulamakla suçlamaya başlamıştı.

1919 yılının Nisan ayında bu konudaki gerginliğin iyiden iyiye artması üzerine, 28 Nisan günü İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, yani İstanbul polis genel müdürlüğünden Dâhiliye Nezareti'ne “mühim ve gayet müsta'cedir (aceledir)” işaretli bir rapor gönderilmişti.²⁶ Rapora göre, savaşta kimsesiz kalmış ve geçici olarak çeşitli hayır kuruluşları tarafından çeşitli kuruluşlara ve ailelere dağıtılmış olan bazı çocuklar çeşitli Ermeni örgütleri tarafından toplanmaya çalışılmaktaydı. Bu amaçla, İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin gözetimi altında Amerikalı, Türk ve Ermeni kökenli üç kadından ibaret bir heyet oluşturulmuştu. Bu heyet tarafından Nişantaşı'nda bir ev kiralanarak, toplanacak olan etnik kimliği belirsiz ve “Ermeni” asıllı olduğu sanılan çocukların geçici iskânı için hazırlanmıştı. İtilaf Devletleri'nin polisleri, Türk polisini haberdar etmeksizin, Müslüman ailelerin gözetimine verilmiş olan “Ermeni” çocukları toplamaya ve Ermeni Patrikhanesi'ne bağlı bir yetimhaneye yerleştirmeye başlamışlardı.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla çeşitli işyerlerine ve evlere dağıtılmış olan çocuklar da bu arada incelemeye alınmışlardı. Bu amaçla, Ermeni Patrikhanesi'nden görevlendirilen Çakıryan Efendi 1919 yılının Ocak ayında Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Çarşıkapı'daki genel merkezine gelerek, cemiyet aracılığıyla çeşitli ev ve işyerlerine dağıtılmış olan çocukların kayıtlarının tutulduğu defteri almıştı.²⁷ Aradan üç ay geçtiği halde defter cemiyete geri verilmemiş olduğu gibi, defterde yer alan çocuklar birer birer verilmiş oldukları ailelerden toplanmaya başlanmıştı. Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, Dâhiliye Nezareti'ne yazdığı raporda çeşitli evlerden alınan ve aslında Müslüman oldukları bilinen Türk, Kürt ve Balkan göçmeni çok sayıda çocuğun Ermeni Patrikhanesi tarafından zorla toplandığını ve din değiştirmeye zorlandığını bildirmekteydi.²⁸ Polis raporuna göre, Müslüman ailelerin yanına evlatlık olarak alınmış olan, hatta ne Ermeni ne de Hristiyan olan çocuklardan bazıları da bu arada “Ermeni” diye toplanmışlardı. Bu arada “bazı coşkun Ermeni gençleri” de pervasız bir şekilde evlere girip çıkmakta ve Müslüman evlerinin mahremiyetini ve Müslüman kadınların tesettür kurallarını hiçe sayarak, kendilerine evlatlık olarak verilmiş olan çocukları geri top-

26 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 2 ve 3.

27 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 6.

28 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 2 ve 3.

lamaya çalışmaktaydı.²⁹ Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, Ermeni Patrikhanesi gözetiminde yapılan bu mesken ihlallerinin ve “aşırlma” olarak nitelendirildiği zorla  ocuk toplamaların bir an önce durdurulmasını istiyordu. Çocukların etnik kimlikleri ve kökenleri de İtılaf Devletleri’nin değil, Osmanlı polisinin gözetimi altında incelenmeliydi.³⁰

Dâhiliye Nezareti’nin uzun süre tepkisiz kalması  zerine, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi 2 Mayıs tarihinde şehrin genel asayiş durumuna ilişkin olarak hazırladığı bir raporda bu isteklerine yeniden yer vermiş ve Dâhiliye Nezareti’ni bu konuda diplomatik girişimlerde bulunmaya çağırmıştı.³¹ Bunun  zerine, Dâhiliye Nezareti 6 Mayıs 1919 günü Hâriciye Nezareti’ne konuyu ileterek, İtılaf Devletleri polislerinin işgal altındaki İstanbul’da Ermeni Patrikhanesi’nin yönlendirmeleri ile çeşitli evlerden “Ermeni” olduğunu varsaydıkları çocukları topladıklarını bildirmiştir.³² Dâhiliye Nezareti’nin yazısına göre, Müslüman olduğu kesin olan, hatta ebeveynleri hayatta olan çocuklar bile İtılaf Devletleri’nin polisi ve Ermeniler tarafından toplanmışlardır. Dâhiliye Nezareti’ne göre, “hissiy t-ı milliye ve diniyeyi (milli ve dini hisleri) tehy c ve renc de eden (inciten) ve İslâm çocuklarını bile s ret-i cebriyede (zorla) Patrikhane’ye götürülerek tanassur ettirilmesini (H ristiyanlaştırılması) intâc eyleyen (sonucunu doğuran) harek t n kat’iyyen izâlesi (kesinlikle giderilmesi)” gerekmektedir.³³

Hâriciye Nezareti’nin girişimleri sonucunda, bu gibi olayların İtılaf Devletleri’nin temsilcilerine örneklerle anlatılmasına gerek duyulmuş ve Dâhiliye Nezareti 10 Mayıs 1919 günü İstanbul Polis Müdüriyet-i Um misi’ne bir yazı yazarak, bu konuda ellerinde bulunan bütün somut delillerin toplanarak Dâhiliye Nezareti’ne iletilmesini istemişti.³⁴ Polis Müdüriyet-i Umumiyesi, topladığı bütün delilleri 22 Mayıs 1919 günü ayrıntılı bir rapor halinde Dâhiliye Nezareti’ne iletti.³⁵ Bu raporda, Kadınları  alıştırma Cemiyeti’nin merkezinden alınan defterde adı yazılı çocukları etnik kökenlerine göre ayırmakla görevli Amerikalı, Ermeni ve Türk    kadından oluşan heyetin Türk  yesi ve Kadınları  alıştırma Cemiyeti’nin temsilcisi olan Nezihe Hanım’ın, heyetin diğer  yeleri tarafından yapılanlar karşısında çaresiz kaldığı bildirilmekteydi. Raporda, ayrıca, Nezihe Hanım’ın yardımcısı olan ve heyetin Nişantaşında tutmuş olduğu evde görev yapan Kadınları  alıştırma Ce-

29 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 2.

30 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 3.

31 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 4.

32 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 1.

33 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 1.

34 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 5.

35 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 6.

miyeti görevlisi Sadiye Hanım'ın Şişli Karakolu'na gönderdiği bir dilekçeye de yer verilmektedir:

Şişli Komiser Muavinliği'ne,

Bî-taraf (*tarafsız*) evde bulunduğum vaziyet gittikçe müşkil ve tahammül-şiken (*güç ve dayanılmaz*) bir hâle geliyor. Türk'ün kılıcının kırıldığından bir tavr-ı istihfâfkârâne (*aşağılayıcı bir tavırla*) bahs olunmaktadır. Bu gece bir çocuk daha tanassur etdirildi (*Hristiyanlaştırıldı*). Bugün bu çocuk karşıdaki bir hâneye gönderildi. İtirâz edersem bir tavr-ı âmirâne (*emreder bir tavır*) ile vazifemin yalnız bu hânedeki oturmakdan ibâret olduğu söylenmektedir. Eger hükümet vazifeme zâhir (*arka çıkan*) değil ise, bu bedbaht ma'sûmların tanassur etdirilmesi (*Hristiyanlaştırılması*) kabul olunmamış ise bu hânedeki bulunmağıma ve azâb-ı vicdânî (*vicdan azabı*) ile her dakika kalben kan ağlamaklığıma lüzûm kalmamış demektir. Herhâlde eğer mümkün ise bu bedbaht çocuklara muâvenet-i âliyelerini ricâ ederim. Dün çocukları bir yere çıkarmayacaklarını Nezihe Hanımefendi'ye ve Amerikalı madmazele vaat etmiş oldukları hâlde, bugün çocuğun biri hânedeki yoktur. Bu nizâm-şiken (*düzeni bozan*) bir hâldir. Beyân-ı ma'lûmât ederim efendim.³⁶

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin temsilcisi Sadiye Hanım'ın bu yürek parçalayıcı satırları Dâhiliye Nezareti'ni harekete geçirmeye yetmişti. Dâhiliye Nezareti 24 Mayıs 1919 günü, var olan durumu hemen Sadâret'e bildirdi.³⁷ Ermeni Patrikhanesi adına Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne yollanmış olan Çakıryan Efendi'nin isteği üzerine kendisine verilmiş olan cemiyet defterinin tahrif edildiği ve bu defterde kayıtlı bazı Müslüman çocukların da "Ermeni" olarak gösterildiğini ayrıntılarıyla anlattı. Dâhiliye Nazırı Ali Kemâl Bey, Türkler ve Ermeniler arasındaki nefret hislerinin daha da artmasına yol açan bu durumun Meclis-i Vûkelâ'da, yani Osmanlı hükümet toplantısında görüşülmesini istedi.³⁸ Dâhiliye Nazırı Ali Kemâl Bey, bu arada hiç zaman kaybetmeyerek, Hâriciye Nezareti'ni de durumdan bilgilendirdi ve İngiliz İşgal Kuvvetleri'nin koruması altında bulunan bu kurumda olup bitenlerin kendisine ayrıntılarıyla bildirilmesini istedi.³⁹

Dâhiliye Nazırı Ali Kemâl Bey'in bu kesin tavrı ve durumu Osmanlı hükümetinin toplantısına kadar çıkarması, olayı bir anda alevlendirmişti. Olay Türkçe yayın yapan Osmanlı gazetelerine de yansımış ve Türk kesimin büyük tepkisini çekmişti. *İkdâm* gazetesi 26 Mayıs 1919 tarihli nüshasında "Hüviyeti Meçhûl Çocuklar İçin" başlığını taşıyan ve konuyu okuyucuları-

36 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 6.

37 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 7.

38 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 8.

39 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 9.

na ayrıntılarıyla duyuran bir makale yayınlandı.⁴⁰ Yazıya göre, etnik kimliği henüz belirlenememiş olan kimsesiz çocukların bakılmakta olduğu Nişantaşı'ndaki tarafsız evin yönetiminin düzenlenebilmesi için Polis Müdüriyeti iki talimatname düzenletmiş ve evin iç işleyişini kontrol altına almaya çalışmıştı.⁴¹

Bu talimatnamelere göre, İngilizlerin himayesi altındaki tarafsız evin idaresinde bir Müslüman, bir Amerikalı ve bir de Ermeni kadın görevli bulunmaktadır. Talimatname metinlerinde “Müslüman kadın üye” ile kastedilen, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi temsilcisi Nezihe Hanım'dır. Bu üç kadın idareciye ek olarak, biri Ermeni ve diğeri de Müslüman iki aşçı kadın, bir Ermeni kadın hizmetçi ve bir de Müslüman erkek kapıcı tarafsız evde çalışmaktadır. Ayrıca, bu binada kendisine ayrılmış özel bir odada bir Osmanlı polisi yirmi dört saat nöbet tutmaktadır. “Polisin vazifesi çocukların hâricle ihtilâtına mümânaat etmekten (dışarıyla görüşmesine engel olmaktan) ibâret olup, mahmiler (koruyucular) ancak polis vâsıtasıyla çocukların sıhhatinden haberdâr olabileceklerdir.”⁴²

Talimatnamelere göre, üç kadından oluşan idare heyeti haftada üç kez toplanarak, tek tek bütün çocukların etnik kimliklerini araştırmak ve eve gelişlerinden itibaren en geç on gün içinde hüviyetlerini belirlemekle görevlidir. Ancak, çeşitli sebeplerle çocukların etnik kimliğinin belirlenememesi halinde, bu on günlük süre uzatılabilecektir. Kimlikleri belirlenen çocuklardan Müslüman oldukları anlaşılanlar Osmanlı polis kuvvetlerine, Ermeni oldukları belirlenenler de Ermeni Patrikhanesi'ne teslim edileceklerdir. Haklarında yapılan araştırma sonuçlanan ve etnik kimliği belirlenen bütün çocuklara bu üç yönetici kadının imzasını taşıyan bir belge verilecektir. Bu belgeler İstanbul Polis Müdüriyeti tarafından tasdik edilecek ve bu çocukların kimliği de böylece kesinlik kazanmış olacaktır.⁴³

Bu haberden iki gün sonra *İkdâm*'da yayınlanan “Hüviyeti Meçhûl Çocuklar” başlıklı bir başka makalede, Kayseri'den yeni getirilmiş olan 220 çocuğun İstanbul'a geldiklerinde Ermeni Patrikhanesi'nin görevlileri tarafından trenden alınarak Nişantaşı'ndaki tarafsız ev yerine Beyoğlu'nda bulunan Ermeni kilisesine götürüldükleri Osmanlı kamuoyuna duyurulmaktadır.⁴⁴ İddialara göre, şimendiferden indirilen çocuklar “bisküvi ve säire ile i'zâz edildikten” yani ağırlandıktan sonra, kiliseye götürülmüşler ve “dün dahi mez-

40 “Hüviyeti Meçhûl Çocuklar İçin”, *İkdâm*, No. 8008, 25 Şabân 1337 / 26 Mayıs 1335 / 24 Mayıs 1919, Pazartesi, s. 2.

41 A.g.e.

42 A.g.e.

43 A.g.e.

44 “Hüviyeti Meçhûl Çocuklar”, *İkdâm*, No. 8010, 27 Şabân 1337 / 28 Mayıs 1335 / 28 Mayıs 1919, Çarşamba, s. 2.

kür (*adı geçen*) kiliseye gelen bazı kimseler çocuklara Ermeni olduklarını ve kendilerine baba ve anneleri sorulduğu zaman söylemek üzere birer isim öğretmişlerdir.”⁴⁵

Çocukları teslim almak üzere Polis Müdüriyeti tarafından gönderilen polis memurlarına çocukların verilmemesi üzerine, Polis Müdür-i Umûmîsi Halil Bey bir basın açıklaması yapmış ve “bunlar, Müslüman olduğundan kâmilan (*noksansız olarak*) Dârü'l-eytâm'a yerleştirilecektir. Badehu (*ileride*) Anadolu'dan gelecek olan çocuklar meyânında (*arasında*) hüviyetleri ma'lûm olmayanlar zuhûr eylediği takdîrde bunlar da ancak bî-tarâf hâne-de ta'yîn-i hüviyetinden sonra âidiyeti tebeyyün edecek (*anlaşılacak*) mahal-le verilecektir” demiştir.⁴⁶

2 Haziran 1919 tarihli *İkdâm*'da çıkan “Müslüman Yetimler”, başlıklı bir diğer makalede, Kayseri'den geldikten sonra Ermeni Patrikhanesi tarafından Beyoğlu'nda bir evde tutulan 220 çocuğun “cebren tenassur ettirildiği”, yani zorla Hıristiyanlaştırıldığı öne sürülmektedir.⁴⁷ İstanbul Polis Müdürü'nün bu çocukların Müslüman olduğu ve Dârü'l-eytâm'a yerleştirilmeleri gerektiği konusundaki ısrarı üzerine, çoğunluğu kız olan bu 220 çocuktan yalnızca 45 tanesi İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ne teslim edilmiştir.⁴⁸

Yazıda yer alan iddialara göre, “Müslüman olduklarını bilâ-pervâ (*pervasızca*) söyleyen diğer çocukların darb edildikleri (*dövüldükleri*) haber alınmış ve muâyeneleri için bir tabîb (*doktor*) gönderilmiştir.”⁴⁹ Doktor muayenesi sonucunda, “çocuklarda üç dört günlük darb âsârı görülmüş” ve çocuklardan bir tanesinin yaraları ciddi olduğundan hastahaneye yatırılmasına karar verildiği düzenlenen bir doktor raporuyla İstanbul Polis Müdüriyeti'ne bildirilmiştir.⁵⁰ Makale, “Müslüman olan diğer çocukların Dârü'l-eytâm'a verilmediği haber alınmıştır” iddiasıyla sona ermektedir.⁵¹

Osmanlı basınında yer alan bu suçlamalar⁵² üzerine, Ermeni Patriği Serpiskopos Zaven Efendi 2 Haziran 1919 günü Dâhiliye Nezareti'ne bir yazı yazarak, durumu Osmanlı hükûmetine açıklamaya çalıştı.⁵³ Ermeni Patrik-

45 A.g.e.

46 A.g.e.

47 “Müslümân Yetimler”, *İkdâm*, No. 8015, 3 Ramazân 1337 / 2 Haziran 1335 / 2 Haziran 1919, Pazartesi, s. 2.

48 A.g.e.

49 A.g.e.

50 A.g.e.

51 A.g.e.

52 Ben gelişmeleri konuya özel hassasiyet gösteren *İkdâm* gazetesinden takip ettim. *İkdâm*'da yer alan bu suçlamaların karşılığını dönemin Ermenice gazetelerinde de bulmak, eminim ki mümkündür.

53 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 10.

hanesi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından Kayseri'den getirilmiş olan ve etnik kimlikleri tam olarak bilinmeyen çocuklardan 220 tanesinin Beyoğlu Ermeni Kilisesi'ne bağlı bir evde tutulmakta olduklarını kabul ediyordu. Ancak, Patrikhane'ye göre Müslüman çocukların Hristiyanlaştırıldıkları iddiası doğru değildi. Dahası, bu gibi asılsız iddialar Ermeni ve Türk gazeteleri arasında atışmalara, karşılıklı "asimilasyon" suçlamalarına, iki toplum arasında giderek artan kışkırtmalara ve gereksiz yere gittikçe tırmanan olaylara yol açmaktaydı.⁵⁴ Ermeni Patrikhanesi, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'ni tarafsız davranmamakla suçluyor ve kimsesiz çocukların durumunun araştırılması işinin başka bir kuruma devredilmesini istiyordu.⁵⁵

Ermeni Patriği Ser-piskopos Zaven Efendi'nin Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin kimsesiz çocuklar hakkındaki yetkilerinin başka bir kuruma devredilmesi konusundaki bu isteği Dâhiliye Nezareti'nde pek kabul görmedi. Bunun üzerine, bir hafta sonra, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi *İkdâm* gazetesine ayrıntılı bir beyanat verdi.⁵⁶ Yervant Efendi kendisine yöneltilen bir soru üzerine sözlerine "ben öyle zannediyorum ki bundan sonra Ermeni ve Türklerin beraber yaşaması biraz güç olacaktır. Çünkü iki unsurun birbirine karşı kuyruk acısı var ve bu acının izâlesi (*giderilmesi*) kolay kolay mümkün değildir," cümleleriyle başlamıştı.⁵⁷ Söz Kayseri'den getirilen 220 kadar çocuğun dayak zoruyla "Ermeni" yapıldıkları konusunda Osmanlı basınında yer alan iddialara gelince, *İkdâm* muhabiriyle Yervant Efendi arasında şu konuşma geçmiştir:

[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]

Bunların hepsi de mugâyir-i hakikatdır (*gerçeğe aykırıdır*). Kayseri tarafından son defa iki yüzden fazla yetim getirdiler. Bunların cümlesi (*tamamı*) için İslâm deniliyor idi. Bu çocuklar Beyoğlu Ermeni kilisesine getirildi ve İngilizlerle Amerikalılar huzûrunda tahkikât icrâ edildi, Ermeni olduklarını söylediler.

Bunların içerisinde milliyeti meçhûl olanlar da bî-taraf hâneye (*tarafsız eve*) götürüldü.

– Çocuklar, Kayseri'den getirildiği vakit kiliseye götürüleceği yerde usûlen (*başlangıçta*) bî-taraf hâneye (*tarafsız eve*) götürülmesi daha muvâfık (*uygun*) değil mi idi?

– Kilisede İngilizler ve Amerikalılar da var idi. Bunlar da Türkçe biliyorlar

54 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 10.

55 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Dosya: 52-2, Sıra: 79, Adet: 10, Vesika: 10.

56 "Ermeni Patrik Vekili Ne Diyor?", *İkdâm*, No. 8021, 9 Ramazân 1337 / 8 Haziran 1335 / 8 Haziran 1919, Pazar, s. 2.

57 A.g.e.

idi. Mâdem ki İngiliz ve Amerikalılar orada bulundular, orası da bi-taraf hâne (tarafsız ev) oldu demektir. Bu yetimler, Türk veya Ermeni olduklarını söylediler ise o tarafa teslim edildi. Bizim evlâdlarımızdan yarısı bizim elimize geçecek gibi değil. Çünkü bunlar ufaktan alınmış ve Türkleştirilmiştir. Bir polis şimdiye kadar bir Ermeni çocuğunu getirip bize teslim etmedi. Ele geçir-diklerimiz, hep bizim bulduğlarımızdır.

[Buradan bir iki cümle sansür tarafından çıkarılmıştır.]⁵⁸

Ertesi gün yayınlanan *İkdâm* gazetesinin birinci sayfasında, “Ermeni Patrik Vekili’nin Beyanatı Münâsebetiyle” başlığını taşıyan bir cevap yayınlandı.⁵⁹ Yazının neredeyse yarısı, özellikle de “Çocukların Çektikleri” başlıklı bölümün tamamı, zamanın sansür memurları tarafından sansürlenmiş olduğu için, bu bölümler gazetede boş olarak yayınlanmıştır. Makalenin beyaz çıkan kısımları daha fazla olmasına rağmen, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi’nin beyanatında yer alan iddialara Polis Müdüriyeti’nin verdiği cevapları içermesi bakımından ilginçtir.

“Polis Müdüriyeti’nde en ziyâde sahib-i selâhiyet (yetki sahibi) bulunan bir zât” tarafından verilen bu cevaplar, hiç şüphe yok ki dönemin İstanbul Polis Müdür-i Umumîsi Halil Bey’in ağzından çıkmıştır.⁶⁰ Beyanata göre, Ermeni ve Türk yetimleri aslında Ermeni Patrikhanesi’nin veya İstanbul Polis Müdüriyeti’nin değil, Dâhiliye Nezareti ile ona bağlı olan Dârü’l-eytâm’ın yetki ve sorumluluğu altında bulunmaktadır. Ermeni Patrikhanesi tarafından bu işten alınması istenilen Polis Müdüriyeti’nin en yetkili kişisine göre, “bu gibi çocukların milliyetlerinde tereddüt hâsıl olursa Ermeni veya İslâm ahâli arasında mücib-i galeyân ahvâl tahaddüsü (coşkunluk doğuracak olaylar ortaya çıkması) ihtimâline karşı müdâhaleye mecbûr oluyor”du.⁶¹

Bu amaçla Nişantaşı’nda tarafsız bir ev hazırlanmış ve “milliyetlerinde şüphe ve tereddüt hâsıl olan çocukların ta’yîn-i milliyetleri (milliyetlerinin belirlenmesi) için Türk, Amerikan ve Ermeni hanımlardan mürekkeb bir muhtelit (oluşan bir karma) heyetin kontrolüne” verilmişti. Bu konuda hazırlanan iki talimatnameye göre, etnik kimliği belirsiz veya şüpheli olan bütün çocukların bu tarafsız eve alınması ve heyet tarafından kimliklerinin tespit edilmesi gerekmektedir. İstanbul Dârü’l-eytâm Müdürlüğü’nün Kayseri Dârü’l-eytâm Müdürlüğü’ne daha önceden yazmış olduğu yazılar üzerine, Kayseri’den 360 çocuk iki parti halinde İstanbul’a gönderilmişti. Kayseri’den getirilmiş olan ikinci partide yer alan 220 çocuğun trenden alınıp Beyoğlu

58 A.g.e.

59 “Ermeni Patrik Vekilinin Beyânâtı Münâsebetiyle”, *İkdâm*, No. 8022, 10 Ramazân 1337 / 9 Haziran 1335 / 9 Haziran 1919, Pazartesi, s. 1.

60 A.g.e.

61 A.g.e.

Ermeni kilisesine gönderilmesi ve bunun gazetelere dedikodu (*kıl ü kâl*) şeklinde yansması da olayı giderek tırmandırmıştı.⁶²

Polis Müdürü'nün bu konu hakkında bundan sonra yer alan "Çocukların Çektikleri" başlıklı sözleri ve diğer açıklamaları, dönemin sansür memurları tarafından metinden tamamen çıkartılmıştır. Ancak, beyanatın sansür edilmemiş olan son kısmında, Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi'nin bir iddiasına daha cevap verilmektedir:

Patrik Vekili Efendi, "Polis Müdüriyeti şimdiye kadar bize hiçbir Ermeni çocuğu teslim etmemiştir," diyor. Bunu bütün mevcüdiyetimle (*varlığım*) reddederim. Polis marifetiyle (*aracılığıyla*) Patrikhâne'ye, Ermeni Katolik Kilisesi'ne, Galata Ermeni Muhâcirin Komisyonu'na yüz on bir çocuk teslim edilmiştir. Bi'z-zât Patrik Vekili'nin mühr-i resmisiyle (*kendi resmi mühürüyle*) elimizde cümlesinin teslim edildiğine dâir makbûz ilmühâberleri vardır. Polis Müdüriyeti uhdesine isâbet eden (*üzerine düşen*) vazifeyi yapmıştır ve ba'demâ da (*ileride de*) yapacaktır.⁶³

Hem Ermeni Patriği Ser-piskopos Zaven Efendi, hem de Ermeni Patrik Vekili Yervant Efendi Polis Müdürü Halil Bey'in bu görevden alınmasını istemişlerdi. Ancak, Dâhiliye Nezareti ne kimliği belirsiz savaş yetimleri ve kimsesiz çocuklarla ilgilenme görevini Polis Müdüriyet-i Umumiyesi'nin üzerinden, ne de Halil Bey'i görevinden almadı. Tam tersine, 11 Haziran 1919 günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin genel müdürü Selâhaddin Bey'in bir dilekçesi üzerine, İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesi Ermenilerin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne yapmakta oldukları müdahalenin hemen kaldırılması yolunda uyardı.⁶⁴

Sonuç

Savaş yıllarında Osmanlı İmparatorluğu İstanbul'a ulaşabilen 16.000'den fazla kimsesiz ve yetim kalmış çocukla ilgilenmek durumunda kaldı. Savaş nedeniyle kimsesiz ve yetim kalmış çocuklara bakılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun yer yerinde çeşitli yardım kuruluşları ve hayır dernekleri devreye girmişti. Bu çocuklardan önemli bir bölümü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin gözetimine verilmişlerdi. Savaş yılları boyunca Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla çeşitli ev ve işyerlerinde bakılmış olan çocuklar, savaş sona erince kendilerini bütün bu siyasi ve etnik mücadelelerin ortasında buluvermişlerdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları savaştan

62 A.g.e.

63 A.g.e.

64 T.C. BOA., Dâhiliye Nezareti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3271, Dosya: 53-1, No: 57, Adet: 1.

galip çıkmış olan Düvel-i Muazzama'nın eliyle çeşitli ulus-devletlere paylaştırılırken, imparatorluğun çok milletli ve çok dinli toplumsal yapısı da tamamen parçalanmıştı. Sonuçta, gerçekte etnik kökeni tam olarak belli olmayan savaş yetimi ve kimsesiz çocuklardan bazıları "Türk", bazıları da "Ermeni" yapılmış oldu.

SONUÇ

Bu noktada, metin boyunca geliştirdiğim ve metnin çeşitli yerlerinde üstü kapalı olarak kastettiğim, zımni veya açık olarak tartışmaya açmış olduğum bazı temel tezleri bir araya getirmek istiyorum. Giriş bölümünde tarihin yalnızca savaşların galiplerini yazdığını, savaşı kaybedenlerin tarihine değinmek zahmetine hiç kimsenin katlanmadığını belirtmiştim. Benim bu çalışmayı yayınlamaktaki amacım ise bunun tam tersini yapmak: Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden ve savaşın sonucunda haritadan silinip giden Osmanlı İmparatorluğu'nu ele alıyorum. Üstelik bununla da yetinmiyorum: Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun bünyesinde savaş yıllarının yaratmış olduğu olağanüstü koşullarda yaşanan toplumsal iç savaşta, varlığını sürdürebilmek için bir ölüm-kalım savaşı vermek zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarını mercek altına alıyorum. Diğer bir deyişle, Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu'nun en "kaybeden" kesimi olan Müslüman Osmanlı kadınlarını, yani Birinci Dünya Savaşı'nı bir değil tam iki kez kaybeden kadınların toplumsal konumunu inceliyorum.

Birinci Dünya Savaşı, ünlü Alman sosyolog Max Weber'in deyimiyle tam bir "topyekün savaş" örneğiydi. Kısa bir süre içinde kesin bir zafer kazanmak umuduyla birbirlerine karşı savaş açmış olan taraflar, bir-iki yıl içinde kendilerini bitmek tükenmek bilmeyen bir ulusal ölüm kalım savaşının içinde buluvermişlerdi. Savaş yalnızca erkeklerden oluşan orduların cephe- de birbirleriyle askerî kurallar çerçevesinde olan mücadelesini aşmış, cephe gerisinde kalan, "ev cephesi"ni (*home front*) oluşturan bireyleri ve kaynakları da harekete geçirmişti. Birinci Dünya Savaşı'nda artık eskiden olduğu gibi

yalnızca birbirleriyle savaşılan düşman ordular değil, birbirine düşman olan uluslar başrolü oynuyordu. “Topyekûn savaşı”nın belkemiğini oluşturan miliyetçilik akımları, kadınların da mobilize olması ve “ev cephesi”nde verilen savaşa aktif bir şekilde katılmasıyla sonuçlanıyordu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında çok sayıda kadın evlerinden çıkarak dışarıda çalışmaya, çalışma hayatına atılmaya, böylelikle toplumsal hayata aktif şekilde katılmaya başladılar. Batılı ülkelerin tarihçileri, Birinci Dünya Savaşı’nın kadınları topluma kazandırdığı ve özgürleştirdiği (*emancipate*) konusunda birleşmekte ve hemen eklemektedirler: Ama ülkeden ülkeye değişen bu kazançların büyük bir bölümü çoğu ülkede savaştan sonra yeniden yitirilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı İmparatorluğu üzerindeki yıkıcı etkileri gayet açıktır: Osmanlı İmparatorluğu’nun 1908 yılındaki sınırları içerisinde bugün tam yirmi yedi ulus-devlet kurulmuş durumdadır. Birinci Dünya Savaşı’nın sonucunda sınırları cetveller ile çizilmiş bu devletlerde günümüzde yaşamlarını sürdürmekte olan halklar ise Osmanlı İmparatorluğu’ndan kalma olumlu ve olumsuz çok çeşitli miraslar taşımaktadırlar. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse: 19. yüzyıl Avrupası’nın ünlü “Hasta Adam”ı olarak kabul edilen Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı’nın sonunda nihayet can verince, yüzyıllardır Avrupa diplomasisinde “Doğu Sorunu” olarak anılmakta olan zengin mirası da onun mirasçıları olan etnik azınlıklarına paylaştırılmış oldu. Bugün dünya gündemini belirleyen Balkanlar ve Ortadoğu sorunları, 19. yüzyıldaki “Doğu Sorunu”nun devamından başka bir şey değildir. Günümüzdeki Balkanlar ve Ortadoğu sorunları, Birinci Dünya Savaşı’nın “Avrupa’nın Hasta Adamı”nı öldürmeyi başardığını, ancak “Doğu Sorunu”nu bir türlü çözemediğini göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı’nın Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Müslüman Osmanlı toplumu üzerindeki etkileri de gerçekten yıkıcı oldu. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı Ordusu ağır kayıplar verdi. Osmanlı toplumunun savaş yıllarında karşılaştığı en güç sorunlardan birisi de savaşta ölen askerlerin anneleri, karıları, kız kardeşleri ve kızlarının karşı karşıya kaldığı ekonomik problemlerdi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, bu Müslüman Osmanlı kadınların çalışma hayatına atılarak yaşamlarını “nâmûskârâne” bir suretle sürdürmelerini ve kendi kendilerini geçindirebilir hale gelmelerini sağlamak amacıyla, Harbiye Nezareti’nin gözetimi altında kurulmuştu.¹ Savaşta yaralanan, sakatlanan, şehit olan veya esir düşen askerlerin ailelerine verilmekte olan 99 kuruşluk şehit ve malul maaşlarının, yüksek enflasyon nedeniyle fırlamış olan fiyatlar karşısında bu askerlerin ailelerinin hiçbir ihtiyacına yetmediği bilinmekteydi. Harbiye Nazırı Enver Paşa, gerçekten de zor durumdaki bu kadınların kötü yola düşmemeleri, başkalarına avuç açmak zorun-

1 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizamname, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1332, s. 2.

da kalmamaları ve bütün ihtiyaçlarını kendi emekleriyle kendilerinin temin edebilmelerine yol göstermek amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi'ni kurdu muşt u.

Aslında, Osmanlı toplumunda savaş sırasında yaşanmakta olan ekonomik sıkınt ıların açtığı toplumsal yaralardan en önemlisi olan bu sorunun çözümüne yönelik olarak çalışmalar yapan tek sivil toplum örgütü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti değildi. Örneğ in, Türk Han ımları Bıçkı Yurdu Derneğ i de Müslüman Osmanlı kadınlarına terzilik sanatını öğreterek, onların kendi kendilerine yetebilecekleri bir gelir kaynağına kavuşmasına önderlik etmekteydi.

Ayrıca, çeşitli yardım dernekleri de savaş nedeniyle artık kendilerine besleyebileceklerinden çok daha fazla sayıda fakir kadının başvuruda bulunması nedeniyle “savaş dulları”nın dertlerine çare bulunması konusunda yeni arayışlara girmişlerdi. Yardım dernekleri eskiden beri yaptıkları gıda, giyecek ve para yardımları gibi kısa vadeli çözüm arayışlarını sürdürmekle birlikte, kendilerinden yardım talep eden kişi ve aileleri kendi kendilerine yetebilecek seviyede gelir kazanır hale getirmeye çalışmaya başlamışlardı. Bu cemiyetlerden biri de yaklaşık 800'den fazla aileye para ve gıda yardımı yapmakta olan Kadıköy Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'ydi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşunu izleyen günlerde, 1916 yılının Kasım ayı içinde, Kadıköy Osmanlı Fukaraperver Cemiyeti'nin han ımlar merkezi tarafından savaş nedeniyle işsiz ve gelirsiz kalmış olan kadınlara yönelik olarak tezgâhlar ve iş dershaneleri açılmıştı.² Kurulan dokuma tezgâhlarında çeşitli Osmanlı kumaşları üretildiğ i gibi, açılan dershanelerde bu kumaşlar işlenmekte ve çeşitli elbise ve dantel işlemleri yapılmaktaydı. Fukaraperver Cemiyeti'nin tezgâhlarını gezen ve dersliklerini gören *İktisadiyat Mecmuası* yazarı coşkuyla ş unları söylüyordu:

İftihâr ettik. Bunlar bi't-tabîî (*tabii ki*) henüz bir mukaddimedir (*başlangıçtır*). Fakat öyle bir mukaddimedir ki netâyic-i âttiyesi (*gelecekteki sonuçları*) hakkında bize pek büyük ümidler bahşetmektedir.³

Birinci Dünya Savaşı yıllarında Almanya, Fransa, İngiltere ve Amerika gibi Batı ülkelerinde kadınların çalışma hayatına atılmaları ve cephede savaşmaya giden erkek işgücünün yerini almaları gündeme gelmişti. Bu istihdam, cephelerde savaşmaya gitmek zorunda olan erkek işgücünün geçici bir süre için kadın emeğ i tarafından ikame edilmesi amacıyla gerçekleştirilmişti. Savaş sona erip de erkekler cepheden dönünce, pek çok kadın emekçi işlerini kaybetmişlerdi.

2 “İş Ocağı”, *İktisadiyat Mecmuası*, No. 32, 20 Teşrinievvel 1332, s. 8.

3 A.g.e., s. 8.

Aynı şekilde, benzeri nedenlerle, bu ülkelerde savaş sırasında geri hizmetlerde çalıştırılmak ve cepheye lojistik destek sağlamak amacıyla cephe geri si görevlere kadın askerler de alınmıştı. Barış sağlanınca, bu kadın askerlerin tamamı “ihtiyaç fazlası” olarak nitelendirilmiş ve hemen ordudan atılmışlardı. Savaş erkek işiydi ve savaşta kadınların savaşa destek olmaları amacıyla kurulmuş olan para-militer kadın örgüt ve kuruluşlarına savaştan sonra gerek kalmamıştı.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nda durum Batı'da olduğundan biraz daha farklıydı. Kadınlardan oluşturulan Kadın Birinci İşçi Taburu gerçekten de çok küçük ölçekli ve çok kısa ömürlü bir denemeydi. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların cepheye koşan erkeklerden devraldığı işlerden bahsetmek de oldukça güçtür. Osmanlı İmparatorluğu'nda Birinci Dünya Savaşı yıllarında bile gözlenen yüksek oranlı bir işsizlik hüküm sürmekteydi, çünkü çalışacak iş arayanların talebi, Osmanlı ekonomisinin sunduğu istihdam olanaklarından çok daha fazlaydı, yani savaş nedeniyle Osmanlı toplumunda bir işgücü arzı fazlalığı vardı. Osmanlı ekonomisinde, bırakın kadınlara iş olanakları sağlamayı, emeğini satarak geçinmeye çalışan erkek işçilere bile yetmeyecek kadar az iş olanakları bulunmaktaydı. Bu nedenle, Birinci Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı kadınlarının cephelere koşan erkek işçilerin yerini aldığı veya erkeklerden boşalan işleri kadınların doldurduğu, hatta savaş yıllarında çalışma hayatına katılan “kadınların kurtuluşu”na (*emancipation*) yol açmış olduğu yönündeki bazı “romantik” önermeler, hiçbir bilimsel geçerlilik taşımamaktadır.⁴ Batılı ülkelerin tarihini çalışan kadın tarihçileri için çok kullanışlı teorik açılımlar getiren bu gibi önermeler, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların Birinci Dünya Savaşı'nda yaşamış oldukları gerçeklere hiç uymamaktadır. Müslüman Osmanlı kadınlarının savaş yıllarında çalışma hayatına atılması, Osmanlı ekonomisinin işgücüne olan gereksinimlerinden kaynaklanmıyordu. Bunun nedeni, Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminde hayatını sürdürebilmek için çalışmak ve kendi emeğiyle geçinmek zorunda olan kadınların, savaş nedeniyle sayısı çok artmasından kaynaklanmaktaydı. “Savaş dulları” iş bulmak, çalışmak ve hem kendilerine hem de çocuklarına bakmak zorundaydılar. Savaşa yalnız-

4 Bu tür önermelere en çok, kitabının “War Work the Emancipator”, yani “kadınlara özgürlük veren savaş dönemi işleri” başlığını verdiği bölümünde neredeyse yalnızca Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin faaliyetlerinden bahseden Ahmed Emin'den (Yalman) etkilenmiş oldukları anlaşılan Nermin Abadan Unat, Şirin Tekeli ve Serpil Çakır gibi bazı feminist yazarların eserlerinde rastlanmaktadır. Bkz. Ahmed Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven, 1930, s. 235-238.

Bu konuya ilk kez dikkat çeken Nicole van Os olmuştur. Bkz. Nicole A. N. M. van Os, “Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?”, unpublished paper presented at the workshop, “The Ottoman Empire during World War I”, sponsored by Koç University, Istanbul, Turkey, 23-25 July 1998.

ca Müslüman Osmanlı erkekleri gittiğinden, yıllar süren savaşlardan en çok bu askerlerin karıları, kızları, anneleri ve kardeşleri olan Müslüman Osmanlı kadınları zarar görmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı sırasında askere alınan Müslüman Osmanlı erkekler, ekonomik üretimden ve ailelerinin iâşesi gibi toplumsal sorumluluklarından bir anda uzaklaşmak zorunda kalmışlardı. 1911 ila 1923 yılları arasında yaşanan savaşlarda 4.000.000 gibi çok büyük bir sayıda Müslüman Osmanlı erkeğin ölmesi veya çalışamayacak kadar kötü derecede yaralanması ve sakatlanması, Osmanlı toplumunun bütün ekonomik ve toplumsal dengelerini alt üst etmişti. Öncelikle, ekonominin içindeki yeri savaş öncesinde bile zaten çok kısıtlı olan Müslüman Osmanlı kesimi ekonomik olarak zor duruma girmişti. Dahası, kendilerini erkeklerin çalışmasına ve ailelerini geçindirmesine alıştırmış olan Müslüman kadınları da savaş nedeniyle erkekleri cepheye koşunca bir anda ortada kalmışlardı. Kırsal kesimlerde ve kasaba ve köylerde hâlâ güçlü bulunan akrabalık bağları sayesinde cepheye giden erkeğin yerini diğer akrabaları alıyor ve erkeksiz kalmış kadınlar en azından aç kalmıyorlardı. Erkeklerini savaşa göndermiş olan kadınların tarımsal üretimi düşük kapasiteyle olsa bile sürdürebilmeleri, en azından aç kalmak tehlikesiyle karşı karşıya kalmalarını önlemekteydi.

Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük şehirlerinde, özellikle İstanbul'da durum hiç de böyle değildi. Bir işçi kadın olarak portresini verdiğimiz Şevkiye Hanım gibi yüz binlerce Müslüman Osmanlı kadını, savaşta erkeklerini yitirmiş, aç ve açık ortada kalıvermişlerdi. Savaş yılları İstanbullular için bitmek tükenmek bilmeyen kıtlık yılları gibiydi. Gıda maddeleri karaborsaya düşmüş, ekmek en kıymetli ihtiyaç maddesi haline gelmişti. Ekmek bulabilmek bile başlı başına bir işti. Savaş yıllarında İstanbul'un varoşlarında salgın hastalıklar sık sık görülmekte, insanlar kendilerine gelecek kaygısını bile unutturan bir geçim sıkıntısına düşmekteydi. Osmanlı toplumunun manevi değerleri de giderek maddileşmekteydi. Geçim sıkıntısı ve açlık, maddi ve manevi her türlü değerın önüne geçmeye başlamıştı. Örneğın, özellikle Ekim 1917 Devrimi'nden sonra İstanbul'a kaçan ve ilgili literatürde "Haraşo" olarak anılan Beyaz Ruslar'ın da katılımıyla, İstanbul'da fuhuş en önemli sektör haline gelmişti. Sovyet Rusya 1989 yılında çöküp bu sefer "Nataşa" olarak anılan ikinci dalga yaşanıncaya kadar da fuhuş sektörü hiçbir zaman ulaşamayacağı boyutlara varmıştı.

Metin boyunca, çeşitli yerlerde ve çeşitli vesilelerle değinmiş olduğum fa-hişelik meselesine gelince. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin ilk nizamnamesinde cemiyetin kuruluş amacı şu sözlerle açıklanmaktadır: "İşbu cemiyetin maksâdı kadınlara iş bulup kendilerini nâmûskârâne (namuslu bir şekilde) te'mîn-i maîşete (gelir temin etmeye) alıştıarak himaye

etmektedir.”⁵ Yani, cemiyet ekonomik sıkıntı içindeki Müslüman Osmanlı kadınlarına namuslu bir şekilde çalışabilecekleri birer iş bulmak ve böylelikle onları ekonomik sıkıntılar nedeniyle fuhuş sektörüne katılmaktan “korumak” amaçlarını gütmektedir.

Ancak, yiyecek ekmegi, içecek suyu, üzerine giyecek giysileri, hatta kalacak yeri bile olmayan bazı kadınlar da cemiyete sığınmaktadır. Zamanla, bu tür acil ihtiyaç içindeki kadınlar için Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin çeşitli şubelerinde yatakhaneler açılmıştır. Acil barınma ihtiyacı içindeki kadınların giderek artan gereksinimlerini karşılamakta güçlük çeken cemiyet sonuçta çareyi kurucusu Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'ya başvurmaya ve ondan bu kadınların temel gereksinimlerinin Osmanlı Ordusu tarafından karşılanmasını istemek zorunda kalmıştır. Bu amaçla, Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak Kadın Birinci İşçi Taburu kurulmuştur. Kadın İşçi Taburu'nun kuruluş amacı çok ilginç bir ifade içermektedir: “Kadınlarımızın bir sa'y-i nâmûskârî (*namuslu emekleri*) ile mübâreze-i hayât (*hayat mücadelesi*) yoluna girmeleri ve bu mübâreza (mücadele) ile vatana maddî istifâdeler te'min eylemeleri elbette Osmanlı İslâm kadınlığının medâr-ı iftîhârî (*övünme kaynağı*) olacaktır.”⁶ Ayrıca, Kadın İşçi Taburu'nun iç hizmet talimatnamesinde kadın işçilerin taburdan atılmasını gerektiren disiplin suçları arasında “fuhuşu tebeyyün etmek” fiili de sayılmaktadır.⁷

Hem Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin, hem de cemiyet yöneticilerinin önerisi üzerine, cemiyetin başkanı Enver Paşa'nın önderliğiyle Birinci Osmanlı Ordusu'na bağlı olarak kurulmuş olan Birinci Kadın İşçi Taburu'nun kuruluş amaçları arasında “kadınları fuhuştan kurtarmak” gibi ahlâki bir amacın sayılmış olması ilginçtir. Bunun nedeni, Birinci Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu ağır yaşam koşulları ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle, gün geçtikçe açlık ve sefaletten bıkan çok sayıda Müslüman Osmanlı kadınının kendilerini ve çocuklarını besleyebilmek için fahişelik yapmaya başlamış olması gerçeğiyle ilgilidir. Birinci Dünya Savaşı'nın zor günlerine gelinceye kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nda fahişelik genelde Müslümanların değil, gayri-Müslim Osmanlı azınlıklarına mensup kadınların veya ecnebi kadınların yapabilecekleri bir işti.

Diğer bir deyişle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde örnekleri çok sık olarak görüldüğü üzere, Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman Osmanlı ka-

5 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, *Nizamname*, Matbaa-i Askeri, Dersaadet, 1332, s. 2.

6 Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi, Askeri Müze Kütüphanesi, yazma No. 178, İstanbul, 1333, s. 5.

7 Birinci Ordu-yı Hümayûna Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, *Hidemat-ı Dahiliye Ta'limatnamesi*, Matbaa-ı Orhâniye, İstanbul, 1333, s. 19.

dınlarının alenen fahişelik yapması, hapis ve sürgün cezalarıyla sonuçlanan çok ağır bir suçtur. Ancak, özellikle savaş yıllarının ağır ekonomik koşullarında, çok sayıda Müslüman Osmanlı kadını kendisinin ve çocuklarının yaşamını sürdürebilmek için bu suça teşebbüs etmektedir. Örneğin, 1920 yılında Mütareke İstanbul'unda yapılmış olan güvenilir bir sayıma göre, İstanbul'da kayıtlı olarak genelevlerde çalışan toplam 2.171 kayıtlı fahişeden 358 tanesi Müslüman Osmanlı kadınlarından oluşmaktadır.⁸ Dahası, şehirdeki toplam 175 genelevden 11 tanesi de Müslüman Osmanlı tebaası tarafından işletilmektedir. Üstelik İstanbul'da fahişelik yapmakta olan Müslüman Osmanlı kadınlarının çoğunluğu, Müslüman Osmanlı tebaası tarafından işletilen ve tamamı Üsküdar ve Kadıköy bölgesinde toplanmış bu genelevlerde çalışmaktadır.⁹ Araştırmayı gerçekleştirmiş olan Charles Townbridge Riggs, polis kayıtlarına ve sağlık yetkililerine dayanarak, gizlice fahişelik yapanlarla birlikte İstanbul'da toplam 4.000 ila 4.500 civarında fahişe çalıştığını tahmin etmektedir.¹⁰ İstanbul'da gizlice fuhuş yapan kadınların çoğunluğunu Müslüman Osmanlı kadınlarının oluşturduğunu belirtmemize bile gerek yoktur.

Bitip tükenmek bilmeyen savaş yıllarının sonucunda İstanbul'da fuhuş konusunda gelineen noktaya biraz değinmiş olduk. Ancak, Trablusgarp Savaşı (1911) ve onun ardından birbirini izleyen Balkan Savaşı (1912-1913), Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) ve nihayet Milli Mücadele (1919-1923) henüz yaşanmadan, 1910 yılının Ağustos ve Eylül aylarında yapılmış olan karşılıklı resmi yazışmalar zinciri, bize Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin amaçlarını ve faaliyetlerini yorumlamak konusunda ilginç bir ipucu vermektedir.¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir dosyada yer alan belgeler, İstanbul'da "fakr u zaruret", yani ekonomik sıkıntılar nedeniyle fahişelik yapmak durumunda kalmış olan bazı Müslüman Osmanlı kadınlarının Osmanlı Ordusu'na bağlı Askerî Dikimevleri'nde dikiş işçisi olarak çalıştırılmaları yolundaki geleneğin Birinci Dünya Savaşı'ndan çok daha öncesine dayanmakta olduğunu göstermektedir.¹²

Belgelere göre, İstanbul'da giderek artan oranda Müslüman Osmanlı kadınının fuhuş sektörüne katılmakta olduğunu gören İstanbul Emniyet Müdürü, 16 Ağustos 1910 tarihinde Emniyet Genel Müdürlüğü'ne başvurarak, "gerek mahalle aralarında ve gerek sokaklarda icrâ-yı fuhş ve rezalet ile ef-

8 Charles Townbridge Riggs, "İstanbul'da Fuhuş", Clarence Richard Johnson (ed.), *İstanbul 1920* içinde, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 305-315, özellikle, s. 308.

9 A.g.e., s. 306.

10 A.g.e., s. 308.

11 Yavuz Selim Karakışla, "Arşivden Bir Belge (49): Askerî Dikimevlerinde Çalıştırılan Müslüman Fahişeler (1911)", *Toplumsal Tarih*, Cilt XIX, No. 112, Nisan 2003, s. 25-27.

12 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25.

kâr-ı terbiye-i umumiye-i müteessir eden kadınların", yani mahalle aralarında ve sokaklarda uluorta fuhuş yaparak toplumsal terbiyeyi bozan fahişelerin askerî dikimevlerinde işçi olarak çalıştırılmalarını istemiştir.¹³ Askerî dikimevlerinde kendilerine birer iş verilmesi halinde, fakirlik yüzünden fahişelik yapmakta olan kadınların namuslu bir hayat süreceklerini savunan İstanbul Emniyet Müdürü, bu kadınların fuhuş sektöründen çekilmesinin şehrin asayişini için de gayet hayırlı olacağını düşünmektedir.¹⁴ Emniyet Genel Müdürlüğü, İstanbul Emniyet Müdürü'nün bu talebini uygun görmüş ve 22 Ağustos 1910 günü bir yazıyla Harbiye Nezareti'ne başvurmuştur.¹⁵

Harbiye Nezareti'nin 1 Eylül 1910 günü Emniyet Genel Müdürlüğü'ne göndermiş olduğu cevap yazısında, "dikiş dikmek üzere Elbise Ambarı'na müracaat eden nisvâna (Müslüman Osmanlı kadınlarına) dikebilecekleri melbûsât (elbiseler) ve sâire verilerek" kendilerine başvurmuş olan kadınların nafakalarını kazanmalarına her zaman yardımcı olunduğu belirtilmektedir.¹⁶ Gelecekte Elbise Ambarı'nda çalışan kadın işçilere gıda yardımı yapılmaya başlanması düşünüldüğü de belirtilmekte ve "ma'mafih ahvâl-i hâzıraları ihtiyâcdan ziyâde i'tiyâd olduğunun beyânına müsâberet olunur", yani bu kadınların hâlâ fuhuş yapıyor olmalarının asıl sebebi ekonomik gereksinimleri değil alışkanlıklardır, denmektedir.¹⁷ Emniyet Genel Müdürlüğü, Harbiye Nezareti'nin bu cevabını aynı gün "askerî dikimhânelerde çalıştırılacak kadınlara dâir" notuyla İstanbul Emniyet Müdürü'ne iletmıştır.¹⁸

Bütün bu belgelerin taşıdığı ortak anlam açıktır: Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi 1916 yılında kurulmadan çok önceleri bile, ekonomik sıkıntılar nedeniyle "kötü yola" düşmüş olan Müslüman Osmanlı kadınlarının, "namuslu emekleriyle" kendilerini geçindirebilmelerini sağlayabilmeleri için Askerî Dikimevi gibi Osmanlı Ordusu'na bağlı kuruluşlarda çalıştırılması geleneği vardı. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şevkiye Hanım gibi fakir düşmüş olan Müslüman Osmanlı kadınların yardımına koşan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, bu geleneği de sürdürmeye çalışıyordu. Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin yardımıyla bir iş

13 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25.

14 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 1.

15 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 2.

16 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25.

17 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 3.

18 T.C. BOA., Dahiliye Nezareti, DH.EUM.THR., Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25, Vesika: 4.

bulmuş ve yaşamını “onurlu emeği” ile kazanmaya başlamış olan her kadın, Sultanahmed Elbise Anbarı’nda çalışmakta olan Şevkiye Hanım kadar şanslı değildi.¹⁹ Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin iş bularak çalıştırdığı 15.000 ila 20.000 kadın arasında, daha önce “kötü yola düşmüş”, yani geçim sıkıntısından dolayı fuhuş yoluna sapmış olduğu anlaşılan bazı kadınlar da bulunmaktaydı.

Muhtaç kadınlara yalnızca iş ve gelir olanağı sunmakla yetinmeyen Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, çabalarını çeşitlendirerek artırmaya çalışıyordu. Cemiyete kendilerine iş sağlanması amacıyla başvurmuş olan kadınlardan bazılarının devlet ve ordu eliyle yedirilmesi, içirilmesi, giydirilmesi, barındırılması, hatta gözlerden uzak bir yerde gözetim altında tutulması anlamına gelen Kadın İşçi Taburu’nun 1917 yılının kış aylarında hayata geçirilmesi hiç de tesadüf değildi.

* * *

Bu kitabın temel hedefi, Birinci Dünya Savaşı’nın genelde Osmanlı İmparatorluğu’nun toplumsal yapısı üzerinde yaratmış olduğu yıkıcı etkileri ve özellikle Müslüman Osmanlı kadınlarının yaşamak zorunda kalmış oldukları sıkıntıları ve vermek durumunda kaldıkları ölüm kalım mücadelesini anlatmak. Birinci Dünya Savaşı 28 Haziran 1914 günü Saraybosna’da patlak verdiğinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olan İstanbul’da 560.434’ü Müslüman olmak üzere toplam 909.978 kişinin yaşadığı bilinmektedir.²⁰ 560.434 Müslüman Osmanlının yarısını Müslüman Osmanlı kadınlarının oluşturduğunu düşünürsek, şehirde 280.217 civarında Müslüman kadın yaşamakta olduğunu tahmin etmiş oluruz. İstanbullu 280.217 Müslüman Osmanlı kadınının ancak yarısının çalışma çağında, yani 15-45 yaş grubunda olduğunu varsayacak olursak, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’da yaşamakta olan çalışabilir çağdaki Müslüman Osmanlı kadın nüfusunun 140.108 kişi civarında olduğu sonucuna varmış oluruz. İşte, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi’nin kuruluşunu izleyen ilk üç ay içinde 14.000 Müslüman Osmanlı kadının iş bulmak amacıyla cemiyete başvurmuş olmasının demografik anlamı bu noktada belirginleşmektedir: 1916 yılında İstanbul’da yaşayan çalışabilir çağdaki her on Müslüman Osmanlı kadınından bir tanesi, yani İstanbul’da yaşayan Müslüman Osmanlı kadın nüfusunun yüzde beşi, kendisine bir iş bulunması amacıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne müracaat etmiştir.

19 Yavuz Selim Karakışla, “Konak Hanımlığından Askert Dikimevi İşçiliğine: Bir Müslüman Osmanlı Kadınının Hikâyesi”, *Tarih ve Toplum*, Cilt XXXIX, No. 231, Mart 2003, s. 4-10.

20 Kemal Karpat, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985, s. 170-171.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi'nin en yüksek sayıda işçi çalıştırmakta olduğu 1916 yılının sonlarında, toplam 8.194 kadın işçiyi kendi bünyesinde veya bağlantılı olduğu askerî devlet kuruluşlarında aynı anda çalıştırmakta olduğu bilinmektedir. Bunun anlamı gayet açıktır: Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin yardımlarıyla bir iş bulup çalışma hayatına katılmış olan Müslüman Osmanlı kadınlarının sayısı toplam olarak en az 15.000 ila 20.000 arasında hesaplanmalıdır. Bu rakamların ne kadar önemli olduğunu günümüzden birkaç örnek vererek belirtelim: Bugün Türkiye'nin en büyük üçüncü ve özel bankalar arasında da birinci olan Akbank, kadın ve erkek toplam 8.600 kişi çalıştırmaktadır. Bugün Türkiye'nin ikinci bankası olan İş Bankası, çoğunluğu kadın olmak üzere yaklaşık 12.000 kişiye iş yaratmaktadır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin bünyesinde çalışmak için ilk üç ayda başvurmuş olan 14.000 kadının İstanbul'daki toplam çalışabilir Müslüman Osmanlı kadın nüfusunun onda birini bulduğunu belirtmiştik. Aradan yaklaşık doksan yıl geçmiş olmasına rağmen bugün İstanbul'da çalışabilir çağdaki kadınlardan ancak % 23,5'inin düzenli bir işte çalışmakta olduğu düşünülecek olursa, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Birinci Dünya Savaşı yıllarında üstlenmiş olduğu zorlu görevin boyutları daha da iyi anlaşılır.

Bir diğer örnek ise, 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda çalışmakta olan toplam sanayi işçisi nüfusunun 200.000 ila 250.000 arasında hesaplanmış olmasında yatmaktadır.²¹ Paul Dumont'un bu tahmini,²² Çağlar Keyder'in *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar (State and Class in Turkey)* kitabında da aynen kabul edilmiştir.²³ Bu durumda, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan önce neredeyse tamamı erkeklerden oluşan Osmanlı sanayi işçisinin yüzde onuna yaklaşan sayıda Müslüman Osmanlı kadınına iş olanakları yaratmış olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Müslüman kadınların çalışma haya-

21 Çeşitli yayınlarımda ben de bu tahmini rakamı kullandım: Yavuz Selim Karakışla, "The 1908 Strike Wave in the Ottoman Empire", *The Turkish Studies Association*, Cilt XVI, No. 2, Eylül 1992, s. 153-177; Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, No. 78, Güz 1998, s. 187-209; Yavuz Selim Karakışla, "The Emergence of the Ottoman Working Class, 1839-1923", Donald Quataert ve Eric Zürcher (ed.), *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and Turkish Republic, 1839-1957*, I. B. Tauris & IISH, Londra, 1995, s. 19-34 (metin), 159-165 (notlar), 187-190 (kaynakça); Yavuz Selim Karakışla, "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfı'nın Doğuşu, 1839-1923", Donald Quataert ve Eric Zürcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1839-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27-54.

22 Paul Dumont, "A propos de la 'classe ouvrière' ottomane à la veille de la révolution jeune-turque", *Turcica*, No. 1, 1977, s. 240.

23 Çağlar Keyder, *State and Class in Turkey*, Verso, Londra, 1987, s. 76.

tına atılması ve toplumsal hayata katılması yolunda verdiği çaba ve kazandığı başarı çok büyük önem taşımıştır. 1879-1923 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulmuş olan toplam 99 kadın cemiyeti arasında Kadınların Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin en önemli ekonomik ve toplumsal rolü üstlenmiş olan kadın örgütlerinden biri (belki de birincisi) olduğunu belirtmem zaten gereksizdir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin başlatmış olduğu kadın işçileri evlendirme kampanyası ve cemiyetin gözetiminde yayınlanmış olan evlenme ilânları, cemiyetin Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçilirken üstlenmiş olduğu önemli görevlerin ve kadınların erkeklerle görüşüp karşılaşarak evlenmeleri konusundaki işlevinin göstergesidir. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin evlilik ilânları yoluyla kadın işçileri evlendirme kampanyası, Müslüman kadınları evde oturmaya ve çalışma hayatından uzakta kalmaya zorlayan geleneksel inanış kalıplarının ve Müslüman kızların görücü usulüyle evlenmelerini zorlayan geleneksel tabuların yıkıldığını ispatlamaktadır. Modernleşme yolunda atılmış bu dev adımlar, belki de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi yöneticilerinin hayal bile edememiş oldukları gelişmelere yol açmıştır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin faaliyetlerinin toplumsal sonuçlarının önemini vurguladıktan sonra bu metinde üstü kapalı bir şekilde değinilmiş olan bazı varsayımlara değinmek istiyorum. Sorulması gereken en önemli sorulardan birincisi, çok sayıda Müslüman Osmanlı kadınının çalışma hayatına katılmasına önderlik etmiş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin ekonomik sebepler nedeniyle mi, yoksa toplumsal sebepler nedeniyle mi kurulmuş olduğudur. Bu, bir tür “tavuk mu yumurtadan, yumurta mı tavuktan çıkmıştır?” sorusudur, cevabı da “her ikisi de”dir! Cemiyet esas itibarıyla ekonomik sebeplerle kurulmuştu. Buna karşılık, mevcudiyetin temeli yalnızca ekonomik değildi, aynı zamanda sosyaldi. Kaldı ki, ekonomik sebepler de savaş yıllarında fuhuş gibi ağır sosyal sorunlar doğurmuştu. Şevkiye Hanım'ın fakir düşme hikâyesi, bu açıdan son derece açıklayıcıdır: Aç kalmaktan zar zor kurtulmuş, çocuklarının hayatını ve kendi namus ve iffetini güç bela koruyabilmişti.²⁴

Bu çalışma, iktisat tarihinin ayrılmaz bir parçası olan emek tarihine ilişkin bir araştırmadır. Metni okuyanlardan biri “sonuçlar bölümlerden daha derli toplu” demişti. Bunun bir nedeni, çalışma boyunca üstü örtük biçimde savunmuş olduğum üzere, Batı dünyasının tersine, Müslüman Osmanlı kadınlarının çalışma hayatına Osmanlı ekonomisinin taleplerinden dolayı girmiş olmamasıdır. Osmanlı Ordusu yalnızca Müslüman Osmanlı erkeklerin-

24 Yavuz Selim Karakışla, “Konak Hanımlığından Askere Dikimevi İşçiliğine: Bir Müslüman Osmanlı Kadınının Hikâyesi”, *Tarih ve Toplum*, Cilt XXXIX, No. 231, Mart 2003, s. 4-10.

den oluşuyordu. Müslüman erkekler silah altına alındığında, İstanbul'da onların yerini dolduracak çok sayıda gayri-Müslim erkek vardı. Bir başka deyişle, benim bulgularım, Birinci Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da, pek çok Müslüman erkeğin cephede bulunmasına rağmen, işgücü arzının işgücü talebinden fazla olduğunu göstermektedir.

Büyüyen işgücü arzı, esas itibarıyla, savaşın zorlu yıllarında İstanbul ahalisinin yoksullaşmasının bir sonucuymuştu ve bir daha uzun süre böyle bir kadın iş gücü arzı düzeyine ulaşamayacaktı. Gerek erkek gerek kadın, gerek Müslüman gerekse gayri-Müslim pek çok kişi savaşın yıkıcı ekonomik şartlarından dolayı yoksullaşmış, kendilerinin ve çocuklarının karnını doyurabilmek için iş aramaya başlamıştı. Öte yandan, Osmanlı ekonomisi savaş yıllarında çok ağır bir ekonomik kriz yaşamıştı. Birçok kişi işten çıkarılmış, fabrikalar ve çeşitli işletmeler kapandığı için büyük istihdam kaybı olmuştu. Özellikle İngiliz, Fransız ve Rus işverenlerin işletmeleri, savaşın ilk gününden itibaren kapılarını kapatmıştı. Böylece hem istihdam bekleyen kişi sayısı artmış, hem de piyasada girilecek iş sayısı azalmıştı. Dolayısıyla, kanımca, Birinci Dünya Savaşı'na başlarken zaten durgunluk yaşayan Osmanlı ekonomisinde işgücü arzındaki artış, işgücü talebinin karşılayacağı seviyenin kesinlikle üstündeydi.

Bu çalışmanın temel tezlerinden biri şudur: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti vasıtasıyla çalışma hayatına atılan Müslüman Osmanlı kadınlarına istihdam bulunmasının nedeni, zaten zor durumda olan Osmanlı ekonomisinin onlara ihtiyaç duyması değil, söz konusu kadınların açlık tehlikesiyle karşı karşıya gelmesiydi. Bir başka deyişle, gerek sanayi alanında gerekse devletin veya ordunun işletmelerinde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından Müslüman Osmanlı kadınlarına sağlanan işler, aslında bu vasıfsız kadınlar için bir anlamda "yaratılmış" işlerdi. Bu işlere büsbütün vasıfsız olsalar bile, yalnızca Müslüman Osmanlı kadınları alınmıştı. Yani, açılan istihdam imkânları, Osmanlı devlet ve ordu yetkililerinin yardımıyla Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin "yarattığı" işlerden ibaretti. Bu işler, muhtaç durumdaki Müslüman Osmanlı kadınları için yaratılmıştı ve kadınlar kesinlikle serbest piyasa koşullarında işe alınmıyorlardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından istihdam edilen kadın işçiler, yukarıda işaret edildiği üzere, muhtemelen dengi işleri yapanlara kıyasla çok daha az ücret alıyorlar, neredeyse boğaz toklугuna çalışıyorlardı.

Aslında, yabancıların ve gayri-Müslim Osmanlıların sahip oldukları işletmelerde de, işe alımlarda gayri-Müslim erkek ve kadınların tercih edildikleri bilinmektedir. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, hem kendi işletmelerinde, hem de Osmanlı devlet veya ordusunun işletmelerinde çalıştırmak üzere eleman alıyordu. Bu endüstriyel işletmelerin hemen hemen hepsi, Osman-

lı Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamak üzere mal üretiyordu. Savaşın sonunda yenilgi kaçınılmaz olunca, Osmanlı Ordusu vermiş olduğu sözleşmeleri iptal etti ve bütün bu işletmeler kapandı. Bir başka deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin aracılığıyla iş bulmuş olan Müslüman Osmanlı kadınları çalıştıkları sanayi kuruluşları Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda kapatılmış olduğu için işsiz kaldılar. Bu kadın işçilerin yerini, cepheden dönen Müslüman Osmanlı erkeklerinin aldığı şeklindeki yaygın tezin bir geçerliliği yoktur. Açıklayıcı bir örnek olarak sunduğumuz Şevkiye Hanım, serbest piyasa koşullarında kendine başka bir iş bulmuş ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti sayesinde Sultanahmed Elbise Anbarı'nda çalıştığı sırada edindiği becerilerle çalışma hayatını sürdürebilmiştir.

Burada, Batılı tarihçilerin modelini esas alarak Osmanlı İmparatorluğu'nun da Birinci Dünya Savaşı'nda büyük insan kaybına uğradığını, dolayısıyla "muazzam bir işgücü açığı" doğduğunu savunan Donald Quataert'in ve Şevket Pamuk'un tezlerine taban tabana zıt bir tez öne sürdüğümün farkındayım. Osmanlı İmparatorluğu'nda onların iddialarına uygun bir gelişme yaşandığına işaret eden herhangi bir ekonomik veya toplumsal göstergeye rastlamadım. Tam tersine, Birinci Dünya Savaşı yılları boyunca yayınlanan günlük Osmanlı gazetelerinde hiçbir "eleman aranıyor" ilânının bulunmaması, Osmanlı emek piyasasında yeterli işgücü arzının olduğunu göstermektedir. Aynı şekilde, eğer işgücü sıkıntısı olsaydı, Müslüman Osmanlı kadınları için istihdam imkânları "yaratan" Kadınları Çalıştırma Cemiyeti diye bir kuruluş ihtiyac duyulmayacağı da rahatlıkla söylenebilir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi işte böyle bir toplumsal ortamda ve savaşın başlangıçta umulduğu gibi kısa sürmeyeceği ve kolay neticelenmeyeceğinin iyice anlaşıldığı bir zamanda, 1916 yılının Ağustos ayında kurulmuştu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Müslüman İttihâdçi erkekler tarafından, erkeklerin egemen olduğu bir toplumda kurulmuş bir dernekti. Cemiyet kısa bir zaman zarfında, feminist *Kadınlar Dünyası* yazarlarının da haklı olarak belirtmiş olduğu gibi, bir "erkekleri çalıştırma ve doyurma cemiyeti" halini almıştı.²⁵

Osmanlı toplumunda egemen olan Müslüman erkeklerin görüşüne göre, Müslüman kadınların çalışma hayatına katılmaları uygun değildi. Ancak, Birinci Dünya Savaşı'na katılan Müslüman Osmanlı erkeklerinin İstanbul'da geride bırakmış oldukları kadınlar aç ve açıkta kalmış, hatta kötü yola düşmek tehlikesiyle karşı karşıya kalmışlardı. Bu durum, Müslüman İttihâdçileri Müslüman Osmanlı kadınlarının yoksulluk ve açlık nedeniyle kötü yola düşmesi veya çalışarak kendi yaşamlarını onurlarıyla kazanması arasında

25 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, No. 194, 1 Kanûnüsani 1921, s. 11; "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkeklerin Elinde", *Kadınlar Dünyası*, No. 194/6, 5 Şubat 1921, s. 14.

bir ikilemde bırakmıştı. Kadınların çalışmasına genelde karşı çıkan Müslüman İttihâdçılar için seçim basitti, Müslüman Osmanlı kadınlarının kötü yola düşmesinden, savaş yılları boyunca çalışma hayatına katılmasına razı olmak zorunda kalmışlardı.

Erkeklerin egemenliği altındaki Müslüman Osmanlı toplumunda, Müslüman erkek İttihâdçılar tarafından yoksul Müslüman Osmanlı kadınlarına iş olanakları sağlamak için oluşturulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi bu amaçlarla kurulmuştu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, günümüzde feminist bazı kaynaklarda iddia edildiğinin aksine, kesinlikle bir “kadın cemiyeti” değildi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin bütün yönetim kurulları tamamen erkeklerden ibaretti. 1920 senesinde aidatlarını tam olarak ödemiş ve genel kurulda oy kullanmaya hak kazanmış olan 438 cemiyet üyesinden yalnızca 78 tanesi kadındı. *Kadınlar Dünyası* gibi kadın yayınlarında yapılmış olan eleştirilere karşılık, göstermelik olarak oluşturulmuş olduğu anlaşılan “Hanımlar Heyet-i İdaresi”nin hiçbir işlevi olmadığı da akıldan çıkarılmamalıdır. Tüm bu verilerin ışığında, tamamı bir avuç erkekten oluşan bir yönetim kurulunun toplamda 15.000 ila 20.000 arasında, hatta bir dönem sayıları tam 8.194’e varacak kadar çok sayıda kadını çalıştırmakta olduğu Kadınları Çalıştırma Cemiyeti için, “kadınları çalıştırmak için kurulmuş bir erkek cemiyeti” demek çok daha doğru olacaktır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, adından da açıkça anlaşılabilceği gibi, kadınların çalışma hayatına katılmasına aracılık etmek ve onların çalışarak kendi geçimlerini sağlamalarına yardımcı olmak amacıyla kurulmuştu. Müslüman Osmanlı kadınlarının istihdama katılması Kadınları Çalıştırma Cemiyeti için bir amaç değil, bir araçtı. Cemiyetin asıl amacı, savaş yıllarında erkeksiz ve gelirsiz kalmış olan Müslüman Osmanlı kadınlarını “kötü yol”a düşmek tehlikesinden kurtarmaktı. Savaş bitince zaten her şey yeniden normale dönecek ve cemiyetin önderliğinde savaş yıllarının sıkıntılarını atlatmayı başarmış olan Müslüman Osmanlı kadınları da yeniden “evinin kadını” olabileceklerdi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kadın işçileri evlendirme kampanyası da bu yolda atılmış bir adımdan başka bir şey değildi.

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa’nın başkanlığı ve kızı Naciye Sultan’ın himayesi altında 1916 yılının Ağustos ayında kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Osmanlı toplumunun Müslüman kesimine mensup kadınların çalışma hayatına katılması yönünde büyük bir atılım gerçekleştirmişti. Cemiyetin kuruluşu gündelik gazeteler ile ilân edilir edilmez, cemiyet genel merkezi iş isteyen Müslüman Osmanlı kadınlarının istilasına uğramıştı. Bir buçuk ay gibi kısa bir süre zarfında, 14.000 Müslüman Osmanlı kadının iş isteği ile karşı karşıya kalan cemiyet, gördüğü yoğun ilgiden dolayı ne yapacağını şaşırmıştı.

Zamanla, bu büyük başvuru yığılmasını eritmek ve toplumda var olan iş talebine bir nebze olsun cevap verebilmek amacıyla İstanbul'da cemiyet adına şubeler açıldı. Müslüman nüfusun ve dolayısıyla da cemiyete yapılan başvuruların yoğun olduğu Çapa, Üsküdar, Vezneciler gibi bazı bölgelerde açılan şubelerde, elişleri, terzilik ve dokuma gibi az sermaye gerektiren bazı dallarda hemen üretime geçildi. Cemiyetin başkanlığını yürüten Enver Paşa'nın bir yandan da Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı sıfatlarını taşıyor olması, cemiyete büyük avantajlar sağlamaktaydı. Bu avantajların başında da cemiyet şubelerinin Osmanlı Ordusu'nun ihtiyaçları için açılmış olan ihalelere katılabilmesi gelmekteydi. Osmanlı Ordusu'nun açmış olduğu ihalelerden, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti için kendisine yetecek kadar istihdam olanakları yaratılmaktaydı.

Ancak, alınan bütün bu önlemler cemiyetin kendisine ulaşan başvurulara yetişebilmesi için yeterli olmadı. Bu nedenle, çeşitli sanayi kuruluşlarına ve devlet teşebbüslerine haber salındı. Doğal olarak, İttihâdçıların kontrolü altındaki ticari işletmelerden ve devlete bağlı kurumlardan olumlu cevaplar elde edildi. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, bir iş ve işçi bulma kurumu gibi, iş arayan Müslüman Osmanlı kadınları ile işçi arayan Osmanlı işletmelerini bir araya getirmeye ve toplumdaki istihdam açığını Müslüman kadınlarını özellikle çeşitli işkollarında ordu için hizmet veren işyerlerine yerleştirerek çözmeye çalıştı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından işe sokulan kadın işçilere piyasa fiyatına göre çok düşük işçi ücretleri ödenmesinin bu işçileri cazip kılmış olduğu söylenebilir. Harbiye Nezareti ile iyi geçinmek isteyen ve Osmanlı Ordusu'nun ihalelerinden pay kapmak isteyen bazı işletmecilerin de bunu fırsat olarak değerlendirmiş olması mümkündür. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kuruluşunu izleyen ilk bir yıl içerisinde, çeşitli sanayi işletmelerinde 6.885, cemiyetin şubelerinde 454 ve cemiyetin şubelerindeki üretime evlerinden part-time olarak katılan 855 kişi olmak üzere, toplam 8.194 civarında Müslüman Osmanlı kadın işçi cemiyet aracılığıyla çalışmaya başlamıştı.²⁶ Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin iş ve işçi bulma faaliyetleri Osmanlı toplumunda o denli dikkat çekmişti ki, cemiyet aracılığıyla çalıştırılmakta olan kadın işçilerin sayısı abartılmış ve "elli-altmış bin hanım" a vardığı bile öne sürülmüştü.²⁷

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, kuruluşunu izleyen bir yıl içerisinde Osmanlı İmparatorluğu'nun en fazla sayıda kadın işçi çalıştıran kuruluşu haline gelmişti. Cemiyetin kuruluş nizamnamesinde yer alan bir ku-

26 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbûat Osmani Şirketi, İstanbul, 1334, s. 11-13 ve 18.

27 Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi [II]", *Türk Kadını*, Cilt 1, No. 11, 17 Teşrinievvel 1334, s. 164.

ral gereği, cemiyet yönetimi kendi bünyesinde iş verdiği veya bir başka kuruluşa iş soktuğu bütün kadın işçilerin maaşlarından yüzde onluk bir kesinti yapıyordu. Böylelikle, cemiyet adına veya cemiyet aracılığıyla çalışmaya başlayan her Müslüman kadın işçi cemiyetin bütçesine doğrudan doğruya katkıda bulunmuş oluyordu. Ayrıca, bu yöntemle, cemiyet bünyesinde çalışan her işçinin yine kendisi gibi çalışmak durumunda olan başka kadınlar için yeni istihdam olanakları yaratılmasına katkıda bulunması da sağlanmış oluyordu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin çalıştırdığı kadınların sayısı çoğaldıkça, işçi kadınlardan alınan bu kesintilerin toplamı büyük miktarlara ulaşmaya başladı. Cemiyet büyük bir hızla geliştikçe, gelirleri de giderek artıyordu. Cemiyet yöneticileri ileride yeni yatırımlar yapmak ve yeni iş olanakları geliştirebilmek için cemiyetin çalışanlarından aldığı bu yüzde onluk kesintilere güveniyordu.

İttihâd ve Terakki Cemiyeti'nin gölgesinde ve Enver Paşa'nın himayesinde hızla büyüyüp gelişen Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, zamanla kuruluş amacının dışına taşan bazı faaliyetlerde de bulunmaya başladı. Cemiyet yönetiminin aldığı bir kararla, cemiyet kadın ve erkek çalışanlarını evlenmeye teşvik etmeye, hatta onları evlenmeye zorladı. Bu amaçla, cemiyet gündelik gazetelere evlenme ilanları vererek, bir ilke de imzasını atmış oldu. Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk kez gazetelerde yayınlanan evlenme ilanları yoluyla ve bir cemiyetin arabuluculuğuyla evlenen bu çiftler, yine gazeteler aracılığıyla Osmanlı kamuoyuna duyuruldu.

Cemiyetin bir başka faaliyet alanı da savaş ve özellikle de Ermeni Tehciri nedeniyle kimsesiz kalmış olan küçük çocuklara yardım elini uzatmasıydı. Anadolu'dan getirilen binlerce savaş yetimi ve kimsesiz çocuk Kadınları Çalıştırma Cemiyeti aracılığıyla gözetim altına alındı. Bu çocuklar geçici bir süre cemiyetin şubelerinde barındırıldıktan sonra, İstanbul ve civarında yaşayan çeşitli ailelerin yanına yerleştirildiler.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İkinci Meşrutiyet döneminde uzun süren savaşlar nedeniyle, çalışmak zorunda kalan Müslüman Osmanlı kadınlarına iş bulmak ve iş olanakları sağlamak amacıyla kurulmuştu. Ancak, Birinci Dünya Savaşı Müslüman Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde öylesine derin yaralar açmıştı ki, sorunlar bu kesime mensup kadınlara çalışacakları birer münasip iş bulmakla bile çözülecek gibi değildi. Bırakın kendilerine yeterli gelir sağlayacak birer iş bulup çalışmayı, bazı Müslüman kadınların kalacak yeri (*ibâte*), giyecek kıyafeti (*ilbâs*), yiyecek yemeği (*iâşe*) bile yoktu. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin en önemli faaliyetlerinden birisi de bu acil sorunları çözebilmek için bir çare arayışı oldu. Cemiyet şubelerinde yatakhaneler ve yemekhaneler kuruldu ve acil ihtiyaç sahibi kadınlara yatacak, giyecek ve yiyecek yardımı sağlanmaya başladı. Ancak, alınan bütün

bu önlemler geçici bir çözüm olmaktan ileri gitmiyordu. Cemiyetin acil ihtiyaç içinde bulunan ve çaresizlik içinde kendisine sığınmış olan bütün Müslüman kadınları kendi olanaklarıyla barındırması, giydirmesi ve yedirip içirmesi hemen hemen imkânsızdı.

İşte bu durum karşısında, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin geliştirmiş olduğu en ilginç uygulama Osmanlı Ordusu bünyesinde yer alan Amele Taburları arasında, deneme mahiyetinde bir de Kadın Amele Taburu kurulması fikrini ortaya atmak olmuştur. Hem Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı, hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin başkanı olan Enver Paşa, ortaya atılan bu fikri hemen benimsemişti. Enver Paşa, yaveri Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey aracılığıyla 26 Temmuz 1917 günü Kadın İşçi Taburu'nun kurulması görevini Birinci Osmanlı Ordusu kumandanı Ferik Esad Paşa'ya vermişti. Ancak, Kadın Birinci İşçi Taburu yalnızca bir denemeden ibaret kaldı. Doğru dü-rüst üretime bile geçemeyerek, birtakım muhtaç kadınların ordu eliyle yedirilmesi, içirilmesi, giydirilmesi, barındırılması ve çalıştırılmasından ileriye gidemedi. Kadın İşçi Taburu, kurucusu ve hâmisî Enver Paşa'nın 2 Kasım 1918 günü ülkeyi terk etmesinden iki ay sonra, 1 Ocak 1919 günü lağvedildi.

* * *

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin kuruluş nedenleri, yıkılış nedenlerini de beraberinde taşıyordu. Diğer bir deyişle, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin yıkılmasının ana sebebi olarak savaşın sona ermesi nedeniyle cemiyetin varlığına gerek kalmaması gösterilebilir. Savaşın sona ermesiyle birlikte, erkekler cephelerden döndü ve Müslüman Osmanlı toplumunda artık kadınların çalışmasına gerek kalmamış olduğu fikri topluma hemen hâkim oldu. Cepheden dönebilen Müslüman Osmanlı erkekleri kadınlarının, ailelerinin ve evlerinin geçimini ve bakımını yeniden üstlendiler. Savaş yıllarında çalışmak zorunda kalmış olan kadınların çoğu, savaş nedeniyle başladıkları işlerden birer birer ayrıldılar ve evlerine çekildiler. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti sayesinde çalışma hayatına atılmış olan Şevkiye Hanım gibi çok sayıda Müslüman Osmanlı kadını da cemiyet aracılığıyla bulmuş oldukları işlerde öğrendikleri bilgi ve becerileri kullanarak, başka işlere geçtiler. Savaş yıllarında kurucu üyesi Başkumandan Vekili ve Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın aracılığıyla Harbiye Nezareti'nden aldığı küçük giysi ve dikiş ihalelerini düşük ücretlerle çalıştırdığı Müslüman Osmanlı kadınlarına diktiren Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin kadın işçilere verdiği düşük ücretlerden ve sağladığı çalışma koşullarından çok daha iyi koşullarda yeni işler bularak, çalışmaya başladılar. Yani, ekonomik ve toplumsal anlamda, artık Müslüman Osmanlı kadınların çalışabilmek için Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne ihtiyaçları kalmamış oldu.

Tabii, durum bu kadar da basit değildi. Ekonomik ve siyasi pek çok iç ve dış etmen de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin işlevini yitirmesinde ve dağılmasında rol oynamıştır. Şimdi de bu etmenleri sıralamaya çalışalım:

Öncelikle, Birinci Dünya Savaşı 1918 yılının yaz aylarında fiilen sona erince, yani Osmanlı Ordusu'nun artık savaşmayı daha fazla sürdürmeyeceği anlaşıncı, cemiyetin kurucusu, koruyucusu ve en büyük müşterisi durumunda olan Harbiye Nezareti'nin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne verdiği siparişler de bıçak gibi kesilmişti. Cemiyetin Harbiye Nezareti'nden aldığı bu sipariş ve ihaleler sayesinde cemiyetin şubelerinde ve Harbiye Nezareti'ne bağlı çeşitli devlet kuruluşlarında çalışmakta olan çok sayıda kadın işçi de doğal olarak işlerini kaybettiler. Dönemin radikal feminist kadın yazarlarından birisi olan Sabiha Zekeriya bu durumu şu çarpıcı sözlerle özetlemektedir: “Harb esnâsında levâzımda, Harbiye’de, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nde, Müdâfaa-i Milliye’de, sair diğer pek çok müesseselerde çalışan kadınlar da harbin hitâmıyla (*sona ermesiyle*) beraber sokaklara atıldı.”²⁸

İkinci olarak, cemiyetin kurucusu Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa, diğer İttihâdçı liderlerle birlikte, 2 Kasım 1918 günü bir Alman denizaltısıyla Almanya’ya kaçmak zorunda kalmıştı. İttihâdçıların yurtdışına kaçışından sonra, İttihâd ve Terakki Cemiyeti muhaliflerinin İttihâdçılara ve onların kurmuş olduğu kuruluşlara yönelik saldırılarından Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de payına düşeni aldı.

Üçüncüsü ve İttihâdçılar için daha da kötüsü, İstanbul’un 13 Kasım 1918 günü İngiliz, Fransız ve İtalyan İşgal Kuvvetleri tarafından işgal edilmesi idi. İşgal Kuvvetleri önde gelen bazı İttihâdçıları savaş suçlusu olarak tutuklamaya ve yargılamaya başlamışlardı. Salah Cimcoz gibi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kurucu üyelerinden bazıları İşgal Kuvvetleri tarafından “savaş suçlusu” olarak ilân edildi, tutuklandı, yargılandı ve Malta Adası’na sürgüne gönderildi. İşgal Kuvvetleri, bir İttihâdçı kuruluşu olarak algıladıkları Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne karşı genelde uzlaşmaz bir tutum sergilediler.

İşgal Kuvvetleri’nin Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ne karşı takındığı uzlaşmaz tutum, savaş yetimleri ve kimsesiz çocukların cemiyet gözetiminde ve emeklerinin karşılığında bakılması uygulaması nedeniyle cemiyetin ağır ithamlar altında kalmasıyla sonuçlandı. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, 1918-1919 yılları arasında, saptayabildiğimiz kadarıyla, Trabzon’dan 1.800, Sivas’tan 750, ve Kayseri’den de 360 savaş yetimi ve kimsesiz çocuğu üç büyük parti halinde İstanbul’a getirtmiş ve emekleri karşılığında bakılmaları için çeşitli sanayi kuruluşları ile bazı ailelere dağıtmıştı. Mütareke yıllarında ortaya atılan iddialara göre, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi İttihâdçı dernekler aracılığıyla savaşta kimsesiz kalmış olan “Ermeni” çocuklardan çoğu

28 Sabiha Zekeriya, “Kadınlara Çalışma Hakkı”, *Büyük Mecmua*, No. 11, 18 Eylül 1919, s. 170.

özellikle Türk ailelerin yanlarına verilmiş ve sistemli bir şekilde uygulanan “devşirme” usulüyle “Türkleştirilmiş”ti.

Dördüncüsü, cemiyet bütün bu dış etmenlerden fena halde etkilenmekte ve giderek güç kaybetmekteyken, İttihâdçılar tarafından kurulmuş ve yönetilmekte olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin kendi iç bünyesinde de İttihâdçılar arası iktidar ve muhalefet kavgaları yaşanmaya başladı. Şahsi çekememezlikler, çıkar çatışmaları, karşılıklı suçlama ve şikâyetler de buna eklenince, bu kişisel çekişmelerden asıl zarar gören Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin itibarı oldu.

Beşincisi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti büyük gelirler kazanmış ve bir hayır kurumundan hiç umulmayacak kadar büyük cirolara ulaşmayı başarmıştı. Bu büyük cirolar, 1918 yılından itibaren, büyük suistimallerle sonuçlandı. Cemiyetin gerçekten büyük bir Osmanlı anonim şirketi kadar kâr sağlayan kaynakları kötü kullanıldı, soyuldu, idaresiz ve başıboş kaldı ve şahsi ekonomik çıkarlar uğruna sorumsuzca talan edildi. Örneğin, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin 1920 yılında yapılan olaylı genel kurulunda, cemiyetin o zamanki yönetim kurulu genel kurula okunan çalışma raporunda cemiyetin 1919 yılında tam üç kez yönetim değiştirmiş olduğuna değinerek, kendisinden önceki bu yönetim kurullarını cemiyetin elli altmış bin lira kıymetindeki sermayesini çarçur etmekle suçlamıştı.²⁹ Ama aynı genel kurulda, kendisinden önceki yönetim kurullarını yolsuzlukla suçlayan bu yönetim kurulunun dönemine ait bilançolar da yine aynı gerekçeyle aklanmamıştı. Bu nedenle de, Dâhiliye Nezareti başıboş kalmış olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’nin hem yönetimine ve hem de hesaplarına el koymak zorunda kalmıştı.³⁰

Altıncısı, İttihâdçıların elinde bulunan diğer tüm kurum ve kuruluşlar gibi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de Kemalistlerin İttihâdçılara karşı açtığı sindirme kampanyasından payına düşeni aldı. Cemiyetin 1923 yılında yapılan son kongreler dizisinde birbiriyle çekişmekte olan tarafların Kemalistler ve İttihâdçılar temsil ettikleri açıkça anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, Kemalistler kendileri için bir tehlike olarak gördükleri bütün para-militer İttihâdçı kuruluşları gibi, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti’ni de yaşıatmışlardır.

Sonuç itibarıyla, Osmanlı toplumunun Müslüman kesiminin savaş yıllarındaki özel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak kurulmuş olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, savaş boyunca üstlenmiş olduğu görevleri yerine getirmeye çalıştı. Birinci Dünya Savaşı yıllarının sonlarına doğ-

29 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1336, s. 1.

30 A.g.e., s. 1.

ru, yaklaşık 8.194 civarında kadın işçi çalıştırmakta olan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınlara iş olanakları sağlayan en büyük işveren haline gelmişti. Savaşın sona ermesiyle birlikte, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de giderek kan kaybetmeye başladı. Bu arada, Anadolu'daki işgal kuvvetlerine karşı sürdürülen Milli Mücadele, bir süre sonra başka siyasi hedeflere de yönelmeye başlamıştı. Kemalist Ankara hükümetinin sırasıyla işgal kuvvetlerine, saltanata, hanedana ve İttihâdçılara karşı kesin ve net zaferler kazanması üzerine, Müslüman Osmanlı kadınlarına çalışma hayatına katılma fikrini ilk kez aşılarmış olan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi de tarihe karıştı ve yok olup gitti.³¹

31 Tiginçe Özkiper Oktar, 17 Şevvâl 1341 / 2 Haziran 1923 tarihli *Tevhîd-i Efkâr* gazetesinde yer alan bir habere dayanarak, Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin 1923 yılının Haziran ayında faaliyetlerini hâlâ sürdürmekte olduğu kanısındadır. Bkz. Tiginçe Özkiper Oktar, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Senesi Raporu", *Toplumsal Tarih*, Cilt IX, No. 54, Haziran 1998, s. 20, dipnot 16; Tiginçe Özkiper Oktar, *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 128, dipnot 252. Ancak, bu habere konu olan kimsesiz kız çocuğunun Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden alınışı çok daha önceki bir tarihe aittir.

Aynı şekilde, Nicole A.N.M. van Os "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti de Tek Parti rejiminin bir başka kurbanıydı. Yönetiminde oluşan yolsuzluk iddiaları üzerine bu cemiyet Ocak 1926'da kapatıldı. Beş ay sonra, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) kadınları çalıştırmak amacıyla Kadınları Çalıştırma Yurdu adıyla yeni bir cemiyet kurulmuş olduğunu duyurdu." iddiasındadır. Bkz. Nicole A.N.M. van Os, "Ottoman Women's Organizations: Sources of the Past, Sources of the Future", *Islam and Christian - Muslim Relations*, Cilt XI, No. 3, 2000, s. 369-383. Ancak, bu makalenin dipnotunda kaynak olarak göstermiş olduğu *Cumhuriyet* gazetesinden alınmış olan haber yazıları Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi ile ilgili değil, benim bir başka yazımda yayınlamış olduğum Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti adını taşıyan başka bir kuruluşla alakalıdır. Bkz. Yavuz Selim Karakışla, "Harp Malulleri ve Şehit Kadın ve Çocukları Çalıştırma Cemiyeti (1926)", *Toplumsal Tarih*, Cilt XVI, No. 99, Mart 2002, s. 20-23.

BELGELER

BELGE I¹

(Temmuz 1916)

Devletlû İsmetlû Naciye Sultân Hazretlerinin Zîr-i Himâyelerinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Nizâmnâme

İşbu nizâmnâme Dâhiliye Nezâret-i celîlesinin 27 Mayıs sene 332 tarih ve 3 numerolu tevdî'-i ilmuhaberi ile tasdik-i âliye iktirân etmiştir.

Dersaâdet - Matbaa-i Askerî

1332

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Birinci Fasil:

Cemiyetin İsmi, Maksudı ve Gâyesi

Madde-1: Devletlû ismetlû Naciye Sultân hazretlerinin zîr-i himâyelerinde merkezi Dersaâdet'de olmak ve icâbında memâlik-i Osmâniye'nin sair şehirlerinde şube açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" nâmiyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde-2: İşbu cemiyetin maksudı kadınlara iş bulup kendilerini nâmûskârâne te'mîn-i maişe[te] alıştırarak himâye etmektir.

Madde-3: Cemiyet işbu maksadını te'mîn etmek için kadınların yapabileceği bi'l-cümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu sûretle çalışacakları dâimi sûretle himâye edecektir.

İkinci Fasil:

Cemiyetin Âzâsı ve Sermâyesi

Madde-4: Cemiyetin âzâsı, âzâ-yı müessise ve âzâ-yı asliye olmak üzere iki kısımdır. [s. 3]

Âzâ-yı Müessise: Cemiyeti teşkil edip her sene iki lirâ-yı Osmânî vermeği taahhüd edenlerdir. Maa-mâfih def'aten on lirâ-yı Osmânî ve daha ziyâde bir meb-

1 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizâmnâme, (Dersaâdet: Matbaa-i Askerî, 1332), 8 s.

lâğ teberru' etmekle berâber senevî iki lirâ-yı Osmânî i'tâsını müteahhid olanlar dahi âzâ-yı müessise sıfatını iktisâb edebilirler.

Âzâ-yı Asliye: Senevî bir lirâdan dûn olmamak üzere bir meblağ vermeği deruhde edenlerdir.

Taahhüdât-ı senevîyenin tekâsît-i muntazamaya rabtı meclis-i idârece karâr-laştırılabilir. Deruhde etdikleri tekâsîti muntazamân te'diye edenler âzâlıktan iskât edilemez. Bir senenin taksîtlerini sene-i âtiyenin hulûlünden mukaddem te'diye etmeyenleri meclis-i idâre âzâlıktan iskât edebilir.

Cemiyetin Sermâyesi

Madde-5: Evlenen: Erbâb-ı hayrın teberru'âtı; Sâniyen: Âzâ-yı cemiyetin taahhüdâtı; Sâlisen: Emvâl ve nukûd-ı cemiyetden hâsıl olacak temettu'; Râbi-an: Meclis-i idâre karârıyla cem' olunacak i'ânât; Hâmisen: Cemiyetce müstahdem kadınların istihkâklarından yüzde onunu geçmemek üzere meclis-i idârenin karârı ile icrâ edilecek tevkîfât. [s. 4]

Üçüncü Fasil:

Cemiyetin Idâresi

Madde-6: Cemiyet, bir meclis-i idâre ve bir hey'et-i umûmiye marifetiyle idâre olunur.

Meclis-i idâre beş zâtıdan mürekkebirdir. İlk âzânın me'mûriyetleri iki sene devam etmek üzere müessisler meyânından intihâb olunur. Bundan sonra teşkil edilecek mecâlis-i idâre âzâsı lâ-akal ikisi âzâ-yı müessiseden olmak şartıyla ve rey-i hafi ile umûm âzâ meyânından hey'et-i umûmiyece intihâb olunur.

Meclis-i idâre âzâlarının müddet-i me'mûriyetleri bir senedir. Ancak müddeti hitâm bulan âzânın tecciden intihâbı câizdir.

Madde-7: Meclis-i idâre âzâsı taayyün etdikden sonra bunlardan en müsinn olan zâtın riyâsetinde ictimâ' ederek rey-i hafi ile içlerinden bir re'is ve bir re'is vekili intihâb ederler.

Madde-8: Meclis-i idâre lâ-akal on beş günde bir defa ictimâ' eder. Ancak re'is lüzûm gördüğü hâlde meclisi ictimâ'a da'vet hakkını hâizdir.

Meclis-i idârenin karârları ekseriyet-i mutlaka ile ittihâz ve tesâvî-i ârâ vukû'unda re'isin bulunduğu taraf tercih olunur. Meclis-i idâre müzâkerâtının bir zabıtnâmesi bulunmak ve her zabtın zîri o meclise riyâset eden zât ile âzâ-yı mevcûde tarafından [s. 5] imzâ edilmek şarttır. Âzâdan birinin istifâsı veya su-ver-i sâire ile âzâlığın inhilâlî vukû'unda meclis-i idâre münhal olan âzâlığa diğeri intihâb eder ve bu yeni âzânın müddet-i me'mûriyeti diğeriyle berâber hitâm bulur.

Meclis-i idârede vekâleten i'tâ-yı rey câizdir. Ancak bir zât birden fazla âzânın vekâletini deruhde edemez.

Madde-9: Meclis-i idâre, muâmelât-ı umûmiye-i cemiyeti idâre husûsunda selâhiyet-i kâmileyi hâizdir.

Cemiyetin maksad-ı te'sisini kemâ-hiye-hakkihâ ifâ ve muâmelâtını tevsî' esbâbını bi't-tedkik lâzım gelen mukarrerâtı ittihâz ve yeniden şubeler, i'mâlât-

hâneler, destgâhlar, fabrikalar ve sâire te'sis eylemek meclis-i idârenin cümle-i vezâifindendir.

Madde-10: Meclis-i idârenin karârına iktirân etmedikçe cemiyete aid hiçbir muâmele muteber değildir.

Madde-11: Nukûd-ı cemiyetin tenmiyesi ve emvâl ve emlâk-ı cemiyetin sûret-i idâresi meclis-i idârenin karârına tâbî'dir. Meclis-i idârenin me'zûniyeti olmadıkça emvâl-i cemiyetden bir akçe sarf edilemez. Şu kadar ki meclis-i idârenin ilk ictimâ'ında tasdik etdirilmek üzere müdür-i cemiyet ihtiyâcât-ı âcile ve mübrem için on bin kuruşa kadar sarf edebilir.

Hey'et-i Umûmiye

Madde-12: Hey'et-i Umûmiye senede bir defa Mart içinde İstanbul'da ictimâ' eder. [s. 6]

Madde-13: Hey'et-i Umûmiye zevât-ı âtiyeden müteşekkildir: evvelen: âzâ-yı müessise; sâniyen: âzâ-yı asliye; sâlisen: şubelerin gönderecekleri birer mu-rahhas.

Madde-14: Hey'et-i umûmiye, meclis-i idâre re'îs veya re'îs vekilinin riyâseti altında ictimâ' eder. Hey'et-i umûmiyenin ictimâ'ât ve müzâkerâtı alenidir.

Madde-15: Meclis-i idâre âzâsı hey'et-i umûmiye müzâkerâtına ve i'tâ-yı re-ye iştirâk ederlerse de zamân-ı me'mûriyetlerine aid hesâbât ve icrâât tedkik ve tenkîdinde rey vermeğe selâhiyetleri yoktur.

Madde-16: Hey'et-i umûmiyeyi mîâd-ı mahsûsunda veya hasbe'l-lüzûm sûret-i fevkalâdede ictimâ'a da'vet meclis-i idârenin vezâifindendir. Hey'et-i umûmiyenin sûret-i fevkalâdede da'veti hakkında gerek meclis-i idâre âzâsı gerek âzâ-yı sâire tarafından vukû' bulacak taleb esbâb-ı mücibesıyla meclis-i idârece tedkik olunduktan sonra sülûsân-ı ekseriyetle karâr verilmek şartdır.

Madde-17: Hey'et-i umûmiyenin sûret-i fevkalâdede ictimâ'a da'veti sebeb-i ictimâ' olan madde yevm-i muayyenden bir hafta evvel âzâya tebliğ olunur ve müzâkerât ancak o madde üzerine cereyân eder. İşbu ictimâ'-ı fevkalâdeye meclis-i idâre re'îsi veya re'îs vekili riyâset eder.

Madde-18: Hey'et-i umûmiye in'ikâd edebilmek için âzâ-yı mevcûdenin elliye bâliğ olması lâzımdır. İlk ictimâ'da bu adedin hâsıl [s. 7] olmadığı anlaşılırsa diğ-er bir yevm-i ictimâ' ta'yin olunur. Ve bu defa da mevcûdun adedi elliden dñn olursa âzâ-yı mevcûde ile hey'et-i umûmiye in'ikâd eder.

Madde-19: Hey'et-i umûmiyenin vazifesi meclis-i idâre tarafından verilen raporları ve zevât-ı sâire tarafından vukû' bulan teklîfleri ve cemiyetin senelik bilançosunu bi't-tedkik karâra rabt etmektir.

Dördüncü Fasıl:

Mevâdd-ı Mütenevvîa

Madde-20: Cemiyete aid mesâlih için makâmât ve mecâlis-i resmîyeye ve mehâkime vukû' bulacak mürâcaât ve mutalebâtta cemiyet nâmına müdür vaz'-ı imzâ edecektir.

Cemiyetin evrâk ve vesâik ve defteri müdürün mes'ûliyeti tahtındadır.

Madde-21: Cemiyetin mühr-i resmîsi meclis-i idâre re'îsine mevdû'dur. Müdür bi'l-umûm muhâberât ve mukarrerât evrâkına vaz'-ı imzâ eder. Hey'et-i hesâbiye ve tahrîriyenin âmir ve mercii müdürdür.

Madde-22: Cemiyet müdürünün nasb ü azli meclis-i idâreye aiddir. Müstahdemîn-i sâirenin de nasb ü azli müdürün inhâ'sı üzerine meclis-i idârece icrâ olunur.

Madde-23: Müdür, sandık emini, me'mûrîn-i tahrîriye ve hesâbiye ve müstahdemîn-i [s. 8] sâire muvazzafdırlar. Bunlara verilecek maâşât ve mesârifât mikdârı meclis-i idârece ta'yîn olunur.

Gerek bunların vezâifi ve gerek cemiyetin muâmelât-ı umûmiyesi bir ta'limât-nâme ile ta'yîn edilecektir.

Müessis: Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver

Müessis: Harbiye Nezâreti Müsteşârı İsmâil Hakkı

Müessis: Harbiye Nezâreti Mektupçusu Ali Rıza

Müessis: İstanbul Meb'ûsu Salâh Cimçoç

Müessis: Dava Vekili Mehmed Arif

Müessis: Dava Vekili Mehmed Salâhaddin

BELGE II²

(Temmuz 1916)

Naciye Sultân Hazretleri Zîr-i Himâyelerinde Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi İdâre-i Umûmiyesi

Devletlû, ismetlû Naciye Sultân hazretlerinin zîr-i himâyelerinde "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" nâmiyla bir cemiyet teşkil edilmiştir. Leffen takdîm kılınan nizâmnâme meâlinden müstebân olacağı vechile cemiyetin gâye-i emeli İslâm kadınlarının seviye-i hayâtiye ve ictimâiyesini i'lâ etmek ve kendilerini nâmûskârâne te'min-i maîşete alıştırmaktır. Bu husûsdaki mesârif-i zarûriye –erbâb-ı hayrın teberruâtı, âzâ-yı cemiyetin taahhüdâtı ve dârû's-sinâada müstahdem kadınların ücret-i mesâisinden icrâ edilecek kat'iyât ile– tesviye edilecek ve bu meyânda âzâ-yı cemiyetin taahhüdâtı bi'l-hassa bir mevki-i mühim işgâl edecektir.

Türk ve İslâm kadınlığının hayât-ı faaliyetinde mühim bir inkilâba sebep olacak böyle bir teşebbûsün hayyiz-i husûle gelmesinde bi'l-cümle efkâr-ı münevvere ve menâsıb-ı âliye eshâbının muâvenetlerini ibzâl buyuracakları şüphesiz olmağla zât-ı âlîlerinin de âzâ-yı müessiseliği kabûl buyurması temennisiyle arz-ı hürmet olunur efendim.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi (mühür)
İsmâil Hakkı

2 T.C. BOA, Ali Fuat Türkgeldi'den Satın Alınan Evrak, AFTSAE, Dosya: 6, Gömlek: 27, Vesika: 1.

(10 Ağustos 1916)

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Devletlû, ismetlû Naciye Sultân hazretlerinin zîr-i himâyelerinde ve erkân-ı esâsiyesi Harbiye Nâzırı Enver Paşa hazretleriyle zevât-ı sâireden mürekkebe olarak merkezi Dersaadet'de bulunmak ve icâbında memâlik-i Osmâniye'nin sâir şehirlerinde şubeler açmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" nâmıyla yeni bir cemiyet teşkil edilmiştir. Cemiyet-i mezkûrenin maksad-ı esâsisi bi'l-umûm İslâm kadınlarına iş bulup kendilerini nâmûskârâne bir sûrette te'mîn-i maîşete alıştıarak himâye eylemek ve bi'n-netice fikr-i sa'y ü iktisâdın kadınlarımız arasında neşr ü tervîcine çalışmaktır. "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" bu maksad-ı hayır-perverânesinde te'mîn-i muvaffakiyet için kadınların yapabileceği bi'l-cümle işlere kendilerini sevk edecek ve bu sûretle çalışmak isteyenleri sûret-i dâimede himâye ve teşvîk eyleyecektir. Cemiyet, pâyi tahtı İstanbul, Üsküdâr, Beyoğlu mıntıkları olarak üçe taksim etmiş ve her mıntıkada bir veya birkaç dârû's-sinâanın te'sis ve teşkiline karâr vermiştir. Bu dârû's-sinâalar, onar bin kişilik olmak üzere vücûda getirilecek ve her mıntıka bir müdürün taht-ı idâresinde bulundurulacak ve cümlesine de bir müdür-i umûmî nezâret edecektir. Dârû's-sinâalara ta'yin olunacak müdür ve muallimeler muktedir ve ma'lûmâtlı hanımlar arasından intihâb edilecektir. Merkez dârû's-sinâasına Biçki Yurdu me'zûneleri arasından bi'l-intihâb müdür ve muallime ta'yin edilmiştir. Her dârû's-sinâa, dantel dâiresi, beyâz iş dâiresi, elbise dâiresi, makine ile çorap ve fanilâ örücülüğü dâiresi, asker çamâşırları dâiresi ile kostüm tayyör ve emsâli ince işler dâiresi nâmıyla birkaç dâireye taksim edilecek ve buralarda i'mâl olunacak eşyâ ve elbise çarşılarında ve diğer satış mahallerinde mevki-i fûrûhta vaz' olunacaktır.

Taşra zirâat hayâtında büyük hizmetler ifâ eden, fakat büyük şehirlerde bi'l-hâssa İstanbul'da mesâi-i milliyeye hemen hemen hiç iştirâk etmeyen kadınlarımızı memleketin iktisâdî hayâtına teşrik etmek, onları da mücâdele-i hayâtda erkeklerle beraber çalıştırmak, tevhîd-i faâliyete sevk eylemek üzere teşebbüs edilen bu cidden hayırlı işi, bu pek meşkûr himmet-i sezâ-vâr-ı tebrik ve takdîr görür ve mazhar-ı muvaffakiyet olmasını cenâb-ı hakdan temenni ederiz.

3 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *İktisâdiyât Mecmûası*, No. 23, 28 Temmuz 1332 / 10 Ağustos 1916, s. 7.

(10 Ağustos 1916)

Société du travail des dames musulmanes

Nous constatons avec plaisir que les prévisions que nous faisons dans notre article de fond de la semaine dernière, sur l'importance que pourra acquérir le travail féminin dans notre pays, et qui se fait déjà remarquer dès à présent par la participation intensive des femmes, dans diverses régions de l'Anatolie, dans les travaux agricoles, commencent à se réaliser. Un pas en avant des plus importants vient d'être fait dans cette voie. En effet nous apprenons qu'une société féminine sous la présidence de S. A. la princesse Nadjîe Sultane, vient de se constituer ici sous le nom de "Société du travail des dames musulmanes." Cette société qui compte parmi ses membres fondateurs des personnalités telles que S. E. Enver Pacha, ministre de la guerre, S. E. Ismail Hakki pacha, président de l'intendance générale, Ali Riza bey, mektoubdji du ministère de la guerre etc., aura son siège à Constantinople et cas de besoin ouvrira des sections dans d'autres villes de l'Empire. Le but principal que poursuit cette oeuvre, est de procurer du travail aux femmes musulmanes et de les habituer ainsi à gagner honorablement leur vie. La "Société du travail des dames musulmanes" prendra les mesures nécessaires pour engager les femmes à s'occuper des travaux qu'elles sont en état d'accomplir et elle accorde une protection permanente aux dames qui se consacreront au travail. Pour la facilité du travail, la société a divisé la capitale en trois sections: Stamboul, Péra et Scutari, et elle décidé d'ouvrir dans chaque section un ou plusieurs ateliers industriels. Ces ateliers pourront procurer du travail à dix mille personnes. Il y aura un directeur pour chaque section et un directeur général pour toute la capitale. Les directrices et les institutrices de ces établissements industriels féminins, seront choisies parmi les dames les plus capables et les plus instruites de notre ville. On a déjà choisi parmi les diplômés de l'académie de coupe (Bidjki Yourdou) de personnel nécessaire pour le premier de ces établissements. Chaque établissement sera subdivisé en divers rayons qui s'occuperont chacun d'un genre de travail spécial. Il y aura des rayons de dantelle, de lingerie, d'habillements, de tissage des bas et de flanelles à la machine, de linge pour soldats, des costumes tailleurs, des

4 "Société du travail des dames musulmanes", *Iktissadiat Medjmouassi*, No. 23, 28 Temmuz 1332 / 10 Ağustos 1916, s. 2.

menus travaux etc. Les objets produits par ces établissements seront mis en vente aux Martés.

C'est là une initiative des plus louables et qui est appelée à rendre les plus grands services à notre population féminine. Jusqu'à présent, tandis que dans la campagne, les femmes rendaient des services considérables à l'agriculture, dans les grandes villes et surtout dans la capitale, nos femmes ne participaient presque nullement au relèvement de la vie économique du pays. La nouvelle société va heureusement combler cette lacune en habituant les femmes à prendre elles également part à la lutte pour la vie, et en [p. 3] leur procurant du travail qui leur permettra de gagner honorablement leur vie, tout en contribuant au développement de notre vie économique.

Les établissements et fabriques qui seront fondées par la nouvelle société seront placées sous la direction générale de Ismaïl Hakki bey, fondateur et directour du "Bidjki Yourdou." Nous ne doutons pas qu'Ismaïl Hakki bey qui fait preuve de la plus grande compétence dans la fondation et le développement de l'academié de coupe qui est le premier établissement de ce genre que possède notre pays, sera également heureux dans l'administration de la nouvelle oeuvre qui lui sera confiée.

(14 Eylül 1916)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında

Geçenlerde teşkil edildiğini yazdığımız "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" tarafından Fâtih, Beşiktaş ve Üsküdâr taraflarında birer sînâathânenin acilen küşâdı takarrür ederek lâzım gelen binâlar isticâr edilmiş ve karîben teşkilâta ibtidâr olunması mukarrer bulunmuştur. İstihbârâtımıza nazaran, cemiyet-i mezkûre tarafından açılacak dârü's-sinâalarda çalışmak üzere on dokuz gün zarfında on bir bin kadın mürâcaatda bulunmuştur ki bu da muhadderât-ı İslâmiye'nin çalışmak ve hayâtını kazanmak husûsunda nasıl meşkûr bir arzû ile mücehhez olduklarını göstermesi i'tibârıyla cidden şâyân-ı takdîr-i şükrândır.

5 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında", *İktisâdiyât Mecmûası*, No. 27, 1 Eylül 1332 / 14 Eylül 1916, s. 7.

BELGE VI⁶

(7 Kasım 1916)

**Naciye Sultân Hazretleri Zîr-i Himâyelerinde
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi
Idâre-i Umûmiyesi**

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlû efendim hazretleri,

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi nâmiyla bir müessese-i hayriyenin bu kere vücûda getirilmesine muvaffakiyet hâsıl olmuş ve maîşetlerini sa'y ü amel-i zâtîleriyle tedârike muhtâc ve tarafdâr olan on beş bin kadar Islâm hanımı bi'l-mürâcaa dâhil-i defter edilmiştir. Maksad-ı yegâne-i teşekkülû bu misil-lû hanımları ikdâr ve hâdim-i a'mâl ve vesâil-i maîşet tedârik ve irâesine maksûr olan cemiyet her hanıma kâbiliyet-i fitriye ve kesbiyesine göre vezâif ve meşâ-gil göstermek üzere tasnîf-i mensûbât sırasında içlerinde devâir-i resmiyenin şû-abât-ı idâresinde ve müessesât-ı umûmiye ve husûsiyede kadınlar tarafından ifâsı mümkün hidemâtda bulundurulabilecek kâbiliyetli pek çok hanım bulunduğuna muttali ve kani' olduğundan nezâret-i celîlelerinden bu maksadın tes-hîl-i husûl ve tevsî'-i menâfi'i için âsâr-ı tarafdârî ve hasenât-perverî ibrâz buyur-lucağına ümidvârım. Taleb ve kabûl olunacak hanımların iffet ve salâh-ı ahlâk ve etvârı cemiyetin taht-ı taahhüdünde bulunduğu cihetle cemiyetin himâ-ye ve murâkabesi altına girmemiş hanımlardan me'mûr ahz ve istihdâmından ise cemiyet mensûbâtından kabûl-i istihdâmı râcih ve daha fâide-bahş bulunduğ-u derkârdır. Binâen-aleyh nezâret-i celîlelerince nerelerde ne kadar hanım me'mûr istihdâmı kâbil ise lûtfen tarafıma iş'âr buyurulmasını ricâ ederim ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.

25 Teşrînîevvel 1332

Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı
ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti re'îsi
Enver

6 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, D11.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, Numero: 10, Aded: 5, Vesika: 5.

BELGE VII⁷

(9 Kasım 1916)

**Naciye Sultân Hazretleri Zîr-i Himâyesinde
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi
Idâre-i Umûmiyesi**

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlû efendim hazretleri,

Devletlû ismetlû Naciye Sultân aliyetü'ş-şân hazretlerinin zîr-i himâye-i ismet-penâhilerinde teşekkül eden ve usûlû dâiresinde nezâret-i celîlelerinden istihsâl-i ruhsat olunan "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi" şimdiden icrâyı faâliyete mübâşeret eylemiş ve melfûfen takdîm kılınan nizâmnâme-i mahsûsu mütâlaasından müstebân olacağı vechile sa'y ü amelleriyle geçinmek isteyen muhadderât-ı Islâmiye'ye iş bulup kendilerini nâmûskârâne te'mîn-i maişe-te alıştırarak bunların sûret-i dâimede taht-ı himâyede bulundurulması matlûb ve mültezim bulunmuştur. Esâsen ticâret kasdıyla olmayarak sırf Islâm hanımlarının iktitâf-ı semere-i mesâilerine ve inkişâf-ı gayret ve terakkilerine hâdim olan ve sermâyesi de başlıca teberruât ve îânâtından ibâret bulunan böyle bir cemiyetin istihdâf eylediği mekâsid-i hayriyeye mebni müessesât-ı nâfia-i umûmiyeden ma'dûdiyeti derkâr bulunduğundan Hilâl-i Ahmer ve Donanma ve Müdâfaa-i Milliye misillû müessesât-ı nâfia-i milliyenin hâiz olduğu muâfiyâtdan li-ecli'l-istifâde cemiyetimizin de telefon ve posta muâmelâtıyla damga resmin-den ve rûsûm-ı sâireden istisnâsı zımnında icâb eden devâire teblîgât-ı mukteziye icrâsıyla neticesinin emr ü inbâsı bâbında emr ü fermân hazret-i men le-hû'l-emrindir.

27 Teşrînivevvel 1332

Müdürlüğü Umûmî
İsmâil Hakkı

7 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, Numero: 10, Aded: 5, Vesika: 4.

(13 Kasım 1916)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Mûdûriyeti

Dâhiliye Nâzırı Vekili Halil Beyefendi tarafından
Şehremini Bedri Beyefendî'ye tezkîre

31 Teşrîniewel 332

Yeni teşekkül eden Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'ne sa'y ü amel-i zâtileriyle te'mîn-i maişete muhtâc ve tarafdâr olan on beş bin kadar Islâm hanımının mürâcaat eylediği ve hizmete kabûl olunacak hanımların iffet ve salâh-ı ahlâk ve etvârı cemiyet-i mezkûrenin taht-ı taahhüdâtında bulunduğu anlaşılmış ve bunların devâir-i resmiye ve müessesât-ı umûmiyede kadınlar tarafından mümkünü'l-ifâ hizmetlerde istihdâmı münâsib görülmüş olmağla emânet-i aliyyelerine merbût haştahânelerde ve müessesât-ı sâirede ve ne gibi hizmetlerde ne kadar hanım me'mûr istihdâmı mümkün bulunduğunun iş'ârını ricâ ederim ol bâbda.

8 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 2106, Dosya: 42, Numero: 10, Aded: 5, Vesika: 1.

BELGE IX⁹

(26 Nisan 1917)

Şehremâneti'ne Kadın Me'mûrlar

Şehremâneti tarafından lüzûm görülen hanım me'mûrlardan şimdilik birisi emânet muhâsebe kalemine, biri de Üskûdâr Dâiresi tahrîrât kalemine ta'yîn olunarak vazîfelerine mübâşeret eylemişlerdir. Kadıköy, Bâyezîd Dâireleri ile Emânet Evrâk kaleminde istihdâmına lüzûm görülenler ta'yîn olunacaktır.

9 "Şehremâneti'ne Kadın Memûrlar", *İktisâdiyât Mecmûası*, No. 53, 26 Nisan 1333, s. 7.

(3 Mayıs 1917)

L'Agriculture et les femmes

Nous lisons dans les journaux de Damas que S. E. Djémal pacha, commandant en chef de la 4me armée, a décidé la création de bataillons de femmes pour le service agricole.

Ces bataillons seront envoyés à Adana, Bekàa et Bissan.

On donnera à femmes tout ce qui leur faut pour assurer la subsistance de leurs familles.

Voilà un nouveau pas dans la voie du progrès féminin dû encore à S. E. Djémal pacha.

10 "L'Agriculture et les femmes", *Iktissadiat Mecmouassi*, No. 54, 3 Mayıs 1333, s. 4.

BELGE XI¹¹

(10 Mayıs 1917)

Kadın İşçiler

İslâm hanımlarını çalışdırma cemiyeti tarafından vukû' bulan taleb üzerine İzmir'den İstanbul'a 80 kadın işçi gönderilmiştir.

11 "Kadın İşçiler", *İktisâdiyat Mecmûası*, No. 55, 10 Mayıs 1333, s. 7.

BELGE XII¹²

(10 Mayıs 1917)

İzmir'de Kadın Tanzîfât Amelesi

İzmir'de dahi belediyeye aid husûsât-ı tanzîfiye ve inşâiyede kadınlar istihdâmı takarrür etmiştir.

12 "İzmir'de Kadın Tanzîfât Amelesi", *İktisadîyat Mecmûası*, No. 55, 10 Mayıs 1333, s. 7.

(12 Temmuz 1917)

Naciye Sultân Hazretleri Zîr-i Himâyelerinde

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi

Idâre-i Umûmiyesi

222 / 172

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Devletlû efendim hazretleri,

Cemiyetin taht-ı azminde olan teşebbûsât-ı hayriye-i mütenevvia cümlesinden olmak üzere memleketin nukât-ı muhtelifesinden cemiyet himâyesine ilticâ eden esnân-ı muhtelifede zûkûr ve inâs merkezde mevcûd yedi yüz elliye karîb yetim ve bi-kes çocuklardan mâadâ el-yevm merkeze vürûd etmek üzere yolda bulunan bin sekiz yüz kadar etfâlin terbiye ve istihdâmlarına hasr-ı ehemmiyet ve i'tinâ kılınmakta ise de makam-ı devletlerinden feyz-yâb olan bi'l-cümle müesseseler ve cemiyâtın te'mîn eylediği muvaffakiyât-ı haseneden cemiyetimiz dahi istifâde eylemek üzere etfâl-i mezkûre himâyelerine vesile-i müstakille olabilecek ticârethânelere dârû's-sinâalara çiftlik sahiplerine ve dâhili hizmetlerde hânelerde bunların emr-i kabûllerinde mazhar-ı rağbet olmaları için icâb edenlere emirname-i mahsûsa-i cenâb-ı nezâret-penâhileri şeref-tastir buyurulmak sûretiyle cemiyetimiz hakkında dahi vatan-perverâne ve aceze-nüvâzâneleri bîdiriğ buyurulması temennisiyle mücâseret eder ve ihtirâmât-ı fâikamı takdim ile kesb-i mübâhât eylerim ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men le-hû'l-emrindir.

fi 12 Temmuz sene 1333

Müdü-r-i Umûmî

İsmâil Hakkı

13 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Aded: 3, Vesika: 2.

(25 Temmuz 1917)

Dâhiliye Nezâreti Idâre-i Umûmiye Dâiresi
Umûm Müsveddesi

Devletlû ismetlû Naciye Sultân hazretlerinin zir-i himâyelerinde merkezi Dersaadet'de olmak ve icâbında memâlik-i Osmâniye'nin sair şehirlerinde şube açmak üzere teşekkül eden Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi kendi himâyesine ilticâ eden zükûr ve inâs yetim ve bî-kes etfâlin terbiye ve istihdâmlarına hasr-ı ehemmiyet etmekde olduğundan etfâl-i mezkûrenin ticârethânelere dârû's-sinâalara çiftlik sahiplerine ve dâhili hizmetlerde hânelere emr-i kabûllerinde mazhar-ı rağbet olmaları için icâb edenler nezdinde teşvikât ve tergibât-ı lâzime ifâsı tavsiye olunur efendim.

25 Temmuz 333.

14 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-37, Sıra: 6, Aded: 3, Vesika: 1.

(27 Temmuz 1917)

Dâhiliye Nezâreti
Idâre-i Umûmiye Vilâyât Müdüriyeti
11932 Umûmî
Umûm 318

Trabzon Vilâyet-i Aliyesine

Devletlû ismetlû Naciye Sultân hazretlerinin zir-i himâyelerinde merkezi Der-saâdet'de olmak ve icâbında memâlik-i Osmâniye'nin sâir şehirlerinde şube aç-mak üzere teşekkül eden Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi kendi himâ-yesine ilticâ eden zükûr ve inâs yetim ve bî-kes etfâlin terbiye ve istihdâmlarına hasr-ı ehemmiyet etmekde olduğundan etfâl-i mezkûrenin ticârethânelere dâ-rû's-sinâalara çiftlik sahiplerine ve dâhili hizmetlerde hânelere emr-i kabûllerin-de mazhar-ı rağbet olmaları için icâb edenler nezdinde teşrifât ve tergibât-ı lâ-zıme ifâsı teveccüh olunur efendim.

fi 7 Şevval 335 ve fi 27 Temmuz 333.

Dâhiliye Nâzırı
nâmına müsteşâr

15 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.I.UM, Dosya: E-36, Sıra, 31, Aded: 1.

BELGE XVI¹⁶

(15 Ağustos 1917)

Bilgi Yurdu Işığı

Devletlû ismetlû Naciye sultân aliyetü's-şân hazretlerinin zîr-i himâyelerinde bulunan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi dârü's-sinâaları ma'mûlâtından olarak her nev'i bluz ve sâire Çarşı Kapı'da kâin idâre-i umûmiye binâsı tahtındaki mağâzalarda bi't-teşhîr pâzâr-ı fûrûhta vaz' olunduğu ve derece-i nefâset ve ehveniyeti câlib-i rağbet-i umûmiye olmakdan nâşi ölçü üzerine dahi sipâriş kabûl edildiği beyân ve i'lân olunur.

16 "Devletlû ismetlû Naciye Sultân aliyetü's-şân...", *Bilgi Yurdu Işığı*, No. 5, 15 Ağustos 1333, ek, s. 10.

(10 Eylül 1917)

**Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu
Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi**

Müsvedde Hâlinde

10 Eylül 1333

**İstanbul
Matbaa-i Orhâniye
1333**

Teşkilât

Fasıl: 1, Kısım: 1

Madde-1: Tecârüb neticesine ve gösterecekleri ma'lûmât ve liyâkata göre bi'l-âhire kâmilen kadınlardan mürekkeb olmak üzere şimdilik kumanda ve inzibât hey'eti zâbitân ve askerden ve müstahdemîni kadınlardan ibâret olmak üzere Harbiye Nezâret-i celîlesinin müsâadesiyle Birinci Ordu-yı Hümâyûn'ca bir tabur teşkil ve Kadın Birinci İşçi Taburu nâmiyle tevsim olunmuştur.

Madde-2: Bu taburu teşkîlden maksad kadınları bî'z-zât te'mîn-i maîşete alıştırmaktır.

Madde-3: Kadın işçi taburu cephelere sevk olunmayıp gerilerde istihdâm olunur.

Madde-4: Taburun zâbitân ve efrâdı umûmiyetle hüsn-i hâli mazbût ve müte-ehhil olan erkeklerden intihâb ve ta'yin olunur.

Madde-5: Istihdâm olunacak kadınlar iki sınıf olup bir kısmı maâşlı me'mûreler ve diğer kısmı bir nefer muhassasâtıyla beraber ücret veya yevmiyeli işçilerdir.

Madde-6: Kadın Birinci İşçi Taburu'nun kadro ve projesi tecârûbe nazarân kâbil-i ta'dildir.

Madde-7: Tabur hey'et-i idâresi ve bervech-i âti sûretde teşekkül eder.

17 *Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limât-nâmesi, (İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1333), 26 s., 6 pl.*

Hey'ete dâhil bulunan kadınlar vazifede iktisâb-ı mümârese edinceye kadar tazmînâta iştirâk etmezler.

Teftîşât netâyicine göre tazmînâta erkekler misillü sûret-i iştirâkleri ayrıca emr olunur. [s. 4]

- 1- Tabur kumândanı
- 2- Bölük kumândanı
- 3- Hesâb me'mûru
- 4- Tabur başkâtibi
- 5- Bölükbaşı

Madde-8: Taburda bir zirâat me'mûruyla bir de yol mühendisi bulunacaktır. Bunların vezâifi hakkında ayrıca bir ta'lîmât yapılacaktır. Zirâat me'mûru ve mühendis sivil ahâlden tedârik olunursa muhassasât-ı şehriyeleri orduca takarrür etdirilir. Silâh altında bulunan efrâddan olduğu takdirde haklarında emsâli misillü muâmele olunur.

Madde-9: Taburda bir revir ihdâs olunacak ve hastabakıcılar burada ifâ-yı vazife edeceklerdir.

İşçi kadınların vazifeye sevki sırasında hastabakıcılardan biri kâfileye refâkat eder ve sıhhiye çantasını işçi kadınlardan birisi taşır. Tabur müfrez olursa tabur tabîbî bütün müfrezelere devr-i teftîşe mecbûr ve hastabakıcıların vazifelerinde yetiştirilmesinden mes'ûldür.

Madde-10: Hastabakıcılar muâmelât-ı resmiye dolayısıyla bölük kumândanlarının ve vezâif-i sıhhiyece tabur tabîbinin emrinde bulunurlar.

Şerâit-i Kayd ü Kabûl

Fasıl: 1, Kısım: 2

Madde-11: Kadın taburu müstahdemini şimdilik tebaa-i Osmâniye'den ve sağlam kadınlardan intihâb olunur. Malûle kabûl olunmaz. Kayd ü kabûl muâmelesi tâlibâtın arzûlarıyla icrâ olunur.

Madde-12:- Kadın taburuna fahrî me'mûr ve hastabakıcı olarak isteyen kadınlar da kabûl olunur ve sûret-i istihdâm karârlaşdırılır. [s. 5]

Madde-13: Kadın taburuna dâhil olacak kadınlar ile tabur arasında nümûne sine tevfikân bir mukâvelenâme teâtî olunur. [Nümûne 1]

İşbu mukâvelenâme kayd ü kabûl günü tarafeyince imzâ ve temhîr olunur. Mukâvelenâmelerden kâtibe ve me'mûrelere aid olanlar orduca ve işçi kadınların mukâvelenâmeleri taburca tasdik olunur.

Mukâvelenâmeler ikişer nüsha tanzîm olunur. Birisi taburda hıfz olunur. Diğeri kadına verilir. Herhangi bir sebepten dolayı mukâvelenâmeyi fesh ederek terk-i vazife etmek isteyen kadın on gün evvel mes'eleyi mâfevkine ihbâr etmeğe mecbûrdur. Mukâvelenâme ahkâmı bir mazeret-i meşrû'aya müstenid olmadığı hâlde müddetinin hitâmından evvel fesh olunamaz.

Madde-14: Tabur kadınlarının nüfûs tezkireleri ve aşî şehâdetnâmeleri ve mahallenin hüsn-i hâl mazbataları taburda kontrato ile birlikte hıfz olunur. İşbu evrâkın mevcûdiyeti şartdır.

Madde-15: İşçi taburuna kayd ü kabûl olunacak bi'l-umûm kadınlar bervech-i âtî şerâite tâbî'dir:

- 1- Kucakda taşınır çocukları olmamak
- 2- Ehl-i iffet ve nâmûsdan bulunmak [mahallesinden ilmuhaber]
- 3- Aşılı olmak [aşı şehâdetnâmesi beraber bulunacak]
- 4- Emrâz-ı sârîye ve müzmînenen sâlim bulunmak [muâyene-i sıhhiyye tâbî']
- 5- Güçlü ve kuvvetli olmak
- 6- Yaşı asgarî 18 azamî 40 olmak.

Madde-16: Ale'l-umûm tabur kadınları orduca ta'yîn edilecek bir hey'et-i sıhhiye marifetiyle taburda muâyene edilirler. [Hey'et-i sıhhiye âzâsından biri kâbile olacaktır.]

Madde-17: Kadın taburuna kayd ü kabûl olunacak kadınlar Dersaâdet'de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nce ve taşralarda mahallî mecâlis-i idârelerince intihâb [s. 6] ve i'zâm olunurlar. Gerek Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nce ve gerekse mahallî mecâlis-i idârelerinden gönderilecek kadınlar taburca yeniden imtîhâna ve muâyeneye tâbî' olup şerâit-i lâzimeyi hâiz olmayanlar kayd ü kabûl olunmaz. Kabûl edilmeyenlerin mesârif-i vâkîalarından dolayı tazmînât talebine hakları yoktur.

Madde-18: Me'mûre ve kâtibeler ve hastabakıcılar behemehâl okur-yazar olacaktır.

Vezâif-i Umûmiye

Fasıl: 1, Kısım: 3

Madde-19: Me'mûre kadınların vezâifi kendilerine muâdil erkekler vezâifinin aynıdır.

Madde-20: Debboy me'mûresinin mercii bölükbaşı misillü doğrudan doğruya tabur kumândanıdır. Bölüklerin debboyu bulunmayacaktır.

Madde-21: Kadın taburu müstahdemîni lede'l-icâb orduca tensîb edilecek merâsim-i mahsûsa hâzır bulundurulur.

Madde-22: Tabur zâbitânı sûret-i dâimede vazifeleri başında bulunacak ve kadınların ikâmet eyledikleri karârgâha civâr hânelerde maa-âile ikâmet eyleyeceklerdir. Zâbitânın lüzûmu hâlinde kâffesinin bir sâat zarfında vazife başında bulunmaları şartdır.

Madde-23: Tabur kumândanı mevcûd kavânin ve nizâmât ile evâmîr-i mübellağa mücibince müretteb vezâifi tabur kadınlarına ta'lîm ve tedrîs etdirecek ve bunların bir an evvel iktisâb-ı mümârese ve ihtisâsına gayret edeceklerdir. [s. 7]

Madde-24: Taksîm-i vezâif ve iştigâlât programının tertîbi tabur kumândanına aiddir. Tabur kumândanı alâkadârânın bu bâbda vukû' bulacak teklîfâtını nazar-ı dikkate almakla beraber red ve kabûl veya ta'dilinde muhtârdır.

Madde-25: Kâtibe ve me'mûrelerin ve hastabakıcıların ifâ-yı vazifede matlûb vechile yetiştirilmesinden birinci derecede tabur kumândanı mes'ûldür.

Madde-26: Kâtibeler umûr-ı hesâbiye ve muâmelât-ı sâirede ve bölük ve ta-

kımbaşlar da hidemât-ı dâhiliye ve sevk ve idârede kesb-i mümârese edeceklerdir.

Madde-27: Kâtibe ve me'mûreler de zâbitân misillü nöbet tutarlar.

Madde-28: Kadınları iş başı etmek veya herhangi bir husûsu tefhîm eylemek için bölük ve takımbaşlara ve onbaşı, çavuş ve başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

Madde-29: Bi'l-umûm kadınlar işbu ta'lîmâtname ile mer'i kanûn ve nizâm-nâmelere ve evâmir-i mübellağaya tâbi'yetle gerek erkek gerekse kadın âmirlerinin vereceği her türlü nizâmî ve kanûnî emirleri ifâya ve iş başında azamî bir sa'y ü gayret ibrâzına mecbûrdur.

Madde-30: Me'mûre ve kâtibeler kendi taraflarından tanzîm ve i'tâ kılınan cedâvil ve evrâkdaki hatâiyâtıdan ve kayıdsızlıklarla müsâmahalardan terettüb edecek netâyicden mes'ûldür.

Madde-31: Tabur tahrîrî vezâifi bervech-i âtî sûretde üç kısma taksîm olunacak ve mevcûd kâtibeler mezkûr kısımlarda istihdâm olunacaktır. [s. 8]

Kısım 1

Teşkilât

Harekât

Ordugâh ve karârgâh umûru

Harb cerîdesi

Tarihçe

Mahrem muhâberât

Efrâd ve ameile ikmâli

Vesâit-i nakliye-i beriyeye ve bahriye muâmelâtı

Muhâberât [telefon muâmelesi]

Bi'l-umûm kuvve-i umûmiye muâmelât ve cedâvili

Esliha ve cephâne muâmelâtı

Yol ta'mîr ve inşâsı

Edevât-ı hafriye ve zirâiye

Harita [yol ve emâkin]

Amele iş cedvelleri

Umûr-ı baytariye

Eczâ-yı tıbbiye edevât ve malzeme-i sıhhiye

Revir muâmelâtı

Hastalar muâmelâtı

Melbûsât, techîzât ve tefrîşât

Debboy umûru

Inşâât

Kısım 2

Muâmelât-ı zâtiye [zâbitân, efrâd, kadın]

Mehâkim işleri
Merâsim
Taltîf
Mücâzât
Sansür
Evrâk kaydı
Firârî
Me'zûniyet
Müteferrik muâmelât
Ordu emr-i yevmîsi
Ordu emirnâmesi
Tabur emr-i yevmîsi
Kütüphâne
Tebdîl-i hava muâmelâtı
Kayd ü kabûl ve terkin-i kayd muâmelesi
Sicill-i ahvâl
Cûzdân
Kûnye ve adres defâtiri

Kısım 3

lâşe, tenvîrât ve mahrûkât
Kasa
Mübâyaât
Zirâat [kontrato ve haritasıyla beraber]
Harcirâh
Maâş
Ta'yînât
Amele yevmiyesi muâmelâtı
Müteferrika mesârifi muâmelâtı

Madde-32: İşçi taburu müstahdemîni istirahat ve meşgûliyet-i zâtiye saatleri hâric olmak üzere yirmi dört saat içinde sekiz saat çalışacaktır. [s. 9]

Umûr-ı Inzibâtiye ve Teftişât

Fasıl: 2

Madde-33: Tabur zâbitleri ve me'mûr ve me'mûreleri tabur kadınlarından hiçbir sûretle nezdlerine ve hânelerine kimseyi alamazlar. Kâtibe ve me'mûrele-
re de hademe nefer veya kadın verilemez.

Madde-34: İşçi tabur kadınlarının vazife hâricinde umûr-ı inzibâtiyesine polis me'mûrları dikkat edecektir. Kadın taburunun ikâmet eylediği mıntika civârına gayr-ı muayyen zamânlarda taburdan erkek veya kadından bir me'mûr ta'yini sûretiyle teftişât icrâ etdirilir.

Madde-35: Bi'l-cümle tabur kadınları tabura intisâbları müddetince hâricde

hiçbir sûretle ticâret edemeyecekleri gibi başkaca bir me'mûriyetde dahi bulunamazlar. Ve kıt'asında dahi ahz u i'tâ gibi ufak tefek satış muâmelâtı da yapamazlar.

Madde-36: Tabur kadınları askerî ta'lîmlerden muâf iseler de adâb-ı muâşeret ve âmirleri huzûrunda idâre-i kelâm ve tavr-ı hareket husûslarında tertîb edilecek bir program dâiresinde ikâmetgâhlarında ta'lîm ve terbiye olunurlar.

Madde-37: Kâtibe ve me'mûreler işçi kadınlarla dâimâ resmî bulunacaktır.

Muâmelât-ı Zâtîye

Fasıl: 3, Kısım: 1

Madde-38: Cemiyet-i İslâmiye ve mecâlis-i idârece intihâb ve i'zâm kılınan kadınların vazifeye ta'yîn, azl veyâhût âdem-i lüzûmuna mebni ihrâcî veya tardî ve taltîfî [s. 10] ordu kumândanlarına aiddir. Ordunun tensîb ve tasdikine iktirân etmedikçe bu gibiler hakkında mevâdd kesb-i kat'îyyet edemez.

Madde-39: Kadın işçi taburunda müstahdem me'mûre ve kâtibelere mahsûs olmak üzere orduda bir dosya tertîb edilecektir. Binâen-aleyh tabur kumândanı bu dosyaların muntazamân tutulabilmesine yarayacak bi'l-umûm vesâiki orduya irsâl eyleyecektir. Ayrıca tabur kumândanı bi'z-zât bir sicil defteri tanzîm edecek ve bu deftere gerek kâtibe ve me'mûre gerek işçi kadınların sicillâtını muntazamân kayd ü tahrîr edecektir. İşbu defter gâyet mahrem tutulacak ve mahtûmen selefden halefe devr ü teslim olunacaktır. [Nümûne 2]

Madde-40: Senede bir defa Kanûnievvel bidâyetinde kâtibe ve me'mûrelerin nümûnesine tevfiikan sicil varakaları tanzîm olunur. Ve fotoğrafları ilsâk olunarak nûshateyn olarak orduya gönderilir. İşbu sicillâtından bir nûshası orduda alıkonur. Nûsha-i sâniyesi Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ne irsâl kılınır. [Nümûne 3]

Madde-41: İşçi taburu müstahdemîni kendi arzûları dâhilinde dinî ve millî ve ictimâ'î herhangi bir maksad uğrunda iâne vermekde muhayyerdir. Fakat emir ve te'sîr tahtında iâne cem' edilemez.

Madde-42: Me'mûre ve kâtibelerin kabûl ve istihdâmını mutazammın mukâvele şerâitinin ta'dîl veya ilgâsını bi'l-hassa işden el çektilirilmesini veya azlîni mûcib mâhiyetde tedâbir-i inzibâtiye ittihâzı iktizâ ettiği takdirde tabur kumândanı esbâb-ı mûcibeyi hâvî bir kıt'a rapor tanzîm ile bu bâbdaki teklîfâtını ordu kumândanlığına arz eder. Teklîfât-ı mezkûrenin icrâsı bu bâbdaki rapor mündericâtının ordu kumândanlığı cânibinden tasvîb ve tasdik edilmesi mütevakkıfıdır. Maa-hâzâ hareket-i vâkıanın ehemmiyet ve mâhiyeti i'tibârıyla müttehemenin işden el çekdirilmesi icâb edeceği taburca takdîr olunduğu sûretde keyfiyet muvazzah bir kıt'a raporuyla seri'ân ordu kumândanlığına arz olunmak şartıyla tabur kumândanı kendi mes'ûliyeti tahtında muvakkaten me'mûriyetden el çekdirebilecektir. Bu bâbdaki rapor mükemmelen ve tamâmen tenvîr-i hakikat edebilecek [s. 11] ve mes'ele hakkında karar-ı kat'î ittihâzını teshil edecek derecede vâzih ve kat'î olacaktır.

Madde-43: Tabur kumândanı terfî-i me'mûriyet ve madalya ve nişân ve

takdîrnâme ile taltîfi iktizâ edenlerin teklîfâtını nûmûnesine tevfikân tanzîm ederek orduya arz ü inhâ' eder. Teklîfât orduca tahrîren tasdîk olunmadıkça mevkî'-i tatbîk ve icrâya vaz' olunamadığı gibi inhâ' olunanların da husûs-ı mezkûrdan haberdâr edilmemeleri ve bu gibi mesâilin mahrem tutulması lâzımdır. Terfî'-i me'mûriyet ve madalya ve nişân ile taltif her senenin Kanûnievvel ve Haziran ibtidâlarında me'mûre ve kâtibelere aid takdîrnâme teklîfleri her ayın sonuncu günleri ve işçilere aid kıymetli takdîrnâme inhâ'ları da her hafta nihâyetinde orduya arz olunur.

Madde-44: İşçi taburu kadınları vazifede bulundukları müddetce teehhül hakkına mâlik olup ba'de't-teehhül vazifeye devâmı arzûsuna tâbî' bırakılır.

Madde-45: Tabur kadınlarının efrâd-ı âilesi sicilâtı ve ikâmet adresleri taburca defter-i mahsûsuna kayd edilir. Âilesi tebdîl-i mekân etdikçe yeni adresin verilmesi mecbûridir. [Nûmûne 5]

Madde-46: Bi'l-umûm kadınlar taburda yeldirme ve başörtü ile çıkaracakları fotoğraflardan birer nüshası yeddlerine verilecek cûzdânlara îlsâk edilir. İkinci nüsha taburun sicil defterine, üçüncüsü ve dördüncüsü kontratolara, beşinci ve altıncı sicil-i ahvâl varakalarına, yedinci, sekizinci, dokuzuncu umûmî kolleksiyona îlsâk edilecektir.

Madde-47: Kadınlar hidmet-i askeriyeye dâhil olmadan evvelki zamâna aid bi'l-cümle hukûk ve sâire davâlarını yeni hizmetini vesile ittihâz ederek kıt'ası kumândanlığına hiçbir mürâcaat hakkı yoktur. Bu gibi mütekaddim deâvinin rûyeti mehâkim-i âidesine bi'z-zât mürâcaatına bırakılır.

Madde-48: Kadın işçi taburu müstahdemîninin mektûbları tabur kumândanlığıınca musaddak bulundukça asker mektûbları misillü posta ücretinden müâfıdır. [s. 12]

Madde-49: Muâmelât-ı zâtiyeye aid istidâlar damga resmine tâbî'dir.

Madde-50: İşçi taburu kadınlarına her türlü husûsât-ı şahsiye ve resmîyelerine esâs olmak üzere birer hüviyyet cûzdânı esmânî mukâbilinde verilir. İşbu cûzdânlar dâimâ sâhibesi nezdinde bulunup muhteviyâtı tabur defâtirinde kayd edilir. Kâzâen ziyâi hâlinde icrâ kılınacak tahkikât üzerine bedeli mukâbilinde yenisi verilir. [Nûmûne 6]

Madde-51: Kadın işçi taburu hakkındaki ta'lîmâtınâmenin mevâdd-ı mündericesi taburca tatbîk olunacaktır. Hin-i icrâda tebdîl veya ta'dilî iktizâ eden kısımları hey'etçe tanzîm kılınacak esbâb-ı mücibeli fezleke ile orduya arz ü teklîf edilecektir. Aksâm-ı mezkûre hakkında ordu tarafından bir emir gelmedikçe hod-be-hod ta'dil edilemez.

Madde-52: İşçi taburu zâbitân ve me'mûrîn-i askerîyesiyle kâtibe ve me'mûre ve okur-yazar işçi kadınlarına işbu ta'lîmâtınâmelerden birer nüshası esmânî mukâbilinde i'tâ olunur.

Madde-53: Tabur kumândanı me'mûre ve kâtibelerin ne vezâifde istihdâm olunduklarını kendilerine işâret eyleyerek orduya arz eder ve icâbında bunların vezâifini tebdîl edebilir ve fakat der-akab keyfiyetden ve her ay nihâyetinde

tebeddülât-ı mezkûreden harb künyesi hâlinde orduyu haberdâr eyler. [Nümûne 7]

Madde-54: Kâtibe ve me'mûrelerin tabura aid evrâk-ı resmîyeyi nezdinde saklaması veyâhüd tesrî'-i muâmele için hânesine götürerek ertesi gün getirmesi gibi husûsât sûret-i kat'îyede memnûdur. [s. 13]

Taltif ve Me'zûniyet

Fasıl: 3, Kısım: 2

Madde-55: Maâşlı me'mûrelerin nasb ü ta'yîni, terfî' ve azli ordu kumândanlarına mevdû'dur.

Madde-56: Hidmeti şâyân-ı takdîr görülen işçi kadınlara yeddindeki kıymetli takdîrnâmeler mücibince ikrâmiye verilir.

Madde-57: Hidmeti emsâli arasında cidden taltife sezâ olanlar tabûr hey'etinin yapacağı mazbatalı inhâ' üzerine madalya ve nişânla taltif olunurlar.

Madde-58: Me'mûre ve kâtibelerin me'mûriyet-i hâzîralarının vesikası tabur hey'etinin iş'ârı üzerine orduca verilir. Onbaşı, çavuş, başçavuşluğa imtihân veren kadınların evrâk-ı imtihâniyesi orduca tedkik ve şâyân-ı takdîr görülenlerin terfî'i bi'l-âhire cüzdân ve künyelerine işâret olunur.

Madde-59: Tabur kadınlarına sa'y ü gayretlerine göre tabur hey'etinin inhâ'sına nazarân orduca matbû' takdîrnâmeler verilir. [Nümûne 8]

Elif- İşçi kadınlara verilecek beher takdîrnâme on kuruş mukâbili olarak kâbûl olunacak ve ay nihâyetinde sâhibesine takdîrnâmeler adedince ikrâmiye verilecektir. İşbu takdîrnâmelerin zahrına "ikrâmiyesi verilmiştir" diye işâret ve taburun mühr-i resmîsiyle tahtîm edildikten sonra makbûz mukâbilinde kasa-da hıfz ve sâhibesinin cüzdânına ne kadar ikrâmiye verildiği kayd olunacaktır. [Nümûne 9]

Be- Me'mûre ve kâtibelere verilecek takdîrnâmeler hüsn-i hidmet ve gayretinin bir hâtırası olarak i'tâ kılınacağından bunlara mukâbil taburca ikrâmiye verilmez. İşbu takdîrnâmeler ufak kıt'ada takrîrlik kâğıdlara orduca yazılarak verilecektir.

Madde-60: Sûret-i taltif bervecch-i âtî sıra ile icrâ olunur:

Elif- Takdîrnâme

Be- Madalya veya nişân

Hı- Zamm-ı maâş, terfî'-i me'mûriyet [s. 14]

Madde-61: Müteehhile kadınlara, gündüzün işin başlangıcında isbât-ı vücûd etmek şartıyla haftada dört gece izin verilir. İşin başlangıcında isbât-ı vücûd edemeyecek kadar uzakda ikâmet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir.

Madde-62: Müteehhil olmayanlar yalnız ebeveyni nezdine perşembe akşâmı izinli gidebilip cuma günü akşâmı tabura iltihâk ederler. Ebeveyni olmayanlara izin verilmez. Ebeveyni olanlar mahalleden bir ilmuhaber getirmeğe mecbûrdur.

Madde-63: Tahâret ve nezâfet izin günlerine münhasır olup başka gün tahsîs edilmez.

Madde-64: Cuma günleri ve eyyâm-ı resmiye ve mübârekede vazife-i umûmiyeye hâlel gelmemek şartıyla gündüzün bi'l-münâvebe ve bir nisbet dâhilinde me'zûniyet i'tâsı tabur kumândanının me'sûliyet ve selâhiyetine mevdû'dur.

Madde-65: Kadınlardan taşralı olanlara ve mazereti meşrû' bulunanlara sene-de (gidip gelme müddeti dâhil olmamak üzere) yirmi gün izin verilir.

Madde-66: Teehhül edeceğini evrâk-ı müsbete ile isbât edenlere me'zûniyet-i mukanneneden gayrı yirmi gün daha izin verilir.

Madde-67: Kâtibe ve me'mûrelerin me'zûniyetleri müddetince maâşâtı tamamen tesviye olunursa da iâşe edilmez.

Madde-68: Me'zûniyet günleri için kadınlara yevmiye verilmediği gibi o günlerde iâşe de olunmaz.

Madde-69: İşbu me'zûniyet hüsn-i hizmeti altı mâha reside olmayanlara i'tâ olunmaz.

Madde-70: Me'zûniyet i'tâ olunmazdan evvel hidemâtın hâlel ve sekteден vikâyesi ile beraber herkesin hukûku seyyânen muhâfaza edilecek sûretde münâvebeye tâbî tutulması lâzımdır.

Madde-71: Me'zûnen gidenlere mesârif-i râhiyye nâmına birşey verilmez.

Madde-72: Taşraya me'zûnen azimet edeceklerin ve İstanbul'a yirmi gün izin alacakların vesikaları ordudan i'tâ olunur. [s. 15]

Me'mûr ve İşçilerin İzdivâcı Hakkında

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Tarafından Müttehhaz Mukarrerât Sûretidir:

1- Cemiyet'de mukayyed bulunan me'mûr ve me'mûreler ile dâimi işçilerden erkekler azamî yirmi beş ve kadınlar yirmi yaşında teehhül etmek mecbûriyetindedirler.

2- İşçi hanımlara hâricden bir erkek tâlib olduğu hâlde cemiyet zâbita marifetiyle veyâhûd diğer sûretle icrâ edeceği tahkikât neticesinde zevc-i mezkûrun hüsn-i hâl ve kifâyeti tebeyyün ederse bu izdivâcın husûluna çalışacak aksi takdirde işbu izdivâca cemiyetce muâvenet edilmeyecektir.

3- Cemiyet müstahdemîninden olmayıp da izdivâc etmek arzûsunda bulunan kadınlara da cemiyet icrâ-yı vesâtet edecektir.

4- Cihâz tedârikinden âciz olan hanımların hâllerine münâsib birer cihâz hâzırlamak husûsunda cemiyet muâvenet-i lâzımede bulunacaktır.

5- Teehhül edecek hanımın zevci hâricde âilesinin te'mîn-i maişetine kifâyet edecek bir işe sahip değilse cemiyet zevc-i mezkûrun iş bulması için vesâtet edecektir.

6- Yirmi beş yaşını ikmâl edip de izdivâc etmeyen erkeklerin yüzde on istihkâkları tevkîf edilerek cemiyetle âlâkası kat' edilecektir. Yirmi bir yaşını bitirip de izdivâc etmemiş ve cemiyetçe kendilerine münâsib bir zevc bulunmuş olduğu hâlde izdivâc etmemekte ısrâr eden kadınlar hakkında aynı vechile muâmele olunur.

7- Müstahdeminden teehhül eden erkek ve kadınlara yevm-i izdivâclarından i'tibâren yevmiyelerine meclis-i idâre kararıyla yüzde yirmiye kadar zamm edilir ve işbu izdivâcdan vukû' bulacak tevellüdât için de meclis-i idâre kararıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zammıyât icrâ edilir. [s. 16]

Divân-ı Haysiyet ve Mucâzât

Fasıl: 3, Kısım: 4

Madde-73: Kadın işçi taburunda bir divân-ı haysiyet bulunur.

Madde-74: Divân-ı haysiyet tabur kumândanının riyâsetinde âtîdeki zevât-dan mürekkebirdir:

Tabur kumândanı	- Re'îs
Bölük kumândanı	- Âzâ
Bölük mülâzımlarından biri	- Âzâ
Bir bölükbaşı hanım	- Âzâ
Bir takımbaşı hanım	- Âzâ (aynı zamânda muharrîre)

Madde-75: Divân-ı haysiyete me'mûr işbu hey'etin tatbîk mühürleri nüsha-teyn olarak orduya gönderilir.

Madde-76: Divân-ı haysiyet re'îsi ve âzâları vicdânî karâr ve selâhiyet dâiresindeki husûsâta hüküm vereceğinden mes'eleyi bî-tarafâne sûretde mütâlâa ve tedkîke mecbûrdurlar.

Madde-77: Divân-ı haysiyet re'îsi rey-i münferid ile hiçbir şeye hüküm veremez. Her husûsda behemahâl en küçüğünden bed' ederek sıra ile ârâya mürâcaat ve ekseriyet üzere hüküm olunur.

Madde-78: Divân-ı haysiyet fevkalâde ahvâl müstesnâ olarak haftada azamî üç defa olmak ve nihâyet bir ilâ iki saat devâm etmek üzere ictimâ' eder.

İctimâ' günleri ve saatleri re'îs tarafından ta'yîn edilir.

Madde-79: Şikâyet maksadıyla verilecek istidâlar tabur kumândanlığınca berâ-yı tedkîk divân-ı haysiyete havâle olunur. [s. 17]

Madde-80: Divân-ı haysiyete verilecek idârî her türlü cezâ mahkûmenin sicil-line kayd olunur.

Madde-81: Divân-ı haysiyetden birisi hakkında şikâyet vâkî' olduğu zamân tabur kumândanlığınca yerine başkası ta'yîn olunarak hey'et ikmâl ve orduya arz-ı keyfiyet olunur.

Madde-82: Me'zûniyet istihsâl etmeksizin vazifeye devâm etmeyen ve zamânında vazife başına gelmeyen me'mûre ve kâtibeler divân-ı haysiyetin hüküm ve kararıyla kiste'l-yevm muâmelesine tâbî'dir. Üç defa kiste'l-yevm cezâsına dâ'î olanların bir aylık maâşî kesilir. Tekerrür hâlinde divân-ı mezkûrun kararıyla terkîn-i kayd muâmelesi icrâ edilir.

Madde-83: Kadınlar tarafından her ne sûretle olursa olsun irtikâb edilecek kusûr ve kabâhatler vukû'a getirilecek yolsuzluklar divân-ı haysiyetce tedkîk ve kâbil-i icrâ olanlar hall olunur.

Madde-84: Mes'eale divân-ı haysiyetçe kâbil-i hall olmadığı takdirde cürmüne göre muâmele-i kanûniye îfâ kılınmak üzere işçi kadınlar evrâkla birlikde tabur-

ca cihet-i adliyye tevdi' olunur. Me'mûre ve kâtibeler hakkındaki evrâk evvel emirde orduya gönderilerek verilecek emre göre haklarında muâmele olunur.

Madde-85: Divân-ı haysiyet 1) bir haftaya kadar koğuş-bend ve habs, 2) cezâ-yı nakdî, 3) divân-ı haysiyet huzûrunda tekdîr, 4) evâmîr-i yevmiye ile neşr edilmek üzere tekdîr husûsâtını hükm edebilir. Tabur kumândanı icrâ eder. Habse mahkûm olanlara bi't-tabii yevmiye verilmez. Muhtelif zamânlarda on beş gün habse mahkûm olanların kaydları terkîn edilir.

Madde-86: Herhangi bir sebeple terkîn-i kayda mahkûm olan işçi kadınlar esbâb-ı mahkûmiyetlerini müş'ir mazbata ve tabur kumândanı tarafından yazılan tezkere ile Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi müdüriyet-i umûmiyesine sevk ve teslim [s. 18] olunurlar. Me'mûre ve kâtibelerin terkîn-i kaydı hakkında ki mazbata tedkik edilmek üzere orduya takdîm olunur.

Madde-87: Taburdan firâr eden derhâl polis me'mûrünü vâsıtasıyla ta'kib ve derdest etdirilir. Divân-ı haysiyetçe isticvâbı icrâ kılındıktan sonra cürmüne göre muâmele yapılır. Bu gibilere bir daha diğer mahallerde iş verilmemek üzere Cemiyet-i Islâmiye'ye iş'âr-ı keyfiyet olunur.

Madde-88: Kadınlara darb cezâsı tatbik olunmaz.

Madde-89: İş başında atâlet gösterenler veyâhûd arkadaşları çalışırken işini terk edenlerin muattal kalan işleri nisbetinde yevmiyelerinden bir kısmı kat' edilir. Bu vechile kat' olunan yevmiye ikrâmiyelere bir kısım karşılık olmak üzere tabur kasasında muhâfaza olunur.

Madde-90: İşçi kadın ve müstahdemine hâricden taaruz ve tasallut vukû'u hâlinde fâilleri divân-ı harbe tevdi' olunur.

Madde-91: Kadınlardan birisi ikâmet eylediği dâireyi veya ordugâha âmirlerine ma'lûmât vermeksizin (velev ki taallukâtından bulunsun) bir erkek getirildiği hâlde derhâl tard olunur.

Madde-92: Akrabâ ve taallukâtından olduğu kıt'asınca ma'lûm ve ma'rûf olmayan erkek ve münâsebeatsız kadınlarla ülfet veya telefon, telgraf, mektûb ve tezkere ile muhâbere etmek tardı mücibdir.

Madde-93: Hıyânet, casûsluk, ayartıcılık, ferâiz-i askeriyeye muhâlefet, isyân, itâatsizlik ve mukâvemet, nüfûz-ı me'mûriyeti suistimâl, eşyâ-yı askeriyeyi satmak, aşırnak ve rehin etmek ve satın almak, sirkat, yağma ve tahrib, idâre-i askeriyede sahtekârlık, istikâmesizlik ve irtikâb, işret, kumarbazlık, hizmetden savuşmak, arkadaşlarından karzân para almak, dolandırıcılık, komisyonculuk, simsârlık, uygunsuz erkek ve kadınlarla refâkat etmek, istifsâr-ı resmîye hilâf-ı vâkî' cevâp vermek, tenbelliği ve batâeti veya vazifede [s. 19] ihmâl ve tekâsül-i i'tiyâd etmek, vazifenin hîn-i tevdi'inde veya esnâ-yı ifâsında temârüz etmek, ala-meleî'n-nâs madâribe ve müşâteme etmek, hastaya yanlış ilaç vermek veya bakmamak, fuhşu tebeyyün etmek.

İşbu ahvâlden divân-ı haysiyetçe kâbil olanlar yapılır. Mütebâkisi mevkî-i muâmele konur.

Mahsûsât ve Umûr-ı İdâre

Fasıl: 4, Kısım: 1

Madde-94: Kadın taburunda müstahdem ve orduya mensûp zâbitân ve efrâd kendi rütbelerine mahsûs muhassasâtı tamâmen alırlar. Kâtibe ve me'mûrelerin maâşâtı bervech-i âtidir:

	Asgarî Maâş (kuruş)	Azamî Maâş (kuruş) (kıdem ve hüsn-i hizmeti sebkât etdikçe verilecektir)
Tabur başkâtibesi	600	800
Tabur ve bölük kâtibeleri	500	700
Tabur iâşe me'mûresi	600	800
Tabur debboy me'mûresi	500	700
Bölükbaşı	600	800
Takımbaşı	400	600
Hastabakıcı	300	450
Terzi	500	600
Aşçı	250	350 [s. 20]

Madde-95: Me'mûre ve işçi kadınların yevmiyelerinden yüzde on kesilerek her ay musaddak defterleri ile birlikte Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idâre-i umûmiyesine gönderilir.

Me'mûre ve kâtibeler kıyla ittihâz edilen meskende ikâmet etdikleri hâlde bir nefer tayını vaz'-ı kazgân edilmek şartıyla taraf-ı mîriden iâşe olunurlar. Aynen erzâk veya bedelâtı verilmez.

Madde-96: Veznelerden alınacak maâşât veya tahsîsât-ı sâire ile emvâle teslim olunacak mebâliğin sûret-i ahz ve tesliminde behemehâl kâtibelerden münâvebe ile biri bulundurulur.

Madde-97: İşçi taburu kadınları vapur veya şimendüferle bir mahalle me'mûren gönderilecek olurlarsa me'mûre ve kâtibeler ikinci mevki ile işçi kadınlar üçüncü mevki ile sevk olunurlar. Bunların gerek esnâ-yı râhda ve gerek ikâmet hâlinde iskân ve iâşeleriyle vapur ve şimendüfer, tünel ve tramvay ve kayık ücretleri ile esnâ-yı râhda yevmiyeleri taburca müteferrikadan tesviye olunur.

Madde-98: Taburda ayrıca bir mübâyaa me'mûr veya hey'eti teşkil veya ihdâsına lüzûm yoktur. Hey'etden icâb edenler muhtelit bir hâlde münâvebe ile mübâyaaâta me'mûr edilir. Mübâyaaâtın nef'-i hazineyi muhâfaza ve suistimâlden berî sûretde icrâsından tabur hey'eti müctemian mes'ûldür.

Madde-99: Her kadın zâta mahsûs bir mühûr hakkı etdirecek, mühûrde isim ve pederi ismi ile memleket ismi bulunacaktır.

Madde-100: Maâş, yevmiye ve ikrâmiyeler hey'et huzûrunda tevzî' ve tak-sîm olunur.

Madde-101: Yedindeki cûzdâna işâret edilmek şartıyla fazla parasını tabur

kasasında muhâfaza ettirmek hakkı mevcûd olup, lüzûmundan fazla parayı hiçbir kadın nezdinde taşımağa me'zûn değildir.

Madde-102: Taşradan gönderilecek kadınların mesârif-i râhiyesi kendilerine [s. 21] aid olup bir mazeret-i meşrû'a dolayısıyla taburu terk edenlerin mesârif-i râhiyesi hükümetçe deruhde olunarak memleketine sevk olunur.

Madde-103: Ya arzusuyla veya cezâen kaydı terkîn edilenlere hükümetçe mesârif-i râhiye ve sâire verilmez.

Madde-104: İşçi kadınlar efrâd-ı askerîye gibi maâş alır ve taraf-ı hükümetden iâşe olunurlar. Aynen erzâk veyâ bedelâtını alamazlar.

Madde-105: İşçi kadınların gördükleri işe göre yevmiyesi veya iş hâsılları orduca ta'yîn olunur.

Madde-106: İşçi taburuna mensûb her kadın, taraf-ı miriden aldığı eşyâ ve melbûsât ve techizâtın esmânı kadar kasaya depozito vaz'ına mecbûrdur.

Madde-107: Yeniden depozito vaz' edecek kadar parası olmayanın maâş ve yevmiyesinin onda biri kat' edilmek sûretiyle depozito te'mîn edilir.

Madde-108: Bilâ-mazaret kontratoyu fesh edenlerden ve her ne sûretle olursa olsun bilâ-müsâade terk-i vazife eyleyenlerden mesârif-i iâşe ve melbûsât ve techizât ve eşyâ-yı mirîye veya miâdına nisbetle o tarihteki esmânı istirdâd olunur. Depozito kifâyet etmez ise emvâline mürâcaat olunur. Mazeret-i meşrûaya mebnî kontratosu fesh edilen veya kontrato müddetini ikmâl ettikten sonra terk-i vazife eden kadından yalnız melbûsât ve techizât ve eşyâ-yı mirîye veya miâdına nisbetle o tarihteki esmânı geri alınıp iâşe masrafı alınmaz. Her iki hâlde istirdâd olunan melbûsât, techizât ve eşyâ-yı mirîye ve miâdından evvel tahrîb edilmiş ise derece-i tahrîbâta göre tazmînât ve zâyi olmuş ise esmânı alınır. Ve tazmîn ve istirdâd keyfiyeti te'mîn edilmedikçe depozito parası iâde edilmez.

Madde-109: Çocuklu kadınların çocuklarına taraf-ı miriden melbûsât verilmez. Yalnız sekiz yaşına kadar çocuklar için esmânı vâlidesince tesviye edilmek şartıyla yarım veya daha yukarı sindekiler için tam nefer muayyenâtı vaz'-ı kazgân edilebilir. İşbu çocuklar her gün muntazaman işçi taburu civârındaki mekteplerden birisine [s. 22] sevk ve aynı vechile celb olunmak sûretiyle tahsîl ve terbiyelerine taburca ihtimâm olunur. Çocukların hastaları taburca meccânen tedâvi olunur.

Madde-110: Bi'l-umûm kadınlara taraf-ı miriden âtide cins ve mikdârı muharrer eşyâ verilir:

- 1 ceket
- 1 şalvâr
- 1 yeldirme
- 1 başörtüsü
- 1 çift çorap
- 1 takım çamaşır
- 1 çift fotin
- 1 çift tozluk

- 1 eşyâ çantası
- 1 matara
- 1 ekmek torbası
- 1 ot minder kılıfı
- 1 yastık kılıfı
- 1 portatif çadır
- 1 battaniye
- 1 kilim
- 1 pelerin (me'mûreler için)
- 1 manto (işçi kadınlar için)

Madde-111: Bi'l-umûm kadınların vazife esnâsında, vukû' bulacak hastalıkları tıpkı bir asker gibi hükümetçe tedâvi olunur ve muâlece ve tedâvi ve iâşe ücreti nâmiyla birşey tevkîf olunmaz. Hastalığın devâmı müddetince kadınların maâşı tamâmen verilir. [s. 23]

İşçi kadınların yalnız yevmiyesi verilmez. Hastalıktan sonra hizmet edemeycekler bi'l-muâyene tebeyyün ettiği takdirde terhis olunur.

Madde-112: Ale'l-umûm her kadına icâb-ı sıhhîsi hâlinde tebdîl-i hava verilirse mesârif-i râhiyesi taraf-ı mîrîden te'mîn edilir.

Madde-113: Tebdîl-i hava veya izinli olarak hin-i sevkde kâtibe ve me'mûreler de dâhil olduğu hâlde bi'l-cümle eşyâ melbûsât ve techizât alınıp nâma hıfz ve me'zûniyetden avdetlerinde tekrâr i'tâ olunur.

Madde-114: Taburda mukayyed iken vefât edenlerin mesârif-i techiz ve tekfîniyesi tabur müteferrikasından tesviye olunarak defn olunur. Müteveffiyenin mütedâhil matlûbâtı var ise usûlen veresesine i'tâ olunur.

Madde-115: İşçi taburu kadınları pazubandını ve cûzdânını hâmil oldukça vapur, tramvay, tûnel, şimendüfer, köprü ve sâire gibi mahallerde tıpkı bir asker gibi nisf-ı ücrete ve muâfiyete nâil olurlar.

Madde-116: İşçi taburu kadınlarından tekâüdiye nâmiyla maâşlarından ve yevmiyelerinden birşey tevkîf olunmaz. Binâen-aleyh hakk-ı tekâüdleri yoktur.

Madde-117: Kesb-i istihkâk etmeden muhassasâtlarına mahsûben kasadan hiçbir kimseye tevzi'an açke i'tâ edilemez.

Madde-118: Müstahdeminden herhangi birisi kasden kendisini cerîha-dâr eder veya temâruz maksadıyla hastalanırsa hastalığı müddetince tedâvi ve iâşe masrafı kendisinden tahsil olunur.

Madde-119: Tabur debboyu için nümûnesine tevfikân bir eşyâ defteri tutulur. [Nümûne 10] [s. 24]

Kıyâfet

Fasıl: 4, Kısım: 2

Madde-120: Kadın işçi taburunun kadın kıyâfeti nümûnesine tevfikân i'mâl olunan pelerin, manto, ceket, şarvâr ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden i'bâretidir.

Madde-121: Bütün kadınlar nümûnesine tevfikân i'mâl etdirilen ve taburun mühr-i resmîsiyle tahtim olunan Kadın Birinci İşçi Taburu damga ve kayıt numero-sunu hâvi pazubandını sol kollarının kısm-ı ulyâsına yeldirmelerine rabt ederler.

Madde-122: Me'mûre ve kâtibelerin yakalarına nümûnesine tevfikân etrâfı bir santim eninde sırma şerid ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir.

Bölükbaşı ve takımbaşının sırma şerid ve yıldız sarı, diğer kâtibeler ve me'mûreler beyâz takarlar. [Nümûne 11], [Nümûne 12]

Hastabakıcılar ve terziler çuha etrafındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyâz madenî makas, hastabakıcılar da beyâz madenî hilâl vaz' ederler. [Nümûne 13], [Nümûne 14]

Madde-123: Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı bir yıldız kor. Başkâtibe yakasına yalnız bir yıldız koyar. Diğer bi'l-umûm kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşılar, debboy ve îâşe me'mûrlarında yıldız işâreti yoktur.

Madde-124: İşçi kadınlar içinde onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesini hâiz bulunanlar nümûnesine tevfikân yakalarına kırmızı çuhasız ve sırma şeridsiz sarı yıldız takıp diğer işçi kadınlar birşey takmazlar. [s. 25]

Onbaşılar bir, çavuşlar iki, başçavuşların üç yıldız vardır. [Nümûne 15], [Nümûne 16]

Madde-125: Kâtibe ve me'mûrlerle küçük zabitlerin eşgâli ve sâir cedâvil ve nümûneler merbûtdur.

Madde-126: Alâkadâr her makâm işbu ta'lîmât-nâme mevâdd-ı mûndericesinden ta'dili icâb eden aksâm hakkında teklîfâtta bulunabilirler. [s. 26]

Ta'lîmât-nâmeye Merbût Nümûneler

[Nümûne 1]	Mukâvelenâme
[Nümûne 2]	Tabur sicil defteri
[Nümûne 3]	Sicil varakası
[Nümûne 4]	Teklîf varakası
[Nümûne 5]	Adres defteri
[Nümûne 6]	Hüviyyet cûzdânı
[Nümûne 7]	Harp kûnye ve tebeddülât cedveli
[Nümûne 8]	Me'mûrelere aid takdîr-nâme
[Nümûne 9]	İşçilere aid kıymetli takdîr-nâme
[Nümûne 10]	Debboy eşyâ defteri
[Nümûne 11]	Bölük ve takımbaşılardan kıyâfeti
[Nümûne 12]	Kâtibelerin kıyâfeti
[Nümûne 13]	Terzilerin kıyâfeti
[Nümûne 14]	Hastabakıcıların kıyâfeti
[Nümûne 15]	Onbaşı, çavuş ve başçavuşların kıyâfeti
[Nümûne 16]	İşçi kadın kıyâfeti
[Nümûne 17]	Yüzde on cedveli [s. 27]

[Resim Altı, Nümüne 11]

Bölük ve takımbaşların kıyâfeti

- 1- Sol kollarının kısm-ı ulyâsında pazuband bulunacak.
- 2- Yakalarında muayyen cesâmetde kırmızı çuha ve etrâfında bir santimetre eninde sarı sırma bulunacak.
- 3- Bölükbaşı yakasına ikişer sarı yıldız ve kıdemli takımbaşı bir sarı yıldız takacak kıdemsiz takımbaşı yıldız takmayacaktır. [s. 28]

[Resim Altı, Nümüne 12]

Kâtibelerin Kıyâfeti

- 1- Sol kollarının kısm-ı ulyâsında pazuband bulunacak.
- 2- Yakalarında muayyen cesâmetde kırmızı çuha ve etrâfında bir santimetre eninde beyâz sırma bulunacak.
- 3- Başkâtibede bir adet beyâz yıldız olacak.
- 4- Diğer tabur ve bölük kâtibeleriyle debboy ve iâşe me'mûrlarında yıldız olmayacaktır. [s. 29]

[Resim Altı, Nümüne 13]

Terzilerin Kıyâfeti

- 1- Sol kollarının kısm-ı ulyâsına pazuband takacaklar.
- 2- Yakasında muayyen cesâmetde kırmızı çuha ve çuhanın üzerinde beyâz madenî makas işâreti bulunacak. Çuhanın etrâfında sırma olmayacaktır. [s. 30]

[Resim Altı, Nümüne 14]

Hastabakıcılar

- 1- Sol kollarının kısm-ı ulyâsına pazuband takacaklar.
- 2- Yakalarına muayyen cesâmetde kırmızı çuha koyacak fakat etrafında sırma olmayacaktır. [s. 31]

[Resim Altı, Nümüne 15]

Onbaşı, Çavuş ve Başçavuşların Kıyâfeti

- 1- Sol kollarının kısm-ı ulyâsına pazuband takacaklar.
- 2- Yakaya sadece sarı yıldız koyacaklar.
Onbaşılar birer yıldız
Çavuşlar ikişer yıldız
Başçavuşlar üçer yıldız. [s. 32]

[Resim Altı, Nümüne 16]

İşçi Kadın Kıyâfeti

- 1- Sol kolunun kısm-ı ulyâsında pazuband bulunacak.
- 2- Yaka ve sâir mahallinde alâmet-i fârikası olmayacaktır.

(27 Eylül 1917)

Kadınların Faâliyet-i İktisâdiyeleri

Şimdiye kadar adetâ büsbütün meçûl bir hâlde bulunan kadınların faâliyet-i iktisâdiyesi bir müddetden beri pek serî' bir sûrette inkişâf etmeğe başlamıştır. Peyder-pey vücûda getirilen teşkilât ve bi'l-hâssa Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin teşvîkât ve icrââtı neticesinde binlerce kadın ticâret ve sanâyiye sülûk ve bu husûsda parlak muvaffakiyetler ibrâzına muvaffak olmuşlardır.

Kadınları faâliyet-i iktisâdiyeye sevk ve teşvîk için vukû' bulan en ciddi teşebbüslerin biri de Ticâret Mekteb-i Aliyesi'nde inâsa mahsûs meslekî derslerin kûşâdıdır. Maa'l-mesâr haber aldığımıza göre mezkûr ticâret dersleri kadınlarımız meyânında fevkalâde râğbet-i umûmiyeyi mazhar olmuş ve derslere devâm eden kadınların adedi gittikçe tekessür ediyor. Her bîr dersde yüzü mütecâviz talebe hâzır bulunuyor ve cümlesi kemâl-i şevk ve gayretle derslerine çalışıyorlar. Bu münâsebetle Avrupa'da "inâsa mahsûs tahsil-i ticârî"nin ne sûretle inkişâf ettiğini gösteren âtideki satırların neşrini fâideden hâli görmedik.*

(...)

18 "Kadınların Faâliyet-i İktisâdiyeleri", *İktisâdiyât Mecmûası*, Sene. II, No. 66, 27 Eylül 1333 / 27 Eylül 1917, ss. 2-4.

(*) Ticâret Mekteb-i Alişi muallimlerinden Doktor Yakır Yehâr Efendi'nin inâsa mahsûs konferâns şeklinde verdiği ilk dersden iktisâb olunmuştur.

(20 Aralık 1917)

**Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin
Mühim Bir Kararı**

Şimdiye kadar kadınlarımızın faaliyet-i iktisâdiyeye iştirâkleri ve kendi mâişetlerini kendi alın terleriyle kazanabilmeleri husûsunda pek çok nâfi' hizmetlerde bulunmuş olan cemiyet-i mezkûre bu defa pek mühim bir "ictimâ'î islâh" adımı atmıştır. Derc edeceğimiz yedi maddelik karârnamesinden anlaşılacağı vechile, cemiyetin kendisiyle alâkadâr bütün işçilerin evlenmeğe mecbûr tutulmaları ve evlendikleri takdîrde cemiyetce her türlü teshîlât gösterilmesi taht-ı karâra alınmıştır. Bu karârname, cemiyetin dâire-i nüfûz ve selâhiyeti nisbetinde -ki şâyân-ı ihmâl değildir- ictimâ'î bir te'sîr gösterebilecek mâhiyetdedir. Memleketin nüfûs ve ahlâk-ı umûmiye meseleleriyle de cidden alâkadâr olan mezkûr karârnameyi aynen derc ediyoruz.

"Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi İdâre-i Umûmiyesi'nden:

Âile hayât-ı ictimâ'îyesinin inhilâlden vikâyesi maksadıyla cemiyet dârûs-sinâalarında bi'l-fiil işleyen veya cemiyet-i mezkûreye mukayyed olup da müessesât-ı sâirede müstahdem bulunan me'mûrîn ve me'mûrelerle dâimi işçilerin izdivâcî hakkında ittihâz olunan mukarrerât bervech-i zir derc ve bu bâbda vukû' bulacak taleplerin kapalı zarf derûnunda adresleri musarrah olarak yazılmış mektûblarla idâre-i umûmiyeye irsâl edilmesi beyân olunur:

1- Cemiyet'de mukayyed me'mûr ve me'mûrelerle dâimi işçilerden erkekler azamî yirmi beş ve kadınlar azamî yirmi yaşında teehhül etmek mecbûriyetindedirler.

2- İşçi kadınlara hâricden bir erkek tâlib olduğu hâlde cemiyet zâbita mari-fetiyle veyâhûd diğer sûretle icrâ edeceği tahkîkât neticesinde zevc-i mezkûrun hûsn-i hâl ve kifâyeti tebeyyün ederse bu izdivâcın husûluna çalışacak aksi takdîrde işbu izdivâca cemiyetçe muâvenet edilmeyecektir.

3- Cihâz tedârikinden âciz olan kızların hâllerine münâsip birer cihâz hazırlamak husûsunda cemiyet muâvenet-i lâzîmede bulunacaktır.

4- Teehhül edecek kadının zevci hâricde âilesinin te'mîn-i mâişetine kifâyet edecek bir işe sâhip değilse cemiyet zevc-i mezkûrun iş bulması için vesâtet edecektir.

19 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Mühim Bir Kararı", *Türk Yurdu*, Cilt XIII, No. 9, 20 Kanûnıevvel 1333 / 20 Aralık 1917, s. 142.

5- Yirmi beş yaşını ikmâl edip de izdivâc etmeyen erkeklerin yüzde on beş istihkâkları tevkiî edilerek cemiyetle alâkası kat' edilecektir. Yirmi bir yaşını bitirip de izdivâc etmemiş ve cemiyetçe kendilerine münâsip zevc bulunmuş olduğu hâlde izdivâc etmemekte ısrâr eden kadınlar hakkında aynı vechile muâmele olunur.

6- Müstahdeminden tehhül eden erkek ve kadınların yevm-i izdivâclarından i'tibâren yevmiyelerine meclis-i idâre karârıyla yüzde yirmiye kadar zamm edilir. Ve işbu izdivâcdan vukû' bulacak tevellüdât için meclis-i idâre karârıyla ayrıca yüzde yirmiye kadar zammıyât icrâ edilir."

(8 Şubat 1918)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden

İlbâs ve ibâte ve iâşeleri ahiren teşekkül eden Kadın İşçi Taburu tarafından te'min edilmek üzere şerâit-i âtiyeyi hâiz işçi kadınların kayd edilmek üzere Çarşı Kapı'da kâin Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'ne mürâcaat eylemeleri:

1- Tebaa-i Osmâniye'den olmak ve güçlü kuvvetli bulunmak (yedinde tezke-re-i Osmâniyesi olacaktır.)

2- Aşılı olmak (yedinde aşı şahâdetnâmesi olacaktır.)

3- Emrâz-ı sâriye ve müzmineden sâlim olmak (taraf-ı hükümetden ayrıca muâyeneye tâbi' tutulacaktır.)

4- Ehl-i nâmûs ve iffetden olduğuna dâir mahallesince mu'ta ve mahall-i zâ-bitasınca musaddak bir ilmuhaberi hâmil olmak.

5- Yaşı azamî 30, asgarî 18 olmak.

6- Kucakta taşınır çocuğu olmamak.

20 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyûlahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, cuma, s. 2.

(9 Şubat 1918)

Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü

Birçok seneden beri sık sık Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin ismi işitiliyor ve bu cemiyetin çok işler gördüğü türlü türlü eserlerinden istidlâl olunuyor. Fakat cemiyetin faaliyeti hakkında kimsede tam bir fikir yoktur. Bunun sebebi cemiyetin "çok iş görmek, az gürültü etmek" şîârını ta'kib etmekte bulunmasıdır. Bu nokta-i nazarı biz muhterem görmekle beraber doğru bulmuyoruz. Bizde ictimâ'î teşkilât vâdisinde neler yapıldığını ve neler yapılabileceğini öğrenmek herkes için bir hak ve bir ihtiyâcdır. Yarına aîd en büyük sermayemiz, bu yoldaki muvaffakiyetli tecrübelerin teselsülünden husûla gelecek i'timâd hissi olacaktır.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin neler yaptığı hakkında kâriлерimize tam bir fikir vermeği bu düşüncenin sevkıyla fâideli bulduk. Cemiyet işlerine hakiki bir gayret ve fedâkârlıkla sarılmış olduğunu bildiğimiz sâbık Gömülcine me'bûsu Mehmed Arif Bey'e mürâcaat etdik ve o vakit Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin neler yaptığını herkese bildirmekdeki fâideleri anlattdık. Suâllerimiz üzerine Arif Bey bize cemiyetin faaliyeti hakkında âtideki izâhâtı verdi:

"Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 11 Ağustos 1332 tarihinde Başkumândan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa ile Naciye Sultân hazretlerinin teşebbüs ve himâyeleriyle teessüs etmiştir. Te'sîsi tarihinden beri Enver Paşa hiçbir hey'et-i idâre ictimâ'ını boş geçirmeyerek cemiyetin her türlü işleriyle bi'z-zât meşgûl olmuş ve cemiyetin ileri gitmesine fiilen çalışmıştır. Naciye Sultân da faaliyeti-mizi yakından yakına ta'kib ve bunlara dâimâ büyük bir gayret ve hamiyetle iştirâk etmiştir. Cemiyetin iki maksadı vardı: biri harb zamânında, faâl kollara olan ihtiyâcın arttığı sırada Türk kadınlığının faaliyetinden istifâde etmek, diğeri de cephedeki askerın ocaklarında terk ettikleri âilelerin nafakalarını tedârik etmelerini teshîle çalışmaktı. Cemiyetin ilk hey'et-i umûmiyesi nizâmnâme mûcibince geçen Mart'da toplanacaktı. Fakat ilk altı ay teşkilât ile geçtiği için hey'et-i umûmiye ictimâ'ları akd etmek ve ne yaptığımızı, neler yapmak istediğimizi bir rapor şeklinde ortaya koymak mümkün olmadı. Bu sene Mart'da hey'et-i umûmiye ilk defa olarak toplanacaktır.

21 Ahmed Emin. "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, cumartesi, s. 1.

Faâliyetimizin hey'et-i umûmiyeye bildireceğimiz neticelerinden memnûn olabiliriz. Evvelâ şurası tahakkuk etmiştir ki, cemiyetimiz hakîki ve mücbir bir ihtiyâcın tatmînine hizmet etmiştir. Bunun delili daha ilk dört ay zarfında 14.000 işsiz kadının bize mürâaatle iş talebinde bulunmalarıdır. Bu kadınların bir kısmını işçi ihtiyâcî olan yerlere yerleştirdik. Diğer kısmı için bi'z-zât dârû's-sinâalar açmağa başladık. Müesseselerimizin, iş ihtiyâcının en ziyâde hiss olunduğu mıntikalarda te'sîsine çok ehemmiyet verdik. Bunun için evvelâ Çapa'da Nazif Paşa Konağı'nda, sonra Fâtih'de Servili Medrese'de ve nihâyet Üsküdar'da Şemsi Paşa'da dârû's-sinâalar açdık. Bundan başka bazı husûsî dârû's-sinâaları himâye ve nezâretimiz altına aldık. Harbiye Nezâreti'nden, Müdâfaa-i Millîye Cemiyeti'nden ve sâir müesseselerden aldığımız sipârişler ve satış mağazalarımız için i'mâlî lâzım gelen eşyâ dârû's-sinâalarda dâimi sûrette binlerce kadın çalıştırmamızı mümkün kılıyordu.

Çapa Şubesi'nde dârû's-sinâalarla kimsesiz kadınlar ve kız çocuklar için bir misâfirhâne ve işçi kadınlara mahsûs bir taâmhâne vardır. Taâmhâne işçilere bir kuruşa mukâbil sıcak bir öğle yemeği verilmektedir. Bu müessesenin müdürü dâhil olduğu hâlde bütün me'mûrları kadındır. Bir sene zarfında 708 parça fantazi eşyâ, 1.360 yorgân, 144.193 pamuklu, 37.000 kum torbası, 6.174 yün kuşak, 1.125 iç fanilesi, 6.910 yün ceket, 25.675 don ve 998 gömlek i'mâl etmiştir. Fâtih Şubesi'nde yalnız bir erkek vardır ki o da on iki yaşında Ali Efendi isminde bir çocuktur. Ve ustabaşı vazifesini görmektedir. Bu şubenin bir taâmhânesi vardır. Bir sene zarfında burada 58.585 pamuklu, 5.340 yün ceket, 2.909 iç fanilesi, 10.776 çift çorap i'mâl olunmuştur. Üsküdar Şubesi'nin i'mâlâtı 31.843 pamuklu, 43.193 kum torbası ve 2.475 gömlektir. Cemiyetin delâletiyle muhtelif müesseselere 6.685 kadın yerleştirilmiştir. Müesseselerimizde çalışan kadınlar ya dârû's-sinâalarda iş görmekde veya evlerine iş almaktadırlar. Ücretler parça başına verilmektedir. Biraz iş bilen bir çocuğun günde kazandığı para on kuruşdan az değildir. İşçilere günde yarımşar ekmek ve bir kuruş mukâbilinde birer kap sıcak yemek verildiği de nazar-ı dikkate alınırsa İstanbul'un fukarâ mahallelerindeki ihtiyâcın tehvînine ne derece hizmet edildiği anlaşılır.

Cemiyetin çamaşırhâneler, ütühâneler, Islâm hizmetçi müesseseleri, yazmak, her türlü san'atlar için ehiller yetiştirmek için tasavvurları vardır. Harb münâsebetiyle bunların hepsini birden çıkaramadık. Fakat her hâlde imkân müsâade ettikçe faâliyetimizi tevsi' edeceğiz.

İşçilerimizin hukûkunu te'mîn için bir işçi ta'lîmâtnameşi hazırlamakla meşgûlüz. Kâzâ veya diğer bir sebep yüzünden çalışamayacak hâle gelenlere muâvenet için bir Muâvenet Sandığı ve bir de Tasarruf Sandığı te'sîs edeceğiz. Bir de kadınların iktisâdî hayâta karışması her memleketde âile üzerinde tahrîbkâr te'sîrler hâsıl etmiştir. Biz bu isti'dâdın önüne geçmek için elden gelen herşeyi yapacağız. İşçilerimizin âile sâhibi olmalarını hem mecbûrî kılacak, hem de teshîl edeceğiz. Bir İzdîvâç Ta'lîmâtnameşi hazırlayarak gazetelerle i'lân etdik. Bunun hükmü yalnız me'mûr ve işçilerimize inhisâr etmeyecek, hâricden mürâaat

edenlere de teshîlât gösterilecektir. Cemiyetimiz harbin te'siriyle başlamışdır. Fakat harbden sonra da bir müessese-i hayriye ve sinâiye sıfatıyla mevcûdiyetini muhâfaza edecek ve faâliyetlerini tevsî'ye çalışacaktır. Elimizde bunu te'mîn edecek kadar sermâye toplanmışdır. 1332 senesi muâmelesine 2.791 lirâ ile başladık. Bu sene zarfında 44.363 lirâlık sâfi temettu' te'mîn etdik. Diğer muhtelif menbalardan gelen para ile beraber bugün elimizde 50.505 lirâ vardır. Cemiyetin me'mûrluk fevkinde muvaffakiyetler göstermesinin başlıca sebeplerinden biri müdür İsmâil Hakkı Bey'in iş bilmesi ve vazifesine gayret ve muhabbetle sarılması ve merkezdeki diğer me'mûrlarımızın iktidâr ve dirâyetidir. Bu husûsda fazla söz söylemek istemem. Merkezimizi ziyâret ettiğiniz zamân, muğlâk idâre makinemizin ne kadar basit sûretde ve ne kadar az adamlarla çevirildiğini göreceksiniz."

Fi'l-hakika merkezi ziyâret edince binlerce işçi kadının istihkâkına, yapıkları işlere, maâşlarından tevkîf edilen para muâmelâtına, şahsî dosyalara, mamûl ve gayr-ı mamûl eşyâ, an bâr ve satış muâmelelerine, izdivâc dosyalarına, iş bulmak üzere kayd edilenlere aid muâmelelere aid evrâk, defterleri, dosyaları gözden geçirdik. Bu kadar karışık işleri çevirmek ve kontrol etmek için merkezde yirmi, otuz kişilik bir idâre makinesine ve şubelerde birçok kayıtlı me'mûrlarına ihtiyâc olduğu muhakkakdı. Halbûki muhâsebede işleri hayret edilecek bir intizâmla kurmuş olan muhâsebeci Abidin Bey'den başka yalnız iki hanım bulunduğunu ve tahrîrât kaleminin mevcûdu da yine müdür Sâlim Bey'den başka iki kişiden ibâret olduğunu anlatdılar. Anlatılanların doğruluğundan şüphe etmeğe hiç hakkım yokdu. Bununla beraber tarzı hakkında izâhâtı dinlediğim ve ancak yarı yarıya anlayabildiğim muâmelenin üç dört kişi ile dönebileceğini aklım kesmiyordu. Tavrimdan şüphelerimi anladılar. Bana bütün kalemleri gezdirdiler. Fi'l-hakika üç dört kişiden fazla me'mûr olmadığı gibi bu me'mûrlara mahsûs bir masa ve yer de yokdu. Fazla olarak, gazeteci misâfire hoş görünmek için me'mûr ve masaları tavan arasına saklamadıklarını te'mîn etdiler.

Merkezden sonra şubeleri dolaşdık. Burada türlü türlü makineler başında, parça üzerinde verilecek ücreti mümkün olduğu kadar çoğaltmak maksadıyla çalışır bulduğumuz binlerce hanımın herbiri, bu müessese sayesinde ihtiyâcın, sefâletin, belki de bunlardan daha fenâ şeylerin ezici sıklığı ve tehdidi altından kurtulmuşlardı. Burada sıcak odalarda iş görürken hem kendilerini tehdid eden tehlikelerle mücadele etmiş oluyor, hem âileleri için bir istinâd-gâh vazifesini görüyor, hem de memleketin harb zamânındaki istihâl kâbiliyetini artırıyordu. Cemiyetin bir sene zarfında elli bin lirâlık temettu' te'mîn etmesine bakılırsa istihâlât binlerce kadını geçindirdikten başka yarın için vâsi' bir teşebbüs sermâyesi hazırlayacak kadar iyi neticeler veriyordu.

Dârü's-sinâalarda gördüklerimiz hakkında pek çok yazılacak şeyler vardır. Fakat hacmin darlığı bizi kısa kesmeğe mecbûr ediyor. Yalnız şurasını daha söylemek isteriz ki müşâhedelerimiz hanımlarımızın istidâd ve kâbiliyeti hakkında

bizde pek ciddi ümidler uyandırmışdır. Bu isti'dâd ve kâbiliyete ancak bir iki seneden beri tam bir faâliyet ve inkişâf imkânı hazırlandığı hâlde şimdiden bu kadar parlak mahsûller vermesine cidden iftihâr edebiliriz.

Ahmed Emin.

(11 Şubat 1918)

Birinci Kadın İşçi Taburu

Derece derece dükkânlarda, mağâzalarda, hükümet dâirelerinde, kalem işlerinde, Hilâl-i Ahmer hidemâtında kullanılmağa başlayan kadınlarımız, Kadın-ları Çalıştırma Cemiyeti'nin iki gün evvel neşr ettiğimiz i'lânından anlaşılacağı üzere, nihâyet şimdi askerlik hayâtına dâhil olmak üzere bulunuyorlar. İ'lânda bahs edilen tabur Birinci Ordu-yı Hümâyûn'ca teşkil edilmiş olup Birinci Ordu-yı Hümâyûn'a Merbût Birinci Kadın İşçi Taburu üvânını hâizdir. Bu taburun şimdilik kumanda ve inzibât hey'eti zâbitân ve askerden teşekkül edecek ve bi'l-âhare tecârüb neticesine ve gösterecekleri ma'lûmât ve liyâkate göre, tabur kâmilen kadınlardan mürekkep olacaktır.

Bu taburu teşkilden maksad kadınları bi'z-zât te'mîn-i maîşete alıştırmaktır. Kadın İşçi Taburu cephelere sevk edilmeyecek, gerilerde istihdâm olunacaktır.

Istihdâm olunacak kadınlar iki sınıf olup bir kısmı maâşlı me'mûrlar ve diğer kısmı bir nefer mahsûsâtıyla beraber ücret veya yevmiyeli işçilerdir.

Taburun hey'et-i idâresi şu sûretle teşekkül eder:

- 1- Tabur kumandanı,
- 2- Bölük kumandanı,
- 3- Hesâb me'mûru,
- 4- Tabur başkâtibesi,
- 5- Kadın bölükbaşı.

Taburda bir zirâat me'mûru ile bir de yol mühendisi bulunacaktır. Taburda bir revir ihdâs olunacak ve hastabakıcılar burada îfâ-yı vazife edeceklerdir.

Kadın taburuna kayd ve kabûl olunacak kadınlar Dersaâdet'de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nce ve taşralarda mahallî meclis-i idârelerince intihâb ve i'zâm olunurlar. Me'mûre kadınların vezâifi kendilerine muâdil erkekler vezâifinin aynıdır. Kâtibe ve me'mûreler de zâbitân misillü nöbet tutarlar. Kadınları iş başı etmek veyâhût herhangi bir husûsu tefhîm eylemek için bölük ve takımbaşılara ve onbaşı, çavuş, başçavuş kadınlara birer düdük verilir.

İşçi taburu müstahdemîni istirâhat ve meşgûliyet-i zâtiye saatleri hâric olmak üzere yirmi dört saat içinde sekiz saat çalışacaktır. Tabur zâbitleri ve me'mûr ve me'mûreleri tabur kadınlarından hiçbir sûretle nezdlerine ve hânelerine kimseyi

22 "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, cuma, s. 2.

alamazlar. Kâtibe ve me'mûrelere de hademe veya nefer veya kadın verilemez. Tabur kadınları askerî ta'lîmlerden muâf iseler de adâb-ı muâşeret, âmirleri huzûrunda idâre-i kelâm ve tavr-ı hareketleri husûslarında tertib edilecek bir program dâiresinde kışlalarında ta'lîm ve terbiye olunurlar. Çalıştırma Cemiyeti ve mecâlis-i idârece intihâb ve i'zâm kılınan kadınların vazîfeye ta'yîn veya azl veyâhût âdem-i lüzûmuna mebnî ihrâcî ve tardî ve taltîfi ordu kumandanlarına aîddir.

Bil'umûm kadınların taburda yeldirme ve başörtü ile çıkaracakları fotoğraflarından birer nüshası yeddlerine verilecek cûzdanlara îlsâk olunur. Kadın İşçi Taburu müstahdemîninin mektûbları tabur kumandanlığına musaddak bulundukça asker mektûbları gibi posta ücretinden muâfdir.

Maâşlı me'mûrelerin nasb ve ta'yîni, te'fî' ve azlı ordu kumandanlarına mevdu'dur. Hidmeti şâyân-ı takdîr görülen işçi kadınlara yeddindeki kıymetli takdîr-nâmeler mücibince taburca ikrâmiye verilir. İşçi kadınlara verilecek beher takdîr-nâme on kuruş mukâbili olarak kabûl olunacak ve ay nihâyetinde sâhibesine takdîr-nâmeler adedince ikrâmiye verilecektir.

Müteehhil kadınlara gündüzün iş başlangıcında isbât-ı vücûd etmek şartıyla haftada dört gece izin verilir. İşin başlangıcında isbât-ı vücûd edemeyecek derecede uzak yerde ikâmet edenlere yalnız haftada bir gün izin verilir. Teehhül edeceğini evrâk-ı müsbete ile isbât edenlere me'zûniyet-i mukanneneden gayrı yirmi gün daha izin verilir.

Zâten Çalıştırma Cemiyeti'nde mukayyed bulunan me'mûr ve me'mûreler ile dâimî işçilerden erkekler azamî yirmi beş ve kadınlar yirmi yaşında teehhül etmek mecbûriyetindedirler. Tabur kâtibesinin maâşî 600, tabur ve bölük kâtibelerinin 500, tabur işe me'mûresinin 600, tabur debboy me'mûresinin 500, bölükbaşının 600, takımbaşının 400, hastabakıcının 300, terzinin 500, aşçısının 250 kuruşdur. Kıdem ve hizmete göre bu mikdâr arttırılabilir.

Kadın İşçi Taburu'nun kadın kıyâfeti nümûnesine tevfiķan i'mâl olunan pelerin, manto, ceket, şalvâr ile başörtü, tozluk ve yeldirme ve fotinden ibâretidir. Bütün kadınlar Kadın Birinci İşçi Taburu damga ve kayıd numerosunu hâvî pazubandını sol kollarının kısm-ı ulyâsına yeldirmelerine rabt ederler. Me'mûre ve kâtibelerin yakalarına nümûnesine tevfiķan bir sırma şerid ile çevrilmiş muayyen kırmızı bir çuha parçası dikilir. Bölükbaşı ile takımbaşılar sırma şerid ve yıldızı sarı, diğer kâtibeler ve me'mûreler beyâz takarlar. Hastabakıcılar ve terziler çuha etrâfındaki sırma şeridi takmazlar. Yıldız yerine terziler beyâz madenî makas, hastabakıcılar da beyâz madenî hilâl vaz' ederler. Bölükbaşı yakasına iki yıldız, takımbaşı kıdemlisi veya yaşlısı bir yıldız kor. Başkâtibe yalnız bir yıldız koyar. Diğer kâtibeler ve kıdemsiz takımbaşları, debboy ve işe me'mûrlarında yıldız işareti yoktur. İşçi kadınlar içinde onbaşı, çavuş ve başçavuş rütbesine hâiz bulunanlar nümûnesine tevfiķan yakalarına kırmızı çuhasız ve sırma şeridsiz sarı yıldız takıp diğer işçi kadınlar birşey takmazlar. Onbaşılardan bir, çavuşlardan iki, başçavuşların üç yıldızı vardır.

(18 Şubat 1918)

İzdivâc İdâresi
Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Teşebbüsü

Birkaç hafta evvel Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin teşebbüsünden büyük bir ehemmiyetle bahs etmişdik. Bu cemiyet, kadınları çalıştırmanın âile hayâtını yıkacak tarzda te'sirleri olabileceğini nazar-ı dikkate alarak me'mûre ve işçileri için izdivâc mecbûrî kılmış ve izdivâca vesâtet için teşkilât yapmağa hazırlanmıştı. Bir tarafından kendi müstahdeminden izdivâc edecekleri vâsi' bir intihâb sâhâsı açmak, diğer taraftan izdivâc teşkilâtından umûmun istifâde edebilmesini te'min etmek için cemiyet daha ibtidâdan mezkûr teşkilâta vâsi' bir şekil vermeği tasavvur etmişti. İşte bu tasavvurun sevkıyla de izdivâc etmek isteyenleri cemiyete mürâcaata da'vet etmişti. Bu da'vete ne dereceye kadar icâbet gösterildiğini merak ederek cemiyetin merkezini ziyaret etdik ve izdivâc dosyalarını gözden geçirdik.

Dosyalar evvelâ tâlibler hakkında mufassal ve bir fotoğrafı hâvî bir varaka ihtivâ ediyor. Bu varaka ya bi'z-zât tâlibler veya onların ifâdesiyle bir me'mûr tarafından doldurulmuş olup tâlib hakkında her türlü ma'lûmâtı ihtivâ etmekte ve tâlibin, hayâtına arkadaş olacak kimsede aradığı şartları göstermektedir. Varakada verilen ma'lûmât cemiyetin me'mûrları tarafından zâbitanın muâvenetiyle derinden derine tahkik edilmekte ve netice hakkında muvazzah raporlar verilmektedir. Nümünelerini gördüğümüz raporların hepsi, çocuğunu pek seven bir âile re'isinden beklenecek bir i'tinâ ile yapılmıştı ve varaka sâhibi hakkında bi-terafâne hükûmler ihtivâ ediyordu.

Teşebbüs yeni ve i'tiyâd hâricinde bir şey olduğu için şimdye kadar mürâcaat edenlerin mikdârı pek mahdûd idi. Fakat bunların içinde âli tahsil görmüş ciddî erkekler ve bir zevc arayan ma'lûmâtlı kızlar yok değildi. Ancak bu gibi teşkilâtda henüz tecrübemiz olmadığı cihetle cemiyet evvelâ izdivâc vesâtetini hususundaki fâaliyetini, mürâcaat eden kız ve erkekler arasından küfv olanlarını birbirine başgöz etmeğe çalışmak sûretinde telakki etmişti. Bu usûlün maksadı te'mine kâfi olmadığı pek çabuk anlaşılmış ve Almanya ile Avusturya-Macaristan'ın bu sâhâda çok ileri gitdiği düşünülerek izdivâca vesâtet eden cid-

23 "İzdivâc İdâresi: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Teşebbüsü", *Vakit*, No. 119, 5 Cemâziyye'vellevvel 1336 / 18 Şubat 1334 / 18 Şubat 1918, pazar, s. 1.

dî müesseselerin nasıl iş gördüğü hakkında Viyâna Sefâreti'nden ma'lûmât taleb olunmuştur.

Bizce cemiyetin ta'kib etmesi lâzım gelen usûlün esâsı hakkında tereddüde mahal yoktur. İzdivâç müesseselerinin başlıca fâidesi, bir kadına veya bir erkeğe bir iki kişiden en münâsibini değil, nâ-mahdûd bir zümre içinden kendisine en ziyâde küfv ve denk olanı intihâb imkânını hazırlamalarındadır. Bunun için tâlib olan hakkında kısa, fakat etrâflı ma'lûmâtla, ne gibi bir arkadaş aradığına dâir izâhât, isim ve hüviyyet yalnız cemiyetçe ma'lûm kalmak şartıyla, umûmun görüp okuyabileceği sûrette neşredilmelidir. Her i'lâna verilen cevâbları, cevâb sâhibinin hüviyyeti yine yalnız cemiyetçe ma'lûm kalarak, i'lân sâhibine verilmesi ve kendisi bunlar arasından işine en ziyâde geleni intihâb imkânına mâlik olmalıdır. Cemiyet vesâtetden dolayı kat'î bir mes'ûliyet deruhde edemez. Fakat bî-arafâne tahkîkât yaparak iki tarafın birbiri hakkında sâlim ma'lûmât almasına vâsıta olabilir. Bir de bedenî veya ahlâkî hastalık ve noksanlar cihetiyle izdivâc etmeleri câiz olmayanları dâire-i vesâtetinden külliyyen hâric bırakır. Memleketin bugünkü şerâitine ve mevcûd teşkilât ve i'tiyâdıyla te'lif kabûl etmeyen yeni ihtiyâçlara göre biz Kadınları Çalıştırma Cemiyeti tarafından teşkil edilecek izdivâc müessesesinin pek büyük bir ictimâî fâideler te'min edeceğine kâni'iz. Yalnız şurasını temenni ederiz ki, gazetelerimizde Avrupa gazetelerinde pek çok suistimâllere uğradığı tarzda husûsî izdivâc i'lânlarının neşri taammûm etmesin. Gazeteler her izdivâc tâlibine vâsi' bir intihâb sâhası hazırlamağa vâsıta olsunlar, fakat yalnız cemiyetin izdivâc müessesesi tarafından tahkîkâtı ikmâl edilen i'lânları cemiyet nâmına neşr etsinler.

(3 Mart 1918)

**Türk Kadını:
Bir Viyana Gazetesinin Makalesi**

Harbiye Nezâreti'nce teşkil edilen Birinci Kadın İşçi Taburu hakkında bir iki hafta evvelki nüshalarımızdan birinde uzun uzadıya ma'lûmât vermişdik. Viyana'da çıkan *Weiner Journal* bu ma'lûmâtı iktibâs etdikden sonra diyor ki:

"Osmânlı Ordusu'nda vücûda getirilen Kadın Taburu kadınlığa hâlel verecek bir mâhiyetde değildir. Bu tabur Rus kadın taburlarına teşbîh edilemez. Olsa olsa İngiliz ve Amerika kadın taburlarıyla bir mukâyese yapmak mümkündür. Teşkilâtından maksad kadınları amele makâmında kullanmaktır. Harb-i hazır umûmiyetle kadınların bu gibi roller ifâ etmelerine zihnimizi alışdırmışsa da Türk kadınının bu vaziyette görmeği her halde kimse beklemezdi. Genç Türk hareketinin Türk kadınlarının hayâtında büyük bir inkılâb hâsıl ettiğine bundan büyük bir delil olamaz. Son zamânlarda Türkiye'de birçok kız mektepleri ve dârü'l-muallimâtlar açılmış, Türk kadınlarını dikiş işlerinde, kalemlerde, postalarda istihdâm için teşebbüsler baş göstermiştir. Tıp tahsiline girmiş kadınlar bile vardır."

Bu mukaddimeden sonra, *Weiner Journal* Profesör Müller isminde bir zât tarafından Türklerin psikolojisine dâir yazılan ve son zamânlarda Alman matbûâtında pek çok mevzû-i bahs edilen bir eserden Türk kadınlarına dâir bazı ma'lûmât alıp neşr ediyor.

(...)

24 "Türk Kadını: Bir Viyana Gazetesinin Makalesi", *Vakit*, No. 146, 19 Cemâziyyevvel 1336 / 3 Mart 1334 / 3 Mart 1918, pazar, s. 2.

(16 Mart 1918)

**Kadınları Çalıştırma Cemiyeti
Vâsıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivâc**

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bi'l-cümle müstahdeminin izdivâcı mec-bûrî tutduğunu ve hâricde de izdivâclar akdi ile bir muâvenet-i ictimâiye şek-
linde iştigâle karâr verdiğini evvelce uzun uzadıya yazmışdık. Haber aldığımızı-
za göre, şimdiye kadar cemiyete mürâcaat edip kayd olunanlar arasındaki ilk
izdivâc 8 Mart tarihinde Üsküdâr Mahkeme-i Şeriyesi huzûrunda icrâ edilmiş-
dir. Zevc Osmânlı Seyr-i Sefâin İdâresi kaptanlarından İstanbul'lu Mehmed Hak-
kî Efendi'dir. Mümâileyh 29 yaşında olup idâdî tahsîli görmüş ve şimdiye kadar
hiç teehhül etmemişdir. Zevce Birinci Ordu-yı Hümâyûn Kadın Birinci İşçi Tabu-
ru'nda tabur kâtibes 21 yaşında İhsân Hanım'dır. Çalıştırma Cemiyeti âilenin
teessüsüne medâr olmak üzere elli lirâ mikdârında düğün hediyesi vermiştir.

Bugünlerde ikinci bir izdivâc daha akd edilmek üzeredir. Bunda zevc Zeytin-
burnu Sanâyi Mektebi'nden me'zûn ve Zeytinburnu Fabrikası dökme ustala-
rından Mustafa Efendi'dir. Zevce Çapa Dârû's-sinâası fanile şubesinden Halep'li
Fatma Hanım'dır. Zevc 28 zevce 18 yaşındadır. Cemiyet'ce kendilerine düğün
hediyeleri olarak yirmi beş lirâ verilmesi mukarrerdir.

Gösterdiği bu hayır-perverâne faaliyetden dolayı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ni takdîr etmek mümkün değildir. Fabrika hayâtı memleketimizde âile
hayâtını yıkacak yerde bu faaliyet sâyesinde bilakis sağlam bir esâs üzerine pek
çok mes'ûd âileler teşekkül edecektir. Memleketimizde bu esâs üzerine ilk de-
fa olarak izdivâc eden iki zevc ve zevceyi tebrîk ve saâdetlerini temenni ederiz.

Haber aldığımızı göre Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin son hey'et-i idâre ic-
timâinde izdivâc meselesiyle iştigâl edilmiştir. Cemiyet, harbin nüfus meselesi-
ni ne kadar ciddî bir mesele hâline koyduğunu nazar-ı dikkate alarak memleket
için hayırlı izdivâclar akdini teshîl ve teşvik etmekle iştigâle esâs i'tibârıyla karâr
vermiştir. Bu husûsdaki faaliyet, diğer memleketlerdeki tecrübelerden istifâde
edilerek gitgide tevsî' olunacaktır. Kadınları Çalıştırma Cemiyeti izdivâc talebi-
yle kendisine mürâcaat edecek erkek ve kadınların taleblerini tahkikden geçirdik-
den sonra isim hâric olmak üzere i'lân edecek ve bu sûretle herkesin gayet vâsi'
bir dâire dâhilinde bir hayât arkadaşı intihâb edebilmesini te'mîn etmiş olacaktır.

25 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Vâsıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivâc", *Vakit*, No. 133, 3 Ce-
mâziyyeylevel 1336 / 16 Mart 1334 / 16 Mart 1918, cumartesi, s. 2.

(21 Mart 1918)**İlk İzdivâç Talepleri**

Geçenlerde Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nce izdivâcın teshîli yolunda sarf edilen mesâiden bahs etdiğimiz sırada cemiyetin bu mesâide muvaffakiyet gösterebilmesi için en emin çare izdivâç taleblerini karşılaştırmak olduğunu yazmıştık. Cemiyet ahiren bu sûretle hareket etmeğe karâr vererek ilk izdivâç taleblerini hâvi i'lân varakasını, neşr edilmek üzere, dün gazetemize göndermiştir. Bu i'lân memleketimizin hayât-ı ictimâiyesinde mühim bir tebeddülün başlangıcı olarak telakki edilmiştir. Şimdiye kadar izdivâç etmek arzusunda bulunan erkekler gözleri kapalı bir adamın geniş bir sâhada eşyâ taharri etmesi kabilinden olarak mahalle mahalle görücü dolaştırmağa mecbûr oluyorlardı. Bu günden itibaren kendileri için bir refik-i hayât arayan erkek ve kadınların önüne yeni bir saâdet rehberi çıkıyor. Hayât-ı ictimâiye sâhasında bu sûretle atılan şu ilk terakki adımı memleketimiz için pek müfîd neticeler verecektir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslâmiyesi'nden vârid olan izdivâç talepleri listesini aşağıya derc ediyoruz:

**Kadınlar
İzdivâç Talepleri
Numerosu**

- 1 Elli elli beş yaşlarında bir erkek ile izdivâca tâlibdir. Sakat ve malûl zâbitâna râzıdır. Tahsîli yokdur. Sinni otuz beşdir. Seyyibedir.
- 2 Yüzbaşı kerimesidir. Zâbitle izdivâca tâlibdir. Tahsîl-i ibtidâisi vardır. Sinni yirmi dokuzdur. Bâkiredir.
- 3 Tophâne işçilerinden birinin zevcesi iken zevci vefât etmiştir. Malûl zâbitândan biriyle izdivâca tâlibdir. Tahsîli yokdur. Sinni otuz dördtür.
- 4 Pek genç iken tehhül ettirilerek bilâ-sebeb iftirâk hâsıl olmuştur. Ev kadınlığını bihakkın ifâ edeceğinden bir zevci kâmile tâlibdir. Tahsîli yokdur. Sinni on yedidir.

26 "İlk İzdivâç Talepleri", *Vakit*, No. 151, 8 Cemâziyyevvel 1336 / 21 Mart 1334 / 21 Mart 1918, perşembe, s. 2.

Erkekler

- 1 Mekteb-i Hukûk'dan me'zûn dava vekâletiyle meşgûl, ilel ü emrâzdan sâlim. Yirmi ile otuz arasında umûr-ı beytiyeye vâkîf bir refikaya tâlibdir. Şimdi taht-ı silâhda olduğundan maâş ve muhassasâtı idâreye kâfi gelmediği takdirde seferberliğin nihâyetine kadar mesârife iştirâk eylesini ve âilesinin kendisine muhtâc bulunmamasını arzû ediyor. Pederinin me'mûr, tûccâr veya esnâf olması müsâvidir. Sinî yirmi yedidir.
- 2 Mûtekâid zâbitândan bir erkek hayât-ı ictimâiyeye vâkîf teşekkûlât-ı bedeniyece kusursuz, tahsil görmüş, sinî on sekizden otuza kadar ve icâbında masrafa iştirâk edecek bir kadınla izdivâca tâlibdir. Sinî otuz birdir.
- 3 Bir mülâzım iyi tahsil görmüş, ahlâkı temiz, teşekkûlâtı noksansız olmak, boyu uzun, mûlahham, mavi gözlü olmak, on sekizle yirmi arasında ve idâre-i beytiyeye vâkîf olmak ve maîşet noktasından muhtâc olmamak şerâitini hâiz bir hanımla izdivâc arzûsundadır. Sinî yirmi üçdür.

Daha ziyâde ma'lûmât almak arzû edenler Çarşı Kapı'da vâkî' cemiyet müdüriyet-i umûmiyesine mürâcaat etmeleri.

(1 Nisan 1918)

İzdivâç Listesi

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, âile teşkili arzûsunda bulunanlar arasında ciddi bir şekilde icrâ-yı tavassuta başladığı zamân bu usûlün memlekete pek yeni ve yabancı geleceğini zann edenler bulunmuşdu. Halbûki teşebbüsün şimdiye kadar verdiği neticeler memleketimizde böyle umûmî bir tarz-ı izdivâca hakîki bir ihtiyâç bulunduğunu göstermektedir. Cemiyete mürâcaatda bulunanların mühim bir kısmı, görücü usûlüyle izdivâcdan canı yanmış veya tanıdıklarının bu yüzden bedbaht olduğunu görmüş adamlardır. İzdivâç listesinin gazetelerle i'ânına başlanmazdan evvel akd edildiğini vaktiyle haber verdiğimiz iki izdivâcdan başka son hafta zarfında cemiyet vâsıtasıyla dört izdivâc akd edilmiş olması ve evlenenler arasında bir mühendis, bir hükümet me'mûru gibi münevver fikirli adamlar bulunması, teşebbüsün ne kadar ileri gidebileceğine pek iyi bir mikyâsdir. Dün matbaamıza gönderilen ikinci listeyi alâkadârları için hayırlı neticeler vermesi temennisiyle aşağıya derc ediyoruz:

Sinni

- 35 Elli beş yaşlarında kâmil bir zevce tâlibdir. Malûl gazi zâbitândan birine refik-i hayât sıfatıyla hizmet etmeğe hazırdır. İdâre-i beytiye ve ev kadınlığına vâkıfdır. Seyyibedir. Tahsîli yoktur.
- 19 Pederi merhûm yüzbaşı olduğundan kendisi de zâbit istiyor. Bâkiredir. Tahsîli ibtidâî.
- 34 Gerek esnâf gerek fabrika amelelerinden bir zevce tâlibdir, seyyibedir, tahsîli yoktur.
- 18 Sinni ile mütenâsib bir zâtla teehhül arzûsundadır, bâkire, tahsîli ibtidâî.
- 33 Kendisi sofû meşreb olduğundan kırk kırk beş yaşlarında tekke şeyhi istiyor, seyyibedir, tahsîli ibtidâî.
- 35 Mütেকâid me'mûrlardan veya askerî mütেকâidlerden biriyle izdivâc talebindedir, seyyibedir, tahsîli ibtidâî.
- 51 Mütেকâid yaşlı me'mûrinden bir zâtla izdivâc arzûsunda kendisi ev kadınıdır, seyyibedir, tahsîli yoktur.

27 "İzdivâçListesi", *Vakit*, No. 161, 18 Cemâziyyelahir 1336 / 1 Nisan 1334 / 1 Nisan 1918, pazartesi, s. 2.

- 17 Sinni ile mûtenâsib, evine iyi bakar, âile muhabbetli refik-i hayâta ihtiyacı vardır, seyyibe, tahsili ibtidâî.
- 19 Sinni ile mûtenâsib aynı zamânda maâşının iki misli derecesinde bir refik-i hayât istiyor, bâkire, tahsili rüşdî.
- 25 Ev kadınlığı ve idâre-i beytiyeye vukûfu vardır, hayât-ı ictimâîyeye de münâsebetdârdır. Seyyibedir, tahsili ibtidâî.
- 27 Gâzi sakat zâbitân beylerden birine veyâhûd ma'lûl veya mütekâid bir me'mûra tâlibedir, seyyibedir, tahsili yokdur.
- 30 Kendisine bakılmak isteyen, evinin ma'mûriyetini arzû eden bir zevce tâlibedir, seyyibedir, tahsili yokdur.
- 34 Bakılmağa muhtâc mutavassıt yaşda mütekâidîn-i mülkiye ve askeriye-den birine tâlibedir, seyyibedir, tahsili yokdur.
- 17 Zâbitândan bir zâta tâlibedir, vâlidesi ber-hayât oldukça masrafa iştirâk edecektir, bâkire, tahsili ibtidâî.

Daha fazla tafsîlât almak isteyen zevât cemiyetin merkezi olan Çarşı Kapı'daki idâre-i umûmiyesine mürâcaat etmelidir.

(2 Nisan 1918)

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden

Nizâmnâmenin on ikinci maddesi mûcibince hey'et-i umûmiye ictimâ'ı 31 Mart 1334 tarihine mûsâdîf pazar günü takarrür ederek ona göre âzâ-yı kirâm da'vet edilmiş idi. Yevm-i mezkûrda icâb eden âzânın mikdârı hadd-ı nisâbdan dûn olduğundan hey'et-i umûmiyenin in'ikâdı kâbil olamamasına mebni 14 Nisan 1334 tarihine mûsâdîf pazar gününe ta'lik edilmiş olmağla yevm-i mezkûrda sâât iki buçukda âzâ-yı muhteremenin cemiyetin Çarşı Kapısı civârında kâin idâre-i umûmiyesini teşrîfleri ricâ olunur. Ayrıca da'vetnâme gönderilmeyecektir.

1- Hey'et-i idâre raporunun karâati,

2- 1332 1333 senelerine aid hesâbâtın tasdîki,

3- Nizâmnâmenin ta'dîli,

4- 1334 senesi müfettişlerinin intihâbı,

5- Meclis-i idâreye ilâveten bir âzâ intihâbı,

6- Cemiyetin menâfi-i umûmiyeyi hâdim cemiyetler meyânına idhâli için teşebbûsâtta bulunmak üzere hey'et-i idâreye me'zûniyet verilmesi.

28 "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden", Vakıf, No. 162, 20 Cemâziyyelahir 1336 / 2 Nisan 1334 / 2 Nisan 1918, salı, s. 2.

(4 Nisan 1918)**İzdivâç İ'ânları**

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti bir kaç hafta evvel izdivâca tâlib erkeklerle kadınları birbirine tanıtmak ve memleketimizde yeni yeni âileler teşkiline çalışmak gibi hayırlı bir işe başlamış ve ilk i'ânlarını gazetelere göndermişti. Geçen gün bu i'ânın ikincisini de okuduk.

Adetâ "görücü" vazifesini gören cemiyet haber aldığımızı göre ilk tecrübelerde muvaffakiyet te'mîn eylemiştir: izdivâca tâlib olduğunu i'ân etdiren bir hanım için dört tâlib zuhûr etmiş. Cemiyetin bu işle iştigâl eden me'mûru hanımı ve ilk tâlibi çağırılmış ve her birine diğerrinin hâiz olduğu evsâf ve şerâit hakkında icâb eden ma'lûmâtı verdikten sonra, ikinci tâlibi celbe hâcet kalmadan, nikâh akdine muvaffak olmuş. İşitdiğime nazarân bu gibi mürâcaatlar gitdikçe çoğalmakta.

Harbden evvel Fransız gazetelerinin her gün bir kaç sütûnunu bu gibi izdivâç i'ânları işgâl ederdi. Fakat orada buna vesâtet eden bir cemiyet yoktu. Bir tâcir nasıl ücret mukâbilinde gazeteye bir i'ân gönderirse evlenmek isteyen kadın ve erkekler de öylece ne gibi şartlarla izdivâca tâlib olduklarını bildirirler, neticeye intizâr ederlerdi. Her hâlde bizdeki şeklin müreccah olduğunda şüphe yoktur: birçok suistimâllerin, hatta felâketlerin önüne geçmek için ciddiye-tiyle tanınmış böyle bir cemiyetin murâkib vazifesini görmesi lâzımdır. Yalnız bu i'ânların kalın ser-levhalarla yevmî gazetelerin ilk sahifelerine geçmesi biraz garip görünüyor; bir de cemiyetin i'ânlarında bazen anlaşılmaz kelime veya cümleler var; bir misâl zikr edelim: "Sinni 25. Ev kadınlığı ve idâre-i beytiyeye vukûfu vardır. Hayât-ı ictimâiyeye de münâsebetdârdır, ilh..." Bu "hayât-ı ictimâiyeye de münâsebetdârdır," cümlesiyle acabâ ne murâd ediliyor? Keşf etmek mümkün değil.

Kâzım Şinâsi

29 Kâzım Şinâsi. "İzdivâç İ'ânları", *Yeni Mecmûa*, Cilt II, No. 38, 4 Nisan 1334 / 4 Nisan 1918, ss. 237-238.

(8 Nisan 1918)

İzdivâç Tâlibleri [I]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi idâre-i umûmiyesinden:

Kadınlar

Sinni

- 18 Tahsili husûsî rüşdiye derecesi, bâkire, gerek zâbit ve gerek mülkiye me'mûrlarından 30-40 yaşlarında bir beyile izdivâc arzûsundadır. Bir evi idâre edecek iktidârî hâizdir.
- 35 Tahsili yokdur. Ev kadınlığını iyi bilir. Mütakâidîn-i askeriye ve mülkiye beylerinden birine tâlibdir. Seyyibedir.
- 33 Tahsili ibtidâîdir. Mütakâidinden bir zâtla izdivâc talebindedir. Seyyibedir.
- 23 Tahsili âli, tüccârândan biriyle izdivâca tâlibdir. Seyyibedir.
- 24 Tahsili âli, tüccâr veya me'mûrîn-i mülkiyeden sinniyle mütenâsip bir zevce tâlibdir.
- 22 Tahsili ibtidâî, 35 yaşlarında bir zâbite tâlibdir.
- 31 Tahsili yokdur. Ev kadınlığına aid vezâife hakkıyla vâkıfdır. 40-50 yaşlarında bir zevce tâlibdir. Zevcin işret içmemesi matlûbdur.

Erkekler

- 23 Tahsili âli, mülâzım-ı sâni, tammü's-sıhha, iyi bir âile terbiyesi görmüş, tahsili rüşdî derecesinde 19-25 yaşlarında bir zevceye tâlibdir.
- 23 Tahsili yokdur. Devâir müstahdemîninden sinni ile mütenâsip âile hayatına vâkıf bir hanımla izdivâca tâlibdir.
- 23 Mekteb-i âli tahsili görmüş bir zâbit –yüksek bir âileye mensûb bulunması hasebiyle– âilesinin mevkiyle mütenâsip lisân ve mûsikiye aşinâ 19-20 yaşlarında bir hanımla izdivâca tâlibdir. Seyyibe veya bâkire olmasında beîs yokdur.
- 55 Rüşdî derecesinde tahsîl görmüş bir me'mûr, umûr-ı beytiyeye aşinâ ve iki çocuğuna bakacak sinniyle mütenâsip bir hanıma tâlibdir. Emlâk ve akârı idâresini te'mine kâfidir.

30 "İzdivâç Tâlibleri [I]", *Vakit*, No. 169, 26 Cemâziyyelahir 1336 / 8 Nisan 1334 / 8 Nisan 1918, salı, s. 2.

- 23 Dârü'l-muallimîn me'zûnlarından ve el-yevm muallimlikle mütevaggl bir zât, tammü's-sihha, mesleğinde hür ve serbest dârü'l-muallimât me'zûnelerinden 18-20 yaşlarında bir hanıma tâlibdir. Türkistan'a ginceye kadar mesârif-i iâşeye iştirâk ve Türkistan'da muallimlik edecek şerâiti hâiz olması.
- 51 İlmiyeden bir zât, 33 yaşlarında mütedeyyine bir hanıma tâlibdir. Bîlâd-ı hârreye gideceği cihetle mütehammil olması.
- 57 Yaşlarında mülkiye mütekâidlerinden bir zât 40-45 yaşlarında tammü's-sihha intizâm-perver bir hanıma tâlibdir. Tûtün içmemesi matlûbdur.

(14 Nisan 1918)

Devletlû İsmetlû Naciye Sultân Hazretlerinin Zîr-i Himâyelerinde

**Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i
İslâmiyesi
1333 Senesi Raporu**

İctimâ'-i Umûmî Rûznâmesi

- 1- Hey'et-i İdâre raporunun kırâati.
- 2- 1332-1333 senelerine aid hesâbâtın tasdîki.
- 3- Nizâmnâmenin ta'dîli.
- 4- 1334 senesi müfettişlerinin intihâbı.
- 5- Meclis-i İdâre'ye ilâveten bir âzâ intihâbı.
- 6- Cemiyet'in menâfi'-i umûmiyeye hâdim cemiyetler meyânına idhâli için teşebbüsâtta bulunmak üzere Hey'et-i İdâre'ye me'zûniyet verilmesi.

**İstanbul
Ahmed İhsân ve Şürekâsı
Matbaacılık Osmânî Şirketi
1334**

Meclis-i İdâre

Meclis-i İdâre Re'îsi: Başkumandan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa Hazretleri
Re'îs Vekili: Levâzımât-ı Umûmiye-i Askeriye Re'îsi İsmâil Hakkı Paşa Hazretleri
Âzâ: Harbiye Nezâreti Mektûpçusu Ali Rıza Bey Efendi
Âzâ: İstanbul Mebûsu Salâh Cimcoz Bey Efendi
Âzâ: Dava Vekili Mehmed Arif Bey Efendi
Âzâ: Dava Vekili Mehmed Salâhaddin Bey Efendi
Müdür: İsmâil Hakkı Bey Efendi

31 *Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, (İstanbul: Ahmed İhsân ve Şürekâsı Matbaacılık Osmânî Şirketi, 1334), 15 s., 3 pl.

**Devletlü İsmetlü Naciye Sultân Hazretlerinin Zîr-i Himâyelerinde
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi
1333 Senesi Raporu**

Şân ve şeref menkıbeleri içinde asra intikâl eden Osmânlı hamiyeti; Harb-i Umûmî'nin infilâkı üzerine yeni bir devre-i imtîhâna girmiş ve sevgili yurdumuza tahribi kıyâm eden düşmân kitlelerine karşı bütün ehl-i vatan silâhlarına sarılarak kırılmaz bir i'timâd-ı nefis ve yüksek bir imân-ı zaferle siperlere koşmuştu. Din ve milletin müdâfaa ve bekâsı nâmına cihânlara nümûne-i imtisâl olacak derecede ulvî kahramanlık hârikaları gösteren bu erbâb-ı celâdet hudûdlarda çarpışdıkları sırada yalnız istihlâs-ı vatan endişesi vicdânlarına hâkim olmuş ve ocaklarında terk etdikleri efrâd-ı âilelerinin mes'ele-i mühimme-i iâşesi bir an bile zihinlerini işgâl etmemiş idi. Harb sahnelerinin demir ve kan tûfânları arasında zafer abideleri vücûda getiren bu yılmaz ve yıkılmaz mücâhidinin cephe arkasında kalan anaları, çocukları, hemşireleri ve kadınları ise kalblerinde düşmânların kendi hülyâlarında sevdiklerinin hâtırası olduğu hâlde meydân-ı me-sâiye atılarak maîşetlerini bi'z-zât tedârik etmekle beraber hudûddaki kahramânlara muâvenet eylemek istiyorlardı.

Fakat bu necib hislerin inkişâfını te'mîn, fakir ve nâmûskâr âilelerin nâmûskârâne çalışabilmelerini teshil ile müştâk-ı mesâi kollardan gerek kendilerine, gerek memlekete nâfi' eserler husûla gelmesine çalışmak için iktizâ eden teşkilât memleketimizde mevcûd değildi. İşte bu boşluğu doldurmak ve müştâk muhadderâta nâmûskârâne hayâtlarını te'mîn etmeleri esâsını istihzâr etmek maksad-ı [s. 4] insâniyetkârânesinin iki kalb-ı necib ve nezihde hâsıl eylediği tahassûsât ve te'sîrât müessesemizin devletlü ismetlü Naciye Sultân hazretlerinin zîr-i himâyelerinde "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi" nâmı altında teşkilüne bâis olmuş ve bimennehi'l-kerim 1 Ağustos sene 332 tarihinden i'tibâren işe başlamışdır.

Teşkilât

Cemiyetin evvel emirde zîk-i maîşetden muztarr bulunan erbâb-ı ihtiyâcın mikdârını anlamak, ona göre tedâbir ittihâz etmek üzere umûmî bir kayd muâmelesiyle başlamış ve bir buçuk ay zarfında fantazi, tayyör, beyâz işler, kaba işler ve sâir şubât-ı san'atda çalışmak üzere on dört bini mütecâviz kadın mürâcaat eylemiştir. Bunların tasnîfi neticesinde çalışmak isteyen ve muhtâc-ı himâye olan fakir kadınların en ziyâde Şehremini ve Fâtih mıntıkalarında bulundukları anlaşılması üzerine oralarda şubeler açılması ihtiyâcı tahakkuk ederek Çapa'daki Nazif Paşa konağı bi'l-isticâr en evvel Çapa Dârü's-sınâası küşâd edilmiş ve müteâkibin Fâtih'de Servili Medrese'de Fâtih Şubesi ve bilâhare Üsküdar'da Şemsi Paşa'da Üsküdar Şubesi açılmışdır. İşbu şubelerin muâmelâtı merbût 1, 2, 3 numarolu cedvellerde mundericidir.

Müessesât-ı Husûsiye ve Resmîye

Dârü's-sinâalarında cemiyete mukayyed hanımlardan çalıştırmağı deruhde eden bazı müessesât-ı husûsiye ve resmîye cemiyetin taht-ı himâyesine alınmıştır. İşbu müesseselerde çalışan amele mikdârı ile yaptıkları işler 4 numarolu cedvelde mündericdir. [s. 5]

Muâmelât

Cemiyet taht-ı himâyesinde nisvân ve etfâle bir sâha-i faâliyet ihzâr etmek üzere müessesât-ı muhtelifle ile mukâvelât akd ederek muayyen zamânlarda tahaddüdâtını ifâ eylediği gibi Adana'dan pamuk ve Almanya'dan makine ve Avusturya'dan kadın elbisesi levâzımı ve eşyâ-yı muhtelifle celb edip bunları ba'de'l-i-mâl fûrûht eylemiş ve bütün bu muâmelâtdan bir taraftan istihsâl-i menâfi' eylemiş ve diğer cihetden muhadderât-ı bi-vâyeğânı geçindirmiştir.

Merbût 5 numarolu cedvelde müfredâtı muharrer bulunduğu üzere Teşrîni-evvel sene 332 tarihinden Kanûnievvel 333 tarihine kadar mürûr eden zamân zarfında şuaabât-ı mezkûrede cem'an 24.254 işçi yevmiyesi olarak 7.617 lirâ-yı Osmânî 24 kuruş 27 para ücret te'diye kılınmıştır.

Ahvâl-i Mâliye

Geçen üç yüz otuz iki senesinde... min haysi'l-mecmû' 17.768 lirâ-yı Osmânî 60 kuruş 20 para ciro yapılmış ve 2.791 lirâ-yı Osmânî 27 kuruş 6 para hâsılât-ı sâfiye elde edilmiş (cedvel 6) ve üç yüz otuz üç senesinde dahi cem'ân yekûn 83.256 lirâ-yı Osmânî 92 kuruş 24 para ciro vukû' bulmuş ve 47.714 lirâ-yı Osmânî 51 kuruş 39 para hâsılât-ı sâfiye istihsâl kılınmıştır. (cedvel 7)

Nizâmât ve Ta'lîmât

1- Devletlû ismetlû Naciye Sultan aliyyetü'ş-şân hazretlerinin taht-ı riyâset-i [s. 6] ismet-penâhilerinde olmak ve on iki âzâdan mürekkeb olmak üzere "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Hanımlar Hey'eti"ne aid bir nizâmname vücûda getirilmiştir.

2- Cemiyetin taht-ı idâresindeki müesseselerin teşkilâtına ve me'mûrinin vezâifine müteallik bir ta'lîmâtname tanzîm kılınmıştır.

3- Kadının iktisâdî faâliyete iştirâkı teshîl ve te'mîn olunmağa beraber âile hayâtına hâlel getirmemek maksadıyla mensûbât-ı cemiyetin devamlı bir ocak te'sis etmelerini lieclî't-teşvîk cemiyet me'mûreleriyle dâimi işçilerine aid olmak ve mamafih hâricden mürâacaat edeceklerine de lâzım gelen muâvenet ibraz edilmek üzere bir İzdîvâç Ta'lîmâtname tertîb edilmiştir.

Bundan başka kadınları terfîh etmek ve işçilerin ahvâl-i umûmiyesini taht-ı murâkabe de bulundurmak için bir "İşçi Ta'lîmâtname" derdest-i tanzîm olunduğu gibi gerek kâzâ ve gerek esbâb-ı sâireden nâşî çalışmadıkları zamânlarda işçilere muâvenet etmek üzere bir "Muâvenet Sandığı" ve amelenin kazandıklarından bir kısmının tasarrufunu teshîl zîmnında bir de "Tasarruf Sandığı" ihdâsı tedkikâtıyla iştigâl olunmaktadır.

Müfettiş Raporu

Hey'et-i umûmiyeleri tarafından müntehab meclis-i idâre ile tedvîr edilmek-de bulunan cemiyetlerin meclis-i idârelerine i'timâdları tabii olmağla beraber umûr-ı hesâbiyelerini taht-ı murâkabe de bulundurmaları hakkı da müsellemler olduğundan ekser cemiyetlerin ve ale'l-umûm şirketlerin hey'et-i umûmiyeler-i işbu hakk-ı teftiş ve murâkabelerini [s. 7] kendileri tarafından müntehab hesâb müfettişleri marifetiyle idâre etmektedirler. Ancak cemiyetimizin nizâmnâme-i dâhiliyesinde bu husûs meskûtun anı bulduğundan ilâvesi teklîf edilmiş olmağla beraber nizâmnâmede mûnderic olsa bile hey'et-i aliyyelerinin ilk ictimâ'ı bulunması hasebiyle taraf-ı âlilerinden hesâb müfettişi intihâbı imkânı bulunmadığı nazar-ı dikkate alınarak cemiyetimizin hâl-i faaliyetine başla-dığından üç yüz otuz üç senesi nihâyetine kadar olan muâmelât-ı hesâbiyesini erbâb-ı vukûfa tedkik ettirmek üzere Harbiye ve Maliye Nezâretleri'nden birer müfettiş izâmını talep ettik, gönderilen zevât marifetiyle hesâbât-ı mev-cûde tedkik edildi. Netice-i tedkikiyeyi mübeyyin rapor bervech-i zîr aynen derc olunmuştur:

"Devletlü ismetlü Naciye Sultan hazretlerinin zîr-i himâyelerinde bulunmağla müftehir Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin bir senelik hesâbâtının tedkiki husûsuna acizleri intihâb buyurularak 1 Kanûnısânî 334 tarihinde cemiyet-i müşârunileyhânın hesâbâtı tedkik edildi. Kasa mevcûdu kuyûd-ı hesâbiyeye göre muvâfık bulunmağla beraber defâtirin usûl-i muzâaf üzerine bir intizâm ve mükemmeliyet-i mûmtâze dâiresinde tanzim ve idâre edildiği maa't-takdîr görülmüş ve bu meyân-da hâssaten Mürüvvet ve Saâdet Hanımlar tarafından tutulan bir kısım kuyûd-ı muâvenedeki mesâi-i intizâmkârî cedîr-i takdîr bulunmuş olduğunu mu'lin işbu raporumuz takdîm kılındı.

fî 1 Kanûnısânî sene 334

Harbiye Nezâreti Muhâsebat Dâiresi İkinci Şube Kısım-ı Sâni Mümey-yizi Osmân

Mâliye Nezâreti Muvâzene-i Umûmiye Mümeyyiz-i Evveli Ahmed Emin" [s. 8]

Cemiyetin istihdâf ettiği gâyeye vusûl için şimdiye kadar muvâfık gördüğü teşebbûsâtı ifâ ederek sırf muhtâc-ı muâvenet kadınlara aid olmak üzere epeyce menâfi' elde etmeğe muvaffak olduğu gibi kadınlarımızın sâha-i mesâide nâmûskârâne ibraz-ı faaliyet etmesini kolaylaştırmak için çamaşırhâneler, ütû-hâneler ve sair İslâm müesseseleri açmak, hanımlara makine ile yazı öğretmek husûslarını da nazar-ı dikkate almış ve fakat ahvâl-i harbiye dolayısıyla bunların cümlesini birden vücûda getirmek kâbil olamamıştır.

Hâsılı cemiyetimizin tarih-i teşekkülünden bugüne kadar hâsıl olan tecrübe-yeye nazaran maksad-i te'sis olan muhtâc-ı muâvenet ve himâye nâmûskâr kadın-

ları hayât-ı mesâiye sevk etmek husûsundaki mesâisi muvaffakiyetle tetevvüc etmiş ve muvaffakiyet âti için de büyük ümidler hâsıl eylemiş olduğunu beyân ile teklîfât-ı âtiyenin kabûlünü hey'et-i idâre ricâ eyler.

Birinci Teklif

Cemiyetin bidâyet-i teşekkülünden bin üç yüz otuz üç senesi nihâyetine kadar olan hesâbât ve muvâzenesi tasdik ve meclis-i idârenin müddet-i mezkûre zarfındaki icrââtından tebriyesi.

İkinci Teklif

1- Nizâmname'nin beşinci maddesinin sâlisen fıkrasının evveline "cemiyetin müessesât-ı sinâiye ve ticâriyesinin istihsâl edilecek kâr ve" kaydının ilâvesi;

2- Nizâmname'nin altıncı maddesinin ikinci fıkrasında beş zâtdan mürekkebe meclis-i idâre âzâsının "yedi"ye iblâğ; [s. 9]

3- Nizâmname'nin sekizinci maddesinin "âzâdan birinin istifâsı veya sûver-i sâire ile âzâlığın inhilâlî vukû'unda meclis-i idâre münhal olan âzâlığa diğeri-ni intihâb eder ve bu yeni âzânın müddet-i me'mûriyetleri diğeriyle beraber hitâm bulur" deyû muharrer olan beşinci fıkrasından sonra "üç içtimâda hazır bulunmayan meclis-i idâre âzâsı âzâlıktan sâkit olur. Meclis-i idârece fıkra-i sâ-bıka mücibince yerine diğeri intihâb olunur." fıkrasının ilâvesi; "Meclis-i idârede vekâleten i'tâ-yı rey câizdir. Ancak bir zât birden fazla âzânın vekâletini deruhde edemez." fıkrasının tayı.

4- Onuncu maddenin "nukûd-ı cemiyetin tenmiyesi ve emvâl-i cemiyetin sûret-i idâresi meclis-i idârenin karârına tâbî'dir" fıkrasının "nukûd-ı cemiyetin tenmiyesi ve emvâl, emlâk, müessesât-ı sinâiye ve ticâriye-i cemiyetin idâresi meclis-i idâreye aiddir" sûretinde ta'dîli;

5- "Hey'et-i umûmiyenin vazifesi meclis-i idâre tarafından verilen raporları ve zevât-ı sâire tarafından vukû' bulan teklîfleri ve cemiyetin senelik bilançosunu bi't-tedkik karâra rabt etmektir" deyû muharrer olan on dokuzuncu maddesinin "Hey'et-i umûmiyenin vazifesi meclis-i idâre tarafından verilen raporları ve zevât-ı sâire tarafından vukû' bulan teklîfleri tedkik ve cemiyetin senelik bilançosunu tasdik ile hey'et-i idâre'yi o senenin muâmelâtından tebrie etmek ve hesâb müfettişlerini intihâb eylemektir" yolunda ta'dîli.

Üçüncü Teklif

[4. fasıl]- "Hey'et-i umûmiye-i cemiyetin bir senelik muâmelât-ı hesâbiyesi-ne [s. 10] dâir tanzim olunacak Hey'et-i idâre Raporu mündericâtının nizâmname ve meclis-i idâre mukarrerâtına muvâfik olup olmadığını tedkik etmek üzere âzâdan iki zâtı müfettiş intihâb eder ve bu müfettişlerin vazifesi bir senedir. Tekrar intihâbları câiz değildir" maddesinin ilâvesi.

Madde 6 ve mevâdd-i mütennevianın bâlâsına "beşinci fasıl" kaydının ilâvesi ve 20, 21, 22, 23. maddelerde muharrer "müdür" kelimesinin "müdür-i umûmî" sûretinde ta'dîli.

Dördüncü Teklif

1334 senesi muâmelâtı için iki hesâb müfettişi ta'yini.

Beşinci Teklif

Tezyîd edilecek âzâlığa birinin intihâbı.

Altıncı Teklif

Cemiyetin menâfi'-i umûmiyye aid cemiyetler meyânına idhâli için teşebbûsâtda bulunmak üzere hey'et-i idâreye me'zûniyet i'tâsı. [s. 11]

----- o -----

Merbûâtât

Çapa Şubesi

(cedvel 1)

Doğrudan doğruya Müdüriyet-i Umûmiye'nin taht-ı idâresinde bulunan bu şube:

- 1- Ceket, blüz, eteklik ve sâire gibi fantazi işleri,
- 2- Kombinezon, iç çamaşırı misillü beyâz işler,
- 3- İşlemeli yemek ve çay takımları mendilleri, yatak örtüleri ve elbise müzeyyenâtı gibi muhtelif el işleri,
- 4- Yorgan, pamuklu ve sâire gibi kaba dikiş,
- 5- Makinede i'mâl olunan çorap ve fanile kısımlarıyla kimsesiz kadın ve çocukların muvakkaten barınabilmeleri için bir misâfirhâne ve işçilerin iâşesini te'mîn eden bir taâmhâneyi muhtevidir. Müdüresinden hademesine kadar bütün müstahdemîni kadındır.

Şube dâhilinde 19 dikiş makinesiyle 46 örgü makinesi mevcûd olup dikiş makinelerinde vasatî olarak 20 ve örgü makinelerinde 90 ve fantazi kısmında 64 ve beyâz işler kısmında 30 ve el işleri kısmında 27, ki min haysi'l-mecmû' 231 dâimi işçi çalıştığı gibi ayrıca 35 hanım terlik yapmaktadır ve 405 hanım da kendi hânelerinde yün bükerek makinelere iplik hazırlamakla iştigâl etmektedir. Zaman-ı küşâdından şimdiye kadar geçen müddet zarfında burada:

708	adet	fantâzi ve el işleri
1.360	adet	yorgan [s. 12]
144.193	adet	pamuklu
37.000	adet	kum torbası
6.164	adet	kumaş
1.125	adet	iç fanilas
6.910	adet	yün ceket
25.675	adet	don
998	adet	gömlek
389	çift	çorap

i'mâl edilmiştir.

Fâtih Şubesi

(cedvel 2)

Müdürü ile ustabaşından mâadâsı hanımlardan müteşekkil olan bu şube makine işleri ve kaba işler kısımlarıyla işçilere mahsûs bir taâmhâneyi muhtevidir. Derûnunda 18 fanile ve 16 dikiş makinesi mevcûtdur. Bunlarla vasatî olarak yevmî 128 hanım meşgûl olduğu gibi ayrıca 250 işçi de hanelerinde çalışmaktadır.

İşbu şube şimdiye kadar:

56.107	adet	pamuklu
5.340	adet	yün ceket
2.909	adet	iç fanilas
10.776	çift	çorap
7.800	adet	yün kuşak
855	takım	çocuk elbisesi
698	adet	serpüş

i'mâl etmiştir. [s. 13]

Üsküdâr Şubesi

(cedvel 3)

Müdüründen mâadâsı hanımlardan teşekkül eden bu şube dahi kaba işler ve örgü işleri kısımlarını hâvî 40 dikiş makinesiyle 10 örgü makinesini muhtevidir. Dâimi işçilerinin adedi 60 hanımdan ibâret olup ayrıca 200 işçi dahi makineler için kendi hanelerinde iplik bükmeyle iştigâl etmektedir.

Zamân-ı teassüsünden i'tibâren şimdiye değin burada:

31.843	adet	pamuklu
43.293	adet	kum torbası
2.485	adet	gömlek
2.146	adet	don

i'mâl edilmiştir. [s. 14]

Müessesât-ı Husûsiye ve Resmîye

(cedvel 4)

125	Kadın Amele Taburu
317	Reji Fabrikası
259	Şehremâneti
135	Taksim Fanila ve Çorap Fabrikası
22	Millî Mensûcât Şirketi
20	Muhtelif aşhânelere aççı olarak gönderilen
84	Muhtelif müessesâta gönderilen hâdime
1.592	Eyüp Melbûsât Imâlâthânesi'nde
1.140	Defterdâr Mensûcât Fabrikası'nda
863	Beykoz, Debbâğ ve Kundura Fabrikası'nda
833	Makriköy Bez Fabrikası'nda

- 157 Sultân Ahmed Elbise Anbarı
 272 Levâzım İplik Fabrikası'nda
 650 Ahırkapı Melbûsât ve Çadır İmâlâthânesi'nde
 371 Sarâchâne Fabrikası'nda
 45 Müessesât-ı muhtelifeye me'mûr olarak gönderilen.

(cedvel 5) [s. 15]

Tarihi	Amele Mikdârı	Ücret-i Ameliye		
		Lirâ Kuruş Para		
Teşrinievvel 1332	72	39	79	12
Teşrinisânî 1332	578	188	19	00
Kanûnievvel 1332	1.647	718	77	18
Kanûnisânî 1332	5.113	884	09	11
Şubat 1332	883	335	74	30
Mart 1333	2.212	640	37	05
Nisan 1333	508	189	63	30
Mayıs 1333	1.113	375	37	34
Haziran 1333	1.938	567	92	19
Temmuz 1333	1.664	653	63	30
Ağustos 1333	1.081	650	65	18
Eylül 1333	2.179	778	13	12
Teşrinievvel 1333	2.249	718	29	14
Teşrinisânî 1333	1.398	490	59	30
Kanûnievvel 1333	619	386	02	04
Yekûn	24.254	7.617	24	27

[s. 18] (Cedvel 8)

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin

1332 Senesi Teşrinievvel'i İbtidâsından 1333 Senesi Kanûnievvel'i Gâyesine Kadar Ahvâl ve Muamelât-ı Umûmiyesi

1333 Senesi Gâyesinde Vâridât	59.839 lirâ	96 kuruş	33 para
1333 Senesi Gâyesinde Mesârif	9.234 lirâ	17 kuruş	28 para
1333 Senesi Gâyesinde Matlûb	73.300 lirâ	71 kuruş	00 para
1333 Senesi Gâyesinde Düyûn	22.794 lirâ	91 kuruş	35 para
1333 Senesi Gâyesinde Bakiye-i Matlûb	50.505 lirâ	79 kuruş	05 para
1333 Senesi Gâyesine Kadar Verilen Maâşât	3.825 lirâ	86 kuruş	30 para
1333 Senesi Gâyesine Kadar Mesârif-i Umûm	5.508 lirâ	30 kuruş	38 para
1333 Senesi Gâyesine Kadar Ücret-i İmâliye	7.617 lirâ	24 kuruş	27 para
1333 Senesi Gâyesine Kadar İşçi % 10 Bâliğ	3.303 lirâ	53 kuruş	15 para

1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Pamuklu Mikdârı	144.193 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Pamuklu Mikdârı	56.107 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Üsküdar Şubesinde İmâl Olunan Pamuklu Mikdârı	31.843 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Yün Kuşâk	6.164 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Yün Kuşâk	7.800 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Cetket ve İç Fanilesi	8.035 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Cetket ve İç Fanilesi	7.249 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Çorap	389 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Çorap	10.776 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Amerikan Don	25.675 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Üsküdar Şubesinde İmâl Olunan Amerikan Don	2.146 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Gömlek	998 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Üsküdar Şubesinde İmâl Olunan Gömlek	2.485 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Yorgân	1.360 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Yorgân	855 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Fâtih Şubesinde İmâl Olunan Serpüş	698 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Çapa Şubesinde İmâl Olunan Kum Torbası	38.000 aded
1333 Senesi Gâyesine Kadar Üsküdar Şubesinde İmâl Olunan Kum Torbası	43.293 aded
Aynı tarihe kadar Müessesât-ı Muhtelifeye İmâl Olunan Yün Kuşâk ve Cetket ve İç Fanilası	54.625 aded
Aynı tarihe kadar Müessesât-ı Muhtelifeye İmâl Olunan Yün Çorap	101.094 aded
Aynı tarihe kadar Müessesât-ı Muhtelifeye İmâl Olunan Gömlek, Kum Torbası ve Pamuklu	14.353 aded
On Beş Ay Zarfında Cemiyet Dârû's-sinâalarıyla Müessesât-ı Sâirede Müstahdem İşçi Hanımların Mikdâr-ı Vasatîsi	7.058 aded

Muhâsebeci

Müdür-i Umûmî

(15 Nisan 1918)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kongresi

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi hey'et-i umûmiyesi dün sâat dördte Başkumândan Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa hazretlerinin taht-ı riyâsetlerinde akd-ı ictimâ' eylemiş ve rûznâme-i müzâkerede mûnderic mevâdd müzâkerât neticesinde:

1- Hey'et-i idâre tarafından cemiyetin tarih-i te'sisinden 333 senesi nihâyetine kadar cereyân eden muâmelâtı nâtık rapor meclis-i idâre âzâsından Arif Beyefendi tarafından kırâat edilerek muâmelât-ı hesâbiyenin tasdîk edilmesine, meclis-i idârenin müddet-i mezkûre zarfındaki icrââtinden dolayı tebriye-i zimmetine,

2- Nizâmnâme-i esâsinin ta'dîli teklîf olunan maddelerinin ol-vechile ta'diline,

3- Meclis-i idâre âzâlığına ilâveten bir zâtın intihâb olunmasına,

4- 1334 senesi muâmelâtı için hesâb müfettişi olarak Hacı Muhiddin Beyefendi ile tüccârdan İsmâil Cabbâr Bey'in intihâbına karâr verilmiştir.

32 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kongresi", *Vakit*, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, pazartesi, s. 2.

(18 Nisan 1918)

İzdivâç Tâlibleri [II]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nden:

Erkekler

- 41 Yaşında binbaşı mütekâidi bir zât, tahsîl görmüş hayât-ı ictimâiyeye vâkîf hüsn-i ahlâk ve cemâle mâlik ve müsikiye aşînâ 25-30 yaşına kadar bir hanıma tâlibdir.
- 33 Yaşında mülâzım-ı evvel rütbesinde bir zât, sinniyle mütenâsip ve meskeni bulunmak şartıyla bir hanıma tâlibdir.
- 34 Yaşında devâirde ücretli me'mûr ve ketebe-i askeriyeden mütekâid bir zât, teşekkülât-ı bedeniyesi kusursuz bir hânesi mevcûd ve icâbında masrafa iştirâk edecek çocuksuz olacak ve zayıf olmamak üzere yirmi yirmi beş yaşlarında bir hanıma tâlibdir.
- 31 Yaşında mülâzım-ı evvel rütbesinde bir zât, hüsne mutavassît, faziletkâr, hânesi bulunmak şartıyla ve yirmiyeye yakın sinnde bir hanıma tâlibdir.
- 27 Yaşında taşra ketebe-i askeriyesinden bir zât, izdivâcî manevî bir ihtiyâç telakki edecek kadar terbiye-i ictimâiyesi bulunmak, oldukça hüsn ü ân sâhibesi ve açık mavi gözlü olmayan on sekizden otuz yaşına kadar bir hanıma tâlibdir.
- 21 Yaşında ticâretle meşgûl bir genç, on sekiz yaşını tecâvüz etmemek şartıyla bâkire bir refika-i hayâta tâlibdir.

Kadınlar

- 20 Yaşında yüzbaşı, mülâzım-ı evvel rütbelerinde ayrı hânede bulundurmamak şartıyla otuz beş yaşında bir zâta tâlibdir. Seyyibe.
- 19 Yaşında sinni ile mütenâsip afîf, ciddi, bir zâta tâlibdir. Zâbit olmasını tercih ediyor. Müsiki-şînâsıdır. Seyyibe.
- 33 Yaşında ev kadınlığını arzû eden zâta tâlibdir. Seyyibe.
- 38 Yaşında mütekâid me'mûrinden iyi âile hayâtı görmüşlerden birine tâlibdir. Seyyibe.

33 "İzdivâç Tâlibleri [II]", *Vakit*, No. 179, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, perşembe, s. 2.

- 35 Yaşında kendisiyle mütenâsib şefkatli bir zevce tâlibdir. Seyyibe.
- 17 Yaşında idâdî derecesinde tahsîl görmüş edebiyât ve mûsikiye oldukça aşinâ, asil bir âileden yirmi ile otuz arasında iyi bir âile, ince bir terbiye-i fikriye görmüş vakûr, necib bi'l-hassa rûhen, irfânen yüksek bir zât ile izdivâc talebindedir. Bâkire.

(26 Nisan 1918)

İzdivâç Tâlibleri [III]

Hanımlar

Sinni

- 40 50 yaşlarında mütekâid bir zâta teeHHül arzûsundadır. İşret kullanması şartdır.
- 38 45-50 yaşlarında mütekâid veya tüccârdan bir zâta tâlibdir. Ev kadınıdır.
- 35 Mütekâid zevâtdan ve diğer tâliblerden de olursa tâlibdir.
- 36 50-60 yaşında mütekâid zevâtdan birine tâlibdir.

Erkekler

- 34 Devâir-i merkeziyenin birinde kâtip vezâif-i diniye ve beytiyesini hüsn-i ifâ edecek ve ev kadını olabilecek 18-20 yaşlarında rüşdiye tahsili görmüş meslekli bir hanım kıza tâlibdir.
- 24 İyi tahsîl görmüş, mümkün mertebe mesârife iştirâk edecek azamî on dokuz yaşında bir hanıma tâlibdir.
- 34 Yirmi yaşında uzun boylu hüsn-i endâm sâhibesi bir hanıma tâlibdir.

34 "İzdivâç Tâlibleri [III]", *Vakit*, No. 187, 14 Receb 1336 / 26 Nisan 1334 / 26 Nisan 1918, cuma, s. 2.

(1 Mayıs 1918)

Kadın İşçi Taburu
[Resim Altı]

- 1) Birinci Ordu'ca Dersaâdet'de teşkil olunan Kadın Birinci İşçi Taburu karar-gâhi.
- 2) Kadın Birinci İşçi Taburu zâbitân, me'mûre ve ketebe ve işçi kadınlar grubu.
- 3) Kadın işçi taburundan bir hey'et yemek yerlerken. [s. 411]
- 4) Kadın Birinci İşçi Taburu: zirâatle meşgûl.
- 5) İşçi Taburu yol yaparken
- 6) İşçi Taburu çift sürerken.

35 "Kadın İşçi Taburu [Resim Altı]", *Harp Mecmûası*, No. 25-26, Şabân 1336 / Mayıs 1334 / Mayıs 1918, ss. 410-411.

(3 Mayıs 1918)

İzdivâc Tâlibleri [IV]

Kadınlar

Sinni

- 44 Seyyibe, elli ile altmış arasında mütekâid bir zâta,
 38 Seyyibe, mütekâidinden evine bakabilecek bir zâta,
 37 Seyyibe, tarlalarına bakabilecek mütekâidlerden birine,
 35 Seyyibe, kendisini geçindirebilecek zâbitândan bir zâta,
 28 Seyyibe, sinniyle mütenâsib bir zevce,
 28 Seyyibe, sinniyle mütenâsib bir zevce,
 37 Seyyibe, kendisine münâsib bir zevce,
 26 Bâkire, kendisini geçindirebilecek zâbitândan tammü's-sıhha bir zâta tâlibdir.

Erkekler

- 30 Kâtiplikden mütekâiddir. Ev kadını olabilecek hüsn-i ahlâk sâhibesi bir zevceye tâlibdir. Rüşdî ve ibtidâî tahsîli görmüşler müreccahdır.
 23 Husûsî bir müessesede me'mûrdu. Hüsn-i ahlâk ve sîret sâhibesi, tahsîl-i rüşdî görmüş, güzelce hâneli, âilesi ihtiyâcdan muarrâ, genç bir zevceye tâlibdir.
 26 Sinniyle mütenâsib bir zevceye tâlibdir. Kendisi me'mûrdu.
 24 Asîl bir âileden tâli derecede tahsîl görmüş, lisân-ı ecnebî ve müsikiye vâkır, zürrâ', tüccâr kerimesi, sâhibe-i melâhat bir zevceye tâlibdir. Kendisi zirâat mütehasısıdır.
 33 Elektirik me'mûrudur. Ahlâk-ı hamide sâhibesi, mütedeyyine, rüşdî tahsîli görmüş bir zevceye tâlibdir.

Daha fazla ma'lûmât almak isteyenler, Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idâre-i umûmiyesine mürâcaat edebilirler.

36 "İzdivâc Tâlibleri [IV]", *Vakit*, No. 194, 21 Receb 1336 / 3 Mayıs 1334 / 3 Mayıs 1918, cuma, s. 2.

(11 Mayıs 1918)

İzdivâç Tâlibleri [V]

Kadınlar

Sinni

- 28 Seyyibe, sinniyle mütenâsib bir zâta tâlibdir.
- 26 Bâkire, mütekâidîn-i mülkiye ve askeriyeden sinni 30-45 yaşına kadar bir zâta tâlibdir.
- 17 Bâkire, iyi bir âile terbiyesi görmüş, sinni ve zâtıyla mütenâsib zâbitân-dan bir zâta tâlibdir.
- 22 Bâkire, kendisini geçindirebilecek, sinniyle mütenâsib bir zâta tâlibdir.
- 40 Seyyibe, mütekâidinden bir zâta tâlibdir.
- 22 Seyyibe, pederi askerî olduğundan kendisi de bir asker zâbitine tâlibdir.

Erkekler

- 33 İyi bir dâirede bin beş yüz kuruş maâşlı me'mûrînden bir zât ile ü emrâz-dan sâlim ve umûr-ı beytiyeye aşinâ, sinni 20-30 arasında, uzunca boylu mûlahham bir refikaya tâlibdir, bâkire ve seyyibe olmasında beis yoktur. Çocuksuz olması şartdır.
- 38 Tabaka-i mütevassıttan afife ve umûr-ı beytiyeye aşinâ 28-35 yaşında bir refika-i hayâta tâlibdir.
- 23 Asil âileden bir zâbit 16-18 arasında, orta boylu sarı saçlı mavi gözlü, her nereye giderse beraberce gitmek üzere bir hanıma tâlibdir.
- 62 Mütekâid me'mûrîn-i mülkiyeden bir zât hâneyi idâre edebilecek bir ev kadınına tâlibdir.
- 36 Me'mûrînden bir zât 20-22 yaşlarında gerek bâkir, gerek seyyibe, beyâz, müdevver çehreli, hânesi bulunduğu takdîrde ev eşyası bulunmak şartıyla bir hanıma tâlibdir.

37 "İzdivâç Tâlibleri [V]", *Vakit*, No. 201, 28 Receb 1336 / 11 Mayıs 1334 / 11 Mayıs 1918, cuma, s. 2.

(17 Mayıs 1918)

İzdivâc Tâlibleri [VI]

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden:

Hanımlar

Sinni

- 23 Seyyibe, zâbitândan veya tüccârdan bir zâta tâlibdir.
- 44 Seyyibe, mütekâidinden işrete melûf olmayan zevâtdan birine tâlibdir.
- 23 Seyyibe, binbaşı veya yüzbaşı rütbelerinde zâbitândan otuz otuz beş yaşlarında mavi gözlü olmamak şartıyla bir zâta tâlibdir.
- 42 Seyyibe, 45-50 yaşlarında mütekâidinden sâhib-i vicdân bir zâta tâlibdir.
- 30 Bâkire, yaşlı, kâmil mütekâidinden bir zâta tâlibdir.
- 17 Bâkire, sinni ile mütenâsib bir zâta tâlibdir.
- 35 Seyyibe, mütekâidinden bir zâta tâlibdir.

Erkekler

- 23 Zâbitândan bir zât on yedi yaşlarında, orta boylu, sarı saçlı, mûsikiye aşinâ, tahsîl-i rûşdî görmüş bir hanıma tâlibdir.
- 22 Zâbitândan bir zât yüksek tahsilli, mûsikiye aşinâ, idâre-i beytiyeye bihak-kın vâkıf, lisân bilir, ilmen, rûhen yüksek, 19-23 yaşında bir hanıma tâlibdir.
- 35 Me'mûrinden bir zât cüzî tahsili bulunmak, hânesinde olmak, seyyibe ve bâkire olmasında beîs olmamak üzere 25-35 yaşında bir hanıma tâlibdir.
- 33 Meslek-i ilmiye me'mûrînden bir zât uzun boylu, sahîhü'l-bünye, tahsîl görmüş tam manâsıyla ev kadını olabilecek 18-25 yaşlarında bâkire ve seyyibe olmasında mahzûr olmadığı, ve lisâna aşinâ olursa tercih olunduğu gibi meskeni bulunması ve beraberce taşraya gidebilecek bir hanımla izdivâca tâlibdir.
- 22 Zâbitândan bir zât uzun boylu, sarışın, bir eve mâlik, tahsili bulunmak şartıyla 17-19 yaşlarında bir hanıma tâlibdir.
- 23 Zâbit vekili bir zât ictimâî hayâtla mücehhez mûsiki-şinâs tahsîl-i ibtidâîyi ikmâl etmiş mesârif-i mübremeye lüzûmunda iştirâk edecek bir refika-i hayâta tâlibdir.

38 "İzdivâc Tâlibleri [VI]", *Vakit*, No. 208, 6 Şaban 1336 / 17 Mayıs 1334 / 17 Mayıs 1918, cuma, s. 3.

(27 Mayıs 1918)

İzdivâç Tâliblerine

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idâre-i umûmiyesinden: İzdivâç me'mûrluğuna taşradan ve şehir dâhilinden mekâtib ve kartpostallarla vukû' bulan mürâcaatın kesretine binâen yegân yegân cevâb i'tâsı müte'assir bulunmuş ve mektûbların cevâbsız bırakılması ise muhâlif-i nezâket görülmüş olduğundan baademâ ancak taşradan vürûd edecek mektûblara cevâb i'tâ edilebileceği ve şehir dâhilinde bulunan izdivâç tâliblerinin bi'z-zât mürâcaat etmeleri lüzûmu maa'l-i'tizâr i'lân olunur.

39 "İzdivâç Tâliblerine", *Vakit*, No. 218, 16 Şaban 1336 / 27 Mayıs 1334 / 27 Mayıs 1918, pazartesi, s. 2.

(31 Mayıs 1918)

İzdivâç Tâlibleri [VII]

Hanımlar

Sinni

- 22 Zâbitândan veya me'mûrîn-i mülkiyeden müşfik bir zâta tâlibedir.
44 Sinni ile mütenâsib kâmil bir zâta tâlibedir.
27 Sinni ile mütenâsib insâniyetkâr bir zâta tâlibedir.
21 Hânesine iyi bakacak vicdânlı bir zâta tâlibedir.
28 Âile şefkatli bir zâta tâlibedir.
25 Asîl âileden bir hanım, âli tahsîl görmüş, lisân-ı ecnebiye de vukûf-ı tam-
mı vardır, küfvü ile izdivâca tâlibedir.

Erkekler

- 41 Ümerâdan bir zât hâne ve mefrûâtı bulunmak şartıyla tammû's-sihha
yirmi yaşlarında bir hanıma tâlibdir.
21 San'atkârlardan biri nihâyet-i harbe kadar iç güveysi olabileceği bir ha-
nıma tâlibdir.
18 İhtiyât nâmzetlerinden bir zât sinni ile mütenâsib bir hanıma tâlibdir.
39 Ketebe-i askeriyeden bir zât sinni ile mütenâsib bir hanıma tâlibdir.
29 Mualliminden bir zât tahsîl görmüş bir hanıma tâlibdir.

40 "İzdivâç Tâlibleri [VII]", *Vakit*, No. 222, 20 Şaban 1336 / 31 Mayıs 1334 / 31 Mayıs 1918, cuma, s. 2.

(6 Haziran 1918)

İzdivâç Mektepleri

(...) Bizde de emr-i mühimm-i izdivâcı teshil ile gençlerimizi zevk ü sefâhat âlemlerinden kurtarmak, âile teşkil etmek, vatanın saâdet ve selâmetini te'mîn etmek ve nûfûz ve kudretini arttırmak için hayır-hâhâne, insâniyetkârâne ve vatan-perverâne çalışmak bir vecibedir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i muhteremesinin bu husûsdaki [s. 8] teşebbûsât ve icrââtı sezâ-vâr-ı takdîr ve teşekkürdür.

İzdivâca meyl ve râğbet göstererek, bekâ-yı neslimize çalışmak ahkâm-ı diniyemizdendir. Edyân-ı sâireye nisbetle izdivâca en ziyâde biz Müslümanlar meyl ve râğbete borçluyuz. İzdivâçdan rû-gerdân ve âlem-i safâhata pûyân oldukça te'mîn-i mevcûdiyet edemeyiz. (...)

41 "İzdivâç Mektepleri", *Temaşa*, No. 1, 27 Şabân 1336 / 6 Haziran 1336 / 6 Haziran 1918, ss. 7-8.

(7 Haziran 1918)

İzdivâç Tâlibleri [VIII]

Hanımlar

Sinni

- 21 Mütেকâidin veya me'mûrinden bir zât ile izdivâc arzûsundadır.
44 Sinni ile mütenâsib müşfik bir zât ile izdivâc arzûsundadır.
20 Kendisini geçindirebilecek vicdânlı bir zât ile izdivâca tâlibedir.
32 Ev kadını olduğundan kendisine refik-i hayât olabilecek bir zâta tâlibedir.
21 Sinniyle mütenâsib rahîm bir zâta tâlibedir.
37 Mütেকâidin ve me'mûrinden işret ile me'lûf olmayan bir zâta tâlibedir.

Erkekler

- 29 Askerî fen me'mûrlarından bir zât ev kadını olabilecek sinniyle mütenâsib bir hanıma tâlibdir.
23 Harbden sonra birlikde taşraya gidebilecek bir hanıma tâlibdir.
27 Zâbitândan ve eshâb-ı emlâkdan bir zât kendi emlâkına mukâbil bir hanımla izdivâc arzûsundadır.
38 Âile hayâtına vâkıf bir hanımla izdivâc arzûsundadır. Mesleği me'mûrdur.

Daha ziyâde ma'lûmât almak isteyenlerin Çarşı Kapı'sında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi idâre-i umûmiyesine mürâaatları.

42 "İzdivâc Tâlibleri [VIII]", *Vahit*, No. 229, 20 Şaban 1336 / 7 Haziran 1334 / 7 Haziran 1918, cuma, s. 3.

(14 Haziran 1918)

İzdivâç Tâlibleri [IX]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nden:

Hanımlar

Sinni

- 35 Mütেকâidinden âilesini geçindirecek bir zâta tâlibedir.
- 45 Mütেকâidinden müşfik bir zâta tâlibedir.
- 38 Mütেকâidinden bir zâta tâlibedir.
- 21 Kendisini ve hânesini idâre edebilecek bir zâta tâlibedir. Çocuğu olma-
ması şartdır.

Erkekler

- 35 Yüzbaşı rütbesinde bir zât iyi tahsîl görmüş mutavassıt tabakadan bir hanıma tâlibdir.
- 28 Me'mûrîn-i mülkiyeden bir zât ma'lûmâtlı ve müsikiye aşinâ ve ev kadınlığına bihakkın vâkıf bir hanıma tâlibdir.
- 42 Tüccârdan bir zât afife ve ciddî bir hanıma tâlibdir.
- 27 Eshâb-ı emlâkden bir zât kadınlığın evsâf-ı âliyesini hâiz bir hanıma tâlibdir.

43 "İzdivâç Tâlibleri [IX]", *Vakit*, No. 236, 5 Ramâzân 1336 / 14 Haziran 1334 / 14 Haziran 1918, cuma, s. 3.

(21 Haziran 1918)

İzdivâç Tâlibleri [X]

Hanımlar

Sinni

- 40 Mütেকâidîn zevâtdan 50-60 yaşlarında bir zâta tâlibedir.
19 Sinni ile mütenâsib hüsn-i ahlâk sâhibi bir zâta tâlibedir.
38 Ev kadını olduğundan kendi sinni ile mütenâsib mütেকâidinden bir zâta tâlibedir.
30 Sinni ve seviyesiyle mütenâsib bir zâta tâlibedir.

Erkekler

- 30 Muallimlerden bir zât rüşdiye derecesinde tahsîl görmüş mûsikiye aşinâ bir hanıma tâlibdir.
32 San'atkâr bir zât 20-25 yaşlarında meskenli bir hanıma tâlibdir.
28 Muallim ve san'atkârlardan bir zât rûhu irfânî yüksek tahsîl görmüş ve mûsikiye aşinâ bir hanıma tâlibdir.
41 Ketebe-i askeriyeden bir zât 25-30 yaşlarında afîfe bir hanıma tâlibdir.

44 "İzdivâç Tâlibleri [X]", *Vakîl*, No. 243, 12 Ramâzân 1336 / 21 Haziran 1334 / 21 Haziran 1918, cuma, s. 3.

(28 Haziran 1918)

İzdivâç Tâlibleri [XI]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nden:

Hanımlar

Sinni

- 23 35-40 yaşlarında zâbitândan bir zâta tâlibedir.
- 17 25-30 yaşlarında iyi âileden bir zâta tâlibedir.
- 25 35-40 yaşlarında âile muhabbetli tüccâr ve me'mûrinden bir zâta tâlibedir.
- 18 23-25 yaşlarında zâbitândan bir zâta tâlibedir.
- 30 Kendisi zâbit âilesi bulunduğundan zâbitândan bir zâta tâlibedir.

Erkekler

- 25 Zâbitândan bir zât-ı afif ve müstakîme her husûsda hayâtına iştirâk edecek bir hanıma tâlibdir.
- 29 Me'mûrîn-i mülkiyeden bir zât sahibe-i kemâl tahsîl-i âlî görmüş bir hanıma tâlibdir.
- 27 Zâbitândan bir zât sanâyi-i nefiseye müntesibe bir hanıma tâlibdir.

45 "İzdivâç Tâlibleri [XI]", *Vakit*, No. 250, 19 Ramâzân 1336 / 28 Haziran 1334 / 28 Haziran 1918, cuma, s. 3.

(28 Temmuz 1918)

Şûrâ-yı Devlet
Mülkiye ve Maârif
aded
36071
338

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nin menâfi-i umûmiyeye hâdim cemiyetler meyânına idhâli istidâsını hâvî cemiyet-i mezkûre müdür-i umûmîsi Is-mâil Hakkı Bey tarafından bi't-takdîm Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan arzuhâl ve melfûfâtı üzerine bi'l-muhâbere Dâhiliye Nezâreti'nden vârid olan 9 Haziran 334 tarih ve yüz seksen altı husûsî nümerolu tezkîre mülkiye ve maârif dâiresinde kırâat olundu.

Tezkîre-i mezkûre meâlinde cemiyet-i mezkûrenin bidâyet-i te'sisi olan üç yüz otuz iki senesinden i'tibâren pek çok kimsesiz kadınlara iş bulmak sûretiyle sefâletten tahlislerine ve muhadderât arasında nâmûskârâne mesâi sayesinde te'mîn ve idâre-i hayât fikrini telkîne ve bundan mâadâ iktisâdiyât ve ahlâkiyâtın inkişâf ve hüsn-i muhâfazasına fevkalâde hizmet eylediği cihetle menâfi-i umûmiyeye hâdim cemiyetler meyânına idhâli muvâfık görüldüğü dermeyân kılınmıştır.

İcâbı lede't-teemmül nezâret-i müşârûnileyhânın sûret-i iş'ârına nazarân mezkûr cemiyetin menâfi-i umûmiyeye hâdim olduğu anlaşılmış olduğundan cemiyetler kanûnunun on yedinci maddesine tevfikân menâfi-i umûmiyeye hâdim olduğunun devletçe tasdîki münâsip görülmüş olmağla ona göre ifâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârûnileyhâya iş'ârı tezekkür kılındı ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehû'l-emrindir.

19 Şevvâl 336 28 Temmuz 334.

(imzalar)

46 T.C. BOA, Dosya Usulü İradeler Tasnifi, DUIT, Dosya: 62, Gömlek: 3-11, Aded: 2, Vesika: 2.

(5 Ağustos 1918)

Dâire-i Sadâret
Amedî-i Dîvân-ı Hümâyûn
152

Irâde-i Seniyye

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nin menfaat-ı umûmiyeye hâdim olduğu Şûrâ-yı Devlet karârıyla tasdik edilmiştir.

Bu irâde-i seniyyenin icrâsına Dâhiliye Nâzırı me'mûrdur.
fi 27 Şevvâl sene 1336 ve fi 5 Ağustos sene 1334

Mehmed Vahdeddin
Sadrazam
Dâhiliye Nâzırı

47 T.C. BOA, Dosya Usulü Irâdeler Tasnifi, DUIT, Dosya: 62, Gömlek: 3-11, Aded: 2, Vesika: 1.

(17 Ekim 1918)

Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi [II]

(...) İslâm hanımlarını çalıştırma derneği unvânı altında teessûs eden müesse-se-i milliye muhtelif kadın san’at mektepleri, destgâhlar, sanâ-yihâ-neler küşâd ederek kadınların kâbiliyet-i fikriye ve ilmiyelerini tezyid eylediği gibi kuvve-i is-tih-sâliye verdi. Hâlen bu derneğin terbiye ettiği ve çalıştırdığı kadınların adedi elli altmış bin hanımdır. (...)

48 Edhem Nejat, "Türkiye’de Kız Mektepleri ve Terbiyesi [II]", *Türk Kadını*, Cilt. I, No. 11, 17 Teşrinievvel 1334 / 17 Ekim 1918, s. 164.

(21 Ekim 1918)

Bâbrâli
Dâire-i Sadâret
Kâlem-i Mahsûs
340388 umûmî
969 husûsî

Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine

Seher ve Behice Hanımlar'ın birer müesseseye yerleşdirilmeleri zımında,
Melfûf: 2.

Devletlû efendim hazretleri,

Bi-kes ve bî-vâye kaldıklarını mübeyyin biri on beş ve diğeri on sekiz yaşlarında olan Seher ve Behice Hanımlar tarafından atebe-i seniyye-i mülûkâneye arz ü takdîm kılınan ve sâhibeleri münâsib birer müesseseye yerleştirilüb hayât ve iffetlerinin muhâfazası esbâbı istikmâl üzere ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mâbeyn-i hümâyûn başkitâbet-i aliyesinden irsâl olunan iki kıt'a arzuhâl leffen taraf-ı devletlerine tesyîr edilmekle iktizâsının ifâ ve inbâsına ve melfûflarının îadesine himmet buyurulması siyâkında tezkere-i senâverî terkîm olundu efendim.

14 Muharrem 337 ve 21 Teşrinievvel 334

Sadriâzam ve Yaver-i Ekrem
Ahmed İzzet

49 T.C. BÖA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.İ.UM, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Aded: 2, Vesika 1.

(23 Ekim 1918)

Evraka 23
969 Sadâret
23/10/34

Bu kadınların birer hizmet-i münâsebede istihdâmları sûretiyle te'mîn-i mahfûziyet-i hayâtîyelerine dâir Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi idâre-i umûmiye müdürü İsmâil Hakkı Bey'e tezkere tastiri emr-i âli-i müsteşâr iktizâsından bulunduğu beyânıyla İdâre-i Umûmiye Müdüriyet-i Aliyesi'ne tevdi' olunur.

fî 23

(imza ve mühür)
Kaleme 24.

50 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.İ.U.M, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Aded: 2, Vesika 2.

(26 Ekim 1918)

Idâre-i Umûmiye-i Dâhiliye Müdüriyeti

Evrâk Kâlemi Numerosu : Sedâret 969

Kalem Numerosu : 271

Tarih-i tesvîdî : 26 Teşrîni-evvel sene 34

Tarih-i tebyîzi : 27 Teşrîni-evvel sene 34

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi müdürü İsmâil Hakkı Bey'e,
Bî-kes ve bî-vikâye kaldıklarını mübeyyin biri on beş diğeri on sekiz yaşlarında olan Seher ve Behice Hanımlar tarafından atebe-i seniyye-i mülûkâneye arz ü takdîm olunan ve sâhibeleri münâsib birer müesseseye yerleştirilüb hayat ve iffetlerinin muhâfazasına esbâb-ı istikmâl olunmak üzere ber-mantûk-ı irâde-i seniyye-i hazret-i pâdişâhî mâbeyn-i hümâyûn başkitâbet-i aliyesine irsâl kılınan iki kıt'a arzuhâlin leffiyle icrâ-yı icâbı bâ-tezkere-i sâmiye izbâr bulunmuş olmağla birer hizmet-i münâsibede istihdâmları keyfiyetinin inbâsı ve arzuhâllerin iâdesi bâbında.

Müsteşar
(imza)

51 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.L.UM, Dosya: 19-3, Vesika: 1-11, Aded: 2, Vesika 3.

(1 Ocak 1919)**Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi****Tarih-i Te'sisi 10 Eylül 333****Mukaddime [s. 5]**

İ'lân-ı Meşrûtiyet'in Osmânî İslâm kadınlığında vücûda getirdiği te'âli ve tekemmülâtı tavzihden sarf-ı nazarla yalnız din-i İslâm'ın ve bu Harb-i Umûmî'nin kadınlık ve kadınlığın tekemmülâtı üzerindeki te'sirâtını tedkik etmek fâide-den hâli görülemedi.

İslâmiyet'in âfâk-ı âlemi tenvîre başladığı günden i'tibâren âsumân-ı beşeriyeti kaplayan muzlim ve hevl-engiz cehâlet bulutları birer birer dağılmağa başlamış uyûn-ı beşer bir şems-i münîr-i medeniyet ve terakki ile kamaşmışdı. O zamânki İslâm kadınları içinde zamânının en büyük âlimeleri ve mücâhideleleri mevcûd idi.

İslâmiyet'in mürşid-i terakkisi olan hazret-i fahr-i kâinât (S.A.) efendimizin bize bıraktığı düstûr-ı feyz ü terakki ileri ve dâimâ ileridir.

Zamân-ı istibdâd ona tekaddüm eden devr-i inhitât terakkîyatımızı körletmiş, kadınlığımızı da bir uzv-ı nâfi' hâlinde çıkaracak derekeye tenzil eylemiştir. Harb-i hâzırın rehğüzâr-ı beşeriyetde açtığı hufre-i ihtiyâc o kadar derin o derece bî-pâyân olmuştur ki her millet bu rehğüzârın tesviyesine şitâb eylemek mecbûriyetini hiss eylemiş ve kadınlıktan isti'âneyi de ferâmûş eylememiştir.

Bugün küre-i arzda mevcûd akvâm ve milel kadınları erkeklere aid vezâif-le iştigâl ederek vatanlarının dide-bân-ı hakikisi olan fedâkârân-ı memleketin öz vâlideleri olduklarını ve böyle olmakla berâber kendilerinin mâder-i kudsi-i vatanın kerimleri bulunduklarını isbât eylemekdedirler. Bir devr-i teyakkuz ve intibâha dâhil olan Osmânî kadınlığından dahi vatanın mâddî hidemâta mazhariyeti Harbiye Nâzırı devletlû Enver Paşa hazretlerinin hâfıza-i hissiyatını okşamış ve Kadın İşçi Taburu nâmiyle bir taburun teşkilini emr ü irâde buyurmuşlardır. Mâder-i mihribân-ı vatanın öz kerimelerinden teşkil olunan bu taburun sa'y ü gayret ve fart-ı meziyetiyle pîrâyedâr olması şâyân-ı arzû ve temennidir.

52 *Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, (İstanbul: Askerî Müze Kutüphanesi, Yazma Nûsha, No. 178, 1335), 33 yaprak.

Kadınlarımızın bir sa'y-ı nâmûskâri ile mübâreze-i hayât yoluna girmeleri ve bu mübâreza ile vatana mâddî istifâdeler te'mîn eylemeleri elbette Osmânî İslâm kadınlığının medâr-ı iftihârı olacaktır.

İşte bu maksad-ı ulvî ile teşkil olunan Kadın İşçi Taburu'nun sûret-i teşkilinde geçirdiği safahât sırasıyla bervech-i zîr kayd u tesbît kılındı. [s. 6]

Teşkilât

Başkumândân Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa hazretleri (Harbiye Nezâreti yâverânından Yüzbaşı Hasan Tahsin Bey vâsıtasıyla) Dersaâdet'de Harbiye Nezâret-i celîlesinden telefonla Kadın Amele Taburu teşkilâtı hakkında bervech-i âti emri Birinci Ordu Kumândânı Es'ad Paşa hazretlerine tebliğ buyurmuşlardır:

sûret:

"Birinci Ordu Kumândânı Paşa Hazretleri'ne

Nâzır Paşa hazretleri kadınlardan mürekkeb bir Amele Taburu teşkilîyle tecrübe yapılmasını emir buyurdular. 26/ 7/1333"

Teşkilât

Teşkilât hakkındaki emr-i nezâret-penâhîdeki "amele" ta'bîrinin ifâde eylediği manâya nazaran bu teşkilâta tâbî kalacak kadınların arazi üzerinde zirâat ve yol işleriyle meşgûl bulunacağı anlaşılmış idi.

Hükümet-i Osmâniye'ce kadınlar hakkında ilk defa tatbîk olunan şu mühim ve nâzik teşkilâtın neticesi kadınların gerek hazarda ve gerek seferde vatan ve millette karşı yapabilecekleri hidemât-i fiiliyeyi bir râbıta-i intizâmıla takyîd etmek olduğu Birinci Ordu-yı Hümâyûn kumândânı Ferik Es'ad Paşa hazretleri tarafından bütün manâsıyla bi't-takdîr teşkilâtın icrâsını bi'z-zât deruhde ve bu bâbdaki teferruât-ı muâmelâtı Birinci Ordu-yı Hümâyûn Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne tevdi' buyurdular. Evvel emirde icrâ kılınacak teşkilâta ordu kıta-âtının derece-i muâvenetleri [s. 7] bi't-tedkik teşkilâta muktezi vesâitin kısmen Ordu'ca kabil-i tedârik olduğu anlaşıldı.

Teşkilât

Kadınların tabura celbinden mukaddem iskân ve iâşe ve melbûsât ve techizât gibi ihtiyâcâtın tedârik ve ikmâli hakkında bazı mukarrerât ittihâzı icâb etmekle bu husûsdaki teşkilât 3/8/33 tarihinde Harbiye Nezâret-i celîlesine arz ü teklîf olunmuş ve teklîfât-ı ma'rûza esâs i'tibârıyla nezâret-i müşârûnileyhâca bi'l-kabûl teşkilâtın 10 Eylül sene 1333 tarihinden başlanmasına cevâben emir buyurulmuştur.

Teşkilât hakkında Birinci Ordu-yı Hümâyûn'un mütâlaât ve teklîfâtı muhtasaran âtiye derc edilmiştir:

"1) Bir kadro projesi tasavvur edilmiş ve bunda tecrübe netâyicine göre bi'l-ahire kâmilên kadınlara devr olunmak üzere emr ü kumândâ zâbitâna tevdi' ve kadroya muhafız ve ehl-i san'at efrâd da idhâl olunmuştur.

2) Tabura kayd u duhûl arzûya tâbî bırakılmış ve işçi kadınların Dersaâdet'den tamâmen tedârik edilememesi ve teşkilâtın âtiyen tevsi'i ihtimâline binâen iş-

çilerin kısmen İstanbul'dan ve kısmen taşradan ve kâtibe ve me'mûrelerin Der-saâdet'den tedâriki meşrûr kılınmıştır.

3) Kadınların tabura kayd ü kabûlû bervech-i âti şerâite tâbî' tutulmuştur.

1) Kucakda taşınır çocukları olmamak

2) Ehl-i iffet ve nâmûsdan bulunmak

(Mahallesinden ilmuhaber)

3) Aşılı olmak

(Aşî şahâdetnâmesi beraber olacak)

4) Emrâz-ı sâriye ve müzmineden sâlim bulunmak

(Muâyene-i sıhhiyeye tâbî')

5) Güçlü ve kuvvetli olmak

6) Sinni 18-40 olmak.

4) Kadınların cihet-i askeriyeden ilbâs, techiz, i'âşe ve asker gibi maâş tahsî-si ve ayrıca yapacakları işe göre yevmiye i'tâsı ve me'mûrelerle kâtibelere mu-kannen birer maâş ile vaz'-ı kazgân sûretiyle i'âşe edilmeleri husûsu dermeyân olunmuş ve umûm kadınlara yeknesak bir kıyâfet verilmesi dahi nazar-ı teem-mûle alınmıştır.

5) Vezâif-i yevmiye ve dâhiliyenin tanzîmiyle taltîf ve cezâ ve muâmelât-ı sâi-re-i zâtiye ve idâriyenin tesbîti için bir ta'lîmâtname vücûda getirilmesi teklîf olunmuştur."

Nezâret-i celilece Ordu'nun lâyihası kabûl ve lâyhada mûnderic mevâddın lüzûmunda ta'dîl ve tanzîmi hakkı da Ordu'ya bahş olunmuş ve ancak tecrübe netâyicine göre teşkilât tevsî' olunmak ve tabur erkânı da mevcûd olmak şartıy-la taburun şimdilik bir bölüğü olmak tensîb buyurulmuştur. [s. 8]

Tabur kumandanlığına Eyüb Sultân Fes Fabrikası Dikimhânesi'nden mü-tekâid Yüzbaşı Hacı Osmân Efendi ta'yîn olunmuştur.

Tabur zâbitânı kısmen Ordu'dan ve kısmen de muâmelât-ı zâtiyeden veril-mek sûretiyle ikmâl edilmiştir. [s. 9]

Muhâfız ve ehl-i san'at efrâd kısmen Ordu'dan tedârik ve kısmen Ordu Dâi-resi'nden celb ve bu esnâda kadroya idhâl ve ilâvesi icâb eden efrâd dahi ikmâl olunmuştur. [s. 10]

Teşkilât hakkındaki emr-i nezâret-penâhi hem Birinci Ordu-yı Hümâyûn hem de Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'ne tebliğ olunmasına mebni ka-dınların celb ve istihdâmı hakkında müzâkere için 24/9/33 tarihinde Ordu Er-kân-ı Harbiye İkinci Şubesi'ne mülhak Yüzbaşı Nazmi Efendi bi'l-izâm kadınla-rın maâşât ve muhassasâtı takarrür ve tabura kayd ve duhûl arzûsunda olanla-rın mürâcaatı keyfiyeti 26/9/33 tarihinde evrâk-ı havâdisle i'lân edilmiştir. Cemi-yet-i mezkûrece Teşrinievvel evâsıtında me'mûrelerin intihâbları bi'l-icrâ şâyân-ı kabûl görülenleri şehri mezkûrun yirmisinden sonra tabura i'zâm kılınmağa başlanmıştır. [s. 11]

Tabur ve efrâd ikmâl ve kâtibe me'mûreler intihâb edildiği hâlde mesken, il-bâs ve i'âşeye müteallik bazı istihzâratdan mukaddem ve derhâl işçi kadınların

celbi kâbil olamayacağına mebni bunların tabura sevklerinin te'hîri husûsü Cemiyet-i İslâmiye'ye bildirilmiş ve kadınların istirahatlerinin te'mini için lüzûmulan malzeme ve sâirenin mûsâraaten tedârikine başlanmışdır. [s. 12]

Tabura muktezi ta'limâtınâmenin tanzîmî için istifâde olunmak üzere Levâzımat-ı Umûmiye-i Askerîye ile Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden emirlerindeki müessesâtta tatbik edilen ta'limâtınâmelerden birer nüshası talep ve bu bâbda tedkikât icrâ edilmişse de işbu müessesâtta nizâmnâme ve ta'limâtınâme şeklinde mazbut bir risâlenin âdem-i mevcûdiyeti anlaşılması üzerine tabura muktezi ta'limâtınâmenin Ordu'ca kanûn ve nizâmnâmelere mürâcaat sûretiyle tertîb ve tanzîmine mecbûriyet hâsıl olmuştur. Tanzîm edilen müsvedde hâlindeki ta'limâtınâme Başkumândân Vekili Enver Paşa hazretlerinin nazar-ı tasvîblerine arz ve ba'de't-tashîh Ordu'ca tab' etdirilerek mevkî'-i tatbik ve tecrübeye vaz' olunduğu gibi ta'limâtınâme mevâddının tealluku i'tibârıyla icâb eden makâmât ve zevâta da birer nüshası irsâl ve takdîm edilmiştir. [s. 13]

Memâlik-i şâhâne ve Ordu-yı Hümâyûn'da kadınlar hakkında şimdiye kadar hiçbir teşkilât ve tecrûbe mesbûk olmadığı gibi teşkilâta medâr olabilecek mukarrarâtın da mefkûdiyetine binâen işbu mehasız olarak tertîb edilen işbu ta'limâtınâme kadın teşkilâtına müetallik mevâddi tamâmen câmi' ve işbu teşkilâtı tamâmen muhât olamamakla beraber esâs-ı kavânîn ve kavâid-i askerîyeden muktebes ve Kadın İşçi Taburu'nun vezâif-i mücmelen irâeye kâfi bir hâle gelmiştir. Esâsen mevâdd-ı mûndericesinin tatbiki sırasında görülecek noksânların ilâvesi ve kâbil-i tatbik olmayanların da tayy ü ta'dili kabûl edilmiştir. Esnâ-yı teşkilâtta tedricen iktisâb edecekleri ma'lûmât ve liyâkate göre emr ü kumânda ve idâre husûsunun kâmilan kadınlara terkî husûsü dâimâ nazar-ı dikkate alınarak vezâif -kadın ve erkek arasında- müşterek yapılmış ve kadınları yetiştirmek husûsunda birinci derece tabur kumandanının ve ikinci derecede vezâif-i müştereke tabur zâbitânının mesûliyetleri şart konulmuştur.

Tabur hey'eti erkek ve kadınlardan muhtelit bir sûrette müteşekkil olmağa beraber kadınların tazmînâta iştirâkleri, vazifelerinde iktisâb-ı mümârese eylemelerine ta'lik olunmuş ve binâen-aleyh kadınlara da vazifelerindeki ihtisâs ve mümâreseleri bir teftiş neticesine tâbi bırakılmışdır. [s. 14]

Taburda ilk defa teşekkül eden muhtelit tabur hey'et-i idâresi

- 1) Tabur kumândanı
- 2) Tabur başkâtibesi
- 3) Tabur hesâb me'mûru
- 4) Birinci Bölük (bölükbaşı)
- 5) Birinci Bölük (kumândânı)

Tabur müstahdeminine aid yolsuzlukları tedkik ve muhâkeme için de bir hey'ete lüzûm görülmüş ve askerî bir divân-ı harb selâhiyetini hâiz bulunmak üzere bir divân-ı haysiyet teşkil olunmuştur. [s. 15]

Cezâların tahdîdi, sicillâta derci gibi husûsât ta'limâtınâmede tasrîh edildiği gibi divân-ı haysiyetin selâhiyeti tahdîd edilmiş ve fakat darb cezâsının kadınlara

ra tatbik olunmaması sarahaten kayd ü işâret olunmuştur.

Kadınların hâricdeki erkek ve kadınlarla ve akrabâ ve taallukatıyla olan münâsebeti dahi işbu ta'limât-nâmede tesbît edilmiştir.

Teşkilât

Teşrînisânî nihâyetlerine doğru Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi tarafından gönderilen kadınların kayd ü kabûlüne başlanmış ve bidâyetten bu kadınlar tabur karârgâhının tathîrât ve tanzîmât-ı dâhiliyesinde istihdâm edilmiştir. Elde mevcûd malzeme ile arazi üzerinde zirâât işleri tecrübesine başlanmış ise de bir iki gün zarfında hemen birçok kadınların pek cüz'î bir kâbiliyetleri olduğu anlaşılmış ve henüz mukavelenâmeler teâtî edilmediğinden kadınların kısm-ı azamı bazı mazeretler serdiyle terk-i vazifeye ve kayıdlarının terkini ni ricâya başlamışlardır.

Şu hâl İstanbul'dan toplanan kadınların zirâât umûrunda lüzûmu kadar işe yaramayacaklarını isbât etmiştir. Binâen-aleyh Kanûnisânî sene 334 bidâyetine kadar tabura kayd ü kabûl edilen kadın mikdârı sıra numerosu i'tibârıyla yüz el-lye bâliğ olduğuna ve her gün üç beş kadın kayd edilmesine rağmen vazifede bulunanların adedi seksen doksan arasında mütebeddil kalmış ve bu mikdâr bir türlü yükselememiştir. [s. 17]

Zirâât işlerinde bu vechile pek cüz'î bir kabiliyet gösteren işçi kadınlar yol inşâsına muktezi taş, toprak ve kumun gerek el arabası ve teskere ve gerekse merkeb arabasıyla nakli taş ve kum ferşi tesviye-i tûrâbe ve hendek hafri işlerinde de pek az iş gördükleri ve hatta bir günde bir erkeğin yapabileceği işi ancak on kadının yaptığı görülmüş ve binâen-aleyh işçi kadınların taşralar ve bu gibi işlerle me'lûf bulunanlardan celbi husûsu Cemiyet-i Islâmiye'ye tekliף olunmuştur. [s. 18]

Teşkilât

Taburun teşkilindeki makâsid-i esâsiyeden biri de kadınları bi'z-zât te'mîn-i maîşete alıştırmak olduğu ve ordu ve millete muâvenet-i fiiliye ile birlikde bu cihetin te'mîni bi'l-hassa nazar-ı dikkate alınmıştır.

Binâen-aleyh kadın taburları mevzi'î teşkilâta tâbi' tutulmamış ve bunların tebdîl-i mevki' etmemesi veya husûsi cebhe-i harbe sevk edilmemesi takarrür [s. 19] etdirilmiştir.

Taburun bi'z-zât teşkilinde gerek kâtibe ve gerekse ehl-i san'at kadınların in-tihâb ve ta'yîni keyfiyetinde kadroya azamî mikdâr idhâl edilmiş ve bunların bi'l-ahire diğer teşkilâta me'mûr edildikçe yerlerine namzedler konması tasavvur olunmuştur. Tabura kayd u duhûl mecbûri olmamakla beraber dâhil olanları devâma mecbûr etmek üzere taburla kadınlar arasında mukâvelenâme teâtisi usûl ittihâz edilmiştir.

Kadınların taburda bir de revir ihdâs olunmuş ve tedâvîleri için civâr hastahâ-nelerden birisinde tamâmen tecrîd edilmiş bir vaziyette bir iki koğuşun ağır hastalara tahsîsi keyfiyeti de nazar-ı dikkate alınmıştır.

Tabura fahrî me'mûre ve hastabakıcı kabûl olunacağı ta'limât-nâmeye idhâl

olunmuş ise de üç yüz otuz üç senesi zarfında fahrî hizmet için kimse mürâcaat eylememiştir.

Tabura kayd edilen kadınlar 2/12/333 tarihinde Ordu'ca müntehab bir hey'et-i sıhhiyeye –hey'et miyanında bir kâbile vardır– yeniden muâyene etdirilmiş ma'lûlleri terhîs ve muhtâc-ı tedâvî olanların kayıtları te'cîl ve sağıamlarının kat'î kayd ü kabûlü icrâ kılınmıştır.

Kâtibe ve me'mûreler de bi'l-âhire müstakillen ifâ-yı vazife edeceklerinden zâbitân misillü nöbet tutmaları husûsu ta'limâtnâmeye idhâl olunmuş vezâifin hüsni sûretle tanzim ve idâresi için tabur kâtibelerinin vezâifi tefrik ve üç kısma ayrılarak her kâtibenin kendi vazifesinden mes'ûliyeti te'mîn edilmiş ve umûmuna başkâtibenin nezâret eylemesi karârlaştırılmışdır.

Yalnız asker gibi bir teşkilâta mazhar olmalarına rağmen kadınların hâricde umûr-ı inzibâtiyesine ta'limâtnâmede polis me'mûrları me'mûr edilmiş ve tabur zâbitân ve kadınlarından ayrıca kontrol me'mûrları ta'yin olunmuştur.

Tabur kadınları askerî ta'limlerden muâf tutulmakla beraber adâb-ı muâşeret ve âmirleri huzûrunda idâre-i kelâm ve tavr-ı hareket husûsunda tertib olunan bir program dâiresinde ikâmetgâhlarında terbiye edilmeleri kabûl olunmuştur. [s. 20]

Umûm kadınların 4 x 6 kıt'asında fotoğrafları çıkartılarak cüzdân, sicil, mukâvelenâme ve sair icâb eden mahallere îlsâk sûretiyle hüviyyet-i şahsiyeleri te'mîn olunmuştur.

Çıkartılan fotoğraflardan vücûda getirilen üç albümden birisi tabur nezdinde, birisi Ordu'da ve diğeri de Kadınlar Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'ne gönderilmiştir. [s. 21]

Taburda müstahdem kâtibe ve me'mûrelerin işçi kadınlara bervech-i âti maâşât tahsis olunmuştur:

	Asgarî Maâşı	Kıdem ve hüsni hizmet sebkat etdikçe verilecektir Maâşı
Tabur kâtibesi	600	800
Tabur ve bölük kâtibesi	500	700
Tabur i'âşe me'mûresi	600	700
Tabur debboy me'mûresi	500	700
Bölükbaşı	600	800
Takımbaşı	400	600
Hastabakıcı	300	450
Terzi	500	600
Aşçı	250	350
İşçi kadın	10	150

(Rûtbeli kadınlara onbaşı, çavuş ve başçavuşa muâdil maâş verilir.)

Fevkalâde sa'y ü gayretleri görülen işçi kadınlara mahsûs on kuruş kıymetinde takdîrnâmeler kabûl ve me'mûreler ile kâtibeler için varaka-i nakdiye, madya, nişân, zamm-ı maâş ve terfî misillû taltifât vaz' olunmuştur.

Çocuklu kadınların çocuklarına taraf-ı miriden melbûsât verilmemek ve esmânî vâldesince tesviye edilmek şartıyla sekiz yaşına kadar nisf ve daha yukarı sindekiler tam istihkâk vaz'-ı kazgân edilerek l'âşeleri taburca taht-ı te'mîne alınmış ve çocukların her gün muntazamân civâr mekteblere sevk edilerek terbiye ve tahsilleri taburca tekeffül edilmiş ve bu çocukların hastalıkları taburca meccânen tedâvi etdirilmesi kabûl olunmuştur.

Kadınların mektupları pûl resminden muâf tutulmuş ve kollarında damgalı pazuband ve resmî kıyâfetleri oldukça her yerde vesâit-i nakliye husûsunda asker gibi muâfiyet ve nisf-ü ücret hakları ta'limât-nâmeye idhâl olunmuştur.

Kadınlardan tekâüdiye nâmiyla birşey kat' ve tevkîf edilmediğinden tekâüdiye hakları kabûl edilmemiştir.

Tabur kadınlarının kıyâfeti âtîde gösterildiği gibi kabûl edilmiştir. [s. 27]

Tabura ta'yîn olunan kâtibe ve me'mûreler 12/11/333 tarihinde Birinci Ordu Kumândânı paşa hazretlerince ta'yîn olunan Birinci Ordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şubesi'nde Binbaşı Ziyâ Bey'in taht-ı riyâsetinde müteşekkil bir hey'et marifetiyle 15/11/33 tarihinde imtihanları icrâ kılınarak kazandıkları notlar üzerine derecâtâ tefrik edilmiş ve evrâk-ı imtihanîyelerine göre Ordu Kumândânlığı'na münâsib me'mûriyetlere bi't-ta'yîn 25/11/333 tarihinde her kadının me'mûriyet vesîkaları bi't-tanzîm sâhibelerine tevzî' edilmek üzere tabura irsâl kılınmıştır. [s. 28]

Taburun ikâmetgâhları civârında tarla ve bağçede veya diğer bir semte nakilleri sırasında işçi kadınların maşiyen ve bölük takımbaşılarla kâtibelerin araba ile sevkleri kabûl edilmiş ve hastaların nakli için sûret-i mahsûsada hasta nakil ve binek arabaları bi'l-i'mâl verilmiştir.

Kadınların arâzi üzerindeki iştigâlâtı zamânında isti'mâl eylemeleri için tahta ayakkabıları verilmiş ve kışın devâmlı soğuklarına karşı da ilâveten birer manto ve pelerin i'tâ kılınmıştır.

Bölük ve takımbaşılarının nöbetçilik alâmeti olmak üzere her birerlerine baston tahsis kılınmış ve işbu bastonların taburun iştirâk edeceği merâsimlere nöbetçi olanlar tarafından isti'mâli emr olunmuştur.

Kadınların kışın gayr-ı müsâid havalarda ikâmetgâhlarında boş kalmamasını te'mînen el işleri tedârik ve i'tâsı düşünülmüş ve bu maksad için de Cemiyet-i Islâmiye'ce ham yün verilerek beher kıyyesi ip hâlinde teslim olunmak şartıyla kırkar kuruş verilmiştir. Dikiş ve sâire tedârikine tevessül edilmiştir. [s. 29]

Kadınların koğuşlarında yemek yemeleri muvâfık görülmediğinden bir yemekhâne te'sîs edilmiştir.

Taburun ikâmeti için Üskûdâr'da Sultân Tepesi'nde Edib Bey'in Köşkü ile Bağlarbaşı'nda bir iki hâne konaklar Müfettiş-i Umûmîlik'ce taht-ı işgâle aldırılmıştır. Gerek konak gerekse hâne ta'mîrsiz gayr-ı kâbil-i sükna bir hâlde görül-

düğünden 7/10/333 tarihinde mezkûr köşk ile hânelerin serian ta'mir ve inşâsı husûsı Birinci Ordu Menzil Müfettişliği'ne tevdi' olunmuş ve küllî masraf ihtiyârıyla ta'mirât [s. 30] ancak üç yüz otuz dört senesi Kanûnisânî'nin bidâyetinde ikmâl olunabilmiştir.

Tâ'mirât mesârifinin bu binâlarda evvelce oturarak tahribâtın vukû'una sebebiyet verenlerden tazmin etdirilmesi esbâbına tevesşül olunmuştur.

Bir taraftan da melbûsât, techizât ve sâire noksânları Ordu ve Menzil Levâzımı'ndan alınmakla beraber vesâit-i nakliye ihtiyâcı da nazar-ı dikkate alınmış ve binâen-aleyh taburun bu husûsdaki ihtiyâcâtı dahi ancak Kanûnisânî sene 334 bidâyetinde ikmâl olunabilmiştir. [s. 31]

Merâsim

Kitaâtın tarih-i teşkiliyle hazar ve seferde gördüğü hidemât-i fevkalâdenin şerefli günleri her sene tes'îd etmesi mensûbîn-i hâzıra ve müstakbelesi için pek çok fevâid-i maddiye ve maneviyeyi te'mîn ve ahlâfî birçok hâtîrât-ı ber-güzîde ile tezyid-i sa'y ü gayrete teşvik ve eslâfın dahi nâminı tezkîr ile hüsn-i kadir-şinâsîyi takviye ve te'yîd edeceği nazar-ı dikkate alınarak Kadın İşçi Taburu'nda da şu usûlün tatbiki muvâfık görülmüş ve Harbiye Nezâret-i celîlesinin kabûl buyurduğu 10 Eylül 333 tarihi her sene tabur için yevm-i teşkil ve te'sîs tarihi olarak intihâb edilmiştir. [s. 33]

Mütেকâid Yüzbaşı Osmân Efendi'nin yerine 24 Mart sene 334 tarihinde ta'yîn kılınan 1303'de Mekteb-i Harbiye'den neş'et sâbık Fransızca muallimlerinden Mostar'lı (Kartal'lı) mütেকâid Binbaşı Mehmed Ali Efendi tevellûdü 1278.

Resim Altıları:*

Resim-1: Müslümânların halîfesi, Osmânîlar'ın pâdişâhı, kumândân-ı akdes ve i'timadımız sevgili Sultân Mehmed Reşâd hân-ı hâmis hazretleri. Velâdet-i hümayûnları: 21 Şevvâl 1260; Cûlûs-ı hümayûnları: 27 Mayıs 1325; l'ân-ı Kanûn-ı Esâsî: 23 Temmuz 1324. (s. 2)

Resim-2: Başkumândân Vekili ve Harbiye Nâzırı Enver Paşa hazretleri. (s. 3) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-3: Birinci Ordu-yı Hümayûn Kumândânı Ferik Es'ad Paşa hazretleri. (s. 4)

Resim-4: Kadın Birinci İşçi Taburu kumândanlığına ta'yîn kılınan ve tabura ilk defa vürûd eden mütেকâid Yüzbaşı Hacı Osmân Efendi. (s. 8) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-5: Kadın Birinci İşçi Taburu hey'et-i zâbitânı. (s. 9)

(*) Yazmanın metninde Kadın İşçi Taburu'na ait toplam 28 fotoğraf ve resim yer almaktadır. Ancak, bunlardan 7 tanesi yazma nüshadan düşmüş, alınmış veya kaybolmuş olduğu için şu anda yerinde bulunmamaktadır. Yazmadaki fotoğraflardan altı tanesi *Harp Mecmûası*'nda yayınlanmıştır. Bkz. "Kadın İşçi Taburu", *Harp Mecmûası*, No. 26-27, Mayıs 1334, ss. 410-411. Kadın işçilerin üniformalarını ve rûtbelerini gösteren el çizimlerinin tamamı da ayrıca yayınlanmıştır. Bkz. *Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemât-ı Dâhiliye Ta'lîmâtname*si, (İstanbul: Matbaa-i Orhâniye, 1333), ss. 27-32.

Resim-6: Tabura ilk vürûd eden Mehmed Arif. (s. 9) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-7: Taburun muhâfız efrâd ve ehl-i san'at efrâdı. (s. 10)

Resim-8: Kadın Birinci İşçi Taburu'na ilk vürûd eden kadın tabur başkâtibesî Adile Süleymân Hanım. (s. 11) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-9: Kadın Birinci İşçi Taburu hey'et-i zâbitân, me'mûre ve kâtibeler grubu. (s. 12)

Resim-10: Kadın Birinci İşçi Taburu'nda ilk defa teşekkül eden muhtelit tabur hey'et-i idâresî. (s. 13)

Resim-11: Kadın Birinci İşçi Taburu'nda ilk defa teşekkül eden divân-ı haysiyet âzâları. (s. 14) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-12: Kadın Birinci İşçi Taburu hey'et-i umûmîyesini gösteren bir grup. (s. 16)

Resim-13: Kadın Birinci İşçi Taburu işçilerinin zirâat vazifesi grubu. (s. 16)

Resim-14: Kadın Birinci İşçi Taburu müstahdemîninin çiftçi vaziyetindeki grubu. (s. 17)

Resim-15: Kadın Birinci İşçi Taburu yol yaparken. (s. 18)

Resim-16: Kadın Birinci İşçi Taburu ta'lîm esnâsında. (s. 20)

Resim-17: Kâtibelerin kıyâfeti. (s. 22)

Resim-18: Terzilerin kıyâfeti. (s. 23)

Resim-19: Hastabakıcılar. (s. 24)

Resim-20: Onbaşı, çavuş ve başçavuşların kıyâfeti. (s. 25)

Resim-21: İşçi kadın kıyâfeti. (s. 26)

Resim-22: Kadın Birinci İşçi Taburu me'mûre ve kâtibeler grubu. (s. 27)

Resim-23: Kadın Birinci İşçi Taburu yün eğirirken ve el işi yaparken. (s. 28)

Resim-24: Kadın Birinci İşçi Taburu yemek esnâsında. (s. 29) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-25: Kadın Birinci İşçi Taburu'nun ikâmet ettiği köşk. (s. 30)

Resim-26: Kadın Birinci İşçi Taburu'nun muâyene nizâmı. (s. 31)

Resim-27: Kadın Birinci İşçi Taburu'nun terzileri. (s. 32) [Fotoğraf yerinde bulunmuyor.]

Resim-28: Taburun tarih-i lağvı fi 1 Kanûnisânî sene 335. (s. 33)

(2 Haziran 1919)

Dâhiliye Nezâreti

Hukûk Müşâvirliği

Kalem Numerosu: 3089

Evrak Numerosu: Arzuhâl 3185

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Hakkında

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi müdür-i umûmisi İsmâil Hakkı Bey imzâsıyla takdîm-i huzûr-ı nezâret-penâhileri kılınan fî 31 Mayıs senê 335 tarihli istidâ lede't-tedkik cemiyet mezkûre-i nizâmnâmesi mücibince hey'et-i idâre-i hâziranın müddetle mukayyed olan vazîfesi mûntehî olmuş ve hey'et-i umûmiyenin da'veti ise meclis-i idârenin cümle-i vezâîfinden olarak esbâb-ı müteaddide vesilesiyle in'ikâdi tekemmül eden ve müddeti hitâm bulmuş olan meclis-i mezkûrun âdem-i mevcûdiyeti hey'et-i umûmiye ictimâ'a mâni teşkil etmeyeceği mütalâasıyla takdîm kılındı.

2 Haziran 335

53 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Aded: 3, Vesika: 4.

(7 Haziran 1919)

[Dâhiliye Nezâreti Hukûk Müşâvirliği'nin Mütâlaası]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi re'îs vekili Râşid imzâsıyla verilen istidâda mukaddemâ makâm-ı devletlerine bi't-takdim taraf-ı âcizâneme havâle edilen mezkûr cemiyet müdürü İsmâil Hakkı Bey'in istidâsına meclis-i idârenin müddetle mukayyed olan vazifesi müntehî ve hey'et-i umûmiyeyi da'vet ise meclis-i idâre re'îsinin cümle-i vezâifinden olarak esbâb-ı müteaddide vesilesiyle in'ikâdî tekemmül eden ve müddetî hitâm bulan meclis-i mezkûrun âdem-i mevcûdiyeti hey'et-i umûmiye ictimâ'ına mâni teşkil edemeyeceği tarzında derc edilen mütâlaanın mazhar-ı tensib-i nezâret-penâhî olması üzerine mûmâileyh Hakkı Bey'in mütâlaa-i mezkûreyi hey'et-i idâreyi bi'l-cümle hukûk ve salâhiyetden teberri eylemesi ve hey'et-i mezkûreye müteallik hukûkun kendisine intikâl eylemesi sûretinde bi't-telakki hod-be-hod hey'et-i umûmiyeyi ictimâ'a da'vet ve ittihâz-ı karâra sevk eylediği ahîren takdim edilen istidâdan anlaşılmaktadır. Halbûki cemiyeti temsile salâhiyetdâr meclis-i idâre tarafından müntehab bir me'mûr olmak hasebiyle müddetî münkaziye olsa bile nizâmnâmenin onaltıncı maddesindeki sarâhat-ı kat'iyeye nazarân hey'et-i umûmiyeyi yevm-i mahsûsunda da'vete vazifedâr olan hey'et-i idârenin hukûk ve salâhiyetini iktisâba gayr-ı ehil ve nizâmnâmenin yirmi ikinci maddesi kendisinin hakk-ı me'mûriyetini tamamıyla taahhüd eylemekde olmasına binâen müddet-i hizmetleri münkazî olan hey'et-i idârenin hey'et-i umûmiyeyi muâmelât-ı şirketi tedvîn için hey'et-i umûmiye tarafından mevkûl bir hey'et-i mesûle bulunması i'tibârıyla zamân-ı idâresi hesâbât ve muâmelâtı hakkında hey'et-i umûmiyeye beyân-ı hâl ve i'tâ-yı hesâba mecbûr olduğundan ictimâ' eylemesinin hukûku mevcûd ve bu hakkın meclis-i idâre tarafından nasb edilen müdür-i cemiyete ve ahîren azli mukarrer olan ve tebliğ edilen sair nizâmnâmede sarâhat-ı kâfiye görülmediği mütâlaa-i sâbıkayı tavzihan arz olunur ol bâbda.

7 Haziran 1335

[Derkenâr:]

2 Haziran 335 tarihinde takdim edilmiş arzuhâl zahrına derc edilen mütâlaat-ı sâbıkayı tebdil muhikk olduğu arz olunmakla fermân.

16 Haziran 335.

54 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Aded: 3, Vesika: 1.

(11 Haziran 1919)

[Dâhiliye Nezâreti Hukûk Müşâvirliği'nin Mütâlaası]

11 Haziran 335

Hey'et-i idâre re'îsinin da'vetiyle ve onun taht-ı riyâsetinde in'ikâd etmiş bir hey'etin karârı nâfiz ve mer'î ve intihâb edilen hey'et-i idârenin bu sûretle tasarrufu câiz olamayacağından hey'et-i idâre-i sâlifenin on gün zarfında nizâm-nâme ahkâmı dâiresinde hey'et-i umûmiyeyi ictimâ'a da'vet etmesi lüzûmunun tefhîmi ve bu müddet zarfında emvâl ve eşyâ-yı cemiyete herhangi taraftan vâki olabilecek fuzûlî müdâhalenin men'-i esbâbının polisçe istikmâli münâsib mütâlaa kılınmaktadır ol bâbda.

55 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Aded: 3, Vesika: 2.

(11 Haziran 1919)

Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti
11 Haziran 335

İstanbul Polis Müdüriyet-i Umûmiyesi'ne

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti müdür-i umûmîsi Salahaddin Bey tarafından verilen arzuhâl leffen irsâl kılındı. Zahrındaki hukûk müşâvirliğinin mütâlaanâmesi mücibince hareket ve cemiyete vâki olacak fuzûlî müdâhalenin seriân men'i esbâbının istikmâliyle neticesinin inbâsı bâbında.

56 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3271, Dosya: 52-1, No: 57, Aded: 1.

(1 Eylül 1919)

Bâbiâli Dâhiliye Nezâreti
Kalem-i Mahsûs
7670

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'ne

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi'nin 8 Haziran 335 tarihinde ictimâ' eden hey'et-i umûmiyesinin ictimâ'a da'veti buna salâhiyetdâr bir hey'et-i idâre tarafından vukû' bulmadığı ve 25 Haziran 335 tarihinde ictimâ'a da'vet edilen hey'et-i umûmiyede bulunan bazı âzâların hey'et-i idâre intihâbâtı için i'tâ-yı reyden men' edildiği cihetle her iki hey'et-i idârenin usûl ve intizâma gayr-ı muvâfık sûrette teşekkül ettiği mürâcaat ve şikâyet-ı vâkıa üzerine icrâ kılınan teftişâtdan anlaşılmasına binâen intihâbât-ı vâkıanın keen-lem-yekûn addiy-le hey'et-i umûmiye yeniden ictimâ'a da'vet olunarak nizâmnâmede icâb eden ta'dilât ifâ ve ba'dehu intihâbât icrâ edilmek üzere divân-ı umûmiye komiserlik müdürü Ahmed Râgıp Beyefendi'nin taraf-ı Nezâret'den komiser ta'yîn edilmiş olduğu beyân olunur.

fi 1 Eylül 1335.

Dâhiliye Nâzırı

57 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.KMS, Sıra: 3856, Dosya: 55-1, No: 51, Aded: 2, Vesika: 2.

(27 Nisan 1920)

Nezârete Derkenâr

27-4-36

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Emin Ali imzâsıyla hey'et-i idâre âzâsından nezâret-i celîlelerine takdîm kılınıp havâle buyurulan işbu istidâda geçen sene intihâb olunan hey'et-i idâre âzâsının cemiyet-i mezkûre nîzâmnâme-i dâhilisi ahkâmına göre müddet-i me'mûriyetleri hitâm bulduğu hâlde âzâ meyânında bazı ihtilâfdan dolayı her sene bir defa Mart içinde ictimâ' edecek olan hey'et-i umûmiyenin ictimâ'a da'veti düçâr-ı teehhür olduğundan bahisle hey'et-i mezkûrenin ictimâ'ına müsaade i'tâsı istihâm olunmaktadır. Cemiyetler Kanûnu'nun on sekizinci maddesi mücibince cemiyetler ve kulûpler üzerinde zaptiye'nin hakk-ı ta'kibinin olduğu gibi altıncı maddesi dahi gerek nîzâmnâmenin sekizinci ve gerek hey'et-i idâre ve mahall-i ikâmetlerince icrâ eyledikleri ta'dilât ve tebeddülât derhal hükûmete bildirilmeğe cemiyetleri mecbûr kıldığından hey'et-i umûmiyenin ictimâ'a da'veti ile intihâb edilecek hey'et-i idâre-i cedideden hükûmete mütâlaât i'tâsı hususunun müddet-i me'mûriyetleri hitâm bulduğu hâlde el-yevm vazifelerine devâm etmekde olan hey'et-i idâreye polisçe ta'kibât ifâ etdirilerek işbu istidânın mâddeteyn-i marûzeyn ahkâmı dâiresince intâci hususunun emniyet-i umûmiye müdüriyetine havalesi münâsip bulunmakda olduğu marûzdur ol bâbda.

27 Nisan 336.

58 T.C. BOA, Dâhiliye Nezâreti Tasnifi, DH.HMŞ, Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Aded: 3, Vesika: 3.

(Mayıs 1920)

Devletlü İsmetlü Naciye Sultân Hazretlerinin Zîr-i Himâyelerinde
Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i
İslâmiyesi

1336 Senesi Raporu

İctimâ'-i Umûmî Rûznâmesi

- 1- Hey'et-i idâre raporunun kırâati.
- 2- 1334 - 1335 - 1336 senelerine aid hesâbâtın tasdîki.
- 3- Meclis-i idâre'nin intihâbı.
- 4- Nizâmnâme'nin ta'dîli.

Istanbul
Orhâniye Matbaası
1336

İ'tizâr: 1336 senesi bilançosu tab' için yetiştirilemediğinden nüsha-i asliyeleri
Mâliye Encümeni'ne takdîm kılınacaktır.

Meclis-i İdâre Raporu

Huzzâr-ı kirâm,

1335 senesi Eylül'ünün yirmi dördüncü günü Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i
İslâmiyesi'nin merkez-i umûmisi binâsında fevkalâde olarak ictimâ' eden hey'et-
i umûmiye tarafından meclis-i idâre âzâlığına intihâb olunan hey'et-i acizâne-
miz evvel emirde cemiyetin bir tarihçesini hey'et-i muhteremelerine arza lüzûm
görmektedir. Ma'lûmunuzdur ki Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi fakir
âilelerin nâmûskârâne bir sûrette hayâtlarını te'mîne delâlet maksad-ı ulvîsiyle
1332 senesi evâsıtında te'sîs edilmiş bir müessese-i hayriyedir. Cemiyetin meb-
de'-i teassüsü Harb-ı Umûmî zamânına müsâdif olduğundan tarz-ı teşkilâtı ih-
tiyâcât-ı harbiyeye tevâfuk edecek bir sûrette tertîb ve tanzîm edilerek Çapa,
Fâtih, Üsküdar'da üç büyük şube açılmış ve Avrupa'dan celb ve buradan tedâ-

59 Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu, (Istanbul: Orhâniye
Matbaası, 1336), 24 s.

rik olunan örgü makineleriyle fanila ve çorap i'mâli evvel emirde hanımlarımıza bi't-ta'lim ba'dehu cihet-i askeriyye ve müessesât-ı sâireye külliyyetli mikdârda fanila, çorap, kuşâk, pamuklu ve emsâli eşyâ tedârik ve ihzârı için şubâtında yevmî iki bin İslâm hanımı çalıştırmağa ve müessesât-ı resmiye ve husûsiyede dahi bir o kadar hanıma iş bulmağa iktisâb-ı muvaffakiyet edilmiştir. Fâtih harîk-i kebirinde Çapa şubesinin muhterik olması ve Fâtih şubesinin de âdem-i kifâyesî hasebiyle Çapa şubesi leyli dârû's-sinâa şubesine ve Fâtih şubesi de Vezneciler'de isticâr edilen bir hâneye nakl edilerek cemiyet 334 senesi içinde iştigâlâtını Vezneciler, Kabataş ve Üsküdâr şubeleri nâmıyla üç dârû's-sinâaya hasr etmiş ve Bilecik'de çatma ve halı i'mâli için bir şube açmak teşebbüsünde bulunduğu gibi Ankara'da dahi husûsî bir dârû'l-mesâi te'sîsine muâvenet eylemiştir. Cemiyet bir taraftan bu vechile mesâisine devâm etmekde iken diğer taraftan kadınlarımızın nâmûskârâne sâha-i hayâtında daha ziyâde ibrâz-ı faâliyet etmesini te'mîn maksadiyla çamaşırhâneler, ütühâneler, aşçı ve hizmetçi mektepleri açmak ve hanımlarımıza makine ile yazı yazmak misillü zamân-ı sulha aid bir program tertîbini teemmül etmiş ise de ilcâ-yı alvâl ile bunları sâha-i vücûda isâl edemeyerek 1335 senesi Mart'ında yalnız Beyoğlu'ndaki moda salonunu açmakla iktifâ etmiş ve Kabataş şubesini de Vezneciler şubesiyle birleştirerek iştigâlâtını İstanbul, Üsküdâr, Beyoğlu şubelerine hasr ve tahsis eylemiştir. İşte bi-dâyeten pek küçük bir sermâye ile teessüs eden işbu müessese-i hayriye harb senelerinde cihet-i askeriyyenin muâvenât-ı mahsûsa-i meşkûresiyle birçok hanımlara dârû'l-mesâi olarak onları infâk etmiş ve Ordu-yı Hümâyûn'a da birçok eşyâ ihzârıyla hidemât-ı vatâniyede bulunmuş ve bi'n-netice bugün elindeki demirbaş eşyasıyla elli almış bin lirâlık bir müessese hâlini almış olmasına rağmen Mütâreke'den sonra cihet-i askeriyeden siparişin düşâr-ı inkrîtâ olması ve bir senede içinde Meclis-i Idâre'nin üç defa tebeddüle uğraması sebebiyle emr-i idâre ve be-tahsis-i umûr-ı hesâbiyyeye lâzımı gibi bakılamayarak masrafın hâl-i sâbıkı vechile devâm-ı cereyânına meydân verilmesi müessesenin hayât-ı iktisâdiyesini rahnedâr etmiş olduğu bir sırada hey'et-i umûmiyenizin intihâbına mazhariyetle mübâhi meclisimiz umûr-ı idâreyi ele almış idi. Hey'et-i acizânemiz cemiyetin vaziyet-i iktisâdiyesini tedkik ve ta'kibe hasr-ı enzâr ederek vâsıl olduğu netice İstanbul şubesi nâmına 336 senesi Haziran'ına kadar bin iki yüz elli iki ve Üsküdâr şubesi nâmına 335 senesi zarfında bin yüz doksan sekiz lirâ zarar husûlundan ibâret olduğunu göstermiş ve bu hâlin devâmı cemiyetin inhilâlîni mûcib olacağı anlaşılmış olmağa [s. 2] tevârih-i muhtelifede Üsküdâr ve İstanbul şubelerini sedde karâr vermiştir. Beyoğlu'nda kâin moda salonuna gelince mezkûr mağâza dahi mevkiyle mütenâsib iş yapamamakda olup halbûki cemiyetin bâlâda marûz gâyesine vusûl için elinde sermâye olarak yalnız bu mağazası kalmış olmasına ve bundan hakkıyla istifâde için de sermâye-i mâlisini tezyîde zarûret ve mecbûriyet görûlmesine mebni kumâş reyonu satışdan yüzde onunu cemiyete terk etmek ve lâ-akal otuz bin lirâlık emtia bulundurmak şartıyla tüccârdan Yusuf Bey'e tahsis edilerek mûmâileyh ile ve tuvâlet salonunun bu-

lunduğu mahalde dahi zî-kıymet eşyâ-yı nâdire fûrûht etmek ve satışdan yüz-de yirmisini kezâlik cemiyete vermek şartıyla bir Rus şirketiyle teşrîk-i menfaat edilmiş ve ber-mûcib-i mukâvele hadd-ı asgarî olarak senevî on bin lirâyı mütecâviz bir meblağ moda salonuna kazandırılmışdır. Mütâreke'den sonra ale't-tedric başlayarak gîtîdikçe şiddetini arttıran ve birkaç aydan beri tahammül-gûdâz bir hâle varan buhrân-ı iktisâdî esnâsında inhilâle yüz tutmuş bir müessesenin devam-ı hayâtına ve hatta bir dereceye kadar terakkisine ihrâz ettiği muvaffakiyetle müftehir olan meclis-i idâre ahiren İstanbul merkez şubesini de açmağa muvaffak olmuş ve bütün bu muvaffakiyâtını hey'et-i umûmiyenin âmâl-i hayr iştimalinden mütevellid teveccühât-ı kalbiyesine atf etmekde bulunmuştur. Anifen bast ü temhid olunduğu üzere 334 ve 335 seneleri muâmelât-ı hesâbiyesinin tevsiki ve bilançosunun tanzîmi için muktedir bir muhâsibe mürâcaatta lüzûm hâsıl olmuş ve mürâcaat-ı vâkıa Zirâat Bankası me'mûrlarından bir zât tarafından kabûl edilmiş olmağla mîr-i mûmâileyhin iştirâk ve nezâretiyle intâc olunan hesâbât 336 senesine aid bilançolarla beraber lieclî't-tedkik hey'et-i umûmiyenize arz ve tevdî' olunmuştur.

Beyânâtımıza bazı mütâlâatımızı da terdif ile nihâyet vermek arzûsundayız. Efendiler cemiyetin bugün Beyoğlu ve İstanbul şubesinde istihdâm ve infâk edebildiği hanımların mecmû'u elli altmışa vâsıl olmaz, halbûki cemiyetimizin gâyesi böyle mahdûd olamaz. Be-tahsîs zamânın beldemize tevcîh ettiği müzâyaka ve zarûret teemmül olunur ise bu müessesenin hiç olmaz ise bir kaç yüz hanıma imdâd ve muâvenet etmesi bir vücûb-ı kat'î olduğu teslim olunur. Bu gâyeyi istihsâle cemiyetin hâl-i hâzır-ı mâlisi müsâid değildir. Bazı müesseselerin mürâcaat ettikleri turuk-ı istiânenen de bir fâide me'mûl değildir. Binâenaleyh lüks işlerden şimdilik sarf-ı nazar ederek harc-ı âlem işler vücûda getirmeğe hasr-ı evkât edilir ise muhtâc-ı muâvenet yüzlerce hanımlara iş bulunmuş olur. Bunun için Çapa'da bulunan cemiyet malı arsa üzerinde müteaddid pavyonlar inşa ederek çorap, fanila ve ona mûmâsıl müşterisi çok işlere tahsîs etmelidir. Bu sûretle şubelerimize verilen icârdan da kurtulmuş oluruz ve müsâit yerimiz olduğu sebebiyle sandıklar derûnunda muattal duran ve ahiren Avrupa'dan gelmiş olan makineler de hâl-i faâliyete sevk edilmiş olur. Bunun için iktizâ eden sermaye Beyoğlu şubesinin âhara devrinden veyâhût büyük sermayedarların iştirâkından istihsâl olunabilir. Cemiyetin gâyesine ma'tûf bir rikkat ve hamiyetin sevkile serd ettiğimiz mütâlâa tasvîb buyurulduğu takdirde mazhar-ı intihâbınız olacak idâre hey'etine ol bâbda itâ-yı selâhiyet buyurursunuz.

İhtiyâca kâfi olmayan nizâmnâme-i esâsiyi ta'dîlen kaleme alınan nizâmnâme müsveddesiyle mütâlâât-ı marûzanın idâre encûmenine, bilançoların mâliye encûmenine tedkik ettirilmesi müzâkereyi teshîl ve maslahatı te'mîn edeceğinden üçer âzâdan i'bâret olmak üzere bir idâre ve bir de mâliye encûmenine rey-i hafi ile ve kezâlik meclis-i idâre âzâsının dahi rey-i hafi ile intihâb buyurulmasını teklîf eyleriz. [s. 3]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi Nizâm-nâme-i Esâsiyesi

Birinci Fasil

Cemiyetin İsmi, Merkezi, Maksud ve Gâyesi

Madde-1: Devletlû ismetlû Naciye Sultan hazretlerinin zîr-i himâyelerinde merkezi İstanbul'da olmak ve icâbında memâlik-i Islâmiye'nin sâir şehirlerinde de şubeler açmak üzere Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i Islâmiyesi nâmıyla bir cemiyet teşkil edilmiştir.

Madde-2: İşbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini nâmûskârâne te'mîn-i maişete alıştırmak himâye etmektir.

Madde-3: Cemiyet işbu maksadını te'mîn için:

elif- Risâleler, müsâmereler, konferanslar tertib, müessesât-ı hayriye küşâd,

be- İcrâ-yı ticâret ederek sînâî ve ticârî müesseseler ve dârü's-sınâalar ihdâs ve müessesâtta kadınların yapabileceği bi'l-cümle işleri kendilerine tevdi' edecektir.

İkinci Fasil

Cemiyetin Âzâsı ve Sermâyesi

Madde-4: Cemiyetin âzâsı: mümtâz âzâ, fahri âzâ, esâs âzâ olmak üzere üç kısımdır.

elif- Mümtâz âzâlık cemiyete hidemât-ı fevkalâdesi dokunan zevâtâ hey'et-i umûmiye karârıyla tevcih olunur.

be- Fahri âzâ cemiyete lâ-akal beş Osmânî Lirâsı teberru' eden ve senevi dört lirâ vermediği taahhüd eyleyen zevâtdır.

cim- Esâs âzâ cemiyete senevi iki Osmânî Lirâsı teberru' ve taahhüd edenlerdir.

Gerek mümtâz, gerek fahri ve esâs âzâ isimlerini, pederlerinin isimlerini, ikâmetgâh ve meşgûliyetlerini ve senevi taahhüdlerinin mikdârını mübeyyin bir varakayı imzâlayacaklardır.

İşbu varakalar cemiyetin evrâk-ı müsbite-i kanûniyesi meyânında hıfz edilip bi'l-mukâbele âzâyâ musaddak bir hüviyyet varakası verilecektir.

İşbu muaddel nizâm-nâmenin kabul ve tasdikinden evvel cemiyete mukayyed âzâ şerâit-i sâlife dâhilinde şimdiden tecdid-i kayd etdireceklerdir. [s. 4]

Cemiyetin Sermâyesi

Madde-5: elif- Erbâb-ı hayrın teberruâtı

be- Âzâ-yı cemiyetin taahhüdâtı

te- Hey'et-i idârece tensib edilecek şekil ve sûretde derc olunacak i'ânât

se- Cemiyetin müessesât-ı sînâiye ve ticâriyesinde istihsâl edilecek temmettu'.

Üçüncü Fasil

Cemiyetin Hey'et-i Idâresi

Madde-6: Cemiyet bir meclis-i idâre bir de hey'et-i umûmiye nâmıyla iki hey'et marifetiyle idâre olunur.

Madde-7: Meclis-i idâre: hey'et-i umûmiyece rey-i hafî ile intihâb edilen yedi zâtdan mürekkeptir. Meclis-i idâre âzâsının müddet-i me'mûriyeti bir sene olup, ancak müddeti hitâm bulan âzânın hey'et-i umûmiyece tekrâr intihâbı câizdir.

Madde-8: Meclis-i idâre âzâsını ta'yin etdikden sonra bunlardan en müsinnî olan zâtın riyâsetinde ictimâ' ederek rey-i hafî ile içlerinden bir re'is ve bir re'is vekili intihâb ederler. Meclis-i idâre lâ-akal on beş günde bir kere muayyen bir günde ictimâ' eder. Ancak re'is lüzûm gördüğü hâlde meclis daha evvel ictimâ' a da'vet edilebilir. Dört âzânın talebi üzerine ictimâ' zarûrîdir.

Ayda iki defa in'ikâd edecek meclis-i idâre müzâkerâtına iştirâk edecek âzâdan her birine hakk-ı huzûr olarak ----- Lirâ verilir. Bundan fazla ictimâ'ât fahrîdir.

Madde-9: Âzâdan birinin istifâsı veya suver-ı sâire ile âzâlığın inhilâlî vukû'un-da meclis-i idâre münhal olan âzâlığa ekseriyet-i sülûsân-ı ârâ ile diğerini intihâb eder. Bu yeni âzânın müddet-i me'mûriyeti diğerleriyle beraber hitâm bulur. Meclis-i idâre li-sebebin mine'l-esbâb kendisiyle teşrik-i mesâi edemeyeceği âzâdan birini istifâyâ da'vet eder. Bu da'vete ittîfâk-ı ârâ ile karâr verilir ve bu karâra itâ'at etmeyen âzâ yalnız meclis-i idâre âzâlığından değil cemiyetin âzâ-yı umûmiliğinden dahi sâkıt olur.

Madde-10: Meclis-i idâre âzâsından lâ-akal dört zât hâzır bulunmadıkça mukarrerât makbûl ve muteber olamaz. Karârlar ekseriyet-i mutlaka ile ittihâz olunur.

Madde-11: Her ictimâ'nın bir zabıtnâmesi tanzim ve bâlâsına o ictimâ'da hazır olan âzânın esâmîsi, tarih ve aded-i ictimâ' kayd olunur ve zîri meclise riyâset eden zât ile ictimâ'da hazır bulunan âzâ tarafından imzâ edilir.

Meclis-i idâre mukarrerâtının sûret-i müstahrecelerinin makbûl olunabilmesi için zîri cemiyetin mührüyle tahtim edilmesi ve meclis re'isinin veya vekili ile âzâdan iki zâtın imzası bulunması iktizâ eder. [s. 5]

Madde-12: Meclis-i idâre muâmelât-ı cemiyeti idâre husûsunda nizâm-nâme-i esâsi dâhilinde selâhiyeti hâizdir. Meclis-i idârenin karârına iktirân etmedikçe cemiyete aid hiçbir muâmele muteber değildir. Nukûd, emvâl ve emlâk-ı cemiyetin idâresi, i'mâlâthâne, fabrika ve destgâhlar te'sîs, şubeler küşâdı ve bunların tedviri ve cemiyete aid ukûd ve mukâvelât için müdür-i umûmiye cemiyet nâmına selâhiyet it'tâsı meclis-i idâreye aiddir.

Dördüncü Fasl

Cemiyetin Hey'et-i Umûmiyesi

Madde-13: Hey'et-i umûmiye her sene Kanûnisânî içinde alelâde olarak Der-saâdet'de in'ikâd eder. Hey'et-i umûmiyeyi da'vet meclis-i idârenin vazifesidir. Meclis-i idâre hey'et-i umûmiyenin in'ikâd edeceği mahal, gün ve sâati Der-saâdet'de Türkçe münteşir üç Türk gazetesıyla i'lân eder. Meclis-i idâre hey'et-i umûmiyeye karşı mes'ûliyeti deruhde ederek ictimâ'ı bir müddet için te'hîr edebilir. Hey'et-i umûmiye âzâsının gerek hükûmete ve gerek meclis-i idâre-

ye mürâcaatla sebeb-i te'cili istizâh hakkıdır. Eğer sebebi kâfi görmezse hey'et-i umûmiye âzasından lâ-akal on beş zât tarafından hükûmete takdim olunacak mûmzâ bir varaka üzerine hey'et-i umûmiye hükûmetçe ictimâ'a da'vet olunur.

Madde-14: Hey'et-i umûmiye mümtâz, fahrî ve esâs âzânın huzûruyla in'ikâd eder. Şu kadar ki, esâs âzâ ilk hey'et-i umûmiyeye iştirâk edemeyip ikinci sene hakk-ı duhûl ve iştirâke mâlikdir. O senenin taahhüdât-ı seneviyesini te'diye etmeyenler sene-i mezkûreye hey'et-i umûmiyesine iştirâk edemezler.

Taahhüdât-ı seneviye Kanûnisânî bidâyetinden i'tibâren i'tibâr olunur. Hey'et-i umûmiyeye dâhil olacak âzâ dördüncü maddede evsâfî ta'yîn edilen hüviyyet varakasını ve taahhüdât-ı seneviyesini te'diye ettiğine dâir vezne makbûzunu irâe eylemek ve meclis-i idâre tarafından ihzâr edilmiş olan bir ictimâ' defterine vaz'-ı imzâ etmek mecbûriyetindedir.

Madde-15: Hey'et-i umûmiyenin ilk ictimâ'ında müzâkerâtın küşâdî âzâ-yı mevcûdenin sülûsânının huzûruyla meşrûtdur. Âzâ-yı hâzırta bu mevcûddan dûn bulunur ise ictimâ' bir hafta sonraya ta'lîk edilir ve keyfiyet evrâk-ı havâdisle tekrar i'lân olunur.

İkinci ictimâ'da âzâ-yı mevcûdenin bir-i rub'u ile müzâkerâta başlanır. Bunda da mikdâr-ı muayyen âzâ mevcûd olmadığı takdirde bir hafta sonra âzânın mikdârı her kaça bâliğ olur ise olsun hey'et-i umûmiye mûnakid add olunur. [s. 6]

Madde-16: İşbu nizâmnâme-i esâsî şerâit ve ahkâmına tevfiқан in'ikâd eden hey'et-i umûmiye âzânın hey'et-i mecmûasını temsil eder. Ve cemiyetin alâkadar olduğu kâffe-i muâmelâtı karârlaşdırmak, hesâbâtı kabûl ve tasdik etmek için selâhiyet-i kâmile ve vâsiyâ hâizdir. Karârlarını ictimâ'da bulunan âzânın ekseriyet-i mutlakasıyla ve işbu nizâmnâme-i esâsinin ta'diline aid karârlarını sülûsân-ı ekseriyetle verir. Hey'et-i umûmiyeye bi'l-fiil iştirâk şartdır. Âzâdan birinin diğeri vekâleti câiz değildir.

Madde-17: İctimâ'a meclis-i idâre re'îsi veya vekili riyâset eder. Celsenin küşâdını müteakib iki âzâ vazife-i kitâbeti îfâ için hey'et-i umûmiye tarafından tefrik ve ta'yîn edilir.

Madde-18: Hey'et-i umûmiye rûznâmesi meclis-i idâre tarafından bi't-tanzîm ictimâ'a da'vet i'lânı ile birlikte Türkçe üç gazete ile neşr ü i'lân olunur. Hey'et-i umûmiye işbu rûznâmeyi ikmâl etdikden sonra âzâdan lâ-akal on zât tarafından mûmzâ takrir ile rûznâmeye yeniden arzû edilen mevâddı ilâve eder. Alelâde in'ikâdda rûznâmede mevâdd-ı âtiyenin bulunması mecbûridir.

elif- Cemiyetin bir senelik mesâi-i umûmiyesi ve vaziyet-i iktisâdiye ve mâliyesi hakkında meclis-i idâre raporu

be- Hesâbât-ı umûmiye müfettişlerinin raporu

te- Cemiyetin bir senelik bilançosu

Madde-19: İntihâbât rey-i hafi ile matbû' ve musaddak pusulalar ile icrâ edilir. Tasnîf-i ârâ makâm-ı riyâsetin nezâreti ile hey'et-i umûmiye kâtipleri vâsıtasıyla icrâ olunur. Âzâdan her hangi biri teftiş hakkına hâizdir. Rey alanların esâmîsi rey sırasıyla tesbît edilir. En fazla rey alanlar meclis-i idâre âzâlığına intihâb

edilmiş olur. Ba'dehu re'is ve kâtiplerin ve mevcûd âzâdan lâ-akal dört zâtın imzâsıyla bir mazbata tanzim olunur. İşbu mazbata ile hey'et-i umûmiyeye iştirâk eden zevâtın mikdâr, isim ve adreslerini mübeyyin diğer bir mazbata ve hey'et-i umûmiye müzâkerâtının zabtı kezâ zevât-ı mûmâileyhûm tarafından imzâ olunarak yeni teşekkûl eden meclis-i idâreye tevdi' kılınır.

Madde-20: Hey'et-i umûmiyeyi fevkalâde olarak ictimâ'a da'vet meclis-i idârenin selâhiyeti dâhilindedir. Yalnız sebep ve yevm ve mahal ve tarih-i ictimâ' bir hafta evvel Dersaadet'de münteşir lâ-akal Türkçe üç gazete ile i'lân olunmak lâzımdır. Fevkalâde in'ikâd eden hey'et-i umûmiyede müzâkerât ve mukarrerât için alelâde hey'et-i umûmiyede olduğu misillü kavâide riâyet zarûrî olup ancak sebep-i ictimâ' olan mevâdd her ne ise onun hâricinde hiç bir vech ve sûretle karâr ittihâz olunamaz. [s. 7]

Beşinci Fasil

Hesâbât-ı Umûmiye Müfettişleri

Madde-21: Cemiyetin hesâbâtını tedkik ve ol bâbda bir lâyiha tanzim eylemek üzere hey'et-i umûmiye tarafından her sene rey-i hafi ile iki müfettiş ta'yin edilecek ve bu müfettişler netâyic-i tedkikâtlarını mübeyyin lâyihayı müştereken imzâ ederek nihâyet Kanûnisânî'nin on beşine kadar meclis-i idâreye tevdi' eyleyeceklerdir. Meclis-i idâre res-i sene olan Kanûnisânî nihâyet bulmazdan evvel ictimâ' edecek olan hey'et-i umûmiyeye ol bâbda tanzim olunan bilanço ve hesâbât-ı umûmiye müfettişlerinin raporunu tevdi' edecektir.

Hesâbât müfettişlerine sene nihâyetinde münâsip bir ikrâmiye verilir.

Altıncı Fasil

Cemiyetin Muâmelât-ı Mâliyesi

Madde-22: Cemiyetin nukûd-ı mevcûdesi meclis-i idârece ta'yin olunacak bankaya vukû' bulacak tevdi'ât cemiyet nâmına olup bankadan mebâliğin ahzı meclis-i idâre re'isi veya vekiliyle müdür-i umûminin imzâsını hâvi tanzim olunan çek mukâbilinde olacaktır.

Hiçbir sebep ve bahâne ile şahsı nâmına yahut zevât-ı mûmâileyhûmden mâadâ diğerinin nâmına olarak cemiyetin nukûduna bankalara tevdi' edilmek veya suver-i sâire ile istimâl olunmak üzere vaz'-ı yed ve imzâ edilemez.

Madde-23: Cemiyetin vâridât ve mesârifini mübeyyin her ay nihâyetinde tanzim edilecek olan bilançosu ta'kib eden ayın on beşine kadar meclis-i idâreye tasdik ettirmek müdür-i umûminin cümle-i vezâifindedir. Cemiyetin senelik bilançosunu nihâyet Kanûnisânî'nin on beşine kadar meclis-i idâreye müdür-i umûmî tevdi' edecektir.

Yedinci Fasil

Cemiyetin Idâre-i Umûmiyesi

Madde-24: Meclis-i idâre mukarrerâtını bir müdür-i umûmî vâsıtasıyla tatbik ve icrâ eder. Cemiyete aid bi'l-umûm mesâlih ve muâmelât için makâmât ve mecâlis-i resmiyeye ve mehâkime vukû' bulacak mürâcaât ve mutalebâta da cemiyet [s. 8] nâmına yalnız müdür-i umûmî vaz'-ı imzâ eder.

Müddür-i umûmî meclis-i idâre âzâsı arasından intihâb ve ta'yîn olunur ve bir günâ sû-i hâl ve hareketi görölmediği takdirde tebdil edilemez. Bi'l-umûm me'mûr ve me'mûrelerin âmir ve mercii müddür-i umûmî olup bunlar bi'l-cümle evâmir ve ta'lîmâtı doğrudan doğruya müddür-i umûmîden telakki ve ahz ederler.

Me'mûr ve me'mûrelerin nasb ü azli müddür-i umûmîye aid olup şu kadar ki keyfiyeti esbâb-ı mucibesıyla meclis-i idâreye bildirecektir.

Madde-28: Kuyûdât ve muâmelât-ı hesâbiyenin bir sûret-i sahiha ve mutazamada tutulmaması ve bilançoların vaktiyle tertîb ve tanzimini ve evrâk-ı müs-betelerin hıfz ve siyâneti keyfiyâtından bi'l-hâssa cemiyetin muhâsebecisi mesûldür.

Sekizinci Fasil

Madde-29: İşbu nizâm-nâme-i esâsiden ewel mevcûd esâs ve dâhili nizâm-nâmeler mülgâdır. Meclis-i idâre nizâm-nâme-i esâsiye muhâlif olmamak şartıyla icâb eden nizâm-nâme ve ta'lîmât-nâmeleri tanzîme me'mûrdur. [s. 9]

[s. 10]

Mülâhâzât

Kuruş		Para	
(1)	1.327.594	20	Almanya ve Avusturya'dan alınan emtia eşyâ bedeli
	566.012	20	İplik i'mâli için İzmir'e gönderilip Levâzım-ı Umûmiye Dairesi'nce İzmir'de vaz-ı yed edilen yapağı bedeli
	1.893.607	00	Yekûn
(2)	25.266	13	Levâzım Dairesi'nce vaz-ı yed edilen yapağıdan noksân zuhûr edip Haşim Bey'in zimmetinde görülen
	11.950	05	Ahırkapı İmâlâthânesi'nden pamuklu ücret-i i'mâliyelerinden bakiye
	15.312	20	Tekâlif-i Harbiye'den pamuklu ücret-i i'mâliyelerinden bakiye
	446.890	00	Küçük Zâbit-i İhtiyât Mektebi'ne i'mâl edilen fanila ve pamuklu esmânı olup Harbiye Nezâreti'nden tahsil edilecek olan
	8.475	00	Muhammed Sûfi Efendi'ye i'mâl edilen çorap esmânından mütebâki
	7.240	00	Dârü'l-eytâm'a i'mâl edilen fanile ve pantolon esmânından mütebâki
	1.373.387	20	Sihhiye Dairesi'ne satılan pamuk esmânı
	1.888.521	18	Yekûn

(3)	10.000	00	Bilecik Şubesi mesârif-i ibtidâiyesi için Mutasarrıf Behic Bey'e gönderilen
	1.200	00	Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne i'mâl edilen fanila esmânından bakiye
	51.239	20	Mekteb-i Harbiye'deki bî-kes çocuklar nâmına sarf edilen mebâliğ olup Harbiye Nezâreti'nden tahsil olunacak
	215.095	00	Müstahdemîn temettu' vergisi
	60.503	00	Harîk Komisyonu'na i'mâl edilen çamaşır esmânı
	400.000	00	Adana'dan pamuk bezi mübâyaaşı için müteahhid İbrâhim Bey'e verilen avans bakiyesi
	2.435	00	Mediha Hanım'a i'mâl olunan eşyâ esmânından mütebâki
	60.187	10	Almanya'ya sipariş olunan örgü makineleri bedeline mahsûben Deutsche Bank'a verilen
	163.858	00	Almanya'dan müdür-i umûminin mübâyaa ettiği eşyâdan henüz gelmeyenlerin esmânı
	770.931	35	Yekûn

(4) 30.156 50 Kron çeki

(5) İşbu bakiye mukâbilinde mevcûd olması lâzım gelen erzâk bedeli olup Erzâk Komisyonu'nu zimmetinde

(6)	492.581	20	Harbiye Nezâreti'nden alınan avans bakiyesi
	108.274	00	Levâzım Dâiresi'nden alınan iplik bedeli
	31.845	00	Bî-kes çocukların ücret-i şehriyelerinden tahsilât
	1.022	00	Sivâs'dan gönderilen bî-kes çocukların üzerlerinden zuhûr eden mebâliğ
	325	00	Ali Rızâ Efendi tarafından sokakda bulunup cemiyete teberru' edilen mebâliğ
	634.047	20	Yekûn

(7) Şehremâneti'nde Denizabdal'da cemiyet nâmına mübâyaa olunan arsa bedelidir.

(8-14) Numerolardaki hesâbât 334 senesinde kapatılamadığı cihetle işbu bakiyelerin 335 senesine devrine mecbûriyet hâsıl olmuştur.

(*) İtibâr-ı Millî Bankası'ndaki nukûdu irâe eder.

Kuyûduna Mutâbıkdır

Cemiyet müessislerinden Murahhas Âzâ İsmâil Hakkı

Muhâsebeci Fûâd

[s. 11]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin

1334 Senesi Kanûnievvelî Nihâyetindeki Hâl-i Maliyesini Gösterir Hülâsa Cedvelidir.

Matlûbât

	Lirâ	Kuruş	Para	
6.491	78	10		Demirbaş eşyâ
18.936	07			Emtia
18.885	21	18		Eşhâs-ı muhtelifede
7.709	31	35		Sarfîyât-ı muvakkatada
119	67	33		Aşhânelerde
2.535	50	22		Idâre-i umûmiye satış mağazasında mevcûd emtia
7.702	29	10		Beyoğlu Şubesi'nde
810	47	30		Kabataş Şubesi'nde mevcûd eşyâ
663	06	30		Fâtih Şubesi'nde mevcûd eşyâ
2.418	14	12		Üskûdâr Şubesi'nde mevcûd eşyâ
938	40			Emvâl-i gayr-ı menkûle mevcûd eşyâ
1.020	00			Bankada mahfûz 30.156 Kron'luk çek
4.983	35			İtibâr-ı Millî Bankası'nda mevcûd
33	78	05		Kasada
73.247	08	05		Yekûn

Düyûn

Lirâ	Kuruş	Para	
61.357	27	27	334 Senesi gâyesindeki sermâye
6.340	47	20	Emânâtta
		Kuruş	Para
		492.581	20
		108.274	
		31.845	
		1.022	
		325	
		634.047	20
2.128	51	37	Çapa Şubesi'ne
204	92	20	Leylî Dârü's-sinâa'ya
3.215	88	21	334 Senesi zarfında kâr
73.247	08	05	Yekûn

Kuyûduna Mutâbıkdır
Cemiyet müessislerinden Murahhas Âzâ İsmâil Hakkı
Muhâsebeci Fûâd

[s. 12]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'ni

Te'sis Eden Zevâtdan

Dersaadet'de Bulunanların Esâmisi

Ali Rızâ Bey : Harbiye Nezâreti sâbık mektûpçusu
Arif Bey : Dava Vekili
Salâhaddin Refik Bey : Dava Vekili
İsmâil Hakkı Bey : Erkân-ı Harbiye miralaylığından mütekâid
Türk Kadınları Bıçkı Yurdu Müessisi

1335 Senesi Eylül'ün Yirmi Dördünde İnikâd Eden Hey'et-i Umûmiye'ce Muntehab Meclis-i İdâre Âzâsı

Meclis-i İdâre

Re'îs : Harbiye Nâzır-ı Esbâkı Ferid Paşa
Re'îs Vekili : Ankara Vali-i Esbâkı Mazhar Bey
Âzâ : Düyûn-ı Umûmiye Komiseri Râgıp Bey
Âzâ : Dava Vekili Arif
Âzâ : Bank Roma zirâat delegesi Cemil Bey
Âzâ : Tüccâr Lûtfü Efendi
Âzâ : Vefâ Sultânisi tarih mualimlerinden Emin Ali Bey

Hanımlar Hey'et-i İdâresi

Re'îse : Devletlû ismetlû Naciye Sultân hazretleri
Re'îse Vekilesi : Necmiye Hanımefendi
Âzâ : Behire Hakkı Hanımefendi
Âzâ : İrfân Hanımefendi
Âzâ : Makbûle Hanımefendi
Âzâ : Nimet Hanımefendi [s. 13]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi

Âzâ-yı Müessise ve Asliyesinden Olup

1336 Senesi Taahhüdâtını Te'diye Ederek

Hey'et-i Umûmiyeye İştirâk Edecek Zevâtın Esâmisi

Âzâ-yı Müessise:

İsmâil Hakkı	Bey	müessisinden sâbık müdür-i umûmî
Haydar Muhiddin	Bey	tüccârdan
Mâhi	Bey	tüccar

Âzâ-yı Asliye:

Naciye	Hanımefendi	hanımlar meclis-i idâresi re'ise vekilesi
Mustafa Nuri	Bey	Yusufpaşa'da mukim
Halûk Nihâd	Bey	
Kemâleddin Turgut	Bey	
Hilmi Ziyâ	Bey	Dizdâriye'de mukim
Mahmûd Ziyâ	Bey	Dizdâriye'de mukim
Fuâd Sedâd	Bey	
Ziyâeddin	Bey	doktor
Müşfika Ziyâ	Hanımefendi	Dizdâriye'de mukime
Câvide Ziyâ	Hanımefendi	Dizdâriye'de mukim
Adile Musâ	Hanımefendi	
Reşide	Hanımefendi	
Emine	Hanımefendi	Gedikpaşa Mektebi muallimelerinden
Hediye	Hanımefendi	Gedikpaşa Mektebi muallimelerinden
Hürmüz	Hanımefendi	Bezm-i Alem muallimelerinden
Sâniye	Hanımefendi	Küçük Ayasofya'da mukime
Hikmet	Hanımefendi	Küçük Ayasofya'da mukime
Kâmurân Kenân	Bey	doktor
Sâmî Nazîf	Bey	doktor
Edhem	Bey	doktor
Fikret Tahsin	Bey	
Mehmed Hüseyin	Bey	komisyoncu
Fâzıl	Bey	
Mazhar	Bey	
Tahsin	Bey	
Râgıp	Bey	muharririnden
Abdullah Fâzıl	Bey	muharririnden
Reşâd Nûri	Bey	muharririnden
Fuâd	Bey	Nişantaşı Sultânisi müdürü
Adnân	Bey	dava vekili
Memdûh	Bey	mualliminden
Ahmed Feyzî	Bey	tüccâr
İsmâil	Bey	mualliminden
Refet	Hanımefendi	muallime
Süleymân	Bey	tüccâr
Lütfü	Bey	Galatasaray muallimlerinden
İffet	Bey	
Fethi	Bey	doktor
Ferid	bey	sanâyi mühendislerinden
Hâlid	Bey	Feshâne müdür-i sâbıkı
Adâlet	Hanımefendi	muallime

Servet	Hanımefendi	muallime
Mevhibe	Hanımefendi	Bayâzîd'da mukime
Muazzez	Hanımefendi	
Semihe	Hanımefendi	[s. 14]
Hâdiye	Hanımefendi	
Receb	Bey	Defter-i Hâkânî hulefâsından
Fikri	Bey	Reşâdiye Mektebi müdür muâvini
Hâfız Kemâl	Efendi	Dârü'l-muallimîn-i Aliye riyâziye muallimi
Tahsin	Efendi	mualliminden
Arif	Efendi	tüccâr
Ali	Efendi	tüccâr
Abdürrahman	Bey	yüzbaşı
Şefik	Bey	tüccâr kâtibi
Nâzım	Bey	Defter-i Hâkânî hulefâsından
Fikret	Bey	Şirket-i Hayriye me'mûrlarından
Halil	Efendi	tüccâr
Refik	Bey	fabrikatör
Hâlid	Bey	binbaşı
Ahmed	Efendi	tüccâr
Kemâl	Bey	tüccâr kâtibi
Murtâzâ	Bey	mualliminden
Mehmed	Bey	tüccâr
Necmeddin	Bey	Defter-i Hâkânî kâtiplerinden
Vahâb	Bey	tüccâr
İbrâhim	Bey	telgraf baş mümeyyizlerinden
Mehmed Nûri	Bey	tüccâr
Nazmi	Bey	tüccâr
Mahmûd	Bey	mühendis
Mehmed Ali	Bey	Menbaü'l-irfân müdürü
Celâl	Bey	Menbaü'l-irfân muhâsebecisi
Serâceddin	Bey	muharririnden
Şevket	Bey	muharririnden
İhsân 'Alî	Bey	muharririnden
Lütfü	Bey	Menbaü'l-irfân muallimlerinden
Muammer	Bey	dava vekili
Esâd	Bey	piyâde yüzbaşılardan
Rıfkı	Bey	muharrir
İhsân	Bey	muharrir
Ziyâ Nûri	Bey	Şehremâneti hulefâsından
Ruhsâr	Hanımefendi	
Emin	Bey	Mâliye Nezâreti hulefâsından
Salâheddin 'Alî	Bey	doktor

Safvet	Bey	doktor
Besim	Bey	ihtiyât zâbitânından
Fâik Şemseddin	Bey	muharririnden
Sadi	Bey	tüccâr
Cevâd	Bey	Düyûn-ı Umûmiye me'mûrlarından
Demir 'Ali	Bey	doktor
Mevhibe Mahmûd	Hanımefendi	Bayâzid'da mukime
Safiye	Hanımefendi	Bayâzid'da mukime
Sâime	Hanımefendi	Bayâzid'da mukime
Arif	Bey	doktor
Rûkneddin	Bey	Sedâret Mektûbî Kalemi'nden
Şevki	Bey	tüccâr
Mehmed Esad	Bey	muallim
Nâşide Fûâd	Hanımefendi	doktor Şâkir Bey'in kerimleri
Hikmet	Hanımefendi	Lütfü Bey kerimleri
İffet	Hanımefendi	Lütfü Bey haremleri
'Aliye	Hanımefendi	Fâik Bey haremleri
Fâik	Bey	dava vekili
Rizâ	Bey	Posta ve Telgraf me'mûrlarından
Hilmi	Bey	tüccâr
Sabri	Bey	Muhâcirin Müdür-i Umûmî muavini
Rizâ	Bey	Rûsûmât me'mûrlarından [s. 15]
Cevâd	Bey	mülkiye kaymakamlarından
Nâfiz	Bey	
Mukaddem	Bey	
Muzaffer	Bey	
Salâhaddin Fevzî	Bey	tüccâr
Burâneddin	Bey	İstanbul lâşe Müdür-i esbâkı
Mustafa Kemâl	Bey	dava vekili
Fâik	Bey	dava vekili
Hayri	Bey	dava vekili
Sâdık	Bey	tüccâr
Dâvud	Bey	celeb tüccârı
Şâkir	Bey	tüccâr
Ali Gâlib	Bey	tüccâr
Ferid	Bey	tüccâr
Süleymân	Bey	tüccâr
Ayşe	Hanımefendi	
Nâhide	Hanımefendi	Cerrâhpaşa'da mukime
Said	Bey	muharririnden
Ekrem	Bey	Hilâl-i Ahmer muhâsiblerinden
Zeki	Bey	muharrir

Ihsân Rüşdü	Bey	doktor
Vâhid	Bey	
Haydar	Bey	
Sâbit	Bey	eshâb-ı emlâkdan
Sabri	Bey	tüccârândan
Bilâl	Bey	
Fâzıl	Bey	komisyoncu
Saâdet	Hanımefendi	Süleymâniye'de mukime
Azize	Hanımefendi	Beşiktaş'da mukime
Sarâyılı	Hanımefendi	
Emine	Hanımefendi	Üsküdâr'da mukime
Melek	Hanımefendi	
Ahmed	Bey	banka me'mûrlarından
Sadi	Bey	Mâliye Nezâreti mümeyyizlerinden
Nevvâre	Hanımefendi	Lâlâ Hayreddin Mahallesi'nde mukime
Pür-kemâl	Hanımefendi	Süleymâniye'de mukime
Vezîme	Hanımefendi	Süleymâniye'de mukime
Memdûha	Hanımefendi	Süleymâniye'de mukime
Nûrûnnisâ	Hanımefendi	Maltepe'de mukime
İkbâl	Hanımefendi	Maltepe'de mukime
Hayrûnnisâ	Hanımefendi	Erenköy'de mukime
Sabiha	Hanımefendi	Beşiktaş'da mukime
Meliha	Hanımefendi	Beşiktaş'da mukime
Rıfkıye	Hanımefendi	Kızıltoprak'da mukime
İfâkat	Hanımefendi	Nûriosmâniye'de mukime
Cemile	Hanımefendi	Nûriosmâniye'de mukime
Nâz Melek	Hanımefendi	Süleymâniye'de mukime
Atiye	Hanımefendi	Cağaloğlu'nda mukime
Sûheylâ	Hanımefendi	Anadoluhisari'nde mukime
Makbûle	Hanımefendi	Hanımlar Hey'et-i İdâresi âzâsından
Nazîf	Bey	Şirket-i Mûteşebbise müdürü
Hilmi	Bey	Şehremâneti me'mûrîn-i sâbıkasından
Hâmi Lûtfü	Bey	Şehremâneti me'mûrîn-i sâbıkasından
Ali Haydar	Bey	dava vekili
Râmiz	Bey	dava vekili
Halil Mir'ât	Bey	tüccâr
Cemâl	Bey	Sultânî muallimlerinden
Kadri	Bey	Hapishâneler Müdüriyeti hulefâsından
Rüşdü Ihsân	Bey	Sedâret Evrâk Kalemî hulefâsından
Gâlib	Bey	Evkâf Nezâreti muallimlerinden [s. 16]
Hacı Hüsnü	Efendi	Evkâf Nezâreti muallimlerinden
Kemâl	Bey	Mâliye Nezâreti me'mûrîn-i sâbıkasından

Cemâl	Bey	Mâliye Tahakkuk Şubeleri müfettişlerinden
Cemil	Bey	Nâfia Nezâreti me'mûrîninden
Fevzi	Bey	Nâfia Nezâreti me'mûrîninden
Nâzım	Bey	Eytâm Idâresi hulefâsından
Hilmi	Bey	Harbiye Nezâreti me'mûrîninden
Haydar	Bey	Galata Gümrüğü muayene me'mûrlarından
İhsân	Bey	tüccâr
Hakkı	Bey	Galata Gümrüğü muhâsebe ketebesinden
Mustafa	Bey	esnâfdan
Remzi	Bey	halı tüccârı
Ahmed Râgıp	Bey	doktor
Hakkı	Bey	doktor
Şemseddin	Bey	Düÿûn-ı Muhâsebât mümeyyizlerinden
Cemâl	Bey	Rûsûmât veznedârlarından
Rızâ	Bey	tüccâr
Celâl	Bey	tüccâr
Emin	Efendi	Bostan-ı 'Alî mahallesi imâmı
Bekir	Bey	Şehremâneti me'mûrîn-i sâbıkasından
Kâzım	Bey	kabzımâl
Ziyâ	Bey	tüccâr
Emin	Efendi	Muhtesib Karagöz Mahallesi imâmı
Fûâd	Bey	tüccâr
Arif Hikmet	Bey	Zirâat Bankası me'mûrlarından
Hâfız Kemâl	Efendi	mualliminden
Hilmi	Bey	tüccâr
Abbâs	Bey	tüccâr
Rızâ	Bey	tüccâr
Abdurrahman	Bey	dava vekili
İsmâil	Bey	kirtasiyeci
Hayri	Bey	ma'zûlinden
Cemil	Bey	san'atkâr
Ahmed Salâhaddin	Bey	dava vekili
Kemâl	Bey	tüccâr
Adil	Beyefendi	Meclis-i Ayân âzâsından
Muzaffer	Beyefendi	Islâhât-ı Mâliye Komisyonu âzâsından
Ahmed Hasib	Bey	Dâhiliye Nezâreti me'mûrîninden
Ahmed	Bey	Hapishâne Idâre-i Umûmiyesi muhâsibi
Mehmed Tevfik	Bey	halı tüccârı
Mehmed Ali	Bey	Şehremâneti me'mûrîn-i sâbıkasından
İsmâil	Bey	komisyoncu

Şerefeddin	Efendi	Hapishâne Idâresi me'mûrlarından
İsmâil Hakkı	Bey	Tevkifhâne-i Umûmî müdürü
Ahmed Esad	Efendi	Meşihat me'mûrlarından
Hilmi	Bey	Borsa komiseri
Hâmi Rızâ	Efendi	sâatçı
Mehmed	Efendi	Gurebâ Hastahânesi me'mûrlarından
Mehmed Ali	Efendi	Emir Sinân mahallesi imâmı
Şâkir	Bey	dakik tüccârı
İsmâil	Bey	dakik tüccârı
İsmâil	Bey	tüccâr
Behire Hakkı	Hanımefendi	Hanımlar Hey'et-i Idâresi âzâsından
Behice	Hanımefendi	Doktor Şâkir Bey'in kerimesi
Saâdet	Hanımefendi	Doktor Şâkir Bey'in haremi
Fûâd	Bey	Kadınları Çalıştırma muhâsebecisi
Zeki	Bey	Posta ve Telgraf me'mûrlarından
Fûâd	Bey	Posta ve Telgraf me'mûrlarından
Osmân	Bey	Galata Postahanesi me'mûrlarından
Tâhir	Bey	İlâşe Divân-ı Harb hukûk müşâviri [s. 17]
Cemil	Beyefendi	Düyûn-ı Umûmiye erkân-ı me'mûrîninden
Abidin	Bey	Zirâat Bankası me'mûrlarından
Refik	Bey	Evkâf Nezâreti, Hey'et-i Fenniye mimârlarından
Şerefeddin	Bey	Nâfia Hanı'nda tüccâr
Edhem	Bey	komisyoncu
Memdûh	Bey	Şehremâneti sâbık muhâsebecisi
Şemseddin	Bey	Adliye Nezâreti ketebesinden
Bekir	Bey	Hapishâneler Idâre müfettişi
Halim	Bey	Sedâret Evrâk Kalemî hulefâsından
İhsân	Bey	Takvîm-i Vekâyi Komisyonu me'mûrlarından
Rıf'at	Bey	Evkâf Nezâreti evrâk me'mûru
Muhiddin Sâmî	Bey	muallimîn-i sâbıkadan
Hâfız İbrâhim	Bey	tüccâr
Rızâ	Bey	tüccâr
Şeyh Enver	Efendi	Zekâi Dede Dergâhı Post Nişini
Azmi	Bey	
Nûri	Bey	Rûsûmât müfettişi
Tevfik	Bey	Eytâm Müdüriyeti hulefâsından
Nûri	Bey	tüccâr
Cemâl	Bey	Telgrâf Muhâbere me'mûrlarından
Râkım	Bey	Beyoğlu Adliyesi ketebesinden
Ahmed	Bey	hafâf, Çarşı-i Kebir'de

Emin	Bey	Rûsûmât ketebesinden
Emin	Bey	Defter-i Hâkânî, merkez tapu me'mûru
Salâhaddin	Bey	tüccâr kâtibi
Salâhaddin	Bey	Hacı Muhiddin Efendizâde
Fehmi	Bey	tüccâr
Rûhi	Bey	sarâc
Şerefeddin	Bey	Seyr-i Sefâin İdâresi'nde
Arif	Bey	Mâarif Nezâreti mümeyyizlerinden
Kâzım	Bey	Muhassasât-ı Zâtiye ketebesinden
Edhem	Efendi	dokumacılar kethüdâsı
Niyâzi	Efendi	Bağdâdlı Dergâhı şeyhi
Mustafa	Bey	Maârif Nezâreti Evrâk Kalemi
		hulefâsından
Hüsâmeddin	Bey	dava vekili
Zihni	Efendi	Çârşı-i Kebir'de
Celâl	Bey	Rûsûmât me'mûrlarından
Haydar	Bey	Mısır Çarşısı'nda
Süleymân Şevket	Bey	Vefâ Sultânîsi muallimlerinden
Vehbi	Efendi	Beyceğiz Mahallesi imâmı
Alâeddin	Bey	Dâhiliye Nezâreti hulefâsından
İzzet	Bey	Evkâf Nezâreti mümeyyizlerinden
Nusret	Bey	İstanbul 3. Kâtib-i Adl başkâtibi
Yahya	Bey	Galata Rûsûmât me'mûrlarından
Suâd	Bey	tüccâr
Emin	Bey	komisyoncu
Semih	Bey	Hacı Bekir Ticârethânesi'nde
İsmet	Hanımefendi	Şişli'de Ekrem Bey'in haremeleri
Müveddet	Hanımefendi	Şişli'de Nâzım Refik Bey'in haremeleri
İzzet	Hanımefendi	Şişli'de Nâzım Refik Bey'in baldızı
Refia	Hanımefendi	Şişli'de Hasan İzzet Paşa haremeleri
Melek	Hanımefendi	Refia Hanımefendi'nin kerimleri
Mâlike	Hanımefendi	Mâlik Bey'in haremeleri
İrfân	Hanımefendi	Hanımlar Hey'et-i İdâresi âzâsından
Saâdet	Hanımefendi	Beşiktaş'da mukime
Suâd	Hanımefendi	Büyük Ada'da mukime
Hâlîde	Hanımefendi	Göztepe'de mukime
Nezâhat	Hanımefendi	Fâtih'de Kemâl Bey'in kerimleri
Nimet	Hanımefendi	Fâtih'de Kemâl Bey'in haremeleri [s. 18]
Ali Rıza	Paşa hazretleri	Erkân-ı Harb mirlivalığından mütekâid
Tayfûr	Bey	topçu miralaylığından mütekâid
Tahsin	Bey	bahriye kaymakamlığından mütekâid
Hüsâmeddin	Bey	topçu kaymakamlığından mütekâid

İhsân	Bey	tabîb kaymakamlığından mütekâid
Nûri	Bey	topçu miralaylığından mütekâid
Neş'et	Bey	bahriye binbaşılığından mütekâid
Memdûh	Bey	yüzbaşı
Şevki	Bey	eczâcî
Ali Nazmi	Bey	yüzbaşı
Kâzım	Paşa hazretleri	
Mehmed	Efendi	odun ve kömür tüccârı
Kemâl	Bey	odun ve kömür tüccârı
Mestân	Efendi	sûvârî alayı kâtibi
Gâlib	Bey	istihkâm kaymakamı
Nûri	Efendi	piyâde mülâzım-ı sâni
Hayri	Bey	sûvârî yüzbaşı
Şevket	Efendi	eczâcî
Süleymân	Efendi	jandarma yüzbaşı
Avni	Efendi	piyâde mülâzım-ı sâni
Râif	Bey	kaymakam
Memnûne	Hanımefendi	kaymakam Râif Bey'in haremli
Şevket	Hanımefendi	Tahsin Bey'in haremli
Sabiha	Hanımefendi	Nazmi Bey'in kerimleri
Vedia	Hanımefendi	Nazmi Bey'in kerimleri
Nizâmeddin	Bey	Sûvârî Dâiresi başkâtibi
Refik	Bey	kaymakam
Abdullah	Bey	mülâzım
Safvet	Bey	binbaşı
Refik	Paşa hazretleri	
Mehmed Hakkı	Paşa hazretleri	
Hüseyin Hüsni	Efendi	binbaşı
Mehmed Ali	Efendi	yüzbaşı
Mazhar	Paşa hazretleri	
Mehmed Nûri	Efendi	binbaşı
Cemil	Bey	mirâlây
Mazhar	Bey	Meclis-i Idâre âzâsından
Midhat	Bey	Millî Mahsûlât Şirketi idâre müdür-i sâbıkı
Mazhar	Bey	Meclis-i Idâre re'îsi vekili
Necmeddin Sâdık	Bey	Akşam gazetesi sermuhariri
Niyâzi	Bey	Harbiye Nezâreti muhâsebât mümeyyizlerinden
Ahmed Hâmid	Bey	dava vekili
Abdullah Kandemir	Bey	doktor
Adnân	Bey	mühendis
Fûâd İsmâil	Bey	doktor

Rızâ Ali	Bey	muallim
Necdet Münir	Bey	doktor
Selçûk Sâmî	Bey	doktor
Süleymân Fûâd	Bey	doktor
Ahmed Kemâl	Bey	tüccâr
Fatma	Hanımefendi	Şehzâdebaşı
Reşide	Hanımefendi	Aksaray
Belkıs	Hanımefendi	Şehzâdebaşı
Hayriye	Hanımefendi	Süleymâniye
Şefika	Hanımefendi	Aksaray
Zehrâ	Hanımefendi	Ortaköy
Makbûle	Hanımefendi	Sadullah Paşa kerimleri
Hüsnü	Bey	dava vekili [s. 19]
Cemâl	Bey	Hapishâneler muhâsebecisi
Ali	Bey	esnâfdan
Hâfız İsmâil	Efendi	me'mürin-i ilmiye-i sâbıkadan
Refet	Bey	Mâliye müfettişlerinden
Ömer	Bey	Mâliye Şuabât müfettişlerinden
Ömer	Bey	Mercân Tahakkuk Şubesi me'mûru
Hasan Tahsin	Bey	Şehzâdebaşı Şubesi me'mûru
Kâzım	Bey	Şehzâdebaşı Şubesi me'mûru
Şerif	Bey	Şehzâdebaşı Şubesi me'mûru
Cevdet	Bey	İstanbul Vilâyeti me'mûrlarından
İbrâhim	Bey	İstanbul Vilâyeti me'mûrlarından
Fevzi	Bey	Divânyolu Tahakkuk me'mûru
Seyfeddin	Bey	Mâliye me'mûrlarından
Tahsin	Bey	Mâliye Tahakkuk me'mûrlarından
Niyâzi	Bey	Müdevvenât Kalemi müdürü
Necâbeddin	Bey	Sihhiye me'mûrlarından
Mazhar	Bey	tüccâr
Mehmed	Bey	tüccâr
Hâfız Hasan	Bey	Divân-ı 'Alî Mahâlesi imâmı
Fâik	Bey	Sedâret Mümtâze Kalemi hulefâsından
Nusret	Bey	Evkâf müdür muâvinlerinden
Ziyâ	Bey	Tevkîfâne müdür muâvinlerinden
Necmeddin Arif	Bey	doktor
Yaşâr	Bey	Nâfia me'mûrlarından
Hâfız Şevket	Bey	Muhassasât-ı Zâtiye mümeyyizlerinden
Hâfız Emin	Bey	Muhsine Hâtûn Mahallesi imâmı
Emin 'Alî	Bey	Nallı Mescid Mahâlesi imâmı
Hâfız İbrâhim	Bey	me'mürin-i ilmiyeden
Hüsnü Şâkir	Bey	Üsküdâr'da mukim muallim doktor ve

Mümtâz	Bey	müvellid
Mehmed Kâmil	Bey	eshâb-ı emlâkdan
Sâlim	Bey	Tahmîn Komisyonu âzâsından
Şevket	Bey	Mühendishâne me'mûrlarından
Remzi	Beyefendi	baytar kaymakamı
Orhân Seyfi	Bey	doktor
Müfid Necdet	Bey	şair
Medhî Said	Bey	tüccâr
Râgıb Nûreddin	Bey	dava vekili
Nâsuh	Bey	muharrir
Fehim Kâşif	Bey	Emniyet-i Umûmiye Ecânib Şubesi müdürü
Hakkı	Bey	tüccâr
Hâmid Sadi	Bey	tüccâr
Münir Tevfik	Bey	coğrafya muallimi
Sadullah	Bey	dava vekili
Ahmed Hidâyet	Bey	mekteb müdürü
Hasan Dümdâr	Bey	muharrir
Hüsnü Hâmid	Bey	dava vekili
Nesib	Bey	Dârü'l-fünûn muallimlerinden
Rızâ	Bey	Dâhiliye mümeyyizlerinden
Midhat	Bey	Emniyet-i Umûmiye 3. Şube müdürü
Nazmi Subhi	Bey	muallim ve muharrir
Râtib	Bey	eshâb-ı emlâkdan
Nihâd	Bey	eshâb-ı emlâkdan
Bekir Nûzhet	Bey	muallim
İsmâil Hakkı	Bey	eshâb-ı emlâkden
Şükrü	Bey	muallim
Muhiddin	Bey	muallim
Sâdık	Bey	doktor
Bâkî	Bey	tüccâr
Fâik	Bey	mülâzım-ı sâni [s. 20]
Sâmî	Bey	Ticâret Mektebi me'zûnlarından
Kadri	Bey	baytar yüzbaşı
Fahreddin	Bey	baytar
Sâdık	Bey	baytar
Zeynel Şinâsi	Bey	Mâlîye mümeyyizlerinden
Said	Bey	Zirâat Mektebi me'zûnlarından
Izzet	Bey	eshâb-ı emlâkden
Lütfü	Bey	doktor
Memdûh	Bey	doktor
Nazmi	Bey	eczâcı
		Suhûlet Mahrûkât Deposu sahibi

Mahmûd	Bey	İstanbul Sultânîsi hikmet muallimi
Bahâ	Bey	İdâdi-i Askerî muallimi
Mustafa Sâlim	Bey	Mülkiye me'zûnlarından
Ali Râsim	Bey	Menbaü'l-irfân ders nâzırı
Ali	Bey	Menbaü'l-irfân dâhiliye müdürü
Fâtiḥ	Bey	odun tüccârı
Ali	Bey	riyâziyât muallimlerinden
Vâlâ Nûreddin	Bey	şâir
Fârûk Nâfiz	Bey	şâir
Mehmed Sâlim	Bey	Ticâret Mektebi me'zûnlarından
Mahmûd	Bey	tüccâr ve komisyoncu
Cemil	Bey	ihtiyât zâbiti
Cemile Hakkı	Hanımefendi	
Tal'at	Bey	doktor
Hasan 'Alî	Bey	Ticâret Nezâreti İstatistik Kalemî hulefâsından
Sabiha Müebbed	Hanımefendi	
İbrâhim 'Alî	Bey	Muhassasât-ı Zâtîye mümeyyizlerinden
Semihe Nûri	Hanımefendi	
Hatice Fahrünnisâ	Hanımefendi	
Haydar	Bey	İzmid Sultânîsi müdürü
Kemâl Sâlih	Bey	muallim ve muharrir
Cevdet	Bey	muallim, Aşîyân İdâdileri müdürü
Pertev	Bey	Mekteb-i Mülkiye me'zûnlarından

[s. 21] [s. 22]

Mülâhâzât

	Kuruş	Para	
(1)	566.012	20	İplik i'mâli için İzmir'e gönderilip Levâzım-ı Umûmiye Dairesi'nce İzmir'de vaz-ı yed edilen yapığî bedelî
	51.817	35	334 Senesi zarfında idâre-i umûmiye anbarının pence- relerini delmek sûretiyle sirkat olunan eşyâ olup zar- âr kaydına dâir meclis-i idâre kararı olmadığı cihetle 336 senesinde meclis-i idâre kararı ba'de'l-istihsâl zarar kayd edilmek üzere gösterilmiştir.
	617.830	00	Yekûn

(2)	35.266	13	Levâzım Dâiresi'nce İzmir'de vaz-ı yed edilen yapağıdan noksân zuhûr edip Hâşim Bey zimmetinde görülen
	11.950	05	Ahırkapı İmâlâthânesi'nden vaz-ı yed edilen pamuklu ücret-i i'mâliyelerinden bakiye Hâşim Bey zimmetinde görülen
	10.312	20	Tekâlif-i Harbiye'den vaz-ı yed edilen pamuklu ücret-i i'mâliyelerinden bakiye Hâşim Bey zimmetinde görülen
	446.890		Küçük Zâbit-i İhtiyât Mektebi'ne i'mâl edilen fanile ve pantolon esmânı olup Harbiye Nezâreti'nden tahsil edilecek olan
	8.475		Muhammed Süfî Efendi'ye i'mâl edilen çorap esmânından mütebâki
	7.240		Dârü'l-eytâm'a i'mâl edilen fanile ve pantolon esmânından mütebâki
	4.148		Taksim fanile ve çorap fabrikası sâhibi Mehmed Bey'e yapılan fanileler ücret-i i'mâliyelerinden bakiye
	519,281	38	Yekûn
(3)	10.000		Bilecik Şubesi mesârif-i ibtidâiyesi için Mutasarrıf Behic Bey'e gönderilen
	1.200		Himâye-i Etfâl Cemiyeti'ne i'mâl edilen fanile esmânından bakiye
	51.239	20	Bî-kes çocuklar nâmına sarf olunan
	29.337	25	Me'mûrünün 1334 ve 1335 seneleri temettu' vergileri
	400.000		Adana'dan pamuk bezi mübâyaaşı için mütaahhid İbrâhim Bey'e verilen avans bakiyesi
	2.430		Mediha Hanım'a i'mâl olunan eşyâ esmânından mütebâki
	60.187	10	Almanya'ya sipâriş olunan örgü makineleri bedeline mahsûben Deutsche Bank'a verilen
	189.358		Avrupa'dan müdür-i umûminin mübâyaa ettiği eşyâdan henüz gelmeyenlerin esmânı
	2.500		Mütaahhid sıfatıyla Leylâ Hanım'a avans
	12.069		Me'mûrine tevzî olunmak üzere teşkil olunan komisyon zimmetinde
	15.682		Müteferrik sûretiyle sarf olunan mebâlig olup meclis-i idârenin karârına ba'de'l-iktirân muâmele için yapılması lâzım gelen mebâlig
	778.289	15	Yekûn

(4) İşbu meblağ mikyâsda 30.156 Kronluk bir kıt'a çek mevcûtdur.

(5)	492.581	20	Harbiye Nezâreti'nden alınan avans bakiyesi
	108.274		Levâzım Dâiresi'nden alınan iplik bedeli
	43.035	10	Bi-kes çocukların ücret-i şahsiyeleri
	1.022		Sivâs'dan gönderilen çocukların üzerlerinde zuhûr eden mebâliğ
	325		Ali Rızâ Efendi tarafından sokakda bulunup cemiyete teberru edilen mebâliğ
	645.248	30	Yekûn

(6) Şehremâneti'nin Denizabdal Mahallesi'ndeki bostan arsa bedeli

(7) 1336 Senesinden devr ettiği eşyâ kıymetleri

(8) 1336 Senesinden devr ettiği eşyâ kıymetleri

(9) Şube'nin sermâyesini teşkil etmek üzere gönderilen eşyâ kıymetlerinden teslim

(10) İtibâr-ı Millî ve Selânik Bankaları'nda mevcûd ve 1336 senesine devr olunan nukûd

Kuyûdâta Mutâbıkdır

Cemiyet müessislerinden Murahhas Âzâ İsmâil Hakkı

Muhâsebeci Fûâd [s. 23]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin

1335 Senesi Kanûnievel Nihâyetindeki Hâl-i Maliyesini Gösterir Hûlâsa Cedvelidir.

Matlûbât

Lirâ	Kuruş	Para	
5.013	73	10	Demirbaş eşyâ
6.178	30	15	Emtia
5.192	81	38	Eşhâs-ı muhtelifede
7.782	89	15	Sarfiyât-ı muvakkatada
2.337	27	10	İdâre-i Umûmiye satış mağazasında "emtia"
19.345	11	27	Beyoğlu Şubesi'nde
1.680	23	03	Vezneciler [İstanbul] Şubesi'nde "emtia"
292	80		Üskûdâr Şubesi'nde "emtia"

938	40		Emvâl-i gayr-i menkûle
1.020	00		Bankada mahfûz Kron çekî
8.280	35		İtibâr-ı Millî ve Selânik Bankaları mevcûd nukûd
334	19	30	Kasada nakden mevcûd
57.506	21	28	Yekûn

Düyûn

Lirâ	Kuruş	Para	
51.053	23	18	1335 Senesi gâyesindeki sermaye
6.452	48	10	Emânâtta
	Lirâ	Kuruş	Para
	4.925	81	20 Harbiye Nezâreti'ne
	1.082	74	Levâzımâta
	435	45	30 Bî-kes çocuklara
	10	22	Bî-kes çocuklara
	3	25	Ali Rızâ Efendi'ye
	6.452	48	10 Yekûn
57.506	21	28	Yekûn

Kuyûduna Mutâbıkdır
Müessisinden, Murahhas Âzâ İsmâil Hakkı
Hey'et-i İdâre Muhâsebecisi N. Fûâd [s. 24]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Beyoğlu Şubesi, Moda Salonu
1335 Senesi Kanûnievvelî Gâyesindeki Hülâsa-i Malisini Gösterir Cedveldir.

Matlûbât

Lirâ	Kuruş	Para	
9.575	59	30	Demirbaş eşyâda
708	80	15	Sarfiyât-ı muvakkatada
7.620	57	20	Satış mağazasında mevcûd "emtia"
288	27	10	Yusuf Bey'den "kumâş reyonu"
6.020	24	27	Moda Salonu'nda "emtia"
68	32	25	Tuvâlet Salonu'nda "emtia"
162	28	20	Kasada nakden mevcûd
24.444	10	27	Yekûn

Düyûn

Lirâ Kuruş		Para	
19.345	11	27	Idâre-i Umûmiye'ye "sermâye"
5.033	49		Eşhâs-ı muhtelifeye mağazaya bırakılan eşyâ
Lirâ Kuruş			
65	50		Necâti Bey'e eşyâsının kıymeti
245	00		Doktor İzzet Bey'e eşyâsının kıymeti
50	00		Hasan Paşa âilesine eşyâsının kıymeti
600	00		Makbûle Hanım'a eşyâsının kıymeti
860	21		Münir Ziyâ Bey'e eşyâsının kıymeti
1.099	45		Mösyö Frenci'ye eşyâsının kıymeti
100	00		Cevâd Bey'e eşyâsının kıymeti
20	00		Hâmi Bey'e eşyâsının kıymeti
100	00		Hâlid Bey'e eşyâsının kıymeti
21	00		Ali Şefik Bey'e eşyâsının kıymeti
141	98		Osmân Nuri Bey'e eşyâsının kıymeti
318	35		Ma'lûl Gaziler Pazarı'na eşyâsının kıymeti
1.412	00		Nedîme Hanım'a eşyâsının kıymeti
5.033	49		Yekûn
65	50		Emânât, Fârûkî Bey'e
24.444	10	27	Yekûn

Kuyûduna Mutâbıkdır
Müessisinden, Murahhas Âzâ İsmâil Hakkı
Muhâsebeci N. Fûâd

(3 Mayıs 1920)

Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsûs Zabıtnâme

Sıra Numerusu : 166
Tarihi : 23 Şabân sene 1338, 3 Mayıs sene 1336
Tebliğ Olunduğu Devâir : Bahriye, Ticâret, Mâliye ve Harbiye
Tarih-i Tebliği : 3 Mayıs sene 1336

Hülâsa-i Meâli:

Osmânî Hilâl-i Ahmer ve Kadınları Çalıştırma Cemiyetleri'yle Malûlîn-i Guzât ve Millî Mensûcât Şirketleri ve buna mümâsil müessesâtta Avrupa'da Salib-i Ahmer Cemiyetleri'nde olduğu gibi mütekâidin-i askeriye ile eytâm ve erâmilin istihdâmları mücib-i fevâid olacağından bahisle bu husûsda bir nizâmnâme ihzârı için bir komisyon teşkîli îstizânına dâir Harbiye Nezâreti'nin tezkeresi okundu.

Karârı:

Bu gibi müessesâtta mümâileyhümün istihdâmları hem kendilerinin te'mîn-i refâhlarına hem de işbu müessesâtın bir kat daha mazbûtiyet ve inkişâfına hâdim olacağı cihetle münâsib görüldüğünden icâbı ba'dehu karârlaştırılmak üzere evvel emirde Harbiye, Bahriye, Ticâret ve Mâliye Nezâretleri ile müessesât-ı mezkûreden intihâb ve ta'yîn olunacak birer me'mûrdan mürekkep olarak Dâire-i Harbiye'de bir komisyon teşkîli ile lâzım gelen nizâmnâmenin tanzim ve tesyârı zımında Nezârât-ı müşârûnileyhüme tebliğât icrâsı tezekkür kılındı.

Damad Ferid
(ve imzalar)

(24 Ağustos 1920)

**Meclis-i Vükelâ
Müzâkerâtına Mahsûs Zabıtnâme**

Sıra Numerosu : 372
Tarihi : 9 Zilhicce sene 1338, 24 Ağustos sene 1336
Tebliğ Olunduğu Devâir : Dâhiliye
Tarih-i Tebliği : 24 Ağustos sene 1336

Hülâsa-i Meâli:

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin muâmelât-ı idâriyesi hakkında Mülkiye ve Mâliye müfettişleri marifetiyle icrâ etdirilen tedkikât netâyicini hâvî raporların gönderildiğine ve muâmelât-ı cemiyeti hüsn-i ifâ edememiş olan hey'et-i idâre-i hâziranın tebdili ile muâmelât-ı umûmiyeye vaz'-ı yed edilerek rü'yet ve bir kat'-ı hesâb el-hâsıl lede'l-icâb cemiyetin nizâmnâmesi ta'dil ve yeniden bir hey'et-i idâre teşkil olunacak müessese-i mezkûrenin idâmesi esbâb ve vesâilini ihzâr ve ta'yin etmek üzere muharrerü'l-esâmî zevâtdan mürekkeben bir hey'et-i muvakkate teşkilî lüzûmuna dâir Dâhiliye Nezâreti Vekâleti'nin 15 Temmuz sene 1336 tarihli ve 9000/979 numarolu tezkiresi melfûfâtıyla beraber okundu.

Karâr:

Sâlifü'l-bahs hey'et-i muvakkate diğer münâsib zevâtça teşkil olunmak üzere sûret-i iş'âr münâsib görüldüğünden ana göre muktezâsının ifâ ve neticesinin inbâsı husûsunun cevâben nezâret-i müşârünileyhâya tebliği tezkâr kılındı.

Damad Ferid
(imzalar)

61 T.C. BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Defter: 220, Sahife: 11; 1338 Z 9.

(21 Ocak 1921)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti

Son senelerin mahdûd ve hayırlı teşebbüslerinden biri de Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'dir. Bu cemiyet harb gürültüleri içinde tevellüd ettiği hâlde birçok mesâi-i faâlnede bulunmuş ve birçok kadınlarımızı işsizlikten ve sürünmekden kurtarmıştır.

Mütâreke'yi müteâkip, böyle şiddetle muhtâc olduğumuz kadın müesseselerini ıslâh ve tanzim ederek açıkda ve her türlü muâvenetden mahrûm eytâm ve erâmil-i şühedâdan istifâde etmek lâzım gelirken cemiyet hey'et-i idâresinin marûz kaldığı tebeddülât ve ihtilâfât yüzünden bu kıymetdâr müessese şâyân-ı teessüf bir atâlet içinde inhilâl etmek tehlikesine düşmüştür. Cemiyetin ismi üzerindedir. Cemiyet "erkekleri çalıştırma ve doyurma" cemiyeti değildir. Bu cemiyeti idâre ve idâme etmek kadınlara aid bir hakk-ı sarihdir. Ümid ediyoruz ki, şimdiye kadar cemiyetin idâresini tezebzüb içinde bırakmaktan başka birşey yapamayan erkeklerimiz, kadınlarımızın hukûk ve menâfiini daha ziyâde ihlâl etmemek için cemiyetin idâresini becerikli ve muktedir hanımlara tevdi' etmekde teehhür etmeyeceklerdir. Kadınlara aid bir müessesenin idâresi kadınlarımızın elinde olmalıdır. Ve buna gücenmeye kimsenin hakkı yoktur.

62 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, No. 194, 21 Kanûnisânî 1921, s. 11.

(5 Şubat 1921)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkekler Elinde

Şimdiye kadar birçok idâresizlikler ve yolsuzluklar yüzünden inhilâl etmek tehlikesine düşen “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti” için yapılan hey’et-i idâre içinde bir tane dahi bile hanım âzâ yoktur. Tekrar ederiz. Cemiyetin ismi üzerinde. Kadınlığa aid bir müessesenin idâresini tedvîr kadınlarımızın hakkıdır. Hey’et-i idâre aralarında kadın sa’y ve zekâsının mevcûd olmasına hiçbir zamân istizân gösteremezler zann-ı kavisindeyiz.

63 “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkekler Elinde”, *Kadınlar Dünyası*, No. 194/6, 5 Şubat 1921, s. 14.

(29 Mart 1923)

"Kadınları Çalıştırma Cemiyeti"nin Hâli

Bir vakitler çok faydalı olan bu cemiyete son zamânlarda bazı hadiseler üzerine hükümet vaz'-ı yedd etmişti. Yeni intihâbâtıdan sonra hükümet vaz'-ı yedden ferâgat etmiştir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne hükümetçe bir müddetden beri vaz'-ı yedd edilmiş bulunuyordu. Cemiyetin yeni hey'et-i idâresi geçen cuma günü akd edilen kongrede intihâb edilmiş ve dünden i'tibâren hükümet de vaz'-ı yedden ferâgat etmiştir.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti vaziyetini teftişe me'mûr edilmiş olan İstanbul Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâ'ye müfettişi Doktor Râsim Ferid Bey cemiyet âzâsı arasındaki ihtilâfâtıdan bahisle dün bir muharririmize bervech-i âti beyânâtda bulunmuştur:

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti 332 senesinde, kocaları harbdelerken ve pederlerini veya kardeşlerini kaybedip her türlü esbâb-ı maîşetden mahrûm bulunan Müslüman kadınlarını çalıştırarak ittifâk ve iâşelerini te'mîn etmek gâyesiyle teşekkül etmişti. Cemiyet Harb-i Umûmî esnâsında 14 bin kadın beslemişti. Mütâreke ile beraber, diğer cemiyetlerde olduğu gibi Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'ne de tezebzüb âriz olmuştu. Cemiyetin başına geçenler gâyeden uzaklaşıyorlardı. 336'dan i'tibâren cemiyet büsbütün yıkılmağa başladı. Nihâyet 338'de hey'et-i idâreyi teşkil eden zevât arasında âdem-i tecânüs hâsıl oldu. Ve müsâmere tertîbi, konferans i'tâsı ve risâle neşri gibi cemiyete yeni gâyeler vaz' edildi. Fakat ne bir müsâmere yapıldı, ne bir risâle neşr edildi ve ne de bir konferans verildi. Bilakis icrâ-yı ticâret etmek için cemiyetin teşekkülünden beri mevcûd olan eşyâsını satmak, mevcûd düyûnu bu yolda kapamak sûretiyle sermayeyi de eritdiler. Binâen-aleyh 338 senesi hey'et-i idâresindeki âzânın su-istimâl, kapı kırmak gibi yek-diğeri aleyhine ikâme-i dava etmeleri gibi çapraşık işler meydana geldi.

Cemiyet muâmelât ve hesâbâtı birçok defalar teftiş edildi, fakat velâyet-i âmmesi olması i'tibârıyla hükümet cemiyete vaz'-ı yedd etdi. Ondan sonra ictimâ eden hey'et-i umûmiyeler, ekseriyetsizlikten dolayı hey'et-i idâreyi intihâb ede-

64 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hâli", *İkdâm*, No. 9352, 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1339 / 29 Mart 1923, s. 2.

mediler. Nihâyet ben Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiye müfettişi sıfatıyla makâm-ı vilâyetin iş'ârî üzerine, cemiyeti teftişe başladım. Netice-i tedkikâtımda tasfiye edilmesi lâzım gelen birçok hesâblar bulunduğunu ve cemiyetin indirâs ve infisâh yolunda ilerlemesindeki esbâb ve avâmilin mâhiyyet-i hakikiyesini anladım. Fakat her şeyden evvel başıboş bırakılan cemiyetin nâzım-ı umûr ve muâmelâtı olacak bir hey'et-i idârenin vücûdu lüzûmuna kâil oldum. Mütâlaatımı makâm-ı vilâyete arz etdim ve Mart'ın 23. cuma günü cemiyet hey'et-i umûmiyesi toplandı. Nokta-i nazarım, hey'et-i umûmiyenin ancak 332 senesi nizâmnâmesine tebaan intihâbâtını yapması idi. Çünkü cemiyetin 337 senesi kongresindeki nizâmnâme ta'dilâtı bir taraftan cemiyeti gâye-i asliyesinden inhirâf ettiriyor, birçok zararlar tevli'd ediyordu. Diğer taraftan da muaddel nizâmnâmenin mâbihü't-tatbîk olabilmesi için muktezi şerâit-i kanûniye noksân idi.

Nokta-i nazarım hey'et-i umûmiyenin ekseriyetince kabûl ve intihâb o yolda icrâ edildi ve neticede Sezai, Osmân, Müştâk, Salâh Cimcoz ve Mehmed Arif Beyler ihrâz-ı ekseriyet etdiler ve bugünden i'tibâren de cemiyet muâmelâtını benden tesellüm eylediler. Hükûmet de cemiyete vaz'-ı yedden bugün ferâgat etmiştir.

Bu seneki hey'et-i umûmiyede 337 senesi nizâmnâmesinin mer'iyet-i ahkâmına tarafdâr olan bir kısım âzâ, evvelce bulundukları hey'et-i idâre nâmına ikâme etdikleri davalarda, kemâfiû's-sâbık hey'et-i idâre nâmına mehâkime gitmişler ise de sıfat ve selâhiyetlerinin tedkiki icâb etdiğinden davalar te'hîr edilmiştir.

Bundan başka Vâli Vekili Miralay Esâd Bey ile benim ve Sezai Bey'le sâir zevâtın aleyhinde de aynı zevât ikâme-i dava eylemişlerdir. Mûmâileyhûmün istidâları da İstanbul İkinci Ceza Mahkemesi'ne tevdi' olunmuştur.

Bu davaları ikâmede ne kadar haklı olduklarını bi't-tabii şimdiden kestiremem. Ancak geçen cuma günü hey'et-i umûmiyede intihâbâtın 32 senesi nizâmnâmesine tevfiқан icrâsı takarrür etdiği hâlde mûmâileyhûm rey pusullarını atdıkça da sepetin yanındaki varaka ile tasnif-i ârâ neticesinde yapılan za-bit varakasına da vaz'-ı imzâ etmişlerdir.

(29 Mart 1923)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Binâsı

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin bulunduğu Çarşı Kapı'daki vakıf binânın icâr bedeli uzun zamândan beri verilmediğinden Evkâf Müdüriyeti'nce mezkûr binânın tahliyesi hakkında istihsâl-i karar edilmiş ve keyfiyet icrâya tevdi' olunmuşdur.

65 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Binâsı", *İkdam*, No. 9352, 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1339 / 29 Mart 1923, s. 2.

(2 Nisan 1923)

**Bir Açık Mektûp:
Râsim Ferid Beyefendi'ye**

Evvelki günkü gazetelerde "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti" hakkındaki beyânâtınızı herkes gibi ben de okudum. İnanınız ki eğer beyânâtınız mat'ûf olduğu hedef, ben de dâhili olduğum hâlde bu memleketde kanûnu ve prensibi her ne bahaya olursa olsun hâkim kılmak isteyen bir genç zümrenin doğrudan doğruya izzet-i nefis ve haysiyetine tecâvüzden ibâret olmasaydı hakkınızda beslediğim hiss-i hürmeti bu satırlarla kat'îyyen rencide etmek istemezdim. Fakat ne yapayım ki beyânât-ı âlinizde bu "kasd" açıkdan açığa mevcûddur.

Müsaade buyurursanız beyânâtınızı beraberce okuyalım. Buyuruyorsunuz ki "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti" harb içinde 14 bin kadın beslemiş." Evet, hükûmet hazinesinden besledi. Yine diyorsunuz ki "mütâreke ile beraber diğer cemiyetler gibi bu cemiyetin de içine tezebzüb girdi." Evet, bu da doğru, devâm ederek ilâve buyuruyorsunuz: "338'de hey'et-i idâreyi teşkil eden zevât cemiyetin gâyesini müsâmere tertibi, konferans i'tâsı, risâle neşri ve icrâ-yı ticâret gibi şeylere inhisâr ettirdiler. Fakat ne bir müsâmere yaptılar, ne de risâle neşr etdiler. Ne de konferans verdiler. Bilakis icrâ-yı ticâret için eski eşyâ ve sâireyi de satarak mevcûd borçları bu sûretle kapamak şikkini ihtiyâr etdiler. Cemiyetin sermayesini de eritdiler."

Bir defa şurasını derhâl arz edeyim ki cemiyet vâridâtını müsâmere, konferans, risâle neşri, icrâ-yı ticâret etmek gibi şeylerle tezyid etmeyi emr eden bizim rey-i hodumuz değil, bilakis elimizdeki nizâm-nâme idi. Biz müsâmere verememiş, risâle neşr edememiş isek buna sebep vesâitimizin âdem-i mevcûdiyeti idi.

Ben sizin beyânâtınızı okurken, Râsim Ferid Bey, bir buçuk ay cemiyeti teftiş etdikden, eliniz altındaki bir tomar dedikodu dosyasını okuduktan sonra hâlâ cemiyetin vaziyeti ve cemiyete hükûmetin sebep-i müdâhalesi hakkında bir fikir edinememiş olduğunuzu görmekle dil-hûn oldum. Bizim eski eşyâ ve sâireyi satarak borçları kapadığımızı iddia buyuruyorsunuz. Halbûki biz eski eşyâ ve sâire satmadıktan maada bizden izinsiz satılan bir vitrinden dolayı müdür-i esbâki

66 Müfid Necdet, "Bir Açık Mektûp: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1339 / 2 Nisan 1923, s. 3.

azl ettiğimiz için ve mahkemeye tevdi' ettiğimiz için... işte, yalnızca bu faziletimiz için hükümet-i sâkıtanın keyfi icrââtını da'vet etmiş olduk.

Cemiyet hey'et-i idâresinden müttetiken azl edilen bir müdürün keyfiyet-i azli, resmî bir komiserin lisâniyla etrafa "cemiyet hey'et-i idâresi arasında ihtilâf hâsıl oldu" şekliyle i'lân edilir mi, Râsim Beyefendi. Diğer taraftan koskoca bir bühân şeklinde bizi "cemiyet sermayesini de eritdiler" diye ithâm ediyordunuz. Hangi sermayeyi? Lütfen işâret buyurun musunuz? Biliyor musunuz ki; 338 senesinde biz cemiyeti kasasında yalnız on beş lirâ nakit mevcûduyla ve bugünkü eşyâsıyla teslim aldığımız hâlde hükümet-i sâkita vaz'-ı yedd ettiği zamân kasasında iki yüz lirâ ve cemiyete birkaç yüz lirâ kâr te'mîn edecek olan iki kontrat-ki biri Şirket-i Hayriye sipârîşâtına aiddi- teslim etdik. Vitrinleri satdığı için azl edilen müdür bey semen-i mübayaa olan sekiz yüz lirâdan kısm-ı küllisini işlemiştir maâş nâmı altında eline geçirdiği hâlde hükümet vaz'-ı yedd ettiği zamân binâ kirası olarak evkâfa yalnız bir aylık borcumuz vardı. Bir de, lütfen altı aylık hükümet idâresinden sonra cemiyetin bugünkü hâlini göz önüne getirir misiniz? Beyânâtınızı neşr eden gazeteler hemen o sûtunda "altı aylık kira borcundan dolayı evkâfın, cemiyet binâsının tahliyesine karâr aldığını ve bu karârı icrâya tevdi' ettiğini" yazıyorlar. Pek nezih olarak tanıdığım Râsim Beyefendi; bilmem bu feci âkibet karşısında vicdânınız muazzab olmuyor mu? Biz hükümet-i sâkıtanın menhûs eliyile ve eski mel'ûn zihniyetle cemiyete yapılan bu gayr-ı kanûni ve keyfi emr-i vâkiin hükümet-i milliye tarafından derhal men' ve izâlesini beklerdik. İtmâmını değil. Zât-ı âlinize müteaddid kerelerde arz etdim. Herhangi bir hükümetin; halk müesseselerinde yalnız hakk-ı teftiş ve murâkabesi vardır ve hiçbir suretle müdâhale hakkı yoktur. Hele bizimki gibi bütün kuvvetini halktan alan bir hükümet müessesesi için bu şart bir lâzime-i idâriyedir. Ne çare ki bu basit düstûru hükümet-i milliyemizin İstanbul'daki icrâ kuvvetleri bir türlü kavrayamadılar. Bizim için de adliyye ve hükümet-i merkezîyeye mürâcaatdan başka bir çare kalmadı. Zannetmek istemem ki bu hakkımızı nihâyete kadar istimâl ettiğimiz için bize hiddetlenesiniz. Beyânâtınızı okumakda devâm ediyorum: "birçok teftişlerden sonra ictimâ' eden hey'et-i umûmiyeler ekseriyetsizlikden dolayı hey'et-i idâre intihâbâtı yapamadılar" diyorsunuz.

Râsim Beyefendi bu müdhîş yanlışın sizden sâdir olabileceğine hiç ihtimâl vermem. Muhakkak ki size yanlış anlatmış olacaklar. Zât-ı âlinizin topladığı dördüncü kongre idi. Birinci kongrede İhsân Bey intihâb yaptırmadı. İkinci kongreye Vâli Vekili beyefendi riyâset etti. Yine intihâb yaptırtmadı. Üçüncü kongreyi komiser Nüzhet Bey topladı. Üçüncü kongredeki âzâ mikdârından daha ziyâde mikdârda âzâ hazır-ı bi'l-meclis olduğu için intihâb yaptırdı. Ekseriyet-i kâhire yine bize rey verdiği için intihâbı beğenmedi, fesh etmeye kalkdı. Halbûki sizin meşrûiyetine kâni olduğunuz dördüncü kongrede daha az ve daha gayr-i meşrû âzâ vardı. Şimdi insâf ediniz Râsim Beyefendi bu vaziyet karşısında bir komiser yukarıda işâret ettiğim gibi mi beyânâtda bulunur? Dedim ya, muhakkak size vaziyeti iyi anlatmamışlar ve eliniz altındaki dosyaları iyi okumamışsınız. Yok-

sa sizden böyle zühûlden büyük bir hata sâdır olmazdı kanâatindeyim. Devâm buyuruyorsunuz:

“Nokta-i nazarım hey’et-i umûmiyenin ancak ve ancak 332 nizâmnâmesi-ne tebaan yeni hey’et-i idâreyi intihâb etmesi idî. Çünkü 338 senesi kongresinde yapılan ta’dilât cemiyeti gâye-i asliyesinden inhirâf etdiriyordu.” Ricâ ederim Râsim Beyefendi, senelerden beri tahammûl olunan bir nizâmnâmenin bir cemiyeti gâye-i asliyesinden inhirâf etdirip etdirmediğini takdîr size mi aiddir. Eğer size aid ise bir sürû cemiyet nizâmnâmelerinin, hey’et-i idârelerine, kongrelerine, hatta Cemiyetler Kanûnu’na ne lüzûm kalır. Mamafih zann ederim ki beyânâtınızın bu kısmını muhbirler iyi zabt edememişler. Siz son ictimâ’mızdaki raporunuzda söylediğiniz gibi hükûmet-i milliyemizin son neşr ettiği “336’dan sonraki kavânin ve mukarrerât-ı resmîye mûlgadır” maddesinden cemiyetimiz nizâmnâmesinin de mûlga olduğu manasını istihrâc ediyordunuz. Zât-ı âlinize o son ictimâ’da da arz ettiğim vechile bu deliliniz yalnız çürük değil, avfınıza mağruren söyleyeyim bir parça gülünçdür. Ma’lûm-ı âlîiniz cemiyetimiz 336 senesinden evvel neşr olunan Cemiyetler Kanûnu mucibince teşekkûl etmiş ve nizâmnâmelerini yine bu kanûn mucibince hükûmete tescil etdirmiş ve bu sûretle teşekkûl eden cemiyetlerin nizâmnâmesi bir akd-i husûsiden ibâretidir. Eğer hükûmetin tescil ettiği her akd bu kanûnun dâire-i şumûlüne girerek mûlga add edilseydi Râsim Bey, şimdi İstanbul’da bütün Türk ve Müslümanlar’ın nikâhları mefsûh olması lâzım gelirdi. Zirâ bu “akd”leri hükûmet tescil ediyor. Çok şükûr ki ne sizin ne benim için ve ne de bütün İstanbul Türkleri için bu tehlike mevcûd değildir. Çünkü hükûmetimiz bu kanûnu yalnız “kavânin ve mukarrerât-ı resmîye”yi istihdâf ederek neşr etdi.

Diğer taraftan madem ki 336’dan evvelki nizâmnâme ile intihâb yaptıracağınız, niçin cemiyetin 334’de ta’dil etdirdiği nizâmnâmeyi nazar-ı i’tibâra almadınız da 332 nizâmnâmesini tercîh buyurdunuz? Bir sebep tahtında mı, yoksa aceleye mi geldi. İşte Râsim Beyefendi herhangi taraftan bakılırsa bakılırsın gazeteler vâki olan beyânâtınız ve cemiyetdeki hatt-ı hareketiniz başdan başa tenkide sezâdır.

Son söz olarak arz edeyim ki hey’et-i idâremiz 338’den evvel, mütârekenin o mağşuş senelerinde selefleri tarafından yapılmış olan o vâsi sû-i istimâlleri ne afv etmek, ne de ondan mes’ûl olmak niyetindedir. Zamânımıza aid hesâbâtı en ufak santimine kadar vermeğe de hazırız. Halbûki siz bu en tabîi hukûk-ı medeniyemizden olan “hesap vermek hakkını” bile bizden nez’e kalkıyorsunuz. Biz bu en tabîi ve en sarîh hakkımızı istirdâda ve istimâle çalışıyoruz ve gerek mehâkim ve gerek efkâr-ı umûmiye karşısında nihâyete kadar çalışacağız. Elbette muvaffak olacağız.

Hürmetlerimi kabûl ediniz efendim.

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti re’isi

Müfid Necdet.

(3 Nisan 1923)

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde

Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin sâkin bulunduğu binâ cemiyet hey'et-i idâresinden muhâlifleri tarafından Evkâf Müdüriyeti vasıtasıyla tahliye etdirilmiş ise de keyfiyet anlaşıl原因 olarak tekrar eşyâlar yerlerine iâde edilmiştir.

67 "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde", *Akşam*, No. 1626, 16 Şaban 1341 / 3 Nisan 1339 / 3 Nisan 1923, s. 3.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ BELGELER

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (T.C. BOA).

Ali Fuat Türkgeldi Tasnifi (AFT). (Fon No. 29-B)

AFT.SAE. Dosya: 6, Gömlek Sıra: 27, 1334

Dahiliye Nezâreti Tasnifi (DH). (Fon No. 22)

DH.HMŞ. Dosya: 4-1, Sıra: 4-122, Adet: 3, 1338 8 8

DH.I.UM. Dosya: 19/1, Sıra: 1/11, Adet: 2, 1337 M 21

DH.I.UM. Dosya: 19/14, Sıra: 1-15, Adet: 6, 1339 M 26

DH.I.UM. Dosya: 89-2, Vesika: 1-23, 1333 9 15

DH.I.UM. Dosya: E-36, Sıra: 31, Adet: 1, 1335 L 7

DH.I.UM. Dosya: E-37, Sıra: 6, Adet: 3, 1335 L 20

DH.KMS. Sıra: 2106, Dosya: 42, No: 10, Adet: 5, 1335 M 17

DH.KMS. Sıra: 3271, Dosya: 53-1, No: 57, Adet: 1 (tezkere), 1337 N 12

DH.KMS. Sıra: 3370, Dosya: 52-2, Gömlek: 79, Adet: 10, 1337 N 30

DH.KMS. Sıra: 3856, Dosya: 55-1, No: 51, Adet: 2 (tezkere), 1337 Z 5

DH.EUM.THR. Sıra: 472, Dosya: 48, Gömlek: 36, Adet: 4, 1328.Ş.25.

Dosya Usulü İradeler Tasnifi (DUİT). (Fon No. 12Ç/1)

DUİT. Dosya: 62, Gömlek Sıra: 3-11, Adet: 2, 1336 L 27

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV). (Fon No. 23)

MV. Defter: 219, Sahife: 3, 1338 Ş 13

MV. Defter: 220, Sahife: 11, 1338 Z 9

Genel Kurmay ATASE Arşivi (T.C. ATASE)

T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-50.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-51.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-53.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-54.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-57.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-59.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-61.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-62.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-65.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 1941, Dosya: 303/217, Fih: 1-66.

T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-14.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-15.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-18.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-19.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-20.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2518, Dosya: 1-A/14, Fih: 1-22.

T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-2.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-5.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-11.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-31.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-34.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-42.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-53.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-104.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-118.
T.C. ATASE Arşivi, Klasör: 2623, Dosya: 419/1, Fih: 1-138.

CEMİYETİ KONU ALAN KİTAP VE MAKALELER

"Activité féminine", *Lloyd Ottoman*, No. 24, 25 janvier 1918, s. 3.

Ahmed Emin, "Kadınları Çalıştırmak Teşebbüsü", *Vakit*, No. 111, 27 Rebiyyülahir 1336 / 9 Şubat 1334 / 9 Şubat 1918, Cumartesi, s. 1.

Ahmed Emin (Yalman), *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Heaven, 1930, s. 235-236; 259.

Altındal, Meral, "Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 41, Mayıs 1997, s. 14-16.

Babil Sahaf Kitap ve Belge Müzayedesi, 2 Kasım 1997, Pazar, Saat 13:00, Tanık Zafer Tunaya Kültür Merkezi, Babil Sahaf, İstanbul, 1997, s. 7.

Birinci Ordu-yı Hümayûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu, Hidemat-ı Dâhiliye Ta'limâtname, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, 26 s. 6 pl.

- "Birinci Kadın İşçi Taburu", *Vakit*, No. 113, 29 Rebiyyülahir 1336 / 11 Şubat 1334 / 11 Şubat 1918, Pazartesi, s. 1.
- Çakır, Serpil, "Osmanlı Kadın Dernekleri", *Toplum ve Bilim*, No. 53, Bahar 1991, s. 139-159.
- , *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 50-51, 335-339.
- , "Kadın Örgütleri: Osmanlı Dönemi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt IV, Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 354-355.
- "Der erste weibliche Arbeiterbattalion", *Der Neue Orient*, II. Band, No. 11-12, März 1918, s. 557.
- "Devletlü İsmetlü Naciye Sultân...", *Bilgi Yurdu Işığı*, Cilt I, No. 5, 15 Ağustos 1333 / 15 Ağustos 1917, ek, s. 10.
- Edhem Nejat, "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi, [I]", *Türk Kadını*, Cilt I, No. 10, 26 Eylül 1334 / 26 Eylül 1918, s. 151-152; "Türkiye'de Kız Mektepleri ve Terbiyesi, [II]" *Türk Kadını*, Cilt I, No. 11, 17 Teşrinievvel 1334 / 17 Ekim 1918, s. 163-165.
- Erişçi, Lütfü, *Türkiye'de İşçi Sınıfının Tarihi (Özet Olarak)*, Kurtulmuş Basımevi, İstanbul, 1951, s. 13.
- İbrahim Pertev, "Memleketimizde İşçilik ve Kadın", *Sandı*, No. 34, 15 Haziran 1334 / 15 Haziran 1918, s. 91.
- "İlk İzdivâç Talipleri", *Vakit*, No. 151, 8 Cemâziyyelahir 1336 / 21 Mart 1334 / 21 Mart 1918, Perşembe, s. 1.
- "İş Ocağı", *İktisâdiyyat Mecmûası*, No. 32, 20 Teşrinievvel 1332 / 2 Kasım 1916, s. 8.
- "İzdivâç İdâresi: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Teşebbüsü", *Vakit*, No. 119, 5 Cemâziyyelevvil 1336 / 18 Şubat 1334 / 18 Şubat 1918, Pazar, s. 1.
- "İzdivâç Listesi", *Vakit*, No. 161, 18 Cemâziyyelevvil 1336 / 1 Nisan 1334 / 1 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.
- "İzdivâç Mektepleri", *Temâşâ*, No. 1, 27 Şabân 1336 / 6 Haziran 1334 / 6 Haziran 1918, Perşembe, s. 7-8.
- "İzdivâç Talipleri [I]", *Vakit*, No. 169, 26 Cemâziyyelahir 1336 / 8 Nisan 1334 / 8 Nisan 1918, Salı, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [II]", *Vakit*, No. 179, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, Perşembe, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [III]", *Sabah*, No. 10209, 6 Receb 1336 / 18 Nisan 1334 / 18 Nisan 1918, Perşembe, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [III]", *Vakit*, No. 187, 14 Receb 1336 / 26 Nisan 1334 / 26 Nisan 1918, Cuma, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [IV]", *Vakit*, No. 194, 21 Receb 1336 / 3 Mayıs 1334 / 3 Mayıs 1918, Cuma, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [V]", *Vakit*, No. 201, 28 Receb 1336 / 11 Mayıs 1334 / 11 Mayıs 1918, Cuma, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [VI]", *Vakit*, No. 208, 6 Şaban 1336 / 17 Mayıs 1334 / 17 Mayıs 1918, Cuma, s. 3.
- "İzdivâç Talipleri [VII]", *Vakit*, No. 222, 20 Şaban 1336 / 31 Mayıs 1334 / 31 Mayıs 1918, Cuma, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [VIII]", *Vakit*, No. 229, 27 Şaban 1336 / 7 Haziran 1334 / 7 Haziran 1918, Cuma, s. 3.
- "İzdivâç Talipleri [IX]", *Vakit*, No. 236, 5 Ramazân 1336 / 14 Haziran 1334 / 14 Haziran 1918, Cuma, s. 2.
- "İzdivâç Talipleri [X]", *Vakit*, No. 243, 12 Ramazân 1336 / 21 Haziran 1334 / 21 Haziran 1918, Cuma, s. 3.
- "İzdivâç Talipleri [XI]", *Vakit*, No. 250, 19 Ramazân 1336 / 28 Haziran 1334 / 28 Haziran 1918, Cuma, s. 3.
- "İzdivâç Taliplerine", *Vakit*, No. 218, 16 Şaban 1336 / 27 Mayıs 1334 / 27 Mayıs 1918, Pazartesi, s. 2.
- "İzmir'de Kadın Tanzîfât Amelesi", *İktisâdiyyat Mecmûası*, No. 55, 10 Mayıs 1333 / 10 Mayıs 1917, s. 7.
- Kadın Birinci İşçi Taburu Tarihçesi*, Askeri Müze Kütüphanesi, yazma kitaplar, No. 178, İstanbul, 1333, 33 s.

- "Kadın İşçi Taburu [Resim Alı]", *Harp Mecmûası*, No. 25-26, Şaban 1336 / Mayıs 1334 / Mayıs 1918, s. 410-411.
- "Kadın İşçiler", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 55, 10 Mayıs 1333 / 10 Mayıs 1918, s. 7.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Kadınlar Dünyası*, No. 194, 1 Kanûnîsânî 1921 / 1 Ocak 1921, s. 11.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 39, Mart 1997, s. 10.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Yine Erkeklerin Elinde", *Kadınlar Dünyası*, No. 194/6, 5 Şubat 1921, s. 14.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Vasıtasıyla Akd Edilen İlk İzdivaç", *Vakit*, No. 146, 3 Cemâziyyelahir 1336 / 16 Mart 1334 / 16 Mart 1918, Cumartesi, s. 1.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde", *Akşam*, No. 1626, 16 Şaban 1341 / 3 Nisan 1339 / 3 Nisan 1923, s. 3.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nden", *Vakit*, No. 110, 26 Rebiyyülahir 1336 / 8 Şubat 1334 / 8 Şubat 1918, Cuma, s. 2.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kongresi", *Vakit*, No. 176, 3 Receb 1336 / 15 Nisan 1334 / 15 Nisan 1918, Pazartesi, s. 2.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 23, 28 Temmuz 1332 / 10 Ağustos 1916, s. 7.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Hakkında", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 27, 1 Eylül 1332 / 14 Eylül 1916, s. 7.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Nizâmname*, Matbaa-i Askeriye, İstanbul, 1332, 8 s.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1333 Senesi Raporu*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul, 1334, 15 s., 3 pl.
- Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1336 Senesi Raporu*, Orhâniye Matbaası, İstanbul, 1336, 24 s.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden", *Vakit*, No. 162, 20 Cemâziyyelahir 1336 / 2 Nisan 1334 / 2 Nisan 1918, Salı, s. 2.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nden", *Vakit*, No. 266, 7 Şevvâl 1336 / 16 Temmuz 1334 / 16 Temmuz 1918, Salı, s. 2.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin Mühim Bir Kararı", *Türk Yurdu*, Cilt XIII, No. 9, 20 Kanûnevvel 1333 / 20 Aralık 1917, s. 142 (3672).
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Hali", *İkdam*, No. 9352, 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1339 / 29 Mart 1923, s. 2.
- "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Binası", *İkdam*, No. 9352, 11 Şaban 1341 / 29 Mart 1339 / 29 Mart 1923, s. 2.
- "Kadınlarımızdan da Amele", *Sandığı*, No. 11, 31 Mart 1333 / 31 Mart 1917, s. 32.
- "Kadınların Faaliyet-i İktisâdiyeleri", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 65, 27 Eylül 1333 / 27 Eylül 1917, s. 8.
- Karakuşla, Yavuz Selim, "Enver Paşa'nın Kourduduğu Kadın Birinci İşçi Taburu: Osmanlı Ordusunda Kadın Askerler", *Toplumsal Tarih*, Cilt XI, No. 66, Haziran 1999, s. 15-24.
- , "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti Himayesinde Savaş Yetimleri ve Kimsesiz Çocuklar: 'Ermeni' mi, 'Türk' mü?", *Toplumsal Tarih*, Cilt XII, No. 70, Eylül 1999, s. 14-25.
- , "Arşivden Bir Belge (50): Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nde Hırsızlık (1922)", *Toplumsal Tarih*, Cilt. XIX, No. 113, Mayıs 2003.
- , "Kadınları Çalıştırma Cemiyeti'nin Kadın İşçileri Evlendirme Kampanyası", *Tarih ve Toplum*, Cilt XXXVII, No. 219, Mart 2002, s. 27-40.
- , "Konak Hanımlığından Sultan Ahmed Dikimevi İşçiliğine: Bir Müslüman Osmanlı Kadınının Hikâyesi", *Tarih ve Toplum*, Cilt XXXIX, No. 231, Mart 2003, s. 4-10.
- , "Arşivden Bir Belge (49): Askerî Dikimevlerinde Çalıştırılan Müslüman Fahişeler", *Toplumsal Tarih*, Cilt. XIX, No. 112, Nisan 2003, s. 25-27.

- Kazım Şinasi, "İzdivaç İ'lanları", *Yeni Mecmûa*, Cilt II, No. 38, 4 Nisan 1918, s. 237-238.
- Kurnaz, Şefika, *İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 129-131; 219-223.
- , *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1992, s. 142-144.
- "L'agriculture et les femmes", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 54, 3 Mayıs 1333 / 3 Mayıs 1917, s. 4.
- "Les femmes dans la commerce", *Lloyd Ottomane*, No. 20, 21 janvier 1918, s. 3.
- Lorenz, Charlotte, "Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse", *Die Welt des Islams*, Band 6, Heft 3-4, 1918, s. 72-214.
- Lorenz, Charlotte, *Die Frauenfrage im Osmanischen Reiche mit Besonderer Berücksichtigung der Arbeitenden Klasse*, Inagural Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde Genehmigt von der philosophischen Fakultät der Friedrich Wilhelms Universität zu Berlin, 11 Februar 1919.
- "Memûr ve İşçilerin İzdivacı Hakkında Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi Tarafından Müttehhaz Mukarrarât Süretidir", *Birinci Ordu-yı Hâmâyûn'a Mensûb Kadın Birinci İşçi Taburu Hidemât-ı Dâhiliye Ta'limâtname*, Matbaa-i Orhâniye, İstanbul, 1333, s. 15.
- Müfid Necdet, "Bir Açık Mektup: Râsim Ferid Beyefendi'ye", *Akşam*, No. 1625, 15 Şaban 1341 / 2 Nisan 1339 / 2 Nisan 1923, s. 3.
- Ordu Emirânemesi*, No. 68, 15 Kanûnnevvel 1333 / 15 Aralık 1917, s. 407.
- Oktar, Tığınçe Özkiper, "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 1920 Senesi Raporu", *Toplumsal Tarih*, Cilt IX, No. 54, Haziran 1998, s. 19-22.
- , *Osmanlı Toplumunda Kadının Çalışma Yaşamı*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 103-128, 150-171.
- Orga, İrfan, *Bir Türk Ailesinin Öyküsü*, Ana Yayıncılık, İstanbul, 1994.
- Os, Nicole A.N.M. van., "Ottoman Women's Organisations: Sources of the Past, Sources of the Future", *Islam and Christian - Muslim Relations*, Cilt XI, No. 3, 2000, s. 369-383.
- , "Taking Care of Soldiers' Families: The Ottoman State and the Muinsiz Aile Maası", Erik J. Zürcher (ed.), *Arming the State: Military Conscript in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I. B. Tauris, Londra, 1999, s. 95-110.
- , "Women and Work during World War One: Did World War One Emancipate Ottoman Muslim Women?", yayınlanmamış tebliğ, "The Ottoman Empire During World War I", Koç Üniversitesi, İstanbul, 23-25 Temmuz 1998.
- Özdemir, Zekeriya, "I. Dünya Savaşı'nda Amele Taburları", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1994.
- Sabiha Zekeriya, "Kadınlara Çalışma Hakkı", *Büyük Mecmûa*, No. 11, 18 Eylül 1919, s. 170.
- Sansaman, Sadık, "Birinci Ordu Birinci Kadın İşçi Taburu", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIII, No. 39, Kasım 1997, s. 695-723.
- "Société du travail des dames musulmanes", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 23, 28 Temmuz 1332 / 10 Ağustos 1916, s. 2-3.
- Sümer, Tülin, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyeti", *Belgelerle Türk Tarihi*, Cilt II, No. 10, Temmuz 1968, s. 59-63.
- "Şehremâneti'ne Kadın Memûrlar", *İktisâdiyyât Mecmûası*, No. 53, 26 Nisan 1333 / 26 Nisan 1917, s. 7.
- Toprak, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat, 1908-1918*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 316-319, 341, 412-414.
- , "Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyeti: Kadın Askerler ve Milli Aile", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 34-38.
- , "The Family, Feminism, and the State during the Young Turk Period, 1908-1918", Edhem Eldem (ed.), *Première Rencontre Internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie Moderne*, Éditions Isis, İstanbul ve Paris, 1991, s. 441-452.

- , *İttihat - Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 133-135, 141, 155.
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler I: İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s. 477-482.
- "Türk Kadını: Bir Viyana Gazetesinin Makalesi", *Vakit*, No. 133, 19 Cemâziyyelevvel 1336 / 3 Mart 1334 / 3 Mart 1918, Pazar, s. 1-2.

METİNDE DEĞİNİLEN DİĞER KAYNAKLAR

- Abadan Unat, Nermin, "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", *Türk Toplumunda Kadın*, 1982, İstanbul, s. 11.
- Akbayrak, Hasan, "Himaye-i Etfal Cemiyeti", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 52, Nisan 1988, s. 31-33.
- Alberti, Johanna, *Beyond Suffrage: Feminists in War and Peace, 1914-1928*, McMillan Press, Londra, 1989.
- Alkan, Mehmet Ö., "Tanzimat'tan Sonra 'Kadın'ın Hukuksal Statüsü ve Devletin Evlilik Sürecine Müdahalesi Üzerine", *Toplum ve Bilim*, No. 50, Yaz 1990, s. 85-95.
- Alonso, Harriet Hyman, "Dissension in the Ranks: The New York Branch of WILPF", Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin. *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 296-302.
- Andrews: Irene Osgood ve Margaret A. Hobbs, *Economic Effects of the World War upon Women and Children in Great Britain*, Oxford University Press, New York, 1921.
- Askin, Kelly Dawn, *War Crimes against Women: Prosecution in International War Crimes Tribunals*, Martinus Nijhoff Publishers, Cambridge, 1997.
- Avdela, Afi, "Class, Ethnicity and Gender in Post-Ottoman Thessaloniki: The Great Tobacco Strike of 1914", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 421-438.
- Bassett, Jan (ed.), *As We Wave You Goodbye: Australian Women and War*, Oxford University Press, Oxford, 1998.
- Baumann, Ursula, "Religion, Emancipation, and Politics in the Confessional Women's Movement in Germany, 1900-1933", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 285-306.
- Boemeke, Manfred, Roger Chickering ve Stig Förster (eds.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Braudel, Fernand, *Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 cilt Harper & Row Publishers, New York, 1972.
- Braybon, Gail, *Women Workers in the First World War: The British Experience*, Croom Helm, Londra, 1981.
- Breuer, William B., "Female Trailblazers", *War and American Women: Heroism, Deeds, and Controversy*, Praeger Publishers, Westport, 1997, s. 6-16.
- Breuer, William B., *War and American Women: Heroism, Deeds, and Controversy*, Praeger Publishers, Westport, 1997.
- Brown, Anna Welles, "İstanbul'da Yetimhaneler", Clarence Richard Johnson (ed.) *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 197-221.
- Burton, Margaret E., *Women Workers of the Orient*, The Central Committee on the United Study of Foreign Missions, West Medford, MA, 1918.
- Carson, Barbara, "Women in Law Enforcement", Ruth Howes ve Michael R. Stewenson (eds.), *Women and the Use of Military Force*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1993.
- Celasın, Zehra, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946.
- Cemal Paşa, *Hatıralar: İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1977, 468 s.
- "Cemiyetler Kanunu", *Düstûr: Terâtîb-i Sâni*, Cilt. I, Matbaa-i Osmânî, Dersaadet, 1329, s. 604-608.

- Chickering, Roger ve Stig Förster, "Introduction", Manfred F. Boemeke, Roger Chickering ve Stig Förster (eds.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 1-9.
- Çaka, Cahit, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, Askeri Fabrika Basımevi, Ankara, 1948, s. 7-86.
- Damoussi, Joy ve Marilyn Lake (eds.), *Gender and War: Australians at War in the Twentieth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1995.
- Daniel, Ute, *The War From Within: German Working Class Women in the First World War*, Berg Publishers, Oxford, 1997.
- Dombrowski, Nicole Ann, "Soldiers, Saints, or Sacrificial Lambs?: Women's Relationship to Combat and the Fortification of the Home Front in the Twentieth Century", Nicole Ann Dombrowski (ed.), *Women and War in the Twentieth Century: Enlisted with or without Consent*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 2-37.
- , (ed.), *Women and War in the Twentieth Century: Enlisted with or without Consent*, Garland Publishing, New York, 1999.
- Downs, Laura Lee, *Manufacturing Inequality: Gender Division in the French and British Metalworking Industries, 1914-1939*, Cornell University Press, Ithaca, 1995.
- Duben, Alain, "Osmanlı İstanbul'unda Evlilik ve Hane Kurma", *Toplum ve Bilim*, No. 42, Yaz 1988, s. 27-42.
- Duben, Alain ve Behar, Cem, *Istanbul Households: Marriage, Family and Fertility, 1880-1940*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Duman, Hasan, *Istanbul Kütüphaneleri Arap Harfli Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, 1828-1928*, İrcica, İstanbul, 1986, s. 192.
- Dumesnil, Vera, *İşgal İstanbul'u*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- Dumont, Paul, "A propos de la 'classe ouvrière' ottomane à la veille de la révolution jeune-turque", *Turcica*, No. 1, 1977, s. 229-251.
- Early, Frances H., *A World Without War: How U.S. Feminists and Pacifists Resisted World War I*, Syracuse University Press, New York, 1997.
- Eisenmenger, Anna, *Blockade: The Diary of an Austrian Middle-Class Woman, 1914-1924*, Harper, New York, 1946.
- Elshtain, Jean Bethke, *Women and War*, University of Chicago Press, Chicago, 1995.
- "Ermeni Patrik Vekili Ne Diyor?", *İkdâm*, No. 8021, 9 Ramazân 1337 / 8 Haziran 1335 / 8 Haziran 1919, Pazar, s. 2.
- "Ermeni Patrik Vekili'nin Beyânâtı Münâsebetiyle", *İkdâm*, No. 8022, 10 Ramazân 1337 / 9 Haziran 1335 / 9 Haziran 1919, Pazartesi, s. 1.
- Eski Harfli Türkçe Süreli Yayınlar Toplu Kataloğu, I, Milli Kütüphane Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 129.
- Förster, Stig ve Jörg Nagler, "Introduction", Stig Förster ve Jörg Nagler (eds.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 1-25.
- Förster, Stig ve Jörg Nagler, (eds.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Foster, Carrie A., *The Women and the Warriors: The U.S. Section of the Women's International League for Peace and Freedom, 1915-1946*, Syracuse University Press, New York, 1995.
- Gavin, Lettie, "The First Women of the Navy", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 1-18.
- , "Women Marines", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 25-38.
- , "The Army Nurse", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 43-69.

- , "The Hello Girls of the Army Signal Corps", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 77-96.
- , "Reconstruction Aides", *They Also Served: American Women in World War I*, University Press of Colorado, Colorado, 1997, s. 101-121.
- , *American Women in World War I: They Also Served*, University Press of Colorado, Colorado, 1997.
- Gelblum, Amira, "Ideological Crossroads: Feminism, Pacifism, and Socialism", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Gender and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 307-327.
- Gilbert, Sandra M., "Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women, and the Great War", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 197-226.
- Goldman, Dorothy, *Women Writers and the Great War*, Twayne Publishers, New York, 1995.
- Gould, Jenny Gould, "Women's Military Services in First World War Britain", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 114-125.
- Göçek, Fatma Müge, "From Empire to Nation: Images of Women and War in Ottoman Political Cartoons, 1908-1923", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Gender and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 47-72.
- Grayzel, Susan R., "The Maternal Body as Battlefield: Rape, Gender, and National Identity", *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 50-85.
- , "The Enemy Within: The Problem of British Women's Sexuality During the First World War", Nicole Ann Dombroski (ed.), *Women and War in the Twentieth Century: Enlisted with or without Consent*, Garland Publishing, New York, 1999, s. 72-89.
- , "Promoting Motherhood and Regulating Women: Women's Labor and the Nation", *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 86-120.
- , "National Service and National Sacrifice: Civic Participation, Gender, and National Identity", *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999, s. 190-225.
- , *Women's Identities at War: Gender, Motherhood, and Politics in Britain and France during the First World War*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 1999.
- Greenwald, Maurine Weiner, *Women, War, and Work: the Impact of World War I on Women Workers in the United States*, Cornell University Press, Ithaca, 1990.
- "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmûa*, No. 87, 15 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmûa*, No. 88, 21 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmûa*, No. 89, 28 Mart 1927, s. 2; "Hangi Kızla Evlenmeli?", *Haftalık Mecmûa*, No. 90, 4 Nisan 1927, s. 2; "Mediha Hanım Gibi Kızla Evlenmeli", *Haftalık Mecmûa*, No. 95, 9 Mayıs 1927, s. 2.
- Harris, Ruth, "Child of the Barbarian: Rape, Race and Nationalism in France during the First World War", *Past and Present*, No. 141, Ekim 1993.
- Hause, Steven C., "More Minerva than Mars: The French Women's Rights Campaign and the First World War", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 99-113.
- Hausen, Karin, "The German Nation's Obligations to the Heroes' Widows of World War I", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 126-140.
- Higonnet, Margaret Randolph, "Introduction", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 1-17.
- Higonnet, Margaret Randolph, vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987.

- Hobsbawm, Eric J., "From Social History to the History of Society", *Dædalus*, 1971, s. 20-45.
- Howes, Ruth H. ve Michael R. Stevenson, "The Impact of Women's Use of Military Force", Ruth Howes ve Michael R. Stevenson (eds.), *Women and the Use of Military Force*, Lynne Reinner Publishers, Boulder, 1993.
- Howes, Ruth H. ve Michael R. Stevenson, *Women and the Use of Military Force*, Lynne Reinner Publishers, Boulder, 1993.
- "Hüviyeti Meçhûl Çocuklar", *İkdâm*, No. 8010, 27 Şabân 1337 / 28 Mayıs 1335 / 28 Mayıs 1919, Çarşamba, s. 2.
- "Hüviyeti Meçhûl Çocuklar İçin", *İkdâm*, No. 8008, 25 Şabân 1337 / 26 Mayıs 1335 / 26 Mayıs 1919, Pazartesi, s. 2.
- Jablonsky, David, *Churchill, The Great Game and Total War*, Frank Cass, Londra, 1991.
- Joll, James, *The Origins of First World War*, Longman, New York, 1984.
- Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnamesi, Matbaa-i Avnizade Cemil, Samsun, 1328, 6 s.
- Karakışla, Yavuz Selim, "The 1908 Strike Wave in the Ottoman Empire," *The Turkish Studies Association Bulletin*, Cilt XVI, No. 2, Eylül 1992, s. 153-177.
- , "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1908 Grevleri", *Toplum ve Bilim*, No. 78, Güz 1998, s. 187-209.
- , "The Emergence of the Ottoman Working Class, 1839-1923", Donald Quataert ve Erik J. Zürcher (eds.), *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and Turkish Republic, 1839-1957*, I. B. Tauris & IISH, Londra, 1995, s. 19-34 (text), 159-165 (endnotes), 187-190 (bibliography).
- , "Osmanlı Sanayi İşçi Sınıfının Doğuşu, 1839-1923", Donald Quataert ve Erik J. Zürcher (ed.), *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler, 1838-1950*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s. 27-54.
- , "Arşivden Bir Belge (41): Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti (1910)", *Toplumsal Tarih*, Cilt XVII, No. 104, Ağustos 2002, s. 26-29.
- , "Arşivden Bir Belge (42): Türk Çalışırma Derneği (1919)", *Toplumsal Tarih*, Cilt XVII, No. 105, Eylül 2002, s. 21-24.
- , "Bayburt Müslüman Dilendirmezler Cemiyeti (1913)", *Tarih ve Toplum*, Cilt XXXVIII, No. 224, Ağustos 2002, s. 32-38.
- , "Harp Malulleri ve Şehid Kadın ve Çocukları Çalışırma Cemiyeti (1926)" *Toplumsal Tarih*, Cilt XVI, No. 99, Mart 2002, s. 20-22.
- Karpat, Kemal, *Ottoman Population 1830-1914, Demographic and Social Characteristics*, The University of Wisconsin Press, Wisconsin, 1985.
- Kennedy, Kathleen, *Disloyal Mothers and Scurrilous Citizens: Women and Subversion During World War I*, Indiana University Press, Bloomington, 1999.
- Kent, Kingsley, *Making Peace: The Reconstruction of Gender in Interwar Britain*, Princeton University Press, New Jersey, 1993.
- Keyder, Çağlar, *State and Society in Turkey: A Study in Capitalist Development*, Verso, Londra, 1987.
- Kishlansky, Mark, vd., "World War I", Mark Kishlansky, vd., *Societies and Cultures in World History*, Harper Collins Publishers, New York, 1995, s. 868-901.
- Klein, Yvonne M., *Beyond the Home Front: Women's Autobiographical Writing of the Two World Wars*, New York University Press, New York, 1997.
- Koyukan, Hamide, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti", *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No. 27, Mart 1996, s. 21-23.
- Lamm, Doron, "Emily Goes to War: Explaining the Recruitment to the Women's Army Auxiliary Corps in World War I," Billie Melman (ed.), *Borderlines: Gender and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 377-396.
- "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 68, 1 Teşrinisani 1926 / 1 Kasım 1926, s. 6 ve 11; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 69, 8 Teşrinisani 1926 / 8 Kasım 1926, s. 4; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 70, 15 Teşrinisani 1926 / 15 Kasım 1926, s.

- 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 71, 22 Teşrinisani 1926 / 22 Kasım 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 72, 29 Teşrinisani 1926 / 29 Kasım 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 73, 6 Kanûnievvel 1926 / 6 Aralık 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 74, 13 Kanûnievvel 1926 / 13 Aralık 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Haftalık Mecmûa*, No. 75, 20 Kanûnievvel 1926 / 20 Aralık 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?" *Haftalık Mecmûa*, No. 76, 27 Kanûnievvel 1926 / 27 Aralık 1926, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?" *Haftalık Mecmûa*, No. 77, 3 Kanûnisani 1927 / 3 Ocak 1927, s. 2; "Leyla Hanımı Kim Alacak?" *Haftalık Mecmûa*, No. 78, 10 Kanûnisani 1927 / 10 Ocak 1927, s. 2; "Leyla Hanım ile Ekrem Bey Evleniyor", *Haftalık Mecmûa*, No. 85, 28 Şubat 1927, s. 2.
- Lobban, Richard A., *Middle Eastern Women and the Invisible Economy*, University Press of Florida, Gainesville, 1998.
- Lorentzen, Lois Ann ve Jennifer Turpin (eds.), *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998.
- Meclis-i Mebûsan Zabıt Ceridesi, Devre 4, İctima 155, 22 Şubat 1921.
- Melman, Billie, "Introduction", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 1-25.
- , (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998.
- Mısıroğlu, Aynur, *Kuvva-yı Milliye'nin Kadın Kahramanları*, Sebil Yayınları, İstanbul, t.y..
- Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1998.
- "Muhârebe-i Hâzırada Alman Kadınları", *Kadınlar Dünyası*, No. 155, 1 Safer 1332 / 6 Kanûnievvel 1330, s. 6-7.
- "Müslüman Yetimler", *İkdam*, No. 8015, 3 Ramazân 1337 / 2 Haziran 1335 / 2 Haziran 1919, Pazartesi, s. 2.
- Ouditt, Sharon, *Fighting Forces, Writing Women: Identity and Ideology in the First World War*, Routledge, Oxford, 1994.
- Özbek, Nadir, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- Parvus Efendi [alias Alexander Helphand], *Umûmî Harbin Neticelerinden: İngiltere Galip Gelirse*, Kader Matbaası, İstanbul, 1330, 24 s.
- , *Umûmî Harbin Neticelerinden: Almanya Galip Gelirse*, Kader Matbaası, İstanbul, 1330, 31 s.
- Perrot, Michelle, "The New Eve and the Old Adam: Changes in French Women's Condition at the Turn of the Century", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 51-60.
- Petrone, Karen, "Family, Masculinity, and Heroism in Russian War Posters of the First World War", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Genders and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 95-119.
- Philips, Mabelle C., "Dul Kadınlar: Savaş Yüzünden Yardıma Muhtaç Olanlar Üzerine Bir Araştırma", Clarence Richard Johnston (ed.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 247-277.
- Price, Alan, *The End of the Age of Innocence: Edith Wharton and the First World War*, St. Martin's Press, New York, 1996.
- Quataert, Donald, "Labor History and the Ottoman Empire, c. 1700-1922", *International Labor and Working Class History*, Güz 2001, s. 93-109.
- , *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Press, Cambridge, 1993.
- Quataert, Jean H., "German Patriotic Women's Work in War and Peace Time, 1864-1890", Stig Förster & Jörg Nagler (eds.), *On the Road to Total War: The American Civil War and the German Wars of Unification, 1861-1871*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 449-477.

- , "Mobilizing Philanthropy in the Service of War: The Female Rituals of Care in the New Germany, 1871-1914", Manfred F. Boemke, Roger Chickering ve Stig Förster (eds.), *Anticipating Total War: The German and American Experiences, 1871-1914*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997, s. 217-238.
- Remarque, Enrich Marie, *All Quiet in the Western Front*, Fawcett, New York, 1975.
- Riggs, Charles Trowbridge, "İstanbul'da Fuhuş", Clarence Richard Johnston (ed.), *İstanbul 1920*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 305-315.
- Robert, Kristina, "Gender, Class, and Patriotism: Women's Paramilitary Units in the First World War Britain", *The International Historical Review*, Şubat 1997, s. 52-65.
- Sakaoglu, Necdet, "Darüleytamlar", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt II, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 558-559.
- , *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İstanbul, 1991, s. 148.
- Scates, Bruce ve Raelene Frances, *Women and the Great War*, Cambridge University Press, Cambridge, 1997.
- Schneider, Dorothy ve Carl J., *Into the Breach: American Women Overseas in World War I*, Viking Press, New York, 1991.
- Scott, Joan W., "Rewriting History", Margaret Randolph Higonnet vd., *Behind the Lines: Gender and the Two World Wars*, Yale University Press, New Heaven, 1987, s. 21-30.
- Segal, Mady Wechsler, "Women in the Armed Forces", Ruth Howes ve Michael R. Stewenson, *Women and the Use of Military Force*, Lynne Rienner Publishers, Boulder, 1993.
- Stearns, Peter N., Michael Adas, Stuart B. Schwartz, *World Civilizations: The Global Experience*, HarperCollins Publishers, New York, 1992, s. 815-837.
- "Süs'ün İstizmâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [I]", *Süs*, No. 3, 30 Haziran 1339 / 30 Haziran 1923, s. 15; "Süs'ün İstizmâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [II]", *Süs*, No. 4, 7 Temmuz 1339 / 7 Temmuz 1923, s. 15; "Süs'ün İstizmâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [III]", *Süs*, No. 5, 14 Temmuz 1339 / 14 Temmuz 1923, s. 14; "Süs'ün İstizmâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [IV]", *Süs*, No. 6, 21 Temmuz 1339 / 21 Temmuz 1923, s. 14-15; "Süs'ün İstizmâcı: Görücülük mü, Görüşücülük mü? [V]", *Süs*, No. 7, 28 Temmuz 1339 / 28 Temmuz 1923, s. 13-14.
- Şahin, Mustafa, "23 Nisan ve Himaye-i Etfal", *Toplumsal Tarih*, Cilt VII, No. 40, Nisan 1997, s. 15-17.
- Tansel, Fevziye Abdullah, *İstiklal Harbi'nde Mücadele Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 1991.
- Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, İstanbul, 1982.
- "Teshil-i İzdıvâç Cemiyetleri", *Şehrah*, 8 Haziran 1911, s. 2.
- Thébaud, Françoise, "The Great War and the Triumph of Sexual Division", Françoise Thébaud (ed.), *A History of Women: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*, Cilt V, 3. Baskı, Harvard University Press, Massachusetts, 1998.
- , (ed.), *A History of Women: Toward a Cultural Identity in the Twentieth Century*, Cilt V, 3. baskı, Harvard University Press, Massachusetts, 1998.
- , "Work, Gender, and Identity in Peace and War: France, 1890-1930", Billie Melman (ed.), *Borderlines: Gender and Identities in War and Peace, 1870-1930*, Routledge, New York, 1998, s. 397-420.
- Thom, Deborah, *Nice Girls and Rude Girls: Women Workers in World War I*, I. B. Tauris Publishers, Londra, 1998.
- Toprak, Zafer, "Bir 'Evrak-ı Muzır': Şehrah Gazetesi", *Tarih ve Toplum*, Cilt VII, No. 37, Ocak 1987, s. 45-47.
- , "Cumhuriyet Arifesi Evlilik Üzerine Bir Anket: Görücülük mü? Görüşücülük mü?", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 50, Şubat 1988, s. 32-34.
- , "Cumhuriyet Türkiye'si'nin Damat Adayları: Leyla Hanımı Kim Alacak?", *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No. 28, Nisan 1996, s. 6-12.
- , "Cumhuriyet Damat Adaylarının (1927) Dikkatine: Hangi Kızla Evlenmeli?", *Toplumsal Tarih*, Cilt V, No. 27, Mart 1996, s. 6-11.

- , "Osmanlı'da Alafranga Evlenme İlanları", *Tarih ve Toplum*, Cilt IX, No. 51, Mart 1988, s. 44-46.
- Turpin, Jennifer, "Many Faces: Women Confronting War", Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin (eds.), *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 3-18.
- Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi, 1921-1939 Resimli Ay Matbaası, Ankara, 1940.
- Tylee, Clare M., *The Great War and the Women's Writings, 1914-1964*, McMillan Press, Londra, 1990.
- Unat, Nermin Abadan, *Women in Turkish Society*, E. J. Brill, Leiden, 1990.
- Vickers, Jeanne, *Women and War*, Zed Books, Londra, 1993.
- Watson, Janet S. K., "Khaki Girls, VADs, and Tommy's Sisters: Gender and Class in the First World War Britain", *The International Historical Review*, Şubat 1997, s. 32-51.
- Williams, John, *The Home Fronts: Britain, France and Germany, 1914-1918*, Constable, Londra, 1972.
- Winter, J. M., *The Experience of World War I*, Oxford University Press, New York, 1989.
- Woollacott, Angela, *On Her Their Lives Depend: Munitions Workers in the Great War*, University of California Press, Berkeley, 1994.
- , "Women Munitions Makers, War, and Citizenship", Lois Ann Lorentzen ve Jennifer Turpin (eds.), *The Women and War Reader*, New York University Press, New York, 1998, s. 126-131.
- Zürcher, Erik J., "Between Death and Desertion: The Experience of the Ottoman Soldier in World War I", *Turcica*, Cilt XXVIII, 1996, s. 241-258.
- , *Arming the State: Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I. B. Tauris, Londra, 1999.
- , "Ottoman Labor Battalions in World War I", Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive, <http://www.let.leidenuniv.nl/tcimo/tulp/research.htm>.
- , "The Ottoman Conscription System in Theory and Practice", *Arming the State: Conscription in the Middle East and Central Asia, 1775-1925*, I. B. Tauris, Londra, 1999, s. 79-94.

